

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

НЕКІТ КАТЕРИНА ГЕОРГІЇВНА

УДК 347.77:(007:316.42+007:004.73)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ПРАВО ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ
СУСПІЛЬСТВІ: ЦИВІЛІСТИЧНА ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА РЕАЛІЗАЦІЇ**

Спеціальність 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес;
сімейне право; міжнародне приватне право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ К.Г. Некіт

Науковий консультант:

Харитонов Євген Олегович,

доктор юридичних наук, професор

член-кореспондент НАПрН України

Одеса – 2021

АНОТАЦІЯ

Некіт К.Г. Право приватної власності в інформаційному суспільстві: цивілістична теорія і практика реалізації. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. – Національний університет «Одеська юридична академія», Одеса, 2021.

Дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем права приватної власності в інформаційному суспільстві.

У дисертації досліджено особливості формування концепції права приватної власності та його філософські засади, поняття та ознаки права приватної власності на сучасному етапі розвитку суспільства. Проаналізовано вплив інформаційного суспільства на трансформацію правовідносин приватної власності.

Зроблено висновок, що сучасне визначення поняття власності, сформоване в умовах індустріального суспільства, потребує перегляду в умовах розвитку суспільства інформаційного, у якому визначення власності через категорію «присвоєння матеріальних речей» не відповідає реаліям. Пропонується модифікувати класичний підхід до визначення поняття «власність» та розглядати власність як стан належності людині активів, що мають певну економічну/мінову вартість (комерційну цінність). З урахуванням багатогранного характеру права власності, запропоновано спростити його легальну дефініцію. Пропонується визначити право власності як найбільш повне панування над річчю (майном), за умови, що це не суперечить закону та правам третіх осіб.

Проведений у роботі аналіз специфіки суб'єктів правовідносин приватної власності в умовах розвитку інформаційних технологій дозволив дійти висновку, що станом на сьогодні складається тенденція визнавати штучний інтелект (роботів) не суб'єктом, а об'єктом правовідносин. Однак у разі прийняття за

основу позицію про можливість визнання певних прав за деякими типами систем штучного інтелекту (роботів), при вирішенні питання щодо майнових прав такого типу роботів може бути застосовано конструкцію довірчої власності, що забезпечить цільовий характер переданого майна та можливість формування страхового фонду на випадок заподіяння роботом шкоди третім особам.

Аналіз новітніх об'єктів цивільних правовідносин крізь призму концепції права власності дозволив дійти висновку про необхідність на сучасному етапі розвитку суспільства розрізняти поняття інформації та даних, які співвідносяться як загальне і конкретне. Інформацію як об'єкт цивільних відносин слід вважати обробленими даними, які в суб'єктивному сприйнятті крізь призму особистого досвіду та цінностей можуть перетворюватись на знання, що й визначає характерні властивості інформації як специфічного об'єкта цивільних правовідносин. Дані (цифрові дані) як окрема категорія є певною сукупністю символів, не призначених для обробки з метою перетворення на інформацію, що має здатність перетворюватись на знання. Такі дані є інформацією лише за формою, а не за змістом, внаслідок чого вони набувають специфічних властивостей, відмінних від властивостей інформації в її класичному розумінні. Вони не піддаються моральному старінню, не можуть необмежено поширюватись, що обумовлено специфікою технологій, можуть бути відділені від особи, яка їх передає, знищені, носять вичерпний характер. З урахуванням їх специфічних властивостей запропоновано вважати їх особливого роду безтілесними речами – цифровими речами, або квазіречами.

До специфічних ознак цифрових речей пропонується віднести наступні: 1) нематеріальність – цифрові речі не мають тілесної субстанції, відповідно, на відміну від матеріальних речей не піддаються амортизації; 2) стійкість та визначеність – цифрові речі як сукупність даних мають стійкий незмінюваний характер, що надає їм властивостей індивідуально-визначеної речі; 3) економічна цінність – цифрові речі мають комерційну цінність, яка визначається попитом на них; 4) відчужуваність – цифрові речі можуть бути відділені від особи, яка їх передає, без можливості її тиражування, що визначає можливість

розпорядження; 5) виключність – можливість контролю в певний момент часу лише однією особою (не беручи до уваги в цьому випадку провайдерів та операторів платформ, на яких розташовані такі об'єкти, оскільки останні хоч і в змозі в певних випадках контролювати цей об'єкт, однак роблять (чи принаймні повинні робити) це не для отримання користі, а з технічною метою). Отже, можна вважати, що стосовно цифрових речей можна здійснювати правоможність, аналогічну володінню матеріальними предметами – квазіволодіння; 6) неможливість або обмежена можливість копіювання – припускається, що цифрова річ існує у єдиному екземплярі, що має унікальні характеристики, при цьому неможливість дублювання визначається особливостями технологій, що застосовуються; 7) квазіабсолютний характер – найповніша влада стосовно таких речей зосереджена в руках їх власника, який може усувати від посягань на них усіх третіх осіб та створювати в рамках належного йому права власності більш вузькі права, як-от оренда, застава тощо. Однак тут слід враховувати наявність зобов'язального елементу в речовому праві стосовно таких об'єктів, який проявляється у відносинах користувачів з провайдерами; 8) можливість знищення – на відміну від інформації у класичному розумінні, цифрові речі можуть бути знищені.

З урахуванням світових підходів до правового регулювання обігу криптоактивів, запропоновано при визначенні правових рамок для регулювання обігу криптоактивів (віртуальних активів) в Україні розрізняти різні види такого роду активів та передбачити спеціальний правовий режим для кожного з них. З метою визначення специфіки правового регулювання, пропонується виділяти такі види криптоактивів: 1) криптовалюти як такі (як загальна категорія криптовалют типу біткоїн, лайткоїн та інші); 2) токени як аналоги цінних паперів, які посвідчують певні права та мають зобов'язальну правову природу.

Для забезпечення правового регулювання криптовалют запропоновано застосувати правову фікцію та визнати її цифровою річчю з огляду на її характеристики як особливого виду інформації (що є інформацією лише за формою, а не за змістом) та функцій, що вона виконує, а також наявності в ній

економічної цінності та з урахуванням світових підходів до визначення її як цифрового втілення вартості.

До специфічних ознак криптовалюти як об'єкту цивільних прав пропонується віднести наступні: 1) волатильність – на відміну від традиційної фіатної валюти, криптовалюти характеризуються високим ступенем коливань вартості, оскільки криптовалюта не має прив'язки до реальних факторів, а визначається лише попитом на неї; 2) алеаторний характер – для криптовалют властивий високий ступінь алеаторності, що випливає із першої ознаки, оскільки важко спрогнозувати, чи буде інвестором отриманий високий прибуток, чи він понесе значні втрати; 3) криптографічність та децентралізованість – криптовалюта існує у вигляді криптографічно захищеного запису, що зберігається у розподіленому реєстрі, це гарантує умовну безпечність операцій з криптовалютами; 4) анонімність – володільці криптовалют мають можливість здійснювати транзакції без будь-якої ідентифікації з прив'язкою до реального суб'єкта. Однак ця ознака у найближчому майбутньому, очевидно, буде замінена вимогою ідентифікації користувачів з метою попередження використання криптовалют у злочинних цілях; 5) незабезпеченість – криптовалюти не забезпечуються та не гарантуються державами чи владними структурами, що позбавляє їх будь-яких гарантій; 6) приватність – криптовалюти можуть емітуватися приватними фізичними особами чи організаціями без встановлення жодних централізованих вимог та правил їх випуску; 7) особливості обігоздатності криптовалюти як формального різновиду інформації полягають в тому, що на певний момент часу вона може бути у володінні та користуванні лише одного суб'єкта; 8) відчуження криптовалюти тягне її перехід від одного суб'єкта до іншого без можливості збереження її за суб'єктом, який її передає (оскільки цінність криптовалюти полягає не в її змісті, як у випадку зі звичайною інформацією, а одиниця криптовалюти не може бути відтворена).

З урахуванням світової практики визнання доменних імен майном та їх відповідності раніше визначеним ознакам цифрових речей, зроблено висновок

про можливість визнання доменних імен особливим різновидом майна, а саме – цифровою річчю.

Проаналізовано об'єкти права власності у сфері Інтернету речей, до яких на даному етапі можна віднести такий його компонент як фізичні об'єкти, оснащені додатковими датчиками та сенсорами, що надають цим об'єктам (речам) можливості підключення до мережі або можливості взаємодії з іншими речами з використанням інших протоколів, і тим самим перетворюють звичайну фізичну річ на «розумну». З урахуванням такого розуміння об'єкту права власності у сфері Інтернету речей визначено необхідність: 1) відрізнити право власності на матеріальну річ та права інтелектуальної власності на програмне забезпечення, яке надає матеріальній речі специфічних властивостей, однак враховувати, що програмне забезпечення є невід'ємним компонентом матеріальної речі як елементу Інтернету речей, а тому передача речі, яка позиціонується виробником як «розумна», повинна відбуватися лише разом із програмним забезпеченням, яке визначає функціонал «розумної» речі; 2) з урахуванням наявності у складі Інтернету речей двох видів фізичних об'єктів – безпосередньо «розумних» речей та різноманітних девайсів (датчиків, мікропроцесорів, пристроїв переносу, збору даних, сенсорних пристроїв, виконавчих пристроїв, пристроїв загального призначення), які надають фізичним об'єктам можливостей бути елементами Інтернету речей, слід вважати такі пристрої складовими частинами речі у значенні ст. 187 ЦК України, тобто передавати такі елементи у власність у складі «розумної» речі без додаткового обговорення, оскільки відокремлення таких елементів від «розумної» речі перетворить її на звичайну річ, що призведе до її істотного знецінення.

З урахуванням особливостей прав власників «розумних» речей, запропоновано у випадках дистанційного втручання у діяльність розумних речей застосувати класичний негативний позов згідно зі ст. 391 ЦК України, відповідно до якої власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном, оскільки віртуальне втручання у діяльність «розумних» речей, що має наслідком позбавлення

власника можливостей використання речі відповідно до її призначення, є аналогічним фізичному втручанню у здійснення права власності.

Аналіз правової природи акаунту в соціальній мережі дозволив запропонувати розрізняти такі елементи в структурі акаунту, як ім'я користувача та пароль як спосіб авторизації користувача, інформацію, розміщену на сторінці користувача, листування, персональні дані, кожен з яких має специфічний правовий режим. Одночасно акаунт у цілому пропонується розглядати як різновид цифрового майна, складну квазіріч/цифрову річ, що складається з комплексу цифрових елементів, які загалом створюють окремий об'єкт.

З метою забезпечення можливості визначення посмертної долі цифрового майна, пропонується використовувати конструкцію довірчої власності. Однак серед обов'язків довірчого власника цифрового майна необхідно закріпити додаткові, такі як обов'язок підпорядкування умовам користувацької угоди та заборону використання переданих йому прав для видавання себе за іншу особу.

Серед новітніх та потенційних підстав виникнення права приватної власності в інформаційному суспільстві досліджено смарт-контракти та користувацькі угоди. Зроблено висновок про доцільність покладення відповідальності за технічні помилки у смарт-контракті на сторону, яка взяла на себе обов'язок підготувати смарт-контракт, з передбаченням для неї можливості звернутися з регресною вимогою до розробника програмного забезпечення. У випадку невиконання домовленості сторін внаслідок втручання третіх осіб у програмний код смарт-контракту, такі треті особи повинні відшкодовувати заподіяну невиконанням зобов'язання шкоду за принципами деліктної відповідальності.

Внаслідок проведеного аналізу світової судової практики щодо користувацьких угод (Terms of Service), зроблено висновок про необхідність забезпечення захисту користувачів як слабкішої сторони контракту, що повинно супроводжуватись заборонаю дискримінаційних положень, як безпідставне позбавлення доступу чи видалення акаунтів (позбавлення доступу до іншого віртуального майна), заборонаю зміни користувацьких угод в односторонньому

порядку та закріпленням обов'язку володільців платформ передавати користувачеві оригінальну копію угоди, з умовами якої він погоджується, у будь-якій зручній для зберігання формі.

Окремо визначені напрями вдосконалення правового регулювання відносин довірчої власності як особливого виду права власності, та перспективи визнання особливим різновидом права власності права віртуальної власності.

Порівняльний аналіз положень Модельних правил європейського приватного права (DCFR) із положеннями українського законодавства щодо довірчої власності, дозволив запропонувати модифіковане визначення поняття довірчої власності (фідучії), визначити низку додаткових обов'язків довірчого власника, а також врахувати положення DCFR про наслідки змішення трастових активів та розтрата переданого у довірчу власність майна. Зокрема, доцільно закріпити в українському законодавстві положення, відповідно до якого у разі такого змішення трастових активів, коли неможливо виділити частини, що належать окремим установникам, або установнику та довірчому власнику, на утворену майнову масу виникає право спільної власності, при цьому кожен співвласник має право на частку, пропорційну вартості відповідної частини речей, що піддалися зміщенню, у момент змішення. Разом із цим, він має право вимагати відділення належної йому частини, яка визначається еквівалентно його долі у спільній власності. У випадку, коли відбувається змішення трастових активів, належних установникові, з активами самого довірчого власника, слід вважати зменшення утвореної в результаті змішення маси зменшення частки довірчого власника, що дозволить забезпечити захист інтересів установника довірчої власності.

Розроблено авторську концепцію права віртуальної власності, яке пропонується визначати як специфічний вид права власності, об'єктом якого є цифрові активи (цифрові дані/цифрові квазіречі, цифрове/віртуальне майно). Виявлено специфіку права віртуальної власності, яка полягає в тому, що абсолютність характеру повноважень власника проявляється лише у відносинах із третіми особами, а отже, у праві віртуальної власності наявний зобов'язальний

елемент (який проявляється у відносинах користувачів із провайдерами). Тобто можна вважати право віртуальної власності речово-зобов'язальним за своєю правовою природою. Визначено специфіку змісту, здійснення та захисту права віртуальної власності як особливого різновиду права власності, яка обумовлена технічними особливостями й нематеріальністю віртуального майна та речово-зобов'язальною правовою природою права віртуальної власності.

Ключові слова: право приватної власності, інформаційне суспільство, інформаційні технології, криптовалюти, віртуальні активи, доменне ім'я, Інтернет речей, штучний інтелект, персональні дані, індустріальні дані, акаунт, здійснення та захист права власності, довірча власність, віртуальна власність.

SUMMARY

Nekit K.G. The right to private property in the information society: civil theory and practice of its implementation. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Law in specialty 12.00.03 – Civil Law and Civil Process; Family Law; International Private Law. – National University «Odessa Law Academy», Odessa, 2021.

The dissertation is the first special comprehensive study of theoretical and practical problems of the right to private property in the information society, conducted in the national science of civil law.

The dissertation investigates the peculiarities of the formation of the concept of the right to private property and its philosophical principles as well as concepts and features of the right to private property at the present stage of development of society. The influence of the information society on the transformation of private property relations is analysed.

It is concluded that the modern definition of property, formed in an industrial society, requires revision in terms of the information society, where the definition of property through the category of "appropriation of material things" does not correspond to reality. It is proposed to modify the classical approach to the definition of "property"

and consider property as a state of ownership of assets that have a certain economic / exchange value (commercial value). Given the multifaceted nature of property rights, it is proposed to simplify its legal definition and to define the right of ownership as the most complete dominion over the thing (property), provided that it does not contradict the law and the rights of third parties.

The analysis of the specifics of the subjects of legal relations of private property in terms of development of information technology has led to the conclusion that as of today there is a tendency to recognise artificial intelligence (robots) not as a party but as an object of legal relations. However, if the position on the possibility of recognising certain rights under certain types of artificial intelligence systems (robots) is taken as a primary basis, when resolving the issue of property rights of such types of robots, the construction of fiduciary ownership can be applied, which will ensure the target nature of the transferred property and the possibility of forming an insurance fund in case the robot causes damage to third parties.

Analysis of the latest objects of civil legal relations through the prism of the concept of property rights has led to the conclusion that at the present stage of development of society distinguishing of the concepts of information and data, which are correlated as general and specific, is necessary. Information as an object of civil relations should be considered processed data, which in the subjective perception through the prism of personal experience and values, can be transformed into knowledge which determines the characteristic properties of information as a specific object of civil relations. Data (digital data) as a special category is a certain set of symbols that are not intended for processing with the purpose of transformation into information that has the ability to be transformed into knowledge. Such data are information only in form and not in content, so as a result it acquires its specific properties in a different manner from the properties of information in classical sense. They are not subject to obsolescence, cannot be spread indefinitely, due to the specifics of technology, can be destroyed, separated from the person who transmits them, are exhaustive. Given their specific properties, it is proposed to consider them a special kind of disembodied things - digital things, or quasi-things.

The specific features of digital things include the following: 1) intangibility - digital things do not have a corporeal substance, respectively, in contrast to material things are not subject to depreciation; 2) stability and certainty - digital things as a set of data have a stable unchanging nature, which gives them the properties of an individually-defined thing; 3) economic value - digital things have a commercial value, which is determined by the demand for them; 4) alienation - digital things can be separated from the person who transmits them, without the possibility of their reproduction, which determines the possibility of disposal; 5) exclusivity - the ability to be controlled at a certain period of time only by one person (not taking into account providers and platform operators on which such objects are located, because the latter, although able in some cases to control such objects, but do (or at least are supposed to do) so not for profit but for technical purposes). Thus, we can assume that in relation to digital things it is possible to exercise a legal capacity similar to the possession of material objects - quasi-possession; 6) impossibility or limited possibility of copying - it is assumed that the digital thing exists in a single copy that has unique characteristics, while the impossibility of duplication is determined by the features of the technologies used; 7) quasi-absolute nature - the fullest power over such things is concentrated in the hands of their owner, who can eliminate from encroachment on them all third parties and create within his property rights narrower rights, such as lease, pledge and so on. However, this should take into account the presence of a binding element in the property right to such objects, which is manifested in the relationship of users with providers; 8) the possibility of destruction - in contrast to the information in the classical sense, digital things can be destroyed.

Considering global approaches to the legal regulation of cryptoassets circulation, it is proposed to distinguish between different types of such assets and to provide a special legal regime for each of them when determining the legal framework for regulating the circulation of cryptocurrencies (virtual assets) in Ukraine. In order to determine the specifics of legal regulation, it is proposed to distinguish the following types of crypto assets: 1) cryptocurrencies as such (as a general category of

cryptocurrencies such as bitcoin, litecoin and others); 2) tokens as analogues of securities that certify certain rights and have a binding legal nature.

To ensure the legal regulation of cryptocurrencies, it is proposed to use legal fiction and recognise it as a digital thing given its characteristics as a special type of information (which is information only in form and not in content) and the functions it performs, as well as its economic value and global approaches to defining it as a digital embodiment of value.

The specific features of cryptocurrency as an object of civil rights include the following: 1) volatility - in contrast to traditional fiat currency, cryptocurrencies are characterised by a high degree of value fluctuations, as cryptocurrency is not tied to real factors, but is determined only by demand for it; 2) aleatory nature - cryptocurrencies are characterised by a high degree of aleatory nature, which follows from its first feature, as it is difficult to predict whether the investor will receive a high profit or suffer significant losses; 3) cryptographic and decentralised - cryptocurrency exists in the form of a cryptographically protected record stored in a distributed register, which guarantees the conditional security of operations with cryptocurrencies; 4) anonymity - cryptocurrency owners have the ability to execute transactions without any identification tied to a real entity. However, this feature is likely to be replaced in the near future by the requirement to identify users in order to prevent the use of cryptocurrencies for criminal purposes; 5) insecurity - cryptocurrencies are not provided and guaranteed by states or authorities, which deprives them of any guarantees; 6) privacy - cryptocurrencies can be issued by private individuals or organizations without establishing any centralised requirements and rules for their issuance; 7) the peculiarities of the turnover capacity of cryptocurrency as a formal type of information are that at a certain point in time it can be owned and used by only one entity; 8) the alienation of cryptocurrency entails its transition from one entity to another without the possibility of preserving it for the entity that transfers it (because the value of cryptocurrency is not in its content, as in the case of ordinary information, and a unit of cryptocurrency cannot be reproduced).

Taking into account the world practice of recognising domain names as property and their compliance with the previously defined features of digital things, a conclusion is made about the possibility of recognising domain names as a special kind of property, namely - a digital thing.

The objects of property rights in the field of the Internet of Things, which at this stage can include such a component as physical objects, equipped with additional sensors that provide these objects (things) the ability to connect to the network or the ability to interact with other things using other protocols, and thus turn an ordinary physical thing into a "smart" thing are also considered. Taking into account this understanding of the object of property rights in the field of the Internet of Things, it is necessary to: 1) distinguish between ownership of a material thing and intellectual property rights to software that gives a material thing specific properties, but it must also be kept in mind that software is an integral component of a material thing as an element of the Internet of Things, and therefore the transfer of the thing, which is positioned by the manufacturer as "smart", should occur only together with the software that determines the functionality of the "smart" thing; 2) considering the presence of two types of physical objects in the Internet of Things - directly "smart" things and various devices (Data-carrying Devices, Data-capturing Devices, Sensing Devices, Actuating Devices, General Devices), which provide physical objects opportunities to be elements of the Internet of Things, such devices should be considered part of the thing in the sense of Art. 187 of the Civil Code of Ukraine, which means that such elements should be transferred as parts of a "smart" thing without specific qualifications, as the separation of such elements from a "smart" thing will turn it into an ordinary thing, which will lead to its significant depreciation.

Considering the peculiarities of the property rights to "smart" things, it is proposed in cases of remote interference in the activities of smart things to apply the classic negative claim under Art. 391 of the Civil Code of Ukraine, according to which the owner has the right to demand the removal of obstacles to the exercise of his or her right to use and dispose of the property, as the virtual interference in the activities of "smart" things, which has the effect of depriving the owner of the opportunity to use

the thing in accordance with its purpose, is similar to a physical interference in the exercise of property rights.

An analysis of the legal nature of the account in social media allows one to distinguish between certain elements in the structure of a social media account such as username and password as a way to authorise the user, information posted on the user's page, correspondence and personal data, each in the context of a specific legal regime. At the same time, the account as a whole is proposed to be considered as a kind of digital property, a complex quasi-thing / digital thing, consisting of a set of digital elements that generally create a specific object.

In order to enable the determination of the post-mortem fate of digital assets, it is proposed to use the construction of fiduciary ownership. However, the responsibilities of the trustee of digital property should include additional obligations, such as the obligation to comply with the terms of the user agreement and the prohibition of using the rights transferred to him to impersonate another person.

Among the newest and potential grounds for the emergence of private property rights in the information society, smart contracts and user agreements have been studied. It is concluded that it is appropriate to place the responsibility for technical errors in the smart contract on the party that undertook to prepare the smart contract, with the possibility to permit a recourse claim to the software developer. In case of non-fulfillment of the agreement of the parties due to the interference of third parties in the program code of the smart contract, such third parties must compensate the damage caused by non-fulfillment of the obligation on the principles of tortious liability.

As a result of the analysis of the world jurisprudence on user agreements (Terms of Service), it was concluded that it is necessary to protect users as a weaker party to the contract, which must be accompanied by a prohibition of discriminatory provisions, such as unjustified deprivation of access or deletion of accounts (deprivation of access to other virtual property), a ban on changing user agreements unilaterally and stipulating the obligation of platform owners to provide the user with an original copy of the agreement in any convenient for storage form.

Ways to improve the legal regulation of fiduciary ownership as a special type of ownership as well as prospects for recognition of such a special type of ownership as virtual property right were studied.

A comparative analysis of Draft Common Frame of Reference (DCFR) provisions with the provisions of Ukrainian legal provisions on fiduciary ownership allowed the author to propose a modified definition of trust property (*fiducia*), to define a number of additional responsibilities of a fiduciary, as well as to consider DCFR provisions on the consequences of mixing trust assets and waste of trust property. In particular, it is expedient to enshrine in Ukrainian legislation the provision according to which in the case of such mixing of trust assets, when it is impossible to allocate shares belonging to individual settlors or the settlor and fiduciary, the right of joint ownership emerges to the mixed property, and each co-owner is entitled to a share proportional to the value of the relevant part of the items that were mixed, at the time of mixing. At the same time, each co-owner has the right to demand the separation of his or her share, which is determined equivalent to his or her share in the common property. In the case of mixing of trust assets owned by the settlor with the assets of the fiduciary, the reduction of the resulting mass should be considered a reduction of the share of the fiduciary, to guarantee the interests of the settlor.

A concept of virtual property right, which is proposed to be defined as a specific type of ownership, the object of which is digital assets (digital data / digital quasi-things, digital / virtual property), has been developed. The specificity of a virtual property right is revealed, which is that the absolute nature of the owner's powers is manifested only in relations with third parties, and therefore, there is a binding element in virtual property right (which is manifested in the relationship of users with providers). This means that a virtual property right has a binding element in its nature. The specifics of the content, enjoyment and protection of virtual property right as a special type of ownership, determined by the technical features and intangibility of virtual property as well as the binding element in the nature of the virtual property right, were identified.

Keywords: private property, ownership, information society, information technology, cryptocurrencies, virtual assets, domain name, Internet of Things, artificial intelligence, personal data, industrial data, account, enjoyment and protection of property rights, fiduciary ownership, virtual property.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Некіт К.Г. Право приватної власності в інформаційному суспільстві: теорія і практика: монографія. Одеса: Гельветика, 2021. 554 с.
2. Некіт К.Г. Засади регулювання відносин власності. *Цивільне законодавство України (основні категорії, принципи та концепти)*: монографія / за заг. ред. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2012. С. 136-152.
3. Некіт К.Г. Право власності та право інтелектуальної власності у сфері ІТ-відносин: проблема співвідношення. *ІТ-право : поняття та сутність* : монографія / за ред. О.І. Харитонової, Є.О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2017. С. 185-207.
4. Некіт К.Г. Система правових проблем у сфері Інтернету речей. «Розумні речі» як об'єкти права власності: проблеми правового регулювання. Правовий статус криптовалюти у світі. Проблеми правового регулювання криптовалюти як об'єкту права власності в Україні. *Актуальні проблеми цивілістики в інформаційному суспільстві*: монографія / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. С. 108-129; С. 139-160.
5. Некіт К.Г. Акаунт у соціальній мережі як об'єкт цивільних правовідносин. *Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу : онлайнві соціальні мережі* : монографія / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. Одеса: Юридична література, 2018. С. 77-92.
6. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: досвід України та зарубіжних країн. *Рекодифікація цивільного законодавства в умовах інтеграційних процесів*: монографія / кол. авт. Є.О.

Харитонов, О.І. Харитонova, Н.Ю. Голубєва та ін. Київ: Норма права, 2020. С. 101-118.

7. Некіт К.Г. Особливості захисту права приватної власності в умовах надзвичайного стану: аналіз практики ЄСПЛ. *Права приватної особи в умовах пандемії COVID-19: проблеми здійснення і захисту*: монографія / за ред. Харитонova Є.О., Харитонovої О.І., Некіт К.Г. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 152-167.

8. Nekit K. The theoretical foundations for the recognition of virtual property as a type of ownership. *Current issues of recodification of Ukrainian civil legislation: collective monograph*. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2020. P. 76-91

9. Некіт К.Г. Проблема визначення змісту права власності через «тріаду» правоможностей власника. *Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів*: колективна монографія / за ред. проф. Довгерта А.С., проф. Харитонova Є.О. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 238-252.

10. Некіт К.Г. Право приватної власності в умовах COVID-19: баланс приватного та суспільного інтересу. *Приватні та публічні інтереси в умовах пандемії COVID-19: колізії та правові шляхи вирішення*: монографія / за ред. Харитонova Є.О., Харитонovої О.І., Некіт К.Г. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 247-268.

Наукові статті у фахових виданнях:

11. Некіт К.Г. Довірче управління майном та довірча власність за цивільним законодавством України: до проблеми співвідношення. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. Харків, 2012. №1028. С. 174-178.

12. Некіт К.Г. Принципи регулювання відносин власності. *Митна справа*. 2013. № 1. С. 158-164.

13. Некіт К.Г. Право власності у Цивільному кодексі України: загальні положення та проблемні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія Право. Ужгород, 2013. Вип. 22. Ч. II. Т. 1. С. 260-263.

14. Некит Е.Г. Право доверительной собственности в гражданском законодательстве Франции. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*: Серія Юриспруденція. Одеса, 2013. Вип. 5. С. 133-137.

15. Некіт К.Г. Право власності за цивільним законодавством України та Республіки Молдова: деякі порівняльні аспекти. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. 2013. № 4. С. 88-90.

16. Некіт К.Г. Правовий статус довірчого власника за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2014. № 1. С. 167-171.

17. Некіт К.Г. Суб'єктний склад правовідносин довірчої власності. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. 2014. № 1. С. 94-96.

18. Некіт К.Г. Особливості вчинення правочинів з переданим у довірчу власність майном: аналіз цивільного законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 5. С. 33-36.

19. Некіт К.Г. Принципи DCFR та сучасна концепція довірчої власності (трасту) в Україні. *Часопис цивілістики*. 2015. № 18. С. 171-175.

20. Некіт К. Г. Правовий статус суб'єктів відносин довірчої власності за цивільним законодавством України та Принципами європейського приватного права (DCFR). *Часопис цивілістики*. 2015. № 19. С. 174-178.

21. Некіт К.Г. Трастовий фонд за Проектом загальної довідкової схеми (DCFR): до питання гармонізації законодавства України та ЄС. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2015. Т. XVII. С. 271-278.

22. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства. *Часопис цивілістики*. 2016. № 21. С. 78-82.

23. Некіт К.Г. Правоможності та обов'язки довірчого власника за цивільним законодавством України та Модельними правилами європейського приватного права (DCFR). *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 41-47.

24. Некіт К.Г. Доменне ім'я як об'єкт цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2017. № 23. С. 40-45.
25. Некіт К.Г. Веб-сайт як комплексний об'єкт цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2017. № 26 (Спецвипуск ІТ-право). С. 50-55.
26. Некіт К.Г. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки та відшкодування шкоди, заподіяної пристроями, підключеними до Інтернету речей. *Часопис цивілістики*. 2017. № 27. С. 107-112.
27. Некіт К.Г. Правовий статус криптовалют в Україні та у світі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 40-42.
28. Некіт К.Г. Суб'єкти права приватної власності в інформаційному суспільстві. *Lex Portus*. 2018. № 2. С. 128-141.
29. Некіт К.Г. Світові підходи до визначення правового статусу криптовалют. *Часопис цивілістики*. 2018. № 29. С. 100-106.
30. Некіт К.Г. Деякі проблеми акаунтів у соціальних мережах як об'єктів цивільного обігу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 91-97.
31. Некіт К.Г. Поняття та правова природа акаунту в соціальній мережі. *Часопис цивілістики*. 2018. № 30. С. 60-66.
32. Некіт К.Г. Деякі правові проблеми Інтернету речей і напрями їх вирішення. *Часопис цивілістики*. 2018. №31. С. 54-58.
33. Nekit K.G., Gavrylenko A.I. Legal regulation of property relations in the sphere of construction and exploitation of sports facilities. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Вип. 25. № 4. С. 195-210.
34. Некіт К.Г. Віртуальна власність: поняття та сутність. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 37-42.
35. Некіт К.Г. Особливості змісту та здійснення права віртуальної власності. *Часопис цивілістики*. 2019. №32. С. 86-92.
36. Некіт К.Г. Віртуальна власність крізь призму теорій права власності. *Часопис цивілістики*. 2019. №33. С. 78-82.

37. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань за цивільним законодавством України: оцінка ризиків. *Часопис цивілістики*. 2019. № 35. С. 28-35.

38. Некіт К.Г. Персональні дані та індустріальні дані як об'єкти права власності: оцінка можливостей. *Часопис цивілістики*. 2020. №36. С. 57-65

39. Некіт К.Г. Захист права власності на нематеріальні активи у практиці Європейського суду з прав людини. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 101-108.

40. Некіт К.Г. Деякі дискусійні аспекти підстав виникнення права приватної власності. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 93-100.

41. Некіт К.Г. Переваги та недоліки смарт-контрактів як підстав виникнення права власності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2020. №. 3(47). С. 101-105.

42. Некіт К.Г. Користувальська угода (Terms of Service) як підстава виникнення права власності на віртуальне майно. *Право та інновації*. 2020. № 4. С. 62-68.

43. Некіт К.Г. Проблема виплати компенсації власникам бізнесу за період карантину: аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду. *Економіка та право*. 2021. № 1(60). С. 61-70.

44. Некіт К.Г. Цифрові дані та інформація як об'єкти права власності. *Часопис цивілістики*. 2021. № 42. С. 38-44.

Наукові статті у зарубіжних періодичних виданнях юридичного напрямку:

45. Nekit K., Ulianova G., Kolodin D. Website as an object of legal protection by Ukrainian legislation. *Amazonia investiga*. 2019. Vol. 8. № 21. P. 222-230.

46. Nekit K., Shershenkova V., Voloshyna S. Fiduciary ownership in ukrainian legislation. *Amazonia investiga*. 2019. Vol. 8. Issue 24. P. 6-14.

47. Nekit K., Kolodin D., Fedorov V. Personal data protection and liability for damage in the field of the Internet of Things. *Juridical Tribune*. 2020. Vol. 10. Issue 1. P. 80-93.

48. Nekit K. Fiduciary management of a social media account. *Trusts & Trustees*. 2020. Vol. 26. Issue 4. P. 295–302.

49. Nekit K., Tokareva V., Zubar V. Artificial intelligence as a potential subject of property and intellectual property relations. *Ius Humani. Law Journal*. 2020. Vol. 9 (1). P. 231-250.

50. Nekit K. Legal aspects of the use of social media accounts: current state and perspectives. *The Lawyer Quarterly*. 2020. Vol. 10. № 3. P. 305-323.

51. Nekit K. Social media account as an object of virtual property. *Masaryk University Journal of Law and Technology*. 2020. Vol 14 (2). P. 201-226.

52. Nekit K., Zubar V. Fiduciary management and fiduciary ownership in the post-Soviet countries: experience of Ukraine, Republic of Moldova, Republic of Belarus and Russian Federation. *Trusts & Trustees*. 2020. Vol. 26 (8-9). P. 841-858.

53. Nekit K. Restrictions of private property right in terms of the COVID-19 pandemic: the experience of the US, UK and Ukraine. *The Age of Human rights*. 2021. Vol. 16. P. 263-277.

54. Некит Е.Г. Правовая природа и особенности налогообложения виртуальной собственности. *Central and Eastern European Legal Studies*. 2019. № 2. С. 387-402.

Тези доповідей і наукових поваідомлень:

55. Некіт К.Г. Принципи фідучіарної власності за римським приватним правом. *Римське право і сучасність*: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 28 травня 2011 р.). Одеса: Фенікс, 2011. Ч. 1. С. 34-36.

56. Некит Е.Г. Доверительная собственность в гражданском законодательстве Украины и Румынии. *Stiinta juridica universitara in contextul promovarii valorilor europene: conferinta stiintifica teoretico-practica internationala* (Chisinau, 15-16 octombrie 2012). Chisinau, 2012. P. 398-409.

57. Некіт К.Г. Проблемні аспекти інституту довірчої власності за цивільним законодавством України. *Особливості договорів у сучасному*

законодавстві України: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Одеса, 21 вересня 2012 р.). Одеса, 2012. С. 50-52.

58. Некіт К.Г. Щодо засад регулювання відносин власності. *Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Підґрунтя формування сучасного цивільного законодавства України»*: матеріали Інтернет-конференції (м. Одеса, 7 грудня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 22-25

59. Некіт К.Г. Загальноправові принципи регулювання відносин власності. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25-26 січня 2013 р.). Запоріжжя: Запорізька міська організація «Істина», 2013. Ч. I. С. 72-73.

60. Некіт К.Г. До питання про класифікацію принципів права власності за цивільним законодавством України. *Від громадянського суспільства – до правової держави*: матеріали VIII Міжнар. наук. Інтернет-конф. студентів та молодих вчених. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. С. 352-355.

61. Некіт К.Г. Щодо відмінностей довірчої власності у цивільному законодавстві України та англо-американському праві. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. Т.2. С. 583-585.

62. Некіт К.Г. До проблеми визначення права довірчої власності за цивільним законодавством України. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 17-18 серпня 2013 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. С. 28-31.

63. Некіт К.Г. До питання про зміст права власності: деякі пропозиції по вдосконаленню цивільного законодавства України. *Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Цивільний кодекс України: досвід 10-ти років застосування»*: матеріали Інтернет-конф. (м. Одеса, 6 грудня, 2013 р.). Одеса, 2013. С. 17-20.

64. Некіт К.Г. Особливості правового статусу установника довірчої власності. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України*:

Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 28 лютого-1 березня 2014 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2014. С. 38-41.

65. Некіт К.Г. До питання про відповідальність довірчого власника за цивільним законодавством України. *Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21-22 березня 2014 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2014. С. 77-79.

66. Некіт К.Г. Визначальні засади правового регулювання речових прав: до питання вдосконалення концепції. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею акад. С.В. Ківалова (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.). Одеса: Юридична література, 2014. Т. 1. С. 281-284.

67. Некіт К.Г. До питання про правовий статус довірчого власника за цивільним законодавством України. *Римське право і сучасність*: матеріали Міжнар. наук. конф., (м. Одеса, 6 червня 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 67-69.

68. Некіт К.Г. До проблеми визначення суб'єктів правочинів, які вчиняються з майном, переданим у довірчу власність. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26-27 вересня 2014 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2014. С. 48-51.

69. Некіт К.Г. До питання про специфіку правового режиму переданого в довірчу власність майна. *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10-11 жовтня 2014 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2014. С. 50-52.

70. Некіт К.Г. Правовий статус суб'єктів відносин довірчої власності у деяких європейських країнах та за принципами DCFR. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.). Одеса: Юридична література, 2015. Т. 2. С. 446-448.

71. Некіт К.Г. Щодо відповідності вимог законодавства України до суб'єктів відносин довірчої власності європейським принципам приватного права. *Від засад римського права до принципів приватного права ЄС: матеріали круглого столу* (м. Одеса, 29 травня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 16-20.

72. Некіт К.Г. Деякі аспекти трастового фонду за Проектом загальної довідкової схеми (DCFR) у світлі імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Правові проблеми цивілізаційного вибору України: матеріали Всеукр. наук.конф., присвяч. пам'яті проф. О.К. Вишнякова* (м. Одеса, 6 листопада 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 154-158.

73. Некіт К.Г. Траст в Україні та країнах англо-американського права: проблеми адаптації. *Чверть століття українсько-американської дружби: досвід гідний майбутнього: матеріали III американознавчої мультидисципл. конф.* (м. Львів, 12-13 квітня 2016 р.). Львів, 2016. С. 117-123.

74. Некіт К.Г. Історія становлення та перспективи розвитку трасту в Україні та Республіці Молдова у світлі імплементації Угоди про асоціацію з ЄС. *Досвід правових реформ України та Республіки Молдова на шляху до євроінтеграції: матеріали Міжнар. інтернет-конф.*(м. Одеса, 28 березня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 24-29.

75. Некіт К.Г. Деякі проблеми запровадження права довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань. *Актуальні проблеми захисту права власності: матеріали круглого столу* (м. Одеса, 17 червня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 17-20.

76. Некіт К.Г. Щодо права колишніх членів сім'ї власника житла на користування цим житлом. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. ім. Ю.С. Червоного* (м. Одеса, 9 грудня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 63-68.

77. Некіт К.Г. До питання про правовий статус довірчого власника за Модельними правилами європейського приватного права (DCFR). *Вплив інтеграційних процесів на розвиток вітчизняного права: матеріали Всеукр.*

наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 лютого 2017 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 103-105.

78. Некіт К.Г. Поняття та структура ІТ-активів підприємства (на прикладі ПАТ КБ «ПриватБанк»). *Правове регулювання ІТ-відносин*: матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 18 травня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 42-46.

79. Некіт К.Г. До проблеми розмежування доменних імен та товарних знаків. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 2. С. 523-525.

80. Некіт К.Г. Інтернет речей та інформаційна безпека: деякі правові проблеми. *Інтернет-речей: проблеми правового регулювання та впровадження*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 жовтня 2017 р.). Київ: НТУУ «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського. Вид-во «Політехніка». 2017. С. 62-66.

81. Некіт К.Г. Щодо запобігання та відшкодування шкоди, заподіяної пристроями, підключеними до Інтернету речей. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні*: збірник матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17 листопада 2017 р.). Львів: НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 287-292.

82. Некіт К.Г. Щодо можливості виплати заробітної плати у криптовалюті. *Динаміка статусу приватної особи в сучасних умовах інтеграційного розвитку України*: матеріали Всеукр. конф., присвяч. пам'яті І.В. Шерешевського (м. Одеса, 30 листопада 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 101-103.

83. Некіт К.Г. До питання про правову природу криптовалют. *Актуальні проблеми приватного права*: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 96-річниці з дня народження проф. В. П. Маслова (м. Харків, 14 лютого 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 192-194.

84. Некіт К.Г. Щодо класифікації пристроїв, підключених до Інтернету речей. *Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 30-31 березня 2018 р.). Дніпро: Дніпровський гуманітарний університет, 2018. С. 54-57.

85. Некіт К.Г. Порівняльний аналіз законодавчих підходів до визначення понять криптовалюти та майнінгу. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О.А. Пушкіна (м. Харків, 25 травня 2018 р.). Харків: ХНУВС, 2018. С. 173-175

86. Некіт К.Г. Значення GDPR (General Data Protection Regulation) для забезпечення захисту персональних даних у сфері Інтернету речей (IoT). *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2018 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 491-493.

87. Некіт К.Г. Щодо можливості роботів бути суб'єктами правовідносин приватної власності. *Римське право і сучасність: Від римського приватного права до IT-права*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 51-56.

88. Некіт К.Г. Особливості комерційної експлуатації спортивних об'єктів: практичний аспект. *Спортивне право України: сучасний стан і перспективи розвитку*: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 19 жовтня 2018 р.). Запоріжжя: ЗНУ, 2018. С. 29-31.

89. Некіт К.Г. До питання про право власності на персональні дані. *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні*: матеріали Міжнар. колоквіуму (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 89-92.

90. Некіт К.Г. Особливості здійснення та захисту права власності на «розумні» речі. *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження*: матеріали II наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 листопада 2018 р.). С. 88-90.

91. Некіт К.Г. Особливості спадкування акаунтів у соціальних мережах: зарубіжний досвід. *ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 7 грудня 2018 р.). С. 77-83.

92. Некіт К.Г. Цифрове майно як об'єкт права власності: проблеми спадкування. *Шерешевські читання «Проблеми цивільно-правового захисту прав власників у сучасних умовах інтеграційного розвитку України»*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 85-річчю акад. В.В. Луця (м. Одеса, 7 грудня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 91-93.

93. Некіт К.Г. До питання про правову природу права віртуальної власності. *Римське право і сучасність*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С.45-48.

94. Некіт К.Г. Співвідношення віртуальної та інтелектуальної власності. *Цивілістика в інформаційному суспільстві*: матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса: Фенікс, 2019. С. 38-40.

95. Некіт К.Г. Віртуальна власність як особливий вид права власності: бути чи не бути. *Модернізація речового права: базовий принцип і напрями*: матеріали тез Київських правових читань «Речове право: пріоритети та перспективи» (м. Київ, 22 березня 2019 р.). Київ, 2019. С. 127-132

96. Некіт К.Г. “Віртуальні речі” у складі Інтернету речей. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 501-503.

97. Некіт К.Г. До питання про визначення поняття “Інтернет речей”. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри*: матеріали другої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 25 квітня 2019 р.). Суми, 2019. С. 145-148.

98. Nekit K.G. The implementation of information security and personal data protection in the field of the Internet of things. *ECHR`s Jurisprudence in Digital Era: International conference*. (Odessa, 31/05/19 - 01/06/19). Odessa: Helvetica. P. 245-248.

99. Некіт К.Г. Використання інституту довірчої власності у сфері фінансування будівництва житла. *Будівельне право: проблеми теорії і практики*: матеріали третьої науково-практичної конференції (м. Київ, 4 грудня 2019 р.). Київ-Тернопіль: Бескиди, 2019. Ч. 1. С. 110-114.

100. Некіт К.Г. Персональні дані як валюта: трансформації цифрової доби. *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження*: матеріали III наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 листопада 2019 р.). Київ, 2019. С. 88-93.

101. Некіт К.Г. Поняття «цифрової сили» у цифровому середовищі. *Актуальні проблеми інформаційного права в умовах глобалізації*: збірник тез доп. учасників Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Черкаси, 28 листопада 2019 р.). Черкаси: Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2019. С. 46-48

102. Некіт К.Г. Інститут довірчої власності в контексті рекодифікації. *Рекодифікація цивільного законодавства і системи права України в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8-9 листопада 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 175-181

103. Некіт К.Г. Щодо можливості самостійної майнової відповідальності роботів (штучного інтелекту). *Модернізація цивільно-правової відповідальності*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 жовтня 2019 р.). Київ, 2019. С. 189-194.

104. Некіт К.Г. Поняття «майно» у практиці Європейського суду з прав людини. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри*: матеріали третьої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 23 квітня 2020 р.). Суми, 2020. С. 127-130.

105. Некіт К.Г. Види нематеріальних активів, що отримують захист на підставі Протоколу № 1 Європейської Конвенції прав людини та основоположних свобод. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 3. С. 435-439.

106. Некіт К.Г. Щодо допустимості втручання у мирне володіння майном в умовах надзвичайного стану. *Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19*: матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 66-70. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/12616>

107. Некіт К.Г. Промислові дані як потенційні об'єкти права власності. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства*: матеріали Всеукр. круглого столу. Одеса: Фенікс, 2020. С. 46-50.

108. Некіт К.Г. Щодо можливості поєднання в одній особі довірчого власника та вигодонабувача. *Римське право і сучасність. Епідемії в Європі і право: від Риму до COVID-19*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса: Фенікс, 2020. С. 45-49.

109. Некіт К.Г. Суб'єкти забезпечувальної довірчої власності: українське законодавство та зарубіжні практики. *Траст і трастоподібні конструкції: глобалізація та перспективи*: матеріали Матвеевських цивілістичних читань (м. Київ, 6 листопада 2020 р.). Київ, 2020. С. 108-111.

110. Некіт К.Г. До питання про правову природу смарт-контрактів. *ІТ право: проблеми та перспективи розвитку в Україні*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Львів, 27 листопада 2020 р.) Львів, 2020. URL: <http://aphd.ua/publication-759/>

111. Некіт К.Г. Проблеми визначення правової природи користувацьких угод: *Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного, ІТ та Інтернет права*: збірник матеріалів четвертої Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 12 листопада 2020 р.). Львів: Юрид. фак-т Львів. Нац. Ун-ту ім. І. Франка, 2020. С. 103-107.

112. Некіт К.Г. Щодо можливості компенсації за обмеження прав власників в умовах пандемії COVID-19. *Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 листопада 2020 р.). Одеса, 2020. С. 52-56.

113. Некіт К.Г. Формування концепції приватної власності у римському праві. *Оновлення Цивільного кодексу України: концептуальні засади*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11 грудня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 80-83.

114. Некіт К.Г. Щодо поняття та сутності смарт-контрактів. *Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання*: матеріали Наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 грудня 2020 р.). Київ: Фенікс, 2020. С. 37-40.

115. Некіт К.Г. Штучний інтелект: суб'єкт чи об'єкт правовідносин? *Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного (приватного) права України*: матеріали XIX наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці з дня народження проф. В.П. Маслова (м. Харків, 12 березня 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 193-196.

116. Некіт К.Г. Зміст та здійснення права власності: перегляд парадигми. *Офіційна Концепція оновлення ЦК України: проблеми практичної реалізації*: матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 25 лютого, 2021 р.). Одеса, 2021. С. 39-43.

117. Некіт К.Г. До дискусії навколо концепції «тріади правоможностей» власника. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри*: матеріали четвертої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 22 квітня 2021 р.). Суми, 2021. С. 155-158.

118. Некіт К.Г. Криптовалюти та віртуальні активи: термінологічні розбіжності у підходах до правового регулювання та їх значення. *Проблеми цивільного права та процесу*: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна (м. Харків, 21 травня 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 175-178.

119. Некіт К.Г. Динаміка правового регулювання криптовалют (криптоактивів) в Японії. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 травня 2021 р.). С. 449-451.

Інші публікації, що додатково висвітлюють основний зміст дисертації:

120. Некіт К.Г. Загальні положення про право власності. Особливості регулювання відносин довірчої власності. *Цивільне законодавство України: навч. посібник* / за ред. Є.О. Харитонова, К.Г. Некіт. Одеса: Юридична література, 2013. С. 119-133; С. 144-152.

121. Некіт К.Г. Право довірчої власності. *Цивільне законодавство України: концепція, категорії, визначення: навч. посібник* / за ред. Є.О. Харитонова, К.Г. Некіт. Одеса: Юридична література, 2014. С. 121-123.

122. Некіт К.Г. Загальні положення про речові права. Поняття власності та права власності. Загальні положення про набуття права власності. Поняття та способи припинення права власності. Захист права власності. Право довірчої власності. *Цивільне право України: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу* / за ред. Є.О. Харитонова, І.В. Давидової, К.Г. Некіт. Одеса: Фенікс, 2016. С. 93-95; С. 95-96; С. 96-97; С. 97-98; С. 100-101; С. 335-342.

123. Некіт К.Г. Методологічне значення категорій *bonae fides* та *aequitas* для формування інституту довірчої власності. *Основи римського приватного права: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу* / за ред. Є.О. Харитонова. Одеса : Видавець Букаєв В.В., 2016. С. 257-260.

124. Некіт К. Г. Засади регулювання відносин власності за цивільним законодавством України та деяких європейських країн. Поняття довірчої власності (трасту) у цивільному праві України та DCFR в контексті імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Цивільне законодавство України в умовах адаптації до приватного права ЄС: навчальний посібник* / за ред. Є.О. Харитонова, К.Г. Некіт. Одеса: Юридична література, 2017. С. 129-137; С. 137-141; С. 264-270.

125. Некіт К.Г. ІТ-активи. Доменне ім'я як об'єкт майнових прав у ІТ-сфері. Веб-сайт як майновий комплекс. Інтернет речей. *ІТ-право: теорія і практика: навч. посібник* / за ред.. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. Одеса: Фенікс, 2017. С. 182-185; С. 185-192; С. 192-197; С. 197-201.

126. Некіт К.Г. Засади регулювання відносин власності. Проблеми обмеження права власності при встановленні особистих сервітутів. Інтернет речей: новий погляд на речі як об'єкти права власності. Доменне ім'я як різновид віртуального майна. Право приватної власності. Право довірчої власності. Проблеми поділу спільної власності подружжя. *Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Некіт К.Г. Право власності: навчальний посібник*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 12-20; С. 34-43; С. 55-69; С. 93-98; С. 98-108; С. 117-122.

127. Некіт К.Г. Право приватної власності. *Вступ до приватного права: навчальний посібник* / за ред. Є.О. Харитонova. Одеса: Юридична література, 2018. С. 173-187.

128. Некіт К.Г. Право власності. Загальні положення. *Цивільне та сімейне право України: навч. посібник* / за ред. Є.О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2018. С. 115-125.

129. Некіт К.Г. Право власності. Загальні положення. Захист права власності. *Цивільне право України: посібник для підготовки до другого блоку єдиного фахового вступного випробування* / за ред. Є.О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2018. С. 64-70.

130. Некіт К.Г. Специфічні об'єкти прав у ІТ – сфері. *ІТ – право: теорія та практика: навч. посіб.* / за ред. Є.О. Харитонova, О.І. Харитонovої. Одеса: Фенікс, 2019. С. 182-200.

131. Некіт К.Г. Право власності. Загальні положення. *Цивільне право України: посібник для підготовки для зовнішнього незалежного оцінювання* / за ред. Є.О. Харитонova, І.В. Давидової. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 89-94.

132. Некіт К.Г. Поняття довірчої власності (трасту) у законодавстві європейських країн та модельних правилах європейського приватного права. *Молодий вчений*. 2015. № 2. С. 822-825.

133. Nekit K.G. Adaptation of the trust to Civil Law system. *Молодий вчений*. 2015. № 12.1 (27.1). С. 104-108.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	4
ВСТУП.....	5
 РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗИС ТА ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ.....	30
1.1. Формування концепції права приватної власності. Філософські засади права приватної власності.....	30
1.2. Поняття та ознаки права приватної власності на сучасному етапі.....	49
1.3. Інформаційне суспільство як чинник трансформації правовідносин приватної власності.....	69
 РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМАТИКА СУБ'ЄКТІВ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРАВОВІДНОСИН ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	85
2.1. Суб'єкти правовідносин приватної власності в інформаційному суспільстві.....	85
2.2. Погляд на новітні об'єкти цивільних відносин крізь призму концепції права власності.....	102
2.2.1. Вплив розвитку інформаційних технологій на виникнення нових об'єктів цивільних прав.....	102
2.2.2. Криптовалюта.....	122
2.2.3. Доменні імена.....	165
2.2.4. Інтернет речей.....	179
2.2.5. Персональні та індустріальні дані.....	199
2.2.6. Акаунти у соціальних мережах.....	214

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ НАБУТТЯ, ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....235

3.1. Підстави набуття права приватної власності в інформаційному суспільстві.....235

3.2. Зміст та здійснення права приватної власності в інформаційному суспільстві.....261

3.3. Захист права приватної власності у практиці Європейського суду з прав людини.....285

РОЗДІЛ 4. ДОВІРЧА ТА ВІРТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ОСОБЛИВІ ВИДИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ.....308

4.1. Довірча власність в українському законодавстві як прояв глобалізаційних процесів, що відбуваються в інформаційному суспільстві...308

4.1.1. Специфіка української довірчої власності як різновиду фідучії та особливості її правового регулювання.....308

4.1.2. Забезпечувальна довірча власність.....320

4.1.3. Засади правового регулювання права довірчої власності (трасту) за Модельними правилами європейського приватного права (DCFR).....333

4.2. Перспективи віртуальної власності як різновиду права власності...352

ВИСНОВКИ.....382

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....408

ДОДАТКИ.....477

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ВСУ – Верховний суд України
ЄС – Європейський Союз
ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини
ООН – Організація Об’єднаних Націй
УНГ – Український Національний Грид
ЦК Німеччини – Цивільний кодекс Німеччини
ЦК РМ – Цивільний кодекс Республіки Молдова
ЦК Румунії – Цивільний кодекс Румунії
ЦК РФ – Цивільний кодекс Російської Федерації
ЦК України – Цивільний кодекс України
ЦК Франції – Цивільний кодекс Франції
ЦПК України – Цивільний процесуальний кодекс України
AI – Artificial Intelligence
DCFR – Draft Common Frame of Reference
ERTR – Electronically Recorded Transferable Rights
FATF – Financial Action Task Force on Money Laundering
FIEA – Financial Instruments and Exchange Act
GDPR – General Data Protection Regulation
ICO – Initial Coin Offering
IIoT – Industrial Internet of Things
IoT – Internet of Things
MAS – Monetary Authority of Singapore
MiCA – Markets In Crypto-Assets
RFID – Radio Frequency IDentification
SMM – Social Media Marketing
STO – Security Token Offering
ToS – Terms of Service

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Протягом свого надзвичайно тривалого періоду існування право власності ставало предметом численних досліджень, у ході яких висловлювалися різні думки щодо сутності категорії «власність», змінювалися підходи до правового регулювання відносин власності, розгорталися дискусії навколо безлічі питань, пов'язаних з особливостями регулювання окремих об'єктів права власності, необхідністю досягнути балансу між приватними та публічними інтересами під час регулювання відносин власності тощо. Наявність численних поглядів на природу власності та її багатогранність зумовлюють складність дослідження цього концепту та, незважаючи на тривалість досліджень, залишають дискусійними незліченні питання, пов'язані з реалізацією права власності.

Право приватної власності займає особливе місце у проблематиці відносин власності. З давніх часів право приватної власності вважалося необхідним для забезпечення суспільної єдності та сприймалося як втілення ідей справедливості. І сьогодні беззаперечно визнається важливість права приватної власності для розвитку особистості та суспільства. Однак таке ставлення до приватної власності в нашій країні існувало не завжди. Протягом тривалого періоду панування комуністичних ідей щодо необхідності «звільнення» від приватної власності засади правового регулювання приватної власності не отримували свого розвитку. Наслідки цього періоду відчуваються у підходах до регулювання відносин приватної власності і сьогодні, адже досить часто правові норми щодо приватної власності будуються «від зворотного», аби підкреслити зміну ставлення до приватної власності порівняно з радянським періодом.

Сьогодні наше суспільство переходить до нового етапу, пов'язаного з активним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій та процесами цифровізації. Вибуховий розвиток інформаційних технологій, надзвичайна роль та відкритий доступ до інформації, інтенсивна автоматизація й роботизація всіх

сфер і галузей виробництва та управління, зростання сфер, де надаються інформаційні послуги, свідчать про наявність ознак інформаційного суспільства на сучасному етапі розвитку людства. Трансформаційні процеси, що відбуваються в інформаційному суспільстві, потребують нових відповідей у всіх сферах життя. Не є винятком і право власності, концепція якого потребує перегляду з урахуванням нових реалій.

Необхідність перегляду існуючих та розробки нових підходів до регулювання відносин власності обумовлюється багатьма чинниками. По-перше, саме розуміння категорії «власність» в умовах інформаційного суспільства потребує перегляду. У сучасній доктрині усталеним є розуміння власності як стану привласненості матеріальних благ, яке спирається на доктринальні розробки радянських часів. Однак в умовах інформаційного суспільства потрібно взяти до уваги розширення переліку об'єктів права власності та зміщення акцентів зі сфери виробництва на сферу послуг та інформацію, яка дедалі частіше розглядається як основа економіки. Зміна підходів у розумінні власності потребує перегляду поняття права власності. Крім того, при визначенні сутності права власності важливо враховувати сучасні міркування щодо змісту права власності, який знову ж таки внаслідок радянської традиції у сучасному цивільному законодавстві України визначається через тріаду правоможностей власника, яка дедалі більше піддається критиці у зв'язку з неможливістю зведення такого комплексного та багатогранного явища, як право власності до перелічення правоможностей, що входять до його складу, та недоречністю прив'язки факту існування права власності до сукупності трьох правоможностей.

По-друге, поява в інформаційному суспільстві нових об'єктів цивільних відносин потребує визначення їх правової природи та правового режиму, який буде до них застосовуватись. До таких нових об'єктів, навколо яких сьогодні розгортаються активні дискусії, можна віднести криптовалюти, доменні імена, акаунти у соціальних мережах, Інтернет речей, персональні та індустріальні дані тощо. Деякі з них пов'язані з матеріальними об'єктами та потребують визначення їх співвідношення (як, наприклад, Інтернет речей), щодо інших у

світовій практиці вже склалося чітке розуміння їх майнової природи (як-от криптовалюти, доменні імена), стосовно третіх ведуться активні дискусії щодо можливості поширення на них правового режиму власності (персональні та індустріальні дані, акаунти).

По-третє, розвиток штучного інтелекту та робототехніки викликає безліч питань, пов'язаних з їх правовим регулюванням. Значна частина цих питань стосується і права власності. З одного боку, тут потрібно визначитись, чи можна розглядати штучний інтелект як суб'єкт права власності (за умови визнання за ним правосуб'єктності) та чи існує в нього взагалі потреба у власності. З іншого боку, потребують відповідей питання щодо особливостей здійснення права власності на роботів, які поки що кваліфікуються як об'єкти цивільних прав, та відшкодування заподіяної ними шкоди тощо.

Окремою сферою, у зв'язку з розвитком якої традиційна концепція права власності може піддатися докорінним трансформаціям, є сфера віртуальної реальності. Розвиток мультикористувацьких онлайн-ігор та кіберспорту породжує низку проблем, пов'язаних із предметами віртуальних світів, які досить часто стають предметами посягань, але досі не можуть бути належним чином захищені у зв'язку з невизначеністю їх правового режиму. Дедалі частіше дослідники зазначають можливість існування особливого виду права власності – права віртуальної власності, яке буде поширюватись на предмети, що є подібними до реальних, але існують у віртуальній реальності. Це викликає необхідність аналізу правової природи таких об'єктів та надання відповідей на питання, чи дійсно доцільним є поширення на них правового режиму власності та чи буде воно можливим.

Крім того, глобалізаційні процеси, що відбуваються в інформаційному суспільстві, потребують урахування процесів взаємопроникнення правових норм з різних правових систем світу. Яскравим проявом інтеграційних та глобалізаційних процесів, що відбуваються сьогодні в суспільстві, є поява у країнах континентального права, зокрема й в Україні, інституту довірчої власності. Незважаючи на тривалий час його існування у цивільному

законодавстві України, він все ще залишається недостатньо врегульованим, а тому потребує окремої уваги.

Проблематиці права власності були присвячені численні дослідження, серед яких можна згадати праці С.С. Алексєєва, Н.В. Безсмертної, Д.М. Білецького, С.М. Братуся, М. Венкштерна, Д.А. Вєтрової, В.В. Галова, Ю.С. Гамбарова, Д.М. Генкіна, О.Б. Гнатів, Н.Г. Горобець, В.П. Грибанова, О.В. Дзери, І.О. Дзери, С.Д. Домусчі, М.Л. Дювернуа, Д.Ф. Єремєєва, Ю.О. Заїки, В.В. Залеського, С.О. Зубкова, І.В. Іванової, О.С. Іоффе, О.С. Кізлової, В.Й. Кісель, Н.М. Кондратьєвої, С.В. Кравцова, Н.С. Кузнєцової, І.П. Кулікова, Р.А. Майданика, І.А. Маньковського, В.Ф. Маслова, У. Маттеї, С.Н. Медведєва, Д.І. Мейера, В.П. Мозоліна, М.А. Москалець, Д.В. Новікова, С. Норман, Т. Оноре, І.М. Панченко, Ю.П. Пацурківського, С.І. Персунько, Й.О. Покровського, З.В. Ромовської, В.Є. Рубаника, А.А. Рубанова, О.О. Рябової, В.І. Синайського, К.І. Скловського, С.В. Скрябіна, І.А. Спасибо, І.В. Спасибо-Фатєєвої, М.М. Сперанського, Є.О. Суханова, В.А. Тархова, Ю.К. Толстого, Ю.А. Ушакової, Р.О. Халфіної, Є.О. Хартонова, О.І. Харитонової, Г.Г. Харченка, Б.Л. Хаскельберга, О.В. Шведкової, Я.М. Шевченко, О.С. Яворської. Окремі аспекти права приватної власності в останні роки були предметом дисертаційних досліджень, зокрема: Д.М. Білецького «Способи припинення права приватної власності за цивільним законодавством України» (2018), С.В. Кравцова «Теоретико-правові засади здійснення та захисту права спільної власності» (2018), Д.В. Новікова «Захист права власності Європейським судом з прав людини: досвід для правової системи та судової практики України» (2018) та інших.

Деякі аспекти правового регулювання цивільних відносин в інформаційному суспільстві розглядались такими вченими, як Ф. Алабі, О.А. Баранов, Є.С. Басманова, Ч. Блейзер, Є.Є. Богданова, О.С. Болотаєва, А.А. Вашкевич, А.А. Волос, Л.Г. Гетьман, Н.Ю. Голубєва, О.С. Гринь, М.В. Гура, І.В. Давидова, У. Ерланк, Л.Г. Єфімова, О.А. Карцхія, О.В. Кохановська, В.А. Лаптев, М.В. Лукоянов, Н.І. Майданик, К.А. Мефодьєва, І.А. Митрофанова, Р.С.

Нагорний, В.В. Образцова, А.С. Овчаренко, П. Палка, С. Парк, Є.В. Петров, М.А. Рожкова, А.І. Савельєв, А.В. Соловійов, Є.В. Сомова, Дж. Фейрфілд, П. Хансен, Д. Шелдон, С.І. Шимон, У.Р. Ягубова, О.І. Яременко.

Однак, незважаючи на те, що проблемам права власності були присвячені численні праці вітчизняних та зарубіжних дослідників, на сьогодні все ще не вироблено єдиного підходу до розуміння поняття та сутності права приватної власності, тривають дискусії щодо змісту права власності, підстав її виникнення тощо. Особливо бракує цивілістичних досліджень, присвячених визначенню правового режиму та особливостей правового регулювання новітніх явищ, які з'являються у зв'язку з інтенсивним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій в інформаційному суспільстві. Вказане свідчить про необхідність проведення комплексного дослідження особливостей правового регулювання відносин приватної власності в інформаційному суспільстві з урахуванням впливу розвитку інформаційних технологій на концепцію права власності, що обумовлює актуальність та своєчасність обраної теми.

Таким чином, актуальність теми дисертаційного дослідження зумовлюється необхідністю розвитку науки цивільного права щодо права приватної власності в інформаційному суспільстві, вдосконалення чинного цивільного законодавства України в цій сфері та практики його застосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Цивілістичний вимір інтеграційного розвитку України» на 2016-2020 рр. як складової плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Стратегія інтеграційного розвитку України: правовий та культурний вимір» (державний реєстраційний номер 0116U01842) на 2016-2020 рр., а також плану науково-дослідної роботи кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» «Проблеми реалізації і захисту цивільних прав та інтересів з погляду антропологічного підходу в цифрову еру» на 2021-2025 рр. як складової плану науково-дослідної

роботи Національного університету «Одеська юридична академія» «Правове та соціальне життя людини у людиноцентристському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 рр.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційного дослідження є розв’язання наукової проблеми, що полягає у визначенні особливостей цивільно-правового регулювання відносин приватної власності на новому етапі розвитку суспільства, виявленні впливу розвитку інформаційних технологій на концепцію права власності та елементи правовідносин власності, особливостей їх виникнення, здійснення та захисту, з формулюванням відповідних теоретичних та практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення цивілістичної доктрини та практики її реалізації.

Для досягнення зазначеної мети у дисертації вирішувалися такі завдання:

- визначити особливості історичного становлення та розвитку концепції права приватної власності;
- розглянути наукові підходи до визначення понять права власності у цілому та права приватної власності зокрема;
- визначити ознаки інформаційного суспільства та їх вплив на трансформацію концепції права власності;
- охарактеризувати суб’єктів права приватної власності в інформаційному суспільстві з урахуванням їх особливостей;
- виявити вплив інформаційних технологій на виникнення новітніх об’єктів цивільних відносин та розглянути їх крізь призму концепції права власності;
- з’ясувати особливості підстав виникнення права власності в інформаційному суспільстві;
- визначити особливості змісту, здійснення та захисту права власності в інформаційному суспільстві;
- виявити специфіку права довірчої власності як особливого виду права власності;

- оцінити перспективи запровадження у цивілістичну доктрину концепції права віртуальної власності як особливого виду права власності;

- розробити науково-теоретичні пропозиції та практичні рекомендації у сфері правового регулювання відносин приватної власності в інформаційному суспільстві.

Об'єктом дослідження є правовідносини, що складаються з приводу приватної власності в інформаційному суспільстві.

Предметом дослідження є право приватної власності в інформаційному суспільстві.

Методи дослідження обрані з урахуванням поставленої мети та завдань дослідження. Методологічну основу дисертаційної роботи складають загальнонаукові та спеціальні методи пізнання. Основним загальнонауковим методом дослідження став діалектичний метод, який дозволив розглянути розвиток концепції права приватної власності у взаємозв'язку з політичними, економічними, соціальними процесами, що відбуваються у суспільстві, встановити сутність та зміст права приватної власності, елементи правовідносин власності на сучасному етапі розвитку суспільства, взаємозв'язок загального поняття права власності та його окремих різновидів (розділи 1, 2, 3, 4). Історико-правовий метод було використано для вивчення генезису, філософських засад та розвитку концепції права приватної власності, особливостей формування й становлення інформаційного суспільства, зміни підходів до правового регулювання окремих об'єктів права власності, становлення інституту довірчої власності (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 2.2, 4.1). Важливу роль у проведенні дослідження відіграв порівняльний метод, який дозволив провести порівняльний аналіз підходів зарубіжних законодавців до вирішення питань у сфері правового регулювання новітніх об'єктів цивільних відносин, що виникають у зв'язку з розвитком інформаційних технологій, проаналізувати підходи до визначення змісту та окремих різновидів права власності (підрозділи 2.2, 3.2, 3.3, 4.1, 4.2). Метод системно-структурного аналізу дозволив розглянути поняття і сутність права приватної власності як елементу правової системи, проблеми суб'єктного

складу правовідносин приватної власності, систему новітніх об'єктів цивільних відносин крізь призму концепції права власності, особливості різновидів права власності (підрозділи 1.2, 2.1, 2.2, 4.1, 4.2). Статистичний метод дозволив охарактеризувати етапи розвитку інформаційного суспільства на підставі статистичних даних щодо його ознак (підрозділ 1.3). Застосування догматичного методу надало можливість розглянути законодавчі дефініції, норми цивільного законодавства щодо поняття, змісту та здійснення права приватної власності, довірчої власності (підрозділи 1.2, 3.2, 4.1). Метод логічного аналізу було використано для встановлення змісту та спрямованості норм цивільного законодавства, які регулюють відносини приватної власності (розділи 1, 2, 3, 4). За допомогою формально-логічного методу було удосконалено визначення деяких категорій, які мають суттєве значення для формування сучасної концепції права приватної власності, зокрема, були запропоновані уточнення щодо змісту та здійснення права приватної власності, поняття довірчої власності (підрозділи 3.2, 4.1). Метод аналізу та синтезу у поєднанні з методом юридичної аналогії дозволили розглянути та з'ясувати сутність новітніх явищ, що виникли у зв'язку з розвитком інформаційних технологій, такі, як криптовалюти, акаунти, штучний інтелект, смарт-контракти, віртуальна власність (підрозділи 2.1, 2.2, 3.1, 4.2). Метод логічного аналізу у поєднанні з догматичним методом та методом прогнозування дозволили сформулювати висновки та пропозиції, що містяться у дисертаційному дослідженні (розділи 1, 2, 3, 4).

Теоретичну основу дисертаційного дослідження становлять наукові праці вітчизняних та зарубіжних науковців у сфері загальнотеоретичної юриспруденції, конституційного, цивільного, інформаційного права та інших галузей системи права України, а також у сфері філософії, соціології, економіки.

Нормативно-правову основу дисертаційного дослідження становлять Конституція України, міжнародно-правові акти, акти цивільного законодавства України та деяких зарубіжних держав.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять рішення Європейського суду з прав людини, Верховного Суду, місцевих судів загальної

юрисдикції, судова практика іноземних держав (зокрема, США, Великобританії).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим у вітчизняній науці цивільного права спеціальним комплексним дослідженням теоретичних та практичних проблем права приватної власності в інформаційному суспільстві. Наукова новизна одержаних результатів конкретизована у таких наукових положеннях:

уперше:

визначене поняття власницького інтересу як складової суб'єктивного права власності. Власницький інтерес як складову суб'єктивного права власності пропонується розуміти як прагнення особи зберегти чи поновити своє панування над майном у випадку втраченої можливості реалізації права власності;

запропоновано на сучасному етапі розвитку суспільства розрізняти поняття інформації та даних, які співвідносяться як загальне і конкретне. Інформацію як об'єкт цивільних відносин слід вважати обробленими даними, які в суб'єктивному сприйнятті крізь призму особистого досвіду та цінностей можуть перетворюватись на знання, що й визначає характерні властивості інформації як специфічного об'єкта цивільних правовідносин. Дані (цифрові дані) як окрема категорія є певною сукупністю символів, не призначених для обробки з метою перетворення на інформацію, що має здатність перетворюватись на знання. Такі дані є інформацією лише за формою, а не за змістом, внаслідок чого вони набувають специфічних властивостей, відмінних від властивостей інформації в її класичному розумінні. З урахуванням їх специфічних властивостей запропоновано вважати їх особливого роду безтілесними речами – цифровими речами або квазіречами;

визначено специфічні ознаки цифрових речей, до яких можна віднести наступні: 1) нематеріальність – цифрові речі не мають тілесної субстанції, відповідно, на відміну від матеріальних речей, не піддаються амортизації; 2) стійкість та визначеність – цифрові речі як сукупність даних мають стійкий незмінюваний характер, що надає їм властивостей індивідуально-визначеної

речі; 3) економічна цінність – цифрові речі мають комерційну цінність, яка визначається попитом на них; 4) відчужуваність – цифрові речі можуть бути відділені від особи, яка їх передає, без можливості її тиражування, що визначає можливість розпорядження; 5) виключність – можливість контролю в певний момент часу лише однією особою (не беручи до уваги в цьому випадку провайдерів та операторів платформ, на яких розташовані такі об'єкти, оскільки останні хоч і в змозі в певних випадках контролювати цей об'єкт, однак роблять (чи принаймні повинні робити) це не для отримання користі, а з технічною метою). Отже, можна вважати, що стосовно цифрових речей можна здійснювати правоможність, аналогічну володінню матеріальними предметами – квазіволодіння; 6) неможливість або обмежена можливість копіювання – припускається, що цифрова річ існує в єдиному екземплярі, що має унікальні характеристики, при цьому неможливість дублювання визначається особливостями технологій, що застосовуються; 7) квазіабсолютний характер – найповніша влада стосовно таких речей зосереджена в руках їх власника, який може усувати від посягань на них усіх третіх осіб та створювати в рамках належного йому права власності більш вузькі права, як-от оренда, застава тощо. Однак тут слід враховувати наявність зобов'язального елементу в речовому праві стосовно таких об'єктів, який проявляється у відносинах користувачів з провайдерами; 8) можливість знищення – на відміну від інформації у класичному розумінні, цифрові речі можуть бути знищені;

з урахуванням світових підходів до правового регулювання обігу криптоактивів запропоновано при визначенні правових рамок для регулювання обігу криптоактивів (віртуальних активів) в Україні розрізняти різні види такого роду активів та передбачити спеціальний правовий режим для кожного з них. З метою визначення специфіки правового регулювання, пропонується виділяти такі види криптоактивів: 1) криптовалюти як такі (як загальна категорія криптовалют типу біткоїн, лайткоїн та інші); 2) токени як аналоги цінних паперів, які посвідчують певні права та мають зобов'язальну правову природу;

запропоновано для забезпечення правового регулювання криптовалют застосувати правову фікцію та визнати її цифровою річчю з огляду на її характеристики як особливого виду інформації (що є інформацією лише за формою, а не за змістом) та функцій, що вона виконує, а також наявності в ній економічної цінності та з урахуванням світових підходів до визначення її як цифрового втілення вартості;

визначено ознаки криптовалюти як об'єкту цивільних прав, до яких можна віднести наступні: 1) волатильність – на відміну від традиційної фіатної валюти, криптовалюти характеризуються високим ступенем коливань вартості, оскільки криптовалюта не має прив'язки до реальних факторів, а визначається лише попитом на неї; 2) алеаторний характер – для криптовалют властивий високий ступінь алеаторності, що впливає з першої ознаки, оскільки важко спрогнозувати чи буде інвестором отриманий високий прибуток, чи він понесе значні втрати; 3) криптографічність та децентралізованість – криптовалюта існує у вигляді криптографічно захищеного запису, що зберігається у розподіленому реєстрі, це гарантує умовну безпечність операцій з криптовалютами; 4) анонімність – володільці криптовалют мають можливість здійснювати транзакції без будь-якої ідентифікації з прив'язкою до реального суб'єкта. Однак ця ознака у найближчому майбутньому, очевидно, буде замінена вимогою ідентифікації користувачів з метою попередження використання криптовалют у злочинних цілях; 5) незабезпеченість – криптовалюти не забезпечуються та не гарантуються державами чи владними структурами, що позбавляє їх будь-яких гарантій; 6) приватність – криптовалюти можуть емітуватися приватними фізичними особами чи організаціями без встановлення жодних централізованих вимог та правил їх випуску; 7) особливості обігосдатності криптовалюти як формального різновиду інформації полягають в тому, що на певний момент часу вона може бути у володінні та користуванні лише одного суб'єкта; 8) відчуження криптовалюти тягне її перехід від одного суб'єкта до іншого без можливості збереження її за суб'єктом, який її передає (оскільки цінність криптовалюти

полягає не в її змісті, як у випадку зі звичайною інформацією, а одиниця криптовалюти не може бути відтворена);

встановлено, що з урахуванням світової практики визнання доменних імен майном та їх відповідності раніше визначеним ознакам цифрових речей, доменні імена можуть бути визнані особливим різновидом майна, а саме – цифровою річчю;

проаналізовано об'єкти права власності у сфері Інтернету речей, до яких на даному етапі можна віднести такий його компонент, як фізичні об'єкти, оснащені додатковими датчиками та сенсорами, що надають цим об'єктам (речам) можливості підключення до мережі або можливості взаємодії з іншими речами з використанням інших протоколів, і тим самим перетворюють звичайну фізичну річ на «розумну». З урахуванням такого розуміння об'єкту права власності у сфері Інтернету речей визначено необхідність: 1) відрізнити право власності на матеріальну річ та права інтелектуальної власності на програмне забезпечення, яке надає матеріальній речі специфічних властивостей, однак враховувати, що програмне забезпечення є невід'ємним компонентом матеріальної речі як елементу Інтернету речей, а тому передача речі, яка позиціонується виробником як «розумна», повинна відбуватися лише разом із програмним забезпеченням, яке визначає функціонал «розумної» речі; 2) з урахуванням наявності у складі Інтернету речей двох видів фізичних об'єктів – безпосередньо «розумних» речей та різноманітних девайсів (датчиків, мікропроцесорів, пристроїв переносу, збору даних, сенсорних пристроїв, виконавчих пристроїв, пристроїв загального призначення), які надають фізичним об'єктам можливостей бути елементами Інтернету речей, слід вважати такі пристрої складовими частинами речі у значенні ст. 187 ЦК України, тобто передавати такі елементи у власність у складі «розумної» речі без додаткового обговорення, оскільки відокремлення таких елементів від «розумної» речі перетворить її на звичайну річ, що призведе до її істотного знецінення;

визначено особливості захисту прав власників «розумних» речей, зокрема, запропоновано у випадках дистанційного втручання у діяльність «розумних»

речей застосувати класичний негаторний позов згідно зі ст. 391 ЦК України, відповідно до якої власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном, оскільки віртуальне втручання у діяльність «розумних» речей, що має наслідком позбавлення власника можливостей використання речі відповідно до її призначення, є аналогічним фізичному втручанню у здійснення права власності;

проаналізовано правову природу акаунту в соціальній мережі та запропоновано розрізняти такі елементи в структурі акаунту, як ім'я користувача та пароль як спосіб авторизації користувача, інформацію, розміщену на сторінці користувача, листування, персональні дані, кожен з яких має специфічний правовий режим. Одночасно запропоновано розглядати акаунт у цілому як різновид цифрового майна, складну квазіріч/цифрову річ, що складається з комплексу цифрових елементів, які загалом створюють окремий об'єкт;

запропоновано використання конструкції довірчої власності з метою забезпечення можливості визначення посмертної долі цифрового майна, з визначенням таких додаткових обов'язків довірчого власника цифрового майна, як обов'язок підпорядкування умовам користувацької угоди та заборона використання переданих йому прав для видавання себе за іншу особу;

запропоновано покласти відповідальність за технічні помилки у смарт-контракті на сторону, яка взяла на себе обов'язок підготувати смарт-контракт, з передбаченням для неї можливості звернутися з регресною вимогою до розробника програмного забезпечення. У випадку невиконання домовленості сторін внаслідок втручання третіх осіб у програмний код смарт-контракту, такі треті особи повинні відшкодовувати заподіяну невиконанням зобов'язання шкоду за принципами деліктної відповідальності;

внаслідок проведеного аналізу судової практики зарубіжних країн щодо користувацьких угод (Terms of Service), зроблено висновок про необхідність забезпечення захисту користувачів як слабкішої сторони контракту, що повинно супроводжуватись заборонаю дискримінаційних положень, таких, як безпідставне позбавлення доступу чи видалення акаунтів (позбавлення доступу

до іншого віртуального майна), заборонаю зміни користувацьких угод в односторонньому порядку та закріпленням обов'язку володільців платформ передавати користувачеві оригінальну копію угоди, з умовами якої він погоджується, у будь-якій зручній для зберігання формі;

розроблено авторську концепцію права віртуальної власності, яке пропонується визначати як специфічний вид права власності, об'єктом якого є цифрові активи (цифрові дані/цифрові квазіречі, цифрове/віртуальне майно); виявлено специфіку права віртуальної власності, яка полягає в тому, що абсолютність характеру повноважень власника проявляється лише у відносинах із третіми особами, а отже, у праві віртуальної власності наявний зобов'язальний елемент (який проявляється у відносинах користувачів із провайдерами), тобто право віртуальної власності можна вважати речово-зобов'язальним за своєю правовою природою;

визначено специфіку змісту, здійснення та захисту права віртуальної власності як особливого різновиду права власності, яка зумовлена технічними особливостями й нематеріальністю віртуального майна та речово-зобов'язальною правовою природою права віртуальної власності;

вдосконалено:

науковий підхід до визначення поняття власності: обґрунтовано, що на сучасному етапі розвитку суспільства необхідно розглядати власність як стан належності людині активів, що мають певну економічну/мінову вартість (комерційну цінність);

науковий підхід до визначення поняття «право власності»: обґрунтовано доцільність вилучення із сучасної легальної дефініції права власності формулювань «за своєю волею» та «незалежно від волі інших осіб» та визначення права власності як найбільш повного панування над річчю (майном), за умови, що це не суперечить закону та правам третіх осіб;

перелік ознак права власності, а саме, доведено, що в інформаційному суспільстві право власності має такі ознаки: найповніша влада власника щодо належного йому майна; об'єктом права власності є майно, в тому числі майнові

права (безтілесні речі); абсолютний (або квазіабсолютний) характер; слідування права за майном; еластичність;

науковий підхід до визначення змісту права власності: запропоновано не визначати зміст права власності через «тріаду правоможностей» власника, що сприятиме становленню та розвитку особливих видів права власності *sui generis*, та з цією метою закріпити таке визначення змісту права власності: «Власник є вільним вчиняти щодо належного йому майна все, що не заборонено законом та не суперечить правам третіх осіб»;

законодавчі положення щодо здійснення права власності: обґрунтовано доцільність переглянути положення ст. 319 ЦК України та за наслідками такого перегляду об'єднати положення про зміст та здійснення права власності у новій редакції ст. 317 ЦК України. З цією метою пропонується ст. 319 ЦК України виключити, а ст. 317 ЦК України під назвою «Зміст та здійснення права власності» викласти у такій редакції:

«Стаття 317. Зміст та здійснення права власності

1. Власник є вільним вчиняти щодо належного йому майна все, що не заборонено законом та не суперечить правам третіх осіб.

2. Усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав.

3. Забороняється втручання у здійснення власником права власності. Діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом»;

термінологію, що використовується у правовому регулюванні обігу віртуальних активів: запропоновано розрізняти поняття криптоактивів, які охоплюють криптовалюти та токени, поряд з якими слід виділяти цифрові споживчі активи або так звані utility-токени, які по суті є цифровим відображенням програм накопичення бонусів або винагород для споживачів, що надають можливості доступу до певного продукту чи послуги, але не підлягають обміну на фіатні гроші (різноманітні електронні мілі, бонусні бали тощо), та інше

віртуальне (цифрове) майно (внутрішньоігрові предмети, доменні імена, акаунти тощо);

визначення поняття майнових прав: з урахуванням практики ЄСПЛ запропоновано визначати майнові права як активи, в тому числі право вимоги, що мають економічну цінність та щодо яких особа може стверджувати, що має принаймні законні очікування стосовно ефективного здійснення свого права власності, які можуть базуватися на положеннях закону, договору або судовому рішенні;

легальне визначення поняття довірчої власності: з урахуванням положень DCFR запропоновано визначати довірчу власність як правовідносини, в яких одна сторона (установник довірчої власності/фідуції) передає певне майно (фідуціарне майно/фідуціарний фонд) іншій стороні (довірчому власнику/фідуціарію) у власність, а довірчий власник/фідуціарій зобов'язується здійснювати дії, необхідні для ефективного управління цим майном відповідно до закону та умов, що регулюють ці правовідносини (умов довірчої власності/фідуції) на користь вигодонабувача або для досягнення суспільно корисних цілей;

дістало подальшого розвитку:

теза про відмінності доменного імені та об'єктів права інтелектуальної власності. Визначено ознаки, які надають специфіки доменним іменам, а саме: 1) доменні імена не можуть одночасно використовуватись необмеженим колом осіб – цінність доменного імені полягає в тому, що воно належить конкретно визначеному суб'єкту, який контролює його в певний момент часу та отримує користь від його використання; 2) доменне ім'я не може бути передане шляхом відтворення – воно існує у вигляді унікальної комбінації символів і не припускає можливості його дублювання, що наближає його за ознаками до індивідуально-визначеної речі; 3) доменні імена мають екстериторіальний характер, тобто не обмежені визначеною територією;

теза про допустимість визнання персональних та індустріальних даних об'єктами цивільного обігу: встановлено, що персональні дані поступово

втрачають ознаку невіддільності від фізичної особи та можуть бути визнані об'єктом цивільного обігу, зокрема, персональні дані можуть бути перетворені на індустріальні дані шляхом їх анонімізації, псевдонімізації та інших способів обробки даних, завдяки яким стирається зв'язок між даними та особою, та у такому вигляді бути об'єктами права власності;

науковий підхід, відповідно до якого необхідно розрізняти поняття смарт-контракту як технічного явища (комп'ютерної програми) та юридичного, на підставі чого запропоновано ввести у правове поле одночасно два терміни, які дозволять розрізняти різні моделі використання смарт-контрактів, а саме: 1) використовувати поняття «програмний код» або «код контракту» у випадку, якщо смарт-контракт не замінює угоди, а лише автоматизує виконання; 2) використовувати термін «юридичний смарт-контракт» у випадку, якщо у смарт-контракті повністю прописані умови угоди таким чином, що він може її замінити повністю або частково. Юридичний смарт-контракт пропонується вважати аналогом письмової форми правочину, різновидом електронного правочину або правочином у цифровій формі;

пропозиція уточнити положення ЦК України щодо суб'єктів та об'єктів забезпечувальної довірчої власності, а саме: 1) з метою обмеження використання довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань, принаймні на початковому етапі її існування, лише сферою підприємницької діяльності, закріпити, що довірчим засновником може бути лише суб'єкт підприємницької діяльності, а довірчим власником – лише фінансова установа, що має відповідну ліцензію на надання фінансових послуг; 2) з метою забезпечення можливості управляти майном на свою користь у рахунок погашення боргу та з урахуванням зарубіжного досвіду, чітко визначити можливість призначення бенефіціарієм за договором про встановлення довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань кредитора, тобто самого довірчого власника; 3) з метою забезпечення належного обліку майна, що передається у забезпечувальну довірчу власність, закріпити вимоги, яким воно має відповідати, а саме, що це має бути індивідуально визначене, неспоживане майно, яке може бути

відокремлене як від майна довірчого власника, так і від майна установника довірчої власності;

теза про необхідність кваліфікації майнінгу як виду підприємницької діяльності: на підставі аналізу досвіду іноземних країн, запропоновано визнати майнінг видом підприємницької діяльності в Україні, що відповідатиме світовій практиці правового регулювання майнінгу та спрощує підхід до вирішення питання про оподаткування цієї діяльності;

визначення переліку обов'язків довірчого власника, а саме, з урахуванням положень DCFR, запропоновано доповнити існуючий перелік обов'язків довірчого власника наступними: 1) обов'язком відокремлення майна, що передається в довірчу власність; 2) обов'язком управляти переданим йому майном, за загальним правилом, як «у розумній мірі компетентна та дбайлива особа», а у випадку, якщо довірчий власник здійснює професійне управління, з такими дбайливістю та професіоналізмом, «які очікуються від представника відповідної професії»; 3) обов'язком інвестувати, згідно з яким довірчий власник повинен розпоряджатися активами, які не приносять прибутку та інвестувати отримані від цього кошти.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні теоретичні положення дисертації є внеском у розвиток правового регулювання відносин приватної власності в інформаційному суспільстві та можуть бути використані у: науково-дослідній сфері – при подальшому дослідженні теоретичних та практичних проблем правового регулювання відносин приватної власності в умовах становлення інформаційного суспільства (Акт про впровадження результатів дисертації у навчальну та науково-дослідну діяльність Національного університету «Одеська юридична академія»); правотворчій діяльності – при розробці проектів законів про внесення змін та доповнень до актів чинного цивільного законодавства з метою вдосконалення правового регулювання відносин власності в умовах розвитку інформаційних технологій та цифровізації (Акт про використання матеріалів дисертаційного дослідження у законотворчій діяльності, Лист щодо використання матеріалів дисертаційного

дослідження у діяльності Міністерства цифрової трансформації України); правозастосовній діяльності – у практиці органів юстиції (Акт про використання матеріалів дисертаційного дослідження в практичній діяльності Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції), при розгляді судами цивільних справ, що стосуються відносин приватної власності (Акт про впровадження результатів дисертаційного дослідження у практичну діяльність Одеського апеляційного суду); навчальному процесі – при підготовці підручників, навчальних посібників з курсу «Цивільне право», спецкурсів із проблем регулювання відносин власності («Цивільно-правовий захист права власності») та відносин в ІТ-сфері («ІТ-право та інформаційна безпека», «ІТ-право та проблеми соціального управління», «Правові основи ІТ-бізнесу» та ін.).

Особистий внесок здобувачки. Дисертація є самостійним науковим дослідженням, теоретичні положення, висновки та пропозиції, сформульовані у дисертації, отримані авторкою самостійно.

У співавторстві дисертанткою опубліковані такі наукові праці: Nekit K.G., Gavrylenko A.I. Legal regulation of property relations in the sphere of construction and exploitation of sports facilities. *Вісник Національної Академії Правових Наук України*. 2018. Вип. 25. № 4. С. 195-210 (особистий внесок: особливості комерційних операцій щодо спортивних споруд, особливості здійснення права власності на спортивні споруди); Nekit K., Ulianova G., Kolodin D. Website as an object of legal protection by Ukrainian legislation. *Amazonia investiga*. 2019. Vol.8. № 21. Р. 222-230 (особистий внесок: визначення концепту, структури та елементів веб-сайту, співвідношення веб-сайту та доменного імені, відповідальність за контент веб-сайту, висновки); Nekit K., Shershenkova V., Voloshyna S. Fiduciary ownership in ukrainian legislation. *Amazonia investiga*. 2019. Vol. 8. Issue 24. Р. 6-14 (особистий внесок: дослідження інституту фідучії у римському приватному праві та сучасному українському законодавстві, визначення специфіки української моделі довірчої власності, висновки); Nekit K., Kolodin D., Fedorov V. Personal data protection and liability for damage in the field of the Internet of Things. *Juridical Tribune*. 2020. Vol. 10 (1). Р. 80-93

(особистий внесок: визначення концепту та елементів Інтернету речей, системи правових проблем у сфері Інтернету речей та напрямки їх вирішення, визначення особливостей захисту персональних даних у сфері Інтернету речей та відповідальності за шкоду, заподіяну Інтернетом речей, висновки); Nekit K., Tokareva V., Zubar V. Artificial intelligence as a potential subject of property and intellectual property relations. *Ius Humani. Law Journal*. 2020. Vol. 9(1). P. 231-250 (особистий внесок: визначення суб'єктів правовідносин власності на сучасному етапі, аналіз можливості штучного інтелекту виступати суб'єктом права власності, висновки); Nekit K., Zubar V. Fiduciary management and fiduciary ownership in the post-Soviet countries: experience of Ukraine, Republic of Moldova, Republic of Belarus and Russian Federation. *Trusts & Trustees*. 2020. Vol. 26(8-9). P. 841-858 (особистий внесок: становлення інституту довірчої власності та довірчого управління у законодавстві України та деяких зарубіжних країн, аналіз теоретичних та законодавчих аспектів довірчого управління майном у пострадянських країнах, встановлення особливостей фідучії у країнах континентального права, висновки).

Наукові ідеї та висновки, що належать співавторам опублікованих наукових праць, у дисертації не використовувались.

Апробація матеріалів дисертації. Результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» та на засіданні Південного регіонального центру НАПрН України. Основні положення дисертації були апробовані на 65 наукових заходах, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 28 травня 2011 р.); Круглому столі «Особливості договорів у сучасному законодавстві України» (м. Одеса, 21 вересня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 11 травня 2012 р.); Інтернет-конференції «Підґрунтя формування сучасного цивільного законодавства України» (пам'яті І.В. Шерешевського) (м. Одеса, 7 грудня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «*Stiinta juridica universitara in contextul promovarii valorilor europene: conferinta stiintifica*

teoretico-practica internationala» (Chisinau, 15-16 octombrie 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 25-26 січня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства» (м. Донецьк, 17-18 серпня 2013 р.); Цивілістичних читаннях, присвячених пам'яті І.В. Шерешевського «Цивільний кодекс України досвід 10-ти років застосування» (м. Одеса, 6 грудня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми реформування системи законодавства України» (м. Запоріжжя, 28 лютого-1 березня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства» (м. Харків, 21-22 березня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 6 червня 2014 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення» (м. Запоріжжя, 26-27 вересня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення» (м. Одеса, 10-11 жовтня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.); Круглому столі «Від засад римського права до принципів приватного права ЄС» (м. Одеса, 29 травня 2015 р.); Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій пам'яті О.К. Вишнякова «Правові проблеми цивілізаційного вибору України» (м. Одеса, 6 листопада 2015 р.); III американознавчій мультидисциплінарній конференції «Чверть століття українсько-американської дружби: досвід гідний майбутнього» (м. Львів, 12-13 квітня 2016 р.); Міжнародній інтернет-конференції «Досвід правових реформ України та Республіки Молдова на шляху до євроінтеграції»

(м. Одеса, 28 березня 2016 р.); Круглому столі «Актуальні проблеми захисту права власності» (м. Одеса, 17 червня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 9 грудня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Вплив інтеграційних процесів на розвиток вітчизняного права» (м. Одеса, 24 лютого 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Всеукраїнському круглому столі «Правове регулювання ІТ-відносин» (м. Одеса, 18 травня 2017 р.); Науково-практичній конференції «Інтернет-речей: проблеми правового регулювання та впровадження» (м. Київ, 24 жовтня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні» (м. Львів, 17 листопада 2017 р.); Всеукраїнській конференції, присвяченій пам'яті І.В. Шерешевського «Динаміка статусу приватної особи в сучасних умовах інтеграційного розвитку України» (м. Одеса, 30 листопада 2017 р.); Науково-практичній конференції, присвяченій 96-річниці з дня народження д. ю. н., професора В.П. Маслова «Актуальні проблеми приватного права», (м. Харків, 14 лютого 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення» (м. Дніпро, 30-31 березня 2018 р.); Науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті проф. О.А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 25 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність: від римського приватного права до ІТ-права» (м. Одеса, 19 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Спортивне право України: сучасний стан і перспективи розвитку», (м. Запоріжжя, 19 жовтня 2018 р.); Міжнародному колоквиумі «Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні» (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.); II Науково-практичній конференції «Інтернет речей: проблеми правового

регулювання та впровадження» (м. Київ, 29 листопада 2018 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні» (м. Львів, 7 грудня 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми цивільно-правового захисту прав власників у сучасних умовах інтеграційного розвитку України» (м. Одеса, 7 грудня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 18 травня 2019 р.); Всеукраїнському круглому столі «Цивілістика в інформаційному суспільстві» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); Київських правових читаннях «Речове право: пріоритети та перспективи» (м. Київ, 22 березня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри» (м. Суми, 25 квітня 2019 р.); Міжнародній науковій конференції «ECHR's Jurisprudence in Digital Era» (м. Одеса, 31 травня 2019 р. – 1 червня 2019 р.); III Науково-практичній конференції «Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження» (м. Київ, 21 листопада 2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми інформаційного права в умовах глобалізації» (м. Черкаси, 28 листопада 2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Рекодифікація цивільного законодавства і системи права України в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Одеса, 8-9 листопада 2019 р.); Науково-практичній конференції «Модернізація цивільно-правової відповідальності» (м. Київ, 19 жовтня 2019 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри» (м. Суми, 23 квітня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 р.); Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції «Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19» (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.); Всеукраїнському круглому столі «Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства» (м. Одеса, 13 червня

2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність. Епідемії в Європі і право: від Риму до COVID-19» (м. Одеса, 12 червня 2020 р.); Матвеевських цивілістичних читаннях «Траст і трастоподібні конструкції: глобалізація та перспективи» (м. Київ, 6 листопада 2020 р.); Науково-практичній конференції «ІТ право: проблеми та перспективи розвитку в Україні» (м. Одеса, 27 листопада 2020 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного, ІТ та Інтернет права» (м. Львів, 12 листопада 2020 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19» (м. Одеса, 13 листопада 2020 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Оновлення Цивільного кодексу України: концептуальні засади» (м. Одеса, 11 грудня 2020 р.); Науково-практичній конференції «Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання» (м. Київ, 10 грудня 2020 р.); XIX Науково-практичній конференції, присвяченій 99-й річниці з дня народження В.П. Маслова «Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного (приватного) права України» (м. Харків, 12 березня 2021 р.); Всеукраїнському круглому столі «Офіційна Концепція оновлення ЦК України: проблеми практичної реалізації» (м. Одеса, 25 лютого 2021 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми юриспруденції: теоретичний та практичний виміри» (м. Суми, 22 квітня 2021 р.); Науково-практичній конференції, присвяченій 96-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 21 травня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру» (м. Одеса, 21 травня 2021 р.).

Публікації. Основні теоретичні та практичні висновки, положення та пропозиції дисертаційного дослідження викладені в 133 публікаціях, у тому числі, одноособовій монографії «Право приватної власності в інформаційному суспільстві: теорія і практика», 34 наукових статтях, опублікованих у фахових

виданнях, перелік яких затверджено МОН України, 10 наукових статтях, опублікованих у зарубіжних періодичних виданнях, зокрема, 9 статтях, проіндексованих у базах даних Web of Science Core Collection та/або Scopus, а також 65 тезах доповідей на науково-практичних конференціях, засіданнях круглих столів.

Структура та обсяг дисертації зумовлені метою та завданнями дослідження. Дисертація складається зі вступу, 4 розділів, 10 підрозділів (з яких два поділені на пункти), висновків, списку використаних джерел (697 найменувань), додатків. Загальний обсяг дисертації становить 516 сторінок, з яких основний зміст – 407 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗИС ТА ЮРИДИЧНА ПРИРОДА ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ

1.1. Формування концепції права приватної власності. Філософські засади права приватної власності

Присвоєння людиною різноманітних предметів навколишнього світу в силу об'єктивних причин почалося від самого виникнення людства. Тому можна сміливо стверджувати, що перші зародки права приватної власності виникли ще у первісному суспільстві. Як зазначав І.О. Покровський, вже психіці первісної людини було властиве відчуття, що річ, отримана чи створена нею (як-от вбита птиця, виловлена риба, створене знаряддя) належить їй; і будь-яке посягання на таку річ буде нею сприйматися як образа на її адресу та викликати відповідну реакцію [287]. На думку І.А. Маньковського, можна стверджувати, що первісна людина, навіть така, що існувала поза межами соціальної групи чи будучи ізольованою від суспільства, психологічно вважала своїм усе, що відбирала в природи, тобто присвоювала. Звідси, на думку вченого, і походить сучасне визначення власності як ставлення до речі, як до своєї (тоді як усі інші члени суспільства психологічно вимушені ставитися до неї як до чужої) [170, с. 2-4].

Звичайно, більшість досліджень права приватної власності починаються з римського права. Як відомо, приватна власність не була історично першою формою власності, що виникла у римському суспільстві. На початковому етапі становлення інституту права власності, воно належало всьому римському (патриціанському) суспільству (квіритська власність, *dominium jure Quiritum*). Тоді як усі члени суспільства мали лише право володіння (*iusta posessio*) стосовно об'єкта права власності (це була суспільна земля, *ager publicus*) [112, с. 53-56].

З часом на зміну суспільному землеволодінню прийшла колективна власність, що мала сімейний характер. Право власності належало сім'ї (*familia*) в цілому та не могло переходити до сторонніх осіб за наявності живих прямих

нащадків спадкодавця. Однак пізніше власність індивідуалізувалась, і право розпоряджатися об'єктами права власності отримав *pater familias* [426, с. 9-13]. Це знайшло відображення у Законах XII Таблиць: «Хто як розпорядиться на випадок своєї смерті відносно свого майна чи опіки, те хай буде непорушним» (V, 3) [272].

Однак за твердженням С.О. Муромцева, незважаючи на те, що судячи з положень про цивільне судочинство та правочини, закріплених у Таблицях, на момент видання Законів XII Таблиць приватна власність була явищем давно відомим та поширеним, ціла низка інститутів того часу вказує на те, що власник значною мірою залежав від інших членів родової общини. Отже, право власності, закріплене у Законах XII Таблиць ще не було таким повним та необмеженим, як найпізніша римська власність, розробка якої вважається досягненням римського права [72]. Підтвердженням таких висновків, на думку вченого, є той факт, що спочатку квіритська власність не пов'язувалась зі свободою заповідальних розпоряджень. Як відомо, заповіти на перших етапах розвитку римського права здійснювалися у формі *testamentum comitiis calatis* або *testamentum in procinctu*, і обидві ці форми були пов'язані з народними зборами, які, очевидно, погоджували чи заперечували заповіт. Пізніше з'являється ще одна форма вчинення заповіту - *testamentum per aes et libram*. У цьому випадку заповіт вчинявся у присутності п'яťох свідків, які, очевидно, виражали голос всієї общини. Такі ж свідки були присутніми і під час здійснення відчуження речей шляхом *mancipatio*. Тож розпорядження майном як за життя, так і на випадок смерті у часи Законів XII Таблиць несло на собі відбиток контролю та тиску, який йшов від усього народу чи окремих членів общини. Лише через більше ніж сто років після видання Законів XII Таблиць кредитори отримали право звертати стягнення не лише на особу боржника, але й на його майно, що свідчить про те, що аж до V ст. майно не втратило свого сімейно-родового характеру. Це дозволяє зробити висновок, що в часи до і під час прийняття Законів XII Таблиць приватна власність перебувала під пильним контролем народу, общини та сім'ї. До неї ставились як до частини спільного майна, що була виділена у приватне

користування, за ним ще не визнавався той ступень свободи та необмеженості, який був властивий пізній приватній власності у римському праві [72].

Слід зазначити, що стосовно стану права приватної власності у архаїчний та передкласичний періоди у літературі ведуться дискусії. Деякі дослідники піддають критиці підхід, відповідно до якого вважається, що приватна власність поступово виникла з общинно-родового володіння. Так, В.М. Строгецький зазначає, що *ager publicus* по суті не може вважатись класичним зразком общинно-родової системи землеволодіння. Фактично це була земля, завойована ще від часів правління Ромула, яка вважалася суспільним державним фондом, що постійно поповнювався у результаті нових завоювань. Цією землею розпоряджалася держава, і частину її вона передавала громадянам у приватну власність безкоштовно (*agri assignati*) або за гроші (*agri quaestorii*). Виникає питання, як саме розподілялася ця земля – поосібно (тобто на кожного дорослого чоловіка) чи подвірно (тобто на кожного голову сімейства, *pater familias*) [399]. В.М. Строгецький для відповіді на це питання посилається на дослідження, проведені В.І. Синайським. Останній, проаналізувавши усі першоджерела щодо наділення римських громадян землею у царський та республіканський періоди, дійшов висновку, що слово *virgum*, використовуване в античній традиції, у дослівному перекладі означає «по чоловікам», а не «по домогосподарствам» (*pater familias*) [372].

На підтвердження того факту, що земля у Римі виділялась не на господарство, а на кожного чоловіка, В.М. Строгецький наводить також спогади Т. Лівія щодо захоплення римлянами міста Вей у 493 р. до н.е. Оскільки після завоювання цього міста плебеї вирішили залишити Рим та оселитися в ньому, сенат для попередження підризу цілісності римської держави прийняв рішення про наділення кожного плебея сьома югерами захопленої землі, враховуючи як *pater familias*, так і усіх дорослих чоловіків, які могли мати дітей (Liv., V, 30,8) [156; 399].

Наведені історичні факти дають В.М. Строгецькому підстави вважати, що приватна власність у Римі виникла від початку його існування, а не лише за часів

правління Нуми Помпілія. Він стверджує, що у роботах Плутарха (Numa, 16) [282] та Цицерона (*De republica*, II, 9) [442] йдеться про те, що за часів правління Нуми Помпілія відбувся не первинний розподіл общинно-родової землі і виникнення права приватної власності, а наділення земельними ділянками безземельних, які у значній кількості з'явилися вже наприкінці правління Ромула та ставали значною загрозою для держави [399].

Отже, на сьогодні усталеною є позиція, відповідно до якої приватна власність виникла у римському праві поступово, першою формою власності була власність суспільна. Перехідною формою від суспільної до приватної власності була власність сімейна, коли носієм права власності щодо майна всієї родини був *pater familias*. Однак сучасні підходи до трактування першоджерел дозволяють стверджувати, що приватна власність існувала у римській державі вже від моменту її заснування. Очевидним є лише той факт, що на перших етапах формування права приватної власності вона все ж таки не характеризувалася тим ступенем свободи, який їй став властивим пізніше та залишається до сьогодні. Певний період часу вона залишалася залежною від суспільства в цілому, яке здійснювало контроль щодо розпорядження нею (про це свідчать положення Законів XII Таблиць).

Значну роль у відстоюванні принципів непорушності приватної власності у ті часи відіграв Цицерон. У своєму трактаті «Про обов'язки» він характеризує посягання на непорушність власності як порушення справедливості та права. На думку Цицерона, справедливість полягає в тому, щоб не шкодити іншим та не порушувати чужу власність. Філософ виділяє дві вимоги справедливості: нікому не завдавати шкоди та користуватися суспільною власністю як суспільною, а приватною – як своєю (*De Officiis*, I, 20) [443]. Відстоюючи непорушність приватної власності, Цицерон зазначає, що людині, яка буде вести справи держави, перш за все потрібно буде стежити за тим, щоб кожний громадянин володів своїм майном, і щоб майно приватних осіб не піддавалося зменшенню на користь держави (*De Officiis*, II, 72) [444]. На думку Цицерона, поділ власності на суспільну та приватну не дається від природи. Природньою є лише суспільна

власність. Разом із тим, приватна власність, яка виникає внаслідок присвоєння в силу різних обставин конкретно людиною частини того, що колись належало всім, є невіддільною від суспільства та повинна оберігатися ним для забезпечення суспільної єдності. Посягання на приватну власність філософ вважав посяганням на устрій суспільства в цілому [132, с. 73]. Виходячи з таких міркувань, Цицерон зазначав, що прощення боргів чи роздача земель, які належали іншим, підривають основи держави, оскільки згода є неможливою, коли майно віднімають у одних та дарують іншим. Справедливість, на думку філософа, повністю знищується, якщо нікому не можна мати своє майно, адже державі є властивою можливість кожного вільно та без турбот охороняти своє майно (*De Officiis*, II, 78) [444].

Як відомо, у своєму вченні про природне право та ідеї справедливості Цицерон знаходився під значним впливом ідей Платона та Аристотеля. Однак стосовно приватної власності позиції Цицерона та Платона істотно різняться. Так, у Платона ідеальна держава поділяється на дві касти – правителів та усіх інших. Правителі, як стражі, які керують державою, не повинні мати ані власності, ані домівки, ані землі [51, с. 44]. Це має сприяти тому, щоб вони не розпорошили на частини державу, що, на думку Платона, завжди відбувається, коли люди вважають своїм не одне й те ж саме, але кожний – інше. Якщо ж вони єдині у поглядах, що вважати своїм, то вони ставлять перед собою однакові цілі [280, с. 285]. У своєму більш пізньому творі «Закони» Платон вже визнає можливість існування приватної власності, однак все ще наполягає на необхідності держави турбуватись про недопущення крайнощів у багатстві та бідності, особливо в сфері розподілу землі. І тут у Платона ідеалом світу залишається світ, який не знає власності, тому що у друзів насправді все є спільним. Платон пише, що якщо існує десь держава, де все є спільним і власність, яка зветься приватною, взагалі викорінена із життя, і де все, що є від природи приватним стає спільним так, що всі спільно бачать і чують і хвалять одне й те саме, то всі по однаковим причинам будуть радіти чи жалітись, а закони

з'єднують усе в єдину державу, вище якої у сенсі правильності та блага ніхто не може встановити, і така держава – є обителлю радісного життя [279].

У питаннях приватної власності позиція Цицерона ближче до ідей Аристотеля. Останній, як відомо, підтримував думку Платона про те, що крайня нерівність у розподілі багатства веде до суспільних розбратів, однак інститут власності Аристотель вважав непорушним, та у кінцевому підсумку позитивною силою, оскільки, на його думку, володіння майном підіймає людину на нові висоти, тому що дає їй можливість бути щедрою [51, с. 44]. На думку Аристотеля, найсприятливішою для держави є ситуація, коли її громадяни володіють власністю середньою, але достатньою, у випадку, коли одні володіють усім, а інші не мають нічого, виникає або крайня демократія, або олігархія, або тиранія [13]. Однак в той же час філософ визнає необхідність приватної власності, вважає її властивою людині від природи. Критикуючи ставлення Платона до власності, Аристотель зазначає, що ідеальна держава не може бути такою, як її собі уявляє Платон, оскільки при високому ступені єдності держава перестає бути державою, адже за своєю природою держава є певною множинністю. Тому основою держави не може бути спільна власність. Власність, на думку Аристотеля, має бути спільною тільки у відносному сенсі, а взагалі – приватною. Важко виразити словами, - пише Аристотель, скільки насолоди в усвідомленні того, що щось належить тобі, адже властиве кожному відчуття любові до себе не випадкове, але вкладене в нас самою природою. З іншого боку, наскільки приємно надавати послуги та допомогу друзям, але ж це можливо лише за умови існування приватної власності [13].

Остаточне визнання приватної власності у римському суспільстві історики пов'язують з прийняттям так званих аграрних законів, які були спрямовані на заборону подальшого перерозподілу общинно-державних земель, що фактично привело до визнання володільців італійської землі законними власниками [112, с. 54]. Ініціаторами аграрної реформи прийнято вважати братів Гракхів, які переслідували мету забезпечити усіх громадян земельними ділянками, що, на їх думку, зробило б усіх вільними та рівноправними [397]. За п'ятнадцять років

після повстання, ініційованого Г. Гракхом (тобто у період з 121 до 107 рр. до н.е.), було прийнято три аграрних закони. Перший з них дозволяв купівлю-продаж так званих спірних ділянок, другий встановлював певну плату за земельні ділянки та припиняв перерозподіл земель, третій скасовував встановлені виплати. В аграрному законі 111 р. до н.е. вперше зустрічається згадка про *ager privatus* та згадуються *domini* у значенні приватних власників [133]. Стосовно передачі у приватне володіння суспільного поля чи земельної ділянки, тут зазначається: «та земельна ділянка ... яку старий володілець за законом чи плебісцитом взяв чи залишив для себе ... для оброблення та володіння з цього поля ділянкою не більше тридцяти югерів, хай буде приватним володінням» [3]. Вважається, що саме цим законом було закріплено повноваження власника володіти, користуватися, отримувати плоди від належного йому майна та передавати його у спадщину, що свідчить про формування індивідуальної приватної власності [426, с. 10].

У період Середньовіччя політичні та правові погляди на право власності були неоднозначними, що визначалось у першу чергу становленням християнської ідеології та розвитком церкви як суб'єкта господарської діяльності. Рання християнська церква сприймала приватну власність як життєву даність та спрямовувала зусилля на переконання громадян займатись благодійництвом. Однак майно вважалось злом лише в тому випадку, якщо використовувалось у корисних цілях [51].

Приватна власність як така не засуджується філософами Середньовіччя, однак вони засуджують так зване відчуття власності, прив'язаність до власності, жадібність, тобто фактично прояв егоїзму, який відділює людину від інших людей та від Бога. Перемога над власністю у цьому сенсі є не економічною, а лише моральною, вона має бути здійснена в душі, у совісті [40, с. 99]. Сама ж по собі власність є провідником любові Бога до людини, хоча, на думку християнських філософів, часто її роблять провідником ненависті, однак виною тут є не сама власність та факт володіння, а зле володіння чи зле бажання заволодіти [451].

Серед джерел католицьких поглядів на власність необхідно згадати «Summa Theologica» Фоми Аквінського. Він підходив до проблеми з погляду принципів справедливості та, з одного боку, погоджувався з тим, що людині неприродньо володіти майном, оскільки все належить Богу та знаходиться у спільній власності дітей Божих. Однак спираючись на «Політику» Аристотеля, Аквінський доводив, що спільна власність не дає ефективності людських стосунків, а веде лише до суперечок. Тому, на думку Аквінського, людині потрібна надійна опора, забезпечити яку може лише власність. До того ж, на вченні Аквінського заснована ідея про те, що володіння майном дозволяє людині займатися благодійництвом, а отже, виконувати свій основний християнський борг [51, с. 44].

У цілому, відповідно до християнського вчення, справедливе та поміrne споживання майна є знаком того, що ним володіють як даром від Бога. Однак матеріальні блага, які даються нам понад наші потреби, повинні бути передані на потреби незаможних. Епоху Середньовіччя відрізняє величезний перерозподіл майнових благ. Накопичене протягом життя майно роздається церквам та монастирям [142]. Однак, все ж таки, феодальна власність має тенденцію розглядатись як різновид приватної власності.

Разом із тим, дослідники зазначають, що феодальна власність докорінно відрізнялась від буржуазної та взагалі від власності у звичному розумінні. Приватна власність може існувати лише в умовах розвинутого товарного виробництва, будь то грошове господарство античності чи розвинутий капіталізм. У таких умовах земля стає об'єктом суто речових, економічних відносин. Тоді як у Середні віки поняття вільної приватної власності фактично не було застосовним до землі, оскільки існував тісний та нерозривний зв'язок землеволодільця із землею, на якій він трудиться. Отже, феодал не був повним та необмеженим власником землі. Залежні селяни були безпосередніми володільцями землі, а їхні права на землю повинен був визнавати феодал [83].

В XI ст. було розроблено поняття «сейзини» для характеристики володільницьких прав осіб, які «тримали» землю чи інше майно, не володіючи

правом власності на них. Володільці такого права не могли бути зігнані зі своєї землі, а їхнє рухоме майно не могло бути вилучено проти їхньої волі навіть сеньйором. Розвиток принципу спадкування феода спадкоємцями васала супроводжувалось розвитком принципу його відчужуваності васалом. Таке відчуження іноді навіть приймало форму субфеодалізації, коли васал міг подарувати феода своєму васалові (у такому випадку слід було сплатити податок сеньйору) [31, с. 289].

Подальший розвиток концепції приватної власності пов'язують із роботами філософів доби Відродження.

Після англійської буржуазної революції, англійські філософи почали переосмислювати право власності та вносити нові ідеї в його розуміння. Так, Т. Гоббс розвинув ідею про те, що кожна людина повинна мати власність. Він підкреслював, що для захисту приватної власності потрібна сильна влада держави, яка дійсно зможе забезпечити належність майна кожному та захист цього статусу. На думку Т. Гоббса, приватна власність є необхідною умовою співжиття, необхідним засобом забезпечення миру. При цьому власність не гарантована від посягань на неї держави, але вони мають стосуватись лише встановлення податків, котрі повинні бути стягнуті з кожного, незалежно від їх привілеїв [121].

Дж. Харрінгтон у своєму вченні розвивав ідею про те, що право власності є природним правом. Він стверджував, що політична влада є наслідком, а не причиною майнового розшарування. Найгіршою він вважав ситуацію, коли прості люди мають половину національної власності, а інша половина належить королю та знаті, тоді як набагато кращою є ситуація, коли більша частина власності зосереджена в руках простого люду, це сприяє міцності влади [178, с. 44].

Значну роль у розвитку концепції права приватної власності відіграє вчення Дж. Локка. У його роботах формуються концептуальні засади принципу рівності суб'єктів права власності. Поняття правосуб'єктності особи Дж. Локк виводив з природних прав. Цінність суб'єкта соціальних відносин за

вченням Дж. Локка обумовлена тим, що саме він є основною одиницею суспільства. Держава повинна забезпечити свободу індивіда здійснювати свої цілі: видобувати своїм трудом майно, задовольняти шляхом обміну свої бажання. Основною гарантією незалежності людини є володіння нею власністю. Право власності, на думку Дж. Локка, забезпечує «стан свободи» людини, який є її природнім станом. Держава, на думку філософа, виникла лише для охорони приватної власності, і це її основна задача [113].

І. Бентам відомий розвитком концепції права власності в рамках теорії утилітаризму. В основу його вчення про власність покладено припущення, що економічної категорії власності як такої не існує, власність є лише породженням закону. Головною задачею законодавства І. Бентам називає забезпечення приватної власності. Філософ вважає, що до закону не було й власності, якщо ж прибрати закон, то й власність перестане існувати [686]. На думку І. Бентама, максимум людського щастя можливий тоді, коли визнається приватна власність, яка є «неподільною частиною існування людини» [191, с. 36-37].

Французька буржуазна революція позитивно вплинула на розвиток принципів права власності. Право власності було проголошено природним правом людини, священним та недоторканим [563]. Як відомо, ідеями Французької буржуазної революції ще у студентські роки захоплювався Г. Гегель, філософське вчення про власність якого вважається одним з наріжних каменів теорії права власності.

У розумінні Г. Гегеля, вихідною точкою права є воля, яка є вільною, отже, свобода складає її субстанцію, а система права є цариною здійсненої свободи. Аби не залишатись абстрактною, вільна воля повинна дати собі матеріальне буття, а першим матеріалом цього буття є речі, іншими словами, зовнішні предмети. Це є першим видом свободи, саме тим, який ми розуміємо як власність. Розумність власності, зазначає Г. Гегель, полягає не у задоволенні потреби, а в тому, що знімається гола суб'єктивність особистості. Лише у власності особа проявляється як розум. Ця перша реальність свободи знаходиться у зовнішній речі [60].

За вченням Г. Гегеля, саме приватна власність є єдиною справедливою та об'єктивною, адже особа має право вкладати свою волю у кожен річ, яка, завдяки цьому є її, отримує її волю як свою субстанційну мету, оскільки сама по собі вона не має такої мети. Це є абсолютним правом людини на присвоєння усіх речей [60].

Г. Гегель також визначає, як виникає приватна власність. Він зазначає, що оскільки у власності воля людини стає об'єктивною як особиста воля, відповідно як воля окремої людини, то і власність отримує характер приватної власності. Спільна власність, яка за своєю природою може бути у володінні окремої людини, отримує визначення спільності, що розділяється, і визначення в ній долі окремої людини є само по собі результатом свавілля [60].

Розмірковуючи про приватну та спільну власність, філософ звертається до римських аграрних законів та вчення Платона про державу. На думку Г. Гегеля, користування стихійними предметами по своїй природі не може стати приватним. У римських аграрних законах простежується боротьба між спільною та приватною власністю на землю. Приватна власність як більш розумне явище повинна була одержати перемогу, хоча й у збиток для іншого права. Однак може виникнути необхідність підпорядкувати принципи приватної власності певному вищому союзу, державі. Проте такі винятки не можуть мати основою випадковість чи приватну вигоду, вони повинні ґрунтуватися на розумному державному організмі. Так, на думку Г. Гегеля, в ідеї платонівської держави міститься несправедливість щодо особи, яка позбавляється права на приватну власність за загальним принципом. Однак уявлення про дружній чи навіть насильницький братський союз людей зі спільністю майна може здаватися прийнятним лише тоді, коли не розуміється природа свободи духу й права [60].

Отже, Г. Гегель підкреслює природність та необхідність приватної власності. Вона може бути обмежена лише у виняткових випадках, і такі обмеження можуть спиратися лише на розумний підхід держави в цілому, а не визначатися бажаннями окремих приватних індивідумів.

Говорячи про необхідність приватної власності, Г. Гегель розглядає її крізь призму ставлення до власності людини. Він зазначає, що у власності воля людини є особистою, через власність людина дає своїй волі наявне буття, тобто власність має бути визначена як «моя», тобто належна людині. В цьому, на думку філософа, полягає важливість вчення про необхідність приватної власності. Держава може робити з цього правила винятки, але такі винятки може робити лише держава [60]. Отже, за Г. Гегелем, розумність власності полягає не в тому, що вона задовольняє потреби, а в тому, що нею знімається гола суб'єктивність особистості, завдяки чому остання отримує наявне буття [360, с. 206].

Говорячи про розвиток концепції приватної власності, неможливо не згадати яскраву фігуру П. Прудона, який піддав критиці усі існуючі на той час теорії права приватної власності. Відомим є його афористичне висловлювання про те, що власність є крадіжкою. На думку П. Прудона, будь-яке багатство, отримане без розподілення виробленої продукції чи доходів від неї за участі робочого, було вкрадене в тих, хто працював, щоб створити це багатство. Навіть добровільна згода між робочим та підприємцем щодо виробництва товару без розумного розподілення доходу є по суті крадіжкою [178, с. 45].

У своєму трактаті «Що таке власність?», П. Прудон зазначав, що земля взагалі не може бути власністю. Земля, пише П. Прудон, подібно воді, повітрю та світлу є предметом першої необхідності, яким кожен повинен вільно користуватись, не заважаючи іншим користуватися ним. Земля є річчю, необхідною для нашого існування, відповідно, річчю спільною та такою, що не піддається присвоєнню. Однак кількість землі набагато менша, ніж кількість інших елементів (води, повітря, світла), тому користування нею повинно бути врегульоване, але не заради вигоди небагатьох, а в інтересах безпеки, тобто рівність прав доводиться рівністю потреб. Якщо кількість речі є обмеженою, то рівність прав може бути здійснена лише через рівність володіння. Тож з якого би боку ми не розглядали питання про власність, як тільки ми хочемо дослідити його глибше, ми, на думку П. Прудона, приходимо до рівності [337].

Приватна власність, зазначає П. Прудон, була найглибшою причиною суспільної нерівності, та відповідно усіх революцій, шляхом яких люди намагалися поновити рівність. Однак з іншого боку, П. Прудон одночасно виступав і проти комунізму. Він вважав, що якщо власність руйнує рівність та веде до поневолення слабого сильним, то комунізм призвів би до іншої нерівності, ще гіршої. Комунізм, на його думку, є системою рабства, оскільки спільність володіння потребує примусової організації труда, позбавляє членів суспільства свободи дій та перетворює їх на рабів держави [410].

Отже, за вченням П. Прудона, лише значна власність є крадіжкою, тоді як власність у помірному розмірі є не лише корисною та виправданою, але й необхідною. Викорінення значної власності за П. Прудonom необхідно для встановлення загальної справедливості, яка може бути досягнута лише на підставі загальної рівності [337].

Теорія П. Прудона відіграла значну роль у розвитку ідей соціалізму. Теорія марксизму також значною мірою сформувалася під впливом ідей П. Прудона. Однак К. Маркс хоч і сприйняв деякі соціалістичні та економічні ідеї П. Прудона разом із критикою приватної власності, одночасно виступав проти автономного від суспільства володіння. Якщо П. Прудон виступав не лише проти буржуазної, але й проти будь-якої власності (у тому числі, державної), то К. Маркс виступав лише проти приватної власності (але не завжди проти державної), і крім того проти приватного володіння, яке марксисты часто плутають з власністю. Якщо П. Прудона не влаштовувала суверенна влада над речами та людьми, яка в економіці представлена власністю, а у політиці – державою, то К. Маркса не влаштовувало усе приватне, що порушувало тотальну цілісність суспільства. Тим не менш, К. Маркс у своєму «Капіталі» розвивав думку П. Прудона про те, що право власності засноване на пограбуваннях та насильствах, що стало у підсумку базисом для радянського ставлення до приватної власності [462].

Ідеї комунізму базувалися на ліквідації буржуазної приватної власності, а разом із тим будь-якої приватної власності, оскільки буржуазна приватна власність є історично останньою та найбільш розвиненою формою вираження

приватної власності. Комуністичне «звільнення» від приватної власності та форм свободи права, що склалися, виявляється станом без свободи, права, особистості тощо. Прихильники цього вчення заперечували гуманістичне ставлення до права власності. На їх думку, людина не могла володіти майном, яке б приносило їй матеріальний добробут з усіма наслідками, що з цього випливають [51, с. 46].

За К. Марксом приватна власність є економічною та юридичною основою відчуження сутності людини. На його думку, комунізм як позитивне скасування приватної власності, цього самовідчуження людини, і внаслідок цього як справжнє присвоєння людської сутності людиною і для людини, є поверненням людини до самої себе як людини суспільної, тобто людської. Позитивне скасування приватної власності як утвердження людського життя, є позитивним скасуванням будь-якого відчуження, тобто повернення людини з релігії, сім'ї, держави до свого людського, тобто суспільного буття [173, с. 42]. Приватна власність перетворює робітника з людини на тварину, однак таке ж відчуження людської сутності відбувається й з власником засобів виробництва [171, с. 9].

Ідея «знищення» приватної власності, яка була сформульована у «Маніфесті комуністичної партії» та низці інших робіт К. Маркса та Ф. Енгельса, є наріжним камінням комуністичної теорії. Так, у «Капіталі» К. Маркс зазначає, що первинне накопичення капіталу, оскільки не представляє собою безпосереднього перетворення рабів та кріпаків у найманих працівників, та, відповідно, простої зміни форми, означає лише експропріацію безпосередніх виробників, тобто знищення приватної власності, заснованої на власній праці [172, с. 5-900]. Ф. Енгельс у «Принципах комунізму» пише, що «приватна власність повинна бути ліквідована, а на її місце має заступити спільне користування всіма знаряддями виробництва та розподілення продуктів за спільною згодою або так звана спільність майна. Знищення приватної власності навіть є найкоротшим та найзагальнішим вираженням того перетворення усього суспільного строю, яке стало необхідним унаслідок розвитку промисловості. Тому комуністи цілком правильно висувають основною вимогою знищення приватної власності» [464, с.322-339].

Незважаючи на те, що сьогодні теза засновників теорії комунізму про знищення приватної власності переосмислюється та наповнюється новим змістом (убачають, що у своїх міркуваннях К. Маркс та Ф. Енгельс не були такими категоричними, йшлося не про знищення приватної власності як таке, а про «діалектичне зняття» приватної власності [64, с. 1-9], перетворення її на «індивідуальну суспільну власність» [171, с. 7]), однак все ж таки їх вчення кардинально вплинуло на доктрину приватної власності у радянські часи та на тривалий час зупинило розвиток принципів приватної власності.

Певним чином компенсувати «ліквідацію» приватної власності за радянських часів була спрямована особиста власність. Відмінність останньої від приватної убачалась у тому, що особиста власність не поширювалась на засоби виробництва. Особиста власність визначалась як економічні відносини, що виникають з приводу присвоєння членами суспільства матеріальних благ, призначених для задоволення особистих потреб [381]. Звісно, особиста власність не може сприйматись у повному сенсі як приватна, її склад та джерела походження суворо регламентувались та контролювались. Тим не менш, існує слушна думка, що особисту власність можна вважати різновидом приватної, яка має свій предмет, об'єкт та суб'єкт дослідження, виконує специфічну роль у розвитку суспільства, а тому відрізняється від приватної власності у її широкому трактуванні. Тому її слід виділяти, хоча й у рамках приватної власності, та розглядати як самостійну категорію [381].

Лише наприкінці 80-х років, напередодні розпаду СРСР, вчені починають обговорювати можливості повернення до приватної власності. Так, Ю.К. Толстой зазначав, що «на даному етапі елементів економічної системи соціалізму знову постало питання про соціально-економічну та юридичну природу власності осіб, які свої основні доходи отримують від індивідуальної трудової діяльності; більшість дослідників схилиються до того, що нема підстав відрізняти цю власність від особистої, однак є й інша думка, що це є приватною власністю» [297, с. 145]. О.В. Осіпенко писав, що є сенс поряд з особистою визнавати ще й індивідуальну власність та дрібну приватну власність громадян.

На його думку, засоби виробництва «індивідуальщиків», які, крім іншого, зайняті ще й у суспільному виробництві, не можуть бути визнані об'єктом особистої власності, «це щось інше, що потребує особливого законодавчого врегулювання» [297, с. 153]. Він пропонував зафіксувати у Цивільному кодексі правовий режим дрібної приватної власності, однак для запобігання звинувачень у «реанімації капіталізму» наголошував на відмінностях дрібної приватної власності від приватної, яка припускає використання найманої праці [297, с. 163]. Проте питання найманої праці теж було далеко не безспірно вирішено на шляху ліквідації приватної власності. Так, у ті ж самі часи «перебудови» С.С. Алексєєв зазначав, що «знищивши приватну власність, суспільство мало просунулось до соціалізму з тієї причини, що наймана праця, хоча й у «пом'якшеному» вигляді та орієнтована на суспільство в цілому, все ж таки зберігає відчуження виробника від праці та залишає можливість присвоєння результатів чужої праці людьми, які в цій праці не приймають участі». Тому, констатує вчений, незважаючи на те, що у суспільстві немає приватної власності на засоби виробництва, у «пом'якшеній» та «облагородженій» формі зберігається наймана праця [11, с. 163].

Отже лише наприкінці 80-х років, у період «перебудови», у радянській науці з'являються перші несміливі спроби заявити про необхідність приватної власності для забезпечення потреб економіки. Найпрогресивніші вчені починають обґрунтовувати доцільність та можливість повернення до приватної власності, оскільки цього вимагали інтереси суспільства.

У сучасному праві внаслідок впливу численних соціально-філософських доктрин, спрямованих на пошук найкращої моделі соціальних взаємовідносин, отримала поширення теорія про те, що право власності є відносинами між людьми, а не лише відношенням людини до речі. Право власності доповнюється необхідною соціальною функцією, яку виконує власник для суспільної користі. Такий підхід призвів до усвідомлення необхідності обмеження абсолютного права власності у суспільних інтересах. Тож під час здійснення своїх правоможностей власник зобов'язаний враховувати не лише особистий інтерес,

але й інтереси суспільства. Право власності розглядається у нерозривному зв'язку з обов'язками людини, перш за все, у зв'язку з принципом соціального обмеження права власності [51, с. 46].

Однак, незважаючи на визнання можливості та необхідності у деяких випадках втручання у право приватної власності та обмеження його в інтересах суспільства, такі випадки втручання визнаються винятковими. Такі обмеження повинні бути засновані на балансі інтересів людини, суспільства та держави.

Історія розвитку відносин власності доводить факт необхідності приватної власності. Навіть у часи радянської влади, коли приватну власність намагались знищити, тимчасові повернення до приватної власності доводили її ефективність. Так, у період нової економічної політики (НЕПу) відбулися послаблення щодо приватної ініціативи. Громадянам дозволили утворювати дрібні приватні підприємства та вільно займатися кустарним промислом. Статистичні дані тих років свідчать про те, що продуктивність праці в рамках приватних підприємств була майже в два рази вищою (за наявності 2,2% від загальної кількості працівників, приватними підприємствами вироблялося 4,3% валового обсягу продукції). Так само й у сфері торгівлі приватна власність продемонструвала свою ефективність. У 1922 році на покупки у приватних власників витрачалося 55% коштів, тоді як на кооперативну та державну торгівлю припадало лише 45%. Отже, тимчасове надання можливості людям бути власниками та мати власне господарство призвело до значних результатів у найкоротші строки: відбувся перехід від карткового розподілу до ринкової торгівлі, від трудової повинності до системи вільного найму, була проведена грошова реформа, створена стійка фінансово-кредитна система, запущено (хоча й в урізаному вигляді) ринкові механізми. Такий підхід забезпечив стале зростання промислового та сільськогосподарського виробництва та довів ефективність приватної власності [357, с. 85-86].

Деякі дослідники, аналізуючи НЕП та подібні практики зазначають, що саме об'єднання суспільної власності як базових галузей економіки та приватної ініціативи є найкращим підходом до плідного розвитку людства. Панування

однієї форми власності, на їхню думку, є шляхом до тоталітарної влади та диктатури. Необхідним є різноманіття форм власності, при забезпеченні пріоритету загальнонародних, загальнодержавних інтересів [373, с. 83]. Частково погоджуючись із представленою позицією, зазначимо, що незважаючи на важливість забезпечення суспільних інтересів, пріоритетною формою власності має бути все ж таки приватна, оскільки вона довела історично свою ефективність для розвитку суспільства та держави.

Заперечення приватної власності веде до втрати людиною свободи та незалежності. Набуваючи власність, людина отримує певну економічну незалежність від оточуючих її людей та системи суспільних відносин, що склалися, у тому числі, людина отримує певну незалежність від держави. Економічні відносини, що роблять людину відносно незалежною від держави, сприяють розвитку інших суспільних зв'язків, що сприятливо відображається на розвитку в країні інститутів громадянського суспільства та правовідносин власності. Приватна власність сприяє формуванню громадянського суспільства, оскільки впливає на формування особистості. Так, будучи у відносинах власності, які санкціонуються державою та контролюються нею лише у визначених межах, людина отримує певну дистанцію від держави. Як наслідок, людина вчиться самотійно мислити та усвідомлює власні можливості, зокрема, у сфері відстоювання своїх інтересів. Вільні ринкові відносини є свого роду фундаментом, на якому можуть бути побудовані повноцінні відносини власності членів громадянського суспільства [192, с. 62-65].

Про значення приватної власності для розвитку громадянського суспільства пише й Н.С. Кузнецова [150, с. 5-14]. У своєму дослідженні вона цитує О. Солженіцина, який писав про те, що приватна власність народжує незалежних громадян, які створюють громадянське суспільство. У свою чергу, громадянське суспільство, що формується, веде до виникнення правової держави. Громадянське суспільство передбачає існування автономних, суверенних, вільних особистостей, які є рівними та наділені приватною власністю на умови своєї життєдіяльності. Тому саме приватна власність на

умови життєдіяльності робить людську особистість економічно незалежною та вільною [71]. Також наприкінці своєї статті Н.С. Кузнецова наводить цитату відомого дослідника права власності С.С. Алексєєва, який стверджував, що у громадянському суспільстві людина обов'язково має бути носієм власності, яка дасть їй опору у житті, забезпечить самостійне існування, і яка внаслідок цього ставить людину у становище особи, незалежної від влади, більше того – здатної за наявності інших передумов, володіти стосовно влади імперативними публічними повноваженнями [10].

Проведений історико-філософський аналіз виявляє беззаперечну важливість приватної власності у розвитку людства та особистості. Історичні передумови розвитку концепції приватної власності були закладені ще у римському праві. І вже у римському суспільстві був виявлений сприятливий вплив приватної власності на розвиток економіки та благоустрій. Необхідність приватної власності не заперечувалась навіть у часи Середньовіччя, коли панували релігійні настрої, які, здавалося б, мали призводити до відмови від усього особистого на користь суспільства. Однак, навіть філософами Середньовіччя підтримувалась ідея помірною володіння майном, частину якого можна було б віддавати з благодійними цілями. Хоча все ж таки феодальну власність важко назвати приватною власністю у сучасному розумінні, оскільки остання є можливою лише в умовах розвинутого товарного виробництва. Лише за радянських часів ідеї приватної власності заперечувались, незважаючи на позитивний ефект, який виявлявся під час тимчасових повернень до приватної ініціативи (наприклад, у період НЕПу).

Філософська думка усіх часів визнає необхідність приватної власності перш за все для розвитку особистості. Ще з часів філософів епохи Відродження підкреслюється значення приватної власності для забезпечення незалежності людини від держави, свободи особистості. Саме ці ідеї є керівними для розвитку громадянського суспільства, що сьогодні є вкрай важливим. Адже основою громадянського суспільства є вільні та незалежні громадяни. У свою чергу, таку свободу особистості може забезпечити лише приватна власність. Тож приватна

власність є наріжним камінням у розбудові громадянського суспільства та правової держави. Абсолютний характер приватної власності може бути обмежений лише у виняткових випадках, коли втручання держави у справи індивідуума обумовлена дійсно важливими інтересами суспільства.

1.2. Поняття та ознаки права приватної власності на сучасному етапі

У сучасному цивільному законодавстві праву приватної власності присвячено ст. 325 ЦК України, яка не містить спеціального визначення поняття права приватної власності, а лише закріплює, що суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи. Такий підхід не дивує, адже, як слушно зазначається у літературі, будь-який тип власності і будь-яка форма власності, яким би високим не був у тому чи іншому випадку рівень усупільнення, можуть існувати лише за умови, що хтось ставиться до умов та продуктів виробництва як до своїх, а хтось – як до чужих. Без цього взагалі не існує власності. З цієї точки зору будь-яка форма власності є приватною [406, с. 9]. І таким чином власність взагалі, власність у повному обсязі своїх специфічних властивостей є за своєю основою ні що інше, як власність приватна [9, с. 49].

Таким чином, приватна власність протиставляється іншим видам права власності фактично тільки тому, що приватні суб'єкти не можуть володіти певними видами об'єктів (оборонних, військових, космічних тощо), тому за виключенням цих груп об'єктів є фактори для визнання презумпції приватної власності [9, с. 51].

Ідею відмови під поняття «форма власності» підтримували і українські науковиці Я.М. Шевченко та І.В. Спасибо-Фатєєва. Так, Я.М. Шевченко зазначала, що право власності є єдиним і «незалежно від того, хто є суб'єктом права власності, воно завжди відбиває стан приналежності речі чи майнового права, а отже, поділ на форми власності втрачає будь-який сенс» [453, с. 170]. І.В. Спасибо-Фатєєва зазначала, що оскільки усі суб'єкти права власності є рівними, це дає підстави розуміти право власності як єдиний інститут,

безвідносно до правосуб'єктності його носіїв, що свідчить про недоцільність вживання терміну «форми власності» у законодавстві [392, с. 145]. В.Й. Кісель аналізуючи наведені позиції пропонує вважати такий підхід «моністичною концепцією права власності» [135, с. 138].

На думку Є.О. Суханова, існування різних форм власності (які є категорією економічною) не означає необхідності існування відповідних прав власності, інакше ці різновиди права власності потягнуть відмінності у змісті прав власників (як це мало місце, коли державна чи інша форма соціалістичної власності надавали суб'єкту набагато більше можливостей, ніж особиста власність), а це потягне порушення принципу рівності усіх суб'єктів права власності. Тому, на думку вченого, слід визнати, що юридично існує лише одне право власності з єдиним і однаковим для усіх суб'єктів набором повноважень. Внаслідок цього зникає необхідність у виділенні окремих різновидів права власності, наприклад, протиставляти право приватної праву публічної власності [74].

Якщо подивитись на ознаки публічної власності, що відрізняють її від приватної, виникає питання, чи доцільно взагалі розглядати публічну власність в межах цивільного права. Зокрема, М.М. Алексєєв до ознак публічної власності відносить наступні:

1) об'єкт публічної власності пристосований до спільного використання, тоді як об'єкт приватної власності слугує для задоволення приватних чи групових інтересів;

2) панування та розпорядження публічною власністю носить характер «соціального служіння», тоді як панування над предметами приватної власності має характер застосування у господарському порядку;

3) публічні власники знаходяться у відносинах «міжвладних», тоді як приватні власники відносно один одного є «вільними та рівними» [6, с. 217].

Враховуючи, що рисами приватного права є те, що воно регулює відносини між приватними особами, акцентує увагу на приватному інтересі, виходить із можливості вільного волевиявлення приватних суб'єктів тощо [429,

с. 41], можна вважати, що публічна власність виходить за межі цивільно-правового регулювання, а отже, принаймні виходячи з цивілістичних позицій, дійсно у сучасних умовах розрізнення публічної та приватної власності втрачає своє значення та актуальність. Закріплення на рівні Конституції України принципу непорушності саме приватної власності (ст. 41), очевидно, було викликано бажанням підкреслити пріоритетність захисту права власності кожного, неприпустимість свавільного втручання в особисту сферу власників з боку держави, як це мало місце за радянських часів. Тобто рішення про виділення приватної власності було прийнято скоріше не з об'єктивних, а суб'єктивних причин, що склалися в ході історичного розвитку нашої держави. В умовах же, коли усім власникам гарантується рівність при здійсненні та захисті їх прав, знімається проблема протиставлення різних видів права власності при визначенні їх поняття, сутності та змісту. Отже, говорячи про поняття права приватної власності, необхідно проаналізувати проблематику загального розуміння поняття права власності [230, с. 260-263].

Оскільки право власності є одним з центральних інститутів цивільного права, у цивілістичній літературі існує безліч визначень цього поняття. Ще Г.Ф. Шершеневич зазначав, що «визначити право власності доволі складно, незважаючи на його видиму простоту та ясність. У науці досі немає точного уявлення про нього. За найбільш поширеним визначенням, що співпадає з побутовим уявленням про право власності, останнє є необмеженим та винятковим пануванням особи над річчю» [455]. Слід визнати, що до сьогодні з часів Г.Ф. Шершеневича у розумінні поняття права власності мало що змінилося.

Сучасна вітчизняна доктрина права власності базується більшою мірою на розробках радянського періоду. Тому доктринальне визначення права власності фокусується навколо двох аспектів. По-перше, дослідники розмірковують щодо співвідношення понять «власність» та «право власності» як економічної та юридичної категорій. По-друге, визначення права власності базуються на аналізі внутрішнього та зовнішнього зв'язку – перший стосується ставлення суб'єкта до речі, другий – відносин між суб'єктами з приводу речі.

Наприклад, О.В. Дзера при визначенні власності як економічної категорії зазначав, що її «можна визначити як відносини між людьми з приводу привласнення матеріальних благ та встановлення влади над ними, належності їх конкретній особі» [438]. Така позиція спирається на вчення К. Маркса, розвинуте у радянський період, зокрема, С.М. Братусем, який визначав власність як стан привласненості матеріальних благ, який відображає статичний момент, результат розподілу засобів виробництва [39, с. 21-23]. Вона підтримується й іншими українськими вченими. Зокрема, Є.О. Харитонов зазначає, що визначення власності через категорію присвоєння у цілому є можливим, однак саме поняття присвоєння потребує пояснення. Тому, на думку професора, власність можна визначити як ставлення людини до речі, але оскільки влада над річчю є неможливою без того, щоб інші суб'єкти ставилися до цієї речі як до чужої, то власність слід визначати як «відносини між людьми з приводу речей, у яких одні особи (власники) ставляться до речей як до своїх, а всі інші (не власники) мають ставитися до них як до чужих» [427, с. 21]. У цьому визначенні ми бачимо поєднання двох підходів до розуміння власності – елементарного (ставлення особи до речі), який був розроблений Г. Гегелем у «Філософії права» та міжсуб'єктного (відносини між людьми щодо речі). Знову ж таки, підґрунтям цього визначення є вчення С.М. Братуса, який зазначав, що «відносини з приводу речей та відносини щодо речі як до своєї чи чужої є двома сторонами одного вольового відношення» [39, с. 23].

Залишаючи осторонь дискусії щодо того, чи слід розуміти власність як «відносини з приводу привласнення» чи «відносини з приводу речей [вже належних особі]», зазначимо, що вчення К. Маркса, на якому базуються зазначені підходи до визначення категорії «власність», слухне і доцільне для індустріального суспільства, потребує перегляду в умовах розвитку суспільства інформаційного, де основою економіки перестає бути виробництво, а акценти зміщуються на сферу послуг та інформацію. Отже, визначення власності через категорію «присвоєння матеріальних речей» вже не відповідає реаліям сьогодення. По-перше, сучасна українська концепція права власності не

обмежується поширенням режиму власності лише на речі як матеріальні предмети, але охоплює й поняття майна, яке включає в себе і майнові права, тобто варто вести мову принаймні не лише про речі чи матеріальні блага. По-друге, в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів, що відбуваються в Україні, доцільним уявляється звернути увагу на категорії, якими при визначенні поняття власність оперує Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), а саме – на поняття «активи». Отже сьогодні доцільніше модифікувати класичний підхід до визначення поняття «власність» та розглядати власність як стан належності людині активів, що мають певну економічну/мінову вартість (комерційну цінність).

Говорячи про співвідношення понять «власність» та «право власності» В.А. Тархов та В.А. Рібаков зазначають, що власність є економічною категорією, яка існує незалежно від волі людей, тоді як право власності є ідеологічним явищем, породженим людським розумом [400]. Є. Щербакова зазначає, що однією з головних ознак, що відрізняє економічну природу права власності від юридичної є те, що саме присвоєння визначається процесом виробництва. Отже, розуміння власності як основи процесу виробництва, що створює умови для присвоєння благ та доходів, є основною відмінністю економічного змісту власності від юридичного [463].

Видається, що при дослідженні поняття права власності як юридичної категорії набуває значення відповідь на питання, як саме відносини власності мають бути врегульовані правом для забезпечення інтересів носія права та балансу інтересів індивідуума із суспільними інтересами.

Співвідношення економічної категорії «власність» та юридичної категорії «право власності» у радянський період було детально досліджено А.В. Венедиктовим, який слушно зазначав, що економічні поняття не можуть бути механічно перекладені на мову права, оскільки одна й та сама економічна категорія може опосередковуватись у праві кількома інститутами. А.В. Венедиктов підкреслював, що визначення поняття права власності не може бути зведено до тріади правоможностей володіння, користування та розпорядження,

натомість, вчений доводив необхідність враховувати у визначення права власності таких елементів суб'єктивного права, як воля (визнана за власником влада) та інтерес. Вчений пропонував визначати право власності як «право індивіда чи колективу використовувати засоби та предмети виробництва своєю владою та в своєму інтересі на підставі системи класових відносин, що існує в суспільстві» [46, с. 15-17]. Причому А.В. Венедиктов саме інтерес вважав домінуючою складовою правовідносин, зокрема, власності. Дійсно, маємо погодитись, що саме категорія «інтерес» є ключовою у визначенні поняття права власності, адже недаремно ще Р.Ф. Йеринг визначав право як «юридично захищений інтерес» [67]. Видається, що «власницький інтерес» відіграє особливу роль і є базисом суб'єктивного права власності, адже саме він залишається у випадку так званої «голої власності» (ми ще повернемося до цього питання).

Якщо у дореволюційних дослідженнях право власності частіше визначалося як повне та виняткове панування особи над річчю (це визначення згадується у роботах Г.Ф. Шершеневича, К.П. Победоносцева, К.І. Анненкова), то у більшості радянських досліджень право власності починає визначатись через «тріаду правоможностей» власника (чи не єдиним винятком є підхід, запропонований А.В. Венедиктовим).

Як зазначав О.С. Йоффе, вперше загальне визначення права власності було сформульовано не у доктрині, а у легальних джерелах, а саме – у ст. 58 ЦК РРФСР 1922 р. (куди воно було перейнято зі Зводу Законів Російської імперії), де розуміння права власності зводилося до того, що власнику у межах, встановлених законом, належать право володіння, користування та розпорядження майном. У правовій літературі того періоду фактично зустрічалась лише реакція на наведену легальну формулу, яка зазвичай розцінювалась як традиційне юридичне правило. За слушним зауваженням О.С. Йоффе, у радянській правовій літературі коли йшлося про суб'єктивне право власності, дослідники у його визначенні зазвичай обмежувалися вказівкою на правоможності володіння, користування та розпорядження, і лише іноді, для

надання цьому визначенню більшого суспільного колориту, додавали до нього посилення на систему класових відносин [119].

Так, М.С. Ліпецкер визначав суб'єктивне право власності як правоможності окремих членів суспільства у сфері володіння, користування та розпорядження майном, що випливають з об'єктивних правових норм [74].

М.Я. Кирилова у підручнику за редакцією О.А. Красавчикова зазначала, що право власності є встановленою законом мірою дозволеної поведінки уповноваженої особи з володіння, користування та розпорядження майном в своєму інтересі [384].

Р.О. Халфіна, яка займалась дослідженням права особистої власності в СРСР, визначала останнє як «право громадянина володіти, користуватися та розпоряджатися майном, що є наданою йому у встановленому порядку частиною сукупного загального продукту або продукцією його підсобного господарства для задоволення його матеріальних та культурних потреб» [423]. Залишимо осторонь тут коментарі з приводу розуміння приватної власності як частини загального суспільного майна та фактично цільове призначення приватного майна, звернемо лише увагу, що знову ж таки право власності визначається через «тріаду правоможностей».

Д.Ф. Єремєєв визначав особисте право власності як «систему норм, що закріплюють особисте присвоєння трудящими частини сукупного суспільного продукту з метою максимального задоволення їх матеріальних та культурних потреб, з наданням їм правоможностей володіти, користуватися та розпоряджатися присвоєними предметами» [100, с. 22]. Як бачимо, знову особиста власність розглядається як виділена частина сукупного продукту, яка слугує певній меті.

Між тим, ознаки особистої власності, які сьогодні сприймаються як такі, що суперечать природі приватної власності та автономності власника як учасника цивільних правовідносин, у радянські часи оцінювалися досить позитивно. Так, О.С. Йоффе, аналізуючи наведені позиції щодо права особистої власності, оцінював позитивно згадку про тріаду правоможностей у визначенні

поняття права власності, а походження від соціалістичної власності та призначення для задоволення матеріальних та культурних потреб громадян визначав як «вирішальні ознаки права особистої власності» [119]. В.П. Маслов також підкреслював тісний зв'язок між особистою та суспільною власністю та зазначав, що особиста власність за своєю соціально-економічною сутністю є соціалістичною [175, с. 18].

Вплив радянської доктрини був дуже відчутний на перших етапах створення законодавства незалежної України. Не дивно, що на такому підґрунті поняття права власності, закріплене спочатку у ст. 2 Закону України «Про власність» [308], формулювалося через категорію «тріади правоможностей» власника, і було визначене як «врегульовані законом суспільні відносини щодо володіння, користування і розпорядження майном».

Доктринальні визначення поняття права власності на сучасному етапі також часто несуть на собі відбиток радянського минулого.

Так, Ю.К. Толстой та А.П. Сергєєв визначають суб'єктивне право власності як «закріплену за власником юридично забезпечену можливість володіти, користуватися та розпоряджатися належним йому майном на свій розсуд та у своєму інтересі шляхом здійснення стосовно цього майна будь-яких дій, що не суперечать закону та не порушують права та інтереси інших осіб, а також можливість усувати усіх третіх осіб від втручання у сферу його господарського панування» [75].

У підручнику за редакцією Т.І. Ілларіонової та Б.М. Гонгало право власності визначається як «сукупність юридичних норм, встановлених державою, які закріплюють приналежність того чи іншого майна певним особам, які визначають обсяг правоможностей з володіння, користування та розпорядження присвоєним майном, а також гарантують охорону та захист прав та інтересів власника» [420].

М.О. Александріна пропонує визначати власність як «найбільш повне панування індивіда чи колективного суб'єкта над річчю, яке є найважливішою формою вираження прав та свобод людини», а право власності як «нормативно

закріплену та гарантовану державою можливість індивіда чи колективного суб'єкта здійснювати найбільш повне панування над річчю шляхом володіння, користування, розпорядження та отримання плодів від неї, що є реалізованою ідеєю свободи людини та справедливості у сфері розподілу та присвоєння матеріальних благ» [5].

У більшості українських досліджень, особливо часів чинності Закону України «Про власність», також при визначенні поняття права власності так чи інакше використовується «тріада правоможностей» власника. Так, на думку З.В. Ромовської право власності – це «передбачена нормами об'єктивного права можливість особи володіти, користуватися та розпоряджатися своїм майном» [356]. На підкріплення своєї позиції, дослідниця посилається на Я.М. Шевченко та її твердження про те, що «вивчення права власності в суб'єктивному розумінні припускає вивчення можливостей окремої людини і громадянина щодо досягнення правоможностей володіння, користування і розпорядження» [356].

І.О. Дзера також пропонує визначати суб'єктивне право власності як «передбачене законом право власника здійснювати щодо належного йому майна правомочності володіння, користування і розпорядження на власний розсуд, якщо інше не передбачено законом, а у разі їх порушення, невизнання - також право вимагати від зобов'язаної особи відновлення порушених прав або вчинення дій, спрямованих на примусовий захист порушеного права чи усунення перешкод у його здійсненні засобами, визначеними законом» [88].

Однак у дослідженнях більш пізніх зустрічаються вже більш узагальнені підходи до визначення поняття права власності. Так, І.В. Спасибо-Фатєєва у підручнику 2011 року пропонує визначати право власності як суб'єктивне цивільне право, «дозвіл для особи діяти своєю владою та у своєму інтересі стосовно свого майна з дотриманням певних меж, встановлених законом» [439, с. 411].

Як зазначає Є.О. Харитонов, визначення права власності як права володіти, користуватися та розпоряджатися річчю своєю владою та в своєму інтересі є по суті спробою визначити складне суб'єктивне право через його зміст. Такий

підхід він вважає не дуже вдалим, оскільки «точне визначення головного поняття тут залежить від ретельності переліку другорядних ознак». Тому Є.О. Харитонов вважає доцільним визначення права власності, закріплене у ст. 316 ЦК України як «права особи на річ (майно), яке вона здійснює відповідно до закону за своєю волею незалежно від волі інших осіб» [437, с. 510].

Більш абстрактні, не звужені до «тріади правоможностей» власника визначення поняття права власності були запропоновані, зокрема, О.В. Дзєрою, Є.О. Сухановим. Так, О.В. Дзєра пропонує визначати право власності як «визнане законом право, яке закріплює абсолютну належність майна особі (власникові) та визначає її права та обов'язки щодо цього майна» [438]. При цьому, на думку вченого, визначення поняття права власності не обов'язково закріплювати на рівні законодавства, достатньо його доктринального розуміння.

На думку Є.О. Суханова, правом власності є «найбільш широке за змістом речове право, яке дає можливість своєму носієві – власнику, і лише йому, визначати характер та напрями використання належного йому майна, здійснюючи повне господарське панування щодо нього» [76]. Саме це визначення видається найбільш вдалим в умовах інформаційного суспільства, коли ми дедалі більше відходимо від фізичного контролю над майном, що нам належить. Позитивно слід оцінити і відмову від визначення поняття права власності через категорії «тріади правоможностей» власника, оскільки сучасні реалії потребують перегляду концепції зведення сутності права власності до вичерпного переліку правоможностей (детальніше про це див. підрозділ, присвячений змісту права власності). Недоліком наведеного визначення вважаємо відсутність згадки про межі права власності, оскільки можливість обмеження абсолютного права власності в інтересах суспільства чи третіх осіб є важливою характеристикою цього права. Адже, як слушно зазначає Г.Г. Харченко, «кожне суб'єктивне речове право має здійснюватися на визначених законом принципах речових прав, у тому числі, на принципі законності» [431, с. 55].

Слід позитивно оцінити і визначення права власності, запропоноване С.В.

Кравцовим, який також слушно критикує визначення поняття права власності через «тріаду правоможностей». На думку дослідника, правом власності слід вважати «найбільш повне, абсолютне право на річ, яке уповноважена особа (власник) реалізує на власний розсуд та незалежно від волі інших осіб у спосіб, не заборонений законом» [148, с. 74]. Найбільш суттєвим недоліком цього визначення вважаємо використання терміно-поняття «річ», а також визначення меж права власності через «реалізацію способами, не забороненими законом».

Як видно з проведеного аналізу, незважаючи на численні звернення до дослідження права власності, цивілістичній доктрині й досі бракує єдиного та універсального поняття права власності. Деякі вчені навіть зазначали, що формулювати загальне поняття права власності не є доцільним. Так, Д.М. Генкін зазначав, що помилковою є спроба формулювати поняття права власності, оскільки власність та право власності є своїми для кожної епохи та кожної суспільно-економічної формації. Він називав «впадінням у метафізичну помилку» бажання визначити власність як особливу категорію, абстрактну та важливу ідею. На думку вченого, з урахуванням того, що право власності обумовлене формами виробництва, загальне визначення права власності є чимось багаторазово розділеним та вираженим у різноманітних визначеннях [61, с. 12].

Дійсно, розуміння права власності у різних формаціях та правових системах може доволі суттєво різнитись. Наприклад, якщо порівняти континентальну модель права власності із поняттям англо-американського трасту, ці конструкції будуть досить суттєво різнитись з точки зору їх принципових характеристик, зокрема, ознаки абсолютності правоможностей власника, тим не менш, ці дві концепції охоплюються поняттям права власності.

На думку Є.А. Васильєва, важливим напрямком реформування законодавства є дезінтеграція права власності, його розпад на окремі правоможності, що поширюються на різні суб'єкти та об'єкти права. Як зазначає вчений, у доктрині починає панувати ідея про зникнення єдиного поняття права власності, його трансформацію. Відповідно, змінюється й сама традиційна

конструкція права власності у цивілістичній доктрині [70, с. 216].

О.О. Рябов зазначає, що якості права власності як головного, основного права, визначають підходи до його поняття. Тому досить справедливою є простота у визначенні права власності. На думку дослідника, характеристика власності як найбільш повного та необмеженого права робить недоцільним розробку універсального, чіткого та жорсткого поняття. Саме такий «скупий» підхід до визначення права власності є характерною ознакою розвинутих правових систем [361, с. 21-22]. Тут слід згадати і К.І. Скловського, який зазначав, що найбільш необмежене право є найменш визначеним. Його сила саме у можливості розгорнутися в будь-якому напрямку та наповнитись будь-яким змістом [375, с. 62]. Вчений зазначає, що у розвинутому праві легальні визначення поняття права власності є досить простими. Наприклад, у ЦК Німеччини право власності визначено через можливість власника поводитися з річчю на власний розсуд наскільки це не суперечить закону чи правам третіх осіб, а також виключати усіх інших від будь-якого впливу на річ (пар. 903 ЦК Німеччини) [375, с. 151].

З цієї точки зору вельми актуальною видається пропозиція визначити у ЦК України право власності як найбільш повне панування над річчю (майном) у межах, передбачених законом, що міститься у Концепції оновлення Цивільного кодексу України (далі – Концепція) [144]. Право власності є поняттям багатогранним та внаслідок його існування від часів появи людства інтуїтивно зрозумілим, а тому не варто надто обтяжувати його легальну дефініцію. Запропонований розробниками Концепції підхід дозволяє уникнути недоліків сучасної дефініції права власності, закріпленої у ст. 316 ЦК України. Зокрема, як слушно зазначає Г.Г. Харченко, вказівка на здійснення цього права «за своєю волею» є зайвою, оскільки по суті кожне суб'єктивне право здійснюється за волею його носія [431, с. 174]. Підкреслення елементу волі в суб'єктивному праві власності, очевидно, було викликано бажанням наголосити на свободі власника від зовнішнього впливу держави, якого він зазнавав за радянських часів. Сьогодні здійснення права власності за власною волею вже сприймається як

природне та не потребує спеціальних вказівок про це. Другим недоліком сучасної дефініції права власності є формулювання «незалежно від волі інших осіб» (закріплення якого, очевидно, було обумовлено вже згадуваними міркуваннями), що може сприйматися двояко і наводити на думку про неможливість обмеження права власності, тоді як, незважаючи на свій абсолютний характер, воно існує в межах, обумовлених інтересами суспільства та правами третіх осіб. Єдине, що варто було б уточнити у згаданій пропозиції щодо поняття права власності, наведеній у Концепції, це вказівка на можливість його обмеження правами третіх осіб. Тут варто було б врахувати підхід німецького законодавця, та визначити поняття права власності як найбільш повне панування над річчю (майном), за умови, що це не суперечить закону та правам третіх осіб.

Однак, при наданні дефініції праву власності варто пам'ятати, що це є загальним правилом, з якого існують винятки. Іноді власник, який втрачає панування над річчю, все ще має вважатися власником. Тут слід повернутися до згаданого нами поняття «власницького інтересу».

Як відомо, категорія «інтерес» сягає своїм корінням у римське право, де вона сприймалась як багатоаспектне явище. Так, А.М. Гужва у своєму дисертаційному дослідженні зазначав, що інтерес у римському праві міг розумітись «як певний юридичний факт, тобто як умова дійсності того чи іншого права, або підстава для захисту права чи оскарження судового рішення, а також як критерій визначення розміру відшкодування у разі отримання позивачем сприятливого рішення» [81]. Ця багатоаспектність визначила різноманітність видів цивільного інтересу в сучасному праві. Так, сьогодні розрізняють регулятивні, охоронні, речові, зобов'язальні тощо інтереси [167, с. 67]. При цьому якщо поняттю інтересу в цілому було присвячено досить багато досліджень (І.В. Венедиктова, А.М. Гужва, А.А. Катренко), то речовим інтересам в українській цивілістиці було приділено недостатньо уваги. Особливо бракує досліджень власницького інтересу (тут можна згадати лише праці Г.Г. Харченко), який ми і ставимо на меті дослідити як істотну складову

суб'єктивного права власності.

У сучасній вітчизняній цивілістиці, яка спирається на радянську доктрину [120, с. 19-21], склався усталений підхід до розуміння інтересу як передумови виникнення суб'єктивного права. Так, І.В. Венедіктова пропонує визнавати інтерес «своєрідною передумовою виникнення права, рушійним елементом його реалізації, встановлення, зміни та припинення правовідносин» [47, с. 97]. О. Первомайський також вважає інтерес «юридичною можливістю отримання певного права чи іншого блага» [275, с. 56].

Речовий інтерес також розглядається як потенційні можливості. Так, Р.А. Майданик зазначає, що речовий інтерес можна вважати недовершеним майновим правом. На його думку, «носій речового інтересу має потенційно можливе панування над майном і об'єктивно прагне інтегрувати його у зміст відповідного суб'єктивного права на майно» [167, с. 67]. У якості прикладів речових інтересів наводяться розумні очікування інвесторів на набуття права власності на майно після завершення будівництва, очікування акціонерів щодо дивідендів, очікування кінцевих вигодонабувачів бенефіціарної власності, фактичних добросовісних володільців щодо набуття права власності в порядку набувальної давності тощо [167, с. 68].

Доцільним тут видається поглянути на проблему розуміння інтересу у цивільному праві крізь призму практики ЄСПЛ. У практиці ЄСПЛ поширеною є категорія так званих легітимних (законних, правомірних), або ж «розумних» очікувань [301, с. 14]. Під останніми розуміються майбутні активи, стосовно яких заявник стверджує, що в нього є правомірне й обґрунтоване очікування, що він отримає можливість ефективного здійснення майнового права [531]. Правомірне очікування вважається наявним, якщо заявник зможе довести, що має достатні підстави в національному законодавстві, тобто такі очікування мають спиратись на положення закону або усталеної судової практики [527].

Отже, правомірні, розумні очікування у практиці ЄСПЛ полягають у потенційній можливості здійснення майнового права. Як видається, це поняття співпадає з розумінням речових інтересів у вітчизняній доктрині. Натомість,

«власницький інтерес» як складовий елемент суб'єктивного права власності (про який зазначав ще А.В. Венедиктов) пов'язаний скоріше не з потенційною можливістю набути право, а з втраченою можливістю його реалізувати. З цієї точки зору слушним видається підхід до розуміння поняття «інтерес», запропонований А.М. Гужвою. Дослідник запропонував розглядати поняття «інтерес» у двох значеннях: юридичного факту, тобто певного стану особи, що є підставою для «виникнення, збереження, реалізації та захисту цивільних прав, а також визначення меж їх здійснення» та як «прагнення або потреби особи, що є об'єктом захисту, оскільки спрямовані на досягнення певного правомірного результату, набуття і здійснення суб'єктивних прав» [81]. Отже, йдеться про те, що інтерес може бути не лише підставою виникнення цивільного права, але й підставою його збереження.

Підтримку цієї тези знаходимо і в останніх дослідженнях Є.О. Харитонова, який пропонує розглядати інтерес як «прагнення, устремління, потреби особи, котрі не визначені законом або угодою сторін, як цивільні права, але спрямовані на виникнення або збереження останніх» [301, с. 19]. Тобто, на думку професора, категорія «інтерес» виступає як така, що доповнює категорію «суб'єктивне право» [301, с. 19].

З урахуванням зазначеного, «власницький інтерес» як складову суб'єктивного права власності пропонується розуміти як прагнення особи зберегти чи поновити своє панування над майном. Такий інтерес виявляється у власника, майно якого вибуває зі сфери його панування внаслідок арешту, крадіжки та у будь-якій іншій ситуації, коли власник втрачає усі свої повноваження стосовно майна, однак немає підстав вважати право власності припиненим.

Категорія власницького інтересу зустрічається в англосаксонському праві. Як зазначає Г.Г. Харченко, тут виокремлюються два види інтересів: так званий «власницький інтерес» у речі та «персональний (невласницький) інтерес» у речі. Критерієм їх відмежування є межа захисту такого інтересу. Якщо невластницький інтерес базується на договірних засадах, то за наявності власницького інтересу

право має загальний характер, а тому породжує для усіх інших осіб відповідний обов'язок [431, с. 177]. На думку Г.Г. Харченко, категорія «власницького інтересу» має важливе значення для з'ясування поняття права власності, оскільки опосередковує психологічне сприйняття людиною об'єктів, власником яких вона себе сприймає. Критеріями наявності власницького інтересу дослідник вважає: сприйняття майна як власного, бажання особи мати майно та зафіксувати його за собою, розуміння особою потреби в цьому майні, готовність захищати свої права на майно, і, що важливо, – безперервність власницького інтересу, адже у разі втрати власницького інтересу особи до речі правомірно ставити питання про припинення права власності [431, с. 180-181].

Отже, розуміння поняття права власності не зводиться до його дефініції, важливо враховувати його істотні властивості (ознаки). Про це зазначав ще Г.Ф. Шершеневич, який пропонував враховувати такі ознаки права власності, зокрема, приватної:

1) право приватної власності є владою, при цьому не в сенсі фактичного панування, а в юридичному значенні. Навіть якщо можливість фактичного впливу відсутня, влада зберігається, особа залишається власником і може продати, подарувати, закласти річ чи витребувати її у володільця;

2) об'єктом права приватної власності є майно як річ, тобто об'єктом права власності можуть бути лише матеріальні предмети, а не дії чи права. При цьому дорівнюють матеріальним предметам та, відповідно, можуть бути об'єктами права власності цінні папери на пред'явника, оскільки тут існує нерозривний зв'язок права із матеріальним носієм;

3) власність є виключною та незалежною від сторонніх осіб, тобто ніхто не може заважати власнику користуватися його річчю, і власник є вільним при здійсненні свого права власності незалежно від згоди сторонніх осіб;

4) за вказівкою закону право власності полягає у володінні, користуванні та розпорядженні. Однак таке перелічення окремих прав не може бути визнане вдалим, оскільки, по-перше, неможливо перелічити усі окремі правоможності, що входять до складу права власності, а по-друге, якщо для права власності

істотними є всі три вказані моменти, то відсутність одного з них мала б вказувати на відсутність права власності;

5) право власності має здійснюватися у порядку, встановленому законом. Це означає, що право власності може бути обмеженим, але такі обмеження можуть бути встановлені лише законом чи договором, а після припинення їх дії право власності має поновлюватись у своїй колишній формі;

6) право власності є вічним та успадковуваним, це ознака безстроковості права власності, яка відрізняє його від інших речових прав. Отже, строкового чи тимчасового права власності не може бути [455].

Деякі з перелічених ознак вже втратили свою актуальність в умовах сьогодення, наприклад, вже не викликає заперечень той факт, що в українській концепції права власності об'єктом права власності можуть бути не лише фізичні, матеріальні речі, але й майнові права. Передбачення у цивільному законодавстві України такого спеціального виду права власності, як довірча власність, змушує визнати той факт, що окремі види права власності можуть мати тимчасовий характер. Разом із тим, більшість наведених ознак права власності залишаються актуальними і сьогодні. Особливо слушним тут є зауваження про неможливість визначення сутності права власності шляхом перелічення правоможностей, що входять до його складу та недоречність прив'язувати існування права власності до сукупності трьох правоможностей.

Думки про те, що в поняття права власності необхідно включати й її властивості, дотримувався і К.І. Скловський. До ознак права власності він відносив:

1) винятковість, що означає, що не може існувати одночасно двох прав власності на одну й ту саму річ;

2) абсолютний характер права власності, що припускає, з одного боку, усунення усіх сторонніх осіб від речі та відповідно її захист від усіх, з іншого – можливість реалізації прав на річ без сторонньої участі. Абсолютний характер права власності К.І. Скловський розглядав у зв'язку з її винятковістю, а проявами цих двох властивостей називав право слідування (слідування права за річчю при

її переміщеннях від однієї особи до іншої) та право переваги (у випадку колізії речових та зобов'язальних прав перевага має надаватись речовим);

3) повне панування власника над річчю – можливість вчинення будь-яких дій щодо речі аж до її знищення (*jus abutendi*). Важливим зауваженням К.І. Скловського тут є те, що повнота власності означає, що її зміст, на відміну від інших речових прав, не може бути вичерпаним перерахуванням окремих правоможностей;

4) еластичність права власності – означає його поновлення в повному обсязі після відпадиння будь-яких встановлених обмежень;

5) безстроковість права власності, оскільки свобода особистості, втілена у речі, тобто власність, існує без меж у часі та просторі [375, с. 151-157].

Зазначені ознаки підтримуються і у сучасних українських дослідженнях. Так, Ю.А. Ушакова до ознак, що мають бути враховані під час надання дефініції праву власності, відносить наступні: право власності є правом особи на річ, що існує в межах суспільних відносин, воно полягає у пануванні власника над річчю, що включає належні власнику права володіння, користування, розпорядження, управління річчю та право вимагати непорушення права власності, здійснення панування над річчю своєю волею [421]. С.В. Кравцов зазначає, що для визначення особливостей права власності слід враховувати такі його властивості, як повнота, абсолютність, виключність, незалежність, еластичність, слідування, безстроковість і пріоритет [148, с. 74].

Визнаючи цінність наведених ознак для розуміння сутності права власності, зазначимо, що деякі з них вже не є такими беззаперечними з урахуванням реалій сьогодення. Так, недоцільним є визначення повноти панування над майном через перерахування правоможностей власника, ознака безстроковості права власності має сприйматися з певною долею відносності, навіть така властивість права власності як винятковість та абсолютність сьогодні стають дискусійними, оскільки з появою віртуальної реальності деякі явища сприймаються по-іншому (детальніше про це див. підрозділ, присвячений віртуальній власності). Тому можна запропонувати такі ознаки права власності,

що воно набуває в інформаційному суспільстві: найповніша влада власника щодо належного йому майна, об'єктом права власності є майно, у тому числі, майнові права (безтілесні речі), абсолютний (або квазіабсолютний) характер, слідування права за майном, еластичність.

Загальні висновки за результатами проведеного аналізу зводяться до наступного. По-перше, аналіз ознак публічної власності крізь призму рис приватного права дозволяє стверджувати, що публічна власність виходить за межі цивільно-правового регулювання, а отже, принаймні виходячи з цивілістичних позицій, розрізнення публічної та приватної власності втрачає своє значення. Закріплення на рівні Конституції України принципу непорушності саме приватної власності (ст. 41), очевидно, відображає бажання підкреслити пріоритетність захисту права власності приватних осіб, неприпустимість свавільного втручання з боку держави в особисту сферу власників, як це мало місце за радянських часів. Тобто таке рішення було прийнято скоріше не з об'єктивних, а суб'єктивних причин, що склалися в ході історичного розвитку нашої держави. В умовах же, коли усім власникам гарантується рівність при здійсненні та захисті їх прав, немає потреби у протиставленні різних видів права власності.

Говорячи про визначення поняття власності, слід зазначити, що запропоноване ще К. Марксом вчення, на якому базується підхід до розуміння власності як «відносин з приводу привласнення» чи «відносин з приводу речей [вже належних особі]», що був виправданим в умовах індустріального суспільства, потребує перегляду в умовах розвитку суспільства інформаційного, де основою економіки перестає бути виробництво, а акценти зміщуються на сферу послуг та інформацію. З урахуванням вказаного, визначення власності через категорію «присвоєння матеріальних речей» вже не відповідає реаліям сьогодення. По-перше, сучасна українська концепція не обмежується поширенням режиму власності лише на речі як матеріальні предмети, але охоплює й поняття майна, яке включає в себе і майнові права, тобто варто вести мову принаймні не лише про речі чи матеріальні блага. По-друге, в умовах

глобалізаційних та інтеграційних процесів, що відбуваються в Україні доцільним уявляється звернути увагу на категорії, якими при визначенні поняття власність оперує ЄСПЛ, а саме – на поняття «активи». Отже сьогодні доцільніше модифікувати класичний підхід до визначення поняття «власність» та розглядати власність як стан належності людині активів, що мають певну економічну/мінову вартість (комерційну цінність).

Що стосується поняття права власності, то з проведеного аналізу стає очевидним, що цивілістичній доктрині й досі бракує єдиного та універсального поняття права власності. Проведений аналіз також дозволяє стверджувати, що з урахуванням багатогранного характеру права власності, не варто надто обтяжувати його легальну дефініцію. Сучасна легальна дефініція права власності містить низку недоліків. Зокрема, зайвою видається вказівка на здійснення цього права «за своєю волею». Підкреслення елементу волі в суб'єктивному праві власності, очевидно, було викликано бажанням наголосити на свободі власника від зовнішнього впливу держави, якого він зазнавав за радянських часів. Сьогодні здійснення права власності за власною волею вже сприймається як природне та не потребує спеціальних вказівок про це. Другим недоліком сучасної дефініції права власності є формулювання «незалежно від волі інших осіб» (закріплення якого, очевидно, було обумовлено вже згадуваними міркуваннями), що може сприйматися двояко і наводити на думку про неможливість обмеження права власності, тоді як, незважаючи на свій абсолютний характер, воно існує в межах, обумовлених інтересами суспільства та правами третіх осіб. З урахуванням зазначеного, а також приймаючи до уваги пропозиції розробників Концепції оновлення Цивільного кодексу України та підхід німецького законодавця, пропонується визначити право власності як найбільш повне панування над річчю (майном), за умови, що це не суперечить закону та правам третіх осіб.

Крім того, при визначенні поняття права власності варто враховувати, що таке визначення є загальним правилом, з якого існують винятки. Іноді власник, який втрачає панування над майном, все ще має вважатися власником. У таких

випадках слід враховувати поняття «власницького інтересу». Проведений аналіз дозволяє визначити «власницький інтерес», що є складовою суб'єктивного права власності, як прагнення особи зберегти чи поновити своє панування над майном. Такий інтерес виявляється у власника, майно якого вибуває зі сфери його панування внаслідок арешту, крадіжки та у будь-якій іншій ситуації, коли власник втрачає усі свої повноваження стосовно майна, однак немає підстав вважати право власності припиненим.

Аналіз ознак права власності, які пропонується враховувати для розуміння його сутності, доводить до висновку, що деякі з цих ознак, розроблених ще дореволюційними вченими, вже не є такими беззаперечними з урахуванням реалій сьогодення. Тому пропонуються такі ознаки права власності, що воно набуває в інформаційному суспільстві: найповніша влада власника щодо належного йому майна, об'єктом права власності є майно, у тому числі майнові права (безтілесні речі), абсолютний (або квазіабсолютний) характер, слідування права за майном, еластичність.

1.3. Інформаційне суспільство як чинник трансформації правовідносин приватної власності

Сьогодні все ще ведуться дискусії стосовно того, що слід розуміти під терміном «інформаційне суспільство», висловлюються сумніви щодо того, чи дійсно сучасне суспільство є інформаційним чи це є лише «соціальний міф, що виник напередодні вступу людства у третє тисячоліття нашої ери» [396]. Однак неможливо не визнавати того факту, що інформація сьогодні відіграє чи не найважливішу роль у нашому сучасному житті. Інформація вочевидь стає найвпливовішим інструментом, завдяки якому відбувається модерування практично усіх процесів, що відбуваються у суспільстві.

Як відомо, саме інформація є основоположним елементом інформаційного суспільства. Практично всі визначення поняття інформаційного суспільства базуються на підкресленні ролі інформації в його формуванні.

Так, один із перших підходів до визначення інформаційного суспільства містився у звіті низки організацій, які працювали на японський уряд, та пов'язані з іменем професора Ю. Хаяші. Відповідно до цього підходу, інформаційним слід вважати суспільство, в якому процес комп'ютеризації надає доступ людям до надійних джерел інформації та рятує їх від рутинної роботи, забезпечуючи високий рівень автоматизації виробництва. Автори нової концепції вважали, що саме виробництво інформаційного, а не матеріального продукту буде рушійною силою розвитку суспільства [143, с. 11-19].

Так само і класик соціології Д. Белл, який вперше використав термін «постіндустріальне суспільство», підкреслював, зокрема, такі риси інформаційного суспільства, як: пріоритетне значення інформації порівняно з іншими ресурсами; домінування інформаційного сектору в загальному обсязі ВВП; визнання інформації, знань та кваліфікації суб'єктів головними факторами влади та управління; сприяння економії часу завдяки використанню нових комп'ютерних та телекомунікаційних технологій [143, с. 11-19-27, с. 57-60].

Сучасні дослідники також значною мірою визначають поняття інформаційного суспільства через поняття інформації.

Так, О.В. Данільян визначає інформаційне суспільство як «якісно новий етап соціотехнологічної еволюції суспільства, який формується в результаті довгострокового соціально-економічного розвитку, який передбачає збільшення ролі інформації та знань, а також формування та споживання інформаційних ресурсів в усіх сферах життєдіяльності суспільства за допомогою розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, що існують у глобальних масштабах» [87, с. 22].

О.А. Баранов під інформаційним суспільством пропонує розуміти «філософську концепцію постіндустріального суспільства, історичну фазу

можливого еволюційного розвитку цивілізації, в якій інформація та знання продукуються в єдиному інформаційному просторі» [99, с. 250].

В.О. Ільганаєва вважає, що інформаційне суспільство є «новою історичною фазою розвитку цивілізації, життя та діяльність якої пов'язані перш за все зі створенням, переробленням та використанням інформації» [387, с. 122].

І.В. Арістова зазначає, що інформаційне суспільство є «суспільством нового типу, яке формується внаслідок глобальної соціальної революції та породжує вибуховий розвиток і конвергенцію інформаційних та комунікаційних технологій» [14, с. 56].

Дослідники В.М. Врижко, О.М. Гальченко та В.С. Цимбалюк визначають інформаційне суспільство як «суспільство, в якому більшість працівників займаються створенням, збереженням та поширенням інформації, особливо її найвищої форми – знань» [157].

В.С. Політанський вважає, що усі визначення поняття інформаційного суспільства можна звести до його розуміння як суспільства, заснованого на інформації, у якому «інформація, знання та технологічні системи, що детермінують інформаційну революцію, виступають основними» [288, с. 84].

У словнику за редакцією В.А. Ліпкана інформаційне суспільство визначається як «складова громадянського суспільства, що функціонує в рамках єдиного інформаційно-комунікаційного простору, в якому домінують нові технологічні уклади, які базуються на масовому використанні перспективних інформаційних технологій, засобів комп'ютерної техніки і телекомунікацій, створено якісно новий розвинений ринок знань та інформації як визначальних чинників виробництва, що характеризується сформованістю умов для трансформації інформаційних ресурсів суспільства у реальні ресурси соціально-економічного розвитку ... створено систему державних гарантій, передусім правових і безпекових, реалізації інформаційних прав і свобод людини, зокрема прав на безпечне вільне отримання, розповсюдження та використання інформації» [290, с. 161].

Як зазначає О.І. Молчанова, усі підходи до визначення поняття інформаційного суспільства можна об'єднати у чотири групи. Перший підхід – економічний, відповідно до якого у визначенні інформаційного суспільства домінує економічна складова, інформаційне суспільство трактується як частина інформаційного сектора ВВП. Другий підхід – інформаційний, який базується на теорії «інформаційного вибуху», відповідно до якої кількісне збільшення доступної для суспільства інформації веде до якісних змін в економіці. Третій підхід – технологічний, згідно з яким основною характеристикою інформаційного суспільства є розповсюдження інформаційно-комунікаційних технологій. І четвертий підхід – синтетичний, який поєднує в собі усі перелічені підходи.

Сама О.І. Молчанова пропонує визначати інформаційне суспільство як систему зв'язків та відносин між індивідами, засновану на процесі обміну інформацією, де за допомогою надання та обробки знань в електронній формі забезпечується високий рівень оперативності та якості рішень, що приймаються [188, с.101-106].

На рівні європейського законодавства інформаційне суспільство також визначається через поняття інформації. Під інформаційним розуміється таке суспільство, у якому значний ступінь активностей фокусується на створенні, поширенні та використанні інформації. При цьому такі активності здійснюються за допомогою інформаційних та комунікаційних технологій [585].

Як бачимо, усі визначення поняття інформаційного суспільства використовують поняття інформації, знань або інформаційно-комунікаційних технологій.

Тут слід звернути увагу на той факт, що більшість дослідників підкреслюють необхідність розрізняти поняття «інформація» та «знання». Так, Г. Бехманн вказує на важливість розмежування знання та інформації. Знання, на думку вченого, «створює здатність дії, в той час як інформація являє собою оброблене для цілей використання знання, тому знання відображає статичний структурний аспект, тоді як інформація – процесуальний аспект комунікації»

[479, с. 37-51]. В.І. Штанько та Т.Г. Бордюгова зазначають, що поняття «інформація» та «знання» тісно пов'язані, але не тотожні. Інформація, на думку дослідників, є відчуженим знанням, вона може стати знанням у тому випадку, якщо засвоєна індивідом. У якості прикладу дослідники наводять ситуацію з інформацією у книзі, написаної іноземною мовою: для людини, яка не знає цієї мови така інформація ніколи не перетвориться на знання (якщо тільки вона не скористується словником) [461, с. 28]. В.Ю. Степанов, посилаючись на Д. Белла, підкреслює, що сучасне суспільство докорінно відрізняє як інформаційне тиражування інтелектуального продукту, передачу відомостей про нього тепер ще й в мережі Інтернет, а тому за словом інформація криється саме комунікація, а не знання [396]. Як зазначає М.М. Шамардін, з точки зору розрізнення понять «дані» та «знання» можна відмітити, що на відміну від даних, знання виражають загальні, глибокі та істотні відомості, які стосуються структур, процесів та явищ. По суті, знання є концентрованою та суспільно апробованою інформацією, що формує своєрідну мікромодель навколишнього світу [449, с. 185-192].

З урахуванням такого підходу, О.В. Пархоменко навіть говорить про необхідність використання терміну «інформаційно-знаннєве суспільство» [273, с. 3-6]. Тоді як інші вчені зазначають, що суспільство знань є наступним етапом розвитку суспільства, що настане після епохи інформаційного суспільства. Так, В.І. Штанько та Т.Г. Бордюгова зазначають, що концепція суспільства знань відрізняється від концепції інформаційного суспільства. Якщо останнє базується «на досягненнях уніфікованих інформаційних технологій», то перше «намагається відійти від однозначного технологічного підходу до розвитку суспільства та акцентує увагу не стільки на проблемі доступу до знань, скільки на необхідності спільного використання знань та розвитку здібностей кожної людини, її прагненні до інновацій та створення нових знань» [461, с. 18]. Так само і М.М. Шамардін вважає, що необхідно розрізняти інформаційне суспільство та суспільство знань. На його думку, суспільство знань можна визначити як нову стадію соціально-економічного розвитку, яку практично досягли розвинуті країни та очікувано досягнуть ті, хто залишається позаду

глобального технологічного руху [449, с. 185-192]. Головною характеристикою суспільства знань є спеціальна система ефективного створення та передання знання у першу чергу, а не інформації [472, с. 2526-2533].

Що стосується позиції міжнародних організацій, зокрема, Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури, стосовно співвідношення понять інформаційного суспільства та суспільства знань, то вона була висловлена заступником Генерального директора з питань комунікації та інформації, який зазначив, що інформаційне суспільство можна вважати «функціональним блоком суспільства знань» [182, с. 57-60].

Отже, наріжним камінням інформаційного суспільства є саме інформація. Універсального визначення поняття інформації сьогодні не існує. Більше того – це поняття розглядається крізь призму різних наук та відповідно у кожній сфері набуває своїх специфічних рис. Так, з погляду технічних наук інформація є набором будь-яких даних, тоді як з точки зору гуманітарних наук, інформація є певними відомостями [288, с. 78]. У цілому, розрізняють атрибутивний та функціональний підходи до визначення поняття інформації. Відповідно до першого, інформація розглядається як об'єктивна властивість усіх матеріальних об'єктів. В рамках функціонального підходу інформація розглядається як умова та результат активної діяльності, при цьому вважається, що вона є можливою тільки на соціальному рівні [86, с. 69].

Підходи юридичної науки до визначення поняття інформації також важко назвати уніфікованими. Відносини, що виникають з приводу інформації регулюються багатьма галузями права – від конституційного та адміністративного до цивільного, трудового і навіть кримінального. У кожній сфері ці відносини мають свою специфіку та вимагають врахування їх особливостей під час врегулювання.

У цивільному законодавстві під інформацією сьогодні розуміються «будь-які відомості та/або дані, що можуть бути збережені на матеріальних носіях або відображені в електронному вигляді» (ст. 200 ЦК України). У попередній редакції цієї статті інформація визначалася як «документовані або публічно

оголошені відомості про події та явища, що мали або мають місце у суспільстві, державі та навколишньому середовищі». Тобто змінилися підходи, по-перше, щодо форм існування інформації з підкресленням можливості відображення її в електронному вигляді, по-друге, щодо обмеженості можливостей існування інформації певними рамками та проявами. Таке визначення дійсно більшою мірою відповідає реаліям інформаційного суспільства, зокрема, таким його характеристикам, як інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій, поступове переведення даних в електронний формат, глобалізація.

Слід зазначити, що важливість інформації визнавалась в усі часи. Деякі вчені зазначають навіть про необхідність розглядати інформацію в одному ряду з такими складовими Всесвіту, як енергія, матерія та час. Так, К.К. Колін визначає інформацію як об'єктивну властивість реальності, що проявляється у неоднорідності (асиметрії) розподілення матерії та енергії у просторі та часі, у нерівномірності протікання усіх процесів, що відбуваються у світі живої та неживої природи, так само як у людському суспільстві та свідомості [139, с. 43-50]. Д. Робертсон навіть розробив формулу «цивілізація – це інформація». Вчений запропонував розподіл історії цивілізації за критерієм кількості створеної інформації, виділивши рівні від нульового (коли інформація обмежується мозком однієї людини) до четвертого рівня – рівня інформаційного суспільства, де відбувається електронне опрацювання інформації [288, с. 79].

У сучасному суспільстві роль інформації істотно зросла та отримала додаткові властивості. Одна з таких властивостей полягає у повсюдному впровадженні інформаційно-комунікаційних технологій у виробництві та життєдіяльності людини. Наукове знання та людський капітал сьогодні є тими інтелектуальними ресурсами, які стають основою подальшого розвитку суспільства [188, с. 101-106].

Деякі дослідники вважають, що сучасний етап розвитку цивілізації можна визначити як перехідний від постіндустріального до інформаційного суспільства, поява якого пов'язується з розвитком інформаційних технологій та інформаційною революцією (поширенням є використання понять

постіндустріального та інформаційного суспільства як синонімічних, однак, разом із тим, існує думка, що постіндустріальне суспільство є перехідним етапом від індустріального до інформаційного). Такий перехід відбувається нерівномірно, що обумовлено специфікою та станом розвитку окремих країн у світовому співтоваристві [288, с. 77-86]. Однак, якщо проаналізувати підходи до визначення поняття та ознак інформаційного суспільства, стає очевидним, що сучасне суспільство вже можна вважати інформаційним, хіба що треба робити поправку на «цифрову нерівність» та розрив на шляху становлення інформаційного суспільства у різних країнах світу.

Так, до ознак інформаційного суспільства відносять наступні:

- інтенсивний розвиток обчислювальної та інформаційної техніки [91, с. 39];
- переосмислення поняття інформації;
- активний розвиток інформаційних та телекомунікаційних систем;
- забезпечення загального доступу до мережі Інтернет [258, с. 26];
- суттєве зростання можливостей збору, обробки, зберігання та передачі інформації, вільного доступу до неї;
- глобальний характер інформації та вільне поширення інформаційних потоків незалежно від державних кордонів [91, с. 39] (ознака глобалізації є однією з найсуттєвіших характеристик інформаційного суспільства);
- можливість для будь-якого індивіду, групи осіб, підприємств чи організацій у будь-який час та в будь-якому місці отримувати за плату чи безкоштовно на основі автоматизованого доступу будь-яку інформацію та знання, які є необхідними для життєдіяльності та вирішення особистих чи соціально значущих завдань;
- вироблення, функціонування та доступність у суспільстві для будь-якого індивіда чи організації сучасної інформаційної технології;
- наявність розвиненої інфраструктури, яка забезпечує створення національних інформаційних ресурсів у необхідному для підтримки науково-технічного та соціально-історичного прогресу обсязі;

- прискорена автоматизація та роботизація усіх сфер та галузей виробництва й управління;
- радикальні зміни соціальних структур, наслідком чого є розширення сфери інформаційної діяльності та послуг [341, с. 32-33];
- орієнтація на людей, відкритість для всіх та спрямованість на розвиток, у якому кожен може створювати інформацію та знання, а також мати до них доступ, користуватися ними та обмінюватись, що сприятиме реалізації людського потенціалу, сталому розвитку та підвищенню якості життя;
- створення суспільства внаслідок індустріальної революції на базі інформаційних та телекомунікаційних технологій та на базі інформації, що є виразником знання людей;
- перетворення інформації на предмет масового споживання;
- формування єдиної інтегрованої інформаційної системи на основі технологічної конвергенції, створення єдиних національних інформаційних систем [448, с. 16-17];
- зміни у сфері зайнятості населення, формування та розвиток нових суспільних конфігурацій, груп, відносин;
- формування нових мережевих субкультур, що притаманні віртуальним відносинам;
- становлення специфічних суспільних інститутів, які є притаманними новим інформаційним відносинам у суспільстві [258, с. 26] тощо. Як слушно зазначає Ю.Є. Петрухно, серед усіх ознак інформаційного суспільства можна виокремити три групи: вільний доступ до будь-якої інформації, високий рівень розвитку інформаційно-комунікаційних технологій, наявність розвиненої інформаційної інфраструктури суспільства [278, с. 129].

На додаток до цього хочеться підкреслити таку важливу ознаку інформаційного суспільства, як глобалізація. Як зазначає М. Кастельс, найважливішою рисою інформаційного суспільства є мережі, які зв'язують між собою людей, організації та держави. Тож інформаційне суспільство розглядається як глобальне мережеве суспільство, де мережі пронизують усю

його економічну та соціальну структуру [130, с. 177]. Аспект глобалізації інформаційного суспільства є надзвичайно важливим при вирішенні питань правового регулювання відносин, що в ньому виникають.

Якщо проаналізувати індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій за останні роки, очевидним стає активне зростання показників у всіх країнах світу, що говорить про невідпинний розвиток глобального інформаційного суспільства. У звіті Міжнародного союзу електрозв'язку, який вимірює індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (на даному етапі вимірювання призупинено у зв'язку із переглядом показників та методів вимірювання), вказано, що у період з 2010 по 2015 рр. значення індексу зросло у всіх країнах. Середнє значення зросло з 4,14 у 2010 р. до 5,03 у 2015 р. Це свідчить про продовження розширення доступу до інформаційно-комунікаційних технологій, хоча рівні їх розвитку у світі доволі сильно різняться, тому значення індексу розвитку інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) коливається від 1,17 до 8,93 [179]. У 2017 р. найвищий показник індексу розвитку ІКТ складав вже 8,98, лідером рейтингу була Ісландія. У 2019 р. лідером рейтингу у сфері розвитку інформаційно-комунікаційних технологій стала Японія [109].

За даними Міжнародного союзу електрозв'язку суттєво зріс доступ до мобільного зв'язку та Інтернету. За даними на 2015 р. на глобальному рівні доля населення з доступом до мобільного зв'язку перевищила 95 відсотків [179]. Кількість користувачів Інтернету за даними ООН зросла з 25,8% у 2009 р. до 53,6% у 2019 р., таким чином, було виявлено, що 4,1 млрд. людей у світі були підключені до Інтернету. Звичайно, і тут простежується неабиякий цифровий розрив: якщо в Європі відсоток користувачів складав 82,5%, то в країнах Африки – лише 28,2% [270]. Звісно, кількість користувачів Інтернету стрімко зросла у період пандемії COVID-19: за 2020 рік число інтернет-користувачів зросло майже на 300 млн. та досягло відмітки у 4,8 млрд., що складає приблизно 63% від усього населення в світі. Очікується, що у 2025 році їх кількість становитиме 5,6 млрд [134].

Інтенсивний розвиток відстежується й у сфері автоматизації та роботизації. За даними Міжнародної Федерації Робототехніки, аналіз статистики світової густини промислових роботів виявляє зростання від 66 одиниць на 10 тисяч робочих у 2015 р. до 74 одиниць у 2016 р. і до 85 у 2017 р., що відповідає 15% зростання та на 5% перевищує показники періоду 2014-2015 рр. [37]. Хоча знову ж таки, у різних регіонах відбуваються різні темпи росту (за даними на 2017 р. від 99 одиниць у країнах ЄС до 63 у країнах Азії) [395]. Звичайно, потужним поштовхом розвитку робототехніки стала пандемія COVID-19, яка актуалізувала питання про підвищення прибутку на виробництвах, у яких задіяні роботи, що не хворіють.

Отже, сьогодні є очевидним вибуховий розвиток інформаційних технологій, надзвичайна роль та відкритий доступ до інформації, інтенсивна автоматизація й роботизація всіх сфер і галузей виробництва та управління, зростання сфер, де надаються інформаційні послуги – тобто очевидними є ознаки інформаційного суспільства на сучасному етапі розвитку людства.

Хоча, як зазначалось раніше, рівень розвитку інформаційного суспільства різниться залежно від рівня розвитку країни. Така ситуація спонукає деяких дослідників стверджувати, що сьогодні існує декілька типів інформаційного суспільства, при цьому головним під час визначення типу суспільства є ступінь забезпечення рівного доступу громадян до інформації, можливість отримувати нові знання та інформацію [85, с. 36].

Інтенсивне становлення та розвиток інформаційного суспільства супроводжується суттєвими трансформаціями у різних сферах суспільного життя. Серед основних сфер, де відбуваються позитивні зміни називають наступні:

- технологічні зміни: використання інформаційних технологій дозволяє змістити акценти з матеріалів на інформацію та сферу послуг, що супроводжується економією сировини та енергії;
- соціальні зміни: використання інформації допомагає людям швидше адаптуватися до постійних змін, пристосуватися до нових обставин; широкий

доступ до інформації перетворює суспільство на глобальне, сприяє становленню громадянського суспільства;

- економічні зміни: інформація стає основним фактором в якості послуг, ресурсів, товарів, зайнятості, розвивається глобальна мережева економіка;

- політичні зміни: доступ до інформації дає більше можливостей приймати участь у політичних процесах, можливість інформаційного контролю політиків сприяє процесам демократизації суспільства;

- зміни у сфері культури: культурні цінності та знання стають доступними для широкого кола населення, завдяки Інтернету людям надається практично необмежений доступ до культурного надбання [65, с. 98-100].

Разом із тим, трансформації, що відбуваються у зв'язку із розвитком інформаційного суспільства, породжують і чимало проблем та ризиків. Серед таких називають, зокрема:

- цифрову нерівність або цифровий розрив: нерівномірні можливості доступу до інформаційно-комунікаційних технологій породжує нову форму нерівності. Як зазначалось раніше, у розвинутих країнах індекс розвитку інформаційно-комунікаційних технологій та охоплення населення Інтернетом та мобільним зв'язком є значно вищим, ніж у країнах Африки. Це супроводжується поділом суспільства на прошарки, концентрацією в окремих прошарках багатств, влади та можливостей контролю. Йдеться навіть про виникнення «інформаційної олігархії», яка диктує ринку свої умови та отримує так звану «інформаційну квазіренту»;

- проблему особистості в умовах інформатизації: пов'язана із тим, що в процесі глобалізації може бути втрачено національну ідентичність. В умовах розвитку нового суспільства, що засновується на мережевих структурах, виникає протиріччя між ідентичністю спільноти та світовою глобалізацією. Крім того, людина, постійно перебуваючи у віртуальній реальності може втратити відчуття реального світу [65, с. 101];

- загрози інформаційній безпеці: інформаційні війни, фейки, маніпулювання свідомістю тощо. Використання інформаційної зброї може

вивести з ладу всю систему управління країною. Вплив на людську свідомість за допомогою інформації може повністю підкорити маси. Інформаційні канали використовуються і для підриву національної безпеки, терористичних операцій, масових зворушень тощо;

- соціальні ризики, пов'язані з процесом роботизації: по-перше, виконання все більшої кількості робіт роботами може призвести до росту безробіття. По-друге, постає чимало етичних питань, пов'язаних з поширенням роботів та штучного інтелекту;

- проблему особистої безпеки: гостро постає питання про забезпечення безпеки, особистих меж та свободи людини в умовах розвитку інформаційних технологій. Інформаційні сліди, що їх залишає людина у цифровому середовищі, збільшують ризики витоку персональних даних, їх незаконного використання та поширення. Постає питання про межу між приватним та публічним з причини широкого доступу до приватного життя через соціальні мережі та месенджери;

- інформаційне перевантаження: значний обсяг інформації призводить до перевантаження нею, що супроводжується когнітивними спотвореннями, порушеннями пам'яті та уваги [92, с. 115-116].

Окремим блоком з урахуванням специфіки нашого дослідження слід виділити правові проблеми, що постають у зв'язку зі становленням та розвитком інформаційного суспільства. Існує безліч питань у сфері правового регулювання відносин, що виникають в інформаційному суспільстві, які потребують своєчасних відповідей, серед яких називають:

- розробку понятійного апарату юридичної науки;
- проблему визначення джерел правового регулювання відносин, що виникають в інформаційному суспільстві;
- проблему збирання, допустимості та достовірності доказів для підтвердження подій, що відбувалися в Інтернет-середовищі;
- проблеми, пов'язані з ідентифікацією осіб, підвищенням рівня правосвідомості населення, професійною етикою;
- блок проблем, пов'язаних із кіберзлочинністю [118, с. 20-21];

- розробку механізмів забезпечення плюралізму думок, неупередженої та прозорої діяльності засобів масової інформації;
- врегулювання діяльності з поширення інформації в Інтернеті;
- вдосконалення захисту інтелектуальної власності в умовах розвитку інформаційно-комунікаційних технологій [386, с. 62];
- правові проблеми, пов'язані з використанням Інтернет-технологій та Інтернет-середовища;
- попередження порушень прав особистості, суспільства та держави в інформаційному середовищі [433];
- проблеми, пов'язані з електронним документообігом [380, с. 7-10];
- проблеми, пов'язані з електронною комерцією та електронними розрахунками [25];
- правове регулювання нових способів виникнення правовідносин [401];
- блок питань, пов'язаних з використанням інформаційно-комунікаційних технологій у державних процесах, таких як електронне врядування, електронне голосування тощо [23, с. 28-38];
- правове забезпечення свободи слова, свободи доступу до інформації, її вільного обігу та поширення;
- правове регулювання телемедицини, дистанційного навчання [23, с. 15-31] тощо.

Отже, трансформаційні процеси, що відбуваються в інформаційному суспільстві породжують питання у практично будь-якій сфері, зокрема, і у сфері цивільного права. Так, інтенсивний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій змушує цивілістів приділяти більше уваги проблемам захисту інтелектуальної власності, персональних даних, особливостям регулювання електронної комерції, відносин в Інтернет-середовищі, новим підставам виникнення цивільних правовідносин, відповідати на питання, пов'язані із появою нових суб'єктів та об'єктів цивільних правовідносин, вирішувати проблеми у сфері спадкового права тощо [124]. В окремих сферах цивільних відносин, трансформації, що відбуваються в інформаційному суспільстві, є

більш відчутними, в інших – менш відчутними. Однак якщо поглянути глибше, практично будь-який інститут цивільного права потребує доповнення задля вирішення сучасних проблем.

За таких умов не залишається незмінним і інститут права власності. Як зазначає Є.О. Харитонов, концепція права власності з огляду на реалії сьогодення, зокрема, розвиток інформаційного суспільства, потребує перегляду, оскільки у добу інформаційного суспільства «постають нові Виклики традиційній концепції права власності» [427, с. 44]. На думку Є.О. Харитонova, «вітчизняна концепція права власності (як і класичне бачення сутності права власності), що відображена у ст. 316 ЦК України, згідно з якою правом власності є право особи на річ (майно), яке вона здійснює незалежно від волі інших, не враховує реалій сьогодення, зокрема, Викликів інформаційного суспільства, яке ґрунтується на провідній ролі інформації» [425, с. 86]. Найбільш істотними з таких Викликів Є.О. Харитонов вважає появу віртуальної власності та Інтернету речей. На його думку, «перший з них зумовлює вимогу визнання об'єктом правовідносин власності нематеріальних благ, а у другому випадку виникає необхідність перегляду суб'єктного складу правовідносин власності та розширення його за рахунок роботів» [425, с. 86].

Отже, з урахуванням таких ознак як вибуховий розвиток інформаційних технологій, надзвичайна роль та відкритий доступ до інформації, інтенсивна автоматизація й роботизація всіх сфер і галузей виробництва та управління, зростання сфер, де надаються інформаційні послуги, станом на сьогодні є всі підстави стверджувати, що сучасне суспільство можна вважати інформаційним, хіба що треба робити поправку на «цифрову нерівність» та розрив на шляху становлення інформаційного суспільства у різних країнах світу. Цей процес супроводжується як позитивними, так і негативними змінами у всіх сферах суспільного життя. Безперечним є той факт, що підходи до правового регулювання відносин, що виникають в інформаційному суспільстві, вимагають переосмислення, а іноді й наповнення абсолютно новим змістом. Це стосується усіх без виключення відносин, в тому числі, відносин власності.

Сьогодні концепція права власності має врахувати такі новітні явища, як Інтернет речей (що є сукупністю віртуальних та реальних, тобто матеріальних об'єктів), штучний інтелект та роботи (які одночасно мають бути проаналізовані як об'єкти та потенційні суб'єкти відносин власності), проблеми кваліфікації доменних імен, які все активніше вводяться у цивільний обіг, проблеми визначення правової природи персональних даних, на які дедалі частіше пропонується поширити правовий режим власності, смарт-контракти як нові підстави виникнення відносин власності та інші. Оскільки для інформаційного суспільства характерним є переміщення інтересів індивідів у віртуальний світ, і дедалі частіше відбувається взаємодія людей із симуляціями та віртуальними об'єктами, одним з найактуальніших питань сьогодення є питання про так звану віртуальну власність, навколо якої сьогодні розгортається чимало проблем.

Глобалізаційні процеси, що відбуваються в інформаційному суспільстві потребують врахування міжнародних підходів до питань змісту, здійснення та захисту права приватної власності. Крім того, глобалізація, як ознака інформаційного суспільства, актуалізує питання про необхідність вдосконалення правового регулювання довірчої власності як інституту, що є властивим для країн як романської, так і англо-американської системи права, але зі своєю специфікою, яка потребує врахування.

Сучасні нормативно-правові акти та міжнародні стандарти прав людини намагаються врахувати напрямки змін у правовому регулюванні відносин, що виникають в інформаційному суспільстві, але реальних правових рішень ще досі бракує. Тому у подальших розділах цього дослідження зусилля будуть спрямовані на розробку підходів до правового регулювання відносин власності з урахуванням окреслених проблем.

РОЗДІЛ 2. ПРОБЛЕМАТИКА СУБ'ЄКТІВ ТА ОБ'ЄКТІВ ПРАВОВІДНОСИН ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

2.1. Суб'єкти правовідносин приватної власності в інформаційному суспільстві

Однією з ознак інформаційного суспільства є формування, становлення і розвиток новітніх суспільних відносин, створення нових суспільних конфігурацій, суспільних груп, суспільних відносин [258, с. 25-29]. За таких умов природним є й виникнення нових суб'єктів суспільних відносин. Наслідки таких трансформацій у суспільстві торкнулися й правовідносин приватної власності, учасниками яких зі все більшою вірогідністю можуть стати нові суб'єкти суспільних відносин, які виникають у зв'язку із розвитком інформаційних технологій. Тому доцільним є визначення потенційно нових суб'єктів відносин приватної власності та аналіз особливостей їх правового статусу в новітніх умовах розвитку інформаційного суспільства.

Однак перш, ніж перейти до аналізу нових суб'єктів відносин приватної власності та особливостей їх правового статусу в новітніх умовах розвитку інформаційного суспільства, зупинимось на співвідношенні понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин». Стосовно понять «суб'єкт права» та «суб'єкт правовідносин» усі позиції дослідників можуть бути зведені у дві групи: деякі вчені вважають ці поняття тотожними [402], інші – пропонують їх розрізняти, зазначаючи, що поняття «суб'єкт правовідносин» є вужчим, ніж поняття «суб'єкт права», оскільки суб'єктом права є носій прав та обов'язків, який може бути учасником правовідносин (а може й не брати участь у конкретних реальних правовідносинах) [424]. Останню позицію підтримують також С.С. Алексєєв, який зазначає, що суб'єкт права – це той, хто потенційно здатний бути учасником правовідносин, а суб'єкт правовідносин – це реальний учасник даних правових відносин [435, с. 140] та Є.О. Харитонов, який вважає, що суб'єкт права у

суб'єктивному значенні останнього – це особа, яка має конкретне право, тобто така особа, за якою нормою об'єктивного права визнається можливість певної поведінки, а суб'єкт правовідносин – це володілець конкретного права, що знаходиться у правовому зв'язку з іншим учасником (учасниками) суспільних відносин, на яких покладаються обов'язки, що відповідають праву уповноваженої особи [430, с. 21-22].

Такий підхід дійсно видається більш справедливим, стосовно відносин власності його можна проілюструвати таким прикладом: власник, оскільки має правоможності володіння, користування та розпорядження належним йому майном, звісно, виступає учасником правовідносин власності, однак у деяких випадках, наприклад, коли його майно закладено або на майно накладений арешт, власник вже не може приймати участь у правовідносинах, хоча й продовжує залишатися суб'єктом права власності [340, с. 58-59]. Можна зазначити, що поняття «суб'єкт права власності» може використовуватися для позначення всіх потенційних учасників правовідносин власності, тоді як поняття «суб'єкт правовідносин» доцільніше використовувати для позначення власників, які перебувають у конкретних правовідносинах. Щоправда, тут слід визнати, що, оскільки відносини власності є абсолютними, у більшості випадків у них буде відбуватися ототожнення суб'єкта права та суб'єкта правовідносин, оскільки власник, як правило, перебуває у стані усталеної та постійної участі у правовідношенні [105, с. 74-77], за винятком хіба що недієздатних або малолітніх, які можуть бути суб'єктами права власності, але при цьому не мають можливості самотійно вступати у правовідносини.

Повертаючись до визначення суб'єктів права приватної власності, зазначимо, що відповідно до ст. 2 ЦК України, учасниками цивільних відносин є фізичні особи та юридичні особи, держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права, але стосовно права саме приватної власності коло учасників є обмеженим і виключає суб'єктів публічного права. Так, відповідно до ст. 325 ЦК України, суб'єктами права приватної власності є фізичні та юридичні особи.

Отже, на сьогодні суб'єктами права приватної власності можуть бути лише фізичні особи, тобто громадяни України, іноземні громадяни та особи без громадянства, які мають рівні права, якщо інше не передбачено законом, що відповідає принципу рівності суб'єктів права власності, закріпленому у ст. 319 ЦК України, а також юридичні особи незалежно від їх організаційно-правової форми, як вітчизняні, так і іноземні або спільні, однак, лише юридичні особи приватної форми власності. Тобто суб'єктами приватного права власності не можуть бути юридичні особи публічного права.

Однак в умовах інформаційного суспільства з'являються підстави для розширення кола суб'єктів права приватної власності за рахунок нових учасників цивільних відносин, правовий статус яких ще не визначений, але заперечувати реальність існування яких вже неможливо.

У першу чергу йдеться про нові форми організації господарської діяльності та управління підприємствами з використанням інформаційних технологій. У сучасних дослідженнях згадується, що серед учасників цивільних відносин в інформаційному суспільстві можна виділити такого нового суб'єкта, як віртуальна організація [124, с. 155]. Поряд із терміном «віртуальна організація» можна зустріти поняття «віртуальне підприємство», «віртуальна корпорація», «віртуальне партнерство (товариство)» тощо. Спробуємо проаналізувати, які права на майно виникають у таких новітніх суб'єктів та чи можна їх вважати спеціальними суб'єктами права власності.

Технічно віртуальна організація може бути визначена як тимчасова або постійна сукупність географічно роз'єднаних людей, груп, організаційних одиниць, об'єднаних для досягнення певної мети, вирішення певних завдань на основі принципів поділу праці, обов'язків та мережевої структури, спільна діяльність (економічна, наукова, юридична тощо) яких здійснюється за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. У такому розумінні віртуальна організація є окремим типом мережевих організацій, або мережевих форм організації співпраці, тобто суспільних відносин групи осіб (юридичних/фізичних), які займаються спільною економічною діяльністю і

рівноправно взаємодіють шляхом мережових відношень [281]. Таким чином, у сучасних умовах новітні інформаційні технології надають потенційну можливість об'єднання всіх суб'єктів економічної діяльності в єдиний інформаційний простір завдяки мережовим структурам, внаслідок чого виникають мережеві та віртуальні організації, які розглядаються як форми організації/ведення бізнесу.

Однак аналіз сучасних підходів до розуміння сутності віртуальних організацій дозволяє дійти висновку, що під останніми розуміються як бізнес-процеси, так і окремі фірми.

У економічних дослідженнях можна знайти такі визначення віртуальних організацій.

Наприклад, А.В. Маслова зазначає, що віртуальна організація є соціально-економічною системою із визначеними (на даний момент часу) і динамічними межами, тобто сукупність людей, діяльність яких інтегрована на базі інформаційно-комунікаційних технологій для досягнення загальної мети або цілей, а реальні відносини між людьми перетворюються у відносини між їх «образами» [176, с. 394-396].

За іншим визначенням, віртуальна організація є тимчасовим або постійним утворенням економічно незалежних і географічно розрізнених ринкових агентів, які комбінують людський, фізичний, фінансовий, соціальний капітали і ключові компетенції, володіють єдиною мережевою організаційною культурою, діють в рамках контракту і єдиного інформаційного простору і виробляють на їх основі кінцевий продукт або послугу [404]. При цьому залежно від того, чи є кінцевий продукт або послуга віртуальними або традиційними, пропонується розрізняти «реальні» віртуальні організації (в яких більша частка активів та бізнес-процесів віртуалізовані, але пов'язані із виробництвом і продажем реальної продукції, наданням послуг за допомогою інформаційних технологій) та «ірреальні» віртуальні організації (які існують в рамках on-line ігор і надають віртуальні послуги, виробляють та реалізують віртуальну продукцію, яка існує лише в електронному вигляді) [176, с. 394-396].

Єдине нормативне визначення поняття віртуальної організації сьогодні можна знайти у Положенні про Український Національний Грид (УНГ), яке було розроблено з метою реалізації Постанови Кабінету Міністрів України від 23.09.2009 № 1020 «Про затвердження Державної цільової науково-технічної програми впровадження і застосування грид-технологій на 2009-2013 роки». Відповідно до вказаного нормативного акту, Віртуальна Організація (Virtual Organization) є динамічним співтовариством людей і установ, котрі спільно використовують обчислювальні ресурси відповідно до погоджених між ними та власниками ресурсів правилами, що регулюють доступ до всіх типів засобів, включаючи комп'ютери, програмне забезпечення і дані. Для того, щоб мати можливість використовувати послуги і ресурси УНГ, Віртуальна Організація має бути зареєстрована в національній грид-інфраструктурі, працювати за правилами УНГ і виконувати вимоги елементів централізованого управління УНГ [55, с. 259-263]. Такі віртуальні організації провадять діяльність у сфері суспільного виробництва, оскільки надають свої мережеві послуги іншим фізичним та юридичним особам, допомагаючи задовольняти їм свої інтереси, а саме, допомагають отримати доступ до Grid-сайтів, на яких містяться ресурси і сервіси Grid-інфраструктури. Завдяки цій віртуальній організації їх члени можуть спільно використовувати майно (хоча саме майно залишається за його власниками – членами віртуальної організації), своєю діяльністю віртуальні організації сприяють досягненню результатів для своїх членів, оскільки допомагають дослідникам, науковим установам, суб'єктам підприємницької діяльності проводити великі складні розрахунки, що спрощує проведення масштабних фундаментальних та прикладних наукових досліджень [398, с. 138].

Таким чином, віртуальні організації, за допомогою яких можна користуватися перевагами Grid-технологій, мають деякі спільні ознаки із реальними юридичними особами, як-от, спільна мета, єдиний центр, своєрідна реєстрація. Однак, такі віртуальні організації не можуть бути прирівняні до юридичних осіб, не мають статусу юридичної особи відповідно до сучасної концепції юридичної особи.

Нагадаємо, що до ознак, які дозволяють віднести організацію до юридичної особи, відносять такі, як: організаційна єдність, майнова відокремленість, самостійна майнова відповідальність, здатність брати участь у цивільному обігу від власного імені, здатність бути позивачем або відповідачем у суді. Крім того, відповідно до ст. 80 ЦК України, юридичною особою вважається організація, створена та зареєстрована у встановленому законом порядку (підкреслимо – у порядку, встановленому саме для юридичних осіб Законом України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» [316]). Тому, незважаючи на той факт, що віртуальні організації, врегульовані Положенням про Український Національний Грід, також підлягають реєстрації у встановленому порядку, цей порядок відрізняється від порядку реєстрації юридичних осіб. Крім того, віртуальні організації, відповідно до чинного законодавства, не володіють власним майном, тобто не мають такої ознаки юридичної особи, як майнова відокремленість та самостійна майнова відповідальність, а отже, на сьогодні вони не можуть вважатися окремим суб'єктом права приватної власності.

Однак, видається цілком вірогідною й можливість функціонування повністю віртуальної юридичної особи, необхідно лише внести певні уточнення у сучасну концепцію юридичної особи. Адже у будь-якому випадку, поняття юридичної особи є своєрідною фікцією, яка використовується для досягнення певної мети її учасниками та дозволяє покласти відповідальність за наслідки такої діяльності на конкретно визначений суб'єкт із належним йому майном. Тому за сучасних умов інтенсивного розвитку інформаційних технологій, коли відносини все більше переміщуються у віртуальну площину, вельми актуальним є питання розробки адаптованої до умов інформаційного суспільства концепції юридичної особи із визначенням можливості існування віртуальної юридичної особи. Для цього, як видається, необхідно розробити спеціальний порядок реєстрації віртуальних юридичних осіб зі створенням відповідного реєстру. Однак оскільки віртуальні організації характеризуються географічною розрізненістю учасників, які взаємодіють між собою за допомогою

інформаційних технологій, потрібно встановити вимогу, відповідно до якої віртуальна юридична особа у своїх установчих документах має відразу обрати юрисдикцію певної країни, праву якої вона буде підпорядковуватись. У такому випадку віртуальні юридичні особи матимуть можливість володіти певним реальним чи віртуальним майном і, відповідно, бути суб'єктами права приватної власності з правами та обов'язками аналогічними тим, що мають на сьогодні юридичні особи приватного права [245, с. 128-141].

Ще одним вірогідним суб'єктом права приватної власності може стати штучний інтелект, за умови визнання за таким ознак правосуб'єктності, про що останнім часом ведуться активні дискусії. Так, Є.О. Харитонов у своїх останніх дослідженнях зазначає, що штучний інтелект у випадках його самостійної діяльності можна визнати квазі-суб'єктом цивільних правовідносин [124, с. 145]. Нещодавно у Нідерландах світ побачила робота, у якій розглядається питання щодо можливості призначити робота на основі штучного інтелекту директором юридичної особи [470]. Вірогідно, дослідження було обумовлене реальною ситуацією із включенням до ради директорів гонконгської венчурної компанії алгоритму, після того, як, за словами керуючого партнера, він врятував компанію від банкрутства [489]. Дійсно, з урахуванням того, що штучний інтелект має набагато більше можливостей з точки зору обробки інформації, є сенс використовувати його у процесі прийняття рішень [569]. У своїй роботі нідерландський юрист А. Нассірі розглядає можливість наділення робота правосуб'єктністю крізь призму європейського регулювання та у підсумку зазначає, що поки що штучний інтелект не може вважатися суб'єктом та відповідно повноцінним учасником юридичної особи. Однак у роботі пропонується врегулювати відмінності між роботами та юридичними чи фізичними особами щодо майнових прав. Також юрист пропонує розробити спеціальне законодавство, яким буде визначено, які типи роботів відповідають вимогам юридичної особи та відповідно можуть отримати «посвідчення юридичної особи» [470].

Відразу зробимо застереження, що станом на сьогодні в жодній країні світу штучний інтелект ще не визнається суб'єктом правовідносин, а виступає їх об'єктом (детальніше про це див. підрозділ, присвячений Інтернету речей). Зокрема, і в Україні у прийнятій наприкінці 2020 року Концепції розвитку штучного інтелекту, штучний інтелект визначається як «організована сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань» [145]. Із наведеного визначення явно випливає ставлення до штучного інтелекту як до об'єкту, за допомогою якого виконуються певні завдання. Тому в цьому підрозділі ми розглядаємо лише потенційну теоретичну ситуацію на випадок, якщо у майбутньому штучний інтелект досягне такого ступеня розвитку, коли постане питання про визнання за ним правосуб'єктності.

Слід зазначити, що не будь-який штучний інтелект потенційно може розглядатися як суб'єкт правовідносин. На даному етапі розвитку знань виділяють три типи штучного інтелекту: слабкий або прикладний штучний інтелект (Narrow AI), здатний вирішувати лише одне або декілька завдань, що може виконувати людина; сильний або загальний штучний інтелект (General AI), орієнтований на вирішення всіх завдань, що може виконувати людина; штучний суперінтелект (Artificial Superintelligence), який є набагато розумнішим, ніж людський інтелект практично в кожній сфері, припускається також, що такий штучний інтелект може мати свідомість і суб'єктивні переживання. Будучи інтегрованим із технічними системами, оснащеними виконавчими пристроями та сенсорами, штучний інтелект втілюється у «роботах», які залежно від різновиду покладеного в основу штучного інтелекту поділяються також на три групи: прості роботи, роботи-андроїди, андроїди. Саме андроїд у теорії А. Азімова, може мати повний набір когнітивних функцій людини та володіти

почуттями, емоціями, переживаннями і свідомістю, а тому здатний бути окремим суб'єктом у стосунках із людиною та іншими роботами [22, с. 18-40]. Тобто потенційним суб'єктом цивільних відносин може бути робот, інтегрований із загальним штучним інтелектом, який має можливості самостійно вирішувати складні інтелектуальні завдання [642, с. 231-250].

Ю. Харарі зазначає, що вже сьогодні ступінь розвитку штучного інтелекту дозволяє передбачати почуття ті рішення людей, манюпулювати ними та у кінцевому підсумку приймати рішення за них. Люди все більше й більше довіряють штучному інтелекту, передають свої знання та уміння алгоритмам. Тому такі алгоритми у найближчому майбутньому вже легко зможуть передбачити за людину, куди їй йти працювати, з ким укласти шлюб, кого наймати на роботу та кому видавати кредити. Все це відбуватиметься лише тому, що так вирішуватиме комп'ютер [169]. Така ситуація потребує вирішення питання щодо правових наслідків застосування штучного інтелекту, яке може бути вирішено під кутом зору на штучний інтелект як на об'єкт або суб'єкт правовідносин.

У 2017 році Європейським парламентом було прийнято Резолюцію щодо норм цивільного права про робототехніку від 16.02.2017 р. (2015/2013(INL)) (далі – Резолюція), у якій, зокрема, містяться пропозиції до Європейської комісії створити специфічний легальний статус для роботів, щоб принаймні найбільш досконалі автономні роботи мали статус «електронної особистості» (електронної особи), відповідальної за заподіяну ними шкоду, а також, можливо, застосовувати категорію електронних осіб до випадків, коли роботи приймають автономні рішення або незалежно (очевидно, мається на увазі самостійно – без волі на те володільця) вступають у відносини із третіми особами [577]. Отже, увага законодавців та дослідників приділялась, у першу чергу, проблемам відшкодування заподіяної штучним інтелектом шкоди. І дійсно, у зв'язку із введенням в експлуатацію безпілотних автомобілів (власне, саме цій проблематиці присвячено більшу частину положень Резолюції), це питання набуло особливої значущості [195, с. 79-83]. Серед засобів забезпечення

відшкодування шкоди, заподіяної штучним інтелектом, називають і страхування ризику заподіяння шкоди роботами третім особам (зокрема, про це також йдеться у Резолюції) [138].

Однак, говорячи про встановлення певних обов'язків для роботів, не можна оминати й права, якими такі електронні особистості мають бути наділені. Зокрема, у контексті страхування відповідальності за заподіяну шкоду, виникає цікаве питання – за чий рахунок така шкода має бути відшкодована. І відповідь на це питання буде залежати від того, як видається, чи будуть наділені роботи правом власності. Так, за умови наділення роботів правом мати майно у власності, страховий фонд може бути сформований саме за рахунок цього майна. А навіть якщо не буде сформовано такий фонд, завжди залишиться можливість звернути стягнення на майно суб'єкта права власності за завдану ним шкоду на загальних засадах (ст. 1166 ЦК України).

Проте виникає й інше питання – а чи потрібно роботам власне майно? І чи не постане необхідність контролювати використання ним цього майна? Адже незважаючи на те, що іноді проводяться паралелі між визнанням правосуб'єктності за роботами та визнанням правосуб'єктності за рабами, що колись уявлялось неможливим, а згодом стало природним [129, с. 93-99], все ж таки раби були такими самими людьми, на відміну від роботів, які завжди залишатимуться машинами, і поки що важко собі уявити їх безконтрольне функціонування (так, у тій самій Резолюції передбачається зобов'язання для розробників роботів інтегрувати в механізм аварійний вимикач з метою їх миттєвого відключення в надзвичайних ситуаціях [138]).

Між тим, слід зазначити, що в останні роки вектор правового регулювання у сфері штучного інтелекту в ЄС змінився з визначення правового статусу штучного інтелекту на особливості правового регулювання відносин з використанням штучного інтелекту, де останній виступає як об'єкт. У центрі уваги європейських нормотворців сьогодні перебуває вплив алгоритмічних систем на права людини [66, с. 56-61] та спрямування зусиль на попередження заподіяння шкоди людям у зв'язку з використанням штучного інтелекту [249].

Такі висновки можна зробити з аналізу Рекомендацій щодо штучного інтелекту (далі - Рекомендації), прийнятих у 2019 році Організацією економічного співробітництва та розвитку, де визначаються принципи відповідального управління надійним штучним інтелектом. Під штучним інтелектом тут пропонується розуміти технологію загального призначення, яка має потенціал для покращення добробуту людей, сприяння позитивній стійкій світовій економічній діяльності, збільшенню інновацій та продуктивності та допомагає у відповіді на ключові глобальні виклики. Сфери його застосування охоплюють різні сектори, починаючи від виробництва, фінансів та транспорту, до охорони здоров'я та безпеки. Система штучного інтелекту у Рекомендаціях визначається як машинізована система, яка може для певних визначених людиною цілей робити прогнози, рекомендації або рішення, впливаючи на реальне або віртуальне середовище. Системи штучного інтелекту можуть мати різний рівень автономності [662].

У Рекомендації CM / Rec (2020) 1 Комітету Міністрів державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини, що була прийнята 8 квітня 2020 року, визначаються керівні принципи щодо усунення впливу алгоритмічних систем на права людини. У цьому нормативному акті алгоритмічні системи визначаються як «додатки, які, часто використовуючи методи математичної оптимізації, виконують одне або більше завдань, таких як збір, об'єднання, очищення, сортування, класифікація та виведення даних, а також вибір, визначення пріоритетності, прийняття рекомендацій та рішень. Спираючись на один або кілька алгоритмів, щоб виконати свої вимоги в умовах, в яких вони застосовуються, алгоритмічні системи автоматизують діяльність таким чином, що дозволяє створювати адаптовані послуги в масштабі та в режимі реального часу» [345].

Як бачимо, штучний інтелект визнається автономною системою, але увага акцентується не на її правовому статусі, а на впливі таких систем на права людини під час їх використання. Дійсно, ці проблеми сьогодні є першочерговими для вирішення.

Що стосується спроб визначення статусу штучного інтелекту, то частіше за все пропонується впровадження статусу електронної особи за аналогією зі статусом юридичної особи.

Так, у Російській Федерації було розроблено законопроект щодо вдосконалення правового регулювання у сфері робототехніки, яким було запропоновано введення у ЦК РФ нової Глави під назвою «Роботи-агенти», розмістити цю главу було запропоновано у підрозділі «Особи», тобто роботів було запропоновано віднести до суб'єктів цивільного права. Під роботом-агентом, власне, запропоновано розуміти робота, який за рішенням власника та в силу конструктивних особливостей призначений для участі у цивільному обороті. Робот-агент, за задумкою розробників законопроекту, має всі ознаки юридичної особи, крім організаційної єдності, тобто він має відокремлене майно, виступає в обігу від власного імені та несе самостійну відповідальність.

Однак, як слушно зазначає автор коментаря до вказаного законопроекту, юридичні особи вважаються суб'єктами лише тому, що в їх діяльності приймають участь люди, наділені волею та свідомістю. Щодо роботів же припускається наявність в них власної волі та свідомості, що дозволяє їм приймати участь у цивільному обігу взагалі без втручання людини. При цьому автор зазначає, що статус роботів-агентів нагадує теорію «цільового майна», яка використовувалась для пояснення природи юридичної особи [111].

Найцікавішим в контексті нашого дослідження є питання про право на майно, яке належить роботу-агенту. Пропонуються такі варіанти вирішення цього питання (з урахуванням того факту, що робот-агент законопроектом розглядається одночасно як суб'єкт та об'єкт правовідносин – теж цікаве питання, яке, проте, не є предметом нашого аналізу на цьому етапі): 1) власник має право на робота-агента, але не на його майно, яке належить лише роботу-агенту; 2) власник має право і на робота-агента, і на його майно, одночасно робот-агент вважається власником свого майна; 3) власник має право і на робота-агента, і на його майно, а робот-агент має стосовно свого майна обмежене речове право.

На думку коментатора законопроекту, основний сенс законопроекту полягає в тому, щоб обмежити відповідальність власника за дії робота. Тому законопроектом передбачено положення, відповідно до якого власник і володілець робота-агента несуть відповідальність за дії останнього у межах майна, що знаходиться у їх власності і передано у володіння чи користування робота-агента, тобто звернення стягнення за боргами робота-агента допускається лише на майно самого робота-агента. Майно його власника (чи іншого володільця) захищено від претензій кредиторів [111]. Залишаючи осторонь подальшу критику законопроекту щодо подвоєння та потроєння титулів на самого робота-агента та на його майно, хочеться відзначити раціональне зерно у внесених пропозиціях.

Зазначимо, що поряд із теорію цільового майна, наведена ситуація (виділення майна у власність робота-агента, з яким він виступає у цивільному обігу та яким несе відповідальність по своїх боргах), по-перше, нагадує римський пекулій (нагадаємо, що за римським правом *pater familias* міг передати, у тому числі, рабам, певне майно для його використання та отримання прибутку, і розміром цього майна обмежувалась відповідальність за зобов'язаннями, що виникли в ході використання цього майна).

По-друге, у сучасному українському цивільному праві така ситуація цілком може бути врегульована положеннями про довірчу власність. Так, цілком вірогідним є застосування до статусу робота як суб'єкта правовідносин власності положень щодо статусу довірчого власника. При цьому майно, що буде передано роботу, буде належати йому на праві довірчої власності та мати цільовий характер. В цілі, визначені договором про передачу майна у довірчу власність, можуть увійти і певні потреби на утримання самого робота. Одночасно, за власником залишаться можливості контролювати використання майна роботом, а відповідальність за його дії буде обмежена розміром цього майна. Можна також передбачити і формування з частини цього майна страхового фонду на випадок завдання роботом шкоди третім особам [253].

Зазначимо, що питання стосовно відповідальності роботів вірогідніше за все буде вирішуватися по-різному на різних етапах розвитку науки та технологій. Так, сьогодні, як вже зазначалось, відповідальність за діяльність роботів покладається на людину – розробника або особу, яка використовує робота як інструмент. Але слушною видається думка, що у регламентації відповідальності роботів можна виділити три періоди [155, с. 95]:

1) короткостроковий – роботи є об'єктами, відповідальність несуть володільці (за аналогією з джерелами підвищеної небезпеки) та розробники (за аналогією з відповідальністю за неякісну продукцію);

2) середньостроковий – роботи виступатимуть одночасно об'єктами та в деяких випадках суб'єктами правовідносин (як-от у випадку з роботом-агентом). Відповідальність при такому підході буде нести у першу чергу робота, субсидіарно до відповідальності за діяльність робота пропонується залучати його розробника [155, с. 97]. Але погоджуючись у цілому з запропонованим підходом про субсидіарну відповідальність, зазначимо, що до субсидіарної відповідальності слід, перш за все, залучати власника робота. У випадку ж, якщо підстави притягнення до відповідальності пов'язані з проблемами у програмному коді чи інженерній конструкції, до відповідальності може бути залучено розробника, або на розробника може бути покладено відповідальність перед власником за неякісну продукцію;

3) довгостроковий – роботи є суб'єктами правовідносин і самостійно несуть відповідальність за свої дії. Вірогідним є притягнення до відповідальності розробника у виняткових випадках (які потребують чіткого окреслення).

Крім того, для регламентації відповідальності роботів важливим є проведення їх класифікації. Кожен робот несе в собі різний рівень ризику, що залежить від багатьох факторів – з чого робота був створений, якою є його діяльність, з ким або чим він взаємодіє (з людьми або об'єктами) [52]. Всі ці обставини мають бути враховані для притягнення до відповідальності. Так, наприклад, очевидним є те, що військові роботи повинні мати специфічне правове регулювання, зокрема й при вирішенні питань відповідальності.

Існує ще багато питань, пов'язаних із правами роботів на майно, які потрібно вирішувати. Наприклад, цікавий випадок у судовій практиці відбувся, коли Columbus-America заявила права на майно, що знаходилося на затонулому човні S.S. Central America. Особливість позову полягала у тому, чи визнає суд, що човен та скарби, які були знайдені за допомогою дистанційно керованого пристрою є такими, що знайдені людиною (позивачем) [129, с. 94-95]. На той момент судом було визнано права позивача на знайдене майно, але питання про набуття права власності у таких випадках, якщо роботам буде надано можливість набувати право власності, ще потрібно буде вирішувати.

Наостанок виділимо ще одне проблемне питання у сфері змін суб'єктного складу відносин власності у зв'язку із розвитком інформаційних технологій, яке не є сьогодні нагальним, але потенційно може виникнути і пов'язане із розвитком концепції трансгуманізму (концепція безмежного вдосконалення людського організму за допомогою наукових та технічних досягнень, створення «постлюдини», ідея кіборгізації людей) [131]. Це питання визначення правового статусу таких кіборгів – з мозком людини, скопійованим/вбудованим у машину (у зв'язку, наприклад, із виходом з ладу тіла людини з причин віку, хвороби тощо). Питання щодо власності, які виникатимуть у таких випадках, будуть стосуватися не лише визначення правосуб'єктності такої істоти, але й проблем визначення долі майна, яке належало людині, яка перетворилася на кіборга: чи буде таке майно успадковуватися її спадкоємцями, чи залишатиметься у володінні кіборга, який буде визнаний суб'єктом права, що відбуватиметься з майном, якщо воно буде зберігатися за кіборгом, але при цьому буде створено кілька копій людини – чи буде виникати тут право спільної власності, наприклад, або яким чином буде поділятися це майно і ще безліч подібних питань. Можливо, про це говорити ще зарано, але треба бути готовими і до цього. Що ж стосується проблематики визначення правового статусу віртуальних осіб та штучного інтелекту як суб'єктів права власності, то ці питання потрібно вирішувати вже сьогодні.

Підводячи підсумки щодо потенційних суб'єктів відносин приватної власності зазначимо, що станом на сьогодні цілком вірогідною є можливість функціонування повністю віртуальної юридичної особи за умови внесення певних уточнень у сучасну концепцію юридичної особи. Завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям сьогодні не є проблемою забезпечити організаційну єдність, майнову самостійність, самостійну майнову відповідальність та інші ознаки утворення, яке вважається юридичною особою. Неможливим сьогодні є лише існування юридичної особи без реєстрації її як такої. Тому для забезпечення можливості віртуальним юридичним особам бути суб'єктами правовідносин, зокрема, і відносин власності, необхідно лише розробити спеціальний порядок реєстрації віртуальних юридичних осіб зі створенням відповідного реєстру. Однак оскільки віртуальні організації характеризуються географічною розрізненістю учасників, які взаємодіють між собою за допомогою інформаційних технологій, потрібно встановити вимогу, відповідно до якої віртуальна юридична особа у своїх установчих документах має відразу обрати юрисдикцію певної країни, де й буде відбуватися її реєстрація. У такому випадку віртуальні юридичні особи матимуть можливість володіти певним реальним чи віртуальним майном і, відповідно, бути суб'єктами права приватної власності з правами та обов'язками аналогічними тим, що мають на сьогодні юридичні особи приватного права.

Що стосується більш нагальної проблеми штучного інтелекту, слід зазначити, що станом на сьогодні штучний інтелект все ж таки не визнається суб'єктом правовідносин, а виступає їх об'єктом. Якщо проаналізувати позицію європейського законодавця з цього питання стає очевидним, що на перших етапах розвитку систем штучного інтелекту активніше обговорювалися можливості визначення його правового статусу, однак останнім часом вектор правового регулювання у сфері штучного інтелекту змінюється з визначення правового статусу штучного інтелекту на особливості правового регулювання відносин з використанням штучного інтелекту, де останній виступає як об'єкт. Прийняття у 2019-2020 роках у ЄС низки Рекомендацій, у яких увага

зосереджена на впливі алгоритмічних систем на права людини та спрямуванні зусиль на попередження заподіяння шкоди людям у зв'язку з використанням штучного інтелекту свідчить про те, що про правосуб'єктність штучного інтелекту говорити поки що зарано, на цей час потрібно вирішувати проблеми, пов'язані з його використанням у людській діяльності у якості об'єкту правовідносин.

Тим не менш, у разі прийняття за основу позицію про можливість визнання певних прав за деякими типами систем штучного інтелекту, то при вирішенні питання щодо майнових прав такого типу роботів видається доцільним застосування конструкції довірчої власності. При цьому майно, що буде передано роботу, буде належати йому на праві довірчої власності та мати цільовий характер. В цілі, визначені договором про передачу майна у довірчу власність, можуть увійти і певні потреби на утримання самого роботу. Одночасно, за власником залишаться можливості контролювати використання майна роботом, а відповідальність за його дії буде обмежена розміром цього майна. Можна також передбачити і формування з частини цього майна страхового фонду на випадок заподіяння роботом шкоди третім особам.

Питання стосовно відповідальності роботів, вірогідніше за все, буде вирішуватися по-різному на різних етапах розвитку науки та технологій. Слушною тут видається думка, що у регламентації відповідальності роботів можна виділити три періоди. У найближчий час (короткостроковий період) відповідальність за дії роботів покладатиметься на володільців та розробників (залежно від умов, визначених договором або законом), тобто суб'єктом правовідносин залишатиметься людина. У середньостроковому періоді є вірогідність для роботів виступати одночасно об'єктами та в деяких випадках суб'єктами правовідносин (як-от у випадку з роботом-агентом). Відповідальність при такому підході буде нести у першу чергу робот, але можливим буде залучення до субсидіарної відповідальності власника робота. Якщо ж підстави притягнення до відповідальності пов'язані з проблемами у програмному коді чи інженерній конструкції, до відповідальності може бути

залучено розробника, або на розробника може бути покладено відповідальність перед власником за неякісну продукцію. У довгостроковому періоді є вірогідність визнання робіт суб'єктами правовідносин з покладанням на них самостійної відповідальності за свої дії. Можливим є притягнення до відповідальності розробника у виняткових випадках (які потребують чіткого окреслення). Крім того, при вирішенні питання щодо майнової відповідальності робіт важливим є проведення їх класифікації із врахуванням їх рівнів ризику (наприклад, необхідною буде розробка специфічного правового регулювання щодо військових робіт, зокрема, й при вирішенні питань відповідальності).

2.2. Погляд на новітні об'єкти цивільних відносин крізь призму концепції права власності

2.2.1. Вплив розвитку інформаційних технологій на виникнення нових об'єктів цивільних прав

Проблематика об'єктів цивільних прав, незважаючи на їх очевидну значимість, все ще не отримала достатнього висвітлення у наукових дослідженнях. Численні питання у сфері теорії об'єктів цивільних прав залишаються дискусійними, починаючи від дискусії навколо об'єктів цивільних прав та правовідносин до визначення самого поняття об'єктів цивільних прав, їх класифікації, правового режиму окремих категорій об'єктів тощо.

Різноманітність підходів до визначення поняття об'єктів цивільних прав обумовлена розбіжностями у визначенні поняття об'єктів у теорії права. Так, на думку основоположника моністичної концепції об'єктів правовідносин Я.М. Магазінера, об'єктом правовідношення є фактична поведінка його учасників [160]. Натомість, Г.Ф. Шершеневич вважав, що об'єктом цивільних прав є блага в економічному сенсі [454]. С.С. Алексєєв на підставі узагальнення цих підходів пропонував розуміти під об'єктами правовідносин явища (предмети) навколишнього світу, на які спрямовані суб'єктивні права та обов'язки [7, с. 154]

М.М. Агарков під об'єктами цивільних відносин розумів у першу чергу річ [2, с. 179]. О.С. Йоффе запропонував теорію кількох рівнів об'єкта правовідносин: юридичний об'єкт – поведінка зобов'язаної особи та матеріальний об'єкт – річ [119]. В.А. Лапач на розвиток цієї теорії пропонує розуміти під юридичним об'єктом свідомість та волю зобов'язаної особи, на яку впливає енергія правової норми, а під матеріальним об'єктом – зовнішній об'єкт, з яким зобов'язана особа здійснює практичну діяльність [153, с. 107-108]. Серед нових підходів можна виділити теорію правового режиму, відповідно до якої об'єктом цивільних прав є правовий режим таких категорій як майно, роботи, послуги, результати інтелектуальної діяльності та нематеріальні блага [285, с. 49-54].

У цілому, як зазначає С.А. Свірков, аналіз доктринальних підходів до визначення об'єктів прав у цілому та цивільних прав, зокрема, дозволяє визначити низку проблем. Першою, на думку вченого, є семантична проблема, пов'язана з відсутністю усталеної термінології, у зв'язку з чим під об'єктами розуміються іноді абсолютно різні явища. Друга проблема історіографічного характеру, оскільки різні аспекти теорії об'єктів права розроблялися у різних історичні епохи, тому на практиці досить складно співставити результати цих досліджень. Третя проблема методологічна, вона виникає внаслідок відсутності усталеного підходу до розгляду проблематики об'єктів – від загального до конкретного чи навпаки, від характеристики окремих об'єктів до поняття об'єктів прав у цілому. Четверта проблема когнітивна, вона пов'язана з тим обсягом категорій та явищ матеріального світу, які включаються у поняття «об'єкт права». Наприклад, саме поняття майно не є статичним, воно постійно змінює свій зміст у зв'язку із необхідністю включення нових категорій благ до його складу, тобто воно постійно розширюється. Нарешті, п'ята проблема – це проблема верифікації, яка пов'язана з тим, що будь-яку точку зору досить складно підтвердити на практиці. З урахуванням наявності перелічених проблем, на думку вченого, основна задача доктринальних пошуків у цій сфері полягає у розробці критеріїв кваліфікації нових об'єктів цивільного обігу (тобто

вбудування їх у систему об'єктів прав), а також деталізації існуючих правових режимів [368, с. 103-104].

Дійсно, ще М.Л. Дювернуа зазначав, що коло речей, здатних бути об'єктами цивільних правовідносин, історично розвивається та розширюється від партикуляризмів, від виняткової здатності речей створювати предмет господарювання тісних кіл та спілок осіб, до більш широких та всеохоплюючих [97].

До перелічених проблем у сфері теорії об'єктів цивільних прав можна додати ще одну проблему, що з'явилася із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Проблема тут полягає в тому, що усі усталені підходи до визначення поняття та видів об'єктів цивільних прав базуються на матеріалістичному світосприйнятті, яке не враховує існування так званої віртуальної реальності. Категорією «об'єкт права» в усіх наведених теоріях охоплюються лише явища матеріального світу, що в сучасних умовах вже не є достатнім.

Виключення із таких традиційних підходів до визначення поняття об'єктів права крізь призму матеріалізму зустрічаються, але доволі рідко. Так, С.А. Свірков пропонує розуміти об'єкти цивільних прав як субстанції матеріального чи ідеального світу, які характеризуються спрямованістю на них інтересів учасників відповідних правовідносин, та які відповідають вимогам оборотоздатності, внаслідок чого характеризуються встановленням для них у законодавстві певних правових режимів [368, с. 116].

Беручи до уваги кількість проблем та невирішених питань у сфері теорії об'єктів цивільних прав, досить виправданою видається позиція українського законодавця, який вирішив залишити відкритим перелік видів об'єктів цивільних прав. Так, відповідно до ст. 177 ЦК України, «об'єктами цивільних прав є речі, у тому числі гроші та цінні папери, інше майно, майнові права, результати робіт, послуги, результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, а також інші матеріальні і нематеріальні блага». Такий підхід залишає можливість для поширення цивільно-правового регулювання на новітні явища, що з'являються

в ході розвитку суспільства та перетворення його на інформаційне суспільство. Основні властивості інформаційного суспільства – інформатизація (або діджиталізація) та глобалізація – визначають основні вектори зміни традиційних поглядів на об’єкти цивільних відносин.

Невпинний розвиток інформаційних технологій приводить до появи все нових і нових явищ, які неминуче стають об’єктами правовідносин, у тому числі, цивільних. З’являються нові блага, які володіють очевидною економічною цінністю, представляють інтерес для учасників цивільного обігу та вже активно використовуються ними, однак досі достовірної відповіді на питання про правову природу таких об’єктів не існує. Більшість таких благ має нематеріальну природу, хоча у деяких випадках вони є нерозривно пов’язаними із матеріальними складовими (наприклад, так звані «розумні» речі у складі Інтернету речей). До таких новітніх нематеріальних благ, що мають цифрову форму та економічну цінність, сьогодні відносять доменні імена, веб-сайти, цифрові валюти (або криптовалюти), токени, віртуальні речі (об’єкти віртуальної реальності типу ігрових аватарів, внутрішньоігрових предметів) тощо [128]. У доктрині вказані об’єкти цивільного обігу охоплюються поняттям «цифрові дані», вони вважаються різновидом інформації, а саме – закодованою інформацією, яка виражається у вигляді числового запису [183]. Однак такі новітні цифрові об’єкти володіють своїми специфічними ознаками та особливостями, що відрізняють їх від інформації як об’єкта цивільних прав у звичному для нас розумінні та визначають специфічність їхньої правової природи.

Для відповіді на питання, яку правову природу мають такі об’єкти можна або використовувати існуючі правові конструкції, або винайти для них абсолютно нові правові рамки. Деякі дослідники зазначають, що такі новітні цифрові об’єкти, так само як і низка нематеріальних об’єктів, не пов’язаних з цифровими технологіями, «не втискуються» в рамки існуючих різновидів абсолютних прав. Маючи абсолютну природу, майнові права на такі нематеріальні об’єкти не можуть бути віднесені до категорії речових прав,

оскільки відповідно до постулатів континентального права, об'єктом права власності може бути лише індивідуально-визначена річ (матеріальний предмет). Права на такі об'єкти не можуть вважатись і правами інтелектуальної власності, оскільки не відповідають встановленим законом умовам охороноздатності [355, с. 20-24]. На підставі зазначеного робиться висновок про необхідність розширення кола абсолютних правовідносин за рахунок включення до нього нового різновиду цивільних правовідносин – майнових відносин з приводу нематеріальних об'єктів, які існують виключно у цифровій (електронній) формі та мають економічну значущість [354].

Дозволимо собі не погодитись із запропонованим підходом, оскільки, як видається, для забезпечення правового регулювання відносин, що виникають з приводу так званих цифрових об'єктів доцільніше не впроваджувати нову категорію цивільних правовідносин, а переглянути характеристики об'єктів, стосовно яких такі відносини можуть виникати. Тут можна за аналогією навести слушне зауваження А.А. Лапача стосовно поширення правового режиму права власності на нематеріальні об'єкти. Як зазначає вчений, поширення пропріетарного режиму на нематеріальні об'єкти (зокрема, майнові права) є вимушеним юридико-технічним прийомом, що використовується у випадках, коли практична діяльність стикається з неможливістю адекватного врегулювання за допомогою існуючих норм об'єктивного права суспільних відносин, що виникають у зв'язку із залученням до цивільного обороту нових цінностей [154, с. 269-270].

Основне заперечення, яке висувається проти того, щоб розглядати цифрові об'єкти як об'єкти права власності – їх нематеріальний характер та неможливість фізичного господарювання щодо таких об'єктів [354]. Усталеним у цивілістиці є підхід, відповідно до якого об'єктом права власності є річ як предмет матеріального світу. Вважається, що стосовно нематеріальних благ неможливо здійснювати правоможності володіння, користування та розпорядження в їх класичному розумінні [189]. Однак, як відомо, деякі субстанції, що не мають матеріального змісту, все ж таки прирівнюються до речей та вважаються

об'єктами права власності, як, наприклад, електроенергія, бездокументарні цінні папери та безготівкові гроші, хоча щодо останніх і точиться дискусія стосовно їхньої правової природи. У зарубіжних країнах до об'єктів права власності віднесено низку предметів, що не мають матеріального характеру, зокрема, винаходи, промислові зразки, ноу-хау, товарні знаки, а також права на об'єкти так званої фінансової та комерційної власності (права вимоги та грошові товаророзпорядчі документи як-от облігації, чеки, векселі, коносаменти тощо) [70, с. 314-315].

У цивілістичних дослідженнях досить активно висловлюються думки щодо можливості включення до кола об'єктів права власності нематеріальних благ. Так, на думку І.В. Спасибо-Фатєєвої, традиційне право власності, коло об'єктів якого обмежено виключно тілесними речами, не відповідає потребам цивільного обігу [391, с. 91-100]. Таку позицію активно підтримує С.І. Шимон, яка вважає, що розвиток суспільства та науково-технічний прогрес спричинили появу майнових об'єктів, які є ближчими за своєю правовою природою до речей, ніж майнові права, і не являють собою ані майнові права, ані предмети матеріального світу, а отже, потребують власного місця у системі усталеного переліку об'єктів [458, с. 285].

Тим не менш, навіть визнання на законодавчому рівні об'єктом права власності майнових прав не припинило, а скоріше, загостило дискусію навколо можливості розглядати нематеріальні (безтілесні) явища як об'єкти права власності. На сьогодні найбільш ґрунтовною роботою, що стосується майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин, у тому числі, відносин власності, є дослідження С.І. Шимон. На думку дослідниці, об'єктоздатність майнового права обумовлена опосередкованим зв'язком права з реальним благом, коли існує певна проміжна ланка, що виявляється, як правило, у поведінці боржника, і право «немов би відривається від суб'єкта і від речі, набуває ознак об'єктивного явища і може виступати в ролі об'єкта, передаватися іншим особам» [458, с. 152]. У випадках, коли переданню підлягає майнове право, набувач отримує саме майнове право як можливість певної поведінки, це може бути претендування на

майно або вчинення власних дій щодо майна. Фактично, при відчуженні майнового права, зазначає С.І. Шимон, набуття реального блага (речі) відбувається в два етапи: на першому етапі набувається майнове право (вимоги), на другому – саме реальне благо (річ) і абсолютне право на нього (право власності). Отже, дослідниця доходить висновку, що майнове право як об'єкт – це абсолютне право (право користування) або потенційне абсолютне право (право вимоги, що трансформується у право власності) [458, с. 152-153].

Говорячи про майнові права як об'єкти права власності, С.І. Шимон зазначає, що визнання їх такими вже відбулося як на законодавчому, так і на практичному рівні. Серед усього різноманіття майнових прав, на думку дослідниці, до об'єктів права власності слід віднести майнові права, що відповідають певним ознакам, а саме: входять до складу майна як його елементи; передбачають набуття реального майна у власність в майбутньому (тобто є так званим «потенційним реальним благом»); надають правоволодільцю майново-розпорядчу самостійність, тобто абсолютне право розпорядження ними. У цілому, зазначає вчена, «об'єктом права власності може бути таке майнове право, яке є зобов'язальним і в майбутньому трансформується в реальне благо (річ)» [458, с. 325].

Навіть противники концепції права власності на суб'єктивне право вважають, що не слід поспішати із визнанням її неспроможною. Так, М.А. Москалець висловлює думку, що в сучасних умовах потрібно вести мову не про можливість включення дематеріалізованих активів до числа об'єктів речового права, а про більш широкий підхід до визначення самого поняття права власності, яке в сучасному світі припиняє бути категорією виключно речового права. Право власності може розглядатись як найбільш повне абсолютне право, яке закріплює приналежність не лише речей, але й іншого майна та проявляється у ставленні до майна як до свого. При такому розумінні, на думку дослідника, цілком обґрунтовано віднесення до об'єктів права власності і майнових прав, наприклад, прав вимоги. В цьому сенсі право речової власності слід розглядати як різновид більш широкої категорії [189].

Такий широкий підхід до концепції права власності зустрічається й у інших дослідженнях, присвячених розмірковуванням над особливостями правового регулювання дематеріалізованих активів. Так, Л.А. Новосьолова зазначає, що застосування конструкції права власності відносно дематеріалізованих активів є цілком виправданим, якщо розуміти право власності як найбільш повне, найбільш абсолютне та незалежне від прав інших осіб на той чи інший об'єкт. На думку дослідниці, право власності може трактуватися вузько – як категорія речового права, та широко – як найбільш повне та абсолютне право особи на те чи інше майно [260].

С.С. Алексєєв зазначає, що з розвитком товарно-грошових відносин та інститутів самосвідомості й культури, у тому числі, культури права, до кола об'єктів власності увійшли також і нематеріальні блага, а потім і об'єктивовані результати інтелектуальної діяльності; у сучасну епоху значення об'єктів власності набули документальні знаки, особливо цінні папери в їх сучасній бездокументарній формі. Тобто фактично вчений розглядає право речової власності, інтелектуальної власності та власності на інші блага як різновиди більш загальної категорії [9, с. 56-57].

Зазначимо, що міркування щодо можливості розуміння права власності у більш широкій та вузькій трактовці неодноразово зустрічаються у дослідженні С.І. Шимон. Так, дослідниця зазначає, що поряд з «речовим правом власності», яке стосується матеріальних об'єктів, існує і «неречове право власності», яке поширюється на об'єкти, що не мають матеріальної, речової природи [458, с. 304].

Таке «широке» трактування права власності у наукових дослідженнях звертає нас до практики ЄСПЛ у питаннях трактування поняття «майно» та захисту права власності. Аналіз практики ЄСПЛ щодо захисту права власності дозволяє дійти однозначного висновку про «дематеріалізацію» права власності та поширення режиму права власності не лише на речі, але й на широке коло нематеріальних об'єктів. До різновидів майна Суд відносить майнові та немайнові інтереси, такі як вимоги та борги за рішенням суду, акції компанії та

інші фінансові інструменти, ліцензії на ведення бізнесу, майбутні доходи, інтелектуальну власність, оренду нерухомості та житлові права, соціальні виплати та пенсії, професійних клієнтів тощо [339]. У справі *Gasus Dosier – und Fordertechnik GmbH v. the Netherlands* Суд підкреслив, що поняття «майно» у розумінні Протоколу № 1 до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод однозначно не обмежено фізичними речами. Певні інші права та інтереси, що складають активи, можуть бути віднесені до майнових прав та охоплюватись поняттям «майно» [511] (детальніше про розуміння поняття майна у практиці ЄСПЛ див. підрозділ, присвячений захисту права власності у практиці ЄСПЛ).

Отже, з погляду Суду, об'єктом права власності слід вважати не лише речі, але й інше майно, майнові права та інтереси, інші активи, які мають певну економічну цінність [459, с. 188-193]. Можна констатувати, що у практиці ЄСПЛ сформувався та послідовно впроваджується доволі широкий підхід до визначення права власності, який дозволяє застосовувати концепцію права власності до об'єктів, які не є речами, вона включає весь спектр нематеріальних об'єктів, від інтелектуальної власності до прав вимоги. Як зазначає М.А. Москалець, ця тенденція проявляється й у деяких європейських правопорядках. Наприклад, стосовно французького права зазначається, що в процесі розвитку та вдосконалення юридичної техніки поняття об'єкта права власності, яким на перших етапах була лише конкретна річ, розширилось до поняття безтілесного майна. По мірі того, як в юридичній техніці почало з'являтися абстрактне майно, першочерговий сенс поняття права власності був розширений, ним хочуть позначити найбільш повну та найбільш абсолютну сукупність усіх прав, які можна мати щодо безтілесного майна [189].

С.І. Шимон звертає увагу на той факт, що таке широке тлумачення права власності у практиці ЄСПЛ не відповідає його розумінню як тріади правоможностей у країнах континентального права, у яких поширеною є класична речова концепція права власності та визнання об'єктом права власності лише речей. Абстрактна ж концепція права власності, властива країнам з

англосаксонською системою права, не виключає можливість існування інших, окрім речей, об'єктів права власності (хоча, як слушно зауважує дослідниця, у континентальній правовій системі також допускаються випадки, коли об'єктом права власності визнається певне право). Така ситуація свідчить про «розмивання грані в тлумаченнях права власності в романо-германській та англо-американській правових системах» [458, с. 168].

Дійсно, як зазначалось нами раніше, однією з основних ознак інформаційного суспільства є глобалізація, яка супроводжується активними інтеграційними процесами, стиранням меж у комунікаціях та відносинах між людьми, а відповідно, і наближенням підходів до правового регулювання відносин, у тому числі, відносин власності. Тому не дивними є підходи науковців та європейських організацій до тлумачення тих чи інших понять, зокрема, розширювальне тлумачення поняття майна як об'єкта права власності. Отже, тенденції сучасного цивільного обігу вимагають розширення концепції права власності. Це пропонують робити або шляхом розширення кола об'єктів права власності, або шляхом більш широкого розуміння самого права власності як загальної категорії, що охоплює «традиційне» право власності на речі та право власності на нематеріальні майнові об'єкти.

Останнім часом набуває поширення і пропозиція розширеного тлумачення самого поняття «річ». Так, Р.А. Майданик зазначає, що в умовах глобалізації необхідним є переосмислення поняття майна, речей та їхньої класифікації. Вчений зазначає, що у законодавстві різних країн поняття речі різняться – у деяких країнах речі розуміються вузько – як тілесні предмети матеріального світу, тоді як у інших – широко, не лише як предмети матеріального світу, але й як майнові права. При цьому категорію речей доцільно розглядати з урахуванням розвитку науки, технологій та усіх соціально-економічних процесів, що відбуваються у суспільстві. Враховуючи, що річ як об'єкт правовідносин визначається не фізичними властивостями, оскільки виступає тут не явищем фізики, наповнення змістом поняття речі може визначатися законодавцем з урахуванням існуючих потреб. В умовах сучасного суспільства цифрової ери, на

думку вченого, суспільним потребам відповідає широке розуміння речі, що охоплює будь-які тілесні або безтілесні майнові об'єкти, щодо яких можливе правове панування. Отже, річ пропонується вважати «обмеженим у часі і просторі ресурсом, присвоєним суб'єктом права на належній правовій підставі». У свою чергу, поняття речі у вузькому розумінні охоплює речі в матеріальній, тілесній формі, *res corporales*, тоді як речі в широкому розумінні включають як матеріальні (тілесні), так і нематеріальні (безтілесні). Матеріальними є речі, які сприймаються органами почуття, тоді як нематеріальними є речі, які сприймаються лише свідомістю (особисті, речові права та права за зобов'язаннями у тій мірі, в якій вони є складовими частинами майна). Визначальним для речей у широкому розумінні є здатність майнового блага у тілесній чи безтілесній формі «бути присвоєним, перебувати в правовому пануванні внаслідок підпорядкування волі особи, мати економічну цінність і слугувати для використання». Отже, у сенсі закону, пропонується визнавати речами усі матеріальні об'єкти, щодо яких можуть існувати цивільні права та обов'язки, та майнові права у тій мірі, в якій вони є складовими частинами майна [164, с. 56-63].

Активною прихильницею відмови від матеріалістичної концепції речей є С.І. Шимон, яка зазначає, що сьогодні слід враховувати трансформацію юридичного поняття речі. На її думку, розвиток науково-технічного прогресу призвів до модернізації концепції права власності та поняття речей, а також до юридичного визнання нових видів майна, що зумовило розширення кола об'єктів права власності у двох напрямках. По-перше, відбулося розширення поняття речової власності, до об'єктів якої стали відносити електроенергію, газ та інші речовини, що не вписуються у традиційне розуміння речі, а по-друге, відновилася концепція «безтілесних речей», до яких відносять права, що мають вартість та грошову оцінку. Наслідком цього стало те, що у більшості країн визнається два види об'єктів права власності: матеріальні та нематеріальні, а доктрина і практика поступово відходять від традиційного розуміння об'єктів права власності. Дослідниця також зазначає, що при вирішенні питання про те,

що слід вважати річчю, слід виходити не з міркувань про тілесність, а про придатність цього явища у межах цивільного обороту [459, с. 286-287]. У своїх висновках вона спирається, у тому числі, на вислів Л. Еннекцеруса про те, що питання про поняття речі слід вирішувати з погляду обороту, а не фізики [465, с. 13].

Про необхідність розширеного тлумачення поняття речей та широкий сенс поняття «річ» у свій час зазначав ще Ю.С. Гамбаров, який писав, що поняття речі в широкому сенсі природно розширюється з розширенням кола інтересів, що захищаються правом, які охоплюють тепер не лише майнові відносини, але й авторське право, захист імені, патенти на відкриття, промислові марки, фірми та навіть інтереси здоров'я, честі, гідності тощо. У вузькому ж сенсі під річчю розуміється те, що знаходиться у просторі та обмежується простором, або все те, що сприймається нашими органами почуттів на відміну від того, що лише мислиться нами [58, с. 18].

С.С. Алексєєв, аналізуючи розвиток цивільного права у сучасну епоху також звертав увагу на тенденцію істотних змін у класичному праві власності, що має речову природу, умовно кажучи, речовому праві власності. У зв'язку з тенденцією до концентрації капіталу, його акціонерними формами, а також у зв'язку з розвитком нових способів фіксації мови, ускладненням та глобалізацією форм інформації, власність стала все більше «перекочовувати» у відносини з організації та управління, у корпоративні інститути, а титули власності стали набувати нові «знакові» форми, форми цінних паперів і більше того – переключатись в інформаційну сферу. На думку вченого, зміни, що відбуваються у сучасному цивільному праві, неминучі, але усі зазначені зміни можуть знайти цілком задовільне пояснення у фундаментально-правових категоріях, наприклад, у понятті безтілесної речі, розробленої ще в римській юриспруденції [8, с. 22].

Конструкція безтілесної речі розроблена в римському праві, де якраз таки поступово виникло поняття речі в широкому сенсі, яким охоплювалися не лише матеріальні предмети зовнішнього світу, але й юридичні відносини та права.

Поділ речей на тілесні (*corporales*), які можна відчутти, та безтілесні (*incorporales*), які не можна відчутти дотиком, знаходимо у Гая [346]. За словами Гая, тілесні речі – це ті, які за своєю природою можуть бути осяжними, такі як земля, раб, одяг; безтілесні речі – це ті, яких не можна торкнутися, але вони існують за законом, як, наприклад, спадкування, узуфрукт чи зобов'язання [631]. Д.В. Дождев зазначав, що поділ речей на *res corporales* та *res incorporales* бере свій початок у філософії Цицерона, який, слідуючи за своїми грецькими вчителями, розрізняв речі, які існують, та які мисляться, тобто матеріальні предмети та абстрактні поняття [84].

Отже, концепція безтілесних речей виникла у римському праві для вирішення проблем обороту, коли поряд із матеріальними речами все частіше об'єктами відносин почали ставати нематеріальні блага. Так само і сьогодні в умовах охоплення цивільним оборотом все більшої кількості об'єктів, сучасні вчені звертають свої погляди на конструкцію безтілесних речей для забезпечення практичних потреб.

С.І. Шимон зазначає, що у цілому в дослідженнях можна виділити два підходи до тлумачення поняття «безтілесні речі» - вузький та широкий. Відповідно до першого підходу, до безтілесних речей відносяться лише майнові права, які мають вартість та грошову оцінку, але є «ідеальними» нематеріальними об'єктами. Відповідно до розширеного тлумачення поняття «безтілесних речей», до останніх пропонується відносити такі блага, які лише формально віднесені до речей, тоді як насправді не є матеріальними предметами. До безтілесних речей пропонують відносити усі види об'єктів, що не мають зримих фізичних параметрів, зокрема, всі види енергії, газоподібні речовини, інформацію, цінні папери на електронних носіях тощо [458, с. 296-297].

З наведеного на даному етапі нашого дослідження зробимо два висновки. По-перше, поняття речі на сьогодні потребує розширеного тлумачення у світлі тих змін, що відбуваються у зв'язку із розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. По-друге, категорія безтілесних речей охоплює дві групи об'єктів: майнові права та інші нематеріальні об'єкти, тобто об'єкти, які прирівняні до

речей, незважаючи на відсутність в них реальної тілесної природи. Така ситуація повертає нас до питання про інформацію як об'єкт права власності, яке тривалий час дискутується у наукових дослідженнях.

Дискусія щодо можливості поширення на інформацію правового режиму власності була викликана, зокрема, але не лише, визначенням концепції інформації у першій редакції Закону України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року [325]. У ст. 38 вказаного Закону, яка мала назву «Право власності на інформацію» було закріплено розуміння інформації як об'єкту права власності, що розкривалося через класичну тріаду «володіння, користування та розпорядження». У ст. 39 того ж Закону інформація розумілася як товар, «об'єкт товарних відносин, що регулюються чинним цивільним та іншим законодавством».

Застосування до інформації класичної тріади правоможностей власника було піддано критиці на тій підставі, що нематеріальний характер та інші властивості інформації не дозволяють застосовувати до неї класичні принципи регулювання відносин власності. Так, О.В. Кохановська зазначає, що «поняття право власності на інформацію ... не може застосовуватись до нематеріального блага особливого роду, яким є інформація» [147]. Натомість, вона пропонує іншу, специфічну «тріаду правоможностей» для суб'єктів інформаційних правовідносин. До такої тріади, на думку дослідниці, слід віднести «створення (вироблення) інформації, передання і одержання інформації, використання інформації (включаючи її поширення та зберігання)» [147].

Проти поширення режиму права власності на інформацію виступав і Є.В. Петров, який наголошував на тому, що концепція права власності є незастосовною до інформації у зв'язку зі специфічними властивостями останньої, такими, як нематеріальність, можливість необмеженого копіювання та відтворення, можливість одночасного перебування у необмеженого кола осіб, неможливість застосування до інформації інститутів віндикації та застави та інші [277]. Більшість із вказаних заперечень є слушними, однак зазначимо, що за останні двадцять років відбулися значні зміни, що супроводжували розвиток

інформаційного суспільства, змінюються види та форми інформації, вона наповнюється новим сенсом, з'являються нові способи її використання, у зв'язку з чим багато аспектів, які використовувались раніше як заперечення можливості поширення на інформацію режиму права власності, втрачають свою актуальність. Наприклад, із розвитком онлайн-ігор з'являються нові об'єкти відносин – створені у віртуальній реальності речі, які по своїй суті є також видом існування інформації, але мають досить специфічні характеристики. Такі віртуальні об'єкти дедалі частіше стають об'єктами купівлі-продажу, застави, набувають властивостей, які дозволяють їх ідентифікувати та застосовувати до них інститут виндикації тощо (детальніше про це див. розділ, присвячений віртуальній власності). Отже, в інформаційному суспільстві інформація модифікується, а тому набуває нових характеристик, раніше їй не властивих, що може змінити уяву про її правову природу.

Проти розуміння інформації як різновиду власності виступають й англійські дослідники. Так, колишній суддя апеляційного суду Дж. Маммері у своїй роботі «Property in the Information Age», аналізуючи справу *Fairstar Heavy Transport NV v Adkins* [509] щодо можливості заявляти вимоги власника на зміст електронних ділових листів, які зберігалися в комп'ютері відповідача, та низку інших справ стосовно інформації, доходить висновку про неможливість вважати інформацію різновидом власності. Він не виключає можливість поширення правового режиму власності на інформацію в майбутньому, але на сьогодні не бачить для цього підстав. (У якості єдиного виключення наводиться справа *Tucows v Renner* [547], де предметом судового розгляду було недобросовісне використання доменного імені. Справу було вирішено на користь позивача, при цьому було зазначено, що доменне ім'я є особистою власністю, частиною нематеріальних активів (intangible property) позивача, і більше, ніж просто інформацією [632, с. 3-12]. Цей висновок є важливим в контексті нашого дослідження, тому вважаємо за необхідне відзначити його. Адже це знову ж таки дає підстави для висновку, що деякі види інформації є специфічними та можуть розглядатись як виключення із загального правила).

Проміжну позицію у питанні співвідношення власності та інформації займає польський дослідник Пржемислав Палка. Він висловлює слушну думку про необхідність розрізняти інформацію (data) як форму та інформацію як зміст. Автор підкреслює відмінності між цифровою формою (як електронна книга замість реальної (tangible) книги) та інформацією як знанням, яке може зберігатися у матеріальній формі, наприклад, на папері. Аналізуючи в такому світлі роботу Дж. Маммері, П. Палка зазначає, що якщо припустити, що наведена справа про витребування інформації, що містилася в електронних листах, мала місце років 30 тому, то в ній ішлося б не про витребування інформації, а про витребування паперових листів, тобто матеріальних предметів, які знаходяться у чужому володінні, а питання про інформацію, яка є змістом цих паперових листів взагалі б не підіймалося. Проблема виникає тому, що електронні листи одночасно і вміщують інформацію, і самі по собі є інформацією у тому сенсі, що складаються з бітів, тобто існують як інформація, але в сенсі «інформаційної технології», а не «інформаційної асиметрії» [651]. (Інформаційна асиметрія – це ситуація, при якій одна з груп учасників ринку володіє необхідною для ведення своїх справ інформацією, а інша не володіє) [117]. Отже, інформація сьогодні має подвійну природу і може розглядатися і як зміст, і як носій, тобто форма.

У той же час, низка вітчизняних дослідників підтримували доцільність поширення правового режиму власності на інформацію. Так, О.І. Яременко зазначав, що необхідність юридичного закріплення права власності на інформацію обумовлена саме розвитком інформаційного суспільства, в якому інформація перетворюється на товар. На думку дослідника, «включення інформації в економічний оборот є не єдиним фактором, що обумовлює необхідність врегулювання права власності на інформацію. Іншими тенденціями є необхідність захисту прав та інтересів особи, суспільства і держави в інформаційній сфері, поглиблення протиріччя між принципом свободи обігу інформації та таємницею особистого життя людини, захистом персональних даних, наявністю значної кількості інформаційних ресурсів» [468, с. 16]. Вчений

зазначав, що поширення режиму права власності на окремі види інформації є необхідним для забезпечення її правового захисту [468, с. 16].

Позицію про необхідність поширення правового режиму права власності в умовах активного розвитку інформаційно-комунікаційних технологій на інформацію, і зокрема, на персональні дані, підтримували В.М. Брижко та О.А. Баранов (детальніше про це див. підрозділ про персональні дані) [19].

В.О. Копилов серед властивостей інформації як об'єкта права згадував «властивість інформаційної речі (інформаційного об'єкта), що проявляється як поєднання інформації і носія, на якому ця інформація закріплена» [146, с. 49-51].

Навіть після відмови від поширення режиму права власності на інформацію на законодавчому рівні, деякі дослідники продовжують зазначати, що за певних обставин інформація може розглядатись як об'єкт права власності. Так, Ю.О. Заїка та В.Л. Скрипник зазначають, що «інформація в уречевленій формі може виступати об'єктом цивільно-правових договорів щодо передачі у власність (купівлі-продажу, міни, дарування), у тимчасове користування (найму, позики), на надання послуг, виконання робіт, а також успадковуватись, виступати як внесок у статут господарського товариства» [107, с. 244]. Форма фіксації інформації, на думку дослідників, «впливає на її оцінку як достовірної, а зафіксована інформація набуває своєрідних речових ознак і виступає як індивідуально-визначена, подільна, споживна річ, яка за певних умов може приносити дохід» [376, с. 245].

Говорячи про розуміння інформації як об'єкта права, слушними видаються деякі ознаки інформації, запропоновані Є.В. Петровим, зокрема: наявність товарної форми та комерційної цінності, можливість переходу у порядку правонаступництва, перебування у цивільному обігу (не є таємницею чи невід'ємною від суб'єктів цивільного права) [277].

Також доцільними видаються пропозиції О.В. Кохановської щодо проявів інформації як об'єкта цивільного права. Зокрема, на думку вченої, інформацію можна розглядати як особисте немайнове благо, результат інтелектуальної творчої діяльності та як «інформаційний продукт, ресурс, документ тобто об'єкт,

який може бути інформаційним товаром і предметом будь-яких правочинів з урахуванням його особливостей та специфіки» [147]. Однак відразу зазначимо, що ці ознаки стосуються інформації в її традиційному розумінні, що сформувалося за часів, коли рівень розвитку інформаційних технологій був досить низьким та не давав підстав вести мову про різноманітність видів інформації з точки зору її властивостей. Інформація сприймалась лише як потенційне джерело знань, а не як форма існування певного явища [248, с. 38-44].

В інформаційному суспільстві найважливішою характеристикою інформації стає її комерційна цінність та можливість бути товаром. Саме щодо інформації, що відповідає таким ознакам, допустимо розглядати можливість поширення на неї правового режиму права власності. Адже сьогодні у практиці ЄСПЛ, як зазначалось, вже сформовано підхід, відповідно до якого поняття «власність» може трактуватись досить широко (ми ще неодноразово повернемося до цього питання). Наприклад, категорії «гудвілу» та «клієнти» по своїй суті є інформацією (вони включають в себе найменування, ділову репутацію, ділові зв'язки, товарні знаки суб'єкта підприємницької діяльності), але охоплюються поняттям «майно» у розумінні Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини [284].

Вважаємо, що категорія інформації є надто складною для того, щоб дати в рамках даного дослідження однозначну вичерпну відповідь на питання про те, чи доцільно поширювати на інформацію як загальну категорію правового режиму права власності. Однак слушною тут видається думка О.І. Яременко, який вважає, що режим права власності може бути поширений лише на певні види інформації. На його думку, існує багато видів інформації, що знаходяться в обігу, але не містять якостей, які давали б підстави поширення на них режиму права власності, є також інформація, що є суспільним надбанням чи відображенням природних явищ, і привласнити таку інформацію просто неможливо ані технічно, ані юридично [468, с. 17]. Тож, очевидно, що деякі види інформації в жодному разі не можуть виступати об'єктами права власності та й

взагалі не можуть розглядатись як об'єкти цивільного обігу, тому поширення права власності на інформацію в цілому у законодавстві було вочевидь надто поспішним та недосконалим рішенням. У той же час, в окремих підрозділах цієї роботи наводяться аргументи на користь того, що на деякі види інформації все ж таки доцільно поширити режим права власності, що більшою мірою відповідає потребам інформаційного суспільства та підходам інших країн, що є особливо актуальним в умовах глобалізації. Розвиток інформаційного суспільства актуалізує необхідність розуміння інформації як товару. У цьому аспекті позитивно оцінюються положення Закону України «Про науково-технічну інформацію» від 25 червня 1993 року [328], у ст. 13 якого зазначається, що інформаційна продукція та послуги можуть бути об'єктами товарних відносин. Однак, українському законодавству бракує комплексного підходу до визначення окремих видів (а не лише науково-технічної) інформації як товару.

З урахуванням наведених міркувань, видається за необхідне розрізнити поняття інформації та даних. Тобто слід розрізнити інформацію як знання та цифрові об'єкти, які тільки за формою свого існування є інформацією. Станом на сьогодні відповідно до легального визначення інформація – це будь-які відомості та/або дані. Однак варто зазначити, що на сучасному рівні розвитку інформаційних технологій потрібно розрізнити поняття «дані» та «інформація». Можна сказати, що будь-яка інформація є обробленими даними, і в суб'єктивному сприйнятті крізь призму особистого досвіду та цінностей така інформація може перетворюватись на знання. Це і визначає її характерні властивості як специфічного об'єкта цивільних правовідносин, а саме: моральне старіння, можливість необмеженого тиражування, різноманітність форм фіксації (трансформованість), неможливість знищення, неможливість відділення від особи, що її передає (фізична невідчужувність), масовість, універсальність, невичерпність тощо [36, с. 6-8]. У той же час, не будь-які дані підлягають обробці з метою перетворення на інформацію, що має здатність перетворитись на знання. Так звані цифрові дані є сукупністю символів, цінність яких визначається винятково попитом на них. Вони не призначені для обробки і перетворення на

знання, не в цьому полягає мета їх існування та користь. Внаслідок цього такі дані, будучи інформацією лише за формою, а не за змістом, набувають специфічних властивостей. Для них не є характерними ті ознаки, які властиві інформації в її класичному розумінні. Вони не піддаються моральному старінню, не можуть необмежено поширюватись, що обумовлено специфікою технологій, можуть бути знищені, носять вичерпний характер, і що вкрай важливе – можуть бути відділені від особи, яка їх передає (при цьому вона не залишається носієм цієї ж інформації, оскільки, як зазначалось, такого роду дані не підлягають обробці з метою перетворення на знання). Тобто такого роду даними можна розпоряджатися аналогічно тому, як відбувається розпорядження матеріальними речами. Зазначимо, що деякі дослідники вказують на можливість прирівнення до речей будь-яких безтілесних об'єктів, які можна продати [190, с. 98]. Отже, враховуючи наведені властивості цифрових даних, цілком допустимо вважати їх особливого роду безтілесними речами – цифровими речами, або квазіречами.

До специфічних ознак цифрових речей можна віднести наступні:

- 1) нематеріальність – цифрові речі не мають тілесної субстанції, відповідно, на відміну від матеріальних речей не піддаються амортизації;
- 2) стійкість та визначеність – цифрові речі як сукупність даних мають стійкий незмінюваний характер, що надає їм властивостей індивідуально-визначеної речі;
- 3) економічна цінність – цифрові речі мають комерційну цінність, яка визначається попитом на них;
- 4) відчужуваність – цифрові речі можуть бути відділені від особи, яка їх передає, без можливості її тиражування, що визначає можливість розпорядження;
- 5) виключність – можливість контролю в певний момент часу лише однією особою (не беручи до уваги в цьому випадку провайдерів та операторів платформ, на яких розташовані такі об'єкти, оскільки останні хоч і в змозі в певних випадках контролювати цей об'єкт, однак роблять (чи принаймні повинні робити) це не для отримання користі, а з технічною метою). Отже, можна

вважати, що стосовно цифрових речей можна здійснювати правоможність, аналогічну володінню матеріальними предметами – квазіволодіння;

6) неможливість або обмежена можливість копіювання – припускається, що цифрова річ існує у єдиному екземплярі, що має унікальні характеристики, при цьому неможливість дублювання визначається особливостями технологій, що застосовуються;

7) квазіабсолютний характер – найповніша влада стосовно таких речей зосереджена в руках їх власника, який може усувати від посягань на них усіх третіх осіб та створювати в рамках належного йому права власності більш вузьких прав, як-от оренда, застава тощо. Однак тут слід враховувати наявність зобов'язального елементу в речовому праві стосовно таких об'єктів, який проявляється у відносинах користувачів з провайдерами. З цим питанням пов'язана проблема так званої digital force, про яку детальніше йдеться у підрозділі, присвяченому віртуальній власності;

8) можливість знищення – на відміну від інформації у класичному розумінні, цифрові речі можуть бути знищені.

Звичайно, наведені ознаки не є вичерпними та можуть набувати своєї специфіки для окремих категорій цифрових речей. У наступних підрозділах проаналізуємо, які з новітніх об'єктів цивільних відносин можуть вважатися різновидами цифрових квазіречей та які можна визначити особливі характеристики таких новітніх об'єктів.

2.2.2. Криптовалюта

Сьогодні у світі складається ситуація, коли обіг криптовалют невпинно зростає, але зі ставленням до цього явища законодавці більшості країн ще не визначились. У деяких країнах криптовалюти вже регулюються та обкладаються податками нарівні з державною валютою, в інших ведуться дискусії навколо підходів до правового регулювання криптовалют, а в деяких навіть дискутується необхідність їх заборони [370, с. 143-147]. Однак невведення криптовалюти у

правове поле призводить до того, що операції з криптовалютами залишаються в тіні, що позбавляє держави істотної долі податкових надходжень від такого роду операцій. Очевидною є необхідність офіційного визнання криптовалюти і тому, що є безспірними переваги віртуальної валюти, які здатні задовольнити сучасні потреби цифрового суспільства, а отже впливають на її розвиток і поширення використання. До таких переваг відносять, зокрема, можливість моментальної швидкості розрахунків; нульову комісію за здійснення транзакцій; наявність анонімності в розрахунках; наявність високого ступеня захищеності операцій; безповоротність платежів; відсутність необхідності конвертації у валюту країни виробництва розрахунків; транскордонність [266].

Отже, на сьогодні гостро постає питання щодо визначення статусу криптовалюти, тому зупинимося детальніше на підходах різних країн світу до вирішення цього питання. Однак відразу зазначимо, що тут на нас очікує певна небезпека – відношення законодавців до криптовалюти змінюється так швидко, що є великий ризик того, що після опублікування роботи про статус криптовалюти в тій чи іншій країні ця інформація вже може бути не актуальною. Тому відразу зауважимо, що будь-яке дослідження статусу криптовалюти є відповідним на момент написання, і не виключено, що після опублікування роботи це буде не актуальною інформацією, а історичним фактом, що, тим не менш, не принизить цінності такого дослідження.

Однією з найбільш передових у питаннях правового регулювання обігу криптовалют країн, є Японія. Саме в Японії з'явилася перша криптовалюта Bitcoin. Обговорення напрямків правового регулювання криптовалют почалося в Японії ще у 2015 році. У 2016 році в Японії вже з'явився законопроект, яким пропонувалось визнавати криптовалюту цінністю, подібну до активів та законний засіб обміну [370, с. 144]. У квітні 2017 року в Японії у Законі про платіжні послуги було визнано віртуальну валюту. Поняття криптовалюти було розмежовано із поняттям електронних грошей, криптовалюта була визнана не грошовим засобом, а обігоздатною цінністю, що може бути використана у якості платіжного засобу, а також набуватись як товар без застосування податку на

додану вартість [265]. Державне регулювання торкнулося трьох основних напрямів.

По-перше, законом було визначено статус біткоїна і віртуальної валюти. Закон про віртуальну валюту хоча і визнав криптовалюту Bitcoin і Ethereum грошима, такими, що мають «функції, схожі з грошима», але не оголосив їх легалізованою валютою, а лише офіційним платіжним засобом, який може «виконувати функції валюти». Згідно закону, юридичним особам було дозволено використання криптовалюти для взаєморозрахунків. Крім того, компанії і приватні особи отримали право купувати ці віртуальні гроші як товар. Закон визначив криптовалюту як: «цінність, яка може використовуватися для оплати еквівалентної вартості за придбані товари, плати за оренду або послуги, придбаватись чи продаватись, передаватись через електронну систему обробки даних» [603].

По-друге, у закон було впроваджено положення, спрямовані на регулювання криптовалютного ринку. Фактично, відбулося створення цивілізованого ринку криптовалют зі зрозумілими правилами і захистом споживачів. Для криптовалютних бірж було встановлено необхідність отримання ліцензії на торгівлю віртуальними валютами і обов'язкову реєстрацію в Агентстві з фінансових послуг Японії, яке регулює питання емісії національної валюти.

По-третє, у законі були визначені деякі питання оподаткування. Податкова реформа з 1 липня 2017 року звільнила віртуальну валюту від восьмивідсоткового податку на споживання, що є аналогом податку на додану вартість. Податок на споживання сплачується у разі придбання більшості товарів і послуг в Японії. Разом з тим, дохід від віртуальної валюти був кваліфікований як інші надходження і визначений як дохід від ведення бізнесу, а отже, підлягав оподаткуванню податком на прибуток і приріст капіталу [300].

У квітні 2019 року Агентство з фінансових послуг Японії оголосило про чергові зміни у підходах до правового регулювання криптовалют. Ключові зміни, що пропонувалися до внесення у Закон про платіжні послуги та Закон про

фінансові інструменти та обмін торкнулися таких аспектів. По-перше, було запропоновано використання терміну «криптоактив» замість терміну «віртуальна валюта». По-друге, криптобіржам було заборонено змішувати кошти користувачів із власними. Було встановлено обов'язок для бірж зберігати будь-які фіатні гроші, які клієнти тримають на біржі в окремому банку або трастовій компанії [677]. По-третє, було передбачено покарання за поширення неправдивих чуток про криптовалюту. Було також впроваджено низку інших фінансово-технічних вимог у сфері діяльності криптобірж з метою захисту прав споживачів [603]. Наведені зміни набули чинності у 2020 році.

Також у 2020 році в Японії був оновлений Закон про боротьбу з відмиванням коштів, зокрема, посилені вимоги щодо ідентифікації клієнтів криптобірж. Для усіх компаній, як криптовалютних бірж, так і для традиційних фінансових установ було встановлено вимогу проводити ідентифікацію нових клієнтів. Були розроблені конкретні інструкції та гарантії мінімального стандарту належної ретельності, з якою повинні діяти всі біржі при перевірці нових користувачів.

Японія також є лідером у питанні регулювання ICO. Основним нормативним актом у сфері фінансових цінних паперів в Японії є Закон про фінансові інструменти та біржі (FIEA). У 2020 році цей Закон також був переглянутий і тепер визначає правила щодо первинних пропозицій монет (ICO) та торгівлі деривативами на криптовалюту. У переглянутому FIEA зазначено, що первинні пропозиції монет (ICO) та пропозиції токенів (STO) визначаються як записані в електронній формі права, що можуть передаватись (ERTR), та регулюються FIEA. Завдяки такому підходу певні типи монет криптовалют (тобто токени безпеки) фактично закріплюються як фінансові цінні папери, випускаються та представляються інвесторам із очікуванням прибутку. Крім того, ERTR не охоплюються поняттям «криптоактиви» відповідно до Закону про платіжні послуги. Токени, випущені в рамках STO, можуть вважатися ERTR за умови дотримання трьох умов: 1) інвестори (правоволодільці) інвестують або вносять гроші або інші активи в бізнес; 2) кошти чи активи, внесені інвесторами,

вкладаються в бізнес; 3) інвестори мають право отримувати дивіденди на прибуток або активи, отримані від інвестицій у бізнес [602].

Слід зазначити, що такі зрозумілі й практичні кроки японського уряду щодо правового регулювання криптовалют дозволили укріпити довіру до криптоактивів, створити стабільний, контрольований ринок криптовалют, привернути іноземних інвесторів [206].

Неоднозначна ситуація у сфері обігу криптовалют склалася у США. З одного боку, США займає позиції лідера у сфері операцій з криптовалютами. З іншого, правове регулювання обігу криптовалют є фрагментарним та залежить від законодавства конкретного штату. Першими американськими штатами, у яких були здійснені спроби правового регулювання обігу криптовалют, були Каліфорнія, Нью-Йорк, Вашингтон, Флорида та Гаваї. Була також здійснена спроба розробки уніфікованого Акту щодо регулювання бізнесу з віртуальною валютою у 2017 році, який передбачав законодавчу базу для регулювання діяльності компаній, що здійснюють діяльність з «віртуальною валютою». Відповідно до цього Акту, під діяльністю з віртуальною валютою пропонувалось розуміти обмін, переказ або зберігання віртуальної валюти; зберігання електронних дорогоцінних металів або сертифікатів електронних дорогоцінних металів; або обмін цифровими аналогами вартості в онлайн-іграх на віртуальну валюту або законний платіжний засіб. Цей Акт також містив численні засоби захисту споживачів, забезпечував чіткі вказівки для бізнесу з віртуальною валютою [598, с. 1-24].

Однак станом на початок 2021 року, уніфіковане регулювання криптовалют у США все ще відсутнє. Натомість, у низці штатів поняття віртуальної/цифрової валюти було нормативно визначено, однак ці визначення у різних штатах істотно різняться. Наприклад, у Пенсильванії віртуальна валюта визначається як цифровий вираз вартості, що використовується як засіб обміну, одиниця обліку чи зберігання вартості та не є законним платіжним засобом, незалежно від того, деномінований він чи ні [684]. У Південній Кароліні закріплено визначення цифрових активів, які пропонується розуміти як вираз

економічних, власницьких прав або прав доступу, що зберігаються в машиночитаному форматі та включають цифрові споживчі активи, цифрові цінні папери та віртуальну валюту. Віртуальна валюта визначена як цифровий актив, що використовується як засіб обміну, одиниця обліку чи зберігання вартості і не визнаний законним платіжним засобом урядом США [676]. У Вашингтоні криптовалюта визначена як грошовий еквівалент. Так, тут закріплено визначення «грошових коштів та їх еквівалентів», під якими розуміється валюта та короткострокові, високоліквідні інвестиції, що легко конвертуються у відомі суми готівки. Грошові кошти та їх еквіваленти включають гроші в касі, депозитні сертифікати, депозити на чекових рахунках, депозити на ощадних рахунках, фонди грошового ринку, криптовалюту та подібні активи [678]. У Флориді віртуальна валюта визначається як засіб обміну в електронному або цифровому форматі, який не є валютою. Цей термін не включає засіб обміну в електронному або цифровому форматі, який використовується: 1) винятково на онлайн-ігрових платформах, що не мають ринку або додатків поза такими ігровими платформами; 2) винятково як частина програми бонусів або винагород для споживачів і може застосовуватися лише як оплата покупок у емітента або інших призначених торговців, але не може бути конвертована у валюту, грошову вартість або віртуальну валюту [582].

Отже, правовий статус криптовалюти у США є неоднозначним. Ще у 2014 році податкова служба США визначала, що для цілей федерального оподаткування конвертована віртуальна валюта (що має еквівалент у фіатній валюті, наприклад, Bitcoin) розглядається як майно. Комісія з цінних паперів США розглядала криптовалюту як цифрове втілення цінності, яке розповсюджується в цифровій формі і може бути використано як засіб обміну, одиниця обліку або засіб накопичення. Операції з випуску криптовалюти і токенів у США в окремих випадках були класифіковані як розміщення цінних паперів, в цьому випадку до процедури їх випуску застосовувались ті ж вимоги, що й до розміщення традиційних цінних паперів [265].

У липні 2017 року Комісія з цінних паперів та бірж США посилила вимоги до компаній, що залучають кошти на стартапи за допомогою ICO. Комісія випустила попередження учасникам ринку, в якому прирівняла первинну пропозицію токенів (ICO) криптовалютних проєктів до традиційного розміщення цінних паперів і попередила про необхідність реєструвати такі угоди [103].

Таким чином, у США цифрова валюта розглядається одночасно як гроші (їх аналог), власність та біржові товари. На федеральному рівні деякі криптовалютні компанії (наприклад, біржі) повинні бути зареєстровані як оператори з переказування коштів. А на рівні штатів діяльність таких компаній підлягає ліцензуванню (в кожному окремому штаті). Як майно цифрові гроші розглядаються з метою оподаткування. Операції з криптовалютою оподатковуються. Наприклад, заробітна плата, що виплачується працівникам у Bitcoin, є об'єктом федерального податку з доходів (Federal Income Tax Withholding) та податку на заробітну плату (Payroll Taxes) [343].

Канада також займає лідерські позиції у сфері операцій з криптовалютами. Правове регулювання обігу криптовалют там існує вже досить тривалий час. Так, ще у січні 2014 року Міністерство фінансів Канади повідомило, що не визнає біткоїн платіжним засобом, але представником Банку Канади було вказано на те, що незначні автономні фінансові системи, на зразок біткоїнів, не представляють істотної загрози канадській фінансовій системі.

У 2014 році в Канаді був прийнятий Закон про виконання деяких положень бюджету, представлених у Парламенті 11 лютого 2014 року та інші заходи, який фактично став першим нормативним актом, що увів у правове поле крипто валюту [114, с. 12-18]. Зазначений закон передбачив наступні положення: біржі криптовалют зобов'язані реєструватися в Канадському центрі аналізу фінансових операцій та звітності як фінансові установи; компанії зобов'язуються забезпечувати дотримання законів у сфері легалізації (відмивання) засобів: оповіщати регулятора про підозрілі операції, упровадити верифікацію

користувачів і тому подібне; банки не мають права відкривати рахунки біржам криптовалют, які не пройшли реєстрацію [299].

У серпні 2017 року канадське об'єднання регуляторів ринку цінних паперів (CSA) поширило правила випуску криптовалют (куди включається й випуск токенів), зокрема критерії віднесення криптовалюти/токенів до цінних паперів чи іншого майна [265].

Для цілей оподаткування криптовалюта в Канаді розглядається як товар. Відповідно до роз'яснень канадського уряду, криптовалюта є цифровим вираженням вартості, яке не є законним платіжним засобом. Це цифровий актив, який працює як засіб обміну на товари та послуги між сторонами, які погоджуються його використовувати. Будь-який дохід від операцій, пов'язаних із криптовалютою, зазвичай трактується як дохід від бізнесу або як приріст капіталу, залежно від обставин. Якщо криптовалюта використовується для оплати товарів або послуг, це трактується як бартерна операція з метою оподаткування прибутку. Бартерна операція відбувається, коли дві сторони обмінюються товарами чи послугами та здійснюють цей обмін без використання законної валюти. У роз'ясненні також надається позиція щодо оподаткування майнінгу, з якого випливає, що майнінг може розглядатись як хобі, коли він не приносить постійного прибутку, і тоді не підлягає оподаткуванню, та як підприємницька діяльність, якщо він здійснюється на постійній основі та є джерелом доходу. В останньому випадку діяльність, пов'язана із майнінгом криптовалют підлягає оподаткуванню [588].

У європейських країнах ставлення до криптовалют також різниться.

У Великобританії тривалий час криптовалюти знаходились поза правовим регулюванням. У 2014 р. державний орган Об'єднаного Королівства підтвердив, що біткоїн – це і не валюта, і не гроші, тому криптовалюта жодним чином не може регулюватися фінансовим законодавством Великобританії. Цифрову валюту вважали унікальною комбінацією цифр, що отримана в результаті складних математичних обчислень та алгоритмів. З погляду їх природи, криптовалюти у Великобританії розглядались як «приватні гроші» [265].

Поточна політика Великобританії стосовно криптовалют відображена у Фінальному Звіті Робочої групи щодо криптоактивів, опублікованому у жовтні 2018 року. У Звіті криптовалюти розглядаються як частина більш широкого поняття – криптоактиви. Останні тут визначаються як криптографічно захищене цифрове вираження вартості або договірних прав, що використовує певний тип розподіленого реєстру, і може передаватися, зберігатися або торгуватися в електронному вигляді [557].

У Звіті виділяються три типи криптоактивів: 1) обмінні (біржові) токени, які часто називають «криптовалютами», такими як біткоїн, лайткоїн та еквіваленти. Вони використовують платформу технології розподіленого реєстру і не випускаються або не підтримуються центральним банком або іншим центральним органом та використовуються як засіб обміну або для інвестування; 2) security-токени – становлять "визначену інвестицію" у розумінні Закону про фінансові послуги та ринки (2000 р.). Вони можуть передбачати такі права, як право власності, повернення певної суми грошей або право на частку в майбутніх прибутках. Вони також можуть бути перевідними цінними паперами або фінансовими інструментами відповідно до Директиви ЄС про ринки фінансових інструментів; 3) utility-токени, які можна викупити для доступу до певного продукту чи послуги, які зазвичай надаються за допомогою платформи технології розподіленого реєстру [557].

З точки зору правового регулювання, Управління з фінансового регулювання та нагляду Великобританії поділяє усі криптоактиви на регульовані та нерегульовані. Вони пропонують свою класифікацію криптоактивів та розрізняють security-токени, e-money-токени та нерегульовані токени. Отже, обмінні токени, такі як біткоїни, лайткоїни тощо та utility-токени вважаються нерегульованими. Таким чином, діяльність, пов'язана із використанням криптовалют, схожих до біткоїнів, не вважається фінансовою, не регулюється Управлінням з фінансового регулювання та нагляду Великобританії і не підлягає ліцензуванню [485].

Станом на квітень 2021 року ставлення до криптовалют у Великобританії все ще не є однозначним. З одного боку, у країні обговорюється можливість створення так званих «Бриткоїнів» – цифрової валюти центрального банку, яка буде зберігатися на банківських рахунках населення та використовуватись для платежів [469]. З іншого боку, наприкінці 2020 року Управління з фінансового регулювання та нагляду Великобританії в рамках політики попередження зловживань на ринку та фінансових злочинів на вторинному ринку заборонило операції з нерегульованими криптоактивами для роздрібних споживачів [581].

У Німеччині практично від самого початку віртуальні валюти розглядались як фінансові інструменти. У 2013 році Федеральне управління фінансового нагляду Німеччини висловило позицію, що біткоїни та пов'язані з ними активи є «розрахунковими одиницями», які прирівнюються до спеціальних прав запозичення та не є законним платіжним засобом, але можуть бути використані для платежів. Відповідно до цієї точки зору, торгівля або брокерська діяльність у віртуальних валютах розглядається як така, що вимагає ліцензії на фінансові послуги відповідно до Закону про банківську діяльність [620].

Як зазначали німецькі дослідники, у Німеччині потреба в ліцензії безпосередньо впливала з уже існуючих законів. Це було пов'язано з тим, що визначення німецького Закону про банківську діяльність є дуже широким і абстрактним, що залишає місце для включення нових розробок, таких як віртуальні валюти. Таким чином, встановлення нових правил ліцензування бізнесу з біткоїнами не було необхідним відповідно до законодавства Німеччини [486].

Істотні зміни у сфері правового регулювання криптовалют відбулися у Німеччині після 1 січня 2020 р., у зв'язку із тим, що Німеччина приєдналася до країн, що мають певний режим регулювання криптоактивів. Враховуючи європейські вимоги відповідно до П'ятої директиви про боротьбу з відмиванням грошей, німецький законодавець реформував національні регулятивні правила щодо діяльності, пов'язаної з криптовалютою. Новий Закон про імплементацію Директиви про поправки до четвертої Директиви ЄС про відмивання грошей

вплинув на існуючі вимоги до ліцензування згідно із німецьким Законом про банківську діяльність, визначаючи нову категорію фінансових інструментів, та додатково увів нову вимогу ліцензування на послуги зберігання. Реформа, що проводиться у Німеччині, має на меті охопити всі крипто-токени, що мають значення для фінансових ринків. Для цього у визначення фінансових інструментів у Законі про банківську діяльність було включено нову категорію «криптоактиви». Криптоактиви визначаються як цифрові вираження вартості, що не випускаються і не гарантуються центральним банком або державним органом, не мають юридичного статусу валюти чи грошей, існують на основі домовленості або фактичної практики, приймаються як засоби обміну або платежу або служать інвестиційним цілям, можуть передаватися, зберігатися та торгуватися в електронному вигляді [646].

У Австрії криптовалюти також не кваліфікуються як законний платіжний засіб чи фінансовий інструмент, вони вважаються нематеріальними товарами. Для цілей оподаткування криптовалюти розглядаються як інші бізнес-активи. Що стосується майнінгу, то Міністерство фінансів Австрії вважає його комерційною діяльністю, він розглядається як будь-яке інше виробництво товарів. Так само комерційною діяльністю вважають роботу інтернет-торгових майданчиків та банкоматів з крипто валютами [664].

Однією з найбільш прогресивних країн у питаннях, пов'язаних із ІТ-сферою вважають Естонію. Правове регулювання криптовалют тут також достатньо розвинуте і існує вже досить тривалий час. У 2017 році Естонія стала першою країною, яка впровадила в національне законодавство Директиву ЄС 2015/849 щодо попередження відмивання грошей та фінансування тероризму [567], яка, в свою чергу, стала першим нормативним актом, що визначив європейську правову базу для віртуальних валют [471].

Ще наприкінці 2017 року Естонія прийняла зміни до свого законодавства щодо боротьби з відмиванням грошей, внаслідок чого криптовалюти (віртуальні валюти) були визначені як вартість, представлена в цифровій формі, що передається цифровим способом, зберігається або є предметом торгівлі, і яку

фізичні або юридичні особи приймають як платіжний інструмент, але це не є законним платіжним засобом будь-якої країни або фондів. Законодавство про боротьбу з відмиванням грошей застосовується також до провайдерів послуги обміну віртуальної валюти на фіатну валюту та провайдерів послуги гаманця віртуальної валюти, що визначається як послуга, в якій генеруються ключі для клієнтів або зберігаються зашифровані ключі клієнтів, які потім можна використовувати для зберігання та переказу віртуальних валют. Постачальники послуг віртуальної валюти повинні мати ліцензію [664]. Наслідком такого підходу до правового регулювання криптовалют стало те, що Естонія є дуже популярною країною серед крипто-бізнесменів, які бажають легалізувати свою підприємницьку діяльність.

У січні 2021 року Міністерство фінансів Естонії представило нову пропозицію щодо регулювання діяльності постачальників послуг віртуальної валюти. Заплановані зміни встановлюють вимогу для постачальників послуг з віртуальної валюти, які працюють за ліцензією Підрозділу фінансової розвідки (який займається протидією відмиванню грошей), мати зареєстрований офіс, місцезнаходження правління та місце діяльності в Естонії. Згідно з новою пропозицією, подальші зміни повинні забезпечити необхідну прозорість для сектору та захистити інтереси інвесторів.

Найважливіша зміна відповідно до нової пропозиції полягає в тому, що постачальники послуг з віртуальної валюти будуть підконтрольні Органу фінансового нагляду, що тягне підвищення мінімального розміру статутного капіталу, регулярне звітування та аудиторські зобов'язання, а також обмежені юридичні форми діяльності. Більше того, відповідно до нових змін, усі поточні власники ліцензій повинні подати заявку на нову ліцензію.

Однак незважаючи на встановлення більш обтяжливих вимог та зростання витрат на організацію криптовалютного бізнесу, запропоновані зміни оцінюються фахівцями позитивно. Зазначається, що нове законодавство Естонії дозволить постачальникам послуг з 2022 року працювати в більш прозорих рамках, забезпечуючи інвесторам юридичну впевненість. Крім того, оскільки

згідно з новими вимогами власник ліцензії матиме право надавати свої послуги також у транскордонному порядку, запропоновані зміни дозволять вирішити поточну проблему обмеженого територіального масштабу та обмеженого нагляду естонських органів влади, що сприятиме більшій юридичній визначеності для інвесторів [675].

Отже, зміни, що плануються щодо правового регулювання криптовалют в Естонії, з одного боку, роблять крипто-бізнес більш складним, але з іншого – створюють сприятливі умови для інвесторів, що має простимулювати зріст інвестицій у крипто-сферу.

Що стосується регулювання криптовалют на рівні Європейського Союзу, ситуація тут ще не є однозначною. Тривалий час на рівні ЄС пряме регулювання криптовалют було відсутнє. Криптовалюта кваліфікувалась Європейським центральним банком як конвертована децентралізована віртуальна валюта. У липні 2014 року Європейський центральний банк рекомендував європейським банкам не проводити операції з використанням віртуальних валют до тих пір, поки не буде встановлений режим регулювання. У жовтні 2015 року Суд Європейського союзу (Court of Justice of the European Union) встановив, що при використанні біткоїнів як засобу платежу, операції з обміну біткоїнів на фіатну валюту не підлягають оподаткуванню податком на додану вартість, тобто по суті прирівняв їх до звичайних валют [616]. Фактично першим європейським нормативним актом, який визначив правову базу для криптовалют стала Директива ЄС 2015/849 щодо попередження відмивання грошей та фінансування тероризму [567]. У 2017 році в Директиву ЄС 2015/849 були внесені зміни, спрямовані на зниження ризику використання віртуальних валют для відмивання злочинних доходів. Згідно внесеним поправкам, провайдери криптовалютних сервісів і «платформи віртуальних валют» повинні застосовувати ті ж вимоги щодо ідентифікації клієнтів і відстеження підозрілих операцій, як банки та інші кредитні й фінансові організації [265]. Віртуальні валюти були визначені як цифрове вираження вартості, яке не випускається або не гарантується центральним банком чи державним органом, не обов'язково прив'язане до

законної валюти і не має юридичного статусу валюти чи грошей, але приймається фізичними або юридичними особами як засіб обміну, і яке може передаватись, зберігатись та торгуватись в електронному вигляді [567]. Як бачимо, саме наведене визначення було покладено в основу легального поняття віртуальних валют у більшості європейських країн.

Істотні зміни у сфері правового регулювання криптовалют очікують Європейський Союз у 2022 році. Наприкінці 2020 року Європейська комісія опублікувала проект положення про криптоактиви, так зване «Регулювання на ринках криптоактивів» (MiCA), призначене забезпечити уніфіковані підходи до регулювання діяльності у сфері криптоактивів для усіх європейських країн, а також врегулювати криптоактивні послуги та криптоактиви, які вже не підпадають під дію європейського регулювання [589]. (Саме ця пропозиція була покладена в основу змін, що пропонуються в Естонії). Планується, що прийняття цього акту сприятиме створенню рівних умов для постачальників криптоактивних послуг, позбавить їх необхідності підлаштовувати свою діяльність під різні вимоги законодавств різних країн, а також створить прозорі умови та правову визначеність для інвесторів [657]. Однак, з іншого боку, існують побоювання, що частина запропонованих норм може перевищити ціль, накласти непереборні обмеження на бізнес і покласти край різним інноваційним випадкам використання криптовалют в ЄС [592].

MiCA передбачає всі типи криптоактивів, на які ще не поширюється фінансове законодавство ЄС. Разом із тим, так звані security-токени (тобто токени, які функціонують як цінні папери, такі як акції компаній або облігації), які вже регулюються як акції, облігації чи цінні папери інвестиційних фондів, не підпадають під дію MiCA. Для всіх інших форм криптоактивів створюються різні категорії регулювання. Зокрема, передбачається існування таких груп криптоактивів:

- криптоактиви у цілому, як загальноохоплююча категорія (включає криптовалюту типу біткоїнів, латкоїнів, ефіріумів тощо). Криптоактив визначається як вираження вартості або прав, які можуть передаватися та

зберігатися в електронному вигляді, використовуючи технологію розподіленого реєстру або подібну технологію;

- utility-токени – тип криптоактиву, який призначений забезпечити цифровий доступ до товару або послуги, доступної на технології розподіленого реєстру, і приймається лише емітентом цього токена;

- «asset-referenced» токени – тип криптоактиву, який має на меті підтримувати стабільну вартість, посиляючись на вартість декількох фіатних валют, які є законним платіжним засобом, одного чи декількох товарів або одного чи декількох криптоактивів, або комбінацію усіх зазначених активів;

- «e-money» токени – тип криптоактиву, основне призначення якого полягає у використанні в якості засобу обміну, і який має на меті підтримувати стабільну вартість, посиляючись на вартість фіатної валюти, яка є законним платіжним засобом [657].

МіСА встановлює також чіткі правила для емітентів та постачальників послуг. Зокрема, емітенти криптоактивів у ЄС повинні будуть опублікувати політику випуску та обігу криптовалюти (white paper) та заздалегідь надіслати її на затвердження у регуляторний орган. Для «asset-referenced» та «e-money» токенів встановлюються також додаткові вимоги щодо порядку їх затвердження. Отже, залежно від категорії криптоактивів, до емітентів застосовуватимуться різні регуляторні обов'язки та вимоги. Якщо всі зобов'язання виконуються, криптоактив може бути випущений та запропонований безпосередньо на всьому ринку ЄС. Для постачальників послуг, таких як зберігання, брокерська діяльність, торгівля чи інвестиційні консультації, встановлюється обов'язок попереднього узгодження з національними наглядовими органами. Нормативні вимоги стосуються, серед іншого, мінімального статутного капіталу, безпеки ІТ-інфраструктури, структури корпоративного управління та придатності правління. На додаток до цих правил для емітентів криптоактивів та постачальників послуг криптоактивів, МіСА також вводить правила проти маніпуляцій з ринком та інсайдерської торгівлі на платформах для торгівлі криптовалютами. Наприклад, заборонятиметься використання великої кількості

криптоактивів на регульованих криптовалютих біржах з метою впливу на ціни [592]. Тобто передбачається аналог антимонопольних інструментів впливу на крипторинки.

Як видно, з одного боку, MiCA створює однакові правила гри для усіх країн ЄС, як це мало місце з GDPR у сфері захисту персональних даних, однак, з іншого боку, заплановані вимоги можуть виявитися надмірними та замість стимулювання розвитку ринку криптовалют, будуть його стримувати. Тому пропоновані на рівні ЄС зміни українському законодавцю слід сприймати з обережністю. Однак що дійсно варто врахувати під час правового регулювання криптоактивів, це їх класифікацію та диференційований підхід до регулювання в залежності від типу криптоактиву.

Повертаючись до інших країн Азії, зазначимо, що особливе місце серед країн Азії у питаннях правового регулювання діяльності, пов'язаної з криптовалютами, займають Китай та Сінгапур.

У Китаї стосовно криптовалют склалася парадоксальна ситуація. З одного боку, завдяки дешевій енергії у Китаї були сконцентровані найпотужніші майнові ферми, біля 60% біткоїнів, що циркулюють у світі, були вироблені саме в Китаї. (Відразу зазначимо, що ця тенденція має припинитися після квітня 2021 року, адже урядом Китаю було введено заборону на діяльність майнінгових ферм з метою економії електроенергії) [659]. З іншого боку, незважаючи на таку високу активність у сфері вироблення криптовалют, у самому Китаї з вересня 2017 року діє публічна заборона розміщення токенів та створення ICO [265].

Спроби визначитись із правовим регулюванням криптовалютих відносин у Китаї тривають з 2013 року. Наприкінці 2013 року Народний банк разом з іншими регуляторами підготував повідомлення, відповідно до якого біткоїн не є валютою, але він буде розглядатися як віртуальний актив або цифровий товар. Фінансовим установам та платіжним компаніям було прямо заборонено займатися бізнесом, пов'язаним з біткоїнами. Однак незважаючи на те, що зазначене повідомлення забороняло біткоїни як платіжний інструмент для товарів та послуг, інвестори мали право купувати та продавати такі «онлайн-

товари» із врахуванням того, що обмін між біткоїнами та криптовалютами не був заборонений. Разом із тим, повідомлення 2013 року попереджало громадськість про анонімність біткоїна та назвало його «спекулятивним активом». Китайський уряд також заявив, що посилює нагляд за веб-сайтами, пов'язаними з біткоїнами (веб-сайти, пов'язані з біткоїнами (наприклад, криптовалютні біржі), повинні бути зареєстровані в Телекомунікаційному бюро), і зменшує ризики відмивання грошей, пов'язаних з біткоїнами [697, с. 474-475].

Почавши з досить м'якого регулювання відносин щодо криптовалют, Китайський уряд через деякий час суттєво ужорсточив свій підхід. У 2017 році Китай заборонив фінансування криптовалют та ICO, а також закрити криптобіржові платформи. При цьому за рік до таких жорстких заходів Китай домінував на ринку біткоїн-бірж, охоплюючи понад 90% обсягу торгівлі [671]. Однак у вересні 2017 р. Народний банк Китаю та ще п'ять міністерств оголосили, що фінансування з використанням криптовалют, таких як ICO, за своєю суттю є несанкціонованим незаконним державним фінансуванням, і що може бути причетним до незаконного продажу монет, незаконного випуску цінних паперів, незаконного збору коштів, фінансового шахрайства, продажу пірамід та інших протизаконних та злочинних дій. У повідомленні 2017 року було переглянуто висловлену у 2013 році позицію, що біткоїни, ефіріуми та інші криптовалюти не функціонують як гроші, оскільки вони не мають статусу законного платіжного засобу та їх використання не є юридично обов'язковим. Незважаючи на те, що у повідомленні 2017 року біткоїни були визначені як «заміщення грошей» або «віртуальна валюта», не враховуючи криптографічний аспект валюти, воно прямо забороняло будь-який обмін між фіатними грошима та криптовалютами. Також була чітко заборонена будь-яка діяльність з пропонування або фінансування криптовалюти та заборонені криптобіржі. Тим не менше, в повідомленні 2017 року не згадувалася ані грошова, ані кримінальна відповідальність за будь-яке порушення нормативних вимог, особливо щодо осіб, які не зареєстровані як фінансові установи. Також прямо не було заборонено обмін, транзакції між криптовалютами та майнінг [697, с. 475-477].

Отже, станом на квітень 2021 року, Китай не визнає криптовалюту законним платіжним засобом, банківська система Китаю не приймає криптовалюту і не надає відповідні послуги. Уряд вжив низку регуляторних заходів для боротьби з діяльністю, пов'язаною з криптовалютами, з метою захисту інвесторів та запобігання фінансовим ризикам. Ці заходи включають визнання незаконними початкові пропозиції монет (ICO), обмеження діяльності криптобірж та стримування майнінгу біткоїнів [685].

Водночас, Народний банк Китаю розглядає можливість випуску власної цифрової валюти для вирішення крипто-ризиків. Це дозволить контролюючим органам краще ідентифікувати клієнтів, які використовують цифрову валюту, оскільки вона випускається центральним органом влади. За словами китайського уряду, віртуальна валюта буде підтримуватися Народним банком Китаю, що у підсумку має запобігти фінансовій злочинності за допомогою обміну цифровими активами [623].

У Сінгапурі правовий режим є доволі сприятливим для криптовалют, хоча в останній рік регулювання, як і у більшості інших країн, стало більш жорстким. Криптовалюти в Сінгапурі станом на початок 2021 року не є законним платіжним засобом, однак криптовалютні біржі та торгівля є законними. Для цілей оподаткування біткоїни розглядаються як товар і, таким чином, до них застосовується податок на товари та послуги (сінгапурська версія податку на додану вартість). Валютне управління Сінгапуру (MAS) зайняло нейтральну позицію щодо криптовалют: у 2017 році він заявив, що не буде прагнути регулювати віртуальні валюти, однак буде регулювати токени цифрових платежів (DPT), якщо ці токени класифікуються як цінні папери. Разом із тим, у 2020 році MAS висловив попередження про ризики інвестування в криптовалютні продукти.

Загалом м'який підхід MAS до регулювання обігу криптовалют змусив його застосовувати існуючі правові рамки, де це можливо. У січні 2018 року MAS опублікував прес-реліз, в якому попередив громадськість про ризики спекуляції криптовалютою, і було зауважено, що криптовалюти підпадають під

ті ж заходи протидії відмиванню коштів та фінансуванню тероризму, що і традиційні фіатні валюти. Через рік було прийнято Закон про платіжні послуги 2019 року, який з січня 2020 року підпорядковував біржі та інший криптовалютний бізнес регулюючим органам MAS і встановив необхідність отримання ліцензії [560].

Отже, з початку 2020 року криптовалютні компанії, включаючи біржі, зобов'язані зареєструватися та подати заявку на ліцензію постачальника платіжних послуг. Це означає, що всі підприємства у цьому секторі повинні дотримуватися вимог, що пред'являються до постачальників платіжних послуг. Разом із тим, до індивідуальних майнерів ставлення більш м'яке – поки що їх діяльність не оподатковується [596].

Однією з найбільш прогресивних юрисдикцій у сфері криптовалют є Австралія. Спроби визначити правовий статус криптовалюти в Австралії почалися ще в 2013 року, коли Резервний банк Австралії визначив біткоїн як альтернативу валютам різних країн. У лютому 2014 року Комісія з цінних паперів та інвестицій Австралії (Australian Securities Investments Commission) заявила, що розглядає можливість врегулювання криптовалютної діяльності. Наприкінці 2014 року Комісія відзначила, що цифрова валюта не вважається фінансовим продуктом, а отже, її купівля, продаж, зберігання та інші операції (крім криптовалютних операцій, пов'язаних з фіатними грошима або іншими фінансовими продуктами) не підлягають ліцензуванню [298].

Станом на початок 2021 року криптовалюти, цифрові валюти та біржі криптовалют в Австралії є законними. У 2017 році уряд Австралії заявив, що криптовалюти є законними, і тому вони підпадають під дію Закону про боротьбу з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Законодавець конкретно зазначив, що біткоїн (і криптовалюти, що поділяють його характеристики), слід розглядати як майно та оподатковувати податком на приріст капіталу. Раніше криптовалюти підлягали суперечливому подвійному оподаткуванню австралійським податком на товари та послуги. Таким чином, криптовалюта, по суті, прирівняна до засобів платежу, але не є законним платіжним засобом [665].

У 2018 році Австралійський центр звітів та аналізу транзакцій оголосив про впровадження більш надійних правил обміну криптовалютами. Ці крипто-правила вимагають від бірж, що працюють в Австралії, реєструватися в Австралійському центрі звітів та аналізу транзакцій, відповідно до Закону про боротьбу з відмиванням грошей та фінансуванням тероризму. Правило вимагає від суб'єктів господарювання, які діють як біржі, ідентифікувати та перевіряти своїх користувачів, вести облік та дотримуватись державних зобов'язань щодо боротьби з відмиванням грошей та фінансування тероризму.

У травні 2019 року Австралійська комісія з цінних паперів та інвестицій випустила оновлені вимоги щодо регулювання як первинних пропозицій монет (ICO), так і торгівлі криптовалютою. Ці вимоги посилюють контрольні функції регуляторів щодо випуску та обігу криптовалют. Так, у серпні 2020 року австралійські регулятори змусили багато бірж делітувати монети конфіденційності - конкретний тип анонімної крипто валюти [559].

Поряд з досить розвинутим підходом до правового регулювання криптовалют у багатьох країнах світу, в деяких країнах криптовалютне регулювання відсутнє, а в окремих – криптовалюти є офіційно забороненими. Наприклад, Федеральний Банк Португалії заявив, що оскільки щодо криптовалют немає уніфікованого регулювання на європейському рівні, уся діяльність щодо їх випуску та обігу вважається незаконною. Також незаконними визнаються криптовалюти у Катарі та Бангладеші, в останньому використання криптовалют навіть переслідується. У Бразилії та Колумбії криптовалюти не регулюються, а в Еквадорі та Болівії офіційно заборонені [664].

Говорячи про правове регулювання обігу криптовалют у сусідніх для України країнах, зазначимо, що у Польщі детальне правове регулювання обігу криптовалют поки відсутнє. У 2014 році польська влада відмовилася визнати біткоїн валютою, але визначила, що контракти на основі його базового індексу є повноцінними фінансовими інструментами, що регулюються загальними правилами. Криптовалюти хоча й не визначені законодавчо, але не прирівнюються до фіатних грошей, при цьому можуть легально

використовуватись у країні. Майнінг та купівля-продаж криптовалют у країні не заборонені. Однак для здійснення криптовалютного бізнесу підприємцям потрібно зареєструватися в державних установах та отримати ліцензію. З 2017 року державне статистичне управління Польщі прирівняло торгівлю криптовалютами, біржовий криптобізнес та майнінг до фінансового посередництва, що потребує отримання ліцензії [558]. Майнінг у Польщі вважається видом економічної діяльності, а доходи, отримані від такої діяльності підлягають оподаткуванню [595].

Певний прогрес у сфері правового регулювання діяльності, пов'язаної з використанням криптовалют, досягнутий сьогодні у Російській Федерації, де робота над законопроектом щодо криптовалют велась досить довгий період часу та нарешті завершилася літом 2020 року прийняттям Федерального закону № 259-ФЗ «Про цифрові фінансові активи, цифрову валюту та про внесення змін в окремі законодавчі акти Російської Федерації» (далі – Закон).

Ставлення до криптовалют у Російській Федерації істотно коливалося протягом періоду її існування. Якщо ще у 2015 році основне питання, що обговорювалося щодо криптовалют, було питання адміністративної чи кримінальної відповідальності за її використання, то вже у 2016 році сприйняття цифрової валюти кардинально змінилося, діяльність з розробки закону, що забороняє обіг криптовалют перетворилася на роботу з розробки закону, що забезпечує регулювання обігу криптовалют, яка на першому етапі завершилася представленням на офіційному сайті Міністерства фінансів Російської Федерації законопроекту «Про цифрові фінансові активи». У законопроекті було зазначено, що він спрямований на врегулювання відносин, що виникають при створенні, випуску, зберіганні та обігу цифрових фінансових активів, які визначалися законопроектом як майно в електронній формі, створене з використанням шифрувальних (криптографічних) засобів. Припускалося, що права власності на дане майно мають посвідчуватись шляхом внесення цифрових записів в реєстр цифрових транзакцій. До цифрових фінансових активів законопроект відносив криптовалюту, токен.

Законопроектом було деталізовано поняття криптовалюти й токenu. Так, криптовалюта розумілась як вид цифрового фінансового активу, що створюється та враховується в розподіленому реєстрі цифрових транзакцій учасниками цього реєстру відповідно до правил ведення реєстру цифрових транзакцій. Під токеном розумівся вид цифрового фінансового активу, який випускається юридичною особою або індивідуальним підприємцем з метою залучення фінансування і враховується в реєстрі цифрових записів. Давалось також визначення поняття майнінгу, що розумівся як підприємницька діяльність, спрямована на створення криптовалюти та/або валідацію з метою отримання винагороди у вигляді криптовалюти.

Законопроектом було акцентовано увагу на тому, що цифрові фінансові активи не є законним засобом платежу на території Російської Федерації. Зазначалось, що цифрові фінансові активи одного виду можуть обмінюватись на цифрові фінансові активи іншого виду, а також обмінюватись на рублі, іноземну валюту та/або інше майно. Тобто припускалось, що цифрові фінансові активи можуть бути лише предметом договору міни, а не купівлі-продажу. При цьому у криптовалютні відносини вводився ще один суб'єкт – оператор обміну цифрових фінансових активів, усі правочини з такими активами мали здійснюватись лише за його посередництва. Передбачалось, що таким оператором може бути лише юридична особа, що створена відповідно до законодавства Російської Федерації і здійснює види діяльності, вказані в статтях 3 – 5 Федерального закону від 22 квітня 1996 р. № 39-ФЗ «Про ринок цінних паперів», або юридичні особи, що є організаторами торгівлі відповідно до Федерального закону від 21 листопада 2011 р. № 325-ФЗ «Про організовані торги», тобто оператори обміну цифрових фінансових активів повинні були відповідати чітко визначеним вимогам. Крім того, законопроектом було передбачено, що у разі, якщо операції з обміну цифрових фінансових активів укладаються із залученням оператора обміну цифрових фінансових активів, що є організатором торгівлі відповідно до Федерального закону від 21 листопада 2011 р. № 325-ФЗ «Про організовані торги», такі операції повинні здійснюватись відповідно до Правил організованих

торгів цифровими фінансовими активами, зареєстрованими в Центральному банку Російської Федерації.

Також законопроектом фактично було зроблено спробу врегулювати діяльність ICO, а саме ст. 3 законопроекту було присвячено особливостям випуску tokenів [264].

У цілому, законопроект характеризувався рамковим характером, у ньому було визначено природу криптовалют, основні учасники ринку, основні принципи діяльності крипторинку, більшість норм носило відсилочний характер.

У прийнятому влітку 2020 року Законі, який почав діяти з 1 січня 2021 року, зберіглися основні підходи до правового регулювання криптовалют, головне, зберіглася заборона (поки що тимчасова) використовувати криптовалюту як засіб платежу на території Російської Федерації. Однак простежуються і істотні зміни у підходах до правового регулювання цифрових активів та криптовалют.

Так, якщо у першій редакції законопроекту йшлося про цифрові фінансові активи, які включали в себе криптовалюту та token, то в остаточній версії Закону розрізняються поняття «цифрові фінансові активи» та «цифрова валюта», при цьому терміни криптовалюта, token та майнінг, рівно як і смарт-контракт, які раніше визначалися у законопроекті, були вилучені з тексту прийнятого Закону.

Під цифровими фінансовими активами Закон РФ пропонує розуміти цифрові права, що включають грошові вимоги, можливість здійснення прав за емісійними цінними паперами, права участі у капіталі непублічного акціонерного товариства, право вимагати передачі емісійних цінних паперів, які передбачені рішенням про випуск цифрових фінансових активів у порядку, встановленому цим законом, випуск, облік та обіг яких можливі лише шляхом внесення чи зміни записів в інформаційній системі на підставі розподіленого реєстру, а також у інші інформаційні системи.

Цифровою валютою у Законі визнається сукупність електронних даних (цифрового коду чи позначення), що містяться в інформаційній системі, які пропонуються та (або) можуть бути прийняті у якості засобу платежу, що не є

грошовою одиницею Російської Федерації, іноземної держави та (або) міжнародною грошовою чи розрахунковою одиницею, та (або) у якості інвестицій та у відношенні яких відсутня особа, зобов'язана перед кожним володільцем таких електронних даних, за винятком оператора та (або) вузлів інформаційної системи, зобов'язаних лише забезпечувати відповідність порядку випуску цих електронних даних та здійснення по відношенню до них дій щодо внесення чи зміни записів у таку інформаційну систему за її правилами [263].

Незважаючи на те, що відповідно до визначення цифрова валюта нібито розуміється як засіб платежу, відповідно до ст. 14 Закону, юридичні особи, особистим законом яких є російське право, представництва та підрозділи міжнародних та іноземних юридичних осіб, що створені на території Російської Федерації та фізичні особи-резиденти не мають права приймати цифрову валюту у якості зустрічного надання за товари, роботи та послуги. Отже, Законом встановлено, що цифрова валюта не може використовуватись у якості засобу платежу на території Російської Федерації. Цей факт викликає критику з боку представників криптотовариства, які зазначають, що питання щодо обігу криптовалюти у підсумку Законом так і не було вирішено [403].

Тим не менш, до позитивних аспектів вказаного Закону можна віднести той факт, що він принаймні дає визначення поняттям цифрових фінансових активів та цифрової валюти (хоча й недосконалі). Однак зі змін, що вносяться цим Законом у інші нормативно-правові акти впливає чіткий висновок, що криптовалюти слід вважати не просто «сукупністю електронних даних», а майном [15].

В Україні правовий статус криптовалюти станом на вересень 2021 року перебуває на етапі обговорення. На момент появи криптовалют українські фінансові регулятори заявили, що складна правова природа криптовалют не дозволяє визнати їх ні грошовими коштами, ні валютою, ні платіжним засобом іншої країни, ні валютними цінностями, електронними грошима, цінними паперами, ні грошовим сурогатом [256]. Однак вже у 2016-2017 роках, коли виявилось, що Україна увійшла у топ-10 країн світу за кількістю користувачів

Bitcoin, очевидною стала необхідність законодавчого врегулювання відносин, пов'язаних із обігом крипто валют [417]. За даними на 2020 рік Україна взагалі посіла перше місце за кількістю користувачів, які вкладають, зберігають та обмінюють кошти на крипто валюту [683]. Вірогідно, така тенденція обумовлена пандемією, а також кризою та економічною нестабільністю, що її супроводжують.

За таких обставин очевидно, що для України, чи не більше, ніж для інших країн світу, все більшої актуальності набуває проблема правового регулювання обігу криптовалют. Позитивним є те, що в Україні вже досить тривалий час ведеться робота над розробкою законодавчих підходів до правового регулювання відносин, що виникають з приводу криптовалют.

Спроби ввести криптовалюту у правове поле в Україні тривають з 2017 року, коли практично одночасно були запропоновані відразу три законопроекти, спрямовані на визначення та легалізацію криптовалют. Це були Проекти Закону «Про обіг криптовалют в Україні» № 7183 від 6 жовтня 2017 р. [329], Закону «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» № 7183-1 від 10 жовтня 2017 р. [332], Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні)» № 7246 від 30 жовтня 2017 р. [312]. Спроба врегулювати оподаткування операцій з криптовалютами була повторена у 2019 році із запропонуванням Проекту Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо оподаткування операцій з криптоактивами» № 2461 від 15 листопада 2019 р. [312]. У 2020 році з'явилося ще два законопроекти: «Про віртуальні активи» № 3637 від 11 червня 2020 р. [307] та «Про токенизовані активи та криптоактиви» № 4328 від 05 листопада 2020 р. [335].

Аналізуючи законопроекти, спрямовані на правове регулювання криптовалют, варто звернути увагу на термінологію, що використовується у наведених законопроектах та проаналізувати доцільність використання запропонованих термінів.

Якщо у перших двох законопроектах використовувався термін криптовалюта, хоча й з наданням різних визначень цьому поняттю, то у наступних проектах законів на заміну поняттю криптовалюти приходять інші – криптоактиви, віртуальні активи, токенизовані активи. Насправді, сьогодні ці терміни часто використовуються як синоніми, поряд з ними ще зустрічається поняття цифрова валюта або цифровий актив/ цифровий фінансовий актив. Однак перші два законопроекти обмежились використанням лише поняття криптовалюта, що не зовсім правильно, оскільки в такому випадку не враховується можливість існування різних видів фінансових цифрових активів, зокрема, токенів, а отже, залишається поза увагою правове регулювання останніх.

Якщо криптовалюта по своїй суті є цифровим майном (товаром) та не є зобов'язанням, токен, навпаки є зобов'язанням, своєрідною «цифровою розпискою» або аналогом цінного паперу, який був створений як інструмент, за допомогою якого стало б можливим «вийти з тупику бартерного обміну, надавши йому властивостей збереження цінності, засобу відстроченого платежу та своєрідного аналогу цінних паперів» [419, с. 35-48]. З урахуванням наведеного слід відрізнити підходи до правового регулювання криптовалют та токенів, а також використовувати відповідну термінологію, спрямовану на розрізнення цих двох понять. На доцільність такого підходу вказує й наведена вище практика іноземних країн та уніфікованого підходу ЄС до правового регулювання криптоактивів, де виділяються різні види криптоактивів, які мають свою специфіку правової природи, та, відповідно, правового регулювання. Тому слушним є відхід від використання лише терміну криптовалюта при визначенні напрямів правового регулювання відносин щодо цифрових фінансових активів. Зокрема, у Проекті Закону «Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні)» № 7246 від 30.10.2017 р. був використаний термін «віртуальний актив», під яким пропонувалося розуміти особливий вид майна, який є цінністю у цифровій формі, яка створюється, обліковується та відчужується електронно. До

віртуальних активів пропонувалося віднести криптоактиви, токен-активи та інші віртуальні активи. Однак докорінно невірною була здійснена в цьому законопроекті спроба визначення як криптоактиву, так і токен-активу через поняття токєну. Оскільки в такому разі знову ж таки відбувається змішування понять криптовалюти та токєну.

У вересні 2021 року було прийнято у другому читанні Проект Закону України «Про віртуальні активи», який все ще доопрацьовується. На відміну від попередніх законопроектів, тут вже взагалі не використовується термін «криптовалюта», натомість, запропоновано нове поняття – «віртуальний актив». У тексті законопроекту, прийнятому у першому читанні, під віртуальним активом пропонувалося розуміти «сукупність даних в електронній формі, яка має вартість та існує в системі обігу віртуальних активів». До другого читання поняття віртуального активу було змінено, під ним запропоновано розуміти «нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі» [307]. З наведеного визначення досить складно зрозуміти, якою, на думку законотворця, має бути правова природа віртуального активу. Така невизначеність обумовлена тим, що, з одного боку, віртуальний актив називають нематеріальним благом, з іншого, у ст. 6 вказаного законопроекту чітко визначено, що віртуальний актив є об'єктом права власності. Тут також визначається зміст права власності на віртуальний актив крізь призму тріади правоможностей власника, а саме, передбачена можливість власника віртуального активу володіти віртуальним активом та його ключем, користуватися та розпоряджатися ним на власний розсуд за умови, що це не суперечить закону. При цьому автори законопроекту відсилають до положень ЦК України, які визначають особливості обігу нематеріальних благ. У свою чергу, Главою 15 ЦК України закріплені такі види нематеріальних благ, як результати інтелектуальної, творчої діяльності, інформація, особисті немайнові блага. Очевидно, що віртуальні активи не можуть розглядатись як особисті немайнові блага, хоча б тому, що мають майновий характер. Однак такий підхід викликає питання, все ж таки автори законопроекту пропонують вважати

віртуальні активи об'єктом права інтелектуальної власності, різновидом інформації чи можливо особливим нематеріальним благом, яке не охоплюється наведеними категоріями, що також є можливим, оскільки перелік об'єктів, поданий у ст. 177 ЦК України є невичерпним та передбачає можливість існування «інших нематеріальних благ».

Також не зовсім зрозумілим є запропонований підхід щодо класифікації віртуальних активів. Пропонується розрізняти так звані забезпечені та незабезпечені віртуальні активи. Якщо перші є віртуальними активами, які посвідчують майнові або немайнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав, то другі припускаються такими, що не посвідчують жодних майнових або немайнових прав. На перший погляд, поняття незабезпечених віртуальних активів використовується для позначення криптовалют, а забезпечених віртуальних активів – для позначення токенів. Крім того, передбачається існування також фінансових віртуальних активів, якими є віртуальні активи, забезпечені валютними цінностями, цінними паперами або деривативними фінансовими інструментами. Очевидно, тут маються на увазі токени, відомі світовій практиці як security-токени, що по своїй правовій природі аналогічні цінним паперам. Разом із тим, зустрічаються твердження, що поняттям незабезпечених віртуальних активів будуть охоплюватись також активи, що існують у мережевих комп'ютерних іграх, бонуси мереж заправних станцій, продуктових магазинів тощо [254]. Складно судити, наскільки це відповідає дійсності, оскільки відсутні офіційні коментарі щодо сутності використовуваних у законопроекті термінів. Однак дійсно, на перший погляд, поняттям віртуальні активи можуть охоплюватись усі різновиди так званого віртуального майна, що говорить про невдалість використання цього терміну для правового регулювання відносин, що стосуються криптовалют і токенів.

Слід зазначити, що у законодавстві України закріплене легальне визначення поняття «віртуальні активи». Воно міститься у Законі України «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження

зброї масового знищення» від 6 грудня 2019 р. [322], відповідно до якого віртуальний актив є цифровим вираженням вартості, яким можна торгувати у цифровому форматі або переказувати, і яке може використовуватися для платіжних або інвестиційних цілей. Фактично, наведене визначення повністю дублює визначення, запропоноване у Рекомендаціях Робочої групи з фінансових дій (FATF), що є незалежним міжурядовим органом, який розробляє та просуває політику захисту світової фінансової системи від відмивання грошей, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження зброї масового знищення. Рекомендації FATF визнані глобальним стандартом протидії відмиванню грошей та фінансуванню тероризму [590].

Очевидно, що наведене визначення віртуальних активів було впроваджено у національне законодавство виключно з метою протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом та фінансуванню тероризму. Однак воно є не зовсім прийнятним та зрозумілим для потреб цивільного обігу, оскільки викликає складнощі трактовка поняття «цифрове вираження вартості». У свою чергу, у Проекті Закону України «Про віртуальні активи» було закріплено вже існуючий у національному законодавстві термін «віртуальні активи», та зроблена спроба пристосувати його до потреб оподаткування та цивільного обігу. При цьому складається ситуація, коли одне й те саме поняття має різні легальні визначення. Тому, перш за все, необхідно врахувати ці розбіжності у випадку остаточного прийняття Закону «Про віртуальні активи».

Зазначимо, що в цілому відмову від використання терміну криптовалюта у правовому регулюванні діяльності щодо фінансових віртуальних активів можна оцінити позитивно. Про це свідчить міжнародний досвід відмови від поняття «криптовалюти» та перехід до поняття «криптоактиви». Наприклад, у роз'ясненні Центрального банку Великобританії зазначається, що термін «криптоактиви» використовується замість поняття «криптовалюти» задля того, щоб підкреслити відмінність криптовалют від фіатної валюти та нагадати про те, що криптоактиви мають відмінний від грошей характер. [478]. Однак, варто

враховувати, що поняття «віртуальні активи» може бути занадто широким для позначення криптовалют, токенів та інших цифрових фінансових активів. Адже у світі дедалі активніше дискутується питання про так звану «віртуальну власність» або знову ж таки, віртуальні активи, які охоплюють не лише фінансову сферу, але й інші об'єкти з віртуального простору, що мають економічну цінність [220, с. 86-92]. Так, слушною видається пропозиція розрізняти у складі віртуальних активів віртуальних валют (криптовалют), віртуальних товарів (нематеріальних об'єктів, що купуються в соціальних мережах, онлайн іграх тощо), віртуальних токенів (цифрових аналогів цінних паперів) [268, с. 200-202] та інших видів цифрових активів. Тому в законопроекті «Про віртуальні активи» варто визначитись із термінологією, що використовується. Якщо цей законопроект переслідує мету регулювання не будь-яких потенційних віртуальних активів, а лише сферу криптовалют та токенів, доцільніше було б використовувати термін «фінансові віртуальні/цифрові активи» або «криптоактиви» [219].

Стосовно правової природи криптовалюти у доктрині висловлюються різноманітні думки, іноді полярно протилежні. Так, нью-йоркський економіст А. Дамодаран порівнюючи категорії активів, товарів, предметів колекціонування та валюти, схиляється до того, що біткоїн є валютою. На його думку, біткоїн не є активом, оскільки характерною рисою активів є генерація грошових потоків, тоді як біткоїн не генерує грошових потоків для його тримачів. Також біткоїн не є товаром, оскільки для товарів властива можливість бути речовиною для виробництва. Автор коливається при відповіді на питання, чи є біткоїн предметом колекціонування (оскільки предмет колекціонування не генерує грошові потоки і не є засобом обміну, але володіє естетичною цінністю або несе певне емоційне навантаження, вартість цього предмету не можна визначити, оскільки він не генерує грошові потоки, але він може бути оцінений, оскільки є люди, які бажають володіти цим рідкісним та привабливим для них предметом) чи все ж таки він є валютою, і кінець кінцем схиляється до останнього, оскільки, на його думку, біткоїн може виконувати функції грошей [302].

Навпаки, інші дослідники підкреслюють, що криптовалюта не виконує функцій, властивих грошам. Український економіст О. Шаров зазначає, що жодна з п'яти класичних грошових функцій криптовалютами не виконується. По-перше, криптовалюти не є мірою вартості, тобто ціна товарів не виражається в них, оскільки вони самі не мають ані внутрішньої вартості, як металеві гроші, ані представницької, зумовленої сумарною вартістю товарів, які є в обігу, і крім того, ціна криптовалют постійно змінюється, що робить їх непридатними як мірило вартості. По-друге, що стосується обігу біткоїна, то насправді мається на увазі обсяг угод з купівлі самих біткоїнів, а не оплата товарів новою криптовалютою. По-третє, криптовалюти не виконують ролі засобу платежу, тому що вони підлягають обготівкуванню для наступної оплати необхідних товарів і послуг. Функцію утворення скарбів (накопичення вартості) криптовалюти також, на думку автора, не виконують, оскільки утворення скарбів – це не просте накопичення цінностей; грошовою функцією таке накопичення вартості стає тільки в силу того, що вони слугують регуляторами кількості грошей в обігу. Нарешті, функція світових грошей також не виконується криптовалютами, оскільки у зв'язку з відсутністю власної внутрішньої вартості або емітента, відповідального за остаточний платіж, криптовалюта змушена виконувати роль лише посередника в цих остаточних розрахунках, які здійснюються переважно в доларах, які в принципі також не мають внутрішньої вартості, але їхня цінність підтримується можливістю придбавати товари й послуги, продукувані досі ще найбільшою економікою світу, вкладати кошти в боргові зобов'язання найнадійнішого позичальника. На думку дослідника, криптовалюту можна розглядати як аналог чека або векселя (тратти), за яким можна одержати реальні гроші [450].

На противагу цьому твердженню, інші дослідники, навпаки, зазначають, що криптовалюта не може прирівнюватися до цінних паперів, оскільки «записи у блокчейні представляють собою абсолютні права і за своєю природою схожі на речі: їх кількість відома, вони переходять від володільця до володільця у суворо визначеному порядку, вони не містять будь-яких прав вимоги» [467]. Як слушно

зазначається у дослідженнях, якщо розглядати криптовалюту як право вимоги, виникає питання: кому може бути пред'явлена ця претензія. Якщо припустити, що користувач є однією стороною правовідносин, то виникає питання, хто є іншою стороною. У випадку з криптовалютами немає боржника, тому навряд чи тут можна говорити про право вимоги [488]. Слід зазначити, що позиція, яка заперечує можливість розглядати криптовалюту як аналог цінних паперів, міститься у Рішенні Європейського суду справедливості по справі C-264/14 від 22 жовтня 2015 р., у п. 55 якого вказано, що віртуальна валюта «біткоїн» не може вважатись цінним папером або інструментом, що посвідчує право на майно [50, с. 170-171].

Спробуємо проаналізувати, чи може криптовалюта вважатися товаром. Легальне визначення поняття «товар» міститься у різних нормативних актах, в кожному з яких характерні риси цього поняття зумовлюються основною метою правовідносин, що виникають з приводу цього об'єкта. Так, у ст. 655 ЦК України під товаром розуміється будь-яке майно, що є предметом договору купівлі-продажу. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність», товаром є будь-яка продукція, послуги, роботи, права інтелектуальної власності та інші немайнові права, призначені для продажу (оплатної передачі). У Митному кодексі України товари визначаються як будь-які рухомі речі, у тому числі ті, на які законом поширено режим нерухомої речі (крім транспортних засобів комерційного призначення), валютні цінності, культурні цінності, а також електроенергія, що переміщується лініями електропередач. Аналіз наведених положень дозволяє дійти висновку, що під товаром може розумітися будь-який об'єкт, призначений для оплатної передачі, тобто це може бути будь-яке майно, робота, послуга, нематеріальне благо тощо. При такому підході криптовалюта цілком відповідає ознакам товару та може виступати предметом договору міни за наявності зацікавленості однієї сторони в обміні свого товару (майна, роботи, послуги) на криптовалюту. На користь того, що криптовалюту можна розглядати як товар, говорить і той факт, що вона має реальну вартість, яка формується із витрат на її виробництво у вигляді

використання обчислювальної потужності комп'ютерів, а відповідно і вартості електроенергії, яка є досить значною.

З урахуванням зазначеного, у багатьох країнах світу велися дискусії навколо можливості впровадження у правову реальність поняття «virtual/digital commodity», що може бути перекладено як «віртуальний/цифровий товар/предмет». Тобто у якості новітнього об'єкту цивільних відносин пропонувалося таке поняття як цифрова (віртуальна) річ [488]. Звичайно, з точки зору догми цивільного права, такий підхід викликає критику на тій підставі, що криптовалюта за своєю сутністю є нематеріальним об'єктом, тобто не є предметом матеріального світу, та, відповідно, не може вважатися річчю та бути об'єктом права власності. Однак видається, що сучасний розвиток інформаційних технологій потребує перегляду усталених концептів, які розроблялися в умовах, коли людству не була відома можливість існування віртуальних світів. Сьогодні ж віртуальні речі можуть повністю повторювати ознаки речей матеріального світу та виконувати аналогічні функції з тією лише відмінністю, що матимуть нематеріальний характер.

Розглянемо, чим є криптовалюта з технічної точки зору. Будь-яка криптовалюта – це зашифрована інформація у вигляді криптографічно захищеного запису, що позначає певне значення та підтверджує здатність власника використовувати це значення на власний розсуд [488]. Як зазначає В. Усоський, криптовалюта є математичним кодом, який виробляється майнерами поза попитом на кредитні гроші. Криптовалюта не є зобов'язанням, оскільки вона існує у віртуальному криптографічному просторі поза економічними механізмами попиту на кредитні гроші з боку виробників, які при успішній реалізації своїх бізнес-планів створюють додану вартість. Криптовалюта випускається майнерами, які не емітують кредитні гроші та не погашають їх. По суті, криптовалюта є цифровим майном (товаром), виробленим майнерами як математичний код оцифрованої енергії [419, с. 35-48].

Отже, по своїй суті, криптовалюта є інформацією або оцифрованою енергією. Однак, в цьому випадку йдеться не про інформацію у звичайному

змістовному сенсі як джерела знання у кінцевому підсумку, що й визначає її функції, ознаки та особливості правового режиму. Криптовалюта як різновид інформації є такою лише за своєю формою, по суті вона є електронним вираженням цінності, і саме це визначає її функції та ознаки. Особливості обігосдатності криптовалюти як формального різновиду інформації полягають в тому, що на певний момент часу вона може бути у володінні та користуванні лише одного суб'єкта, а у разі її відчуження, вона не буде зберігатися за суб'єктом, який її передає (навіть якщо він запам'ятає послідовність символів, цінність криптовалюти полягає не в її змісті, а одиниця криптовалюти не може бути відтворена).

Якщо поглянути на криптовалюту крізь призму ознак інформації як об'єкта цивільних прав, стане очевидним, що поняття криптовалют не охоплюється поняттям інформації у класичному її розумінні, цінність якої полягає в її змісті.

Зазначимо, що існують різні варіації у визначенні ознак інформації як об'єкта цивільних прав, серед яких можна виділити наступні: нематеріальність, неможливість зведення до матеріального носія, моральне старіння, можливість необмеженого тиражування (поширення), різноманітність форм фіксації (трансформованість), неможливість знищення, неможливість відділення від особи, що її передає (фізична невідчужувність), поєднання інформації з матеріальним носієм, наявність організаційної форми (документований вигляд), спадкоємність, масовість, цінність, здатність до обмеження, універсальність (можливість подачі змісту в будь-якій формі), системність, невичерпність та низка інших ознак [36, с. 6-8; 146, с. 49-51].

Криптовалюта не відповідає більшості із зазначених ознак, оскільки всі наведені ознаки характеризують цінність інформації з точки зору її змісту. Так, криптовалюта не піддається моральному старінню, оскільки не містить в собі якихось актуальних відомостей, не може необмежено тиражуватись, оскільки одиниця криптовалюти є чітко ідентифікованою у системі розподіленого реєстру та не може дублюватись, існує лише в одній чітко визначеній послідовності символів, а тому не може мати різних форм фіксації та не відповідає ознаці

універсальності, цілком піддається відділенню від особи, що її передає, є вичерпною, оскільки це визначено особливостями системи, в якій вона видобувається та є основною характеристикою криптовалюти, що визначає її цінність тощо.

Як слушно зазначає Л.Г. Гетьман, корисність інформаційного блага є суб'єктивною категорією, оскільки для його корисності необхідно враховувати «можливість інформаційного сприйняття та структуру накопичених індивідом знань, що залежить як від персональних якостей користувача, так і від загального рівня суспільного розвитку». Тобто інформація сприймається кожною людиною по-різному, залежно від існуючої системи знань [62, с.11]. Отже, цінність інформації ставиться в залежність від знань та рівня суспільного розвитку, які визначають можливості її використання. На відміну від інформації в її звичному для нас розумінні, цінність криптовалюти не ставиться в залежність від рівня знань окремого індивіда та суспільного розвитку. Цінність криптовалюти визначається попитом на неї, а також витратами, пов'язаними з її виробництвом. Отже, з точки зору економічної цінності, інформація як об'єкт цивільних прав та криптовалюта суттєво відрізняються, як відрізняються вони своїми ознаками, функціями та властивостями. Тому поняття криптовалюти не може охоплюватись категорією інформації як об'єкта цивільних прав у її класичному розумінні.

Не є криптовалюта і результатом інтелектуальної або творчої діяльності, адже процес її вироблення не потребує проявів творчості або інтелектуальної діяльності. До того ж, результати інтелектуальної, творчої діяльності характеризуються наявністю ознак, не властивих криптовалютам. Наприклад, об'єкт інтелектуальної власності, за слушним зауваженням С.І. Шимон, не можна вилучити зі сфери володарювання конкретної особи, щодо таких об'єктів існує можливість одночасного використання декількома різними суб'єктами [458, с. 293]. Ця ознака є абсолютно не властивою криптовалютам, які в певний момент часу можуть знаходитись у сфері володарювання та контролю лише однієї чітко визначеної особи. Криптовалюта, на відміну від результатів

інтелектуальної, творчої діяльності не потребує легітимації для визнання її об'єктом цивільного обігу. Криптовалюта не потребує матеріального втілення для того, щоб бути об'єктом правовідносин тощо. Очевидно, що криптовалюта не є і особистим немайновим благом, оскільки не пов'язана нерозривно з особою, не спрямована на індивідуалізацію особи чи на забезпечення її особистої недоторканності тощо.

Отже, криптовалюта не охоплюється жодною категорією існуючих нематеріальних благ. Тому виникає потреба або визнання криптовалюти окремим об'єктом (*sui generis*), що є можливим з урахуванням того, що перелік об'єктів цивільних правовідносин відповідно до ст. 177 ЦК України є відкритим, однак у такому випадку потрібно буде визначити для цього об'єкта специфічний правовий режим. Або, більш простим та цілком можливим варіантом вирішення проблеми кваліфікації правової природи криптовалюти, як уявляється, є визнання її різновидом майна, нематеріальним майновим об'єктом чи своєрідною цифровою/віртуальною річчю. Видається, що такий підхід є можливим для реалізації в рамках вітчизняної концепції права власності, адже об'єктом права власності можуть бути не лише матеріальні речі, але й деякі «безтілесні» об'єкти, такі як електроенергія, газ, бездокументарні цінні папери, майнові права тощо. Отже, українська концепція права власності допускає застосування правових фікцій з метою спрощення цивільного обігу, коли об'єктами права власності визнаються блага, що не мають матеріального змісту, але визнаються майном. Криптовалюта за своїми властивостями та ознаками дуже нагадує річ матеріального світу з тією лише відмінністю, що існує у віртуальній реальності та не має матеріального змісту. Однак з урахуванням її характеристик, наявності в неї економічної цінності, а також світових підходів до визначення її як цифрового втілення вартості, доцільним видається визнати її цифровим майном.

Таким чином, криптовалюта може бути кваліфікована як різновид майна, що може виступати товаром та бути предметом договору міни. Тому учасниками цивільного обороту цілком можуть бути укладені такого роду договори з обміну

криптовалюти на будь-яке інше майно, роботи або послуги, хіба що отримати судовий захист прав, що виникають з такого договору, поки поняття криптовалюти не буде закріплено законом, досить проблематично. Власне, саме така ситуація складається на сьогодні в судовій практиці. Так, позовні вимоги особи, якою було укладено договір міни, що передбачав обмін робіт на товар, під яким згідно договору розумілася визначена договором кількість цифрової продукції Bitcoin, що є предметом господарського обігу, вироблена в процесі майнінгу та об'єктивно виражена за допомогою комп'ютерного програмування в формі цифрових записів, облік якої ведеться колективно в публічній базі Blockchain невизначеною кількістю учасників по чітко завданому алгоритму, не були задоволені на тій підставі, що позивачем був обраний невірний спосіб захисту порушеного права, оскільки не можна вимагати передачі віртуальних речей, що не мають ознак матеріального світу [348].

З іншого боку, в останні роки в Україні з'явилася цікава судова практика щодо позики криптовалют. Так, у 2020 році Святошинський районний суд м. Київ виніс заочне рішення про стягнення суми боргу за розпискою, відповідно до якої позичальник отримав грошові кошти у розмірі 50000 доларів США та 11,46 одиниць криптовалюти Bitcoin за курсом 7100 доларів США за одну одиницю вказаної криптовалюти, що дорівнює 81366 доларів США [353]. Аналогічне рішення у 2021 році прийняв Володимирецький районний суд Рівненської області. В цьому разі позика була надана в національній валюті України у гривневому еквіваленті суми вартості у доларах США за офіційним курсом НБУ 80 біткоїнів, визначення вартості яких було прив'язано сторонами до білоруського веб-сайту. Суд прийняв рішення про задоволення позовних вимог та виплату суми боргу у національній валюті гривні [347].

Видається, такі рішення є неприпустимими, оскільки, по-перше, за договором позики відповідно до ст. 1049 ЦК України поверненню підлягають грошові кошти у такій самій сумі або речі, визначені родовими ознаками, у такій самій кількості, такого самого роду та такої самої якості. Отже, поверненню за договором позики, предметом якої були біткоїни, мали б бути саме біткоїни у тій

кількості, в якій вони були позичені. Однак тут виникли б складнощі у зв'язку із відсутністю їх легального регулювання. Проте у випадку, коли суд приймає рішення про повернення замість позичених біткоїнів грошової суми у гривнях, він фактично виступає у якості криптовалютної біржі, де здійснюється обмін криптовалют на фіатні гроші. Наведені ситуації свідчать про нагальну потребу визначення правового статусу та особливостей обігу криптовалют.

Говорячи про правовий режим криптовалют, не можна оминати поняття майнінгу. Слід зазначити, що саме поняття майнінгу як діяльності, в результаті якої створюються криптовалюти, сьогодні також є невизначеним у законодавстві України, що породжує певні проблеми на практиці, пов'язані, у першу чергу, з оподаткуванням. Тривалий час велися дискусії з приводу того, чи законно «майнити» криптовалюту, чи не може особа, яка займається майнінгом бути притягнутою до відповідальності. Сьогодні питання про відповідальність знято: вважається, що нічого протизаконного у майнінгу немає, оскільки тут не порушуються жодні законодавчі норми (яких в принципі немає, тому й питання про їх порушення автоматично знімається). При цьому майнінг залишається неврегульованим, що позбавляє державу значного прибутку від оподаткування такої діяльності. Так, як зазначалось, у світі поширюються спроби закріпити визначення поняття майнінгу на законодавчому рівні. Наприклад, у Польщі діяльність з майнінгу офіційно визнана одним з видів комерційної діяльності і підлягає реєстрації в уповноваженому органі. Так само у Австрії майнінг розглядається як різновид комерційної діяльності з відповідним оподаткуванням.

В Україні спроби дати визначення поняття майнінгу були зроблені у проекті Закону «Про обіг криптовалют в Україні», де майнінг було визначено як обчислювальні операції, які здійснює майнер за допомогою власного та/або орендованого спеціалізованого обладнання, з метою забезпечення працездатності та безпеки системи блокчейн, та залежно від умов системи блокчейн отримує винагороду системи блокчейн [329]. Варто зазначити, що таке визначення поняття майнінгу не є доцільним, оскільки носить суто технічний

характер та не дає жодних критеріїв для правової кваліфікації такого роду діяльності. Тому закріплення такого законодавчого визначення поняття майнінгу не вирішило б проблеми його кваліфікації й взагалі не мало б жодного практичного сенсу. Так само і поняття майнінгу, яке було запропоноване у проекті Закону «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні», де майнінг визначався як діяльність фізичних та юридичних осіб з проведення математичних розрахунків з метою отримання винагороди у вигляді одиниць криптовалюти, абсолютно не відповідає потребам кваліфікації майнінгу як виду діяльності з точки зору права [233, с. 40-42]. Слід зазначити, що у проекті Закону «Про віртуальні активи» майнінг не згадується взагалі. Однак видається, варто було б закріпити поняття майнінгу на законодавчому рівні та визначити його як специфічний вид підприємницької діяльності, що дозволило б оподатковувати дохід, отриманий від майнінгу.

Підводячи підсумки зазначимо, що на сьогодні ставлення до криптоактивів різняться у залежності від рівня розвитку країни. Як правило, у розвинутих державах ставлення до криптоактивів позитивне, існують чи розробляються нормативні акти, спрямовані на врегулювання обігу криптоактивів. Щодо правового статусу криптовалют позиції складаються дуже різноманітні, однак з плином часу відмічається перехід від настороженого ставлення до криптовалют до визнання їх на рівні законодавства. Якщо на перших етапах криптовалюту визнавали грошовим сурогатом (у різні часи таку позицію висловлювали Україна, Російська Федерація, Білорусь, висловлювалася така позиція Єврокомісії), то станом на сьогодні у найбільш прогресивних країнах криптовалюта розглядається вже як платіжний засіб (наприклад, у Японії), як аналог платіжного засобу (Естонія, Німеччина), фінансовий інструмент чи товар. Зустрічаються визначення криптовалюти як цифрового еквіваленту цінності, форми цифрової власності, нематеріального активу. Сьогодні в більшості країн світу криптовалюта не вважається грошима або валютою, у абсолютній більшості країн криптовалюта кваліфікується як нематеріальний актив або товар, частіше за все вона не виступає законним платіжним засобом. При цьому

операції з криптовалютою прирівнюються до бартерних операцій. Однак, варто зазначити, що така позиція сьогодні вже також піддається критиці, оскільки за таких умов втрачаються фінансові складові криптовалюти, яка переводиться у виробничу сферу, у сферу товарообігу, і таким чином втрачається те, заради чого вона створювалась, що не сприяє розвитку міжбанківського співробітництва та фінансових технологій.

Що стосується уніфікації позицій щодо криптовалют на рівні національного регулювання у різних країнах світу, то вони можуть бути зведені у три групи. У деяких країнах криптовалюти та операції з ними все ще вважаються незаконними (Португалія, Катар, Бангладеш), не регулюються (Бразилія, Колумбія) або прямо заборонені (Болівія, Еквадор, Китай). Для більшості країн регулювання криптовалют здійснено на рівні рекомендацій регуляторів, що не мають обов'язкового характеру (на федеральному рівні в США, у Канаді, Сінгапурі). І нарешті, у деяких країнах вже існує так зване фрагментарне законодавче регулювання операцій з криптовалютами (деякі штати у США, Великобританія, Австралія, Японія) [242, с.100-106].

Поширюється встановлення законодавчих вимог щодо статусу осіб, які здійснюють діяльність, пов'язану із обігом криптовалют, встановлюються вимоги щодо ліцензування діяльності з торгівлі віртуальними валютами (Японія, США, Австралія тощо). Все частіше спрямовуються зусилля на законодавчому рівні врегулювати діяльність ІСО (Японія, Канада, США, Сінгапур), випуск та розміщення токенів регулюється за аналогією з цінними паперами. У деяких країнах також офіційно визначено поняття майнінгу, який прирівняний до виду підприємницької або трудової діяльності (Польща, Австрія, Канада).

У цілому можна зазначити, що 2020 рік, рік пандемії та переведення життя в онлайн-формат, відзнаменувався приділенням особливої уваги розвитку правового регулювання обігу криптоактивів. Особливу занепокоєність для владних структур викликають такі риси криптоактивів як децентралізація та анонімність, які дозволяють використовувати ці активи для відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансування тероризму. Саме в цьому

напрямку в останній час рухається державне регулювання обігу криптоактивів. Більшість країн світу у питаннях правового регулювання криптоактивів зосереджуються на проблемах ліцензування діяльності криптовалютних бірж, ідентифікації їх користувачів, оподаткуванні, а також протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансуванню тероризму. Саме ці принципи покладені в основу запропонованого Європейською комісією уніфікованого підходу до регулювання діяльності у сфері криптоактивів для усіх європейських країн.

Привертає увагу той факт, що як в європейському уніфікованому підході до регулювання обігу криптоактивів, так і в рамках їх правового регулювання в окремих європейських країнах та американських штатах, пропонується класифікація криптоактивів та поділ їх на декілька категорій у залежності від тих функцій, які вони виконують. Так, у проекті положення про криптоактиви «Регулювання на ринках криптоактивів» (MiCA), опублікованому Європейською комісією, згадуються чотири групи криптоактивів: криптоактиви у цілому, як загальноохоплююча категорія (включає криптовалюти типу біткоїнів, латкоїнів, ефіріумів тощо); utility-токени; «asset-referenced» токени; «e-money» токени.

У Великобританії пропонують виділяти три групи криптоактивів: обмінні (біржові) токени, які часто називають «криптовалютами», такими як біткоїн, лайткоїн та еквіваленти; security-токени, які посвідчують певні права, такі як право власності, повернення певної суми грошей або право на частку в майбутніх прибутках; utility-токени, які надають доступ до певного продукту чи послуги. У Південній Кароліні розрізняють також три типи віртуальних активів: цифрові споживчі активи, цифрові цінні папери та віртуальну валюту. У Флориді поряд із віртуальною валютою розрізняють інші засоби обміну в електронному або цифровому форматі, які використовуються на онлайн-ігрових платформах або як частина програми бонусів або винагород для споживачів. Так само і в Японії поряд з криптовалютами виділяють так звані security-токени, які фактично

закріплюються як фінансові цінні папери, випускаються та надаються інвесторам із очікуванням прибутку.

Таким чином при визначенні правових рамок для регулювання обігу криптоактивів (віртуальних активів) в Україні необхідно враховувати існування різних видів такого роду активів та передбачити спеціальний правовий режим для кожного з них. З метою визначення специфіки правового регулювання, пропонується виділяти такі види криптоактивів:

1) криптовалюти як такі (як загальна категорія криптовалют типу біткоїн, лайткоїн та інші);

2) токени як аналоги цінних паперів, які посвідчують певні права та мають зобов'язальну правову природу.

Окремо слід розглянути можливість та особливості правового регулювання інших віртуальних активів, які є відмінними від криптовалют за своєю природою, як-от так звані цифрові споживчі активи або utility-токени які по суті є цифровим відображенням програм накопичення бонусів або винагород для споживачів, що надають можливості доступу до певного продукту чи послуги, але не підлягають обміну на фіатні гроші (різноманітні електронні мілі, бонусні бали тощо). Поряд з ними нагальною стає необхідність виокремлення специфічних віртуальних активів, що використовуються на онлайн-ігрових платформах. Останні не є доцільним регулювати в рамках нормативного акту, спрямованого на визначення правового режиму обігу криптоактивів з огляду на їх відмінну правову природу.

Говорячи про криптовалюту як таку, слід зазначити, що остання за своєю правовою природою є різновидом майна, задля забезпечення правового регулювання якого пропонується застосування правової фікції та визнання його цифровою річчю або цифровим майном з огляду на характеристики криптовалюти як особливого виду інформації (що є інформацією лише за формою, а не за змістом) та функцій, що вона виконує, а також наявності в ній економічної цінності та з урахуванням світових підходів до визначення її як

цифрового втілення вартості. До ознак криптовалюти як об'єкту цивільних прав можна віднести наступні:

1) волатильність – на відміну від традиційної фіатної валюти, криптовалюти характеризуються високим ступенем коливань вартості, оскільки криптовалюта не має прив'язки до реальних факторів, а визначається лише попитом на неї;

2) алеаторний характер – для криптовалют властивий високий ступінь алеаторності, що впливає із першої ознаки, оскільки важко спрогнозувати, чи буде інвестором отриманий високий прибуток, чи він понесе значні втрати;

3) криптографічність та децентралізованість – криптовалюта існує у вигляді криптографічно захищеного запису, що зберігається у розподіленому реєстрі, це гарантує умовну безпечність операцій з криптовалютами;

4) анонімність – володільці криптовалют мають можливість здійснювати транзакції без будь-якої ідентифікації з прив'язкою до реального суб'єкта. Однак ця ознака у найближчому майбутньому, очевидно, буде замінена вимогою ідентифікації користувачів з метою попередження використання криптовалют у злочинних цілях;

5) незабезпеченість – криптовалюти не забезпечуються та не гарантуються державами чи владними структурами, що позбавляє їх будь-яких гарантій;

6) приватність – криптовалюти можуть емітуватися приватними фізичними особами чи організаціями без встановлення жодних централізованих вимог та правил їх випуску;

7) особливості обігоздатності криптовалюти як формального різновиду інформації полягають в тому, що на певний момент часу вона може бути у володінні та користуванні лише одного суб'єкта;

8) відчуження криптовалюти тягне її перехід від одного суб'єкта до іншого без можливості збереження її за суб'єктом, який її передає (оскільки цінність криптовалюти полягає не в її змісті, як у випадку зі звичайною інформацією, а одиниця криптовалюти не може бути відтворена).

2.2.3. Доменні імена

Навколо правової природи доменного імені як об'єкту права сьогодні ведуться жваві дискусії. Технічно доменне ім'я представляє собою символічне позначення IP-адреси комп'ютера – числа, яке складається з чотирьох байтів [136]. Оскільки людська пам'ять влаштована таким чином, що людині простіше запам'ятовувати буквені позначення, а не цифри, було вирішено ввести спеціальні символічні назви – доменні імена.

Легальне визначення поняття доменного імені міститься у ст. 1 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг» [330], відповідно до якої доменне ім'я – це ім'я, яке використовується для адресації комп'ютерів і ресурсів в Інтернеті.

Поняття домену деталізовано у ст. 1 Закону України «Про телекомунікації» [334], відповідно до якої домен – це частина ієрархічного адресного простору мережі Інтернет, яка має унікальну назву, що її ідентифікує, обслуговується групою серверів доменних імен та централізовано адмініструється.

Тривалий час визначення понять домену та доменного імені містилися у Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку підключення до глобальних мереж передачі даних» від 12 квітня 2002 року № 522 [323], яка втратила чинність у лютому 2021 року. Тут домен був визначений як частина адресного простору в мережі Інтернет, призначена для ідентифікації комп'ютера або групи комп'ютерів, а доменне ім'я – як буквено-цифровий вираз, що ідентифікує будь-який комп'ютер абонента у мережі Інтернет.

Розмежування визначення понять домену та доменного імені та розбіжність у цих визначеннях породжували дискусії щодо сутності цих понять, які частково були усунені втратою чинності зазначеною Постановою та закріпленням уточненого визначення поняття домену у Законі України «Про електронні комунікації» від 16 грудня 2020 року [320], який має набути чинності з 1 січня 2022 року. Домен тут визначається як частина ієрархічного адресного

простору мережі Інтернет, що має унікальну назву (доменне ім'я), що її ідентифікує, обслуговується групою серверів доменних імен та централізовано адмініструється. Тобто фактично це визначення дублює поняття домену, закріплене у Законі України «Про телекомунікації», але з нього убачається співвідношення понять домену та доменного імені. Тобто доменне ім'я є унікальною назвою частини ієрархічного адресного простору мережі Інтернет (домену).

Тим не менш, розбіжності у визначенні доменного імені на законодавчому рівні залишаються, що поряд із недостатньо детальною урегульованістю цієї сфери відносин породжує проблеми при спробах визначення правової природи доменного імені.

У дискусії щодо правової природи доменного імені можна виділити декілька позицій. Поширеною є думка, що доменне ім'я є об'єктом права інтелектуальної власності [17, с. 669-672]. Однак деякі дослідники, навпаки, наполягають на тому, що доменне ім'я не можна віднести до об'єктів права інтелектуальної власності [193, с. 123], вважають доменне ім'я майновим правом [409], що актуалізує питання про те, чи не слід вважати його майном та, відповідно, об'єктом права власності. Висловлюються й думки, що доменне ім'я взагалі не є об'єктом цивільних прав, натомість, об'єктом цивільних прав є право адміністрування (використання) доменного імені, яке належить особі на підставі договору про надання послуг, що надаються реєстратором доменних імен [367].

Прихильники віднесення доменних імен до об'єктів права інтелектуальної власності використовують наступні аргументи для обґрунтування своєї позиції. Підбір та вибір позначення для реєстрації доменного імені, на думку дослідників, можна вважати результатом інтелектуальної діяльності, оскільки вибір доменного імені, що добре запам'ятовується, легко повторюється і викликає правильні асоціації, є достатньо нетривіальною задачею. Тож людина, відповідно до свого інтелектуального розвитку, навикам і здібностям, вигадусь позначення і реєструє його як доменне ім'я. Доменне ім'я має багато спільного із засобами індивідуалізації, оскільки дозволяє індивідуалізувати ресурс в

Інтернеті і навіть стати брендом. Проте, доменне ім'я володіє якістю, що є невласивною для товарних знаків або фірмових найменувань – це адресна складова доменного імені. Більш того, адресація в Інтернеті є основною функцією доменного імені. Тому реєстрація «гарного» доменного імені сама по собі дає переваги його володільцю, оскільки дозволяє створити не лише віртуальний бренд, але й дістати можливість для його просування в Інтернеті. Доменне ім'я володіє всіма ознаками обігосдатності:

- 1) кожне доменне ім'я є унікальним;
- 2) права на кожне доменне ім'я є винятковими і належать володільцю (адміністратору) доменного імені;
- 3) право на доменне ім'я є відчужуваним, тобто може бути передане від однієї особи іншій;
- 4) доменне ім'я має певну цінність, тобто має ринкову вартість [95].

Слід зазначити, що комбінація літер, що складають доменне ім'я доволі часто сьогодні захищається за допомогою реєстрації доменного імені як торговельної марки, під якою згідно зі ст. 492 ЦК України розуміється будь-яке позначення або будь-яка комбінація позначень, які придатні для вирізнення товарів (послуг), що виробляються (надаються) однією особою, від товарів (послуг), що виробляються (надаються) іншими особами. Такими позначеннями можуть бути, зокрема, слова, літери, цифри, зображувальні елементи, комбінації кольорів. З цим навіть пов'язане таке явище, як кіберсквоттінг або кіберпіратство (cybersquatting або cyberpiracy) – реєстрація доменних імен, які співпадають чи мають схожість із засобами індивідуалізації юридичних і фізичних осіб з метою подальшого перепродажу законним володільцям цих засобів індивідуалізації або використання їх для інших цілей.

Наприклад, у якості доменних імен кіберсквоттерами були зареєстровані такі відомі товарні знаки, як «Christian Dior» (доменні імена christiandiorcosmetics.com, christiandiorfashions.com, diorcosmetics.com, diorfashions.com), «Microsoft» (доменні імена microsoft.org, microsoft.com), «Alaska Airlines» (доменне ім'я alaskaairlines.org) та інші [359].

Підставою захисту в цьому випадку є положення ч. 2 ст. 20 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів і послуг», відповідно до якої порушенням прав власника свідоцтва вважається також використання без його згоди в доменних іменах знаків та позначень, вказаних у п. 5 ст. 16 цього Закону, а саме у випадках, якщо:

- позначення тотожне із зареєстрованою торговельною маркою, стосовно наведених у свідоцтві товарів і послуг;
- позначення тотожне із зареєстрованою торговельною маркою, стосовно товарів і послуг, споріднених з наведеними у свідоцтві, якщо внаслідок такого використання це позначення і торговельну марку можна сплутати, зокрема, якщо може виникнути асоціація такого позначення з торговельною маркою;
- позначення схоже із зареєстрованою торговельною маркою, стосовно наведених у свідоцтві товарів і послуг, якщо внаслідок такого використання ці позначення можна сплутати, зокрема, якщо може виникнути асоціація такого позначення з торговельною маркою;
- позначення схоже із зареєстрованою торговельною маркою, стосовно товарів і послуг, споріднених з наведеними у свідоцтві, якщо внаслідок такого використання ці позначення можна сплутати, зокрема, якщо може виникнути асоціація такого позначення з торговельною маркою.

Більшість доменних спорів, що сьогодні фіксуються у судовій практиці в Україні, дійсно пов'язані саме із захистом прав інтелектуальної власності або прав на знак для товарів та послуг чи на комерційне найменування [29, с. 326].

Практики зазначають, що спори, пов'язані з реєстрацією та використанням доменних імен, частіше за все виникають у зв'язку з тим, що доменне ім'я ідентичне чи подібне до ступеня змішування зі знаком для товарів та послуг (торговою маркою), на який позивач має права; у реєстранта домену немає прав на знак для товарів та послуг, який відповідає найменуванню зареєстрованого ним доменного імені; використання спірного знаку для товарів і послуг в доменному імені та на веб-сторінці, з якою він пов'язаний, без достатніх

правових підстав та в порушення прав власника знаку для товарів та послуг, найменування якого співпадає зі спірним доменом [289].

Аналогічна ситуація складається й у інших країнах. Судова практика зарубіжних країн не визнає доменні імена товарними знаками, та вважає, що захоплення доменного імені, яке має схожість із товарним знаком, є порушенням прав володільця товарного знаку. Так, наприклад, в апеляційному суді Великої Британії було розглянуто справу *British Telecommunications plc. and oth. vs One In A Million Ltd. and oth.* у зв'язку з тим, що One In A Million Ltd. зареєструвала велику кількість відомих товарних знаків у якості доменних імен, наприклад, marksandspencer.com, marksandspencer.co.uk, britishtelecom.co.uk, britishtelecom.net тощо. Суд визнав такі дії порушенням прав на товарні знаки [359].

Однак слід звернути увагу, що усі наведені ситуації стосуються випадків, коли домене ім'я так чи інакше пов'язане із товарним знаком і відбувається порушення прав на захищений товарний знак шляхом використання пов'язаного із ним доменного імені. Як слушно зазначають дослідники, при вирішенні спору про порушення прав на торговельну марку у зв'язку з реєстрацією доменного імені необхідно встановлювати факт використання такої торговельної марки в доменному імені. Тобто сам по собі факт реєстрації доменного імені не є порушенням прав власника. Порушенням прав на торговельну марку є лише використання доменного імені для певних товарів і послуг, у якому згадується зареєстрована торговельна марка правовласника [29, с. 259]. При співвідношенні прав на доменне ім'я і прав на товарний знак і інші позначення необхідно досліджувати у кожному конкретному випадку, чи можливе використання спірного доменного імені без порушення прав на засоби індивідуалізації, і яким буде використання доменного імені, якщо воно збережеться за відповідачем – власником доменного імені. Це дозволить вжити справедливі заходи по припиненню і запобіганню порушенням надалі, не порушуючи прав власності власника доменного імені на доменне ім'я [141].

Отже ситуація, що склалася на практиці, стосується конкретних випадків використання доменного імені, вона не дає відповіді ані на питання щодо правової природи доменного імені, ані на питання щодо можливостей укладання інших правочинів стосовно доменного імені, можливостей циркуляції його у цивільному обігу без прив'язки до прав на торговельну марку.

Як зазначалось, за своєю правовою природою доменне ім'я відрізняється від торговельної марки. Відмінності між доменним ім'ям та товарним знаком зводяться до того, що товарні знаки мають територіальні межі дії та реєструються стосовно певної групи товарів чи послуг, тоді як доменні імена по суті екстериторіальні, тобто мають силу незалежно від країни, у якій вони були зареєстровані, і жодним чином не обмежують володільця доменного імені у здійсненні своєї діяльності [359].

Отже, головним завданням товарного знака є ідентифікація виробника певного товару чи послуги, тоді як доменне ім'я не призначене для орієнтування споживача на ринку товарів та послуг. Сьогодні товарні знаки в доменних іменах широко використовуються для створення у споживачів асоціативного зв'язку між діяльністю фірми та її сайтом в Інтернеті [106, с.22-26]. Також говорячи про відмінності між торгівельною маркою (товарним знаком) та доменним ім'ям, слід зазначити, що на відміну від товарних знаків, якими можуть бути будь-які позначення чи комбінація позначень, зокрема, слова, у тому числі власні імена, літери, цифри, зображувальні елементи, кольори та комбінації кольорів, а також будь-яка комбінація таких позначень (ст. 5 Закону України «Про охорону прав на знаки для товарів та послуг»), у якості доменних імен можуть використовуватися лише алфавітно-цифрові послідовності символів довжиною не більше 63 символів (див., зокрема, Регламент реєстрації доменних імен в домені com.ua) [211].

Для відповіді на питання, чи можна вважати доменне ім'я об'єктом права інтелектуальної власності варто подивитись на ознаки та властивості об'єктів права інтелектуальної власності. Слід зазначити, що стосовно таких ознак та властивостей у науці існують різні точки зору. Деякі дослідники вважають, що

до ознак об'єктів права інтелектуальної власності слід віднести перш за все легітимність, тобто визнання об'єктами цивільних прав лише таких результатів інтелектуальної діяльності, які прямо визначені у законі. Також до ознак об'єктів права інтелектуальної власності пропонується відносити новизну, що проявляється у виникненні особливого результату, що характеризується певними якостями, та об'єктивну форму, частіше за все – фіксацію результату на якомусь матеріальному носії [16, с. 73-75]. Інші називають ознаками об'єктів інтелектуальної власності необмеженість у просторі та можливість одночасного використання необмеженим колом осіб, нематеріальний характер, комерційну цінність, естетичний чи інформаційний зміст, можливість відокремлення від інших об'єктів [94, с. 4-11]. Звернімо увагу, що така ознака, як можливість використання необмеженим колом осіб знаходить підтримку у багатьох вчених [57, с. 37-42]. Повторюються і такі ознаки, як нематеріальність, об'єктивна форма, правова визначеність, комерційна цінність [18, с.10]. Поряд з ними згадуються можливість вартісної оцінки, неспоживаність, наявність авторів, можливість передачі шляхом відтворення, дія протягом певного часу і на обмеженій території тощо [57, с. 37-42; 18, с. 10; 371, с. 12].

Якщо проаналізувати сутність та особливості використання доменного імені, стає очевидним, що воно не відповідає більшості із зазначених ознак. Доменні імена не обов'язково характеризуються новизною – це не основна властивість, що визначає їхню цінність, вони не несуть в собі якогось естетичного чи інформаційного навантаження, вони не мають авторів, оскільки процес створення доменного імені навряд чи можна назвати творчою працею тощо. Основними ж ознаками, які надають специфіки доменним іменам та відрізняють їх від об'єктів права інтелектуальної власності є те, що доменні імена не можуть одночасно використовуватись необмеженим колом осіб – цінність доменного імені якраз і полягає в тому, що воно належить конкретно визначеному суб'єкту, який контролює його в певний момент часу та отримує користь від його використання, що наближає його за характеристиками до майна як об'єкта права власності. Таке наближення простежується і в тому факті, що,

на відміну від результатів інтелектуальної, творчої діяльності, доменне ім'я не може бути передане шляхом відтворення – воно існує у вигляді унікальної комбінації символів і не припускає можливості його дублювання. Це знову ж таки наближає його за ознаками до індивідуально-визначеної речі. Як згадувалося раніше, доменні імена мають екстериторіальний характер, тобто не обмежені визначеною територією.

Отже, фактично, безспірно спільними ознаками об'єктів права інтелектуальної власності та доменних імен є нематеріальний характер та комерційна цінність. Однак цього недостатньо для прирівнювання їх до об'єктів права інтелектуальної власності.

Як слушно зазначає Р.С. Нагорний, основною функцією доменних імен не є індивідуалізація юридичної особи, товарів або послуг, вони виконують функції позначення інформаційних ресурсів у мережі Інтернет, до того ж доменні імена не володіють ознакою новизни, творчої індивідуальності чи оригінальності. Отже, доменні імена не мають достатньо ознак для того, щоб кваліфікувати їх як об'єкти права інтелектуальної власності. Для цивільного обігу, на думку Р.С. Нагорного, не має суттєвого значення пошук ознак, які забезпечили б визначення доменного імені як об'єкту права інтелектуальної власності. Для потреб обігу цілком достатньо розглядати доменне ім'я як особливе майно, майнове право [193, с. 127].

Останнім часом так званий майновий підхід до тлумачення правової природи доменного імені отримує все більшої підтримки. Прихильники такого підходу зазначають, що для з'ясування правової природи доменного імені потрібно, перш за все, надати відповідь на питання, з якою метою набуваються права на доменні імена. Очевидною відповіддю буде, що права на доменні імена набуваються з метою вільного користування, володіння та розпорядження доменним іменем, при цьому доменне ім'я розглядається як товар, що має економічну цінність. Наведене дозволяє характеризувати таке право як майнове і таке, що має абсолютний характер. Натомість, якщо вважати, що право на доменне ім'я є відносним і зводиться лише до послуг реєстратора за договором,

неминучим є висновок, що права на доменні імена набуваються з метою отримання послуг від конкретного реєстратора і у визначеному таким реєстратором обсязі. Навіть якщо відмінити існуючий сьогодні інститут реєстрації доменних імен, цінність доменних імен від цього не втратилася б, а сутність прав не змінилась [141].

Саме майновий підхід до тлумачення правової природи доменного імені простежується сьогодні у практиці ЄСПЛ. Так, розуміння доменного імені як різновиду майна відображено у справі *Paeffgen GmbH v. Germany* [532]. У цій справі заявник скаржився, що заборона на використання і відчуження спірного доменного імені, а також зобов'язання подати заяву на анулювання реєстрації зазначеного домену порушує його право власності, передбачене Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод. ЄСПЛ у цій справі дійшов таких висновків: оскільки виключне право використання спірного домену мало економічну цінність, враховуючи зазначену властивість, це право є «власністю» (майном). Отже фактично, у цій справі ЄСПЛ визнав, що в основі правової природи прав на доменне ім'я можуть бути відносини власності, а саме, «договірне право на виключне використання доменних імен» [29, с. 345]. З такої позиції випливає, що по суті право на доменне ім'я є майновим правом, яке відповідно до вітчизняної концепції права власності може бути об'єктом права власності.

Зазначимо, що майновий підхід до визначення правової природи доменного імені може бути застосований для обґрунтування такого способу захисту прав на доменні імена як перереєстрація доменного імені на особу позивача або передача його позивачу. При цьому позивач має довести, що володіння доменним іменем будь-якою іншою, ніж позивач, особою, становитиме порушення його прав [29, с. 345].

Слід зазначити, що розуміння доменного імені як об'єкта права власності вже зустрічається у практиці національних судів. Так, у рішенні Деснянського районного суду міста Києва від 9 грудня 2020 року у справі № 754/5784/18 згадується вищенаведена позиція ЄСПЛ та робиться висновок про те, що

переделегування доменного імені фактично є позбавленням права власності реєстранта. Суб'єктом права власності на доменне ім'я є реєстрант, а не реєстратор, і саме до реєстранта домену, мають бути направлені вимоги позивача про делегування доменного імені [349].

Хоча суди очікувано не завжди підтримують можливість застосування щодо доменних імен способів захисту, аналогічних захисту майна. Так, Київський апеляційний суд у справі №754/13529/17 залишив без задоволення вимоги позивача про витребування з чужого незаконного володіння майна, а саме – права користування доменом. Щоправда, відмова у задоволенні позовних вимог відбулася на тій підставі, що технічно доменного імені, права на яке вимагали витребувати, вже не існувало [350].

Звернімо також увагу на той факт, що позиція, відповідно до якої доменне ім'я слід вважати різновидом майна, набуває все більшого поширення у міжнародній практиці. Так, у справі *Tucows v Renner* [547], що розглядалася Апеляційним судом Онтаріо, предметом судового розгляду було недобросовісне використання доменного імені. Справу було вирішено на користь позивача, при цьому було зазначено, що доменне ім'я є приватною власністю, частиною нематеріальних активів (*intangible property*) позивача, і більше, ніж просто інформацією [632, с. 3-12].

Аналогічно в Каліфорнії у справі *Kremen v. Cohen* було встановлено, що доменні імена є нематеріальним майном. У цій справі позивач (Кремен) володів доменом “sex.com”, який він придбав у Network Solutions. Відповідач (сумно відомий шахрай) направив шахрайський лист до Network Solutions від імені Кремена, і дав вказівку про скасування реєстрації, після чого відповідач отримав право власності на домен. Кремен подав позов з метою повернення доменного імені та незаконного отриманого прибутку. Під час процесу судом було визначено, що доменне ім'я по суті є незахищеним традиційними правовими конструкціями нематеріальним майном [519].

Таким чином, аналіз доменного імені крізь призму ознак об'єктів права інтелектуальної власності доводить до висновку, що доменне ім'я не можна

вважати об'єктом права інтелектуальної власності. Сьогодні відзначається тенденція розуміти права на доменні імена як майнові права, що можуть бути об'єктами права власності. Разом із тим, самі доменні імена розуміються як особливе нематеріальне майно. Однак досі немає однозначної відповіді, чим саме є таке нематеріальне майно за своєю природою. Якщо виходити з того, що доменне ім'я є буквенно-цифровою послідовністю, тобто по суті особливим різновидом інформації, і при цьому має економічну цінність, визначену попитом, це знову нас повертає до питання про необхідність виділення особливої категорії даних – цифрових даних, які не мають на меті бути обробленими та перетворитись на інформацію як знання (див. підрозділ 2.2.1.). Доменні імена відповідають раніше визначеним ознакам цифрових речей, до яких можна віднести: нематеріальність; стійкість та визначеність; економічну цінність; відчужуваність; виключність; неможливість або обмежену можливість копіювання; квазіабсолютний характер; можливість знищення (у значеннях, наведених у підрозділі 2.2.1.). Це дає підстави стверджувати, що доменні імена можуть бути визнані особливим різновидом майна, зокрема, різновидом цифрового майном, а саме – цифровою річчю.

Зазначимо, що в такому випадку вимога про захист прав на доменні імена шляхом перереєстрації доменного імені на особу позивача або передачі його позивачу нагадує віндикацію, коли індивідуально-визначена річ (майно) витребується з чужого незаконного володіння з метою передачі власнику. Отже, тут можна вести мову про так звану квазівіндикацію.

Крім проблеми визначення правової природи доменного імені, актуальним на сьогодні питанням, пов'язаним із доменними іменами, є проблема відповідальності за недостовірну інформацію, розміщену на веб-сайті. Жваві дискусії ведуться навколо Постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи» від 27 лютого 2009 року №1 [333], у якій ВСУ дійшов висновку, що належним відповідачем у разі поширення оспорюваної інформації в мережі Інтернет є автор відповідного інформаційного

матеріалу та власник веб-сайту. Якщо автор поширеної інформації невідомий або його особу та/чи місце проживання (місцезнаходження) неможливо встановити, а також коли інформація є анонімною і доступ до сайту - вільним, належним відповідачем є власник веб-сайту, на якому розміщено зазначений інформаційний матеріал, оскільки саме він створив технологічну можливість та умови для поширення недостовірної інформації. Далі ВСУ зазначає, що дані про власника веб-сайту можуть бути витребувані відповідно до положень ЦПК України в адміністратора системи реєстрації та обліку доменних назв та адреси українського сегмента мережі Інтернет, таким чином прирівнюючи власника доменного імені й власника веб-сайту. Зазначена позиція активно піддається критиці, оскільки особи власника доменного імені та власника веб-сайту далеко не завжди співпадають [643].

Дослідники убачають проблему в тому, що поняття доменного імені та веб-сайту недостатньо врегульовані, тому суди намагаються самостійно розмежувати ці поняття, що має наслідком досить неоднозначну судову практику у цій сфері. На першому етапі позиція судів зводилася до того, що власником сайту є особа, на яку зареєстроване відповідне доменне ім'я. Доменне ім'я, зареєстроване у відповідному домені, використовується для позначення відповідного сайту. Для того, щоб сайт був позначений конкретним доменним ім'ям, спочатку необхідно зареєструвати доменне ім'я у відповідному домені [352].

Пізніше з'являються дещо відмінні від загальної судової практики судові рішення. Так, наприклад, особа звернулася до Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області з позовом про захист честі, гідності та ділової репутації, і належними відповідачами вказала власника доменного імені, та підприємство, на якому вона працює. Відповідач пояснив суду, що є власником доменного імені, однак ані він, ані підприємство, директором якого він працює, не є власниками сайту, на якому розміщена стаття. На клопотання позивача, у національного реєстратора доменних імен були витребувані докази. У відповіді було зазначено, що реєстратор доменного імені не розміщує однойменний веб-

сайт на своїх технічних майданчиках і не є власником IP-адреси. З цієї причини запитувана інформація щодо веб-ресурсу та IP йому невідома. Тому суд сформував позицію, що відповідач є власником доменного імені (назви сайту), але не самого ресурсу [351].

Схожим до наведеного стало рішення Трускавецького міського суду Львівської області від 22 березня 2016 року у справі № 457/328/15-ц, який дійшов наступних висновків. Судом було встановлено у судовому засіданні, що truskavets-mi.com.ua є відкритим суспільним сайтом, доступ до якого має широке коло осіб. У матеріалах справи містяться відповідь реєстратора, відповідно до якої він не має об'єктивно та не може мати даних щодо власника сайту truskavets-mi.com.ua, а володіє лише інформацією щодо власника доменного імені truskavets-mi.com.ua. Таким чином, непред'явлення вимог до безпосереднього поширювача інформації унеможливлює можливість надання оцінки діям відповідачів у взаємозв'язку із матеріалами позовної заяви [136].

Таким чином, як слушно зазначають дослідники, суди приходять до висновку, що власниками доменного імені та веб-сайту можуть бути дві різні особи. Така ситуація можлива, коли власник доменного імені передає його у власність або користування іншій особі на підставі відповідного договору або ж коли воно здійснюється без належної правової підстави, про що адміністратор та реєстратор не повідомляються [136].

Слушним також представляється запропонований висновок про те, що якщо власник доменного імені довів, що він не розміщував певний веб-сайт, а натомість повідомить суду особу, яка має права і повноваження для такого розміщення, тоді така особа і має стати відповідачем і, якщо буде доведено, нести відповідальність за зміст веб-сайту [408].

У підсумку зазначимо, що погляд на доменне ім'я крізь призму ознак об'єктів права інтелектуальної власності доводить до висновку, що доменне ім'я не можна вважати об'єктом права інтелектуальної власності. Зокрема, доменні імена не обов'язково характеризуються новизною, принаймні, це не ключова ознака, що визначає їхню цінність, вони не несуть в собі якогось естетичного чи

інформаційного навантаження, вони не мають авторів, оскільки процес створення доменного імені навряд чи можна назвати творчою працею тощо. Натомість, до ознак, які надають специфіки доменним іменам та відрізняють їх від об'єктів права інтелектуальної власності можна віднести наступні:

1) доменні імена не можуть одночасно використовуватись необмеженим колом осіб – цінність доменного імені якраз і полягає в тому, що воно належить конкретно визначеному суб'єкту, який контролює його в певний момент часу та отримує користь від його використання, що наближає його за характеристиками до майна як об'єкта права власності;

2) доменне ім'я не може бути передане шляхом відтворення – воно існує у вигляді унікальної комбінації символів і не припускає можливості його дублювання, що наближає його за ознаками до індивідуально-визначеної речі;

3) доменні імена мають екстериторіальний характер, тобто не обмежені визначеною територією.

Отже, фактично, безспірно спільними ознаками об'єктів права інтелектуальної власності та доменних імен є нематеріальний характер та комерційна цінність. Однак цього недостатньо для прирівнювання їх до об'єктів права інтелектуальної власності.

Сьогодні відзначається тенденція розуміти права на доменні імена як майнові права, що можуть бути об'єктами права власності. Так, у практиці ЄСПЛ виключне право використання спірного домену було визнано майном на тій підставі, що має економічну цінність. Разом із тим, у світі складається тенденція самі доменні імена розуміти як особливе нематеріальне майно. Видається, що з урахуванням раніше визначених ознак цифрових речей, яким відповідає також і доменне ім'я, та до яких можна віднести: нематеріальність; стійкість та визначеність; економічну цінність; відчужуваність; виключність; неможливість або обмежену можливість копіювання; квазіабсолютний характер; можливість знищення, є підстави стверджувати, що доменні імена можуть бути визнані особливим різновидом майна, а саме – цифровою річчю.

2.2.4. Інтернет речей

Наприкінці XX століття історія людства поділилася на дві епохи завдяки появі Інтернету. І швидкість у розвитку технологій набирає таких обертів, що вже сьогодні, на початку XXI століття ми впевнено можемо говорити про нову епоху в нашій історії – епоху Інтернету речей. Так, якщо кількість пристроїв, підключених до Інтернету у 2003 р. складала 500 мільйонів, вже у 2010 р. їх кількість зросла до 12,5 мільярдів, а до кінця 2021 року прогнозують підключення до Інтернету до 46 мільярдів пристроїв [434]. Це, з одного боку, відкриває величезні перспективи для розвитку суспільства, але з іншого, як будь-яке нове явище, породжує низку проблем, у тому числі, у правовій сфері, оскільки сьогодні не існує жодного комплексного рішення щодо правового регулювання відносин у сфері Інтернету речей, як не існує і самого легального визначення цього поняття. Тому, для початку, зупинимось детальніше на аналізі деяких технічних аспектів цього явища, які дозволяють скласти цілісне уявлення про Інтернет речей, що необхідно для вирішення правових проблем у цій сфері.

Термін «Інтернет речей» з'явився у 1999 році, коли працівником компанії Procter & Gamble Кевіном Ештоном було запропоновано покращити логістику корпорації за допомогою радіочастотних міток (radio-frequency identification, RFID) [115]. Щоправда, сьогодні цей термін піддається критиці на тій підставі, що Інтернет, фактично, є ім'ям власним, яке використовується для позначення глобальної Мережі мереж, побудованої на певних стандартах. Тоді як існує ще Всесвітня павутина (WWW) – найбільш популярна Інтернет-платформа, яка забезпечує доступ до документів і технічно не містить перепон для підключення до цієї мережі речей-пристроїв, тобто для створення мереж, які складаються із речей із використанням технології Інтернет. Як зазначають критики, підміна понять виникла і зміцнилася через відсутність належного розуміння відмінностей між Інтернетом і WWW. Всесвітня павутина – це розподілена система, що надає доступ до зв'язаних між собою документів, розташованих на різних комп'ютерах, підключених до Інтернету. Говорячи про IoT, зазвичай

мають на увазі не просто комунікації, а щось аналогічне WWW, щось на зразок павутини речей. Ця обставина була усвідомлена відносно недавно, після чого з'явився відповідний термін Web of Things (WoT), який точніше підходить до ідеального уявлення про IoT [446]. (Саме тому у багатьох джерелах використовується поняття «інтернет речей» – з маленької літери).

Проте сьогодні вже існує усталений термін «Інтернет речей», який набув широкого застосування у 2008-2009 роках, коли відбувся перехід від «Інтернету людей» до «Інтернету речей», коли кількість підключених до Мережі предметів перевищила кількість населення Землі, і який, очевидно, буде використовуватися в подальшому, що викликає потребу введення його і у правове поле.

Сьогодні існує безліч технічних визначень поняття «Інтернет речей», зокрема, Інтернет речей визначається як мережа фізичних об'єктів, які мають вбудовані технології, що дозволяють здійснювати взаємодію із зовнішньою середою, передавати відомості про свій стан та приймати дані ззовні. Також Інтернет речей визначають як «речі», такі як пристрої та датчики, відмінні від комп'ютерів, смартфонів або планшетів, які поєднуються, взаємодіють або передають інформацію один з одним або один від одного завдяки Інтернету [271].

Інтерес для нашого подальшого дослідження представляє визначення, згідно якому Інтернет речей – це концепція комунікаційної мережі фізичних або віртуальних об'єктів («речей»), які мають технології для взаємодії між собою та з навколишнім середовищем, а також можуть виконувати певні дії без втручання людини. Сутність цієї концепції полягає в тому, щоб всі предмети побуту, товари, вузли технологічних процесів тощо, були оснащені вбудованими комп'ютерами та сенсорами, мали змогу обробляти інформацію, що надходить із навколишнього середовища, обмінюватися нею та виконувати різні дії в залежності від отриманої інформації [123]. Звернімо увагу, що у визначенні поняття «Інтернет речей» часто використовується поняття «віртуальної речі». Так, відповідно до Рекомендації Y2060 Відділу стандартів зв'язку Міжнародного союзу електрозв'язку «Огляд Інтернету речей», під Інтернетом речей

пропонується розуміти глобальну інфраструктуру для інформаційного суспільства, яка забезпечує можливість надання більш складних послуг шляхом з'єднання між собою (фізичних та віртуальних) речей на підставі існуючих і таких, що розвиваються, функціонально сумісних інформаційно-комунікаційних технологій [600].

Серед визначень поняття «Інтернет речей» з урахуванням правового аспекту, що пропонуються сучасними дослідниками, варто виділити визначення, запропоноване О.А. Барановим, згідно якому під Інтернетом речей слід розуміти комплекси і системи, що складаються з сенсорів, мікропроцесорів, виконавчих пристроїв, локальних та/або розподілених обчислювальних ресурсів та програмних засобів, програм штучного інтелекту, технологій хмарних обчислювань, передача даних між якими здійснюється за допомогою мережі Інтернет, та призначені для надання послуг і проведення робіт в інтересах суб'єктів (фізичних або юридичних осіб) [21, с. 7].

Вказане визначення представляється цілком прийнятним для розуміння поняття Інтернету речей у правовій площині, хіба що з тим уточненням, що Інтернет речей варто визначати як вищевказану сукупність компонентів, які використовуються для задоволення інтересів фізичних, юридичних осіб або інтересів держави і суспільства (з урахуванням того факту, що Інтернет речей є багатогранним поняттям та може використовуватись у різних сферах, з різними цілями, а тому тут можуть виникати різноманітні правові відносини з відповідно різними учасниками).

Зазначимо тут також, що сьогодні у правовій площині превалює об'єктний підхід у розумінні Інтернету речей [428, с. 8], ця позиція буде основою нашого подальшого дослідження.

До основних компонентів Інтернету речей відносяться: фізичні об'єкти, оснащені датчиками та механізмами для прийому та обробки сигналів; Інтернет-доступ: стандарти і протоколи зв'язку для підключення датчиків до єдиної мережі; Мережа (зв'язок): доступ в Інтернет: бездротовий/дротовий доступ, Wi-Fi, Bluetooth, ZigBee, VPN, мережі покоління 2G/3G/4G/5G; хмарні сервери:

корпоративні і хмарні обчислювальні системи/платформи, здатні обробляти дані і виконувати інші аналітичні операції в режимі реального часу, зберігання і доставка контенту, хостинг додатків; додатки і взаємодія з користувачами: взаємодія людей, додатків і бізнес-процесів [115].

Іноді Інтернет речей називають своєрідною екосистемою, побудованою не на біологічних, а на технологічних зв'язках [680].

Така різноманітність компонентів, що входять до складу Інтернету речей поряд із широтою спектру застосування цього явища, обумовлює значну кількість правових проблем, пов'язаних із Інтернетом речей, зокрема, це питання правового режиму інформації, захисту персональних даних і приватного життя, інформаційної безпеки, проблеми ідентифікації осіб, відповідальності за порушення у сфері IoT, проблема збору доказів тощо. Перелік цих проблем на сьогодні не є вичерпним, але у світі активно робляться спроби визначити, які саме проблеми можуть виникнути у зв'язку із поширенням такого явища як Інтернет речей та врегулювати відносини, пов'язані із його існуванням [240, с. 107-112].

В рамках цього дослідження ми ставимо за мету проаналізувати ті правові проблеми у сфері Інтернету речей, які так чи інакше пов'язані з правом власності, визначити проблеми, з якими стикаються власники так званих «розумних речей».

Оскільки Інтернет речей є складним та багатокомпонентним поняттям, перш, ніж перейти до проблематики правового регулювання відносин власності, пов'язаних із використанням пристроїв, підключених до Інтернету речей, варто зупинитися детальніше на компонентах, що входять до його структури, а також окреслити сфери, у яких застосовується Інтернет речей.

Перш за все, зазначимо, що сьогодні виділяють різні рівні Інтернету речей. Так, на думку Р.В. Краненбурга, IoT можна умовно поділити на чотири рівні:

1) перший рівень пов'язаний з ідентифікацією кожного об'єкту (радіочастотна ідентифікація, тобто мітки RFID);

2) другий рівень пов'язаний з сервісом з обслуговування потреб споживача (можна розглядати як мережу власних «речей», приклад – «розумний будинок»);

3) третій рівень пов'язаний з урбанізацією міського життя, тобто це концепція «розумного міста», взаємодія у локальних масштабах;

4) четвертий рівень – сенсорна планета (дозволяє переміщення між державами та здійснення платежів лише за допомогою вбудованих чипів та сенсорних карт) [344].

Більш поширеним і практично усталеним є підхід, відповідно до якого Інтернет речей поділяється на споживацький (побутовий) та промисловий. В основу такого поділу покладається задача, на вирішення якої зорієнтовані технології IoT:

- споживацький IoT стосується вирішення персональних задач, коли технології IoT зв'язують речі і об'єкти, орієнтуючись на приватні потреби фізичної особи, пропонуючи якісне рішення її особистих цілей;

- промисловий IoT стосується вирішення групових задач, коли технології IoT зв'язують речі і об'єкти, орієнтуючись на ділові або соціальні потреби групи осіб, пропонуючи якісне рішення спільних та/або сумісних цілей [369].

Кожен з цих сегментів, у свою чергу, включає різноманітні ніші або сфери застосування IoT. Зокрема, в рамках сегменту споживацького Інтернету речей виділяють натільні пристрої (wearables), розумний будинок (smart home), розумний одяг, smart TV, розумні девайси для тварин тощо. В рамках промислового IoT виділяють розумний транспорт (connected cars), безпілотний транспорт, розумне місто (smart city), страхову телематику (usage-based insurance), розумні робочі місця, розумні електромережі (smart grid), розумні заводи (smart factory, industrial internet, IIoT), точне землеробство (фермерське господарство), розумні свердловини (smart well), геолокаційний маркетинг, у тому числі бікони (англ. beacon – маленькі маячки, які зв'язуються з телефонами покупців, що знаходяться у радіусі до 50 метрів від закладу з метою надання певної інформації про акції, реклами про цей заклад та ін.), розумні склади тощо [116].

Це лише приблизний перелік, крім того, Інтернет речей може застосовуватись у медичній, фінансовій, військовій сфері, у сфері авіації, у сфері

захисту оточуючої середи, захисту лісових, водних ресурсів тощо. Відповідно до більш розширеного дослідження, проведеного Beecham Research (компанія, що займається маркетинговим аналізом та розвитком IoT), сектори послуг, де використовується IoT включають:

- IT та мережі, які поділяються на публічні та корпоративні прикладні групи (приклади пристроїв: сервери, комутатори, маршрутизатори, сховища);
- безпека та охорона, які охоплюють обладнання для стеження та контролю (радары, безпілотники, зброя, літаки, танки, винищувачі, бойові комплекти зв'язку), суспільну інфраструктуру (автомобілі, дорожні робочі, служби безпеки, пожежні, екологічний моніторинг), аварійні служби (машини швидкої, аварійної служби);
- роздрібна торгівля, що охоплює спеціалізовані місця, як автозаправні станції, ігрові клуби, боулінг тощо, туризм та громадське харчування, магазини (касові термінали, торгівельні автомати);
- транспорт, який включає неавтомобільний (вітряний, залізничний, морський), автомобільний (легкові, вантажні, будівельна техніка), транспортні системи (системи оплати, управління трафіком, навігація), розподілення (трубопроводи, конвеєри, обробка металів);
- промисловість, де IoT охоплює перетворення, процеси, автоматизацію ресурсів;
- охорона здоров'я і наука про життя (імпланти, хірургічне обладнання, насоси, телемедицина);
- споживацький сектор та дім (цифрові камери, енергосистеми, посудомийки, електронні книги, настільні комп'ютери, пральні машини, датчики, лампочки, телевізори, MP3, ігрові приставки, освітлення, сигналізація);
- енергія (турбіни, вітряки, генератори, акумулятори, датчики тощо);
- будівля – комерційні та промислові (транспорт, пожежна безпека, освітлення, доступ, охорона).

Як бачимо, IoT включає дуже різноманітні речі з численних сфер, усі вони не можуть бути охоплені одним правовим режимом. Тут мають діяти, в першу

чергу, класичні правила щодо класифікації речей, наприклад, необхідно розрізняти речі, які знаходяться в обороті та можуть бути об'єктами права приватної власності, речі з обмеженим оборотом та речі вилучені з обороту. Хоча класичні підходи до розуміння речей та сфер їх застосування трохи змінюються. Наприклад, сьогодні розробляються роботи-комахи, які використовуються для виконання небезпечного будівництва, знаходження людей, які вижили після катастроф, приймання участі у моніторингу змін клімату і погодних умов, для обпилювання рослин, у військовій діяльності. Очевидно, що в кожному разі потрібно вирішувати, чим по суті є такий робот – якщо він застосовується як зброя, очевидно, він повинен бути віднесений до речей, обмежених або навіть вилучених із цивільного обігу. Або нанороботи, які використовуються у медичній діяльності – такі речі мають змінити уявлення про правові наслідки медичних помилок. Висловимо припущення про можливість віднесення такого роду пристроїв (поряд із безпілотним транспортом) до джерел підвищеної небезпеки та передбачити відповідальність власника за шкоду, нанесену такими речами (це відповідає сучасній теорії покладання шкоди на власника джерела підвищеної небезпеки навіть за відсутності його вини у заподіянні шкоди), оскільки в таких випадках власники повинні стежити за справністю своїх речей, у тому числі і за нормальним функціонуванням їх програмного забезпечення. Інша справа, що у випадках виявлення помилок у програмному забезпеченні власникам повинна бути надана можливість звертатися до виробника/розробника програмного забезпечення з регресними вимогами.

Така різноманітність речей у складі екосистеми Інтернету речей викликає необхідність класифікації об'єктів, що входять до Інтернету речей, з метою правового регулювання відносин, що виникають в тих чи інших сферах. Зокрема, в цілях аналізу пристроїв, підключених до Інтернету речей з точки зору відносин власності, доцільним представляється виділити наступні види об'єктів права власності у сфері Інтернету речей (класифікація, яка не претендує на вичерпність, але яка може бути корисною з точки зору передбачення різних правових режимів для тих чи інших категорій розумних речей).

1. Залежно від оборотоздатності:

1) пристрої, підключені до Інтернету речей, що перебувають у цивільному обігу та можуть бути об'єктами приватної власності без будь-яких спеціальних умов;

2) пристрої, підключені до Інтернету речей, обмежені у цивільному обігу, які можуть бути об'єктами приватної власності лише за умови відповідності спеціальним вимогам, визначеним законом;

3) пристрої, підключені до Інтернету речей, вилучені з цивільного обігу, які можуть бути об'єктами лише комунальної або державної власності.

2. Залежно від сфери застосування:

1) пристрої для побутового вжитку (натільні пристрої, розумні речі, розумний будинок, розумні автомобілі тощо);

2) пристрої, що використовуються у промисловості та сільському господарстві з метою виробництва (розумні заводи, розумні робочі місця, точне землеробство, мітки для сільськогосподарських тварин);

3) пристрої, що використовуються для забезпечення функціонування розумного міста (розумний міський транспорт, розумні електромережі, пристрої, що забезпечують безпечну соціальну інфраструктуру, пристрої, що забезпечують охорону здоров'я, пристрої, що використовуються у торгівлі, розважальній сфері та сфері громадського харчування);

4) пристрої, що використовуються із метою захисту оточуючої середи;

5) пристрої, що використовуються для забезпечення безпеки та охорони шляхом стеження та контролю (радари, безпілотники, зброя, літаки, танки, винищувачі, бойові комплекти зв'язку).

3. Залежно від рівня оснащеності розумної речі (цей перелік може змінюватись та доповнюватись залежно від розвитку технологій):

1) пристрої із вбудованими чипами, датчиками, радіомітками, які лише дозволяють їх ідентифікацію;

2) пристрої, оснащені обмеженим штучним інтелектом, реактивні роботи, які здатні виконувати лише одну конкретну функцію і не мають можливостей

саморозвитку. Це може бути так званий слабкий штучний інтелект або обмежений штучний інтелект (Narrow AI), які орієнтовані на вирішення одного чи декількох завдань, що виконує або може виконувати людина; прості роботи [22, с. 18-40];

3) пристрої, оснащені штучним інтелектом та здібністю до самонавчання (machine learning), у тому числі людиноподібні роботи. Сюди можна віднести сильний штучний інтелект (Strong Artificial Intelligence), загальний штучний інтелект (Artificial General Intelligence), роботів-андроїдів [22, с. 18-40]. Такі елементи системи Інтернету речей здатні до самостійного створення об'єктів, тому претендують на власну правосуб'єктність; питання щодо того, чи є ці елементи IoT об'єктом права власності людини, чи це самостійний суб'єкт, який сам може володіти речами на праві власності видається дискусійним.

Виникає також питання, що саме є об'єктом права власності у сфері Інтернету речей, адже він складається з різноманітних компонентів. Тому для визначення особливих об'єктів права власності у сфері IoT необхідно проаналізувати компоненти, що входять до складу системи IoT.

Усі компоненти зі структури Інтернету речей можуть бути зведені в просту формулу: фізичні об'єкти + контролери, сенсори, виконавчі механізми + Інтернет = IoT. Ця формула чітко описує саму суть Інтернету речей. Екземпляр IoT складається з набору фізичних об'єктів, кожний з яких:

- містить мікроконтролер, що забезпечує інтелектуальність;
- містить датчик, що вимірює який-небудь фізичний параметр, та/або виконавчий механізм, що спрацьовує від якого-небудь фізичного параметра;
- має нагоду комунікації по Інтернету або якій-небудь іншій мережі.

Елементом, що не входить в цю формулу, є спосіб ідентифікації окремої речі, звичайно званий тегом [394], тобто вона не охоплює простих елементів IoT першого рівня (таких, що ідентифікуються завдяки RFID-міткам).

Звичайно, об'єктами права власності у сфері Інтернету речей є ці самі фізичні об'єкти, оснащені додатковими датчиками та сенсорами, що надають цій речі можливості підключення до мережі або можливості взаємодії з іншими

речами з використанням інших протоколів і тим самим перетворюють звичайну фізичну річ на «розумну». Тут необхідно звернути увагу на той факт, що права інтелектуальної власності на програмне забезпечення, завдяки якому забезпечується функціонал речі, залишаються за його розробниками, це сфера дії авторського права. Нагадаємо, що відповідно до ст. 419 ЦК України, право інтелектуальної власності та право власності на річ існують як самостійні правові категорії, передача кожного з цих прав є самостійним юридичним фактом, який породжує, змінює, припиняє самостійні правовідносини. Внаслідок цього перехід права власності на річ, у якій був зафіксований результат інтелектуальної, творчої діяльності, не означає переходу права на об'єкт права інтелектуальної власності, і навпаки.

Слід також звернути увагу на раніше наведене визначення Інтернету речей відповідно до Рекомендації Y2060 Відділу стандартів зв'язку Міжнародного союзу електрозв'язку «Огляд Інтернету речей», у якому згадуються фізичні та «віртуальні» речі. У цій же Рекомендації даються поняття речі та пристрою у контексті IoT. Так, під річчю стосовно Інтернету речей пропонується розуміти предмет фізичного світу (фізичні речі) або інформаційного світу (віртуальні речі), який може бути ідентифікований та інтегрований в мережі зв'язку. Пристрій стосовно Інтернету речей означає елемент устаткування, який володіє обов'язковими можливостями зв'язку і додатковими можливостями вимірювання, спрацьовування, а також введення, зберігання і обробки даних. Пристрої (Device) включають пристрої переносу даних (Data-carrying Device), пристрої збору даних (Data-capturing Device), сенсорні пристрої (Sensing Device), виконавчі пристрої (Actuating Device), пристрої загального призначення (General Device) [394]. Отже, говорячи про Інтернет речей варто розрізняти речі як фізичні об'єкти та пристрої, як різноманітні девайси, які надають фізичним об'єктам можливостей бути елементами Інтернету речей. Такі пристрої зазвичай є вбудованими елементами і, очевидно, повинні розглядатися як складові частини речі у значенні ст. 187 ЦК України, тобто такі елементи передаються у власність у складі речі без додаткового обговорення, оскільки відокремлення

таких елементів від розумної речі перетворить її на звичайну річ, що призведе до її істотного знецінення.

Поняття віртуальних речей у Рекомендації не деталізується, зазначається лише, що кожна фізична річ в Інтернеті речей може бути представлена однією або кількома віртуальними речами, але при цьому віртуальна річ може існувати без відповідної фізичної речі. Фізичні речі зіставлені віртуальним речам, що зберігаються в базах даних та інших структурах даних. Додатки обробляють віртуальні речі і працюють з ними [394].

У літературі зустрічається таке визначення віртуальних об'єктів Інтернету речей: це електронний елемент зі специфічною метою, який включає серію даних і може виконувати певні дії. До таких об'єктів відносять електронні квітки, електронні книги, мапи, щоденники, електронні гаманці, контактні карти тощо. Аналіз поведінки таких віртуальних речей з технічної точки зору демонструє відсутність стандартних форматів або яких-небудь рекомендації щодо нормалізації їхнього використання. На сьогодні не існує механізму, який дозволив би ставитись до таких об'єктів уніфіковано, зберігати їх, ділитися ними, управляти ними за допомогою додатків, які можуть не знати їх формату. Фактично, віртуальні речі в Інтернеті речей також інтегруються на різних рівнях та є доволі різноманітними за своєю сутністю та рівнем складності. Так, уявімо собі йогурт з RFID-міткою, єдиною властивістю якого є можливість його ідентифікації і порівняємо його з розумним холодильником, який є значно більш складним об'єктом, оскільки містить в собі каталог дій, що дозволяє йому взаємодіяти з людьми та іншими речами, такими, як йогурт з міткою [575]. Однак зазначимо, що з точки зору цивільного права обидва ці об'єкти залишаються речами – предметами матеріального світу. Так само і з віртуальними речами – незважаючи на те, що вони доволі різноманітні і на цьому етапі складно виробити уніфікований підхід до їх регулювання, для визначення їх правового статусу слід враховувати перш за все те, що вони усі, незалежно від їх різноманітності, є віртуальними речами, тому треба зосередити увагу на визначенні сутності цього явища.

Згадка про «віртуальні речі» у запропонованому в Рекомендації визначенні відсилає до концепції віртуальної власності, яка набуває все більшого поширення останнім часом (детальніше про це див. підрозділ, присвячений віртуальній власності).

Розвиток концепції віртуальної власності допоможе визначитись із підходами до правового регулювання віртуальних речей, у тому числі в рамках Інтернету речей. Складність тут полягає в тому, що віртуальні речі в рамках Інтернету речей, як зазначалось, є дуже неоднорідними за своєю суттю. Наприклад, електронні записи у хмарних сховищах, отримані з фітнес-браслету у категоріях Інтернету речей є віртуальною річчю, а з точки зору цивільного права є інформацією, більш того – персональними даними. Тоді як електронний білет чи книга у рамках Інтернету речей також є віртуальними речами, але в рамках цивільного права останнім часом висловлюються пропозиції щодо кваліфікації їх як об'єктів права віртуальної власності (оскільки вони, зокрема, є подібними до речей матеріального світу, можуть відчужуватись, набуватись, мають майнову цінність, і не підпадають під ознаки об'єктів прав інтелектуальної власності). Разом із тим, допустимим є розроблення уніфікованого підходу до розуміння правової сутності віртуальної речі в контексті Інтернету речей як особливого об'єкта права віртуальної власності, або класифікація віртуальних об'єктів в Інтернеті речей за аналогією з об'єктами реального світу (віднесення окремих віртуальних об'єктів до інформації, інших – до речей тощо). Все залежить від подальшого розвитку Інтернету речей, деталізації поняття віртуальної речі в рамках поняття Інтернету речей і розвитку концепції віртуальної власності. Тому на сьогодні важко говорити про особливості правового регулювання віртуальних речей як елементів Інтернету речей, але вже сьогодні зрозуміло, що так само, як і фізичні об'єкти, деякі віртуальні об'єкти повинні мати можливість змінювати власника, потрібно передбачити наслідки передачі девайсу, в якому міститься такий об'єкт тощо, і ці питання потрібно вирішувати [202].

Крім проблем, пов'язаних із невизначеністю правового статусу віртуальних речей у складі Інтернету речей, власники «розумних» речей стикаються ще з низкою проблем. Так, сьогодні постає проблема захисту прав власників розумних речей у випадках дистанційного втручання у діяльність розумних речей. Наприклад, технічно може існувати можливість дистанційного відключення речі, що значно впливає на можливість реалізації правоможності користування такою річчю, оскільки маючи право на фізичну річ, власник позбавляється можливості використовувати її технологічний функціонал, заради якого, власне, і була придбана ця річ. Крім того, такі можливості дистанційного втручання в управління розумними речами можуть бути навіть небезпечними. Наприклад, відомим є випадок, коли внаслідок невнесення чергового внеску в рахунок погашення кредиту на оснащений «розумним» функціоналом автомобіль, він був дистанційно відключений менеджером у той час, коли власниця терміново везла у шпиталь свого сина. Звісно, така ситуація, навіть за умови, коли можливість дистанційного відключення речі передбачена договором, несе в собі значну небезпеку і повинні бути розроблені механізми взаємодії між власником речі та її виробником або особою, яка надає послуги, на такі випадки.

Представляється, що у випадках, коли здійсненню права власності на розумну річ дистанційно заважає особа без достатніх на те правових підстав, з метою захисту прав власника цілком допустимим є застосування класичного негаторного позову згідно зі ст. 391 ЦК України, відповідно до якої власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном. Ситуація з дистанційним відключенням речі, позбавленням речі її функціоналу, або вчинення перепон для зв'язку фізичних та віртуальних елементів розумної речі, що має наслідком позбавлення власника можливостей використання речі відповідно до її призначення, є аналогічною фізичному втручання у здійснення права власності.

Слід також зазначити, що у деяких випадках правоможності користування та розпорядження розумною річчю обмежуються ліцензійною угодою. Така

ситуація викликана тим, що більшість пристроїв IoT постачаються з вбудованим програмним забезпеченням, і без нього належно або взагалі не працюватимуть. Це забезпечення зазвичай ліцензується, а не продається. Пункти ліцензійної згоди можуть перешкоджати користувачам ремонтувати, змінювати чи перепродавати їхні пристрої. «Прив'язування» користувачів до одного бренду та одного постачальника може бути антиконкурентним заходом. Так, наприклад, вже кілька років американські фермери сперечаються з виробниками сільськогосподарської техніки, такими як John Deere, відстоюючи свої права ремонтувати трактори, які містять вбудоване програмне забезпечення. Фермерам було надано трирічне звільнення від виконання законів про авторське право в 2015 році. Проте John Deere продовжує боротися. У жовтні 2016 року компанія випустила нову ліцензійну угоду, яка забороняє майже всі модифікації програмного забезпечення на своїх тракторах. Це рішення є спробою переконатися, що всі ремонтні роботи виконуються підрядниками John Deere [460]. Видається, що такий підхід безпідставно обмежує права власників, неприпустимим є нав'язування споживачам правил поведінки стосовно їх речей, які відповідають інтересам виробника, це також одна з проблем IoT, яка потребує вирішення.

Ще одним відомим випадком порушень прав власників розумних речей є ситуація, коли компанія, що виробляла системи розумного будинку, була придбана конкуруючою компанією і через деякий час остання повідомила власникам розумних будинків, придбаних раніше, про те, що їх підтримка більше не буде здійснюватись, системи будуть відключені. Тому у випадках придбання розумних речей особливу увагу потрібно звертати на обов'язки виробника або особи, що надає послуги, щодо технологічної підтримки функціонування таких систем, наслідків припинення юридичних осіб, які здійснюють таку підтримку тощо.

Така ситуація повертає нас до питання про необхідність сертифікації IoT-продуктів, стандартизації та уніфікації форматів їх діяльності, що зможе забезпечити безперервність функціонування розумних речей навіть у випадку

зміни їх виробників. Так, сьогодні спеціалістами у сфері IoT активно дискутується необхідність узгодження співіснування різноманітних пристроїв шляхом введення відкритої сертифікації IoT-продуктів [52]. Проблему узгодження співіснування різноманітних компонентів Інтернету речей, на думку дослідників, допоможе вирішити також введення певних стандартів у сфері Інтернету речей. Так, зазначається, що патентовані та закриті системи Інтернету речей повинні уступити місце більш відкритому простору. Ситуація, коли існує безліч різноманітних нестандартизованих пристроїв аналогічна ситуації, коли б, наприклад, кожен виробник автомобілів використовував би свою систему управління, в одному автомобілі б встановлювалось кермо, а в іншому – джойстик чи панель управління. Або якби системи електронної пошти були б несумісними, а по телефону було б неможливо телефонувати на номери інших операторів, і для побутової техніки різних брендів були б потрібні різні типи підключення води або електричної енергії. Так само і у світі Інтернету закритих чи патентованих речей, у якому пристрої не підключені один до одного, власник будинку не зможе керувати освітленням, системою безпеки, терморегулятором, замками тощо за допомогою центрального додатку або панелі управління. І сьогодні дедалі більше визнається необхідність стандартів для Інтернету речей. З цією метою Асоціацією зі стандартизації було розроблено низку стандартів і протоколів, покликаних допомогти розвитку підключених систем [79, с. 120-121]. Допомогти забезпечити права власників IoT-продуктів може також встановлення вимоги щодо поширення програмного забезпечення з відкритим кодом для IoT-продуктів, призначених для кінцевих споживачів [641].

Значною проблемою для власників «розумних» речей залишається проблема захисту приватності та персональних даних. З метою забезпечення захисту персональних даних у Європейському Союзі було розроблено нові правила обробки персональних даних та прийнято Загальний регламент із захисту даних (Регламент ЄС 2016/679 від 27 квітня 2016 року або General Data Protection Regulation – GDPR [663]), положення якого стосуються також і сфери Інтернету речей. Однією з важливих для належного розвитку IoT новацій,

закріплених у GDPR, є так звані дружні для інновацій правила, відповідно до яких гарантії захисту даних у продуктах та послугах, що розробляються, повинні бути забезпечені на найраніших стадіях розвитку, тобто ще на стадії проектування. Це правило має назву Privacy by Design або Data Protection by Design (воно знайшло своє закріплення у ст. 25 GDPR). Основними принципами Privacy by Design є такі:

1) превентивні заходи, а не тільки усунення наслідків: вбудовування конфіденційності в конструкцію системи повинне бути активним, а не обмежуватися лише заходами з усунення наслідків. Такий підхід передбачає і запобігає випадкам порушення конфіденційності ще до того, як вони відбуваються. Іншими словами, особиста інформація повинна бути захищена до того, як система запущена в роботу, а не після виявлення порушень конфіденційності;

2) конфіденційність як стандартна установка: Privacy by Design прагне досягти максимального ступеню захисту особистої інформації, гарантуючи, що персональні дані захищені автоматично в тій або іншій інформаційній системі або ділових відносинах. Навіть якщо індивідум не вживає ніяких заходів, його особиста інформація залишається надійно захищеною. Не вимагається ніяких дій з боку індивідуума для захисту особистої інформації, – система вже спочатку містить в собі необхідні установки;

3) конфіденційність як частина структури: захист особистої інформації повинен стати невід’ємною частиною архітектури будь-якої інформаційної системи або ділових відносин. Це не якийсь додатковий компонент, внесений в систему пост-фактум;

4) повна функціональність із сумарним позитивним результатом: Privacy by Design не шукає приводів для помилкової дихотомії, таких, наприклад, як зміцнення безпеки системи на противагу захисту особистої інформації, демонструючи, що можна забезпечити і те, і інше;

5) захист особистої інформації впродовж всього циклу її збору, зберігання, обробки і знищення: конфіденційність повинна бути вбудована в систему ще до

початку збору даних. Більш того, цей захист повинен надійно розповсюджуватися на весь цикл зберігання і обробки даних; іншими словами, збереження даних має важливе значення для конфіденційності від моменту запуску системи і до кінця її існування. Це гарантує надійне зберігання даних, а після закінчення їх використання – надійне і своєчасне знищення;

6) доступність і відвертість: всі компоненти і операції залишаються відкритими і доступними, як для користувачів, так і для тих, хто забезпечує даний вид сервісу;

7) дотримання конфіденційності користувачів: система повинна бути орієнтована на користувача. Це досягається такими заходами, як захист особистої інформації за замовчуванням, своєчасне повідомлення про збір особистої інформації, надання користувачу свободи вибору в зручній і зрозумілій формі [125]

Варто зазначити, що Регламент ЄС 2016/679 носить екстериторіальний характер, тобто застосовується до усіх компаній, що обробляють персональні дані громадян та резидентів ЄС, незалежно від місця знаходження такої компанії, а тому мають прийматись до уваги й українськими виробниками «розумних» речей. У світлі триваючої роботи над законопроектом щодо захисту персональних даних (спрямованому на приведення у відповідність українського законодавства про захист персональних даних з європейськими стандартами), варто було б врахувати наведені принципи Privacy by Design. Доцільно було б передбачити у новому законопроекті окрему статтю, присвячену забезпеченню захисту персональних даних на стадії проектування, за аналогією зі ст. 25 GDPR, наступного змісту:

«Стаття___. Захист персональних даних на стадії проектування та за замовчуванням.

1. Суб'єкти, які здійснюють обробку персональних даних, під час визначення засобів обробки та здійснення обробки застосовують необхідні технічні та організаційні заходи, спрямовані на мінімізацію даних та інтеграцію необхідних гарантій у процес обробки з метою захисту суб'єктів даних.

2. Суб'єкти, які здійснюють обробку персональних даних, застосовують необхідні технічні та організаційні заходи для забезпечення обробки за замовчуванням лише тих персональних даних, обробка яких є потрібною для конкретної мети. Цей обов'язок поширюється на кількість зібраних персональних даних, ступінь їх обробки, строк зберігання та доступність.

3. Заходи, передбачені частиною 2 цієї статті повинні гарантувати, що персональні дані за замовчуванням не були доступними для невизначеного кола фізичних осіб».

Запровадження нових правил дає підстави сподіватись, що виробники елементів Інтернету речей будуть більше дбати про захист персональних даних споживачів. У тому числі, про захист їх від хакерських атак. Адже за статистикою, що склалася до розробки нових правил, більш ніж 70% пристроїв, які входять до Інтернету речей, мали вразливості, у 60% з них був небезпечний web-інтерфейс. При цьому більшість з них мали доступ до персональних даних своїх володільців, таких, як адреса, email і навіть банківський рахунок. Часто це було пов'язано з тим, що виробники, намагаючись зменшити свої витрати, радикально економили на забезпеченні безпеки. Наприклад, постачальники дешевих камер практично ігнорували включення до своїх продуктів засобів захисту, оскільки, за їх оцінками, для більшості користувачів камер низька вартість набагато важливіше [418].

У підсумку зазначимо, що з метою належного правового регулювання відносин у сфері Інтернету речей, необхідно, перш за все, на законодавчому рівні визначити поняття та структуру Інтернету речей, оскільки різні компоненти Інтернету речей потребують свого правового регулювання (окремо – для фізичних об'єктів, програмного забезпечення, доступу до Мережі, хостингових послуг тощо). Відносини власності у сфері Інтернету речей стосуються окремих його компонентів – фізичних об'єктів, оснащених додатковими датчиками та сенсорами, що надають цим об'єктам (речам) можливості підключення до мережі або можливості взаємодії з іншими речами з використанням інших протоколів і тим самим перетворюють звичайну фізичну річ на «розумну». З

цього розуміння об'єкту права власності у сфері Інтернету речей впливають два важливі висновки. По-перше, необхідно відрізнити право власності на матеріальну річ та права інтелектуальної власності на програмне забезпечення, яке надає матеріальній речі специфічних властивостей. З одного боку, права інтелектуальної власності на програмне забезпечення, завдяки якому забезпечується функціонал речі, залишаються за його розробниками. Однак з іншого боку, таке програмне забезпечення є невід'ємним компонентом матеріальної речі як елементу Інтернету речей. Тому передача речі, яка позиціонується виробником як «розумна», повинна відбуватись лише разом із програмним забезпеченням, яке визначає функціонал «розумної» речі. По-друге, у складі Інтернету речей можна виділити два види фізичних об'єктів – безпосередньо «розумні» речі та різноманітні девайси (датчики, мікропроцесори, пристрої переносу, збору даних, сенсорні пристрої, виконавчі пристрої, пристрої загального призначення), які надають фізичним об'єктам можливостей бути елементами Інтернету речей. Такі пристрої зазвичай є вбудованими елементами і, очевидно, повинні розглядатися як складові частини речі у значенні ст. 187 ЦК України, тобто такі елементи передаються у власність у складі «розумної» речі без додаткового обговорення, оскільки відокремлення таких елементів від «розумної» речі перетворить її на звичайну річ, що призведе до її істотного знецінення.

З метою забезпечення правового регулювання відносин власності щодо речей, які є елементами Інтернету речей, важливо також здійснити їх класифікацію, оскільки з урахуванням різноманітності сфер, у яких використовується Інтернет речей, усі речі, що є його елементами, не можуть бути охоплені одним правовим режимом. Класифікація пристроїв, підключених до Інтернету речей, може бути здійснена залежно від оборотоздатності, від сфери застосування, від рівня оснащення розумної речі тощо. Ситуація з «розумними» речами ускладнюється тим, що одна й та сама на вигляд матеріальна річ може мати різний правовий режим залежно від програмного забезпечення, яке визначатиме сферу її застосування (наприклад, робот-комаха,

призначений для використання у сільському господарстві може перебувати у приватній власності, а той самий робот, призначений для використання у військовій діяльності, має вважатися зброєю з відповідними наслідками щодо правового режиму).

Специфіка «розумних» речей визначає особливості порушень прав їхніх власників. Чи не актуальнішою для власників «розумних» речей сьогодні є проблема захисту їх прав у випадках дистанційного втручання у діяльність розумних речей. З метою захисту права власності у таких випадках пропонується застосування класичного негаторного позову згідно зі ст. 391 ЦК України, відповідно до якої власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном. Специфіка тут буде полягати лише в тому, що втручання у здійснення права власності є не фізичним, а віртуальним. Однак дистанційне відключення речі, позбавлення речі її функціоналу, або вчинення перепон для зв'язку фізичних та віртуальних елементів розумної речі, що має наслідком позбавлення власника можливостей використання речі відповідно до її призначення, є аналогічним фізичному втручання у здійснення права власності.

Забезпечити захист інтересів власників «розумних» речей допоможе також сертифікація IoT-продуктів, стандартизація та уніфікація форматів їх діяльності, оскільки це гарантує безперервність функціонування «розумних» речей навіть у випадку зміни їх виробників.

Одним з найскладніших на сьогодні питань у сфері Інтернету речей з позиції відносин власності, є питання щодо так званих «віртуальних» речей (електронні записи у хмарних сховищах, електронні квитки, книги, мапи, щоденники, гаманці тощо). З цим питанням пов'язана проблема можливості зміни власника віртуальної речі (зокрема, шляхом успадкування), наслідки передачі девайсу, в якому містяться такі віртуальні об'єкти тощо. Вирішення цього питання залежить від розвитку концепції віртуальної власності, визнання якої дозволило б виокремити цю складову Інтернету речей в окрему групу об'єктів цивільних прав.

2.2.5. Персональні та індустріальні дані

Наявність цінності персональних даних визнана вже давно і беззаперечно. Їх називають «нафтою», «новим золотом», «валютою XXI сторіччя». Вже давно ні для кого не секрет, що численні компанії використовують персональні дані користувачів для ведення бізнесу. Настав вже час, коли дедалі більше користувачів починають розуміти цінність своїх персональних даних. Така ситуація збуджує все більше дискусій навколо правового режиму персональних даних. Все частіше висловлюються пропозиції розглядати персональні дані як товар, поширити на них правовий режим власності, надати нарешті користувачам можливість отримувати прибуток від своїх персональних даних. Однак стійке розуміння «невідчужуваності» природи персональних даних, наявність «чутливих» персональних даних та багато інших питань, що залишаються невирішеними у цій сфері, змушують науковців (не кажучи вже про законодавця) обережно ставитись до визначення їх правового режиму.

Останнім часом все частіше підіймаються питання про необхідність виокремлення окремого різновиду даних – так званих індустріальних чи промислових даних. Все частіше зазначається про необхідність відмежування індустріальних даних від персональних та інтелектуальної власності, оскільки перші мають свою специфіку та потребують відповідного правового регулювання. Правовий режим цієї категорії даних на сьогодні є невизначеним, так само невизначеним залишається, кому належать такі дані. Однак все більш очевидною стає наявність цінності в такій інформації. Тож, можливо, на часі визначитись, кому належать права на неї, і якою є правова природа цих прав.

Більшість дослідників вагаються при визначенні правової природи та, відповідно, правового режиму даних. Наприклад, Томас Дж. Фаркас, аналізуючи правову природу прав на дані, отримані в сфері Інтернету речей, коливається у виборі норм, які мають бути тут застосовані. Він аналізує такі дані крізь призму теорій авторського права, положень про захист баз даних, ноу-хау та комерційної

таємниці, положень законів про захист персональних даних, але в жодних нормативних актах не знаходить положень, які б повною мірою могли б застосовуватись до них. Більшою мірою він схиляється до поширення положень про право власності на такі дані, але убачає тут проблеми при визначенні, кому саме мають належати дані, отримані у сфері Інтернету речей, а також як забезпечити належний баланс між інтересами окремих індивідів та правом інших осіб на інформацію [580, с. 5-17].

У зарубіжних дослідженнях природи даних зустрічаються однак і досі сміливі й несподівані погляди. Наприклад, Дж. Ріттер та А. Майєр зазначають, що базисом поширення на дані правового режиму права власності є той факт, що інформація у будь-якому цифровому чи електронному середовищі є фізичною, матеріальною за своєю суттю [667, с. 220]. Цей факт підтверджується останніми дослідженнями у сфері квантової механіки. Зокрема, дослідники посилаються на статтю Р. Ландауєра «Інформація фізична» [610, с. 23-29] і його подальші публікації, де зазначається, що «інформація – це не абстрактне утворення, вона існує лише через фізичне втілення, що зв'язує її всіма обмеженнями та можливостями реального фізичного світу... інформація неминуче записується у фізичне середовище» [609, с. 63]. Дж. Ріттер та А. Майєр стверджують, що фізичні властивості інформації та ідея, що інформація є фізичною складовою всесвіту, широко розповсюджені в науковій спільноті. На цьому підґрунті дослідники будують свою теорію про необхідність поширення на будь-які дані, як індустріальні, так і персональні, правового режиму власності. Зокрема, дослідники зазначають, що для цілей їх дослідження будь-які дані, у тому числі персональні, індустріальні, фактичні тощо існують у матеріальній формі. Цей актив стає матеріальним під час його фіксації. Такий підхід дає й відповідь на питання, коли починають існувати дані. На думку дослідників, дані стають реальними в момент, коли записуються за допомогою електронних чи цифрових засобів [667, с. 257-260].

Не зупиняючись тут на детальному аналізі можливості визнання наявності фізичної сутності інформації, зазначимо, що можливість поширення на дані

правового режиму власності не обов'язково потребує наявності в них фізичних властивостей [208]. Вітчизняна концепція права власності не виключає можливості поширення правового режиму власності й на нематеріальні, безтілесні об'єкти. Це пояснюється розширювальним тлумаченням концепції майна, яке включає в себе не лише матеріальні речі, але й майнові права та обов'язки (ст. 190 ЦК України) (детальніше про це йшлося у підрозділі 2.2.1).

Можливість поширення режиму власності на дані у зарубіжних дослідженнях дискутується вже досить тривалий час. Ще у 1960-ті роки А. Уестін запропонував визнати персональну інформацію об'єктом права власності [693, с. 166-170]. К. Лаудон у 1990-ті роки запропонував створити інформаційні ринки для персональної інформації. Він вважав, що саме ринки можуть бути єдиним законним шляхом для передачі персональної інформації для вторинних цілей. Дослідник зазначав, що для підтримки таких національних інформаційних ринків американське право власності не потребує революції. На його думку, право власності є доволі гнучким у визнанні цінності матеріальних та нематеріальних активів. Наприклад, американські суди вже визнали наявність власницького інтересу у вимогах зірок щодо використання у комерційних цілях їх зображень. Все, що лишилося зробити, це поширити визнання такого власницького інтересу на вимоги простих громадян щодо їх цифрових зображень [612].

За правову модель власності для персональної інформації виступала й американська дослідниця В. Бергельсон. Вона пропонувала розрізняти певні права на персональні дані, які є невідчужуваними та такими, від яких неможливо відмовитись, тоді як інша група прав, на її думку, могла передаватися. До таких прав вона відносила право вимагати записи інформації, вимагати внесення коректив, вимагати блокування чи видалення неточної інформації [481, с. 379-451].

У 2011 році Дж. Ланд виступив за надання фізичним особам забезпечене можливістю примусу право власності на їх персональну інформацію. Він описував таке право як «обмежене» право власності, достатнє, щоб дозволити

індивідуумам звертатися з запитами про заперечення чи коригування неточної особистої інформації [622, с. 1-18].

Важливе дослідження у сфері права власності на дані було здійснене також Ж. Ліптон, яка проаналізувала права та обов'язки власників інформації. Вона зазначила, що права на інформацію мають бути збалансовані у питаннях зберігання інформації у публічному домені та конкуруючих приватних інтересах щодо інформації та прав інтелектуальної власності [617, с. 135-194].

Серед європейських досліджень можливості поширення правового режиму власності на дані на особливу увагу заслуговує дослідження Н. Пуртової, в якому вона зосереджується на аналізі європейських нормативних актів щодо цілі прав на дані. Однак, дослідниця не доходить однозначного висновку щодо необхідності перетворення даних на об'єкт права власності [658].

Зазначимо, що питання про можливість поширення на персональні дані правового режиму власності дискутується вже досить давно і у вітчизняній літературі. Так, О.А. Баранов, В.М. Брижко та Ю.К. Базанов у своєму дослідженні «Права людини та захист персональних даних» майже десятиріччя тому підіймали питання про те, що персональні дані можуть розглядатися як товар та виступати об'єктом права власності. Як зазначають дослідники, економічний аспект персональних даних виражається в тому, що зі ставленням та функціонуванням внутрішнього ринку, який передбачає рух товарів, послуг та капіталів, виникає необхідність і в русі персональних даних, дієвому забезпеченні захисту їх споживчої та мінової вартості [19, с. 168].

Прийняття нових нормативних актів актуалізують проблеми визначення правової природи персональних даних. Наприклад, після прийняття General Data Protection Regulation (GDPR) з визначенням у цьому акті деяких повноважень володільців персональних даних, зокрема, можливості отримувати копії своїх даних, передавати дані від одного контролера до іншого, вимагати їх знищення тощо (ст. ст. 17, 20, 26 GDPR), деякі дослідники висловлювались на користь того, що персональні дані можна визнавати різновидом власності [196]. Мотивували вони свої міркування тим, що вказані повноваження аналогічні повноваженням

власника з користування, розпорядження, отримання доходів від належного їм нематеріального блага [633]. Так, відповідно до ст. 17 GDPR, суб'єкт даних повинен мати «право на забуття», тобто вимагати стирання (знищення) своїх даних, яке має бути здійснено без будь-яких безпідставних затримок, що розглядається як аналогія правоможності власника на розпорядження. Відповідно до ст. 20 GDPR, суб'єкт даних має право на мобільність даних, тобто можливість в будь-який момент отримати передані ним контролеру персональні дані в структурованому та такому, що легко зчитується машиною, форматі, і передати їх іншому контролеру без жодних перепон з боку попереднього контролера. У цьому углядається паралель з правоможностями власника на володіння та користування своїм майном.

Інші дослідники піддавали критиці можливість розглядати персональні дані як різновид власності. Наприклад, Л. Маурел зазначав, що деякі повноваження, що надаються користувачам в рамках GDPR помилково прирівнюються до форми приватної власності. Цей термін не використовується у Регламенті, а дані в ньому захищаються як атрибут особи, а не різновид майна.

Формулювання GDPR, на думку дослідника, дійсно породжують питання про можливість продажу персональних даних третій особі і про те, чи можна вважати такі правочини дійсними. Наприклад, ситуація, коли людина хоче продати свої особисті дані третій особі, є можливою на підставі ст. 6 GDPR, згідно якій «обробка законна лише в тому випадку, якщо суб'єкт погодився на обробку своїх персональних даних», відповідно, зацікавлений у такій обробці суб'єкт може бути готовим сплачувати кошти за надання згоди на обробку. Однак у зазначеній статті вказано, що згода дається «для однієї або кількох певних цілей». Отже, на відміну від продажу товару, що припускає реальну передачу права власності, компанія, яка збирає персональні дані, буде зобов'язана вказувати цілі, з якими вони передаються. Таким чином, на думку автора, така ситуація вже скоріше нагадує не купівлю-продаж, а надання певної ліцензії, схожої з наданням дозволу у питаннях, пов'язаних із авторськими

правами, але таке порівняння теж не зовсім актуальне, оскільки цесія прав третій особі є неможливою з точки зору персональних даних [613].

Крім того, зазначає дослідник, згідно з GDPR, користувач може відізнати свою згоду в будь-який час, що є неможливим у випадку передачі авторських прав. Отже, відбувалася б не купівля чи поступка, а скоріше оренда, причому дуже ненадійна, оскільки вона може бути в будь-який момент відізнана. Такі обмеження ускладнюють для покупця і перепродаж третім особам, навіть якщо дані були передані з цією метою, оскільки такі треті особи повинні, знову ж таки, фіксувати цілі передачі даних та отримувати згоду користувача, повертаючись до нього. Такий ланцюг отримання згоди для перепродажу в цілому не є неможливим, але його складно забезпечити з точки зору безпеки операцій. Тому в США, наприклад, вже існують компанії, які позиціонують себе як «брокери персональних даних» та виступають посередниками між особами, які довіряють їм свої дані, та третіми особами, які бажають їх придбати. Така модель не є неможливою в рамках GDPR, однак посередник повинен буде кожного разу отримувати згоду фізичної особи на кожну транзакцію, вказуючи йому точні цілі, для досягнення яких третя особа бажає отримати його дані. Однак якщо врахувати концепцію «вільної згоди», у трактуванні якої є тенденція розуміти згоду як «безумовну», а отже, не пов'язану ані з застосуванням санкцій, ані з виплатою винагороди, то можна дійти висновку, що у випадку, якщо таке трактування буде офіційно прийняте, навіть за наявності згоди особи на використання третьою особою її персональних даних, вона не зможе їх передати за винагороду, такий правочин буде вважатися недійсним. Отже, такий підхід буде рівнозначним твердженню, що персональні дані знаходяться «поза торгівлею» та не можуть бути перетворені на товари [613].

На користь того, що персональні дані не можуть розглядатись як товар говорить і позиція, відображена у Керівництві 2/2019 щодо обробки персональних даних відповідно до ст. 6(1)(б) GDPR в контексті надання онлайн послуг суб'єктам даних. Так, у п. 54 вказаного Керівництва зазначено, що з урахуванням того, що захист даних є фундаментальним правом, і приймаючи до

уваги, що одна з головних цілей GDPR є забезпечення можливості для суб'єктів даних контролю інформації, що їх стосується, персональні дані не можуть вважатися товаром. Навіть якщо суб'єкт даних може погодитись на обробку персональних даних, вони не можуть відчужувати свої фундаментальні права за такими угодами [591].

Здавалося б, позиція нормотворців є однозначною – персональні дані є невідчужуваними за своєю природою, являються атрибутом особи, а тому не можуть розглядатись як товар чи об'єкт права власності.

Однак революційною у розумінні правової природи персональних даних може стати нещодавно прийнята Директива (ЄС) 2019/770 Європейського парламенту і Ради від 20 травня 2019 року про певні аспекти стосовно договорів поставки цифрового контенту та надання цифрових послуг (далі – Директива). Ця Директива спрямована на посилення захисту споживачів в онлайн середовищі і вносить зміни у законодавство ЄС про захист прав споживачів в рамках єдиного цифрового ринку та пакетів «Новий курс для споживачів». Директива охоплює договори між трейдерами та користувачами, у яких трейдер поставляє чи зобов'язується поставити цифровий контент або цифрову послугу в обмін на оплату ціни (яка визначається у Директиві як гроші чи цифрове вираження вартості – електронні купони, ваучери, криптовалюти) або надання персональних даних [568].

Відповідно до п. 24 Директиви, цифровий контент або цифрові послуги часто надаються також там, де споживач не сплачує ціну, а надає персональні дані трейдеру. Такі бізнес-моделі використовуються у різних формах на значній частині ринку. Визнаючи, що захист персональних даних є фундаментальним правом і тому персональні дані не можуть розглядатись як товар, Директива спрямована забезпечити споживачам в контексті таких бізнес-моделей право на договірні засоби правового захисту. Таким чином, Директива має застосовуватися до контрактів, у яких трейдери постачають чи зобов'язуються поставити цифровий контент чи цифрову послугу споживачу, а споживач надає або зобов'язується надати персональні дані. Персональні дані можуть бути

надані трейдеру або під час укладення договору, або пізніше, наприклад, коли споживач дає згоду на використання трейдером будь-яких персональних даних, які споживач може завантажити або створити з використанням цифрового контенту або цифрового сервісу. Ця Директива повинна застосовуватися до будь-якого контракту, в якому споживач надає або зобов'язується надавати особисті дані трейдеру. Наприклад, ця Директива повинна застосовуватися в тих випадках, коли споживач відкриває обліковий запис в соціальній мережі і надає ім'я та адресу електронної пошти, які використовуються не тільки для надання цифрового контенту чи цифрових послуг, або для виконання вимог законодавства. Вона також повинна застосовуватися в тих випадках, коли споживач дає згоду трейдеру на обробку в маркетингових цілях будь-яких матеріалів, що становлять особисті дані, таких як фотографії або публікації, які завантажує споживач [568].

Таким чином, Директива фактично визнає персональні дані «валютою» в цифровому світі. Поширення сфери дії Директиви на договори, за якими споживач «платить» своїми персональними даними є революційною для законодавства про захист прав споживачів та надає захист споживачам у сфері контрактів, які раніше вважалися «безоплатними». Метою розробки концепту «контракту на поставку цифрового контенту та цифрових послуг, за які споживач надає персональні дані замість сплату грошей» було поширення принципів захисту споживачів на так звані «безкоштовні сервіси». В обґрунтуванні такої позиції було вказано, що деякі сервіси не можуть вважатися «безкоштовними» з урахуванням зростаючої економічної цінності персональних даних [224]. Несправедливим є той факт, що у випадках, коли споживачі не сплачують гроші, але все ж таки надають свої персональні дані за користування послугами, вони не отримують належного захисту своїх прав, оскільки така ситуація не підпадає під вимоги законодавства ЄС щодо захисту прав споживачів. Тому запропоновано було поширити положення про захист прав споживачів на випадки, коли останні отримують послугу за надання персональних даних, оскільки це відповідає сучасним економічним реаліям та потребам [572].

В контексті Директиви цифровий контент означає дані, які виробляються і надаються в цифровій формі, незалежно від того, чи використовується матеріальний носій чи ні, наприклад, комп'ютерні програми, додатки, відео- і аудіофайли та електронні книги. Цифрові послуги - це послуги, які: (1) дозволяють створювати, обробляти, отримувати доступ або зберігати дані; або (2) дозволяють ділитися чи іншим чином взаємодіяти з даними в цифровій формі, які завантажені або створені споживачем чи іншими користувачами цих послуг. Прикладами можуть бути платформи для обміну відео і аудіо, послуги хмарних обчислень і соціальні мережі [554].

Фактично наведена Директива визнає можливість обміну персональних даних на цифровий контент та цифрові послуги. Якщо ж за певним явищем визнається цінність та можливість обміну на інші блага (мінова цінність), це є нічим іншим, як введенням цього явища у цивільний обіг. Видається, що положення, передбачені Директивою, є першим кроком на шляху перегляду концепції персональних даних та, можливо, навіть поширення на них правового режиму власності.

Що стосується індустріальних даних, цей концепт ще не є остаточно розробленим. Згадки про промислові дані з'явилися у дослідженнях не так давно, значною мірою у зв'язку з інтенсивним розвитком Інтернету речей. Підключені до Інтернету пристрої щоденно створюють величезні обсяги інформації. Багато з цих даних є досить чутливими. Наприклад, смарт-годинники відстежують фізичну активність людини, вимірюють серцевий ритм, кількість кроків, тиск тощо. Підключені до Інтернету автомобілі щоденно збирають найрізноманітнішу інформацію – стосовно трафіку, заторів на дорогах, стану доріг, улюблених маршрутах та звичках власника машини. Частина з цих даних є очевидно персональними, навіть особливо чутливими даними, однак інша частина, яка може бути відділена від конкретної фізичної особи та деперсоніфікована, очевидно, має складати окрему категорію інформації. Така інформація може використовуватись як іншими особами (для розуміння оптимальних маршрутів), виробниками розумних пристроїв (для вдосконалення

продуктів свого виробництва), для державних структур (для поліпшення стану доріг та ситуацій на дорогах) тощо. Саме тому останнім часом все частіше говорять про необхідність розробки особливого правового режиму для індустріальних даних [241].

Для забезпечення використання та охорони таких даних незастосовні концепції права інтелектуальної власності та захисту персональних даних. По-перше, тому що такі бази даних не мають нічого спільного з креативністю та творчим характером, щоб регулюватись положеннями про авторські права. Такі дані є індустріальними за своєю природою, згенерованими численними сенсорами, які спостерігають та записують усі наймаліші деталі глобального споживчого ланцюга [667, с. 222]. Крім того, сучасне авторське право не визнає можливості захисту об'єктів, створених не людиною, а розумними пристроями/штучним інтелектом.

По-друге, такі дані не мають нічого спільного з персональною інформацією, оскільки вони просто відображають функціональність пристроїв, як машини, мережі, системи, пристрої та інформація взаємодіють одне з одним та виконують свої задачі [667, с. 222].

Не можуть застосовуватись до індустріальних даних і положення про захист баз даних або ноу-хау чи комерційну таємницю. У першому випадку, згенеровані розумними пристроями дані мали б бути систематизовані у певному порядку. Однак такі дані є скоріш сирими та індивідуалізованими. Так само і в тому, що стосується можливості підпадиння під положення законів про захист комерційної таємниці, важко погодитись з тим, що інформація, автоматично зібрана підключеними до мережі пристроями, містить в собі комерційну таємницю [580, с. 5-17].

Перше питання, яке постає стосовно індустріальних даних – як їх відмежувати від персональних даних. Перетворення персональних даних на індустріальні відбувається шляхом анонімізації, псевдонімізації, токенізації, фільтрації, маскування та подібних технік [694]. Після здійснення анонімізації, отримані дані цілком можуть функціонувати як індустріальні дані.

Розмежування персональних та індустріальних даних дасть можливість застосування до правового регулювання володіння ними, їх передачі та захисту спеціальних норм. Це також сприятиме досягненню ще надійнішого захисту приватності та контролю за персональною інформацією, що може бути ідентифікована, за допомогою норм щодо захисту персональних даних [667, с. 226]. Крім того, є категорія персональних даних, яка навіть не потребує особливої обробки, спрямованої на відділення даних від особистості. Це, наприклад, дані GPS, IP адреса тощо. У деяких країнах (наприклад, в Австралії) визнається, що IP адреса більшою мірою складається з метаданих, а до метаданих не застосовуються за замовченням норми щодо захисту приватності [601, с. 1043].

Друге питання, що виникає – якщо індустріальні дані є відмінними від персональних, і не підпадають під положення про захист авторських прав, баз даних чи комерційної таємниці, які правові норми можуть бути застосовані до регулювання такого виду інформації. Зокрема, чи може така інформація регулюватися положеннями про право власності (якщо вже вона має очевидну цінність і на неї існує попит) [223, с. 57-65].

Останнім часом все частіше зазначають про те, що «право власності на дані, як персональні, так і згенеровані машинами, є ядром заснованої на даних економіки» [694]. Про це говорять не лише дослідники, але й відомі політики, які все більше схиляються до закріплення такого підходу на законодавчому рівні. Так, у березні 2017 року канцлер Німеччини Ангела Меркель визнала важливість порівняно схожої правової ситуації у всіх європейських країнах стосовно права власності на дані. Вона відмітила стійкий взаємозв'язок між необхідністю положень про право власності на дані та інноваційним потенціалом і міжнародною конкурентоздатністю Німеччини та європейської економіки. Тому, на її думку, необхідними є розробка законів щодо авторських прав, прав власності на дані у всій Європі у найближчий час та у дуже зрозумілій формі [667, с. 228].

Слідуючи заклику канцлера, федеральний міністр транспорту та цифрової інфраструктури Німеччини А. Добріндт запропонував новий закон, основні положення якого зводились до наступного. По-перше, дані повинні мати такий самий правовий статус, як і матеріальні блага, щоб забезпечити можливість мати дані у власності фізичних осіб чи юридичних. По-друге, дані повинні належати особі, якої вони стосуються. Якщо користувач не приймає використання персоналізованих даних, обробка даних повинна бути анонімізованою та псевдонімізованою. Також користувачам має бути надано право на відклик. По-третє, люди повинні мати можливість робити інформовані рішення щодо користування їхніми даними. Для цієї мети усі надавачі послуг та виробники продуктів мають гарантувати прозору інформацію щодо частоти збору даних, а також щодо користування ними та розкриття таких даних. По-четверте, публічні дані мають вважатися відкритими даними. Всі неперсоналізовані дані, зібрані державою мають бути відкритим ресурсом для забезпечення створення цифрової вартості [695].

Наступним чи не найважливішим питанням, пов'язаним із правом власності на дані, є питання, кому саме такі дані повинні належати. Так, Ангела Меркель, говорячи про необхідність регулювання даних як власності, відмітила, що дуже важливо вирішити питання належності даних виробникам машин чи розробникам програмного забезпечення, оскільки використовуючи дані користувачів можливо виробляти нові продукти та додатки [667, с. 228]. Крім виробників продуктів та розробників програмного забезпечення, у праві власності на індустріальні дані можуть бути зацікавлені також кінцеві власники таких смарт-речей (які очевидно бажають, щоб дані про їх локацію та поведінку за кермом не були відомі іншим), компанії з надання послуг з навігації та телекомунікації (оскільки хочуть вдосконалити сервіс, тому що використовуючи дані з розумних автомобілів, наприклад, навігаційні сервіси можуть спрямовувати своїх користувачів слідувати іншими маршрутами, якщо зростає трафік, погіршені дорожні умови чи трапилася дорожня пригода), страховики (які зацікавлені в розумінні ступеня відповідальності водіїв), державні інституції

(які можуть вплинути на оптимізацію трафіку або навіть попередження злочинів), провайдери (які можуть використовувати отримані дані для оптимізації реклами на відповідних маршрутах чи станціях обслуговування) [580, с. 7-8].

Це питання на сьогодні не має чіткої відповіді, але певні розробки в цьому напрямку вже ведуться. У 2015 році Світовий Економічний Форум провів аналіз щодо належності даних, отриманих від смарт-автомобілів, але не дав на поставлене питання відповіді, обмежившись лише зазначенням, що питання, які постають у цій сфері, є надто тернистими. Складнощі виникають при визначенні, чи належать водію дані, отримані машиною, якщо машина знаходиться у лізингу; чи належить інформація, отримана машиною виробнику машини, який створив систему управління даними; чи повинні виробники та розробники програмного забезпечення платити водіям за доступ до даних тощо [562].

Незважаючи на те, що до вирішення цієї проблеми на законодавчому рівні ще далеко, конкретні рішення щодо даних, створених смарт-автомобілями містяться на рівні контрактів. Так, в інструкції до автомобіля Хонда, виробник зазначив, що транспортний засіб оснащений пристроями, які фіксують дані. Такі пристрої фіксують використання переднього ремня безпеки, наявність пасажирів на передньому сидінні, факт спрацювання подушки безпеки тощо. Такі дані належать власнику транспортного засобу, та не можуть бути доступними будь-якій іншій особі, крім випадків якщо вони витребувані відповідно до закону або за дозволом власника засобу. Оскільки інструкція до транспортного засобу вважається частиною контракту між виробником та покупцем транспортного засобу, це положення можна вважати врегульованим договором. Такий підхід ілюструє, що право власності на дані може бути надано кінцевому споживачеві, тоді як треті особи матимуть доступ до таких даних для чітко визначених цілей. Наприклад, у випадку дорожньо-транспортної пригоди законом має бути передбачена можливість для регуляторів, слідчих, страховиків витребувати та отримати доступ до збережених даних [667, с. 244-245].

Для відповіді на питання, кому саме має належати право власності на дані В. Янецек аналізує теорії виникнення права власності.

Перша теорія – теорія справедливості Р. Нозіка виходить з двох принципів: по-перше, особа, яка першою вчиняє певні дії стосовно певного ресурсу стає його власником; по-друге, особа, яка володіє цим ресурсом може добровільно передати його іншій особі, яка стає новим власником ресурсу. Такими діями стосовно ресурсу може бути труд (згідно Локку) або окупація (згідно Пуфендорфу). У переломленні до персональних даних у сфері Інтернету речей такими діями стосовно ресурсу можна вважати збір персональних даних. Після того як дані зібрані, вони стають потенційним ресурсом для подальший дій – отримання цінності від даних шляхом витягування з них персональної інформації. Таким чином, так само, як і у випадку з трудом чи окупацією, ті, хто першими збирають дані, найбільш заслуговують отримати право власності на них, тому що без них дані б взагалі не існували. При такому підході дані мають належати колекторам, оскільки саме вони здійснюють збір даних, тобто вчиняють ті самі дії стосовно ресурсу, які породжують виникнення права власності. Однак можна стверджувати так само, що право власності на дані має належати обробникам даних, оскільки вони не просто здійснюють масовий збір даних, отриманих сенсорами IoT пристроїв, але обробляють їх шляхом, наприклад, заповнення різноманітних анкет, форм тощо.

Однак другий принцип цієї теорії (обґрунтування виникнення права власності передачею ресурсів) стикається з певними труднощами у сфері Інтернету речей. Основна проблема полягає в тому, що дані передаються постійно і постійно змінюють володільців. Друга проблема полягає в тому, що дані можуть копіюватись, помножуватись, змішуватись, змінюватись. Це робить складним технічне відстежування транзакцій з даними та їх належність. Однак цю проблему можна подолати завдяки використанню блокчейн-технологій.

Наступна теорія – теорія *de facto* останнього власника, яка базується на припущенні, що право власності належить тому, хто є останнім власником, при цьому він міг заволодіти ресурсом просто силою або шляхом окупації.

Застосовуючи цю теорію до права на дані, складність виникає у зв'язку з тим, що в Інтернеті речей існують численні копії даних, тому дуже важко визначити, хто є останнім власником, якщо не допускати співвласності.

Теорія Д. Юма засновується на тому, що право власності існує для надання можливості насолоджуватись володінням речами так само, як ментальними та тілесними властивостями. Потреба у власності пояснюється нашою природньою тенденцією мати стабільне володіння «зовнішніми» речами, які ми використовуємо у житті. Такий широкий підхід з одного боку пояснює необхідність встановлення права власності на дані, але з іншого боку, є надто вимогливим щодо типу даних, які можуть бути таким чином контрольованими. Проблема з персональними даними у світлі цієї теорії полягає в тому, наскільки вони можуть вважатися «зовнішніми» речами. Крім того, за теорією Юма походження права власності пояснюється спільними інтересами, а не лише тими, хто уповноважений і може володіти даними. Таким чином, право власності на дані повинно спочатку бути узгодженим спільно тими, хто має інтерес у контролі, захисті та оцінці персональних даних, і лише тоді отримувати регулювання на рівні законів [601, с. 1048-1049].

Отже, станом на сьогодні ані персональні, ані індустріальні дані не визначаються як об'єкти права власності на нормативному рівні. Складно робити однозначні висновки щодо можливості поширення правового режиму власності на ці об'єкти. Однак дедалі більше обговорюються перспективи вирішення проблеми визначення правового режиму даних саме шляхом визнання їх об'єктами права власності. Саме право власності на дані, на думку експертів, забезпечує розвиток заснованої на даних економіки. Очевидних перепон для визнання даних об'єктами права власності не містить ані континентальне, ані англо-американське право. Зокрема, українське законодавство визнає можливість поширення режиму права власності на нематеріальні об'єкти, такі як майнові права та обов'язки. Тож не можна заперечувати можливість поширення правового режиму власності на дані лише тому, що вони мають нематеріальну природу. Звичайно, у випадку поширення на дані режиму права власності постає

багато питань, зокрема, щодо особливостей «відділення» даних від особи без порушення її права на приватність. Забезпечити це можливо шляхом анонімізації, псевдонімізації та інших способів обробки даних, завдяки яким стирається зв'язок між даними та особою. З урахуванням необхідності захисту приватності особи, перспективи визнання права власності на індустріальні дані є більш вірогідними (оскільки такі дані не пов'язані тісно з особою), однак і персональні дані також можуть стати об'єктами права власності, про що свідчить, зокрема, нещодавно прийнята Директива (ЄС) 219/770, яка фактично визнає факт обміну персональних даних на цифровий контент та цифрові послуги.

2.2.6. Акаунти у соціальних мережах

Життя кожного з нас сьогодні настільки тісно пов'язане з Інтернетом, що ми вже не звертаємо уваги на рівень нашої онлайн активності, не завжди пам'ятаємо, які дії вчиняємо онлайн, не замислюємося над тим, якою кількістю акаунтів володіємо, оскільки про деякі забуваємо невдовзі після того, як створили. Між тим, за статистикою середній користувач має біля 90 акаунтів [492]. Більше того, статистичні дані свідчать, що понад 30 мільйонів малих підприємств зареєстровані у Facebook, понад чотири мільйони компаній мають профілі LinkedIn, а Instagram щомісяця залучає понад п'ятсот мільйонів користувачів [614, с. 499-500]. Це дає суттєвий привід замислитись, адже сьогодні на законодавчому рівні не визначено ані поняття, ані правової природи, ані особливостей правового регулювання акаунтів, в той час як деякі з них містять важливу інформацію та мають не абияку цінність для своїх володільців. Іноді акаунти у соціальних мережах можуть приносити реальний прибуток, наприклад, шляхом монетизації відео, як це має місце в YouTube, або завдяки кількості підписників, що дає можливість володільцям акаунтів розміщувати рекламу та отримувати від цього дохід. Такі можливості заробляти на власних акаунтах поступово перетворюють їх на важливі об'єкти цивільного обігу, разом

із тим, питання щодо можливостей відчуження або передачі в оренду чи інших способів використання акаунтів з комерційною метою, проблеми їх захисту, доля їх після смерті володільця залишаються відкритими.

Перш за все, необхідно визначитись, що ми маємо розуміти під поняттям акаунт. Технічно, акаунт (від англ. account) є записом, який містить набір певних відомостей, що передаються користувачем якій-небудь комп'ютерній системі. У цих відносинах користувач ідентифікується за допомогою імені користувача та пароля, які є необов'язковими для комп'ютерів та мереж, але обов'язковими для реєстрації та передплати на онлайн-послуги [691]. Обліковий запис також можна визначити як сукупність даних, пов'язаних з певним користувачем багатокористувацької комп'ютерної системи. Кожен обліковий запис містить ім'я користувача та пароль, і є об'єктом певного рівня захисту, якому відводиться місце у системі зберігання даних тощо [690].

Термін "соціальні мережі" охоплює будь-яку платформу в Інтернеті, яка дозволяє людям спілкуватися, створювати контент та соціально взаємодіяти [571, с. 79-91]. Соціальні мережі можуть включати блоги, вікі, подкасти, обмін фотографіями та відео, віртуальні світи та сайти соціальних мереж, такі як Facebook, Instagram, LinkedIn та Twitter [634, с. 849-883].

Звідси ми можемо зробити висновок, що під акаунтом (обліковим записом, профілем) у соціальній мережі слід розуміти особисту сторінку, на якій користувач розміщує особисту інформацію, викладає відео, аудіо та інші матеріали, за допомогою якої веде листування з іншими особами, та управління якою можливе лише після процедури авторизації шляхом введення відповідного логіну та пароля. Таким чином, фактично під акаунтом маються на увазі кілька складових: по-перше, це інформація для авторизації користувача (яка необхідна для ідентифікації його провайдером та включає в себе ім'я користувача та пароль, що являють собою рядки символів), по-друге, акаунт пов'язаний із базою даних на сервері провайдера, у якій зберігається інформація з цього акаунту. Ця база даних зв'язує користувача з інформацією в соціальній мережі. У цілому, на думку Пржемыслава Палки, це відчувається як «кіберпростір у кіберпросторі» -

чиєсь особисте місце в рамках більш широкого контексту. З цієї точки зору він пропонує вважати акаунти цифровими об'єктами, які також виконують певні функції сервісу. До цього слід додати, що платформи він розглядає як сервіси (послуги), але не в традиційному розумінні цього поняття, він вважає їх скоріше кіберпростіром, у якому люди «присутні в цифровому вигляді» та набувають ліцензії на користування ним [651].

Отже, акаунт у таких соціальних мережах, як Facebook, YouTube, Instagram, Google тощо, по суті, є веб-сторінкою (веб-сторінка – це інформаційний ресурс, доступний в мережі World Wide Web (Всесвітня павутина), який можна переглянути у веб-браузері [43]), відповідно власник веб-сторінки розміщує на ній інформацію незалежно від власника веб-сайту (яким є сама та чи інша соціальна мережа) та самостійно управляє нею. Це породжує питання про відповідальність власників акаунтів за дії, які вони вчиняють у соціальній мережі.

Визначення поняття веб-сторінки міститься у Законі України «Про авторське право та суміжні права», відповідно до якого веб-сторінка – це складова частина веб-сайту, що може містити дані, електронну (цифрову) інформацію, інші об'єкти авторського права і (або) суміжних прав тощо. Отже, перш за все, у питаннях, пов'язаних із використанням акаунтів у соціальних мережах, слід керуватися вже існуючими правилами щодо правового регулювання веб-сторінок. Наприклад, це стосується питань відповідальності за інформацію, розміщену на веб-сторінці, зокрема, щодо порушення авторських прав. Так, якщо донедавна ще було дискусійним питання щодо того, хто є належним відповідачем у справі про захист авторського права [198, с. 69-74], і навіть існує позиція Пленуму Вищого господарського суду України «Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності» від 17 жовтня 2012 року щодо того, що власники сайту, на якому було розміщено твори без надання дозволів згідно з законом, визнаються порушниками авторського права [317], сьогодні ситуація змінилася. Останнім часом вже визнається той факт, що існують різні види веб-сайтів, деякі

з них, як, наприклад, соціальні мережі, надають користувачам можливість самостійно розміщувати інформацію на своїх веб-сторінках, а тому саме останні є відповідальними за порушення прав інтелектуальної власності. Зазначимо, що саме така позиція вже знайшла своє відображення у судовій практиці. Так, нещодавно Верховний Суд України постановив залишити в силі рішення Господарського суду Рівненської області від 24 травня 2017 року про стягнення з відповідача 64 000 грн. на користь позивачів за розміщення та публічну демонстрацію на Інтернет сторінці у соціальній мережі Facebook за гіперпосиланням твір, виключні майнові права на який належали позивачам [293].

Однак не всі облікові записи в соціальних мережах підключені до веб-сторінок. Наприклад, облікові записи у Viber, WhatsApp та інших програмах, пов'язаних з телефонним номером, існують у мобільних додатках і не пов'язані з профілями користувачів у мережі. Вони також надають своїм користувачам деякі інші можливості, що створюють їхні характеристики, які необхідно враховувати при розробці правового регулювання пов'язаних з ними відносин.

Зазначимо, що з урахуванням потреб цивільного обігу видається доцільним розрізняти в деяких випадках ці складові акаунту – імені користувача та інформаційного наповнення веб-сторінки, яка пов'язана з акаунтом. Такий підхід може бути пояснений тим, що в деяких випадках особу може зацікавити придбання саме імені користувача, оскільки, наприклад, раніше зареєстрований обліковий запис співпадає з назвою, скажімо, знов створеної фірми, яка зацікавлена мати саме цей запис у якості свого акаунту. Особа ж, яка зареєструвала свій акаунт раніше, цілком може бути згодна відчужити цей запис, попередньо видаливши всю інформацію профілю, яка не цікавить покупця. Разом із тим, в деяких випадках покупця може цікавити весь профіль користувача з метою, скажімо, охоплення інформаційними/рекламними повідомленнями його підписників або з іншою метою. В такому випадку об'єктом відносин буде весь акаунт, а не його окремий елемент. Ми згадуємо тут про це, оскільки, незважаючи на те, що можливість відчуження будь-якого

профілю чи імені користувача не передбачена жодним законодавством, ці аргументи слід враховувати при розробці нормативної бази для акаунтів у соціальних мережах [227, с. 60-66].

Відповідно до судової практики США, ім'я користувача та пароль класифікуються як комерційна таємниця [535]. Це здається доречним. Тим не менше, цей підхід піддається критиці в деяких наукових роботах, де стверджується, що ім'я користувача та пароль не мають незалежної економічної цінності і, отже, не можуть бути комерційною таємницею [653, с. 537-598]. Це твердження не може бути прийняте через вищезазначені причини. Навіть якщо деякі підстави для критики теорії комерційної таємниці є слушними, все одно очевидно, що ім'я користувача може мати економічну цінність, тому його слід класифікувати як майновий актив. Поняття власності, як вже зазначалось раніше, сьогодні стає все більш гнучким. Наприклад, в американському майновому праві економічна цінність визнається у цілому ряді матеріальних та нематеріальних активів, включаючи особистий імідж [667, с. 251]. Поширення майнового інтересу на ім'я користувача, яке є також різновидом цифрових даних, зовсім не є проблемою для американського законодавства. Це може бути проблемою для європейських країн, оскільки поняття власності тут вужче, однак, як зазначалось раніше, у країнах континентального права останнім часом також складається тенденція розширювально тлумачити право власності (див. підрозділ 2.2.1.).

Отже, акаунти в соціальних мережах мають складну та відмінну один від одного структуру, яка залежить від можливостей, що надаються тією чи іншою платформою. Спробуємо визначити, які елементи можна виділити в структурі акаунту в такій соціальній мережі, як, наприклад, Facebook. Перш за все, це, як зазначалось, ім'я та пароль як спосіб авторизації користувача, по-друге, це інформація, яка розміщується на своїй особистій сторінці користувачем. Це можуть бути як чужі твори, тоді при їх розміщенні користувач зобов'язаний не порушувати авторських прав, так і власні твори користувача, тоді вони підпадають під охорону авторським правом. Щоправда, для користувачів деяких соціальних мереж, зокрема і Facebook, їх розробники встановлюють певні

внутрішні правила, які надають їм права користування всіма творами, що розміщуються користувачами [578]. Говорячи про такі неосяжні можливості розробників соціальних мереж, які дозволяють їм, в тому числі, блокувати чи видалити акаунт, в контексті прав користувачів на їхні акаунти як цифрові об'єкти та, відповідно, об'єкти віртуальної власності, Пржемислав Палка (який вважає акаунти об'єктами віртуальної власності) зазначає про так звану «цифрову силу» (digital force) [651]. Це своєрідне встановлене внутрішніми умовами користування соціальними мережами право їх розробників, яке надає їм повноваження контролю та навіть розпорядження акаунтами користувачів і яке, слід вказати, останнім часом широко критикується, особливо в контексті можливостей деяких компаній видаляти акаунти у випадку їх тривалого невикористання або смерті користувача.

Ще одним елементом, який можна виділити в структурі акаунту, є листування, яке ведеться користувачем та, очевидно, має підпадати під загальні правила про таємницю листування, закріплені у ст. 31 Конституції України, ст. 163 ЦК України тощо. Крім того, акаунт нерозривно пов'язаний із особистими даними користувача, які ним вказуються, а тут вже виникає питання захисту персональних даних. До таких, відповідно до ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних» [324], відносяться відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована. Деталізацію того, які саме відомості щодо фізичної особи сьогодні підпадають під особливий захист можна знайти у вже згадуваному в цій роботі акті – General Data Protection Regulation (GDPR), в якому визначено, що до таких відомостей слід, зокрема, відносити ім'я, електронну адресу, місцезнаходження людини, стать, професію, генетичну, ментальну, економічну, культурну чи соціальну ідентичність фізичної особи тощо (значну частину з них більшість людей вказує під час реєстрації в соціальних мережах) [663].

Таким чином, в правовому регулюванні відносин, пов'язаних із акаунтами, перетинаються норми договірного права (правила користування акаунтами, розроблені соціальною мережею), права інтелектуальної власності,

положення про захист приватності особи, майнові права. З урахуванням вказаного, ми можемо запропонувати розмежування правового режиму окремих елементів акаунту (застосовується на даний момент залежно від того, який вид прав потрібно захищати), та правового режиму акаунту в цілому (який ми спробуємо визначити, оскільки на даний момент акаунт не має правового режиму як конкретний об'єкт). Наприклад, у випадку порушення авторських прав на вміст в обліковому записі соціальних мереж, ці права повністю захищені чинним законодавством про авторські права. Те саме стосується прав на листування або особистих даних як елементів облікового запису в соціальних мережах: у разі їх порушення рішення можна знайти в існуючих положеннях про таємницю листування або законодавстві про захист даних. У той же час, наша мета полягає в тому, щоб знайти або розробити рішення для захисту акаунту як такого, щоб зрозуміти, чи може він бути конкретним об'єктом правовідносин. Таким чином, нам потрібно відповісти на питання, чи можна його розглядати як об'єкт права власності (або права так званої віртуальної власності) та чи може він бути об'єктом цивільного обігу (наприклад, чи можна допустити можливість його продажу або передачу в оренду третім особам).

З урахуванням міркувань, наведених у підрозділі 2.2.1., видається, що акаунт у соціальній мережі можна вважати різновидом цифрового майна, своєрідним цифровим майновим комплексом або складною квазіреччю (оскільки він складається з різноманітних елементів, які підлягають передачі в усій сукупності у випадку передачі самого акаунту, що відповідає сенсу ст. 188 ЦК України, відповідно до якої якщо кілька речей утворюють єдине ціле, що дає змогу використовувати його за призначенням, вони вважаються однією річчю (складна річ); правочин, вчинений щодо складної речі, поширюється на всі її складові частини, якщо інше не встановлено договором).

Віднесення акаунту до різновиду квазіречей чи цифрових речей є можливим на тій підставі, що він відповідає визначеним раніше ознакам особливого різновиду інформації, як-от: нематеріальність; стійкість та визначеність; економічна цінність; відчужуваність; виключність; неможливість

або обмежена можливість копіювання; квазіабсолютний характер; можливість знищення.

Отже, видається, що акаунт можна розглядати як цифровий об'єкт, особливий об'єкт права власності (можливо, особливого різновиду права власності – права віртуальної власності). На користь такого висновку слугує й розуміння правової природи доменних імен, яке сьогодні сформувалося у світовій практиці, адже доменні імена станом на сьогодні є чи не єдиним видом цифрового майна, щодо якого висловлено позицію ЄСПЛ, а акаунт так само є особливим різновидом інформації, що існує у віртуальному середовищі та має комерційну цінність (див. позицію судів щодо розуміння доменного імені як різновиду майна, справу *Kremen v. Cohen*, яка демонструє розуміння доменного імені як особистої власності у судовій практиці США, справу *Raeffgen GmbH v. Germany*, розглянуту ЄСПЛ, яка ілюструє можливість розуміння доменного імені як об'єкту права власності в значенні ст. 1 Протоколу №1 до Конвенції про захист прав людини і основних свобод) [216, с. 40-45].

Якщо визнати за акаунтом економічну цінність та, відповідно, визнати його об'єктом права власності у значенні ст. 1 Протоколу №1 до Конвенції про захист прав людини і основних свобод (або об'єктом права віртуальної власності за умови впровадження цієї концепції), це дозволить володільцям акаунтів укладати правочини, спрямовані на відчуження/передачу в користування особистих акаунтів. (Маємо визнати, що акаунт має економічну цінність. Його вартість визначається максимальною сумою, яку споживач готовий заплатити за товар у вільній ринковій економіці [570]. Тому той факт, що є особи, зацікавлені в отриманні чийогось акаунту, означає, що акаунти мають цінність). Щоправда, тут виникає проблема визначення долі таких його елементів, як персональні дані та листування. На сьогодні відчуження персональних даних видається неможливим, тому при передачі акаунту персональні дані, листування та інша інформація особистого характеру підлягатиме видаленню. Та й взагалі при укладенні договору, спрямованого на відчуження акаунту, з урахуванням його

комплексного характеру, варто вказувати долю всіх його окремих елементів (що саме передається у складі акаунту).

Слід зазначити, що сьогодні спори, пов'язані із правами на акаунти в соціальних мережах, є досить поширеними у судовій практиці США. Більшість з них пов'язані із так званими бізнес-акаунтами, тобто профілями компаній, які створюються та ведуться їхніми найманими працівниками, відповідно, у випадках звільнення останніх виникає питання, кому належить акаунт. Наприклад, справа *Phonedog v. Kravitz* [535] пов'язана із тим, що після того, як відповідач, який займався SMM компанії був звільнений, він залишив за собою акаунт компанії в Twitter із 17 тис. підписників, просто змінивши назву акаунту шляхом додавання свого імені. Позивач звернувся до суду, посилаючись на те, що пароль від Twitter є комерційною таємницею, а його несанкціоноване використання триває незаконно. Суд визнав, що за певних обставин пароль у Twitter може бути комерційною таємницею [653, с. 537-598].

У справі *Eagle v. Morgan* [507] предметом судового розгляду стали вимоги, пов'язані з використанням профілю позивача в LinkedIn. Суть справи зводиться до того, що будучи власником компанії, позивачка створила акаунт в LinkedIn для професійних та особистих цілей. Пізніше її компанія була викуплена іншою, а позивачка замінена іншим менеджером. При цьому нові власники компанії отримали доступ до профілю позивачки, змінили пароль та замінили її фото та ім'я даними нового менеджера. Але при цьому в профілі залишилася деяка професійна інформація позивачки, включаючи контакти. На цій підставі позивачка звернулася до суду із 11 вимогами, серед яких викрадення особистості (identity theft). У цій справі суд дійшов висновку, що позивач довів деліктне втручання свого роботодавця, але все ж таки не визначив розмір відшкодування [653, с. 537-598].

У справі *Ardis Health, LLC v. Nankivell* [496] проблема була пов'язана із тим, що відповідач, який займався SMM позивача, після залишення компанії відмовлявся надати доступ до акаунтів компанії. Але суд примусив його зробити

це, оскільки відповідачем було підписано угоду про те, що інформація з акаунтів належить позивачеві.

Таким чином, у ситуаціях, коли може виникнути спір між компанією і найманими працівниками щодо акаунтів компаній, варто письмово прописувати, кому належать права на окремі елементи акаунту в соціальній мережі – щодо профілю, доступу, змісту, підписників [618]. Можна також дати пораду компаніям розробляти власну політику щодо соціальних мереж із передбаченням всіх можливих наслідків, пов'язаних із правами на акаунти компанії в соціальних мережах [205, с. 91-97].

Питання про права на контент, розміщений в акаунтах соціальних мереж, може бути вирішений відповідно до положень законодавства про авторські права на службові твори. У разі відсутності контракту чи політики, які визначали б збереження прав інтелектуальної власності на контент після закінчення трудових відносин за роботодавцем, роботодавці та колишні співробітники повинні вирішувати це питання відповідно до традиційної концепції авторських прав на службові твори та спільне авторство. Якщо створення постів у соціальних мережах входило до виконання посадових обов'язків працівника, майнові права, пов'язані з цим контентом, за загальним правилом, мають належати роботодавцю. Якщо працівник створював публікації не в рамках виконання своєї роботи, контент профілю компанії може вважатися твором спільного авторства [653, с. 537-598].

Ще деякі проблеми виникають у випадках, пов'язаних із бізнес-акаунтами. Найважливішою є проблема кваліфікації сутності такої категорії, як «підписники» та підходів до їх оцінки, якщо це можливо [614].

У практиці американських судів нещодавно було зроблено висновок, що зв'язки в соціальних мережах можуть дорівнюватись до клієнтської бази і, отже, захищатись як комерційна таємниця. До відповідних факторів, які використовуються для оцінки незалежної економічної цінності у справі про комерційну таємницю, належать: час і ресурси, витрачені на формування списку клієнтів, чи був доступ до інформації суворо обмежений, і чи буде важко

відтворити інформацію, включену в клієнтську базу [614, с. 510]. Перелічені фактори були враховані у деяких зі згадуваних вище справ.

Наприклад, у справі *PhoneDog v. Kravitz* суд встановив, що економічна цінність акаунту в соціальних мережах із 17 000 підписників полягає у списку підписників акаунту та трафіку, який ці підписники генерували для веб-сайту PhoneDog, оскільки їх акаунт у Twitter приносить дохід від рекламодавців. У справі *Eagle v. Morgan* суд дійшов висновку, що роботодавець здійснив «значні інвестиції часу, зусиль та грошей» для створення облікового запису LinkedIn [614, с. 510]. У справі *CDM Media USA, Inc. v. Simms* [503] компанія, що займається маркетингом та медіа-технологіями, стверджувала, що акаунт у LinkedIn, який включає 679 імен поточних або потенційних клієнтів, є комерційною таємницею. Суд відхилив клопотання колишнього працівника про припинення справи, оскільки позивач довів, що "список учасників групи був цінним таємним товаром" через обмежений доступ та кількість часу, зусиль та вартості маркетингової та медіа-компанії, витраченої на створення групи учасників в акаунті LinkedIn [614, с.512].

Деякі важливі висновки щодо бізнес-акаунтів у соціальних мережах були зроблені судами з питань банкрутства в США. Оскільки в певній мірі бізнес-акаунти в соціальних мережах представляють цінність для бізнесу, у зв'язку з тим, що надають доступ до клієнтів та потенційних клієнтів, суди з питань банкрутства встановили, що бізнес-акаунти в соціальних мережах, включаючи сторінки для бізнесу, що ведуться окремими працівниками, є майновими правами, які визнаються нематеріальними активами згідно з Кодексом про банкрутство [515]. У нещодавніх справах про банкрутство було зроблено висновок, що адміністративні привілеї у соціальних мережах та пов'язані з ними цифрові права є *bonae fidei* активами та прирівнюються до гудвілу [653, с. 537-598]. Більше того, в американській судовій практиці обговорюються способи оцінки підписників. Так, Трістан Луї запропонував оцінити вартість окремого користувача, взявши ринкову капіталізацію і поділивши її на кількість користувачів [621]. PhoneDog у його справі стверджував, що галузеві стандарти

оцінюють кожного послідовника в Twitter у 2,50 доларів США на місяць [535]. Інші дослідники пропонують під час оцінки підписників враховувати взаємозв'язки між користувачами, зв'язки користувачів та лояльність користувачів, а не лише їхню кількість [586, с. 61-84].

Таким чином, економічна цінність акаунтів у соціальних мережах широко визнається у судовій практиці США. Найціннішою частиною бізнес-акаунту в соціальних мережах вважаються підписники. Все частіше підписники прирівнюються до клієнтських баз і захищаються як комерційна таємниця. Для оцінки економічної цінності фоловерів зазвичай використовують такі фактори: час і ресурси, витрачені на створення списку фоловерів, складність тиражування інформації, включеної до списку фоловерів, трафік, генерований фоловерами (як дохід від реклами залежить від такого трафіку). Інші цінні частини бізнес-акаунту в соціальних мережах, які вже стали предметами судових справ, включають пароль (також захищений як комерційна таємниця в американській практиці) та сам контент (інформація). Ще одним ризиком, пов'язаним з бізнес-акаунтом соціальних мереж для компанії, є персональні дані, зазначені в обліковому записі. Якщо деякі персональні дані офіційного працівника залишаються в обліковому записі, існує ризик звинувачення у крадіжці персональних даних, тому важливо видалити всі дані фізичної особи під час передачі акаунту.

Враховуючи це, можемо рекомендувати всім компаніям із самого початку розробляти конкретну політику щодо бізнес-акаунтів у соціальних мережах, де всі права на акаунт мають бути чітко розподілені між роботодавцем та працівниками. У такій політиці варто вказати, яким чином пароль повинен бути переданий роботодавцю у випадку звільнення працівника, відповідального за обліковий запис, які персональні дані повинні бути вказані в обліковому записі (безумовно, це повинні бути персональні дані компанії, а не фізичної особи), хто має права на контент акаунту. Останнє питання може бути вирішене відповідно до положень про службові твори. Для компанії краще мати контракт або політику, що визначає збереження прав інтелектуальної власності на контент

бізнес-акаунту в соціальних мережах після припинення відносин із найманими працівниками.

Ще одним нагальним питанням сьогодення, пов'язаним із акаунтами у соціальних мережах, є питання про визначення їх долі після смерті користувача.

Потреба вирішення цього питання призвела до того, що внутрішніми правилами користування багатьох пошукових систем або соціальних мереж було визначено порядок дій з акаунтами на випадок смерті їх володільців, де наслідки визначаються самими користувачами або системою (наприклад, Yahoo! передбачає видалення акаунту у випадку смерті користувача, тоді як Facebook надає користувачам можливість розпорядитися своїм акаунтом на випадок смерті).

Але відомі вже й випадки втручання держави у правове регулювання спадкування акаунтів. Першим прецедентом стало прийняття в 2014 р. в штаті Делавер закону щодо фідуціарного доступу до цифрового майна (digital assets) та цифрових акаунтів. Вказаний акт під цифровим акаунтом розуміє електронну систему для створення, генерування, відправлення, поширення, спілкування, отримання, зберігання, відображення, обробки інформації, який надає доступ до цифрового майна, що існує або може існувати, який зберігається на будь-якому цифровому пристрої незалежно від власності на такий цифровий пристрій, на якому цифрове майно зберігається, у тому числі, email-акаунти, акаунти в соціальних мережах, страхові, фінансові, податкові та інші акаунти. Цифрове майно цей акт визначає як інформацію, тексти, електронні листи, документи, аудіо, відео, зображення, контент соціальних мереж, записи про стан здоров'я, про страхування, комп'ютерні програми, ліцензії, бази даних, у тому числі, імена користувачів та паролі, що створені, згенеровані, відіслані, отримані, поширені або збережені за допомогою електронних засобів або цифрових пристроїв. Закон дозволяє призначити фідуціарія (особистого представника, передбаченого заповітом), який контролюватиме акаунти померлого та його цифрове майно та може передати доступ до них визначеному члену сім'ї померлого [476].

Пізніше, у 2015 р., у більшості штатів США було введено в дію аналогічний акт – щодо фідуціарного доступу до цифрових активів. Вказаний акт дозволяє визначити у заповіті, що виконавець заповіту може мати доступ до електронної пошти та акаунтів у соціальних мережах померлого. Закон не визначає, і ще не склалася судова практика з цього питання, як саме має відбуватися цей доступ. Тому на сьогодні ситуація складається таким чином: виконавець повинен зв'язатися з компаніями по кожній цифровій платформі, щоб визначити, як отримати доступ до акаунту померлого [576].

Закон також містить деякі важливі визначення цифрових активів. Відповідно до закону, «акаунт» означає домовленість згідно з Terms of Service, відповідно до якої зберігач несе, підтримує, обробляє, отримує або зберігає цифрові активи користувача або надає товари чи послуги користувачеві. Цифровий актив у Законі означає електронний запис, в якому фізична особа має право або інтерес. Фактично, Закон використовує конструкцію фідуції або трасту для розпорядження цифровими активами померлої людини. Закон встановлює для фідуціарія (первинного, додаткового або правонаступника особистого представника, агента чи трасті) ті самі юридичні обов'язки, що й для фідуціарія, якому доручено управління матеріальним майном під час управління цифровими активами, у тому числі: обов'язок турботи, обов'язок вірності та обов'язок конфіденційності. Але також і деякі додаткові правила передбачені законом, що визначаються специфікою об'єкту прав: фідуціарій (1) підпорядковується угоді Terms of Service; (2) підпорядковується іншому чинному законодавству, у тому числі, законодавству про авторське право; (3) обмежується обсягом обов'язків довіреної особи; та (4) не може використовувати свої права для видавання себе за користувача [666].

Отже, відповідно до закону, виконавцем волі померлого щодо цифрового майна є трасті – фідуціарій, що має легальний титул на майно згідно з угодою або декларацією [666]. «Цифровим виконавцем» може бути особа, відмінна від виконавця щодо реального майна [597].

У тих штатах, в яких Закон про уніфікований фідучіарний доступ до цифрових активів не прийнято, компанії самі вирішують, чи надавати родичам доступ до цифрових акаунтів померлого члена сім'ї. Наприклад, Yahoo!, як зазначалось, наполягає на закритті акаунтів у випадку смерті користувачів із заборonoю подальшого доступу до них. Така ситуація породила судовий спір у штаті Масачусетс (у якому не прийнято закон про цифрові активи). У справі *Ajemian v. Yahoo!, Inc.* [493] Верховний суд штату Масачусетс дійшов висновку, що особисті представники можуть надати законну згоду від імені померлого на оприлюднення вмісту електронної пошти Yahoo! [635, с. 305-323].

Критика умов Terms of Service (які, між тим, визнаються формою контракту, який зв'язує сторони зобов'язанням) зводиться до того, що є несправедливою встановлена цими умовами можливість платформи видаляти електронні листи, які знаходяться в її володінні, але належать користувачеві. Як згадувалося у розглянутій вище справі, навіть якщо угода Terms of Service була повністю забезпечена можливістю виконання, що дало б Yahoo! можливість видалити обліковий запис користувача, тим не менше, це не могло б виправдати знищення електронних повідомлень після рішення суду, відповідно до якого вони мають бути надані користувачеві або його особистим представникам, оскільки таке знищення означатиме неповагу до судового наказу [635, с. 305-323].

Практика визнання можливості спадкування акаунтів складається на сьогодні і в Європі. Так, нещодавно Верховний Суд Німеччини дозволив передавати у спадок акаунти в Facebook. Справа стосувалася батьків 15-річної дівчинки, вбитої потягом у 2012 році. Батьки загиблої дівчини хотіли отримати доступ до її облікового запису, щоб спробувати з'ясувати, загинула вона від самогубства чи нещасного випадку. Facebook відмовив у доступі до облікового запису після смерті їх дочки, посилаючись на загрозу конфіденційності щодо контактів дівчини. Відповідно до поточної політики, компанія надає родичам померлої особи лише частковий доступ до облікового запису, дозволяючи їм змінити сторінку на онлайн-меморіал або повністю видалити її. У суді першої

інстанції у 2015 році було задоволено вимогу батьків та підтримано твердження, що дані з платформи Facebook охоплюються законодавством про спадщину як еквівалент приватної кореспонденції. Але в 2017 році апеляційний суд скасував рішення на тій підставі, що будь-який контракт між дівчиною та компанією закінчувався її смертю і не міг перейти до батьків. Справа надійшла до Федерального суду Німеччини, і, як повідомляється, її батькам був передан її акаунт. Як зазначив суддя, після смерті часто передавали приватні щоденники та листування законним спадкоємцям, і не було причин по-іншому ставитись до цифрових даних. Більше того, суд додав, що батьки мали право знати, з ким їх неповнолітня дитина розмовляла в Інтернеті [652].

Отже, ситуація аналогічна тій, що існує на сьогодні в США – родичі повинні звертатися до операторів соціальних мереж з вимогою надати доступ до акаунту померлого члена сім'ї, і соціальні мережі повинні надавати такий доступ. Зазначимо також, що описані ситуації стосуються в основному лише такого елемента акаунтів, як листування, і не вирішують проблеми введення акаунтів у цивільний обіг як окремих самотійних об'єктів.

Сьогодні вже зустрічаються й істотні теоретичні дослідження проблеми можливості спадкування цифрового майна, у яких піднімається низка важливих питань. Так, англійські дослідники Х. Конвей та Ш. Греттен, аналізуючи проблеми дій з цифровим майном на випадок смерті, зазначають, що основною проблемою при спадкуванні цифрового майна є відсутність визначення поняття цифрове майно. Відомі тільки об'єкти, які за загальним правилом, відносять до цифрового майна, і ці об'єкти є дуже різномірними – це електронні листи й електронні скриньки, блоги, акаунти та профілі у соціальних мережах, цифрова музика, репозитарії цифрових фото та відео, банківські акаунти та інші фінансові інструменти, а також онлайн підписки на журнали, акаунти на Amazon, профілі продавців на eBay, доменні імена тощо. По суті, будь-які файли, що зберігаються або створюються на цифрових пристроях, є цифровим майном. Проблеми, пов'язані з цим, зводяться до того, що, по-перше, це практично нескінченний перелік речей, що можуть складати цифрове майно; по-друге, цінність кожного

виду цифрового майна буде істотно відрізнятися від іншого: деякі з них, як банківські акаунти та фінансові інструменти, доменні імена, будуть мати очевидну грошову цінність, тоді як інші, такі, як фотографії, електронні листи, листування у соціальних мережах, будуть мати лише емоційну або сентиментальну цінність для родичів померлого користувача. Це породжує проблему необхідності категоризації об'єктів, які вважаються цифровим майном. У якості найбільш фундаментального критерію класифікації видів цифрового майна автори пропонують використовувати критерій, чи є таке майно власністю, чи ні, оскільки очевидно, що не все цифрове майно є власністю у традиційному розумінні. Чи буде виступати цифрове майно об'єктом власності, на думку дослідників, залежатиме ще й від умов угоди користувача, яка може розглядати цифрове майно як окремий об'єкт власності, який може передаватися, або відносини можуть будуватися як суто ліцензійна угода, яка закінчується у зв'язку зі смертю користувача. Отже, цифрове майно відрізняє від традиційного майна те, що володілець акаунту (особа, яку ми можемо кваліфікувати як власника) не обов'язково контролює кінцеву долю цього майна. Спроби заповідати таке майно (або авторизувати доступ) ігноруватимуть приватну угоду з провайдером, яка може забороняти це [555, с. 100–103]

Таким чином, доля цифрового майна напряду залежить від умов угоди користувача, яка може залишати за оператором соціальної мережі право розпорядитися цим майном. І це не суперечить загальним принципам договірного права, оскільки користувачі погоджуються на ці умови, підписуючи угоду. Проте, автори у своїй статті зазначають, що ще не відомим є ставлення суду до цього, і як ми можемо бачити з останніх справ, що мали місце у судах США та Німеччини, суди все ж таки схиляються до надання переваги захисту зацікавлених осіб, тому можемо припустити, що у майбутньому деякі положення угод користувачів, що забороняють передачу доступу до акаунтів або надають можливості розпорядження ними самим операторам соціальних мереж, будуть визнані дискримінаційними та заборонені.

Цікаве пояснення можливості успадкування цифрових об'єктів описано в естонській юридичній літературі. Т. Мікк і К. Сейн розглядають цю проблему через принцип загального правонаступництва (що впливає з римського приватного права та є схожим у більшості європейських країн). Відповідно до цього принципу успадкування цифрових об'єктів підпорядковується тим самим правилам, що й передача права власності на матеріальні об'єкти, і, наприклад, прав та обов'язків, що випливають з договору купівлі-продажу. У випадку електронного облікового запису до складу спадщини входить сукупність прав та обов'язків, що випливають із контракту, укладеного між померлою особою та постачальником послуг Інтернету. Отже, після смерті договірні права, серед інших об'єктів у спадщині, передаються спадкоємцю. Будучи універсальним правонаступником, спадкоємець набуває таке саме правове становище померлого, як якщо б взагалі не відбулося передавання [627, с. 127]. Передача договірної позиції у цілому означає, що спадкоємець, принаймні з метою управління майном, має право отримати доступ до акаунту померлого, а також використовувати та керувати змістом акаунту [627, с. 124].

Слід враховувати існування договорів комерційного та особистого характеру та той факт, що особисті договори, як правило, не підлягають універсальному правонаступництву відповідно до законодавства. Більшість сайтів соціальних мереж, як правило, оформляють свої контракти з користувачами як особисті. Зазвичай у користувацьких угодах зазначається, що користуватися обліковим записом може лише конкретний користувач. Заборонено надавати доступ до облікового запису іншим, якщо це прямо не дозволено. Тим не менше, як було обговорено вище, абсолютно несправедливо дозволяти інтернет-магнатам такий необмежений контроль над ситуацією. Оскільки акаунти мають економічну цінність, слід розробити законодавчі положення, спрямовані на обмеження прав володільців соціальних медіа за аналогією з обмеженням прав суб'єктів, що займають монопольне становище на ринку. Договір між соціальними медіа та користувачем повинен бути

розроблений як комерційний та передбачати можливість передачі прав на обліковий запис або шляхом продажу, або шляхом його успадкування [247].

Незважаючи на велику кількість питань, що потребують відповідей у цій сфері, дослідники пропонують подбати про долю свого цифрового майна за життя шляхом включення положень про визначення його долі у заповіт, з урахуванням, однак, положень угоди користувача та в її межах. Пропонується також призначити окремо «цифрового виконавця», який буде, крім іншого, освіченим у сфері комп'ютерних технологій. Однак важливо не плутати роль особи, якій померлий просто доручає зберігати свою цифрову інформацію у випадку своєї смерті, із законним особистим представником, який несе повний спектр прав та обов'язків стосовно аканту [555, с. 111].

Зазначимо, що сьогодні Європейським інститутом права спільно з дослідниками із США створено робочу групу щодо вивчення можливості використання американського закону про фідуціарний доступ до цифрового майна як моделі для європейського законодавства [555, с. 113] Це означає, що, ймовірно, буде розроблений єдиний підхід до визначення посмертної долі цифрових активів у світі. Дедалі частіше визнається, що для забезпечення захисту та управління цифровими активами варто було б призначити цифрового виконавця. Управління цифровими активами, включаючи акаунти у соціальних мережах, можливе в рамках трасту чи фідуції, які відомі відповідно англо-американській та континентальній правовій системі [638, с. 295–302].

Вказане свідчить про необхідність врахування останніх тенденцій і в Україні. З цією метою цілком допустимо звернутися до інституту довірчої власності, який існує в нашій країні вже досить тривалий час та передбачити можливість призначення довірчого власника виконавцем заповідальних розпоряджень щодо цифрового майна, зокрема, акаунтів та їх контенту. Актуальність використання моделі саме довірчої власності, а не призначення виконавця заповіту згідно з нормами спадкового права, пояснюється, по-перше, тим, що такий підхід більше відповідає світовій практиці, по-друге, тим, що в рамках інституту довірчої власності може бути краще визначена та забезпечена

відповідальність довірчого власника перед бенефіціаріями [152]. При цьому серед обов'язків довірчого власника цифрового майна необхідно врахувати обов'язок підпорядкування його умовам користувацької угоди та заборону використання переданих йому прав для видавання себе за іншу особу, що обумовлено специфікою відносин у віртуальній площині.

У підсумку зазначимо, що соціальні мережі - це нова сфера взаємодії мільйонів людей, але вона недостатньо законодавчо врегульована. Очевидно, що в багатьох випадках акаунти соціальних мереж мають справді значну цінність. Ось чому надзвичайно важливо визначити їх правову природу на законодавчому рівні. У сучасній судовій практиці та юридичній літературі складається тенденція вважати акаунт цифровим активом.

Проведений аналіз виявляє, що можна розрізняти різні елементи облікового запису: ім'я користувача та пароль як спосіб авторизації користувача, інформацію, розміщену на сторінці користувача (контент), листування, персональні дані тощо. Кожен із цих елементів має свій специфічний правовий режим (наприклад, листування повинно бути захищене положеннями про таємницю листування, публікації та коментарі є об'єктом авторського права тощо). Одним з найважливіших питань, що виникають під час розгляду можливості передачі акаунту третім особам, є питання про долю персональних даних. Зокрема, чи можна передавати персональні дані (як частину облікового запису або окремо). Як зазначалось у попередньому підрозділі, станом на сьогодні неможливо продати персональні дані ані як конкретний об'єкт, ані як частину облікового запису в соціальних мережах.

У той же час весь акаунт може представляти інтерес як конкретний об'єкт. У цьому випадку ми пропонуємо розглядати акаунт як різновид цифрового майна, складну квазіріч/цифрову річ, що складається з комплексу цифрових елементів, які загалом створюють окремий об'єкт. Той факт, що акаунт у соціальній мережі може вважатися різновидом майна, підтверджується нещодавною західною судовою практикою: так, у США суд з питань банкрутства визначив, що бізнес-акаунти дорівнюються майновим правам у

майновій масі банкруту. Тим не менш, допоки правова природа акаунту буде остаточно визначена, пропонується при передачі акаунту іншій особі вказувати в договорі конкретний перелік елементів, які підлягають передачі.

Сучасна судова практика стосовно бізнес-акаунтів та успадкування цифрових активів також відображає необхідність визнання акаунту в соціальних мережах як конкретного об'єкта права власності. У випадку з бізнес-акаунтами доцільною є розробка політики компанії щодо соціальних мереж із передбаченням усіх можливих наслідків, пов'язаних з правами на акаунти компанії в соціальних мережах, оскільки щодо цих питань в Україні поки що відсутні як спеціальні законодавчі положення, так і судова практика.

Ще одна проблема, пов'язана із акаунтами в соціальних мережах, стосується необхідності визначення їх посмертної долі. Загальновизнаною тут є думка про необхідність призначення цифрового виконавця для роботи з усіма видами цифрових активів, включаючи акаунти в соціальних мережах. У деяких штатах США законодавчо регулюється це питання, і чинне американське законодавство щодо фідуціарного доступу до цифрових активів приймається до уваги європейськими законодавцями. Це дає підстави припускати, що найближчим часом буде застосовано єдиний підхід до управління цифровими активами. Нещодавня європейська та американська прецедентна практика щодо доступу до акаунтів померлих користувачів, який був наданий їхнім родичам, свідчить про те, що деякі положення користувацької угоди, що забороняють санкціонувати доступ до акаунтів або надають постачальникам послуг змогу розпоряджатися акаунтами користувачів, найближчим часом будуть розглядатися як дискримінаційні та, вірогідно, будуть заборонені. Ці тенденції варто врахувати й в Україні, де для забезпечення належного захисту та управління акаунтом у соціальній мережі доцільним буде звернення до інституту довірчої власності, що відповідає світовій практиці у вирішенні проблеми визначення посмертної долі цифрового майна.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ НАБУТТЯ, ЗДІЙСНЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВА ПРИВАТНОЇ ВЛАСНОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

3.1. Підстави набуття права приватної власності в інформаційному суспільстві

У цивілістиці сьогодні триває дискусія щодо нюансів термінологічного розмежування понять «виникнення» та «набуття» права власності, породжене неоднозначністю законодавчого підходу. Йдеться про співвідношення ст. 11 ЦК України «Підстави виникнення цивільних прав та обов'язків» та ст. 328 ЦК України «Підстави набуття права власності». Запроваджена законодавцем суперечність змушує деяких науковців поглиблюватись в аналіз вказаних понять. Деякі з них, наприклад І.А. Спасибо, пропонує розрізняти поняття «набуття» та «виникнення» та вважає перше ширшим за останнє [390, с. 186]. Натомість, Г.Г. Харченко зазначає, що «виникнення» за своїм потенціалом використання набагато ширше, ніж «набуття», аргументуючи свою позицію тим, що термін «виникнення» може бути прив'язаний до будь-яких правових явищ, навіть тих, які не персоніфікуються шляхом їх прив'язування до конкретної особи-учасника цивільних відносин. В той же час термін «набуття», на думку дослідника, не може вживатися без прив'язки до суб'єкта [431, с. 319].

Ще одна дискусія, яка триває в контексті дослідження підстав виникнення права власності, це дискусія щодо розмежування «способів» та «підстав» набуття чи припинення речових прав. Ця дискусія сягає корінням ще у дореволюційні часи, коли існувало окреме вчення про способи набуття права власності, яке виходило з того, що для виникнення речового права необхідні два моменти: *titulus* (підстава) та *modus* (спосіб) [59, с. 226]. У свою чергу, базисом цього вчення, очевидно, виступають розробки римських юристів. Під *titulus acquiredi* у римському праві розумілися юридичні факти, з якими пов'язується виникнення

лише зобов'язального права, тоді як *modus acquiredi* охоплювало юридичні факти, з якими пов'язується набуття права власності [388, с. 72-73].

Як зазначав Д.І. Мейер, будь-яке право, у тому числі й право власності, має певний початок, і ті шляхи, якими цей початок відкривається, є способами набуття такого права. Під способами набуття суб'єктивного права дослідник розумів певні юридичні відносини, що безпосередньо породжують це право [181, с. 332-333].

Сьогодні висловлюються різні думки стосовно розмежування підстав та способів придбання права власності. Найбільш поширеним є підхід, відповідно до якого підставами виникнення права власності є юридичні факти або юридичні склади, що відповідно до закону тягнуть виникнення права власності на певне майно в конкретних осіб. Такі факти іменуються також титулами (*titulus*) власності. Щодо способів набуття права власності, то під ними розуміються ті фактичні дії, завдяки яким відбувається набуття права власності. Так, І.А. Спасибо визначає, що підставою набуття права власності є юридичний факт, з яким пов'язується виникнення зобов'язальних правовідносин (договір), а способом набуття права власності є юридичний факт, з яким пов'язується виникнення права власності (традиція, державна реєстрація тощо) [389].

Підтримку такого підходу знаходимо ще у дослідженнях дореволюційних цивілістів. Так, ще Г.Ф. Шершеневич наголошував на тому, що те, що є підставою не може бути способом [455]. Б. Л. Хаскельберг, характеризував підставу та спосіб правонабуття як різні юридичні факти, та вказував на неприпустимість називати в якості прикладу похідного способу набуття права власності договори купівлі-продажу, міни, дарування, тому що вказані правочини насправді є не способами, а саме підставами набуття права власності [432, с. 31-71].

З приводу цієї дискусії Г.Г. Харченко слушно зауважує, що у сучасні дні актуальність полеміки навколо співвідношення підстав та способів набуття чи припинення речових прав не зменшилася, а це питання й досі не вирішено ані на рівні правової науки, ані на рівні цивільного законодавства [431, с. 323].

Не поглиблюючись у аналіз дискусій навколо підстав та способів набуття (виникнення) права власності, який вже був досить детально проведений Г.Г. Харченко, оскільки маємо інший фокус дослідження, зазначимо лише про слушність зроблених ним висновків. Як зазначає науковець, підстави та способи набуття права власності об'єднані однією метою, вони спрямовані на досягнення одного кінцевого результату – набуття особою права власності. Однак в цьому процесі підставам та способам відведена різна роль. Обидві категорії так чи інакше пов'язані з поняттям юридичного факту. Однак якщо для підстави виникнення речового права важливим є сам факт здійснення особою юридично значущої дії, то для способу головною є форма вчинення такої дії [431, с. 323].

Як зазначає Р.А. Майданик, основними способами виникнення права власності є суспільний договір і насильницьке втручання. У першому випадку люди, усвідомлюючи переваги узаконеного права власності, домовляються між собою про об'єднання в певний союз та створення механізму захисту права власності і дотримання встановлених правил. З цією метою сторони суспільного договору передають частину своїх прав третій силі, яка зобов'язується охороняти їх власність від зовнішнього втручання. В результаті насильницького втручання право власності виникає внаслідок нав'язування його державою або впливовими приватними організаціями, які спираються на апарат примусу, яким може виступати армія, поліція, формування суспільної думки тощо. Можлива також комбінація зазначених способів виникнення права власності [167, с. 378-379].

Підставами виникнення права власності, зазначає вчений, є різні правопороджувальні юридичні факти, тобто обставини реального життя, які, відповідно до закону, тягнуть виникнення права власності на певне майно у конкретних осіб [167, с. 380].

Якщо деякі дослідники зазначають, що відносно речових прав питання про підстави їх виникнення взагалі не мають значення і не потрібні для індивідуалізації конкретного права, оскільки на відміну від зобов'язальних, зміст речових прав визначається безпосередньо законом, а тому підстави виникнення

речових прав не можуть вплинути на їх зміст [2], то інші, навпаки, підкреслюють необхідність деталізації критеріїв класифікації будь-яких юридичних фактів. Так, О.О. Красавчиков зазначав, що цінність будь-якої класифікації, у тому числі класифікації юридичних фактів, полягає, зокрема, в тому, що всі явища, які класифікуються, мають систематизуватися за однією заздалегідь обраною ознакою. Інакше класифікація втрачає науковий характер та практичне значення і стає довільним, випадковим нагромадженням явищ, фактів, речей та обставин. Використання двох ознак у розмежуванні явищ, що класифікуються, не надає системі досконалості, а навпаки, применшує її наукове та відповідно практичне значення [149, с. 86-87].

Класифікація підстав виникнення права власності також сягає корінням у римське право, де вперше сформувалося поняття первинних та похідних підстав. Практичне значення такого підходу проявляється в тому, що при похідних способах набуття права власності застосовується загальновідоме правило “*non plus juris*”, тобто ніхто не може передати іншому більше прав, ніж має сам. При первинних способах набуття права власності немає «праводавця», обмеженість правоможностей якого може відобразитись на змісті права набувача [257, с. 93]. За коротким визначенням Д.М. Генкіна, практична значимість виділення похідних способів набуття права власності полягає в тому, що при похідному способі набуття права власності недоліки у праві власності, які були у попереднього власника, переходять до наступного [61].

Підстави виникнення права власності оточені науковими дискусіями, не виключенням є й їх класифікація. У якості критерію для класифікації підстав одні вчені пропонують використовувати наявність волі [438, с. 30-46], інші – правонаступництво [445, с. 416]. При використанні критерію волі виникнення права власності ставиться в залежність від волі попереднього власника. При такому підході якщо право власності виникло незалежно від волі попередніх власників, або навіть всупереч їм, підстава вважається первісною, якщо ж право власності виникло за волі попередніх власників, підстава вважається похідною. За критерієм правонаступництва підстави виникнення права власності, пов'язані

з правонаступництвом, вважаються похідними, а ті, що не містять ознак правонаступництва – первинними.

Зазначимо, що крім класичних критеріїв поділу підстав виникнення права власності, пропонуються й відмінні. Так, Є.О. Харитонов та О.І. Харитонova пропонують застосовувати критерій «обґрунтованості» прав при поділі підстав виникнення права власності на первинні та похідні. Суть такого критерію полягає в тому, що первинними вважаються такі способи виникнення прав, де права власника не ґрунтуються на правах інших осіб, а похідними – ті, що припускають, що право набувача ґрунтується на праві відчужувача речі [440]

В.К. Андрєєв вважає, що способи набуття права приватної власності не мають жодного відношення до правонаступництва, оскільки при набутті права приватної власності відбувається не перехід прав від однієї особи до іншої, а фіксація приналежності права власності конкретній особі. Дослідник взагалі піддає сумніву необхідність класифікації способів набуття права власності на первинні та похідні, оскільки вважає, що доцільніше здійснювати розмежування порядку набуття та припинення юридичних фактів залежно від способів перетворення одних правових форм власності на інші [12, с. 51, 60].

Вказаний підхід видається раціональним, оскільки, наприклад, знімає дискусію щодо такої підстави виникнення права власності, як націоналізація. Перш за все, слід зазначити, що розглядаючи націоналізацію крізь призму права приватної власності, ця підстава є не підставою виникнення, а навпаки – підставою припинення прав приватної власності. По-друге, прихильники критерію волі відносять націоналізацію до первинних підстав виникнення права власності, оскільки в цьому випадку право власності у держави виникає всупереч волі попереднього власника. З іншого боку, прихильники критерію правонаступництва вважають націоналізацію похідним способом виникнення права власності, оскільки в цьому випадку має місце наступництво в правах.

Як бачимо, ані критерій волі, ані критерій правонаступництва у деяких випадках повною мірою не характеризує підстави виникнення права власності. Тому найбільш доцільним видається підхід Є.О. Харитонova та О.І. Харитоновой,

відповідно до якого первинний чи похідний характер підстави виникнення права власності ставиться у залежність від наявності попереднього власника майна, що набувається [204, с. 93-100].

Нові умови існування суспільства, розвиток інформаційних технологій накладають свій відбиток, у тому числі, і на підстави виникнення права приватної власності. Якщо первинні способи набуття права приватної власності поки що залишаються незмінними, похідні підстави набуття права приватної власності вже зазнали певних трансформацій. Наприклад, у зв'язку з виникненням віртуального майна, виникає все більше питань, пов'язаних з його успадкуванням. Договірні відносини також зазнають дедалі більш значних змін. Особливу увагу в цьому контексті привертають до себе так звані смарт-контракти. Виникає питання, у чому специфіка смарт-контрактів як підстав набуття права приватної власності і чи можуть вони взагалі виступати в такій якості.

Вперше сутність смарт-контрактів була описана у 1994 році американським дослідником Ніком Сабо. Вчений описав смарт-контракт як комп'ютеризований транзакційний протокол, який виконує умови договору або як цифрове відображення сукупності зобов'язань між сторонами, яке включає також протокол для виконання цих зобов'язань [364].

Для розуміння сутності смарт-контракту необхідно проаналізувати його технічну та юридичну сутність.

З технічної точки зору, смарт-контракт є комп'ютерним кодом, який при настанні певного стану або умов здатен працювати автоматично відповідно до заздалегідь визначених функцій. Це фрагмент програмного коду, який виконує певні задачі у випадку виконання заздалегідь встановленої у програмі умови [674]. Цей код здатен зберігатися у розподіленому реєстрі та записувати будь-які зміни в нього [80, с. 53]. При використанні технології блокчейн чи інших розподілених реєстрів смарт-контракт зберігається та дублюється в ньому, алгоритми смарт-контракту визначаються його програмним кодом усередині мережі розподіленого реєстру. Тому кожен, хто має доступ до розподіленого

реєстру, може перевірити, що смарт-контракт функціонує відповідно до передбачених умов, що забезпечує неможливість їх зміни [35, с. 109]. Технічна сторона смарт-контракту відображена у його визначеннях як різновиду кодування, способу функціонування блокчейну, як фрагмента коду, який реалізований на платформі блокчейн та ініціюється блокчейн-транзакціями, а також організовує внесення записів у базу даних [259, с. 29-44].

Деякі дослідники, аналізуючи технічні аспекти смарт-контрактів, звертають увагу, в першу чергу, на забезпечення ними виконання зобов'язань. Вони підкреслюють, що смарт-контракти – це комп'ютерні програми, пов'язані із виконанням зобов'язань. Вони мають дві функції: смарт-контракт або безпосередньо виконує, або відстежує виконання (порушення) волі, узгодженої сторонами [42, с. 15, 35].

Поширеним визначенням поняття смарт-контракту з юридичної точки зору є його розуміння як угоди сторін, що існує у формі програмного коду, який функціонує у розподіленому реєстрі даних та забезпечує самовиконуємість умов такого договору при настанні заздалегідь визначених у ньому обставин [365, с. 41].

Розуміння смарт-контрактів як договорів, що самовиконуються, зустрічається також в європейській [604, с. 112] та американській доктринах. Так, Ф. Алабі зазначає, що договір, який виконується автоматичним/автоматизованим способом, є набором домовленостей сторін, на підставі яких здійснюється угода між ними [475, с. 8-9].

Зустрічаються визначення смарт-контракту як запрограмованого договору, умови якого прописані у програмному коді і який автоматично виконується за допомогою блокчейну [53, с. 5-7]. Однак відразу зазначимо, що смарт-контракти можуть існувати і на базі інших розподілених реєстрів, не лише блокчейну. Смарт-контракт визначається також як форма вираження договору у спеціальній комп'ютеризованій системі, яка забезпечує автономний механізм формального контролю та виконання його умов [159, с. 28-35]. Пропонується також визначати смарт-контракт як типову (спеціальну) договірну конструкцію, тобто договір,

укладений за допомогою електронних або інших технічних засобів, умовами якого передбачено виконання зобов'язань, що виникають з нього, при настанні визначених обставин без спрямованого на виконання зобов'язання окремо вираженого додаткового волевиявлення його сторін шляхом застосування інформаційних технологій, визначених умовами договору [80, с. 58].

Отже, поняття смарт-контракту охоплює як технічний, так і юридичний аспект. Деякі дослідники навіть ведуть мову про два різні терміни – smart contract та legal smart contract. Під першим розуміється програмний код, під другим – сформульовані та автоматизовані за допомогою коду умови угоди. Необхідність розрізняти ці два поняття обумовлена тим, що допускаються різні моделі використання смарт-контрактів. Перша модель припускає, що програмний код не замінює угоди, а лише автоматизує виконання (так звана зовнішня (external) модель). При другій моделі відносини між сторонами можуть оформлюватись за одним з двох варіантів: код або повністю замінює звичайний договір, або є складовою частиною такого договору. Це так звана вбудована або внутрішня (internal) модель [80, с. 53]. Іноді для позначення цих моделей використовуються терміни legal smart contract та smart contract code [674]. Представляється, що вказані терміни можуть бути враховані при позначенні різновидів смарт-контрактів та їх класифікації.

Стосовно правової природи смарт-контрактів думки дослідників різняться. Смарт-контракти пропонують вважати самотійним договором [365, с. 32-60], несамотійною договірною конструкцією [102, с. 23-30], договором з особливим (автоматизованим) способом виконання або способом виконання зобов'язання [385, с. 79-86], формою договору [35, с. 108-118], доказом, який підтверджує факт укладення договору в усній формі [412], юридично значимим повідомленням [605, с. 285-300].

Підхід до розуміння смарт-контракту як особливого договору є доволі поширеним у юридичній літературі. Однак чіткої відповіді на питання, яким саме видом договору є смарт-контракт на сьогодні у доктрині не існує. Деякі дослідники зазначають, що місце смарт-контрактів серед несамотійних

договірних конструкцій, які відображають особливості укладання або спеціальні правові наслідки будь-якого цивільно-правового договору, якщо він відповідає вказаним у законі ознакам [102, с. 23-30].

Поширеним також є розуміння смарт-контракту як особливої форми договору. Так, О.Є. Богданова зазначає, що смарт-контракт є різновидом письмової (електронної) форми договору, особливість якої полягає в тому, що воля суб'єкта виражається за допомогою спеціальних технічних засобів у вигляді програмного коду. При цьому волевиявлення на укладання договору одночасно означає й волевиявлення на його виконання при настанні визначених умовами договору обставин [35, с. 114]. Такої ж позиції дотримується І.О. Мітрофанова, яка зазначає, що оскільки письмова форма договорів охоплює електронні документи, а електронним документом визнається інформація, підготована, відправлена, отримана чи збережена за допомогою електронних, магнітних, оптичних чи аналогічних засобів, і при цьому програмний код є нічим іншим, як інформацією, то логічно прирівняти смарт-контракт до письмової форми договору. Остання також вважає, що смарт-контракт є одночасно особливим способом виконання зобов'язань, тобто смарт-контракт не є окремим специфічним видом зобов'язання, а особливим способом виконання зобов'язань за договором [184, с. 24].

Деякі вчені взагалі не вважають за необхідне кваліфікувати смарт-контракт як вид чи форму договору. Так, А. Тюльканов зазначає, що смарт-контракт – це програма для ЕОМ, записана у розподілений реєстр та спрямована на забезпечення автоматичного виконання договірних зобов'язань. Тому його можна використовувати лише як об'єктивний доказ досягнення сторонами юридично чинної угоди, укладеної в усній формі за допомогою конклюдентних дій [413]. Існує також позиція, що смарт-контракт необхідно кваліфікувати як відмінну від класичного договору в електронній формі правову категорію, оскільки неможливо прирівнювати програмний код до цивільно-правового договору, який має відповідати певним вимогам, що не можуть бути повністю враховані в одному лише програмному коді. Тому смарт-контракт пропонується

розуміти як заснований на блокчейн технології програмний код, який за своїми правовими ознаками є юридично значимим повідомленням, записаним на програмній мові [605, с. 297; 209].

Слід зазначити, що у підходах законодавців простежується дотримання позиції, згідно з якою смарт-контракт кваліфікується як особлива форма договору. На сьогодні законодавче визначення смарт-контракту можна знайти лише у деяких прийнятих нормативних актах, зокрема, у Декреті Президента Республіки Білорусь № 8 «Про розвиток цифрової економіки» та у законодавстві деяких штатів США. В Україні, на жаль, не було зроблено спроби надати визначення поняттю смарт-контрактів навіть на рівні законопроектів. Зокрема, ані проекти Законів України «Про обіг криптовалюти в Україні» та «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні», що з'явилися у 2017 році, ані проект Закону України «Про віртуальні активи», розроблений у травні 2020 року не містять визначення поняття смарт-контракту.

Проаналізуємо законодавчі визначення смарт-контрактів у світовій практиці.

Відповідно до легального визначення, закріпленого у законодавстві Республіки Білорусь, смарт-контракт – це програмний код, призначений для функціонування у реєстрі блоків транзакцій (блокчейні), іншій розподіленій інформаційній системі з метою автоматизованого здійснення та (або) виконання правочинів або вчинення інших юридично значимих дій [262]. Як бачимо, визначення смарт-контракту надається через його технічну природу. Смарт-контракт не кваліфікується як вид або форма договору, а скоріше як технічний спосіб виконання правочинів.

Законодавчі визначення поняття смарт-контрактів містяться також у законодавстві деяких штатів США. Так, за законодавством Арізони, смарт-контракт є програмою, яка активується подіями, що відбуваються, причому вона діє у розподіленому децентралізованому багатокористувацькому відтворюваному реєстрі і може управляти та передавати активи у такому реєстрі. Схоже визначення смарт-контракту міститься у законодавстві штату Теннессі.

Тут визначення смарт-контракту розширює сферу його застосування: крім управління та передачі активів у реєстрі додається можливість створення та поширення активів у реєстрі, синхронізації інформації та управління правами доступу до програмних продуктів [159, с. 28-35]. Відповідно до законодавства штату Невада смарт-контракт є програмою, яка активується певними подіями, відображає певний стан, виконується на розподіленому, децентралізованому та такому, що знаходиться у спільному доступі, реєстрі, та здатна контролювати активи, враховані у такому реєстрі, а також ініціювати їх передачу [412].

У законодавстві Великої Британії та Франції легального визначення смарт-контракту не закріплено. Але у доктрині та правових розробках домінує визначення смарт-контрактів через комп'ютерний код. Так, у Програмі правової реформи Великобританії смарт-контракти визначаються як самовиконувані договори, записані за допомогою комп'ютерного коду [687, с. 112]. У французькій доктрині превалує підхід до розуміння смарт-контрактів як комп'ютерних програм, а не цивільно-правових договорів. Смарт-контракти частіше за все визначаються як комп'ютерні програми, призначення яких полягає в автоматичному оформленні, виконанні та припиненні якого-небудь договору [447, с. 151-157].

Незважаючи на істотні розбіжності у розумінні правової природи смарт-контрактів, все ж таки є тенденція до введення їх у правове поле як частини договірної права. На сьогодні пропонуються дві основні моделі включення смарт-контрактів у договірне право: як самостійного договору та гібридна модель. У першому випадку припускається існування договору у традиційній письмовій формі. При цьому додатково частина умов такого договору буде внесена у смарт-контракт. У другому випадку поєднуються частина договору у традиційній письмовій формі та частина договору, яка піддається автоматизації та записана на одній з мов програмування. При цьому частина договору, записана мовою програмування, буде автоматично виконуватись [35, с. 109].

Аналізуючи підходи до розуміння правової природи смарт-контрактів, а також підходи до законодавчих визначень цього поняття, можна дійти висновку

про необхідність все ж таки розрізняти поняття смарт-контракту як технічного явища (комп'ютерної програми) та юридичного. З цією метою доцільно ввести у правове поле одночасно два терміни, які дозволять розрізняти і різні моделі використання смарт-контрактів. Якщо смарт-контракт не замінює угоди, а лише автоматизує виконання, доцільно вести мову про «програмний код» або «код контракту». Якщо ж у смарт-контракті повністю прописані умови угоди таким чином, що він може її замінити повністю або частково, доцільно використовувати термін «юридичний смарт-контракт». Останній за своєю правовою природою може розглядатись як аналог письмової форми правочину, різновид електронного правочину або правочин у цифровій (digital) формі [209].

Слід також враховувати, що юридичний смарт-контракт може мати подвійну правову природу, і виступати одночасно як цифрова форма правочину та як об'єкт авторського права. Адже за своєю сутністю смарт-контракт – це комп'ютерна програма. Разом з тим, комп'ютерні програми є об'єктами авторського права. Так, відповідно до ч. 4 ст. 422 ЦК України, комп'ютерні програми охороняються як літературні твори. У ст. 18 Закону України «Про авторське право та суміжні права» зазначається, що комп'ютерні програми охороняються як літературні твори. Така охорона поширюється на комп'ютерні програми незалежно від способу чи форми їх вираження. Таким чином, юридичний смарт-контракт буде охоронятись нормами авторського права і будь-які запозичення коду можуть потягнути вимогу, пов'язану із порушенням авторських прав.

Існує думка, що положення про захист авторських прав щодо смарт-контрактів будуть застосовуватись не у всіх випадках. Тут проводиться аналогія з текстами традиційних договорів. Заперечення проти надання авторсько-правової охорони текстам договорів зводиться до того, що основна цінність договорів та меморандумів полягає у їх змісті, а не формі вираження. На підтримку цієї ідеї згадується американська концепція “merger”, відповідно до якої якщо існує один чи кілька способів вираження певної ідеї, ніхто не може отримати виключні права на таку форму вираження. Є підстави припускати, що

за наявності однакових наборів фактів та однакових норм, що регулюють спірні відносини, два кваліфікованих юристи підготують приблизно однакові документи [407]. Дійсно, така ситуація містить у собі небезпеку. З одного боку, код смарт-контрактів – це комп'ютерна програма і об'єкт правової охорони. З іншого боку – у деяких випадках схожі правовідносини неможливо врегулювати з високим ступенем оригінальності та відмінностей. Це може зумовити виникнення певних проблем на практиці, оскільки якщо типові правовідносини будуть врегульовані приблизно однаковим кодом, може виникнути спір між авторами кодів, а врегулювати відносини іншим чином може виявитись неможливим. Тим не менш, в українському законодавстві на сьогодні складається така ситуація: правова охорона поширюється тільки на форму вираження твору і не поширюється на будь-які ідеї, теорії, принципи, методи, процедури, процеси, системи, способи, концепції, відкриття, навіть якщо вони виражені, описані, пояснені, проілюстровані у творі (ст. 8 Закону України «Про авторське право та суміжні права»). Виходячи з цього, правову охорону зможе отримати будь-який код смарт-контракту. В цьому полягатиме чергова відмінність смарт-контрактів від текстів традиційних договорів, які зазвичай не підпадають під охорону авторським правом у зв'язку з недостатнім рівнем оригінальності.

Якщо розглядати практичні аспекти застосування смарт-контрактів як підстави виникнення права приватної власності, тут одночасно можна виділити як плюси, так і мінуси. Набуття майна (як реального, так і віртуального) називають однією з основних сфер застосування смарт-контрактів. Переваги смарт-контрактів перед традиційними договорами у цій сфері полягають, зокрема, у відсутності посередників, автоматичному виконанні, жорсткій регламентації та тлумаченні умов, неможливості втручання у заздалегідь визначений код тощо. В ідеальному варіанті смарт-контракти мають не лише сприяти скороченню витрат на укладання правочинів та проведення транзакцій, але й зменшити кількість судових спорів [184, с. 24]. Однак більшість переваг смарт-контрактів одночасно виступають і їх недоліками.

Так, найбільшою проблемою смарт-контрактів вважають неможливість кодування значної частини домовленостей між сторонами, тому що вони не укладаються у схему «якщо-то», а охоплюються абстрактними поняттями, такими як законність, справедливість, «розумний строк», захист слабкішої сторони тощо [365, с. 32-60; 184, с. 22-28; 650, с. 438].

Наступним мінусом смарт-контрактів є прив'язка до реального світу та необхідність отримання даних з-поза меж системи. Для отримання даних, які розташовані поза блокчейном чи іншим розподіленим реєстром, смарт-контракту необхідно звертатися до так званих оракулів. Програми оракули є спеціалізованими сервісами, спрямованими на забезпечення прив'язки цифрового світу до реального та надання смарт-контрактам вихідних даних для їх виконання [126, с. 45]. Використання оракулів означає притягнення третьої сторони до такої угоди з усіма ризиками, що з цього випливають, зокрема, виникає питання про достовірність даних, отриманих з такого джерела. Програма-оракул може бути атакована зловмисниками, які змінять її код, внаслідок чого вона буде надавати недостовірні дані. Або інформація, яка поступає до оракулу може бути підмінена чи модифікована [126, с. 46]. Внаслідок таких маніпуляцій інформація, що потрапляє у смарт-контракт, буде недостовірною, що визначатиме заздалегідь несправедливе виконання угоди.

Автоматичність виконання смарт-контракту також породжує певні проблеми. Зокрема, у випадку наявності об'єктивних умов для зупинення виконання чи зміни домовленості, смарт-контракт неможливо змінити, як неможливо призупинити виконання по ньому.

Проблеми можуть бути пов'язані також з тим, що програмний код може містити в собі помилку, або помилка може бути допущена під час вводу даних у систему. При цьому, як вже зазначалось, смарт-контракт неможливо змінити, а крім того, немає відповіді, хто має відповідати за такі допущені помилки: сторони, розробник програми чи хтось інший. Тобто на відміну від традиційних договорів у смарт-контрактів практично повністю відсутня гнучкість.

Говорячи про набуття права власності на нерухоме майно на підставі смарт-контрактів, необхідно також враховувати задіяність у цій процедурі нотаріусів та державних реєстраторів. У цій ситуації знову ж таки смарт-контракти можуть як спростити процедуру, так і викликати певні складнощі. Наприклад, перевагою смарт-контракту для договорів купівлі-продажу нерухомості буде спрощення виконання. Так, якщо після укладання договору купівлі-продажу здійснена перереєстрація права власності на покупця, але останній не сплатив продавцю грошові засоби у встановлений строк, право власності може бути автоматично перереєстровано назад на продавця без необхідності звертатися з відповідною вимогою до реєстраторів [447, с. 154]. Разом із тим, для застосування смарт-контрактів у правочинах з нерухомістю необхідно вирішити питання участі (чи відсутності) у цій процедурі нотаріусів, а також сприяння держави у переведенні державних реєстрів на блокчейн.

До суто правових проблем смарт-контрактів можна віднести відсутність правового поля, тобто на сьогодні практично відсутнє законодавче регулювання процедури укладання та виконання смарт-контрактів, а також проблеми, пов'язані із вибором права, яке застосовується до смарт-контрактів, що мають транснаціональний характер та проблема способів захисту прав, що виникають у зв'язку з укладанням смарт-контрактів.

Якщо контрагенти знаходяться у різних країнах, може виникнути проблема визначення права, що підлягає до застосування до таких відносин. У такому випадку можуть виникнути складнощі із застосуванням звичних норм міжнародного приватного права. Наприклад, у випадку зі смарт-контрактами колізійні прив'язки типу «місце виконання договору», «місце укладання контракту», «закон, з яким найбільш тісно пов'язані правовідносини» втрачають сенс. Для вирішення цієї проблеми пропонується відразу визначати, яке право має застосовуватись до таких відносин. Однак, визначити це у програмі досить складно – незрозуміло, як це правильно сформулювати та чи зможе програма належно використати таку умову [184, с. 26]. Тому в таких випадках знову ж таки доцільніше деякі умови фіксувати на папері.

Однією з найбільш важливих проблем, пов'язаних із застосуванням смарт-контрактів є проблема захисту прав його учасників. У випадку застосування смарт-контрактів деякі традиційні категорії договірного права мають розглядатись під іншим кутом зору. Наприклад, існує думка, що до смарт-контрактів не може застосовуватись категорія неналежного виконання зобов'язання. Смарт-контракт спрямований забезпечити належне виконання зобов'язання, тому фактично завдяки використанню смарт-контрактів усуваються ризики недобросовісності сторін договору [466, с. 43].

Тим не менш, невиконання зобов'язання, оформленого за допомогою смарт-контракту, також може трапитись. Але причиною цього частіше за все є технічна помилка. Тому у якості способу захисту прав у такому випадку пропонується застосовувати примушення до виконання зобов'язання у натурі. Якщо ж зобов'язання було виконано з помилкою, застосуванню має підлягати двостороння реституція. Здійснити двосторонню реституцію за смарт-контрактом дозволить механізм зворотної транзакції, який може бути передбачений у смарт-контракті. Він може застосовуватись у тих випадках, коли виконання було здійснене, але була виявлена помилка у договірних умовах [385, с. 82-83].

На думку дослідників, специфіку матиме і відповідальність за порушення зобов'язань зі смарт-контрактів. Вважається, що в цьому випадку можуть застосовуватись лише позадоговірні міри відповідальності, оскільки зобов'язання виконується лише належним чином і випадки умисного невиконання не розглядаються [626, с. 269-300]. Особливості при автоматизованому виконанні полягають в тому, що зобов'язана сторона не впливає на виконання та не може нести договірну відповідальність, якщо вона виникає внаслідок програмних збоїв чи помилок у виконанні зобов'язання. В такому випадку можливий або казус, коли відповідальності не виникає, або деліктна відповідальність сторони за умисне внесення змін до роботи технічних пристроїв [222, с. 101-105].

Говорячи про відповідальність за порушення умов та помилки у смарт-контрактах, вважаємо за доцільне враховувати наступні фактори. По-перше, якщо неналежне виконання за смарт-контрактом пов'язано з помилкою у програмному коді, виникає питання про те, хто має нести відповідальність за таку помилку. Видається, що відповідальність за такі помилки має покладатись на сторону, яка взяла на себе обов'язок підготувати смарт-контракт. Скажімо, якщо смарт-контракт розробляється на замовлення боржника, він має нести ризик наявності помилки у смарт-контракті, яка потягне за собою неналежне виконання. Якщо розробку смарт-контракту бере на себе кредитор, він має відповідати за допущене невиконання такого контракту. Зрозуміло, що в кожному випадку сторона, яка бере на себе ризик невиконання смарт-контракту внаслідок технічних помилок, має право позову до розробника, з яким було укладено договір на розробку програмного забезпечення. В рамках цього позову можна вимагати і відшкодування заподіяних невиконанням такого контракту збитків. По-друге, специфіка смарт-контрактів полягає в тому, що відповідальність за його порушення може бути покладена на третю особу, яка втрутилася у програмний код, що призвело до неналежного виконання зобов'язання. Така відповідальність буде реалізовуватись у рамках норм деліктного права.

Отже, на сьогодні безліч питань, пов'язаних зі смарт-контрактами, залишається невирішеними. З урахуванням відсутності чіткого правового поля для існування смарт-контрактів та до моменту його створення, доцільніше використовувати гібридну модель смарт-контрактів, коли частина умов договору існує у формі програмного коду, а частина прописується у традиційній письмовій формі. Допускається також оформлення домовленостей між сторонами у вигляді рамкових угод, у яких сторони передбачатимуть порядок вирішення спорів, застосовне право, наслідки помилок при автоматизованому виконанні зобов'язань тощо [222, с. 101-105].

Зазначимо, що смарт-контракти можуть використовуватись для передачі права власності як на реальне, так і на віртуальне майно. Частіше за все сьогодні

смарт-контракти використовують для передачі прав на токени та криптовалюти, які є віртуальним (цифровим) майном за своєю природою. Але дедалі більше набуває поширення концепція «майнових» токенів (asset token) – записів у блокчейні на традиційні об'єкти цивільних прав (товари, послуги, роботи тощо). До останніх відносять також інвестиційні (корпоративні) токени, які, наприклад, можуть підтверджувати долю у майбутніх прибутках компанії. З економічної точки зору такі токени аналогічні акціям, облігаціям та похідним інструментам [35, с. 110].

У якості підстави виникнення права власності на віртуальне (цифрове) майно сьогодні розглядається також користувацька угода (Terms of Service), яка за своєю сутністю є угодою між користувачами та провайдерами. Terms of Service у найбільш загальному вигляді визначаються як договір про прийнятне використання цифрових носіїв інформації, визначений розробником [681]. Більш детально їх можна визначити як правила, які особа або організація має дотримуватись задля користування сервісом. Зазвичай такі правила вважаються зобов'язуючими для користувачів, за умов, що вони не порушують жодних законодавчих актів. Такі угоди можуть змінюватись час від часу самим провайдером, який несе відповідальність за донесення будь-яких змін до відома користувачів. Як правило, користувацькі угоди не використовуються на сайтах, які лише надають інформацію чи продають товари. Натомість, вони є обов'язковими для сайтів, які зберігають персональні дані користувачів, таких як соціальні мережі, онлайн аукціони, сайти, на яких здійснюються фінансові транзакції тощо [682]. Елементами угоди Terms of Service можуть бути політика приватності, умови користування сервісом, положення про збір та обробку даних, права власності, положення про відповідальність тощо [556].

Останнім часом користувацькі угоди піддаються значній критиці, яка викликана тим фактом, що такі угоди спрямовані лише на забезпечення інтересів провайдерів і фактично встановлюють суттєві обмеження для користувачів без надання їм жодних прав, окрім права користування сервісом. Крім того, провайдери створюють їх таким чином, щоб по можливості не звертати увагу

користувачів на присутність у цих відносинах контракту. Такі угоди за загальним правилом розміщуються як гіперпосилання вниз сторінки або створюються як крок, з яким користувач повинен погодитись під час реєстрації [556]. На цій підставі все частіше підіймається питання про необхідність посилення захисту прав користувачів як слабкішої сторони контракту, за аналогією із захистом прав споживачів. Справедливо звертається увага на той факт, що приховування тексту угоди за гіперлінком, і можливість у будь-який момент змінити такий текст навряд чи дозволяє говорити про належне ознайомлення користувачів з умовами такої угоди [630]. Фактично у цифровому середовищі втрачається вимога про збереження копії угоди та передання її іншій стороні правочину [661]. Така ситуація ставить користувачів у заздалегідь уразливе становище. Це не означає необхідність надання паперових копій, оскільки в усьому світі вже давно визнана еквівалентна паперовій сила електронних документів. В американській практиці склався підхід до визнання виникнення зобов'язання навіть у випадку простого факту користування сайтом за наявності на таких сайтах «browsewrap» чи «clickwrap» угод, незважаючи на те, що багато користувачів не знають їх змісту або навіть про їх існування [556]. Однак очевидною є несправедливість ситуації, коли провайдери заздалегідь займають домінуюче становище у таких відносинах.

З цієї причини багато дослідників заявляють про те, що Terms of Service взагалі не є контрактом. І слід зазначити, що в американській судовій практиці в деяких випадках «browsewrap» угоди не визнавалися договорами, оскільки такі однобічні типові тексти, приховані за гіперлінками не відповідають у повній мірі критеріям контрактів, а тому на них не повинні поширюватись положення договірної права [556]. Як зазначають дослідники, крім того, що такі угоди абсолютно не узгоджуються сторонами, проблеми згоди та обізнаності користувачів не дозволяють визначати ці документи як укладені між двома сторонами, які: 1) обізнані про угоду, яку вони зобов'язуються дотримуватись; 2) обізнані про обмін, що встановлюється умовами угоди. У випадку з Terms of Service фактично термін угода означає лише бажання розробника цих правил

зобов'язати користувача їх дотримуватись [660]. Разом із тим, оскільки такі шаблони не укладаються за наявності вираженої згоди, відірвані від інтуїтивного розуміння угоди і взагалі позбавляють осіб їх демократично затверджених прав, такі угоди нівелюють базові принципи контрактів, які призначені для вираження автономної волі індивідуумів та підлягають приватному контролю. З цих міркувань деякі дослідники вважають, що такі типові угоди взагалі не можуть встановлювати права та обов'язки користувачів [556].

К.Б. Корнеліус у цьому контексті називає Terms of Service «зомбі-контрактами» і згадує цікавий випадок, який трапився з Facebook. Після епізоду з допитанням Марка Цукерберга, компанії було поставлено питання чи читали вони самі угоду Terms of Service, якою вперше фірмі було надано доступ до даних користувачів, на що представник компанії відповів, що вони не читали усієї угоди [668]. Очевидно, що якщо навіть володільці платформи не читали усієї угоди, абсолютна більшість користувачів не звертає на неї увагу. Як показують дослідження, стандартні контракти (різновидом яких вважаються Terms of Service) практично не читають, а якщо читають, то їх вважають важкими для розуміння через їх довжину, насиченості та юридичний жаргон [648, с. 128-147]. Ситуація навіть гірше у випадку з онлайн-середовищем, тому що час, необхідний для того, щоб просто прочитати Terms of Service (далі також – ToS) приголомшує. Дослідження показали, що користувачі проводили б вісім годин на день протягом 76 днів тільки для того, щоб прочитати політику приватності біля півтори тисячі веб-сайтів, які вони відвідують щорічно [480, с. 1-17].

Наведені обставини спонукають дослідників підіймати питання про порушення такими угодами прав людини. Л. Беллі та Дж. Вентуріні пишуть, що угоди ToS суттєво впливають на права людини у сфері свободи слова та приватності, особливо це стосується суспільств з низьким рівнем доходу [480 с. 1-17]. Зазначається, що приватне регулювання, що розробляється та впроваджується посередниками в онлайн-середовищі, має прямий вплив на можливість користувачів у повній мірі реалізовувати їхні фундаментальні людські права, тоді як організації, що розробляють таке регулювання,

насолджуються контролем ситуації в Інтернеті [565]. Інші дослідники вказують, що більшість користувачів не читає угоди ToS, і абсолютна більшість не звертає увагу на потенційно небезпечні та такі, що можуть змінити життя, умови [648, с. 128-147].

Більшість непрофесійних («наївних») учасників договірних відносин не читає або не розуміє умов типових контрактів. Усі повноваження щодо написання, представлення та забезпечення дії таких угод належать їх розробникам, тоді як споживачі та користувачі за загальним правилом залишаються непоінформованими і не до кінця усвідомлюють свою участь у контракті. Стосовно цифрової форми така ситуація погіршується, розробники типових угод набувають навіть більшої влади [556]. За відсутності чітких механізмів захисту фундаментальних прав людини та захисту прав споживачів, приватні регулятори під час надання інтернет послуг регулюють порядок їх надання у розроблених ними договорах з найбільш економічно вигідної точки зору, яка може бути не найкращою з точки зору інтересів користувачів. Компанії включають в такі договори пункти про вибір юрисдикції чи відмову від судових спорів, які, очевидно, сприяють збереженню коштів на юридичні спори, однак суттєво обмежують права користувачів [480, с. 1-17].

Як показало дослідження угод ToS п'ятдесяти онлайн платформ, їх ключовим фактором є спроба компаній уникнути відповідальності. Аналіз виявив дисбаланс між повноваженнями компаній та правами користувачів, демонструючи, що найбільш ефективні економічно способи врегулювання відносин часто зневажають повним захистом прав користувачів. Дисбаланс у бік компаній проявляється також і в тому, що вони отримують надзвичайно широкі повноваження щодо модерування акаунтів користувачів [218, с. 62-68]. Наприклад, 26 з проаналізованих угод ToS передбачають, що у випадку видалення контенту, створеного користувачем, останній може навіть не отримати про це жодного повідомлення та не має можливостей поновити видалене. Інші 18 угод ToS не містять жодних гарантій про повідомлення чи право поскаржитись у випадку видалення користувацького контенту. Наведене

свідчить про відсутність належного повідомлення про видалення контенту користувачів на 44 з проаналізованих платформ, тобто у 88 відсотках випадків. Ще більш вражаючим фактом є те, що 44 з досліджених угод ToS передбачають, що провайдери можуть видалити акаунт користувача без попередніх повідомлень або можливості змінити це рішення [480, с. 1-17].

Повертаючись до питання про те, що цифрові контракти в більшій мірі порушують права користувачів, оскільки останнім, як правило, не надається копія контракту (як це зазвичай відбувається у договірних відносинах), вражаючими є також підходи, закріплені у Terms of Service стосовно повідомлення про зміни, які вносяться у ці угоди їх розробниками. За результатами вже згадуваного дослідження, користувачі не завжди інформуються про зміни в угодах ToS і далеко не завжди можуть отримати доступ до першої версії контракту, на яку вони погодились. Тільки 15 з досліджених платформ прямо вказують, що будуть повідомляти користувачів про зміни в їх контрактах, тоді як 28 платформ, тобто 56 відсотків, містять суперечливі умови про наслідки таких змін. У більшості випадків в угодах ToS закріплюється обов'язок компаній повідомити про зміни лише якщо вони кваліфікуються як «істотні» самими компаніями, тоді як шість з досліджених платформ взагалі визначають, що незалежно від значимості змін, що з'являються в угоді ToS, користувачі не будуть про них повідомлятися [480, с. 1-17].

Для попередження такого роду зловживань з боку компаній і забезпечення реальної дії принципу свободи договорів, пропонується закріплення обов'язку надавати користувачам первинну копію угоди ToS. Це може бути здійснено або шляхом затребування PDF версії угоди для завантаження, або автоматичного завантаження такого контракту [556]. Також для посилення захисту прав користувачів пропонується розробити механізми національного законодавства, включно з механізмами контролю та нагляду, щодо захисту споживачів та персональних даних з метою гарантувати принципи захисту прав людини. Такі механізми повинні охоплювати усіх зацікавлених осіб, таких як користувачі, некомерційні організації громадянського сектору, академічні інституції, які

будуть моніторити та рапортувати про потенційно порушуючи права договірні конструкції з боку мережі чи платформи. Національні регулятори повинні мати право в будь-який момент переглядати угоди ToS, а також технічні засоби їх імплементації з метою перевірки приватних регулюючих актів на відповідність національним законам та міжнародним стандартам захисту прав людини. На компанії також має бути покладений обов'язок інформувати користувачів про будь-які зміни угод ToS, особливо коли такі зміни впливають на права та обов'язки користувачів. При цьому мають бути забезпечені механізми доступу до правосуддя. Доступ до традиційного судового захисту може бути доповнений механізмами альтернативного вирішення спорів [480, с. 1-17].

Слід зазначити, що у судовій практиці спостерігається тенденція до надання захисту користувачам у випадках безпідставного видалення провайдерами їх акаунтів. Одним з прикладів може бути справа за участі «Мейл.Ру Геймс», у якій користувач звернувся за захистом своїх прав до суду після того, як компанія заблокувала його акаунт у грі, внаслідок чого він не зміг користуватися оплаченим функціоналом гри (віртуальними активами). Суд погодився з позивачем в тому, що компанія в цьому випадку фактично відмовилась від виконання зобов'язання з оплатного надання послуги, а саме, надання користувачеві можливості користуватися віртуальними об'єктами, що знаходяться у його акаунті у грі [63, с. 43-53]. Дійсно, такий підхід відповідає світовим тенденціям і позиції, відображеній у Директиві ЄС 2019/770 про деякі аспекти, що стосуються контрактів на постачання цифрового контенту та цифрових послуг [568]. Вказана Директива вводить поняття цифрових послуг та фактично прирівнює надання персональних даних користувачами зустрічному наданню, що дозволяє поширити на відносини користувачів та провайдерів інтернет послуг положення про захист прав споживачів (детальніше про це див. підрозділ про персональні дані).

Наведені обставини викликають питання про правову природу угоди Terms of Service. Стосовно правової природи угоди Terms of Service сьогодні існують різні думки. Висловлюються позиції, що це договір про надання послуг чи

агентський договір, непоіменований договір, ліцензійна угода, змішаний договір або договір *sui generis* [63, с. 43-53; 108, с. 140-145]. Більшість аргументів є на користь визнання такої угоди договором про надання послуг, який одночасно слід вважати договором приєднання. Адже за таким договором провайдери фактично надають користувачам доступ до онлайн-платформ, що може бути кваліфіковано як надання послуги доступу. Такий висновок підтримується нечисленною судовою практикою, і набуває вагомості у світлі визначення Директивою ЄС 2019/770 поняття цифрових послуг та визнання факту обміну персональних даних користувачів на надання їм послуг такого роду.

На користь того, що угоди *Terms of Service* є ліцензійними угодами говорять формулювання умов таких угод. Так, наприклад *Terms of Service* фейсбуку та інстаграму містять положення про те, що користувач надає неексклюзивну, таку, що може бути передана, безоплатну ліцензію на використання об'єктів інтелектуальної власності, які він розміщує чи створює на платформах.

Однак слід враховувати, що кількість елементів, що включаються в угоди *Terms of Service*, набагато ширше, ніж предмет договору про надання послуг чи ліцензійної угоди. Угоди *Terms of Service* включають в себе не лише положення про надання доступу до онлайн-платформи та правові наслідки щодо об'єктів інтелектуальної власності, що на ній розміщуються, але також і положення стосовно права власності на всі об'єкти, що знаходяться в акаунті та на сам акаунт, політику приватності, положення про використання персональних даних тощо. Отже, все ж таки, угоди *Terms of Service* слід вважати змішаними договорами, які містять в собі елементи декількох договорів. Зокрема, у контексті виникнення права віртуальної власності з таких угод слід виділяти елементи угоди *Terms of Service*, які визначають правові наслідки для створюваного в рамках онлайн-платформ віртуального майна [239].

Хоча деякі дослідники зазначають, що відносно віртуальних об'єктів договірного регулювання недостатньо, необхідно розробити особливий правовий режим, який дозволив би забезпечити обігосдатність таких об'єктів,

закріплення особливої категорії майнових прав абсолютного характеру на такі об'єкти [366, с. 127-150]. Однак, в доктрині доволі поширеною на сьогодні вже є концепція віртуальної власності як різновиду права власності (детальніше про це див. розділ, присвячений праву віртуальної власності), і виникати такого роду право цілком може з договору, яким в даному випадку може бути угода Terms of Service. В Україні вже є досвід виникнення особливого виду права власності на підставі договору – права довірчої власності. Тому цілком можливим видається запровадження аналогічного механізму для права віртуальної власності за умови визнання його особливим видом права власності. За умови визнання угоди Terms of Service підставою виникнення права віртуальної власності, необхідно передбачити в ній, як буде визначатись баланс інтересів розробників платформи та користувачів стосовно віртуального майна. Очевидно, усі особливості здійснення та захисту права віртуальної власності, випадки її обмеження будуть конкретизовані саме у договірному порядку. Говорячи про угоди Terms of Service як підстави виникнення права віртуальної власності слід також враховувати таке поняття як «цифрова сила» (digital force) (детальніше про це див. підрозділ про віртуальну власність).

Отже, говорячи про підстави виникнення права приватної власності в інформаційному суспільстві, слід відзначити, що хоча у цій сфері все ще не вирішеними залишаються питання, що виникли ще у дореволюційній цивілістиці, нагальними для вирішення є вже нові проблеми, пов'язані з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Серед останніх особливу увагу привертають проблеми правового регулювання смарт-контрактів як похідної підстави виникнення права власності, та угоди Terms of Service як потенційної підстави виникнення права віртуальної власності.

У використанні смарт-контрактів для передачі права власності на майно є багато позитивних аспектів, таких як швидкість, зменшення витрат на транзакції, відсутність посередників, вищій ступінь довіри, автоматичність виконання, зручність тощо, але поки що є й багато мінусів. Зокрема, досі не існує чіткого розуміння правової природи смарт-контрактів та немає визначеності щодо

моделі їх застосування. Для покращення ситуації з цією проблемою, доцільно було б розрізняти поняття смарт-контракту як технічного явища (комп'ютерної програми) та юридичного. З цією метою доцільно ввести у правове поле одночасно два терміни, які дозволять розрізняти різні моделі використання смарт-контрактів. Якщо смарт-контракт не замінює угоди, а лише автоматизує виконання, доцільно вести мову про «програмний код» або «код контракту». Якщо ж у смарт-контракті повністю прописані умови угоди таким чином, що він може її замінити повністю або частково, доцільно використовувати термін «юридичний смарт-контракт». Останній за своєю правовою природою може розглядатись як аналог письмової форми правочину, різновид електронного правочину або правочин у цифровій (digital) формі.

Ще однією важливою проблемою застосування смарт-контрактів є проблема відповідальності за порушення, викликані технічними помилками. Для вирішення цієї проблеми пропонується покласти відповідальність за технічні помилки у смарт-контракті на сторону, яка взяла на себе обов'язок підготувати смарт-контракт. Якщо смарт-контракт розробляється на замовлення боржника, він має нести ризик наявності помилки у смарт-контракті, яка потягне за собою неналежне виконання. Якщо розробку смарт-контракту бере на себе кредитор, він має відповідати за допущене невиконання такого контракту. У кожному випадку сторона, яка бере на себе ризик невиконання смарт-контракту внаслідок технічних помилок, має право позову до розробника, з яким було укладено договір на розробку програмного забезпечення. В межах цього позову можна вимагати і відшкодування заподіяних невиконанням такого контракту збитків. Слід також враховувати, що завдяки специфіці смарт-контрактів, відповідальність за їх порушення може бути покладена на третю особу, яка втрутилася у програмний код, що призвело до неналежного виконання зобов'язання. Така відповідальність буде реалізовуватись у рамках норм деліктного права.

Враховуючи всі невирішені питання, що виникають при застосуванні смарт-контрактів, до створення чіткого правового поля для їх існування

доцільніше використовувати гібридну модель смарт-контрактів, коли частина умов договору існує у формі програмного коду, а частина прописується у традиційній письмовій формі. Допускається також оформлення домовленостей між сторонами у вигляді рамкових угод, у яких сторони передбачатимуть порядок вирішення спорів, застосовне право, наслідки помилок при автоматизованому виконанні зобов'язань та інші умови, які не піддаються вираженню через програмний код.

Розглядаючи користувацькі угоди (Terms of Service) як потенційну підставу виникнення права віртуальної власності, слід враховувати, що на сьогодні такі угоди піддаються істотній критиці з причини порушення ними прав людини. В користувацьких угодах дуже часто не збалансовані інтереси розробників платформ та користувачів. Останні навіть не завжди розуміють, що виступають стороною певної угоди. Особливо важливим недоліком угод ToS з точки зору прав на віртуальне майно є той факт, що розробники платформ часто залишають за собою право видалити акаунт користувача без будь-яких пояснень, попереджень та можливостей оскарження їх рішень. Така ситуація може розглядатись як зловживання компаніями належними їм правами. У випадку закріплення концепції віртуальної власності і можливостей виникнення права віртуальної власності з користувацьких угод, такі угоди мають бути детально переглянуті з метою забезпечення збалансованості інтересів розробників / володільців платформ та користувачів. З метою забезпечення прав користувачів необхідно також закріпити обов'язок володільців платформ передавати користувачеві оригінальну копію угоди, з умовами якої він погоджується, у форматі PDF чи іншим зручним для зберігання способом.

3.2. Зміст та здійснення права приватної власності в інформаційному суспільстві

Тлумачення змісту права власності є найскладнішим та найважливішим питанням для розуміння сутності права власності. Адже у багатьох країнах

романо-германської правової системи поняття права власності визначається саме через його зміст.

Сьогодні у світі склалися два підходи до розуміння змісту права власності, засновані на розподілі повноважень суб'єктів щодо об'єктів власності: елементарна модель права власності або модель єдиного права власності та модель розділеного права власності або складноструктурна модель права власності. Елементарна (спрощена) модель права власності, яка є визнаною у країнах континентального права, заснована на принципі, згідно якому в об'єкта власності може бути лише один власник, який має стосовно цього об'єкта весь комплекс повноважень, а саме – володіння, користування та розпорядження майном, які він здійснює на свій розсуд, усуваючи усіх інших осіб [167, с. 39-40].

У межах другого підходу допускається можливість об'єкту власності одночасно належати кільком особам. При такому підході право власності розглядається не як вичерпний перелік правоможностей, а як набір повноважень («bundle of rights», «пучок прав»), які не обов'язково мають бути зосереджені в руках одного суб'єкта [167, с. 40-41]. На думку В.П. Мозоліна, існують два варіанти складноструктурної моделі: горизонтальна (координаційна) та вертикальна (субординаційна). Горизонтальний варіант складноструктурної моделі власності припускає, що власники не знаходяться у відносинах підпорядкування один одному як до виникнення відносин власності, так і під час їх існування (наприклад, у відносинах спільної власності). В основу вертикального варіанта такої моделі права власності покладається залежність та в певній мірі підпорядкування учасників відносин власності. Така модель може бути розділена на два підвиди: модель з розділеними правоможностями власників по відношенню до об'єкта права власності і модель з розділеними правами власників на майно. У першому випадку відбувається розподіл усіх або певних повноважень суб'єктивного права власності між учасниками відносин власності, у другому – кожен з власників набуває право власності на певну частину єдиного майна [186, с. 40-41].

Крім наведених теоретичних моделей права власності, виділяють ще одну модель, яка не набула широкого поширення, але також представляє інтерес. Це модель, запропонована А.А. Рубановим, що отримала назву моделі права власності з виділенням правом управління. Сутність такої моделі полягає у розділенні права власності на річ та права управління річчю, тобто у дихотомії «право власності-право управління». Прихильники цієї моделі оперують поняттям власності, а не права власності. Відповідно, протиставляються власність (property) та управління (control). Право управління річчю складає головний компонент цієї моделі. Воно трактується як однопорядкове з правом власності явище [358, с. 111]. У якості прикладу такої моделі наводяться право господарського відання та оперативного управління [377, с. 86-97].

Останнім часом пануюча у країнах континентального права елементарна модель права власності все частіше піддається критиці, оскільки такий спрощений підхід до розуміння сутності права власності перестає задовольняти потреби нових реалій.

О.Є. Богданова зазначає, що в рамках реформи цивільного законодавства були виявлені проблеми, що стосуються найважливішого інституту – права власності. Виникло питання про вибір парадигми розвитку законодавства у сфері речових прав, а саме, чи потрібно зберігати традиційну елементарну модель права власності, чи можливе застосування, хоча б в обмеженому обсязі, складноструктурної (плюралістичної) моделі. Дослідниця вказує, що розвиток цивільного обігу та правозастосовчої практики виявили ту обставину, що низка правових феноменів не має теоретичного обґрунтування з точки зору елементарної моделі права власності [34, с. 44-50].

Все частіше дослідники обговорюють можливість використання складноструктурної моделі права власності для пояснення деяких цивільно-правових конструкцій. Наприклад, Ю.К. Толстой, який раніше не визнавав можливість існування цієї моделі у континентальній системі права, при дослідженні правового статусу державних корпорацій погодився з тим, що в цій

правовій конструкції може бути використана модель розділеної власності [405, с. 87].

В.П. Мозолін зазначає, що особливості правового регулювання відносин за участі окремих видів об'єктів права власності у майнових та особистих немайнових відносинах необхідно передбачити в окремих нормах Цивільного кодексу. Таке нововведення має підвищити потенціал позитивного впливу права на економіку, оскільки товарний ринок все більше стає обміном прав, а не речей у їх натуральному вираженні. З метою створення повноправного суб'єкта права в умовах функціонування ринкової економіки, що знаходиться у становищі власника, який приймає участь у торговому обігу, В.П. Мозолін пропонує ширше використовувати складноструктурну модель права власності і зазначає, що на відміну від спрощеної моделі права власності, за якої у кожній речі може бути лише один власник, при використанні складноструктурної моделі майно може одночасно належати кільком власникам [187]

Так само і А.В. Венедиктов зазначав, що можливо та потрібно говорити про розділену власність у тих випадках, коли влада та інтерес по відношенню до того чи іншого об'єкта так розподіляються між двома власниками, що жодного з них ми не можемо визнати єдиним суб'єктом привласнення, єдиним носієм своєї влади та свого інтересу [46, с. 66].

Дискусійною є і концепція так званої «тріади» правоможностей власника, яка є усталеною в українській цивілістичній доктрині, як і у багатьох інших країнах континентального права. Прийнято вважати, що ця концепція сягає своїм корінням у римське право, де повноваження власника розкривалися у поняттях *usus*, *fructus*, та *abusus* [93]. Як писав К.І. Скловський, тривалий час усталеним був погляд, що римському праву були відомі визначення власності як «*uti frui habere possidere*» або «*ius utendi, fruendi et abutendi*», тобто складені за принципом вичерпного переліку. Однак зараз цей погляд поставлений під сумнів [375, с. 46].

О.О. Рябов зазначає, що тріада «володіння, користування та розпорядження» або її окремі елементи, поєднані з характеристиками виключності та абсолютності, у застосуванні до римської власності навряд чи

можуть відповідати задачам розкриття її реального змісту. Тріада виступає скоріше наслідком трансформації римських понять у зручну для сучасної науки форму сприйняття, ніж первинною основою права власності Стародавнього Риму [361, с. 93].

На думку К.І. Скловського, «римське право не передало Середньовіччю ані поняття власності як набору правоможностей, ані тим більше ідеї тріади. Зв'язок римського права з тріадою можна встановити лише з позицій розвитку абстрактних аналітичних конструкцій для обробки історичного матеріалу. У цьому сенсі обробка римського права не могла обійтися без градацій, класифікацій, дефініцій та поділів. При цьому абсолютизувалися вислови класичних юристів по окремим казусам, їм надавалося загальне значення, а протиріччя, що при цьому виникали, усувалися за допомогою казуїстики та схоластики. Саме так і виникли володіння, користування та розпорядження (тріада) як зміст права власності» [375, с. 47].

У європейській доктрині ставлення до визначення змісту права власності через тріаду правоможностей власника також є неоднозначним. Французькі дослідники зазначають, що комплексний характер права власності визначається через поєднання в руках одного суб'єкта повноважень *usus*, *fructus*, та *abusus* [608, с. 272]. Цей підхід отримав закріплення і на законодавчому рівні. Відповідно до ст. 544 ЦК Франції право власності визначається через повноваження користування та розпорядження найбільш абсолютним чином (володіння при цьому охоплюється повноваженням користування). Однак у німецькій доктрині зазначається, що перерахування усіх повноважень власника є неможливим. І немає необхідності у такому перерахуванні, оскільки власність не є сумою повноважень. Підхід до визначення права власності у Німеччині також відрізняється. У пар. 903 ЦК Німеччини право власності визначається через повноваження власника розпоряджатися своєю річчю та усувати усіх третіх осіб. З таким підходом погоджуються й румунські дослідники, які зазначають, що власність є чимось набагато більшим, ніж сума володіння, користування та розпорядження [689, с. 11].

Аналогічні висловлювання знаходимо й у роботах А.В. Венедиктова, який зазначав, що сумою трьох правоможностей не вичерпується зміст права власності. Крім того, на думку вченого, тріада не виражає й сутності права власності, оскільки вона не зобов'язує розкривати специфічні класові особливості конкретно-історичних типів і форм права власності. Він вказував, що лише з правоможностей володіння, користування та розпорядження майном неможливо простежити різницю між формами власності, відмежувати їх можна лише за способом привласнення [46, с. 13-15].

Так само і М.М. Сперанський, включаючи у легальне визначення права власності усі три правоможності власника, тим не менш, бачив сутність власності у самому способі набуття права власності, а не у правоможностях власника з володіння, користування та розпорядження [393, с. 10-11].

Ці погляди поділяють і українські дослідники. Так, Я.М. Шевченко зазначала, що «розкриття змісту права власності не завершується визначенням належних власникові правоможностей». На думку Я.М. Шевченко, суть права власності «виявляється у стані привласнення, відношенні особи до речі як до своєї. Тільки тоді правоможності володіння, користування і розпорядження набувають суспільно-значимого вираження, виявляють, яке становище займає власник серед інших осіб щодо речі. Ці правоможності впливають з того, що річ належить певній особі, що річ її. Зазначені правоможності можуть належати не лише власникові, але й іншій особі (наприклад, володільцю), однак передати ці правоможності, не втрачаючи при цьому прив'язку до власності, може тільки власник» [295, с. 18]. Аналогічну думку висловлює О.В. Дзера, який зазначає з цього приводу, що «повноваження носія права власності є вторинними (похідними) порівняно з реально існуючою формою привласнення благ, що є первинним» [90, с. 93].

Разом із тим, серед дослідників зустрічається набагато більше прихильників концепції «тріади». Наприклад, В.П. Маслов вказував, що зміст права власності як суб'єктивного права розкривається лише шляхом аналізу правоможностей власника за допомогою яких досягається задоволення його

інтересів [384, с. 260-261]. Таку ж позицію підтримував В.П. Грибанов [382, с. 292]. Ярим прихильником «тріади» є також Ю.К. Толстой, який зазначав, що володіння, користування і розпорядження як більш конкретні економічні категорії мають безспірну перевагу порівняно з більш абстрактною категорією привласнення [406, с. 17]. Багато українських дослідників також поділяють цю точку зору. Наприклад, С.І. Персунько вважає, що немає потреби у законодавчому розширенні «тріади», адже цими правоможностями охоплюються практично всі можливі їх різновиди (управління, отримання доходів, ведення господарської діяльності тощо) [276, с. 8-9].

Отже, погляди на сутність та значення «тріади» для розкриття поняття та змісту права власності різняться. Основні питання навколо «тріади» зводяться до наступних: 1) наскільки «тріада» є універсальною для розкриття змісту права власності; 2) повнота обсягу «тріади» відносно до обсягу права власності; 3) історичне місце, прив'язка «тріади» до певної епохи, а відповідно й до певної концепції права власності [361, с. 71].

А.В. Венедиктов, незважаючи на те, що допускав відхилення від цієї усталеної конструкції, зазначав, що традиційний перелік правоможностей власника з володіння, користування та розпорядження майном є вираженням того загального, що є властивим праву власності у всіх формаціях [46, с. 17]. К.І. Скловський писав, що на думку багатьох юристів, тріада має доктринальну та практичну незамінність. Потрібна найбільш витончена, але тим не менш завжди уразлива аргументація, щоб довести можливість включення у право власності правоможностей, які не ототожнюються з жодним з елементів тріади. Такі ж проблеми пов'язані і зі спробами довести можливість існування права власності за межами тріади [375, с. 45].

Спроби розширити перелік правоможностей власника також зустрічаються доволі часто. Серед теорій змісту права власності загальновідомою є теорія Т. Оноре, який виділяв одинадцять правоможностей власника: 1) право володіти; 2) право користуватись; 3) право управляти; 4) право на отримання доходу від речі; 5) право на капітальну вартість (відчуження,

зміни чи знищення); 6) право на безпеку; 7) право на передачу усіх правоможностей; 8) право на безстроковість; 9) обов'язок попередження заподіяння шкоди; 10) право на відповідальність у вигляді витребування (вилучення об'єкту власності в оплату боргу); 11) право на остаточний характер (повернення переданих повноважень після закінчення строку їх передачі) [593].

У західній доктрині згадуються також теорії номіналізму та реалізму. В рамках першої теорії право власності взагалі не має фіксованого визначення, це «пусте судно, яке може бути наповнено кожною правовою системою відповідно до їх особливих цінностей та вірувань». Для реалістів право власності також не може бути визначено за допомогою окремого права або визначеної трилогії прав. Це скоріше «пучок прав». Більш того, цей пучок не має ані фіксованого тіла, ані складових елементів. Воно сприймається як нескінченна кількість варіацій «паличок» чи «пасок», які можуть додаватись до цього пучка чи видалятися з нього. Як зазначають представники реалістичної теорії, власність є нічим іншим як благозвучною колекцією літер, які слугують як загальний термін для збірки етичних принципів, яких люди дотримуються у суспільстві [625, с. 737].

Вказані теорії отримали свій розвиток як підґрунтя сучасного розуміння права власності в англо-американській системі права. Прихильники цієї позиції зазначають, що концепція права власності має стільки варіацій та окремих випадків використання, що його поняття розмивається. Тому в сучасній англо-американській доктрині та практиці право власності сприймається як «пучок прав» [625, с. 738].

Отже, незважаючи на значимість «тріади» для розкриття змісту права власності та її історичну зумовленість, зміст права власності і тим більше його сутність не вичерпуються лише нею. Як слушно зазначає О.О. Рябов, представляти право власності лише як сукупність обмеженого переліку речових правоможностей неможливо, оскільки нічого не вказує і не могло вказувати на те, що проста арифметична сума цих правоможностей з необхідністю припускає принципово абсолютний, об'єктивно повний, необмежений, виключний та безстроковий характер цього права. Для повноти абсолютного та виключного

розуміння права власності, на думку дослідника, підкреслюється інший, надзвичайно важливий відносно ролі «тріади» момент: вказані правоможності не є по суті особливими правоможностями, а лише проявом одного й того самого права власності. Абсолютна характеристика права власності тим самим не походить із сукупності цих правоможностей. Навпаки, ці правоможності поряд із іншими входять у первинно єдине та ціле право. Зміст, який спочатку вкладався в поняття права власності, продовжує вчений, не в змозі задовольнити його реальному наповненню. У якості однієї з істотних характеристик права власності він називає невизначеність змісту, про який відомо лише те, що він має абсолютний характер. Тому цілком виправданими є твердження, які прямо у якості ознаки та розуміння права власності називають неможливість його вираження у якому-небудь визначеному (розкладеному на елементи) стані [361, с. 130-131].

Право абсолютної власності не вичерпується переліком окремих правоможностей. Це породжує неможливість чітко визначити його зміст. Характеристика «абсолютності» є найважливішою для розуміння власності, тому коло правоможностей власника набуває невизначеного характеру [361, с. 132].

Тим не менш, на думку О.О. Рябова, для розробки теорії права власності факт применшення ролі тріади для поняття права власності не веде до потужних теоретичних проривів чи прогресу правової науки. Тріада має значну традицію існування у законодавстві та теорії права. Тому навряд чи теоретичне чи практичне значення тріади може бути пояснене елементом випадковості чи косності наукових уявлень [361, с. 74].

Не дивно, що всі пошуки щодо змісту права власності розгортаються навколо правоможностей, що складають звичну для теорії та практики «тріаду». Наприклад, Т. Мерілл зазначає, що базисом права власності є правоможність усунення третіх осіб від об'єкту власності. Дослідник вказує, що ті, хто мають право усунення інших від ресурсу, одночасно мають і інші права щодо такого ресурсу – право споживати, змінювати, передавати, заповідати чи розділяти

його. Отже, саме право усувати інших є необхідною та достатньою умовою для ідентифікації існування права власності. Свої міркування дослідник підкріплює позицією Верховного Суду США, який зазначав, що право усувати інших є «фундаментальним елементом права власності», «однією з найбільш суттєвих правоможностей власника», «однією з найбільш цінних правоможностей власника» [625, с. 730-735].

На думку інших дослідників, основою права власності є економічне використання об'єкту власності. Саме користування, або контроль над речами з метою особистого користування, вважають основою права власності, особливо це проявляється у праві власності на рухомі об'єкти. Така позиція пояснюється історичними передумовами, оскільки задоволення потреб індивідуума у всі часи здійснювалося за рахунок засобів виробництва. Позбавити людину засобів виробництва, за допомогою яких вона підтримує своє існування, рівнозначно позбавленню життя. Незважаючи на всі видозміни концепції права власності, базова ідея інституту власності, що полягає у задоволенні потреб індивідуумів, зберігається [483, с. 57-73].

Отже, дійсно, основою змісту права власності виступають правоможності володіння, користування та розпорядження. Перелік цих правоможностей може доповнюватись іншими, як-от правоможність управління [427, с. 31], правоможність прирощення (*accessio*) [261, с. 234] правоможність зміни сутності речі [625, с. 741] тощо. Але дедалі більш очевидним стає, що право власності не може бути зведеним до «тріади» правоможностей, воно є набагато більш багатогранним [207]. Особливої актуальності це питання набуває в інформаційному суспільстві, коли з'являються нові об'єкти правовідносин, які все частіше кваліфікуються як об'єкти права власності (детальніше про це див. підрозділ про віртуальну власність).

З урахуванням наведених міркувань вельми виправданою представляється пропозиція розробників Концепції оновлення Цивільного кодексу України щодо змісту права власності. Пропонується звести зміст права власності до наступного формулювання: «Власнику дозволено робити з річчю все, що не заборонено. У

визначених законом випадках власник може вчиняти лише дії, які дозволені законом». У цілому позитивно оцінюючи підхід до визначення змісту права власності не через традиційну «тріаду правоможностей» власника, вважаємо за доцільне визначити деякі недоліки запропонованого формулювання. Перш за все, звертає на себе увагу, що йдеться про річ, а не майно. Очевидно, не варто звужувати право власності до повноважень щодо речей як предметів матеріального світу, адже вітчизняна концепція права власності припускає поширення його правового режиму і на майнові права, що більше відповідає світовим тенденціям та реаліям інформаційного суспільства. Друга частина цього формулювання може бути доцільною з точки зору окреслення меж здійснення певних видів права власності, як-от права довірчої власності, яке здійснюється суто в межах, визначених законом (та вказівками установника). Однак такого роду деталізація видається зайвою, оскільки певною мірою дублює ідею, визначену у першому реченні. Крім того, у запропонованому положенні не враховано можливість обмеження права власності правами третіх осіб. Тому доцільніше запропонувати таке визначення змісту права власності: «Власник є вільним вчиняти щодо належного йому майна все, що не заборонено законом та не суперечить правам третіх осіб».

Таким чином, за загальним правилом, якщо усі правоможності, які входять до змісту права власності, зосереджуються в руках одного суб'єкта, очевидно можна стверджувати про наявність в нього права власності. У таких випадках право власності у західній доктрині називають «чистим та простим» або «звичайним» правом власності [491]. Однак є численна кількість випадків, коли право власності відступає від такої класичної моделі. Може трапитись, що правоможності, які входять до змісту права власності фактично розділяються між кількома суб'єктами, або ознаки, властиві праву власності, менш виражені. Однак такий особливий стан, характерний для права, не має неминучим наслідком заперечення існування права власності. Як зазначав А.В. Венедиктов, як би не були обмежені окремі правоможності власника (у тому числі, право користування та розпорядження), хоча б в нього залишалась лише «гола»

власність (*nuda proprietas*), поняття та сутність права власності при цьому не змінюються [46, с. 273]. Право власності може перетерпіти різні трансформації, які не ставлять під сумнів його існування та не зачіпають його сутності. Такі трансформації, на думку С. Нормана, можуть бути двох видів (залежно від обсягу змін): право власності може бути «розщеплено» або сформувати особливий вид права власності [261, с. 236-237].

Дослідники зазначають, що право власності може відрізнятися певною кількістю варіацій, однак при цьому це не пов'язано з «розщепленням» права власності. У французькій доктрині зустрічається протиставлення «доконаного» права власності та «недоконаного». Вважається, що право власності є повним та доконаним, коли воно є безстроковим, а річ не обтяжена речовими правами інших осіб. Недоконаним право власності є тоді, коли воно обтяжено, наприклад, узуфруктом. У такому випадку право власності називається «голим» правом власності (*nuda proprietas*) [261, с. 237].

С. Норман слушно зазначає, що доктрина та судова практика часто відчують складнощі з кваліфікацією ситуацій, які відрізняються від традиційних правових понять та визнаних правових режимів. У доктрині часто розглядаються інститути, які мають спільні риси з правом власності, але в той же час відрізняються від нього. Це викликає необхідність аналізувати ситуації, що відрізняються від архетипу. Звідси з'являються згадки про «модифікації права власності», «особливий стан права власності», «особливі форми права власності» або «особливе право власності». При цьому кожного разу доводиться вирішувати питання, чим це «особливе право власності» відрізняється від класичного. Звідси впливає тенденція кваліфікувати такі окремі випадки як «право власності *sui generis*», «вид права власності», «право власності, що має деякі особливості», «неповне право власності» тощо. Такі поняття дозволяють підкреслити наявність особливостей у такого права власності, незважаючи на тісний зв'язок з архетипом [261, с. 238].

Українському законодавству вже відомий такий «особливий вид права власності» - довірча власність, де правоможності користування та

розпорядження є обмеженими, і в рамках якого особливо очевидно стає необхідність виділення також правоможності управління та отримання плодів (специфіка цього інституту розглядається в окремому розділі). Високою є вірогідність виникнення ще одного особливого виду права власності, зумовленому розвитком інформаційних технологій – віртуальної власності (аргументація на користь впровадження цього інституту також міститься в окремому підрозділі).

Аналіз чинних положень цивільного законодавства щодо здійснення права власності, зокрема ст. 319 ЦК України, дає підстави для висновку про необхідність перегляду сучасного законодавчого підходу. Так, у ч. 1 ст. 319 ЦК України зазначається, що «власник володіє, користується, розпоряджається своїм майном на власний розсуд». Однак визначати здійснення права власності через тріаду правоможностей видається недоцільним з тих самих причин, що й визначення його поняття – право власності не зводиться до сукупності цих трьох правоможностей. Вказівка у ч. 2 ст. 319 ЦК України на те, що власник «зобов'язаний дотримуватись моральних засад суспільства» повторює правило, закріплене у ч. 4 ст. 13 ЦК України щодо меж здійснення усіх суб'єктивних прав та видається зайвою, оскільки жодним чином не визначає специфіку здійснення права власності. Більше того, важливість права власності не припускає можливості для суду обмежити його, посилаючись лише на абстрактне поняття «моральних засад суспільства», оскільки обмеження права власності допускається лише у випадках, чітко визначених законом. Отже, ця норма не може бути застосованою окремо, а тому втрачає будь-який сенс. Вказівка на те, що власність зобов'язує, дублює конституційний припис (ст. 13 Конституції) та також не потребує повторення ще й у ч. 4 ст. 319 ЦК України.

У цілому, як слушно зазначає О.С. Яворська, ст. 319 ЦК України потребує істотного оновлення, оскільки саме у ній йдеться про найважливіший аспект у здійсненні права власності – його межі. Дослідниця також слушно вказує на недоцільність ч. 8 ст. 319 ЦК України, у якій йдеться про визначення законом особливостей здійснення права власності на культурні цінності. Адже не лише

культурні цінності мають особливий режим правового регулювання, але й земельні ділянки, будівлі, житло, зброя, тварини, об'єкти, які можуть під час їх експлуатації завдати шкоди життю чи здоров'ю людини або навколишньому середовищу тощо [269, с. 201].

З урахуванням наведених міркувань та враховуючи висловлені раніше пропозиції щодо визначення змісту права власності, видається за можливе взагалі об'єднати положення про зміст та здійснення права власності у межах однієї статті. З цією метою доцільно ст. 319 ЦК України виключити, а ст. 317 ЦК України під назвою «Зміст та здійснення права власності» викласти у такій редакції:

«Стаття 317. Зміст та здійснення права власності

1. Власник є вільним вчиняти щодо належного йому майна все, що не заборонено законом та не суперечить правам третіх осіб.

2. Усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав.

3. Забороняється втручання у здійснення власником права власності. Діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом».

Абсолютний характер права власності не виключає можливості його обмежень, які допускаються, якщо цього потребують інтереси суспільства або третіх осіб. Як зазначають дослідники, органічний зв'язок права власності та його обмежень (взаємозв'язок правила (свободи) та виключень) є ключовим аспектом відносин власності як правового інституту, здатного забезпечити ефективний розвиток ринкової економіки [177, с. 179]. Категорія меж та обмежень у деяких джерелах розкривається через поняття стимулів у праві. Позитивний вектор їх впливу проявляється у правових нормах, що заохочують необхідні для суспільства та держави суспільні відносини [44, с. 51]. Стимулювання при цьому здійснюється через обмеження у широкому сенсі слова. Стримуючи правові стимули можуть розглядатись у якості: 1) правових обмежень протизаконної діяльності, що створює умови для суб'єктів і

суспільних інтересів щодо охорони та захисту; 2) встановлених у праві меж, у яких повинні діяти суб'єкти; 3) виключень певних можливостей у діяльності суб'єктів [291, с. 26].

У науці цивільного права залишається дискусійним питання співвідношення понять обмежень та обтяжень у праві, а також понять «обмеження» та «межі» здійснення суб'єктивного права власності. Досить часто поняття обмежень та меж ототожнюються. Зокрема, К.П. Побєдоносцев визначав межі (обмеження) як негативну частину права власності, при цьому він прирівнював межі та обмеження за юридичним значенням, формою та наслідками [283]. С.В. Скрябін зазначав, що під обмеженням права власності слід розуміти межі здійснення суб'єктивного права власності на індивідуально-визначену річ, засновані на певних заборонах, що були встановлені раніше позитивним правом або виявилися пов'язаними з правами інших осіб на ту саму річ [378, с. 14-31]. Такої ж позиції дотримувався і Д.І. Мейер, який не проводив відмінностей між поняттями «обмеження», «обтяження» та «межі» права власності [180].

Однак досить часто вчені зазначають про необхідність розрізняти поняття обмежень та обтяжень права власності. Вказується, що обмеження є рамками, за які не можна виходити при здійсненні свого суб'єктивного права, вони визначені законом та властиві усім цивільним правам, не лише речовим. У той же час обтяження – це додаткові обмеження прав, що покладаються на власника чи іншого носія речового права відповідно до укладеного договору чи більш конкретної статті законодавства. Отже, обмеження завжди є об'єктивними, тому що не залежать від волі власника чи інших осіб, а визначені законом, тоді як обтяження суб'єктивні, тому що залежать від заснованої на законі волі суб'єктів чи суду [255, с. 208-215].

Щодо співвідношення меж та обмежень зазначається також, що межі можуть бути визначені як окреслення сфери, в якій власник володіє повнотою панування щодо належного йому майна, вони визначають коло прав, якими наділений власник. Обмеження, навпаки, у певній мірі утісняють, стримують

власника [5]. У свою чергу, обмеження та обтяження визначаються як певні утиснення в рамках меж здійснення права власності. Однак відмінністю між ними є те, що обтяження можуть встановлюватись стосовно об'єкта власності (як, наприклад, сервітути), тоді як обмеження є лише певними утисненнями прав. Хоча як обмеження, так і обтяження права власності мають практично однакові ознаки: 1) встановлені у рамках меж здійснення права власності; 2) пов'язані з певними несприятливими умовами; 3) тягнуть зменшення обсягу можливостей власника при здійсненні ним свого права власності; 4) спрямовані на захист суспільних відносин [452].

Зазначимо, що дійсно видається за доцільне розрізнати поняття обмежень та обтяжень права власності, виходячи з того, чи є такі рамки, встановлені для власника при здійсненні його права, загальними та визначеними суспільним інтересом (обмеження), чи це є окремий випадок, що визначається інтересом окремих суб'єктів та спирається на спеціальні законодавчі положення чи волю власника (обтяження). При цьому обмеження мають безстроковий характер, тоді як обтяження припиняються зі спливом строку, на який вони були встановлені, після чого право власності поновлюється у повному обсязі.

У нових реаліях розвитку суспільства з'являються нові приводи обмежувати право власності, пов'язані як з розвитком інформаційно-комунікаційних технологій, так і з наслідками глобалізаційних процесів, властивих для інформаційного суспільства. Обмеження права приватної власності сьогодні можуть відбуватись для попередження загроз, з якими стикається суспільство у нову еру, зокрема, загроз, пов'язаних із поширенням у 2020 році пандемії COVID-19.

Можливість обмеження права приватної власності в інтересах суспільства передбачена як на міжнародному рівні – Протоколом № 1 до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. (далі – Конвенція), так і на національному – Конституцією України (ст. 41). Саме ці нормативні положення дають підстави для застосування обмежувальних заходів щодо прав власників у відповідь на загрозу, створену поширенням пандемії COVID-19. Так,

під час пандемії та встановленого для боротьби з нею карантину з метою попередження великих скупчень людей було передбачено закриття численних ресторанів та кафе, магазинів та торгівельних центрів, розважальних закладів та кінотеатрів, заборону пересування громадським транспортом, відміну авіарейсів тощо. Очевидно, що такі заходи мали наслідком не лише негативний вплив на економіку, а й заподіяння значних втрат у вигляді упущеної вигоди для власників таких закладів, а також їх постачальників.

Такі обмежувальні заходи можуть розглядатись як вплив на право власності відповідно до ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції у значенні експропріації, контролю над використанням або втручанням у мирне володіння майном. Це прояв накладення обмежень в інтересах суспільства, оскільки заходи, пов'язані із захистом здоров'я, розглядаються як такі, що слугують законній меті [168]. Однак, виникає питання, у яких випадках та до якого ступеню може бути обмежене право приватної власності за умов суспільної небезпеки та чи не потребують виплати компенсації власники у зв'язку зі встановленими обмеженнями.

З метою розуміння, чи мають власники, чиї права були обмежені під час пандемії шляхом позбавлення можливості використовувати своє майно у здійсненні підприємницької діяльності, право на компенсацію, необхідно згадати зміст поняття «майно», яке сьогодні використовується у практиці ЄСПЛ.

Як відомо, категорія «майно» у розумінні Протоколу № 1 до Конвенції розуміється ширше ніж поняття майна в українській доктрині. Для відповіді на питання про компенсацію власникам за втрати, понесені під час карантинних обмежень, важливо відзначити, що у практиці ЄСПЛ предметом захисту може бути не лише існуюче майно, але й так звані «законні (легітимні) очікування» [339], зокрема, майбутні активи стосовно яких заявник стверджує, що в нього є правомірне й обґрунтоване очікування, що він отримає можливість ефективного здійснення майнового права [531] (детальніше про це див. наступний підрозділ). Тобто майбутні доходи у розумінні ЄСПЛ також слід вважати різновидом майна,

а отже, позбавлення власників можливості отримувати доходи можна в певній мірі вважати вилученням майна.

В той же час, відповідно до ст. 41 Конституції України, примусове відчуження об'єктів права приватної власності може бути застосоване лише як виняток з мотивів суспільної необхідності, на підставі і в порядку, встановлених законом, та за умови попереднього і повного відшкодування їх вартості. Виникає логічне запитання, чи допустимі були такі обмеження прав власників під час встановлення карантину, та чи не повинна держава виплатити власникам компенсацію за ті доходи, які ними були втрачені внаслідок встановлення карантину. Для пошуку відповіді на це питання, проаналізуємо, за яких умов допускається втручання держави у мирне володіння майном, а також, за яких умов права людини, у тому числі й право власності, можуть бути обмежені у надзвичайних обставинах, до яких можна віднести пандемію COVID-19.

У практиці ЄСПЛ вироблено підхід, відповідно до якого виділяють три основні умови втручання держави у мирне володіння майном. По-перше, це законність, тобто перевіряється, чи передбачений такий захід національним законодавством. По-друге, це переслідування суспільного інтересу під час втручання. По-третє, це пропорційність, тобто забезпечення справедливої рівноваги між суспільними інтересами та інтересами індивідуумів, які страждають від такого втручання (детальніше про це див. наступний підрозділ).

На додаток до цього виробленого роками практики ЄСПЛ підходу, необхідно врахувати розроблені Організацією Об'єднаних Націй рекомендації щодо обмеження прав людини в умовах пандемії COVID-19. Ними було зазначено, що обмеження прав допускаються за наявності наступних умов:

1) законність – обмеження має бути запроваджене законом. Це означає, що обмеження повинно бути закріплене в національному законі загального застосування, який діє на момент запровадження обмеження. Такий закон не повинен бути свавільним чи нерозсудливим, він повинен бути чітким та доступним для громадськості;

2) необхідність – обмеження повинні бути необхідними для захисту однієї з допустимих підстав, зазначених у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права, які включають охорону здоров'я, і повинні відповідати нагальній соціальній потребі;

3) пропорційність – обмеження повинні бути пропорційними інтересам, тобто вони повинні відповідати досягненню їх захисної функції; і це має бути найменш нав'язливий варіант серед тих, які можуть сприяти досягненню бажаного результату;

4) недискримінація – жодне обмеження не може дискримінувати, що суперечить міжнародним положенням щодо прав людини;

5) усі обмеження слід тлумачити прямо та на користь відповідного права. Жодне обмеження не може застосовуватися у довільний спосіб;

6) влада несе тягар виправдання обмежень прав [573].

Отже, обмеження прав власників, зокрема і шляхом тимчасового позбавлення їх можливості використовувати своє майно у підприємницькій діяльності та отримувати доходи від його використання, могло бути допущене лише за умови дотримання усіх перелічених вимог.

У випадку пандемії можливі два варіанти втрат, що можуть понести власники майна. По-перше, пандемія є підставою для реквізиції майна у випадку, якщо цього потребуватимуть інтереси суспільства. Так, відповідно до ст. 353 ЦК України, у разі стихійного лиха, аварії, епідемії, епізоотії та за інших надзвичайних обставин, з метою суспільної необхідності майно може бути примусово відчужене у власника на підставі та в порядку, встановлених законом, за умови попереднього і повного відшкодування його вартості (реквізиція). В умовах воєнного або надзвичайного стану майно може бути примусово відчужене у власника з наступним повним відшкодуванням його вартості. Отже, якщо, об'єкти приватної власності будуть вилучені, наприклад, медичне обладнання, необхідне для допомоги людям у надзвичайній ситуації, або використані, наприклад, мотелі з метою розміщення тимчасово ізольованих осіб,

інфікованих коронавірусом, власники матимуть право вимагати відшкодування вартості або плати за користування таким майном [238, с. 61-70].

Питання щодо розміру такої компенсації вирішується окремо в кожному конкретному випадку з урахуванням усіх фактичних обставин. Чи повинна така компенсація відповідати ринковій вартості вилученого майна визначається тим, що вважається справедливим балансом між державними та приватними інтересами, однак з огляду на цілі, встановлення значно нижчої вартості може розглядатися як накладення надмірного тягаря на власників. Також можуть бути враховані зусилля держави щодо стимулювання економічного відновлення після того, як криза минула [168]. Відповідно до позиції ЄСПЛ, компенсація має бути розумно пов'язаною з вартістю втраченого майна, але не обов'язково має відповідати його ринковій вартості [414].

Другий варіант втрат, які можуть понести власники під час пандемії, пов'язаний із блокуванням можливості здійснення підприємницької діяльності, що потягло відсутність прибутків. Разом із тим, як зазначалось, майбутні доходи у практиці ЄСПЛ розглядаються як різновид майна. Однак відповідь на питання щодо компенсації за такого роду втрати є не настільки однозначною. Як зазначають фахівці, відсутність можливості використання майна у здійсненні підприємницької діяльності може розглядатися як контроль над використанням, якщо це триває короткий період часу, однак може вважатися і втручанням у мирне володіння майном у випадку тривалого періоду. Питання про те, чи буде розглядатися блокування роботи магазинів та ресторанів під час карантину як покладення надмірного тягаря на їх власників є дуже незрозумілим, оскільки у практиці ЄСПЛ відсутні подібні ситуації. Ситуація, що склалася, може трактуватися так, що закриття стосувалося переважно контролю за діяльністю потенційних клієнтів, а це може означати, що протягом періоду примусового закриття не було законних очікувань прибутку. Однак можуть бути необхідні компенсації за втрачені запаси продуктів, які вже не можна використовувати [168]. Такий підхід Суду – виплата компенсації за запас, але не втрату репутації

для підприємств, які постраждали від заборони легкої вогнепальної зброї – можна простежити у справі *Andrews v. the United Kingdom* [494].

Якщо проаналізувати ситуацію в Україні, що склалася під час пандемії COVID-19, виявляється, що прийняті рішення є далеко неоднозначними з точки зору забезпечення прав приватної власності. Перш за все, застосовані заходи попередження поширенню хвороби, що потягнули за собою обмеження права власності, не відповідали принципу законності у розумінні ЄСПЛ та розроблених Організацією Об'єднаних Націй рекомендацій щодо обмеження прав людини в умовах пандемії COVID-19. Принцип законності означає, що обмеження права власності обов'язково мають бути запроваджені законом. Вже одного факту порушення принципу законності у практиці ЄСПЛ достатньо для надання захисту власникам, чиї права були обмежені.

Як відомо, у серпні 2020 року була здійснена спроба визнати неконституційними деяких положень Постанови Кабінету Міністрів України "Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів" від 20 травня 2020 року [314]. Йшлося про положення, якими на період дії карантину заборонялося, зокрема: проведення масових заходів з кількістю учасників більше ніж 10 осіб; робота закладів громадського харчування, торговельно-розважальних центрів, діяльність закладів, що надають послуги з розміщення, закладів розважальної діяльності, фітнес-центрів, закладів культури; здійснення регулярних та нерегулярних перевезень пасажирів автомобільним транспортом у міському, приміському, міжміському, внутрішньообласному та міжобласному сполученні, зокрема пасажирські перевезення на міських автобусних маршрутах у режимі маршрутного таксі. Тобто подання стосувалося саме тих положень, якими фактично обмежувалися права власників використовувати своє майно у здійсненні підприємницької діяльності, що потягнуло втрату ними доходів. У рішенні Конституційного Суду України від 28 серпня 2020 року було зазначено, що згідно зі статтею 64 Конституції України конституційні права і свободи

людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України; в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. При цьому Конституційний Суд України наголосив, що обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина є можливим лише у випадках, визначених Конституцією України. Таке обмеження може встановлюватися виключно законом, тобто актом, ухваленим Верховною Радою України як єдиним органом законодавчої влади в Україні. Встановлення такого обмеження підзаконним актом суперечить статтям 1, 3, 6, 8, 19, 64 Конституції України [636, с. 263-277].

Отже, фактично, було визнано, що впроваджені під час карантину заходи, що потягли обмеження прав приватної власності, не можна вважати такими, що відповідають принципу законності. Однак Конституційний Суд України з посиланням на ст. 62 Закону України «Про Конституційний Суд України» [327] відмовився визнавати оспорювані положення вищезазначеної Постанови Кабінету Міністрів неконституційними та закрит конституційне провадження у цій частині на тій підставі, що відбулася втрата чинності актом (його окремими положеннями), щодо якого порушено питання відповідності Конституції України. Це позбавляє власників права вимагати відшкодування заподіяної їм матеріальної чи моральної шкоди, завданої фізичним або юридичним особам актами і діями, що визнані неконституційними, на підставі ст. 152 Конституції України.

Однак, тим не менш, власники не позбавлені права вимагати виплати їм компенсації державою за позбавлення їх майна (майбутніх доходів) під час встановлених обмежень. Звичайно, розгляд таких справ буде неоднозначним, і національні суди, скоріш за все, матимуть тенденцію відмовляти у задоволенні таких позовів (спробувати захистити свої права в даному випадку можна на підставі ст. 373 або ст. 1173 ЦК України). Крім складнощів у зв'язку з обґрунтуванням факту вилучення майна чи заподіяння шкоди, виникає й питання щодо кваліфікації податкових преференцій та наданих пільг, які можуть

розглядатись як своєрідна компенсація з боку держави. Однак при зверненні до ЄСПЛ є всі шанси отримати компенсацію від держави, оскільки, як було з'ясовано, по-перше, потенційний майновий дохід у практиці ЄСПЛ охоплюється поняттям власності. По-друге, оскільки карантинні заходи та пов'язані з ними обмеження прав власників були запроваджені не законом, а іншим нормативним актом, відбулося порушення принципу законності, який у практиці ЄСПЛ є однією з основних умов втручання держави у мирну власність. Таким чином, порушення принципу законності дає підстави вимагати компенсації за втручання у мирне володіння майном (детальніше про особливості захисту права власності у практиці ЄСПЛ див. наступний підрозділ) [251].

В умовах пандемії актуалізуються проблеми, пов'язані з приватністю особи та контролем за персональними даними. За умови, що в інформаційному суспільстві режим права власності буде поширений на персональні дані (детальніше про це див. підрозділ, присвячений персональним даним) постане питання про нові підстави та способи обмеження права власності задля забезпечення безпеки суспільства. Виникатимуть і питання про відшкодування, заподіяні, скажімо, глобальними витоками персональних даних з державних систем. В умовах інформаційного суспільства, крім обмежень у суспільних інтересах та інтересах держави, все більшого значення набувають обмеження в інтересах інших осіб, приватних суб'єктів (індивідуумів та корпорацій). Наприклад, у випадку визнання віртуальної власності постане питання про обмеження прав користувачів правами володільців онлайн платформ і навпаки (детальніше про це див. підрозділ про віртуальну власність).

Відносини власності, які виникають в інформаційному суспільстві, все складніше упорядкувати за допомогою традиційної моделі права власності. В умовах, коли товарний ринок все більше зводиться до обміну правами, а не речами, дослідники все частіше підіймають питання про можливість використання складноструктурної моделі права власності, хоча б в обмеженому обсязі, для пояснення деяких цивільно-правових конструкцій. Все більше

загострюються дискусії навколо зведення змісту права власності до «тріади правоможностей» власника. Адже багатогранність та варіативність права власності не може бути зведена до переліку, який складається з трьох правоможностей. Тим не менш, «тріада правоможностей» має настільки потужну й тривалу традицію існування в законодавстві та теорії права, що відмова від неї сприймається як справжня революція, проведення якої, можливо, є завчасним. Однак у світлі процесів, що відбуваються в інформаційному суспільстві, з появою новітніх об'єктів цивільних відносин, зі зміщенням акцентів у нематеріальну площину, самі правоможності власника в окремих випадках набувають певної специфіки. Тому не руйнуючи усталеної традиційної концепції права власності, видається за необхідне все ж таки враховувати можливість варіацій змісту права власності для його окремих видів. З урахуванням цих міркувань видається доцільним модифікувати законодавче визначення змісту права власності та запропонувати таке його визначення: «Власник є вільним вчиняти щодо належного йому майна все, що не заборонено законом та не суперечить правам третіх осіб». Це дозволить не зосереджуватись на переліченні правоможностей власника під час визначення змісту права власності, що сприятиме становленню та розвитку особливих видів права власності *sui generis*, таких як право довірчої власності, віртуальної власності, просторово-часової власності тощо, які вже виникли або знаходяться у процесі становлення у зв'язку із процесами глобалізації та інформатизації, що відбуваються в інформаційному суспільстві.

Перегляду потребують і чинні положення цивільного законодавства щодо здійснення права власності, зокрема ст. 319 ЦК України. Особливості здійснення права власності за сучасним цивільним законодавством зводяться до можливостей володіти, користуватися та розпоряджатися майном на власний розсуд, що є не дуже вдалим з урахуванням наведених раніше міркувань. Крім того, у ст. 319 ЦК України містяться положення, які фактично дублюють інші положення Цивільного кодексу чи Конституції України, а також положення, які вказують на необхідність врахування особливостей здійснення права власності

на лише деякі окремі об'єкти, оминаючи інші, які також мають свою специфіку. З урахуванням зазначеного та враховуючи висловлені раніше пропозиції щодо визначення змісту права власності, видається за можливе взагалі об'єднати положення про зміст та здійснення права власності у межах однієї статті. З цією метою доцільно ст. 319 ЦК України виключити, а ст. 317 ЦК України під назвою «Зміст та здійснення права власності» викласти у такій редакції:

«Стаття 317. Зміст та здійснення права власності

1. Власник є вільним вчиняти щодо належного йому майна все, що не заборонено законом та не суперечить правам третіх осіб.

2. Усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав.

3. Забороняється втручання у здійснення власником права власності. Діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом».

3.3. Захист права приватної власності у практиці Європейського суду з прав людини

Після ратифікації Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) та прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини» [306], Конвенція та практика Європейського суду з прав людини стали в Україні обов'язковими для застосування.

Конвенція була ратифікована Україною 17 липня 1997 р. і набула для України чинності 11 вересня 1997 р. [331]. Отже, сьогодні Конвенція є частиною українського законодавства і її норми відіграють значну роль у національному праві при вирішенні різноманітних спорів. Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р., суди повинні застосовувати при розгляді справ не лише Конвенцію, але й практику ЄСПЛ як джерело права. З урахуванням того, що

Конвенція та практика ЄСПЛ регулюють в тому числі й питання захисту права власності, при розгляді справ, пов'язаних із захистом права власності, необхідно враховувати практику ЄСПЛ.

Як відомо, захисту права власності присвячено Протокол № 1 Конвенції, відповідно до якого кожна фізична або юридична особа має право на мирне володіння своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений належного йому майна за винятком, коли цього потребують інтереси суспільства, і лише на умовах, визначених законом та загальними принципами міжнародного права. Однак попередні положення не можуть обмежувати право держави приймати необхідні закони з метою здійснення контролю за користуванням майном відповідно до суспільних інтересів або з метою забезпечення сплати податків, інших зборів чи штрафів.

Основне питання, яке обговорюється в контексті аналізу Протоколу №1 Конвенції, є питання про те, що саме слід розуміти під поняттям «майно». В оригіналі у Протоколі використовується термін “possessions”, який за своєю сутністю розуміється ширше, ніж поняття «майно». Однак в українській термінології кращого аналогу для розуміння сутності підходу, відображеного у Конвенції, не знайшлося, тому цей термін потребує додаткового тлумачення.

Як вже було зазначено у попередньому підрозділі, поняття «майно» у практиці ЄСПЛ тлумачиться ширше, ніж в українській доктрині. Неодноразово зверталася увага на те, що категорія «майно» у розумінні Протоколу № 1 Конвенції має «автономне значення, яке не залежить від формальних класифікацій у національному праві» [127]. Не лише фізичні товари, але й деякі права та інтереси, що складають активи (assets) також можуть розглядатись як «майно». Зокрема, до різновидів майна Суд відносить крім рухомих та нерухомих речей, також майнові та немайнові інтереси, такі як вимоги та борги за рішенням суду, акції компанії та інші фінансові інструменти, ліцензії на ведення бізнесу, майбутні доходи, інтелектуальну власність, оренду нерухомості та житлові права, соціальні виплати та пенсії, професійних клієнтів тощо [339].

У цілому, як зазначають дослідники, практика ЄСПЛ відносить права до таких, що потрапляють у спектр ст. 1 Протоколу, за наявності трьох умов: відчутна економічна цінність, можливість ідентифікації в матеріальному чи нематеріальному предметі, безумовна юридична приналежність зацікавлених особі [457].

Пропонують також наступні ознаки суб'єктивного права, за наявності яких воно може вважатись майном у контексті Протоколу №1 Конвенції:

1) змістова характеристика – відповідно до цієї ознаки суб'єктивне право може розглядатися як майно в тому випадку, якщо має економічну цінність, що може бути виражена в грошовому еквіваленті;

2) галузева належність – майном вважається лише таке право, яке є цивільним по своїй природі. Однак, тут слід звернути увагу на той факт, що в деяких випадках права, що виникають в рамках публічно-правових відносин можуть розглядатися Судом як цивільні (наприклад, різноманітні дозволи та ліцензії), оскільки мають певну економічну цінність. Тобто друга ознака є органічно пов'язаною з першою;

3) визначеність – майно має бути наявним, або це принаймні мають бути активи щодо яких заявник має «правомірні очікування», тобто наявні чіткі правові підстави для отримання такого майна [127, с. 205-214].

Зустрічаються твердження, що до ознак права, яке може вважатись майном у розумінні Протоколу №1 Конвенції слід віднести таку ознаку, як належне закріплення права чи інтересу в національному законодавстві [457, с. 132]. Наведена ознака потребує додаткового тлумачення. Так, з одного боку, у коментарях до Конвенції підкреслюється, що незалежно від того, як визначається поняття «майно» у національному законодавстві, Суд може надати захист правам, які хоча й не охоплюються поняттям майно за національним законодавством, відповідають визначенням Судом критеріям, зокрема, мають економічну цінність. З іншого боку, заявник при зверненні до суду має все ж таки спиратись на певні норми національного законодавства. Зокрема, при розгляді справ про «легітимні очікування», Суд аналізує наявність правових підстав для

такого роду очікувань, як-от наявність законодавчого положення, яке б надавало певне право заявникові, або прийнятого судового рішення. Так, у справі *Draon v. France* Суд зазначив, що для того, аби вимога вважалася активом у розумінні Протоколу № 1 Конвенції, заявник повинен довести, що вона має достатні підстави в національному праві, наприклад, існує усталена судова практика національних судів на її підтвердження [506]. Крім того, показовою в цьому аспекті є справа *Petlyovanyu v. Ukraine*. У цій справі заявник скаржився, що не отримав компенсації за завдану шкоду, а саме, йому не було державою відшкодовано майнової шкоди як потерпілому від злочину, хоча така компенсація передбачена статтею 1177 ЦК України. Проте Суд відмовив у задоволенні вимоги, посилаючись на той факт, що відповідно до ч. 2 ст. 1177 ЦК України умови та порядок відшкодування майнової шкоди, завданої майну фізичної особи, яка потерпіла від злочину, встановлюються законом, однак такого закону не було прийнято. Таким чином, Суд дійшов висновку, що право на компенсацію з боку держави жертвам злочину, передбачене вищевказаною статтею Кодексу, ніколи не було призначене, щоб бути безумовним. І оскільки заявник не мав достатньою мірою встановлену вимогу для цілей, передбачених статтею 1 Протоколу №1, він не може стверджувати, що мав “законне сподівання” одержання будь-яких конкретних сум [534].

Отже, все ж таки, для того, щоб вважатись майном у розумінні Протоколу № 1 Конвенції, право має спиратись на норми національного законодавства або принаймні на усталену національну судову практику.

Заперечення викликає віднесення до ознак майна у розумінні ЄСПЛ такої характеристики, як відчужуваність, яка пропонується деякими дослідниками [672, с.19]. Очевидно, підставу для таких стверджень дало висловлювання Суду у справі *Marckx v. Belgium* про те, що «право відчужувати власність є традиційним і фундаментальним аспектом права власності» [525]. Однак, як слушно заперечує Б.П. Карнаух, відчужуваність властива не всім правам, які Суд визнавав майном. Яскравим прикладом визнання майном невідчужуваних об'єктів є віднесення до категорії майна дозволів та ліцензій на здійснення

окремих видів господарської діяльності та індивідуальної професійної практики. На підтвердження такої позиції можна також навести справу *Tre Traktörer AB v. Sweden*, у якій Суд не врахував аргумент уряду, який заперечував можливість визнання ліцензії майном, посилаючись, зокрема, на її невідчужуваність [546].

Зазначимо, що ця проблема залишається невирішеною до сьогодні. Більш того, вказане рішення ЄСПЛ національні суди беруть за основу при прийнятті рішень про відмову у задоволенні вимог про відшкодування майнової та моральної шкоди на підставі ст. 1177 ЦК України. Зокрема, Верховним Судом було прийнято рішення про відмову у задоволенні вимог потерпілого від злочину, заявлених на підставі ст. 1177 ЦК України з посиланням на справу *Petyovanyu v. Ukraine* та той факт, що законодавством України не передбачено порядку відшкодування державою шкоди, заподіяної злочином [292]. Така ситуація позбавляє ст. 1177 ЦК України того сенсу, який вкладався в неї на момент прийняття. Тому розробка та прийняття закону про умови та порядок відшкодування шкоди потерпілим від злочину є вкрай необхідним.

Таким чином, для того, щоб суб'єктивне право охоплювалося поняттям майна у значенні Протоколу № 1 Конвенції та могло отримати захист на його підставі, необхідно, щоб таке право: мало економічну цінність; було цивільно-правовим за своєю природою; було існуючим, або таким, що базується на реальних правових підставах (судове рішення, положення закону) [226; 217].

Аналіз судової практики ЄСПЛ щодо розуміння сутності поняття «майно» дозволяє дійти висновку, що умовно поняттям «майно» охоплюються дві великі групи суб'єктивних прав. Перша група – це власне наявне й належне особі майно. Як зазначалось, це можуть бути грошові кошти [529], цінні папери [544], транспортні засоби [505], жилі приміщення (будинки, квартири) [513], земельні ділянки [533], будівництва [518], майнові комплекси (підприємства) [522], засоби індивідуалізації [494], об'єкти авторського права [497] та інші блага, які мають майнову цінність [508]. Крім того, це можуть бути і такі незвичні для нашого розуміння об'єкти, як репутація заявника [501], право на зайняття адвокатською діяльністю [499], ліцензія на зайняття певним видом діяльності

[510], право на відшкодування експортного податку на додану вартість [516] чи надмірно сплаченого податку [517], право на зайняття рибним промислом [523], доменне ім'я [532], частка у статутному капіталі товариства з обмеженою відповідальністю [521].

Друга група прав, які кваліфікуються як «майно» - це майбутні активи стосовно яких заявник стверджує, що в нього є правомірне й обґрунтоване очікування, що він отримає можливість ефективного здійснення майнового права⁵³¹. Як зазначалось, правомірне очікування вважається наявним, якщо заявник зможе довести, що має достатні підстави в національному законодавстві, тобто такі очікування мають спиратись на положення закону або усталеної судової практики [527].

Поняття «законне очікування» було вперше розроблене ЄСПЛ у справі *Pine Valley Developments Ltd and Others v. Ireland*, у якій Суд визначив, що законне очікування виникло тоді, коли був наданий дозвіл на розробку плану, у зв'язку з яким компанії-заявники придбали земельну ділянку з метою її меліорації. Дозвіл, який не міг бути скасований органом влади з питань планування, був «складовою частиною права власності компанії-заявника». У такій категорії справ «законне очікування» засновано на розумно обґрунтованому посиланні на правовий акт, який має належну правову основу і підтверджує право власності [339]. У цій справі легітимні очікування засновувались на правовій нормі.

Слід зазначити, що помилково винесене рішення органу виконавчої влади розглядається Судом як «умовна вимога», яка не дозволяє стверджувати про наявність в особи законного очікування [537]. Навпаки, судові рішення, яке набрало законної сили, але скасоване в порядку наглядового провадження, дає особі право стверджувати про наявність законного очікування щодо отримання майна, присудженого рішенням, до моменту скасування останнього.

Отже, право, яке ґрунтується на адміністративному акті, безумовно, виступає суб'єктивним правом і підлягає захисту. Однак необхідно враховувати, що адміністративний акт може бути оскаржений, у тому числі, в судовому

порядку, тому засноване на ньому право не володіє ознаками законного очікування і може бути в односторонньому порядку змінене чи скасоване. Водночас, остаточне рішення суду наділене такими властивостями з огляду на принцип верховенства права, яке включає вимогу правової визначеності [33].

Підставою законного очікування може виступати не лише закон та/або усталена судова практика, а й умови укладеного договору. Зокрема, про це зазначається у таких рішеннях Європейського суду, як *Richet and Le Ber v. France* [538], *Vekony v. Hungary* [549].

У справі *Pressos Compania Naviera S.A. and Others v. Belgium* розкривається інший аспект поняття легітимного очікування. ЄСПЛ у цій справі постановив, що заявники могли стверджувати, що вони мали законне очікування того, що їх позови, які виникли внаслідок нещасного випадку, будуть вирішені відповідно до загального деліктного права, згідно з яким такі позови виникають відразу після того, як була заподіяна шкода. Отже, в цій справі законне очікування саме по собі не складало майновий інтерес, воно стосувалося способу, у який розглядався позов, який був кваліфікований як актив відповідно до національного законодавства [339].

На відміну від «правомірних очікувань», майном не визнаються «сподівання, що майнове право, яке давним-давно припинилося, буде поновлене», а також вимоги, чинність яких *ab initio* обумовлена певними обставинами у разі, якщо такі обставини не мають місця (*Polacek and Polackova v. Czech Republic*) [127, с. 205-214].

Зокрема, легітимні очікування не виникають:

1) якщо має місце спір щодо правильного тлумачення та застосування національного законодавства і доводи заявника згодом були відхилені національними судами (*Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy*);

2) коли заявник посилається лише на той факт, що члени уряду-відповідача зробили політичні заяви на користь позовів заявника про реституцію (*Bata v. Czech Republic*) або про програмну заяву у статуті, яка посилається на майбутній статут, який не був прийнятий остаточно (*Zamoyski-Brisson v. Poland*) [339].

Слід зазначити, що національні суди не завжди чітко розуміють природу легітимних очікувань, та іноді звертаються до цієї категорії без достатніх підстав. Проаналізувавши національну практику застосування судами рішень ЄСПЛ при розгляді справ, О.А. Беляневич зазначає, що при застосуванні поняття «легітимні очікування» слід враховувати наступне:

1) у практиці ЄСПЛ і речові, і зобов'язальні права розглядаються крізь призму автономного поняття «майно»;

2) національне законодавство України дозволяє вирішувати спори, що виникають у зобов'язальних відносинах і стосуються захисту права кредитора, за допомогою наявних правових конструкцій, тому застосування концепції «законних очікувань» невиправдано обтяжуватиме і ускладнюватиме практику;

3) в умовах нестабільного правового порядку переносити на вітчизняний ґрунт автономні поняття ЄСПЛ слід дуже обережно, оскільки за діями сторони в процесі може ховатися недобросовісність [28, с. 41-45].

Цілком погоджуючись з думкою дослідниці, хочемо звернути увагу на позицію національних судів щодо тлумачення поняття майнових прав під час вирішення справ щодо визнання права власності на майнові права, що виникають з договорів купівлі-продажу майнових прав, спрямованих на інвестування будівництва.

На сьогодні у судовій практиці відсутній єдиний підхід до вирішення спорів про визнання права власності на об'єкти інвестування. Так, у постановках Верховного Суду України від 12 листопада 2014 р. у справі № 6-129цс14 [304] та від 10 лютого 2016 р. у справі № 6-2124цс15 [305] зазначається, що якщо відповідач не визнає та оспорує право позивача, який вимагає захисту шляхом визнання майнового права, то таке право може бути захищене в судовому порядку на підставі ст. 392 ЦК України. Під час розгляду справ Суд встановлював, що оскільки позивач виконав свої обов'язки за договором купівлі-продажу майнових прав та повністю сплатив вартість майнових прав, а відповідач відмовляється передати майнові права, а отже, не визнає права

власності позивача, захист майнових прав повинен здійснюватися на загальних підставах, зокрема, на підставі ст. 392 ЦК України.

Разом із тим, у постановках Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі № 6-318цс15 [318] та від 18 листопада 2015 р. у справі № 6-1858цс15 [305] відображено протилежну позицію. Зокрема, у вказаних постановках зазначено, що визнання в судовому порядку права власності на новостворене майно за позовом, заявленим до будівельної компанії, суперечить вимогам ст. 331 ЦК України. Вказане положення закону не передбачає можливості виникнення права власності на новостворене нерухоме майно за рішенням суду. Також зазначено, що майнові права на нерухомість, що є об'єктом будівництва, не вважаються речовими правами на чуже майно, оскільки об'єктом цих прав не є «чуже майно», а також не вважаються правом власності, оскільки об'єкт будівництва не існує на момент спору, а тому право власності на нього не може існувати. Отже, майнове право, яке можна визначити як «право очікування», є складовою частиною майна як об'єкта цивільних прав.

Вказані розбіжності виникають з недостатнього розуміння судами сутності поняття «майнові права», а також недосконалого аналізу правовідносин, що виникають з договорів купівлі-продажу майнових прав.

У судовій практиці склався усталений підхід до визначення майнових прав через категорію «права очікування», яка, очевидно, виникла завдяки аналізу практики ЄСПЛ. Майнове право визначається національними судами як «право очікування», яке є складовою частиною майна як об'єкта цивільних прав. При цьому суди зазначають, що майнове право – це обмежене речове право, за яким власник цього права наділений певними, але не всіма правами власника майна, та яке засвідчує правоможність його власника отримати право власності на нерухоме майно чи інше речове право на відповідне майно в майбутньому. Вказаний підхід, який повторюється в усіх постановках ВСУ, потребує додаткового аналізу.

По-перше, у законодавстві нечітко визначено, чим по своїй правовій природі є майнові права. Зокрема, у ст. 190 ЦК України вказано, що майнові

права є речовими правами. Однак разом із тим, з аналізу ст. ст. 190 та 312 ЦК України випливає, що майнові права є різновидом майна та можуть бути об'єктом права власності. З такого підходу випливає, що об'єктом права власності можуть бути речові права. Очевидно, що таке незрозуміле законодавче формулювання має наслідком виникнення непорозумінь на практиці. Проблема, що склалася, відсилає до необхідності перегляду поняття майнових прав, закріпленого в українському законодавстві.

Визначення поняття майнових прав через категорію «права очікування» видається цілком прийнятним. Дійсно, відповідно до практики ЄСПЛ легітимні очікування вважаються активами, які можуть бути об'єктами права власності та підлягати захисту на підставі Протоколу №1 до Конвенції з прав людини та основоположних свобод.

У вітчизняній науці проблемам визначення сутності майнових прав присвятила свої праці С.І. Шимон. Дослідниця зазначає, що поширення режиму права власності на майнові права можливе виключно в сенсі правової фікції, яка має прагматичне призначення. Конструкція права власності в даному випадку забезпечує найповніші права на відповідні об'єкти (майнові права). У той же час, С.І. Шимон дотримується підходу, за якого режим права власності може бути поширено не на будь-які майнові права, а лише на ті, що надають можливість набути у власність конкретні предмети матеріального світу (речі або гроші), за рахунок яких можливо безпосередньо задовольняти відповідні інтереси особи. Це може бути майнове право на об'єкт-річ, який виникне у майбутньому (наприклад, на об'єкт незавершеного будівництва), по-друге, майнове право вимоги щодо сплати грошових коштів, передання іншого майна у власність. Отже, на думку дослідниці, об'єктом права власності може бути таке майнове право, яке в майбутньому трансформується в річ [456, с. 194].

Така позиція заслуговує на підтримку, однак видається, що для пояснення сутності майнових прав потрібно також враховувати концепцію, відповідно до якої майнове право визначається через мінову вартість. Так, С.А. Зінченко та В.В. Галова зазначають, що майнове право має свій зміст, який повинен

виражатися через товарну правоможність тією мірою, якою це право оречевлюється (стає товаром). В якості товарного критерію вченими використовується мінова вартість (вартість майнового права власності) [56, с. 77-78].

Таким чином, для забезпечення належного захисту права власності, необхідно переглянути поняття майнових прав, закріплене у ЦК України. Майнове право повинно розглядатися як складова частина майна, що може бути об'єктом права власності. Під час закріплення поняття майнового права у законодавстві України доцільно врахувати розуміння майна у практиці ЄСПЛ. Під майновим правом необхідно розуміти активи, у тому числі право вимоги, що мають економічну цінність та щодо яких особа може стверджувати, що має принаймні законні очікування стосовно ефективного здійснення свого права власності. Такі законні очікування можуть базуватися на положеннях закону, договору або судовому рішенні.

Друга проблема, що виникає при розгляді судами справ про визнання права власності на об'єкти інвестування пов'язана з недостатнім розумінням, коли може використовуватись позов про визнання права власності.

Визнання майнових прав об'єктом права власності ще не свідчить про те, що при виконанні обов'язків за договором покупець автоматично стає власником майна і отримує речово-правовий позов для захисту свого права, а саме – позов про визнання права власності. У даному випадку, перш за все, необхідно з'ясувати момент виникнення права власності за договором. Відповідно до ст. 334 ЦК України, право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом. У наведених вище справах щодо визнання права власності на об'єкти інвестування майно (майнові права) не було передано. А отже, права власності на майнові права у покупця не виникло, відповідно він не може використовувати речово-правовий позов про визнання права власності. За правилами статті 392 ЦК України позов про визнання права власності може бути пред'явлено, по-перше, якщо особа є власником майна, але її право оспорується або не визнається іншою

особою; по-друге, якщо особа втратила документ, який засвідчує її право власності. Відповідно, захист прав тут має реалізовуватись у рамках існуючого зобов'язання купівлі-продажу, а саме, застосуванню підлягають положення ст. 620 ЦК України, відповідно до яких у разі невиконання боржником обов'язку передати кредиторів у власність або у користування річ, визначену індивідуальними ознаками, кредитор має право витребувати цю річ у боржника та вимагати її передання відповідно до умов зобов'язання. У таких випадках до суду необхідно звертатися з позовом про зобов'язання виконати умови договору купівлі-продажу майнових прав.

Особливий інтерес викликає підхід ЄСПЛ до вирішення спорів щодо нематеріальних об'єктів, оскільки в українському законодавстві та судовій практиці немає чіткості у визначенні підходів до захисту майнових прав та інших безтілесних речей.

Серед нематеріальних активів, які отримують захист на підставі Протоколу № 1 Конвенції можна виділити наступні [199]:

1) права грошової вимоги. Для того, щоб заборгованості за судовими рішеннями вважалися «майном», необхідно, щоб вони були достатньо визначеними для того, щоб підлягати виконанню (*Yriy Nikolaevich Ivanov v. Ukraine*) [550]. Якщо борг був встановлений судовим рішенням, що не є остаточним, і тому не підлягає безпосередній виплаті, він не може вважатися «достатньо визначеним для того, щоб підлягати виконанню», відповідно, не вважається майном [339].

2) акції та корпоративні права, зокрема, права голосу та право впливати на діяльність та політику компанії, а також облігації, які можуть бути предметом торгівлі на ринку капіталу і передаватись від одного володільця до іншого (*Reisner v. Turkey* [538], *Marini v. Albania* [502]526, *Mamatas and Others v. Greece* [524]).

3) професійні клієнти (клієнтела) – Суд визнав цінність за клієнтурою заявників, створеною їх власною працею у справах, що стосувалися професійної діяльності (*Lederer v. Germany* [520], *Buzescu v. Romania* [500], *Iatridis v. Greece*

[511]). Зазначимо, що на нашу думку, ці висновки Суду можуть бути взяті за основу при захисті прав на підписників акаунтів у соціальних мережах. В американській судовій практиці на сьогодні вже існують прецеденти захисту прав володільців акаунтів, які втрачали доступ до належних їм акаунтів внаслідок перешкоджань з боку колишніх найманих працівників чи, навпаки, нових власників компанії. Захист у таких справах базувався саме на визначенні цінності підписників таких сторінок. Американські суди дійшли висновку, що зв'язки у соціальних мережах можуть розглядатись як списки клієнтів. Фактори, які враховують для оцінки економічної цінності підписників, включають визначення часу та ресурсів, витрачених на формування списку клієнтів, чи був обмежений доступ до інформації та чи буде важко повторити інформацію, що міститься у списку клієнтів. Наприклад, як зазначалось раніше, у справі *PnoneDog v. Kravitz* суд встановив, що економічна цінність акаунту в соціальній мережі із сімнадцятьма тисячами підписників заключається у списку підписників акаунту та трафіку, який ці підписники генерують на веб-сайті PhoneDog, оскільки акаунт Twitter приносить дохід від рекламодавців [535].

4) права на здійснення індивідуальної професійної діяльності (адвокатської, лікарської тощо), а також ліцензії на ведення бізнесу. Щодо останньої категорії ситуації можуть бути досить різноманітними. Так, у справі *Capital Bank AD v. Bulgaria* [502] проблема заявника полягала в тому, що було скасовано банківську ліцензію, наслідком чого стала автоматична примусова ліквідація банку. У справі *Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy* [504]. Суд дійшов висновку, що видача ліцензії на загальнодержавне наземне телевізійне мовлення без виділення частот мовлення позбавлене сенсу. У справі *O'Sullivan McCarthy Mussel Development LTD v. Ireland* [530]. Суд визнав «майном» дозвіл на виловлювання мідій, а тимчасову заборону на виловлювання мідій визнав обмеженням, яке було встановлене на цей дозвіл [339].

5) гудвіл – поняття, яке вперше з'явилося у практиці ЄСПЛ ще у 1986р., а тому є доволі усталеним. Гудвіл не дорівнюється поняттю ділової репутації, а є значно ширшим, та включає найменування, репутацію, ділові зв'язки (в тому

числі клієнтуру), товарні знаки підприємства, власність «фірми» (*Van Marle and Others v. Netherlands* [548])). Основними ознаками гудвілу є те, що він є невіддільним від суб'єкта господарювання та може бути проданий лише разом з підприємством, є можливим лише за наявності надлишкових доходів та є активом, що не амортизується. Захист гудвілу надається Судом за умови, що заявник володіє відповідним рівнем гудвілу, має можливість використовувати свій гудвіл під час здійснення господарської діяльності, є факт протиправного втручання у право заявника на володіння та користування гудвілом і таке втручання призвело до заподіяння майнової шкоди заявнику [284].

б) інтелектуальна власність. Захист інтелектуальної власності на підставі Протоколу № 1 Конвенції є усталеною практикою Суду. Захисту підлягають не лише легітимовані об'єкти інтелектуальної власності, але й, наприклад, заяви про реєстрацію торговельної марки ще до того, як така марка буде зареєстрована (*Anheuser-Bush Inc. v. Portugal* [495]). Судом захищаються також патенти (*Smith Kline and French Laboratories Ltd v. Netherlands* [543]), авторські права (*Melnychuk v. Ukraine* [528]), права на опублікування перекладу роману (*SC Editura Orizonturi SRL v. Romania* [541]), права на музичні твори та економічні інтереси, що з них випливають (*SIA AKKA/LAA v. Latvia* [542])).

На думку дослідників, підхід до захисту інтелектуальної власності на підставі Протоколу № 1 Конвенції потребує уточнення. Звертається увага на те, що при захисті інтелектуальної власності фактично має йтися про захист лише майнової складової права інтелектуальної власності. Захист не може охоплювати особисті немайнові інтереси творця, такі як право бути визнаним автором чи винахідцем або право протидіяти спотворенню творів. Такого роду інтереси не охоплюються правом приватної власності. З точки зору прав людини лише економічні інтереси підлягають захисту. Зазначається, що право людини на захист майнового інтересу в інтелектуальних творах не покриває всі форми економічних прав, які захищаються в існуючій системі інтелектуальної власності, а лише обмежені інтереси авторів та винахідців на отримання винагороди за їх інтелектуальну працю. Тому межі матеріальних інтересів, що

повинні захищатися, вужче, ніж ті, що захищаються на підставі права власності [655, с. 709-753]. Слід також зазначити, що з точки зору прав людини строк захисту матеріальних інтересів не повинен поширюватися на все життя творця, оскільки «адекватні стандарти життя» (критерій, що враховується при визначенні того, які економічні інтереси підлягають захисту) можуть бути досягнені шляхом отримання одноразової виплати або шляхом наділення творця на обмежений період часу ексклюзивними правами використовувати його продукцію. Більш широкі власницькі інтереси не повинні захищатися законом, оскільки захист таких інтересів не потребується і по суті не легітимований в рамках прав людини. У кінцевому підсумку, надання захисту вимогам, які не так міцно засновані на людській гідності, буде згубним для вимог, які дійсно засновані на таких фундаментальних цінностях [606, с. 714-721].

7) доменні імена. Оскільки на сьогодні ще немає визначеності щодо правової природи доменних імен, а саме чи слід розглядати їх як об'єкти права інтелектуальної власності, цей об'єкт виділяється в окрему категорію [216, с. 40-45]. У справі *Raeffgen GmbH v. Germany* [532]. Суд зазначив, що для визначення, чи є якийсь об'єкт об'єктом прав власності, необхідно встановити, чи зачіпаються при його використанні фінансові інтереси і чи є економічна цінність у такого об'єкту. Отже, для визначення, чи є доменне ім'я об'єктом права власності, необхідно встановити, чи зачіпаються при його використанні фінансові інтереси і чи є в нього економічна цінність. Власник доменного імені має право самостійно визначати способи його використання (розмістити рекламу, сайт про послуги та/або товари, зробити доступ платним або безкоштовним, може здати доменне ім'я в оренду, може продати його тощо). Тому виняткове право на використання доменного імені має економічну цінність, а відповідно, є правом власності в значенні ст. 1 Протоколу №1 до Конвенції про захист прав людини і основних свобод [141; 217].

В контексті захисту права власності Судом потрібно звернути увагу на основні принципи, коли все ж таки допускається втручання держави у мирне володіння майном.

Слід зазначити, що саме положення про мирне володіння майном відображає сутність забезпечення права власності. Вперше тлумачення цього положення як захисту права власності було надано ЄСПЛ у справі *Marckx v. Belgium*, у якій Суд зазначив: «Визнаючи, що кожен має право мирно володіти своїм майном, ст. 1 у своїй суті забезпечує право власності» [525]. Як відомо, відповідно до тлумачення, наданого ЄСПЛ, всього у ст. 1 Протоколу №1 Конвенції можна виокремити три правила. Саме положення про мирне володіння майном є першим та основним правилом у контексті захисту права власності. Інші два правила, закріплені у ст. 1 Протоколу №1 Конвенції, тісно пов'язані з першим та визначають конкретні випадки втручання у мирне володіння майном. Зокрема, друге правило, закріплене у ч. 2 ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції, визначає підстави та умови обмеження права власності (лише у загально суспільних інтересах та на умовах, передбачених законом). Третє правило закріплює право держави регулювати відносини власності та встановлювати систему оподаткування.

Основних умов втручання держави у мирне володіння майном виділяють також три. По-перше, це законність, тобто перевіряється, чи передбачений такий захід національним законодавством. Так, у справі *ОАО Нефтяная компания YUKOS v. Russia*, було зазначено, що перша й найважливіша вимога статті 1 Протоколу №1 до Конвенції полягає в тому, що будь-яке втручання публічної влади в безперешкодне користування власністю повинне бути законним, тобто втручання має відповідати національному законодавству і бути достатньо зрозумілим, щоб дозволити заявнику передбачати наслідки своїх дій. Отже, будь-які дії, спрямовані на позбавлення особи її майна є незаконними, якщо контролюючі органи діють не у відповідності до закону [416]. Друга умова – це переслідування суспільного інтересу під час втручання. Третя – це пропорційність, тобто забезпечення справедливої рівноваги між суспільними інтересами та інтересами індивідуумів, які страждають від такого втручання.

Дослідники уточнюють, що критеріями оцінки обґрунтованості втручання держави в право особи на мирне володіння майном, відповідно до практики ЄСПЛ, є:

1) приналежність об'єкта правового захисту до майна в розумінні ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції;

2) види втручання, визначені в самій конвенційній нормі;

3) наявність легітимної мети з урахуванням суспільних інтересів;

4) пропорційність такого втручання та наявність справедливого балансу між вимогами відносно загальних інтересів суспільства та вимогами захисту основних прав людини;

5) відповідність такого втручання критерію правової визначеності або законності (за відсутності законних підстав для втручання воно не може відповідати вимогам ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції) [28, с. 41-45]

У роботі Суду розроблено методику застосування вказаних критеріїв. Після того, як Суд визнає, що ст. 1 Протоколу № 1 є застосовною, він в першу чергу розглядає питання, чи було втручання у право заявника на мирне користування майном. Якщо так, вирішується питання, чи призвело таке втручання до позбавлення власності. Якщо ні, то вирішується, чи був це контроль за користуванням відповідним майном. Якщо заходи, що зачіпають права заявника, не можуть бути кваліфіковані як позбавлення майна чи контроль за користуванням майном, факти справи тлумачаться Судом у контексті загального принципу поваги до мирного володіння майном. У більшості справ якщо Суд встановив, що втручання не підпорядковувалося умовам, передбаченим законодавством або не переслідувало цілі в інтересах суспільства, він виявляє порушення лише на цій підставі та не вважає за необхідне аналізувати пропорційність оскаржених заходів. Лише у деяких рідкісних випадках Суд залишає одне з цих питань відкритим та продовжує розгляд справи з урахуванням критерію пропорційності [339].

Принцип законності у практиці ЄСПЛ є першою й найважливішою вимогою. Як позбавлення, так і здійснення контролю за користуванням майном,

допускається лише на підставі законів. Вимога щодо законності у розумінні Конвенції вимагає відповідності принципу верховенства права, що включає свободу від свавілля (*East West Alliance Limited v. Ukraine* [508]). Принцип законності припускає також, що застосовні положення національного законодавства повинні бути достатньо доступними, точними та передбачуваними у своєму застосуванні. Однак термін «закон» при цьому слід розуміти в його матеріально-правовому, а не формальному значенні. Той факт, що певні положення не були опубліковані в офіційних бюлетенях у передбаченій законом формі для оприлюднення законодавчих та інших нормативно-правових документів, не перешкоджає вважати такі положення законом, якщо Суд переконаний в тому, що громадськість була повідомлена про них за допомогою інших засобів (*Spacek, s.r.o. v. Czech Republic* [545]). Принцип законності передбачає також обов'язок держави або державних органів влади виконувати судові накази або рішення проти них (*Belvedere Alberghiera S.R.L. v. Italy* [498]) [339].

Під час оцінки пропорційності втручання, Суд, перш за все, визначає наявність «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства та умовами захисту основних прав людини. Суд з'ясовує, чи з причини дії або бездіяльності держави особа, яка має відношення до цього, повинна була нести непропорційний та надмірний тягар. Оцінюючи цей критерій, Суд досліджує у цілому коло різних інтересів з урахуванням того, що Конвенція спрямована на захист прав, які є «практичними та ефективними». При оцінці поведінки держави враховується також законодавча, адміністративна або така, що впливає з практики та застосовується органами влади, невизначеність [238].

Класичним прикладом рішення про відсутність справедливого балансу інтересів є справа *Brumarescu v. Romania*. У вказаній справі заявника було позбавлено права власності на будинок внаслідок його націоналізації. Під час розгляду справи Суд визнав, що рішення національного Верховного суду (Румунії) позбавило заявника права власності на будинок, надане йому

остаточним судовим рішенням, постановленим на його користь. Суд звернув увагу, що ані Верховний суд, ані Уряд не намагалися виправдати позбавлення власності наявністю суттєвих підстав «в інтересах суспільства». Суд визнав порушення ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції та у своєму рішенні щодо справедливої сатисфакції зобов'язав державу повернути у власність заявнику будинок та виплатити матеріальну і моральну шкоду [20].

У справі *Sporrong and Lonnroth v. Sweden*, Суд підкреслив, що Конвенція у цілому вимагає збереження балансу між інтересами суспільства і основними правами людини, та зауважив, що у випадку позбавлення власності, встановленні обмежень на користування нею чи в інших подібних випадках справедливість вимагає, щоб особам, які постраждали, було надано право оскаржувати рішення уряду з питань позбавлення власності, встановлення контролю за її використанням і було надане відшкодування [422, с. 133].

Важливим елементом дотримання «справедливого балансу» при втручанні в право на мирне володіння майном є надання справедливої та обґрунтованої компенсації. При цьому ЄСПЛ вважає, що не існує універсальних правил визначення розміру компенсації й таке питання повинно розглядатися в кожному конкретному випадку з урахуванням усіх фактичних обставин. Компенсація має бути розумно пов'язаною з вартістю втраченого майна, але не обов'язково має відповідати його ринковій вартості [414].

Відповідно до позиції Суду, легітимні цілі «суспільного інтересу» (наприклад, ті, що здійснюються в рамках заходів економічної реформи або спрямовані на досягнення більшої соціальної справедливості) можуть вимагати менше суми відшкодування повної ринкової вартості майна (*James and Others v. the United Kingdom*). Баланс між загальними інтересами громади та вимогами захисту окремих основних прав зазвичай досягається тоді, коли компенсація, виплачена особі, обґрунтовано пов'язана з «ринковою» вартістю, як визначено під час експропріації [339].

У підсумку зазначимо, що захист на підставі Протоколу № 1 Конвенції надається досить широкому колу суб'єктивних прав, які охоплюються поняттям

«майно» у розумінні Конвенції. Тому перелік таких прав є невичерпним, необхідно лише, щоб суб'єктивне право відповідало кваліфікуючим ознакам, а саме: мало економічну цінність; було цивільно-правовим за своєю природою; було існуючим, або таким, що базується на реальних правових підставах (судове рішення, положення закону).

Практика ЄСПЛ спрямована не лише на задоволення вимог заявників, але й на те, щоб привернути увагу держав-учасниць Конвенції на недосконалість національного законодавства. Тому виникає питання, чому в нашій країні не лише не вчиняються заходи, спрямовані на вдосконалення законодавства з метою забезпечення належного захисту прав людини, але й склалася практика використовувати рішення ЄСПЛ як підставу для відмови у позовах з посиланням на відсутність належних норм у законодавстві. Типовою ілюстрацією цієї проблеми є прийняття Верховним Судом рішення про відмову у задоволенні вимог потерпілого від злочину, заявлених на підставі ст. 1177 ЦК України з посиланням на справу *Petlyovanyu v. Ukraine*, оскільки законодавством України не передбачено порядку відшкодування державою шкоди, заподіяної злочином. Така ситуація позбавляє ст. 1177 ЦК України того сенсу, який вкладався в неї на момент прийняття. Тому розробка та прийняття закону про умови та порядок відшкодування шкоди потерпілим від злочину є вкрай необхідним.

Окрему увагу необхідно приділити поняттю «легітимне (законне) очікування», яке широко використовується у практиці ЄСПЛ. Це поняття дозволяє поширити положення про захист права власності на безліч суб'єктивних прав, які не охоплюються поняттям «майно» у його класичному розумінні і навіть не існують на момент звернення за захистом, але заявник має достатньо ґрунтовні підстави очікувати їх виникнення. Підставою законного очікування може виступати закон, усталена судова практика, а також умови укладеного договору.

Аналіз розуміння майна у практиці ЄСПЛ та концепції легітимних очікувань дає підстави запропонувати перегляд поняття майнових прав, закріплене у ЦК України. Майнове право повинно розглядатися як складова

частина майна, що може бути об'єктом права власності. Під час закріплення поняття майнового права у законодавстві України доцільно врахувати розуміння майна у практиці ЄСПЛ. Під майновим правом необхідно розуміти активи, у тому числі право вимоги, що мають економічну цінність та щодо яких особа може стверджувати, що має принаймні законні очікування стосовно ефективного здійснення свого права власності. Такі законні очікування можуть базуватися на положеннях закону, договору або судовому рішенні.

Однак необхідно також правильно визначати момент виникнення права власності на майнові права для вибору належного підходу до його захисту. Суперечності в цьому питанні мали наслідком неоднорідність судової практики та позицій ВСУ щодо захисту майнових прав у справах про інвестування будівництва. Необхідно звернути увагу на те, що для використання речово-правового позову для захисту права власності, необхідно для початку з'ясувати, чи виникло таке право. У спорах, що виникають з договорів купівлі-продажу майнових прав, перш за все, необхідно з'ясувати момент виникнення права власності за договором. Відповідно до ст. 334 ЦК України, право власності у набувача майна за договором виникає з моменту передання майна, якщо інше не встановлено договором або законом. Якщо майно (майнові права) не передано, права власності на майнові права не виникає, відповідно в таких випадках не можна використовувати речово-правовий позов про визнання права власності. За правилами статті 392 ЦК України позов про визнання права власності може бути пред'явлено, по-перше, якщо особа є власником майна, але її право оспорується або не визнається іншою особою; по-друге, якщо особа втратила документ, який засвідчує її право власності. Відповідно, захист прав тут має реалізовуватись у рамках існуючого зобов'язання купівлі-продажу, а саме, застосуванню підлягають положення ст. 620 ЦК України, відповідно до яких у разі невиконання боржником обов'язку передати кредиторowi у власність або у користування річ, визначену індивідуальними ознаками, кредитор має право витребувати цю річ у боржника та вимагати її передання відповідно до умов

зобов'язання. У таких випадках до суду необхідно звертатися з позовом про зобов'язання виконати умови договору купівлі-продажу майнових прав.

Окремий блок питань, на які необхідно звернути увагу при аналізі практики ЄСПЛ, є питання захисту нематеріальних активів. Захист на підставі Протоколу № 1 Конвенції надається досить різноманітним нематеріальним активам, таким як: права грошової вимоги, акції та корпоративні права, що з них випливають, професійні клієнти (клієнтела) та гудвіл, права на здійснення індивідуальної професійної діяльності, різноманітні ліцензії на ведення бізнесу та дозволи на вчинення певних дій, об'єкти інтелектуальної власності, а також таким новітнім об'єктам, як доменні імена.

Варто звернути увагу на специфіку таких нематеріальних активів, як клієнтела та інтелектуальна власність. Аналіз практики американських судів дозволив дійти висновку, що за принципами захисту клієнтела цілком допустимо захищати права на підписників акаунтів у соціальних мережах. Такий підхід пояснюється тим, що підписники так само як і професійні клієнти, створюють умови для розвитку компанії, що надає їм економічної цінності. Відповідно, права, пов'язані зі сторінками у соціальних мережах, можуть підлягати захисту на підставі Протоколу № 1 Конвенції. Стосовно інтелектуальної власності на сьогодні висловлюється позиція щодо необхідності обмеження захисту об'єктів інтелектуальної власності лише майновою стороною. Тобто повинна бути прийнята позиція, що особисті немайнові права творців не можуть захищатися на підставі Протоколу № 1 Конвенції, оскільки не охоплюються правом власності. Безпідставне поширення захисту на такого роду права призведе до ризику позбавлення захисту тих прав людини, що дійсно спираються на положення Конвенції [217, с. 101-108.].

Останнє, але не менш важливе, що потрібно врахувати при аналізі особливостей захисту права власності у практиці ЄСПЛ, є умови, за яких допускається втручання держави у мирне володіння майном. Тут особливого значення набуває поняття «суспільний інтерес», який у практиці Суду трактується доволі широко. Це може бути необхідність націоналізації окремих

галузей промисловості, прийняття земельних та містобудівних планів, запобігання ухиленням від сплати податків, запобігання і протидія незаконному обігу наркотиків, обмеження споживання алкоголю, захист моральних цінностей та багато іншого. Але для втручання у мирне володіння важливим є не лише наявність суспільного інтересу, але й дотримання «справедливого балансу» між вимогами загального інтересу суспільства та умовами захисту основних прав людини. Суд досліджує у цілому коло різних інтересів з урахуванням того, що Конвенція спрямована на захист прав, які є «практичними та ефективними». Важливим елементом дотримання «справедливого балансу» при втручанні в право на мирне володіння майном є надання справедливої та обґрунтованої компенсації. При цьому ЄСПЛ вважає, що не існує універсальних правил визначення розміру компенсації й таке питання повинно розглядатися в кожному конкретному випадку з урахуванням усіх фактичних обставин.

РОЗДІЛ 4. ДОВІРЧА ТА ВІРТУАЛЬНА ВЛАСНІСТЬ ЯК ОСОБЛИВІ ВИДИ ПРАВА ВЛАСНОСТІ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ

4.1. Довірча власність в українському законодавстві як прояв глобалізаційних процесів, що відбуваються в інформаційному суспільстві

4.1.1. Специфіка української довірчої власності як різновиду фідучії та особливості її правового регулювання

Сьогодні в Європейському приватному праві можна виділити дві моделі регулювання фідучіарних відносин: британську модель (траст) та французьку модель (фідучія) [564, с. 220]. Незважаючи на те, що фідучія була відома ще римському праву [84, с. 37], тривалий час країни континентального права утримувались від повернення до цього правового інституту у зв'язку з побоюваннями можливості виникнення «розділеної» власності, як це має місце у випадку з трастом. Тому інститут фідучії був запроваджений у французьке законодавство лише у 2007 році, а з часом був імplementований і у законодавства інших країн континентального права, зокрема, Румунії. В Україні після короткої спроби імplementувати в законодавство англо-американської моделі регулювання фідучіарних відносин (трасту) відбулося запровадження інституту довірчої власності в її континентальній інтерпретації [215].

Отже, право довірчої власності є новим явищем для цивільного законодавства України. Вперше поняття права довірчої власності з'явилося в українському цивільному законодавстві після прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 19 червня 2003 року [310], який доповнив ЦК України положеннями про довірчу власність. Однак фактично, під час закріплення інституту довірчої власності у ЦК України, законодавець обмежився лише визначенням поняття довірчої власності як «особливого різновиду права власності» у ч. 2 ст. 316 ЦК України, не

деталізуючи розуміння сутності цієї правової конструкції, тобто чіткого легального визначення поняття довірчої власності запропоновано не було [229, с. 88-90].

Спочатку цивільним законодавством України було закріплено поняття права довірчої власності на іпотечні активи. У ч. 1 ст. 26 Закону України «Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати» від 19 червня 2003 року [326] довірча власність визначалась як особлива форма договірних майнових відносин, яка регулює розпорядження платежами за іпотечними активами, переданими установником у володіння, користування і розпорядження управителю. Проте згодом дане положення було відмінене Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України» від 15 грудня 2005 року [311]. Тобто поняття права довірчої власності в українському законодавстві було відсутнє [210].

На жаль, незважаючи на те, що довірча власність у цивільному законодавстві України існує вже більше вісімнадцяти років, прогалини у правовому регулюванні відносин довірчої власності ще досі не заповнені.

Спеціальних норм про довірчу власність у ЦК України тривалий час взагалі не існувало, законодавець обмежився лише вказівкою, що до відносин довірчої власності застосовуються положення про довірче управління майном. Це призводило до того, що на практиці до довірчої власності зверталися вкрай обережно і цей інститут не отримав широкого поширення.

Лише у 2019 році у ЦК України з'явилися спеціальні норми, що стосуються довірчої власності. Але замість виділення спеціальної глави, присвяченій поняттю та особливостям регулювання відносин довірчої власності, про необхідність чого наголошувалося дослідниками, нововведення звелися до визначення поняття лише окремого випадку встановлення довірчої власності – як способу забезпечення виконання зобов'язань (див. підрозділ, присвячений забезпечувальній довірчій власності).

Розуміння сутності довірчої власності за законодавством України досягається завдяки комплексному аналізу усіх норм, що стосуються довірчої

власності, зокрема, положень про довірче управління майном, які застосовуються у випадку встановлення довірчої власності з метою управління, та доктринальних роз'яснень [639, с. 6-14].

В українській доктрині право довірчої власності визначається як «належне довірчому власнику право власності на визначене майно, обтяжене обов'язком його здійснення з метою і з обмеженнями, встановленими договором управління майном чи законом» [162, с. 57].

Сутність відносин довірчої власності зводиться до того, що установник довірчої власності (як правило, власник майна) передає на певний строк довірчому власникові майно з наділенням його відповідними правоможностями з володіння, користування й розпорядження переданим майном, а довірчий власник зобов'язується здійснювати за плату від свого імені ефективно управління цим майном в інтересах установника або вказаної ним особи (вигодонабувача) (ст. 1029 ЦК України).

Питання щодо доцільності існування у континентальній правовій системі довірчої власності залишається дискусійним. Деякі представники пострадянської цивілістичної доктрини піддавали критиці навіть можливість упровадження інституту довірчої власності в континентальну правову систему, оскільки «одним з основних постулатів континентальної правової системи є неможливість встановлення двох однакових прав власності на одне й те саме майно» [77, с. 129]. Вважалося, що при передачі майна у довірчу власність має місце «дуальність» права власності, що є неможливим для країн континентального права [151, с. 54]. Адже, як відомо, особливостями трасту в країнах загального права є те, що титул власника розділяється між кількома особами, при цьому частина з них має законний титул власника, а інша частина – титул за правом справедливості [615, с. 105].

Однак модель довірчої власності країн континентального права відрізняється від класичного англо-американського інституту трасту якраз тим, що в цих країнах права право власності не набуває дуального характеру. Як

зазначають дослідники, істотною відмінністю трасту та фідучії залишається дуальність права власності як типова характеристика трасту [654, с. 13].

У країнах континентального права передача майна довірчому власнику в управління супроводжується виникненням особливого право на таке майно – права довірчої власності. При цьому єдиним суб'єктом речового права на передане майно є довірчий власник, тоді як установнику довірчої власності і вигодонабувачеві належать лише зобов'язальні права. Інтереси установника забезпечуються за допомогою обтяження переданого в довірчу власність майна встановленими обмеженнями і цільовим призначенням [165, с. 18].

Отже, при встановленні фідучії довірчий власник є по суті *sui generis* власником, що є головною відмінністю фідучії від трасту. Механізм трасту допускає існування двох власників: одного (довірчого власника) на підставі закону, відповідно до *common law system* та другого (бенефіціарія) відповідно до *equity system*. В рамках фідучії довірчий власник визнається носієм права довірчої власності, тоді як бенефіціарій має права з економічної точки зору [584, с. 281].

Специфіка права довірчої власності, як особливого виду права власності, за законодавством України проявляється, перш за все, у тому, що межі права довірчої власності визначаються установником довірчої власності, а не лише законом. Крім того, власник, за загальним правилом, здійснює правоможності, що йому належать, на свій розсуд, незалежно від інших осіб та у своїх власних інтересах, тоді як довірчий власник обов'язково керується вказівками власника при здійсненні управління переданим йому майном і діє виключно в інтересах установника або визначеного ним бенефіціарія.

Слід підкреслити, що відповідно до українського законодавства, при встановленні довірчої власності майно установника передається довірчому власникові з певною метою, а саме, для використання його на користь установника або вказаного ним вигодонабувача. Однак тим не менш довірчий власник виступає як власник у відносинах з третіми особами, укладає будь-які правочини та здійснює будь-які акти з використання майна та управління ним, а

також з розпорядження цим майном, з урахуванням встановлених установником або законом обмежень [162, с. 57–61].

Право довірчої власності набувається на підставах, передбачених ч. 2 ст. 316 ЦК України, зокрема, на підставі прямої вказівки закону або на підставі договору управління майном. На розвиток цього положення, частиною 2 ст. 1029 ЦК України закріплено, що договір управління майном може засвідчувати виникнення в управителя права довірчої власності на отримане в управління майно.

Отже, відмінності між фідуцією та трастом проявляються також у підставах їх виникнення. Так, фідуція може виникати лише на підставі договору або закону. Тоді як траст може бути встановлений заповітом або на підставі судового рішення [584, с. 281].

Ще одна істотна відмінність між фідуцією та трастом проявляється в тому, що фідуція повинна відповідати численним формальним вимогам [649, с. 220]. Саме відсутність формалізму визначає істотну відмінність трасту від фідуції, властивої країнам цивільного права, та забезпечує його поширене застосування на практиці, на відміну від фідуції. Формалізм фідуції проявляється як у необхідності укладання договору про встановлення фідуції у суворо визначеній формі та його реєстрації у державних реєстрах [649, с. 221], так і у визначенні доволі суворих вимог щодо статусу довірчого власника. Так, якщо за законодавством країн цивільного права довірчий власник має відповідати спеціальним вимогам, у країнах загального права будь-яка особа без обмежень може виступати довірчим власником [584, с. 280]. Істотні обмеження щодо статусу довірчого власника спрямовані на попередження використання фідуції з метою відмивання грошей та ухилення від податків. Так само і сувора регламентація форми та істотних умов договору про встановлення фідуції спрямовані на попередження використання фідуції з нелегальними цілями [584, с. 281].

Специфіка інституту довірчої власності зумовлює і певну специфіку її суб'єктів. Суб'єктами довірчої власності є установник довірчої власності,

довірчий власник та вигодонабувач. У деяких випадках довірча власність може бути встановлена в інтересах самого установника. У такому випадку установник виступає одночасно й вигодонабувачем, і у правовідносинах довірчої власності фігурують лише два суб'єкти. Вимоги щодо суб'єктів довірчої власності, що встановлюється з метою управління, за українським законодавством є ідентичними тим, що висувуються при встановленні довірчого управління майном.

Установником довірчої власності є особа, в результаті волевиявлення якої виникають правовідносини довірчої власності. У якості установника може виступати як фізична, так і юридична особа, що володіє необхідним обсягом правоздатності та дієздатності. Також установником може бути держава в особі її органів, які діють від імені власників майна у зв'язку з неможливістю останніх здійснювати своє право власності на це майно [166, с. 310].

Загальні правила щодо визначення установників довірчої власності, що встановлюється з метою управління, встановлені ст. 1032 ЦК України, де закріплено перелік осіб, які можуть бути установниками довірчого управління майном. Адже у випадку, якщо договором довірчого управління майном встановлюється право довірчої власності, передбачені законодавством вимоги щодо установника довірчого управління, стосуються й установників довірчої власності [221].

Довірчим власником є особа, якій передається майно в довірчу власність, і яка від свого імені володіє, користується та розпоряджається цим майном в інтересах вигодонабувача та з урахуванням встановлених обмежень. Довірчим власником може бути як фізична, так і юридична особа, але суб'єкт підприємницької діяльності. Органи державної влади, органи влади АРК або місцевого самоврядування не можуть бути довірчими власниками, якщо інше не встановлене законом.

До довірчого власника в окремих випадках можуть висуватися спеціальні вимоги. Зокрема, відповідно до ст. 2 Закону України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з

нерухомістю» від 19 червня 2003 року [336], управителем (довірчим власником) повинна бути фінансова установа, яка від свого імені діє в інтересах установників управління майном і здійснює управління залученими коштами згідно із законодавством, Правилами фонду та встановленим законом вимогами. Статутний капітал такої установи має становити не менше одного мільйона євро, і повинен бути повністю сплачений виключно грошовими коштами до початку залучення коштів від установників управління майном [244, с. 94-96].

Зазначимо, що порівняно із законодавствами інших країн континентального права, зокрема, Франції та Румунії, вимоги до статусу довірчого власника в Україні не такі суворі. Так, у Румунії та Франції чітко визначено обмежений суб'єктний склад відносин довірчої власності. Довірчими власниками у Румунії можуть виступати лише кредитні установи, інвестиційні, фінансові, страхові компанії, а також нотаріуси та адвокати (ст. 776 ЦК Румунії) [362, с. 54]. У Франції перелік осіб, які можуть бути довірчими власниками, ще вужчий (ст. 2015 ЦК Франції) [232].

Аналіз позиції законодавця щодо правового статусу вигодонабувача дозволяє стверджувати, що у випадку встановлення довірчої власності з метою управління, вигодонабувач також не може бути довірчим власником. Це впливає зі змісту ч. 3 ст. 1033 ЦК України, де прямо зазначено, що вигодонабувач не може бути управителем майном (а відповідно, і довірчим власником). Однак нововведені положення про право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання за кредитним договором не містять чіткої відповіді на питання, чи може довірчий власник бути вигодонабувачем у випадку встановлення довірчої власності з метою забезпечення виконання зобов'язання (детальніше про це див. підрозділ, присвячений забезпечувальній довірчій власності).

Вимоги щодо об'єктів довірчої власності також тривалий час визначалися лише положеннями, присвяченими довірчому управлінню майном. Якщо виходити з цих положень як загального правила, об'єктом права довірчої власності може бути майно, яке належить установникові довірчої власності на

праві власності, а також пов'язані з ним майнові та особисті немайнові права. До того ж, це може бути не тільки майно, що існує на момент виникнення довірчої власності, але й майно, яке може виникнути в майбутньому, зокрема майно, придбане довірчим власником у результаті здійснення своїх обов'язків.

Правило щодо неможливості передачі у довірчу власність майна, яке не може бути відокремлене, впливає з положень ст. 1030 ЦК України, згідно з якою майно, передане в управління (а, отже, і майно, яке передається у довірчу власність), відокремлюється від іншого майна установника управління (довірчої власності), а також від майна управителя (довірчого власника). Отже, у довірчу власність можуть бути передані лише речі, які можна відокремити як від майна установника довірчої власності, так і від майна довірчого власника. Така вимога щодо відокремлення майна, що передається в довірчу власність, від іншого майна установника, очевидно, пояснюється тим, що, за загальним правилом, звернення стягнення на це майно за вимогами кредиторів установника не допускається, за винятком випадків, коли останній оголошений банкрутом або майно, що було передане в довірчу власність, є предметом договору застави (ст. 1040 ЦК України).

Крім того, майно, що передається в довірчу власність, має відповідати ще одній ознаці, а саме, таке майно має бути неспоживаним. Ця вимога пояснюється тим, що після припинення дії договору про передачу майна у довірчу власність, довірчий власник зобов'язаний повернути саме те майно, що було йому передане в управління, а не аналогічне за якостями (ч. 3 ст. 1044 ЦК України).

Об'єктом довірчої власності можуть бути також і грошові кошти, що є однією з найбільш суттєвих відмінностей довірчої власності, яка встановлюється з метою управління майном, від інституту довірчого управління майном, оскільки передавати грошові кошти у довірче управління прямо заборонено законом. Можливість передачі у довірчу власність грошових коштів повинна бути прямо визначена законом. Така ситуація передбачена, зокрема, Законом України «Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла і операціях з нерухомістю» від 19 червня 2003 року. Грошові

кошти передаються у довірчу власність спеціально для досягнення встановленої договором мети і не можуть бути використані довірчим власником не за цільовим призначенням. Договором, на підставі якого встановлюється довірча власність на такі засоби, передбачається конкретна мета, для якої вони призначені, і низка обмежень відносно дій довірчого власника, пов'язаних з переданим йому майном. При цьому зберігається вимога про відокремлення майна, що передається в довірчу власність. Згідно ст. 6 Закону, грошові кошти, передані в довірчу власність, відокремлюються від іншого майна довірчого власника і формують, таким чином, цільову майнову масу, яка використовується за призначенням, передбаченим договором.

З урахуванням того, що ЦК України визначає право довірчої власності як особливий різновид права власності (ч. 2 ст. 316) та беручи за основу сучасне законодавче визначення змісту права власності, припустимо говорити про те, що зміст права довірчої власності складають правоможності довірчого власника з володіння, користування та розпорядження переданим у довірчу власність майном. Підтвердженням тому є положення ч. 5 ст. 1033 ЦК України, відповідно до якого управитель, якщо це визначено договором про управління майном, є довірчим власником цього майна, яким він володіє, користується й розпоряджається відповідно до закону та договору управління майном. Якщо розглядати зміст права довірчої власності крізь призму традиційної «тріади правоможностей» власника, то необхідно звернути увагу на те, що окремі правоможності довірчого власника мають свою специфіку.

Правоможність володіння в контексті права довірчої власності зберігає своє традиційне значення — це юридично забезпечена можливість господарського панування над річчю або можливість фактичного впливу на річ. Довірчий власник виступає як законний (титульний) володілець переданого в довірчу власність майна.

Правоможність користування стосовно права довірчої власності потребує уточнення. За загальним правилом, корисний ефект від речі привласнює особа, яка правомірно нею володіє і впливає на неї. Але довірчий власник не набуває

права користування майном власника, він наділяється лише можливістю використовувати його для досягнення вказаної установником мети. Тому у даному випадку правильніше вести мову не про право користування, а про використання цього майна, що є не тільки правом, але й обов'язком довірчого власника. При цьому право на привласнення корисного ефекту від майна належить установнику довірчої власності або вказаній ним особі (вигодонабувачеві) [379, с. 53-54].

Правоможність розпорядження в контексті довірчої власності також має свою специфіку. За загальним правилом, довірчий власник може розпоряджатися переданим в довірчу власність майном, тобто йому належить юридично забезпечена можливість визначати фактичну та юридичну долю цього майна, проте, така можливість для нього обмежена особливими вказівками власника і розпорядженнями закону. Так, довірчий власник може відчужувати майно, передане в управління, укладати щодо нього договір застави лише за згодою установника довірчої власності (ч. 5 ст. 1033 ЦК України). Логічно буде також припустити, що довірчий власник не може знищити довірене майно, оскільки це явно суперечить інтересам власника. Тобто правоможність довірчого власника щодо розпорядження довіреним майном не включає права знищення речі (*jus abutendi*) [215].

Довірча власність припиняється після досягнення мети, заради якої вона встановлювалася, або після заздалегідь передбаченого строку, або через обставини, настання яких за умовами договору повинне припинити її існування, або в разі смерті бенефіціарія. Після припинення дії договору, за допомогою якого було встановлено право довірчої власності, майно, що було передане довірчому власнику, повертається установникові довірчої власності, якщо договором або законом не встановлені інші наслідки припинення права довірчої власності [640, с. 841-858].

Одним з питань, яке активно дискутується науковцями, є проблема співвідношення довірчої власності та довірчого управління майном, між якими є настільки багато спільного, що постає питання про доцільність існування двох

таких подібних правових конструкцій, призначених для однієї й тієї самої мети. Визначальна відмінність між вказаними інститутами зводиться до наступного: при встановленні довірчого управління у довірчого управителя права власності на передане в управління майно не виникає, а у разі передачі майна в довірчу власність, у довірчого власника виникає особливий вид права власності – довірча власність на передане в управління майно. Таким чином, статус власника у відносинах з третіми особами має саме довірчий власник [165].

Крім того, довірча власність та довірче управління відрізняються об'єктами управління. Оскільки об'єктом довірчого управління не можуть бути грошові кошти, передача в управління грошей є можливою лише за допомогою інституту довірчої власності. Як зазначала І.В. Венедіктова, довірчу власність доцільно використовувати для досягнення довгострокових цілей [48, с. 28]. З цього приводу нами висловлювались пропозиції про надання відносинам довірчої власності більш тривалого характеру [214, с. 174-178].

Отже, в українське законодавство була запроваджена континентальна модель довірчої власності, яка відрізняється від класичного англо-американського інституту трасту тим, що при встановленні фідучії право власності не набуває дуального характеру. У країнах цивільного права при передачі майна в управління довірчому власнику, в останнього виникає на нього особливе право власності – довірчої. Єдиним суб'єктом речового права на передане майно при цьому виступає саме довірчий власник, установнику довірчої власності і вигодонабувачеві належать лише зобов'язальні права. Отже, при встановленні фідучії довірчий власник є по суті *sui generis* власником, що є головною відмінністю фідучії від трасту.

Українська довірча власність як різновид фідучії має ще низку істотних відмінностей від трасту. Зокрема, на відміну від трасту, фідучія повинна відповідати численним формальним вимогам. Вважається, що саме відсутність формалізму забезпечує поширене застосування трасту на практиці, на відміну від фідучії. Формалізм фідучії проявляється як у необхідності укладання договору про встановлення фідучії у визначеній формі та його реєстрації у

державних реєстрах, так і у встановленні доволі суворих вимог щодо статусу довірчого власника. Якщо у країнах загального права довірчим власником може бути практично будь-яка особа без обмежень, то законодавством країн цивільного права встановлюються істотні обмеження щодо статусу довірчого власника, спрямовані на попередження використання фідучії з метою відмивання грошей та ухилення від податків. Хоча в Україні вимоги до статусу довірчого власника є менш суворими порівняно із законодавствами інших країн континентального права, зокрема, Франції та Румунії, де чітко визначено вузький перелік осіб, які можуть бути довірчими власниками (кредитні установи, інвестиційні, фінансові, страхові компанії, нотаріуси, адвокати) [250]. Відмінності між фідучією та трастом проявляються також у підставах їх виникнення. Якщо фідучія може виникати лише на підставі договору або закону, траст може бути встановлений також заповітом або на підставі судового рішення.

Специфіка української довірчої власності як особливого виду права власності проявляється, перш за все, в її цільовому характері. При встановленні довірчої власності майно установника передається довірчому власникові з певною метою, а саме, для використання його на користь установника або вказаного ним вигодонабувача. Тобто, на відміну від традиційного права власності, майно, що є об'єктом цих відносин використовується в чужому інтересі. Цільовий характер довірчої власності обумовлює і особливості її змісту та здійснення. Зокрема, межі права довірчої власності визначаються не лише законом, але й установником довірчої власності, відповідно до мети її встановлення.

Зміст права довірчої власності, якщо розглядати його крізь призму традиційної «тріади правоможностей» власника, також має свою специфіку. Якщо правоможність володіння в контексті права довірчої власності зберігає своє традиційне значення, то правоможності користування та розпорядження не зовсім відповідають класичному розумінню. Оскільки довірчий власник управляє майном не в своєму інтересі, а в інтересі власника чи бенефіціарія, він

фактично має не право користування майном власника, а лише можливість використання його для досягнення вказаної установником мети. Тобто правоможність користування тут перетворюється на правоможність використання – корисні властивості майна видобуваються на користь іншої особи. Правоможність розпорядження в контексті довірчої власності обмежується лише можливістю визначення юридичної долі переданого в управління майна, і тільки в межах, визначених договором та законом. Можливості визначати фактичну долю переданого майна, зокрема, його знищення (*jus abutendi*), довірчий власник не має, адже після закінчення дії договору, він повинен повернути майно установнику [215].

Суб'єктний склад та об'єкт відносин довірчої власності також відрізняється від традиційного права власності. Адже довірчим власником може бути лише особа, що відповідає визначеним у законі вимогам, зокрема, це має бути суб'єкт підприємницької діяльності, а іноді він повинен відповідати ще й додатковим вимогам, визначеним спеціальним законодавством. Об'єктом довірчої власності також може бути не будь-яке майно, а лише те, що відповідає встановленим вимогам, зокрема, індивідуалізоване, відокремлюване та неспоживане.

4.1.2. Забезпечувальна довірча власність

Перша спроба запровадити довірчу власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань відбулася ще на початку 2016 року, коли було запропоновано проект Закону «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження права довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань» від 10 березня 2016 року №4188 [294]. Вказаний проект очікувано зазнав критики, більшою мірою слушної, що й не дивно з урахуванням неоднозначного становища самого інституту довірчої власності у вітчизняному законодавстві [212, с. 78-82]. Нагадаємо, що незважаючи на досить тривале існування цього правового інституту, навколо нього все ще точаться дискусії,

обумовлені не завжди правильним сприйняттям його сутності, що викликає до життя питання про можливість існування у континентальному праві інституту, який припускає «розщеплення» права власності між кількома суб'єктами. Ситуація ускладнювалася тим, що визначивши довірчу власність як різновид права власності, законодавець так і не навів її легального визначення. Однак, після трьох років дискусій навколо такого способу забезпечення виконання зобов'язань, як довірча власність, Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» [311] від 20 вересня 2019 року довірчу власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань все ж таки було закріплено у ЦК України.

Сам факт використання довірчої власності у якості способу забезпечення виконання зобов'язань не дивує, навпаки, є логічним і очікуваним. Адже, як відомо, фідучіарна власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань використовувалась ще у римському праві. Власне кажучи, саме *fiducia cum creditore* була історично першою формою застави. За цим договором боржник передавав за допомогою манципації (або *in iure cessio*) у забезпечення боргу річ на праві власності, з умовою, що у разі задоволення за зобов'язанням, забезпеченим заставою, закладена річ повинна бути повернута назад у власність боржника [338, с. 189-190]. На тому етапі зобов'язання фідучіарія повернути річ фідучіанту після досягнення мети правочину носило виключно моральний характер і забезпечувалося лише сумлінністю кредитора. З часом фідучіарні угоди отримали свій захист завдяки діяльності преторів, у ході якої було вироблено конкретні юридичні підстави і умови притягнення до відповідальності за порушення фідучіарних угод за допомогою особистого позову *actio fiducia* для захисту фідучіарного відчужувача [215].

Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань сьогодні використовується у деяких європейських країнах (де відома як фідучія-забезпечення), наприклад, у Німеччині (де, разом із тим, інститут фідучії не отримав законодавчого закріплення і регулюється судовою практикою) та

Франції. Фідуція як спосіб забезпечення виконання зобов'язань використовується також у Швейцарії та Люксембургу.

У Німеччині доволі широко використовується фідуція-забезпечення, коли дебітор передає кредитору у якості забезпечення належне йому майно, яке кредитор зобов'язується повернути боржникові за умови повної виплати боргу.

Такий спосіб забезпечення виник у судовій практиці Німеччини для уникнення деяких обмежень, встановлених законом щодо використання застави. Використання цього способу забезпечення припускає, що позичальник у забезпечення виконання зобов'язання передає кредиторові право власності на рухому річ, задля чого між кредитором та позичальником укладається договір зберігання, при цьому річ зберігається у позичальника, а для кредитора встановлюється опосередковане володіння. Тобто таким чином легалізується забезпечення кредиту рухомістю без передачі її у володіння кредиторові [98, с. 136-137].

Німецькі дослідники зазначають, що виникнення інституту забезпечувального привласнення було обумовлено незручністю передачі у володіння заставодержателю рухомого майна у разі його застави. Адже у такому випадку власник, який передає у заставу рухому річ, втрачає можливість користування нею. Поряд з цим, у випадку передачі заставленої речі кредитору важко приховати факт застави від третіх осіб. Що стосується інтересів кредитора, то для нього такий вид застави також супроводжується певними незручностями, оскільки на нього покладається обов'язок зберігати передану йому річ. З урахуванням зазначеного, як для боржника, так і для кредитора, зручнішою була б застава без передачі речі, однак ЦК Німеччини цього не регламентує. Тому на практиці замість передачі речі заставодержателю виникла так звана «забезпечувальна» передача речей у власність, коли кредитору задля забезпечення його інтересів передається право власності на заставлене майно, що дає йому можливість розпорядження річчю, а за боржником при цьому залишається право володіти та користуватися річчю [49].

У такому випадку становище кредитора дещо відрізняється від становища повноправного власника. Так, при оголошенні конкурсу щодо майна кредитора, боржник має право на вилучення переданого у фідучіарну власність майна. Крім того, угода про те, що кредитор має вважати себе невластником, яка укладається між кредитором та боржником, має зобов'язальну силу, тобто у разі її порушення кредитор повинен відшкодувати боржникові відповідні збитки [465, с. 128-130].

Як вже зазначалось, такий вид договору не регламентується німецьким правом (ЦК Німеччини не містить положень щодо фідучії, а лише стосовно опосередкованого володіння), однак, такий правочин вважається абстрактним правочином, який укладається, як правило, у письмовій формі. Він може передбачати також підставу, за якою боржник у подальшому буде володіти таким майном (наприклад, позичка чи зберігання) [32, с. 198-199; 267].

У правову систему Франції фідучія була впроваджена Законом «Про фідучію» [619] від 19 лютого 2007 року, яким ЦК Франції було доповнено окремим розділом, присвяченим фідучії. Згідно зі ст. 2011 ЦК Франції, фідучія – це правочин, за допомогою якого один або декілька установників передають майно (існуюче чи те, що буде придбано в майбутньому), або його частку, фідучіарію (фідучіаріям), які відокремлюють його від власного майна для здійснення з обумовленою метою дій на користь одного або декількох бенефіціарієв. У ст. 2488-1 ЦК Франції передбачено можливість передачі в якості забезпечення виконання зобов'язання нерухомого майна на підставі договору фідучії. А ст. 2372-1 ЦК Франції передбачає можливість передачі в якості забезпечення виконання зобов'язання на підставі договору фідучії рухомого майна або права [552].

Отже, зарубіжна практика доволі успішно використовує довірчу власність для забезпечення виконання зобов'язань. Тому не дивує звернення українського законодавця до такого способу забезпечення виконання зобов'язань. Але запропонований підхід викликає багато питань.

Аналіз останніх змін ЦК України щодо довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань приводить до невтішного висновку.

Запропоновані українським законодавцем нововведення стосовно довірчої власності не прояснили ситуацію стосовно її правової природи та особливостей застосування, а скоріше, погіршили неоднозначність у сприйнятті цього правового інституту.

Перше питання виникає вже тому, що законодавець знову ухилився від надання визначення поняттю права довірчої власності. Визначення надано по суті лише окремому випадку встановлення права довірчої власності. Така ситуація знову призвела до заперечень проти довірчої власності з посиланням на те, що це «інструмент загального права» [4], що свідчить про нерозуміння навіть юристами сутності цього інституту та його відмінностей від інституту трасту. Набагато логічніше було б закріплення окремої глави у ЦК України про довірчу власність (про що тривалий час велися дискусії) з наданням легального визначення цього поняття, розкриттям суті та випадків, коли довірча власність може використовуватись у практиці та задоволенню яких потреб спрямована слугувати [212, с. 28-35].

З визначень, запропонованих у ст. 597 з позначкою 1 ЦК України слідує, що довірча власність є різновидом права власності на майно, за яким кредитор, який отримав майно у довірчу власність (довірчий власник), не має права самостійно відчужувати таке майно, крім як для звернення стягнення на нього, а також викупу його для суспільних потреб у порядку, встановленому законом. При цьому відповідно до ч. 1 вказаної статті за договором про встановлення довірчої власності одна сторона (довірчий засновник) передає майно другій стороні (довірчому власнику) на праві довірчої власності для забезпечення зобов'язання боржника за кредитним договором, договором позики. Формальний аналіз наведеного визначення договору про встановлення довірчої власності фактично нівелює інші можливості встановлення довірчої власності за договором, крім як для забезпечення виконання зобов'язань. Разом із тим, ст. 1029 ЦК України передбачає можливість засвідчити виникнення довірчої власності за договором (довірчого) управління майном. Очевидно, що в такому випадку договір управління майном також стає договором про встановлення

довірчої власності (з метою управління). Однак у цьому випадку майно передається довірчому власникові з іншою метою, ніж забезпечення зобов'язання боржника за кредитним договором. Це породжує плутанину в розумінні сутності довірчої власності та актуалізує питання про необхідність доповнення ЦК України спеціальною главою про довірчу власність з розмежуванням її окремих різновидів – довірчої власності, що встановлюється з метою управління майном та довірчої власності, що встановлюється з метою забезпечення виконання зобов'язань.

Ситуація погіршується тим, що Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні» від 20 вересня 2019 року були внесені зміни також у Закон України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» від 1 липня 2004 року щодо порядку державної реєстрації права довірчої власності на нерухоме майно. Запропоновані зміни вносять ще більшу плутанину у розуміння правової природи довірчої власності. Так, у ч. 1 ст. 4 вказаного Закону зазначено, що державній реєстрації підлягають «право власності та право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання». Таке визначення фактично прирівнює довірчу власність до різновиду права власності (як це й вказано у ст. 316 ЦК України). Але у ч. 2 ст. 4 зазначеного Закону довірча власність вже згадується серед речових прав, похідних від права власності, тут зазначається, що державній реєстрації підлягає таке похідне від права власності речове право як право довірчої власності (крім права довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань). Незрозуміло, чим пояснюється така ситуація – вадами юридичної техніки чи наміром законодавця віднести один різновид права довірчої власності до особливого виду права власності, а інший – до обмеженого речового права, похідного від права власності. Звичайно, така ситуація є небезпечною для практичного застосування цього інституту, оскільки викликатиме питання як у державних реєстраторів, нотаріусів, так і у суду.

Слід також звернути увагу на недосконалість запропонованого підходу при визначенні об'єкту довірчої власності. У ст. 597 з позначкою 2 ЦК України

визначається, що «об'єктом довірчої власності може бути будь-яке майно, яке може бути відчужене і на яке може бути звернене стягнення». І це зрозуміло, адже основне, що цікавить кредитора, який отримує майно у довірчу власність в якості забезпечення виконання зобов'язання, це можливість звернути стягнення на таке майно. Однак при такому визначенні втрачаються основні вимоги, що зазвичай висуваються до майна, яке може бути передане в довірчу власність – а саме, що це має бути індивідуально визначене, неспоживане майно, яке може бути відокремлене як від майна довірчого власника, так і від майна установника довірчої власності. Разом із тим, така можливість відокремлення майна та необхідність ведення окремого обліку стосовно нього впливає хоча б з передбаченого у ст. 597 з позначкою 10 ЦК України положення про те, що звернення стягнення на об'єкт довірчої власності за зобов'язаннями довірчого власника не допускається. Для того ж, щоб не допустити випадкового звернення стягнення на об'єкт довірчої власності за зобов'язаннями довірчого власника необхідно, щоб майно, яке передається у довірчу власність могло бути індивідуалізоване. Тобто об'єктом довірчої власності не може бути будь-яке майно, що може бути відчужене. Тому пропонується викласти ч. 1 ст. 597 з позначкою 2 ЦК України у такій редакції: «Об'єктом довірчої власності може бути індивідуально визначене, неспоживане майно, яке можливо відокремити, відчужити і на яке можна звернути стягнення».

У коментарях нововведень стосовно довірчої власності зустрічаються думки, що довірча власність може виступати способом забезпечення виконання лише за кредитними зобов'язаннями [137]. Але аналіз позиції законодавця дозволяє дійти висновку, що, незважаючи на назву ст. 597 з позначкою 1 ЦК України «Право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання за кредитним договором», такого роду забезпечення зобов'язань може використовуватись і у відносинах позики. Цей факт також викликає нерозуміння, очевидно спочатку планувалося використовувати такий спосіб забезпечення виконання лише у кредитних зобов'язаннях, але згодом було прийнято рішення поширити його й на випадки позики. Отже, довірча власність

може виступати способом забезпечення виконання зобов'язань, укладених і між фізичними особами. Однак, не зовсім зрозуміло, як тут слід тлумачити положення ст. 1033 ЦК України про те, що довірчим управителем (відповідно, і довірчим власником) має бути лише суб'єкт підприємницької діяльності. Якщо розглядати норми про забезпечувальну довірчу власність як спеціальні, то можливість її використання для забезпечення зобов'язання, що виникає за участі фізичної особи формально не можна заперечувати. Проте з урахуванням принципів регулювання фідучії-забезпечення у зарубіжних країнах, де до довірчих власників висуваються ще більш суворі вимоги, ніж в українському законодавстві (щодо довірчої власності з метою управління), можливість використання цього інституту для забезпечення позики за участі фізичних осіб слід піддати сумніву. Крім того, у законодавствах зарубіжних країн встановлюються обмеження і щодо установників забезпечувальної довірчої власності. Так, відповідно до ст. 2014 ЦК Франції, установниками фідучії можуть бути лише юридичні особи, що здійснюють підприємницьку діяльність.

Видається, що варто обмежити використання такого способу забезпечення виконання зобов'язань лише сферою підприємницької діяльності, принаймні на початковому етапі, тобто встановити спеціальні вимоги, яким має відповідати довірчий власник та довірчий засновник. Це потрібно, по-перше у зв'язку з недосконалістю законодавчих положень про довірчу власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань, що може потягнути зайві ризики для непрофесійних учасників ринку, по-друге, радикальністю цього способу забезпечення, адже він супроводжується позбавленням боржника права власності на майно, що передається у забезпечення виконання зобов'язання. Така думка знаходить підтримку в доктринальних дослідженнях [374, с. 135–151]. З урахуванням наведеного, заслуговують на підтримку пропозиції А.О. Рябчинської щодо необхідності внесення змін у ст. 597 з позначкою 3 ЦК України щодо суб'єктного складу відносин забезпечувальної довірчої власності [362], однак з деякими уточненнями. А саме, видається за доцільне доповнити ч. 2 ст. 597 з позначкою 3 ЦК України другим реченням у такій редакції: «Довірчим

засновником може бути лише суб'єкт підприємницької діяльності», а ч. 3 зазначеної статті другим реченням у такій редакції: «Довірчим власником може бути фінансова установа, яка має відповідну ліцензію на надання фінансових послуг».

Слід зазначити, що з положень українського законодавства неможливо зробити однозначний висновок, чи може довірчий власник (кредитор) одночасно виступати бенефіціарієм за договором про встановлення довірчої власності. Адже відповідно до ст. 1033 ЦК України, не допускається можливість поєднання функцій довірчого управителя (власника) та вигодонабувача в одній особі. А нововведені положення про право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання за кредитним договором (які, очевидно, слід вважати спеціальними нормами) не дають чіткої відповіді на питання, чи може довірчий власник бути вигодонабувачем. У ст. 597 з позначкою 4 ЦК України лише встановлено, що користувачем може бути інша особа, визначена договором про встановлення довірчої власності. Чи може ця особа бути самим довірчим власником – незрозуміло. Також у п. 3 вказаної статті зазначено, що користувач, який не є довірчим власником (*підкреслено мною – К.Г.*), втрачає право користування об'єктом довірчої власності з дня отримання ним повідомлення про прийняття довірчим власником рішення про звернення стягнення на такий об'єкт. З такого формулювання випливає, що ситуація, коли майно, що є об'єктом довірчої власності, використовується не довірчим власником, є скоріше винятком. Така неоднозначність положень законодавства знову ж таки може призвести до непорозумінь на практиці. Хоча в цьому випадку видається, що була б логічною можливість призначити бенефіціарієм за даним договором кредитора, тобто самого довірчого власника, який міг би управляти майном на свою користь в рахунок погашення боргу. З цією метою доцільно викласти ч. 1 ст. 597 з позначкою 4 ЦК України у такій редакції: «Об'єктом довірчої власності має право користуватися довірчий засновник (далі - користувач). Користувачем також може бути інша особа, визначена договором про встановлення довірчої власності, зокрема, сам довірчий власник. Якщо об'єктом довірчої власності є

земельна ділянка, передача її в користування іншим особам здійснюється в порядку, визначеному Земельним кодексом України».

Саме такий підхід закріплено в законодавстві Франції, де зазначається, що як установник довірчої власності, так і фідучіарій можуть бути одночасно бенефіціаріями або одним з бенефіціарієв (ст. 2016 ЦК Франції). Такий підхід, ймовірно, якраз обумовлений саме тією обставиною, що французька фідучія передбачає можливість передачі майна в довірчу власність з метою забезпечення виконання зобов'язань, при цьому фідучіарій виступає кредитором за основним зобов'язанням і, відповідно, одержує право управляти цим майном на свою користь [194, с. 134-135].

Так само і в Румунії у випадках встановлення фідучії-забезпечення бенефіціарами зазвичай є кредитори – банки та фінансові установи. Звернімо увагу, що за законодавством Румунії (так само, як і у Франції) чітко визначено обмежений суб'єктний склад відносин довірчої власності. Довірчими власниками тут можуть виступати лише кредитні установи, інвестиційні, фінансові, страхові компанії, а також нотаріуси та адвокати (ст. 776 ЦК Румунії) [362, с. 54].

Зазначимо, що сьогодні у румунській доктрині розгортаються активні дискусії щодо можливості поєднання в одній особі установника довірчої власності та довірчого власника [252]. Оскільки законодавством прямо не встановлено жодних обмежень, деякі дослідники вважають, що це дає підстави для висновку, що установник управління може бути одночасно довірчим власником [688, с. 162-199]. Інші вчені піддають сумніву таку можливість [487, с. 67-84]. На підтримку такої позиції вони посилаються на ст. 774 ЦК Румунії, яка визначає підстави виникнення фідучії. Оскільки підставами виникнення фідучії можуть бути лише закон чи договір, це нібито дозволяє зробити висновок, що підставою виникнення фідучії не може бути одностороння угода, а отже, не допускається поєднання фідучіарія та установника фідучії в одній особі [649, с. 223]. Однак у випадку встановлення фідучії як гарантії виконання зобов'язання, установником фідучії є боржник, а фідучіарієм – кредитор (банк

чи кредитна установа). У такій ситуації є можливість, що як установник фідучії (боржник), так і фідучіарій (кредитор) одночасно є бенефіціаріями [564, с.216]. Зазначають також, що у випадку, коли кредитні установи поєднують в собі дві властивості – бенефіціарія та фідучіарія, може виникнути конфлікт інтересів. Для запобігання цьому мають бути застосовані попереджувальні заходи. У такому випадку повинно бути функціональне та управлінське розділення між особами, відповідальними за управління активами (довірча діяльність), та особами, відповідальними за позику [615, с. 106].

У цілому, нововведення стосовно забезпечувальної довірчої власності, очевидно, спрямовані на задоволення потреб кредиторів та покладають невинуватені ризики на боржників. Наприклад, відповідно до ст. 597 з позначкою 6 ЦК України, у випадку, якщо боржник хоча б на 20 календарних днів прострочить виконання основного зобов'язання, довірчий власник має право звернути стягнення на об'єкт довірчої власності. Відповідно до ст. 597 з позначкою 8 ЦК України, довірчий власник зобов'язаний не пізніше ніж за 30 днів до укладення договору купівлі-продажу об'єкту довірчої власності письмово повідомити боржника, користувача та довірчого засновника про свій намір укласти цей договір та мінімальну ціну продажу. У разі невиконання зазначеної вимоги довірчий власник зобов'язаний відшкодувати таким особам завдані збитки. Які саме збитки можуть бути завдані невиконанням цього обов'язку, як визначати їх розмір та порядок відшкодування також поки що незрозуміло. Так само незрозуміло, як буде визначатися вартість об'єкту довірчої власності, який підлягає відчуженню в рахунок погашення основного зобов'язання. На сьогодні законодавством передбачено, що ціна продажу об'єкта довірчої власності буде встановлюватись довірчим власником одноособово. Така ціна не може бути меншою за мінімальну ціну, повідомлену боржникові (користувачеві, довірчому засновникові), але жодної прив'язки до ринкових цін вказане положення не містить, що фактично дає можливість кредитору продати об'єкт довірчої власності за будь-якою ціною на свій розсуд, навіть якщо сума боргу є значно меншою, ніж ринкова вартість об'єкту забезпечення.

Фактично порядок звернення на об'єкт довірчої власності визначається домовленістю сторін. Хоча серед змін до Закону України «Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію обтяжень» [321] закріплено положення про те, що особливості звернення стягнення на об'єкт права довірчої власності встановлюються законом, фактично такого закону немає.

З позитивних рис запропонованих у ЦК України змін можна відмітити хіба що зауваження законодавця про те, що з моменту встановлення довірчої власності право власності особи, яка передала своє майно у довірчу власність, припиняється. Такий підхід якраз і відображає сутність континентального інституту фідучії та його відмінності від трасту. Однак чомусь законодавець підкреслює факт припинення права власності на передане у довірчу власність майно лише у випадках, коли довірча власність виступає способом забезпечення виконання зобов'язань. Хоча варто було б закріпити ці правові наслідки і для випадку встановлення довірчої власності з метою управління, оскільки саме в цьому й полягає сутність встановлення довірчої власності на певне майно.

Логічним також видається положення ст. 597 з позначкою 2 ЦК України про те, що «режим довірчої власності не поширюється на плоди, продукцію та доходи, одержані від використання об'єкта довірчої власності, якщо інше не встановлено договором, на підставі якого була встановлена довірча власність». Такий підхід є цілком логічним, адже довірча власність встановлюється для забезпечення вимог кредитора, і ніщо не заважає сторонам домовитись, що кредитор буде користуватися переданим йому в довірчу власність майном, отримувати від нього плоди та доходи, які будуть зараховуватись у погашення боргу перед ним.

Отже, запровадження забезпечувальної довірчої власності в українське цивільне законодавство не було неочікуваним з урахуванням зарубіжного досвіду в цій сфері. Однак спосіб її закріплення у ЦК України не витримує критики. Запропонований законодавцем підхід не прояснив і без того складну ситуацію з розумінням правової природи та особливостей застосування довірчої власності, а скоріше, погіршив неоднозначність у сприйнятті цього правового

інституту. Це актуалізує питання про необхідність доповнення ЦК України спеціальною главою про довірчу власність з наданням узагальненого легального визначення цього поняття, розкриттям її суті та розмежуванням її окремих різновидів – довірчої власності, що встановлюється з метою управління майном та довірчої власності, що встановлюється з метою забезпечення виконання зобов'язань.

Особливу небезпеку несуть в собі положення щодо державної реєстрації права довірчої власності, відповідно до яких право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання розглядається як особливий вид права власності, а право довірчої власності з метою управління майном – як обмежене речове право, похідне від права власності. Така ситуація видається неприпустимою, необхідним є закріплення уніфікованого розуміння права довірчої власності як особливого виду права власності.

Деяких уточнень потребує і законодавчий підхід до визначення суб'єктів та об'єктів забезпечувальної довірчої власності. Зокрема, видається, що на початковому етапі становлення цього правового інституту в нашій країні варто обмежити використання довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань лише сферою підприємницької діяльності, тобто встановити спеціальні вимоги, яким має відповідати довірчий власник та довірчий засновник. А саме, закріпити, що довірчим засновником може бути лише суб'єкт підприємницької діяльності, а довірчим власником – лише фінансова установа, що має відповідну ліцензію на надання фінансових послуг. Це обумовлено, по-перше, недосконалістю законодавчих положень про довірчу власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань, що може потягнути зайві ризики для непрофесійних учасників ринку, по-друге, радикальністю цього способу забезпечення, адже він супроводжується позбавленням боржника права власності на майно, що передається у забезпечення виконання зобов'язання. До того ж, такий підхід більше відповідає зарубіжному досвіду в цій сфері. Крім того, видається за доцільне чітко визначити можливість призначення бенефіціарієм за договором про встановлення довірчої власності як способу

забезпечення виконання зобов'язань кредитора, тобто самого довірчого власника, який міг би управляти майном на свою користь в рахунок погашення боргу. З цією метою пропонується внесення відповідного уточнення у ч. 1 ст. 597 з позначкою 4 ЦК України.

Недосконалість законодавчого підходу до визначення об'єкту забезпечувальної довірчої власності проявляється в тому, що у запропонованому визначенні не враховані основні вимоги, що зазвичай висуваються до майна, яке може бути передане в довірчу власність – а саме, що це має бути індивідуально визначене, неспоживане майно, яке може бути відокремлене як від майна довірчого власника, так і від майна установника довірчої власності. Тому пропонується викласти ч. 1 ст. 597 з позначкою 2 ЦК України у такій редакції: «Об'єктом довірчої власності може бути індивідуально визначене, неспоживане майно, яке можливо відокремити, відчужити і на яке можна звернути стягнення».

4.1.3. Засади правового регулювання права довірчої власності (трасту) за Модельними правилами європейського приватного права (DCFR)

Підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС [415] стало важливим кроком на шляху переведення співпраці України та ЄС на якісно новий рівень. Угода про асоціацію передбачає розвиток інтенсивного діалогу між Україною та ЄС, спрямованого на узгодження численних питань у різних сферах життя. Важливим аспектом подальшої співпраці України та ЄС є, у тому числі, взаємодія у правовій сфері, що припускає необхідність приведення національного законодавства у відповідність до європейських вимог. Реформи мають бути проведені як у цілому, так і на рівні окремих інститутів. Одним з найбільш проблемних питань, з яким стикаються країни ЄС, є правові інститути, які існують у правових системах одних країн та не передбачені правовими системами інших. У таких питаннях законодавці ЄС намагаються досягти згоди шляхом визначення таких моделей правовідносин, які будуть придатними для існування у правових системах усіх країн ЄС. Одним зі способів такого

«примирення правових систем цивільного та загального права» стали так звані «Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR)» – «Принципи, Визначення та Модельні Правила Європейського Приватного Права. Проект Загальної Довідкової Схеми» [342] (далі – Проект загальної довідкової схеми, DCFR).

Довірча власність (траст) є яскравим прикладом правового інституту, що раніше існував лише у країнах англо-американського права, але зі створенням єдиного правового простору Європи та розвитком глобалізаційних процесів проник і у правові системи континентального права в адаптованому для них вигляді. Можливо, саме тому трасту спеціально присвячено окрему книгу DCFR.

Видається, що положення DCFR стосовно трасту стають особливо актуальними для аналізу в умовах оновлення цивільного законодавства України. Адже, як зазначалось, положення про довірчу власність у цивільному законодавстві України все ще далекі від досконалості та потребують виділення в окрему главу, присвячену фідучії, задля попередження плутанини та проблем на практиці. З урахуванням вказаного, положення DCFR корисно проаналізувати з точки зору можливостей їх часткового запозичення та впровадження у цивільне законодавство України [237, с. 171-175].

У якості прикладу звернення до положень DCFR щодо фідучії на шляху оновлення цивільного законодавства можна навести Республіку Молдову. Наприкінці 2018 року Цивільний кодекс Республіки Молдова (далі – ЦК РМ) піддався докорінним змінам. Це відбулося вперше з моменту його прийняття у 2002 році. Метою цих змін було приведення цивільного законодавства Республіки Молдова у відповідність до законодавства Європейського Союзу та міжнародної практики у цій сфері [628]. Одним з нововведень ЦК РМ стало доповнення його окремою главою, присвяченою фідучії (як це було колись зроблено у Франції та Румунії). Однак в основу правового регулювання фідучії законодавцем Республіки Молдова було покладено підхід, закріплений не Цивільними кодексами Румунії чи Франції, а викладений у Проекті загальної довідкової схеми (DCFR). Це дуже чітко можна простежити по кількості статей,

якими врегульовано фідучію. Якщо в ЦК Румунії фідучії присвячено 19 статей (ст. ст. 773-791), в ЦК Франції – 21 стаття (ст. ст. 2011-2030), то у ЦК РМ фідучії присвячено 107 статей (ст. ст. 2055-2161), що більш наближено до кількості статей про траст у DCFR (116 статей) [553, с. 11].

Ми ще повернемося до досвіду Республіки Молдова у цьому питанні, але для початку проведемо порівняльний аналіз положень українського законодавства щодо довірчої власності та DCFR щодо фідучії. Зупинимось на загальних положеннях про довірчу власність, залишаючи осторонь положення українського законодавства щодо забезпечувальної довірчої власності як спеціального випадку встановлення довірчої власності та розбіжності, які тут поки що існують.

Оскільки в українському законодавстві досі не існує загального визначення поняття права довірчої власності, видається корисним звернути увагу, перш за все, на визначення сутності цього поняття, запропонований авторами DCFR.

У DCFR визначення трасту закріплено у ст. X.-1:201, відповідно до якої траст – це правове відношення, в якому довірчий власник зобов'язаний управляти або розпоряджатися одним або більше активами (трастовим фондом) відповідно до умов, регулюючих це правовідношення (умовами трасту) на користь вигодонабувача або для досягнення суспільно корисних цілей. Згідно зі ст. X.-1:202 DCFR, правові наслідки трасту виникають відповідно до правил Розділу 10 (Відносини з третіми особами), згідно з якими трастовий фонд повинен розглядатися як комплекс майна, відокремлений від комплексу майна самого довірчого власника та інших комплексів майна, які придбані довірчим власником або знаходяться в його управлінні [656]. Наведене визначення слід вважати доктринальним, оскільки DCFR, як відомо, є доктринальною розробкою, а не нормативним актом.

Для розуміння сутності трасту за DCFR варто враховувати положення ст. X.-5:201 та ст. VIII.-1:202 вказаного джерела. Так, відповідно до ст. X.-5:201 DCFR, «якщо це не обмежено умовами трасту або іншими правилами цієї Книги,

довірчий власник має право вчиняти на виконання обов'язків з трасту будь-яку дію, яка: а) має право на законній підставі бути вчинена власником фонду; або б) може бути вчинена особою на користь іншої особи на основі повноваження» [656]. Тобто довірчий власник має всі повноваження, якими володіє сам власник. У свою чергу, відповідно до ст. VIII.-1:202 DCFR, термін «право власності» означає найбільш повне право, яке особа, «власник», може мати відносно майна, включаючи, наскільки це узгоджується із законами, що застосовуються, або правами, наданими власником третім особам, виняткове право користуватися, володіти, змінювати, знищувати, розпоряджатися і витребувати майно. Привертає увагу той факт, що європейські вчені при визначенні права власності не обмежуються звичною для пострадянських країн «тріадою правоможностей» власника, а називають серед правоможностей власника право користування, володіння, зміни, знищення, розпорядження і витребування майна. Як бачимо, розробниками DCFR правоможність знищення виділена із правоможності розпорядження. Однак, у такому випадку, як видається, не дуже вдалою є позиція, згідно якої довірчий власник «має право вчиняти будь-яку дію, яка на законній підставі може бути вчинена власником фонду», оскільки в такому випадку довірчий власник матиме можливість знищити майно, передане йому в управління.

У загальному вигляді сутність трасту за DCFR зводиться до того, що право довірчого власника – це речове право, обмежене умовами трастового договору чи законом та необхідністю діяти відповідно до визначеної установником трасту мети. Тобто так само, як і в українському праві та у правових системах багатьох європейських країн (Німеччина, Франція, Румунія), специфіка права довірчої власності полягає в тому, що воно обмежується не лише законом, але також і установником довірчої власності [225, с. 822-825].

У DCFR знайшло своє відображення визначення трасту, яке розкриває сутність цього інституту в його як континентальному, так і англо-американському розумінні. Разом із тим, слід звернути увагу на той факт, що модель довірчої власності (трасту), запропонована європейськими

законодавцями, відрізняється від її англо-американського аналогу. Незважаючи на те, що в обох випадках за допомогою цього інституту досягається одна й та сама мета, реалізація цієї мети забезпечується різними способами.

Як вже зазначалось, траст англо-американського права має свою специфіку, що відрізняє даний інститут від довірчої власності в країнах континентальної правової сім'ї. Специфіка трасту обумовлена специфікою англійського права: наслідком поділення англійського права на загальне право і право справедливості є можливість існування «розщепленої» власності [104, с. 189–198]. Що стосується країн континентального права, то при встановленні довірчої власності, як було зазначено раніше, у цих країнах не відбувається «розщеплення» власності. У таких випадках у довірчого власника виникає особливе право власності на передане йому в управління майно. Довірча власність у країнах континентального права характеризується як «обмежена договірна власність» («limited contractual ownership»), яка використовується лише для досягнення мети, встановленої установником та захищена від кредиторів останнього [474].

Зазначимо, що при розробці спеціальної глави ЦК України, присвяченої фідучії, варто врахувати концепцію, запропоновану розробниками DCFR, оскільки вона належною мірою розкриває сутність континентальної моделі довірчої власності та знімає суперечності в її розумінні. Як зазначалось, законодавець Республіки Молдова вже пішов шляхом впровадження саме цієї концепції під час оновлення цивільного законодавства. Так, відповідно до ст. 2055 ЦК РМ, фідучія – це правовідносини, за яких одна сторона (фідучіарій) зобов'язана стати власником певного майна (фідучіарного майна), управляти ним та розпоряджатися ним, відповідно до встановлених умов (умови фідучії), на користь бенефіціара або для суспільної користі. Вказана дефініція практично повністю відтворює дефініцію, наведену у DCFR. Однак критично тут сприймається формулювання «зобов'язана стати власником певного майна». Адже враховуючи загальні засади регулювання приватних відносин, навряд чи доцільно говорити про «зобов'язок стати власником», це все ж таки право особи,

засноване на її вільному волевиявленні. Також не зовсім виправдано обмежуватись у дефініції довірчої власності згадкою лише про правоможності управління та розпорядження, адже право довірчої власності є ширшим та припускає можливість вчинення будь-яких повноважень, які має власник фонду. Можливо, управління та розпорядження тут згадуються для того, щоб підкреслити, що довірчий власник не здійснює правоможність користування у її класичному розумінні, оскільки корисні властивості тут видобуваються з майна в інтересах іншої особи, однак це не привід звужувати дефініцію.

Тому доцільніше все ж таки визначати довірчу власність/фідуцію як правовідносини, в яких одна сторона (установник довірчої власності/фідуції) передає певне майно (фідуціарне майно/фідуціарний фонд) іншій стороні (довірчому власнику/фідуціарію) у власність, а довірчий власник/фідуціарій зобов'язується здійснювати дії, необхідні для ефективного управління цим майном відповідно до закону та умов, що регулюють це правовідношення (умов довірчої власності/фідуції) на користь вигодонабувача або для досягнення суспільно корисних цілей.

Вимоги до статусу учасників відносин довірчої власності визначені у ст. X.-1:203 DCFR. Відповідно до вказаної статті, засновником трасту може бути особа, що створює або має намір створити траст за допомогою здійснення юридичного акту. Довірчим власником, згідно з вимогами DCFR, є особа, у якої трастовий фонд залишається або якою він отримується при створенні або пізніше, в час або після призначення, і яка несе обов'язки, встановлені правилами статті X.-1:201 DCFR (Поняття трасту). Вигодонабувачем є особа, яка згідно умовам трасту має право на отримання вигоди або можливість одержати вигоду від трастового фонду. Крім іншого, у ст. X.-1:203 DCFR передбачено можливість введення у структуру відносин довірчої власності ще одного суб'єкту - трастового помічника. Ним є особа, яка відповідно до умов трасту наділена правом призначати чи відстороняти довірчого власника або давати згоду на складення ним обов'язків. Очевидно, така особа може виконувати контролюючі

функції або представляти інтереси установника за його відсутності [234, с. 174-178].

Заслужують на увагу положення ч. 5 ст. X.-1:203 DCFR. Тут передбачено, що засновник трасту може бути одночасно довірчим власником або вигодонабувачем, а також і довірчий власник може одночасно виступати вигодонабувачем. Наведений підхід був імплементований у законодавство Республіки Молдова, його корисно було б врахувати й українському законодавцю. Положення щодо учасників фідучії врегульовані у ст. 2056 ЦК РМ, де, зокрема, передбачено, що установник фідучії може одночасно виступати довірчим власником та/або бенефіціарієм, і довірчий власник може одночасно виступати бенефіціарієм. Це є додатковим аргументом на користь наведеної раніше пропозиції допустити поєднання довірчого власника та бенефіціарія в одній особі при врегулюванні відносин довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань.

Говорячи про права та обов'язки учасників відносин фідучії за Проектом загальної довідкової схеми, слід зазначити, що тут також простежуються іноді істотні відмінності порівняно із українським законодавством, до того ж, європейський підхід є набагато більш деталізованим. Особлива увага тут приділяється правам та обов'язкам довірчого власника (трасті), яким присвячена ціла Глава 6 Книги X DCFR. У першу чергу в ній визначаються саме обов'язки довірчого власника, чим, вочевидь, підкреслюється наявність зобов'язального елементу в цьому речовому праві, той факт, що довірчий власник здійснює свої права відносно переданого йому майна в інтересах вигодонабувача.

Загальним обов'язком довірчого власника є обов'язок управляти трастовим фондом і здійснювати будь-яку правоможність щодо розпорядження фондом як розсудливий управитель чужими справами в інтересах вигодонабувачів або для досягнення суспільно корисних цілей відповідно до норм права та умов трасту. Зокрема, довірчий власник повинен діяти з необхідними дбайливістю та професіоналізмом, чесно та добросовісно. При цьому у ст. X.- 6:102 DCFR конкретизується, що слід розуміти під «необхідною

дбайливістю та професіоналізмом». Тут зазначається, що довірчий власник зобов'язаний діяти з такими дбайливістю та професіоналізмом, яких можна очікувати від у розумній мірі компетентної і дбайливої особи, яка управляє чужими справами, враховуючи при цьому, чи має довірчий власник право на винагороду. Якщо ж довірчий власник діє в рамках професійної діяльності, то він повинен діяти з такими дбайливістю та професіоналізмом, які очікуються від представника відповідної професії. Також у DCFR конкретизується, які саме дії довірчого власника щодо трастового фонду слід вважати вигідними для вигодонабувача – такими вважаються економічно вигідні для вигодонабувача дії щодо управління та розпорядження (ч. 3 ст. X.- 6:101 DCFR).

Зазначимо, що відповідно до українського законодавства основним обов'язком довірчого власника також є здійснення ефективного управління майном на користь установника довірчої власності або вказаного ним вигодонабувача (ч. 1 ст. 1029 ЦК України). Але при цьому в українському законодавстві не міститься жодного критерію для визначення того, якими саме мають бути дії довірчого власника для того, щоб управління вважалось таким, що відповідає інтересам установника або вказаного ним вигодонабувача. Український законодавець використовує поняття «належна турботливість», яке закріплено у ст. 1043 ЦК України для визначення відповідальності довірчого власника. Проте що саме слід розуміти під «належною турботливістю» і яку саме турботливість слід вважати «належною» законом не конкретизується, що допускає різні тлумачення, внаслідок чого доцільність використання поняття «належна турботливість» неодноразово ставала предметом дискусій [185, с. 9]. З урахуванням такої дискусійності категорії «належна турботливість», видається недоцільним її використання для відповіді на питання про належне чи неналежне виконання довірчим власником своїх обов'язків, оскільки в цьому випадку йдеться все ж таки про захист інтересів власника. З цієї точки зору набагато більш вдалим видаються критерії, що визначені розробниками DCFR щодо конкретизації понять «необхідної дбайливості та професіоналізму», з якими повинен діяти довірчий власник при реалізації повноважень стосовно

переданого йому майна, які пропонують вважати, що довірчий власник, за загальним правилом, повинен діяти як «у розумній мірі компетентна та дбайлива особа», а коли довірчий власник діє як професіонал, він повинен діяти з такими дбайливістю та професіоналізмом, «які очікуються від представника відповідної професії» [235].

Спеціальні обов'язки довірчого власника визначені у Підрозділі 2 Розділу 1 Глави 6 DCFR. У першу чергу до спеціальних обов'язків довірчого власника віднесено обов'язок відокремлення, збереження та страхування, закріплений у ст. X.- 6:103 DCFR, відповідно до якої довірчий власник зобов'язаний відокремити трастовий фонд від інших комплексів майна і забезпечити збереження трастових активів. Зокрема, довірчий власник не вправі інвестувати в активи, які особливо схильні до ризику незаконного привласнення, якщо не прийнято спеціальних заходів із забезпечення їх збереження. Також у тій мірі, в якій це є можливим та прийнятним, довірчий власник зобов'язаний страхувати трастові активи на випадок втрати і пошкодження.

Українське законодавство також закріплює необхідність відокремлення майна, що передається у довірчу власність, від іншого майна установника довірчої власності та від майна довірчого власника (ч. 3 ст. 1030 ЦК України). Проте в українському законодавстві не визначено прямо, що відокремлення майна повинен здійснити саме довірчий власник, що породжує певну невизначеність. Однак вважаємо, що з урахуванням того, що передане у довірчу власність майно знаходиться під контролем саме довірчого власника, він і повинен забезпечувати збереження цього майна та стежити за його відокремленням, рівно як і за відокремленням доходів, які можуть бути отримані в ході використання такого майна. З цього випливає, що змішення майна довірчого власника та установника також є наслідком діяльності довірчого власника. Тому дуже слушним видається положення DCFR, яке прямо закріплює, що обов'язок відокремлення майна, що передається у довірчу власність, покладається саме на довірчого власника. Вважаємо, що в українському законодавстві також необхідно закріпити обов'язок довірчого

власника відокремлювати передане йому майно, як при встановленні довірчої власності з метою управління, так і з метою забезпечення виконання зобов'язань.

Незважаючи на те, що відповідно до концепції трасту, закріпленої у DCFR, довірчий власник діє на власний розсуд і є вільним у визначенні того, коли й наскільки реалізація його правоможностей і розсуду найкращим чином сприяє виконанню обов'язків з трасту (ст. X.- 5:101 DCFR), DCFR закріплює й певні обмеження такої свободи розсуду. Так, ст. X.- 6:107 DCFR встановлює обов'язок довірчого власника інвестувати, згідно з яким довірчий власник повинен інвестувати трастовий фонд, наскільки це є можливим, зокрема:

а) розпоряджатися активами, які зазвичай не приносять дохід і не зростають в ціні, і інвестувати отримані кошти;

б) отримувати пораду спеціаліста з питань інвестування фонду, якщо довірчі власники не володіють професійними знаннями, необхідними для ефективного та розсудливого інвестування фондів такого обсягу та характеру, як трастовий фонд;

с) здійснити розподілення інвестицій;

д) своєчасно контролювати доречність збереження або зміни інвестицій.

Довірчий власник не несе обов'язку інвестувати активи: а) які повинні бути передані вигодонабувачеві або використані для погашення трастового боргу; або б) інвестування яких перешкоджало б довірчим власникам виконати інші обов'язки.

Крім того, свобода розсуду довірчого власника обмежується його обов'язком, закріпленим у ст. X.- 6:108 DCFR, відповідно до якої довірчий власник не вправі особисто чи через агента купляти трастовий актив або право трастового кредитора по відношенню до довірчих власників.

Українським законодавством також встановлені певні обмеження свободи розсуду довірчого власника. Зокрема, згідно ч. 1 ст. 1037 ЦК України, довірчий власник може відчужувати майно, передане у довірчу власність, укладати щодо нього договір застави лише за згодою установника. Вказане законодавче положення спрямоване на забезпечення захисту інтересів установника довірчої

власності за допомогою обмеження повноважень довірчого власника з розпорядження довіреним майном. Але українським законодавством не передбачено захисту установника довірчої власності від бездіяльності довірчого власника, як це має місце у DCFR (шляхом закріплення обов'язку розпорядження активами, які не приносять прибутку та інвестування отриманих коштів). Закріплення такого обов'язку видається вельми доцільним, оскільки стимулюватиме довірчого власника ефективно управляти переданим йому майном.

Ще одним обов'язком довірчого власника, закріпленим у DCFR, на якому варто зупинитися, є закріплена у ст. X.- 6:109 заборона отримувати несанкціоноване збагачення або перевагу. Довірчий власник не вправі використовувати трастовий фонд, інформацію або можливості, отримані у зв'язку зі здійсненням правоможностей довірчого власника, з метою збагачення, якщо таке використання не передбачено умовами трасту. Українським законодавством такої заборони не передбачено, що видається суттєвим упущенням, яке може призвести до зловживань з боку довірчого власника [235, с. 41-47].

З урахуванням проведеного аналізу, маємо зазначити, що зміни, запропоновані розробниками Концепції оновлення Цивільного кодексу України, щодо прав та обов'язків управителя фідучіарним фондом мають як позитивні аспекти, так і деякі недоліки. Зокрема, позитивно слід оцінити вказівку на те, що управитель зобов'язаний управляти фідучіарним фондом як в інтересах вигодонабувача, так і для досягнення визначеної мети. Адже це дозволить врахувати можливість встановлення довірчої власності для досягнення суспільно корисної мети. Однак чомусь це положення дублюється у трохи іншому формулюванні, а саме, зазначається, що управитель володіє, користується та розпоряджається майном фідучіарного фонду в інтересах вигодонабувача або визначеної суспільно корисної мети. По-перше, не зовсім вдалим є формулювання «в інтересах суспільної мети», по-друге, видається, що варто уникати перелічення переліку правоможностей довірчого власника щодо

переданого йому майна з причини висловлених раніше міркувань щодо змісту права довірчої власності. Також положення про те, що правочини, що вчиняються стосовно майна фідучіарного фонду, мають бути предметом самотійного обліку в управителя, варто було б сформулювати таким чином, щоб уникнути неоднозначності у вирішенні питання, на кого покладається обов'язок вести цей облік. Необхідно прямо визначити, що обов'язок самотійного обліку такого майна та усіх дій, що його стосуються, покладається на довірчого власника.

У Концепції оновлення Цивільного кодексу України (далі – Концепція) особлива увага приділяється також правам та обов'язкам вигодонабувача. Деякі з внесених пропозицій відповідають позиції, запропонованій у DCFR, і можуть бути оцінені позитивно. Наприклад, відповідно до ст. X.-1:205 DCFR, вигодонабувач має право вимагати від довірчого власника виконання обов'язків у тій мірі, у якій вони стосуються його права на отримання вигоди або можливості отримати вигоду від трастового фонду. Цікаво, що згідно зі ст. X.-1:205 DCFR, при встановленні трасту для досягнення суспільно корисних цілей до числа осіб, які мають право вимагати від довірчого власника виконання його обов'язків, відносяться посадові особи чи орган, наділений відповідною компетенцією, або інша особа, яка має достатній інтерес у виконанні обов'язків. Очевидно, таким чином забезпечується захист інтересів вигодонабувача у тих випадках, коли він не може здійснювати захист своїх прав самотійно (наприклад, якщо це малолітня чи недієздатна особа).

У Концепції наведено аналогічне положення, відповідно до якого вигодонабувач має право вимагати передачі йому належних плодів, доходів чи виплати їх вартості, а також майна фідучіарного фонду відповідно до правочину про його створення чи закону. Передбачено також можливість вигодонабувача вимагати виконання управителем зобов'язань, що стосуються прав вигодонабувача на плоди, доходи чи майно фонду, оспорювати будь-які дії управителя, вчинені на шкоду фонду чи правам вигодонабувача, пред'являти

позов замість управителя у випадках, коли той відмовляється пред'явити позов без достатніх підстав або щось перешкоджає йому пред'явити такий позов.

Однак викликає незрозуміння пропозиція запровадити солідарну відповідальність вигодонабувача та управителя за дії, вчинені на шкоду правам кредиторів установника чи майну фідучіарного фонду. Незрозуміло, чому вигодонабувач повинен нести відповідальність за дії, які вчиняються управителем (адже майно передається в довірчу власність саме для того, щоб усі повноваження щодо нього здійснювалися довірчим власником, установник та вигодонабувач не втручаються у діяльність довірчого власника). Тому максимум, що можна запропонувати задля гарантій прав кредиторів, це субсидіарна відповідальність, і лише в тому випадку, коли вигодонабувачем є установник довірчої власності. У цілому, ситуація, яка сьогодні існує щодо відповідальності по боргах, пов'язаних із трастовим майном, видається досить прийнятною. Так, відповідно до ст. 1043 ЦК України, «управитель несе субсидіарну відповідальність за боргами, що виникли у зв'язку зі здійсненням ним управління, якщо вартості майна, переданого в управління, недостатньо для задоволення вимог кредиторів». Тобто за загальним правилом, відповідальність обмежується вартістю переданого у довірчу власність майна, а якщо його вартості не вистачає – до субсидіарної відповідальності може бути притягнуто довірчого власника.

Вартий уваги підхід французького законодавця до вирішення питання про відповідальність перед третіми особами при встановленні фідучії. У ЦК Франції передбачено, що зобов'язання, пов'язані з фідучією, задовольняються за рахунок переданого у довірчу власність майна. У разі недостатності цього майна для задоволення вказаних зобов'язань, стягнення може бути звернуто на інше майно установника, за винятком випадку, коли відповідальність за боргами, пов'язаними з фідучіарним майном, повністю або частково покладається на фідучіарія. Договір фідучії може передбачати обмеження відповідальності установника тільки довіреним майном. Проте це допустимо лише у тому випадку, коли кредитори прямо висловили свою згоду з такою умовою. За

помилки, допущені фідучіарієм при діяльності з досягнення мети фідучії, останній відповідає особистим майном (ст. ст. 2025-2026 ЦК Франції). Цей підхід було б доцільніше брати за зразок при вирішенні питання про відповідальність перед кредиторами фідучіарного фонду.

Вимоги щодо самого трастового фонду (майна, що формує довірчу власність) закріплені у Главі 3 Книги X DCFR. З положень ст. ст. X.-3:101, X.-3:102 випливає, що трастовий фонд формують активи, незалежно від того, однорідні вони чи ні, які передаються одним і тим самим довірчим власникам і або: (а) умовами трасту передбачено, що активи складають єдиний фонд або що управління ними повинне здійснюватися як єдиним цілим; або (b) встановлені відносно активів окремі трасти при виконанні обов'язків, що з них виникли, зливаються. Трастовими активами можуть бути реальні та інші права, якщо вони оборотоздатні [246, с. 271-278].

Тут слід пояснити, що розуміється під «реальними правами». Вказаний термін виник завдяки особливостям підходу до перекладу тексту DCFR, оскільки в цивільному праві відсутні спеціальні терміни для описання деяких використаних у DCFR понять. Зокрема, звичний для юристів цивільного права термін «речові права» використовувати в DCFR, на думку перекладачів, було небажано через пряму вказівку на їх «речовність», тоді як англійський термін «property», який фігурує в цьому випадку, включає і тілесні, і безтілесні об'єкти. Тому було прийнято рішення використовувати в таких випадках термін «реальні права» [342].

Отже, у довірчу власність можуть бути передані як майнові, так і немайнові права за умови їх оборотоздатності. Головна вимога – це можливість їх передачі, тобто «віддільність» таких прав.

Крім того, до активів, які передаються у траст, статтею X.-3:103 DCFR висуваються певні вимоги, а саме: (а) умови трасту достатньою мірою визначають фонд, або активи, що його складають, можуть бути визначені іншим чином; і (b) фонд відокремлений від інших активів. Заява про намір створити траст відносно невідокремленого фонду повинна розцінюватися як заява про

намір створити траст відносно всієї майнової маси, до складу якої входить фонд, на наступних умовах: (а) довірчий власник зобов'язаний відокремити трастовий фонд; і (b) до моменту відокремлення права і обов'язки, передбачені умовами заяви, розглядаються як права і обов'язки відносно відповідної частини майнової маси. Тобто майно, яке формує трастовий фонд, має бути індивідуалізоване та відокремлене від іншого майна, при цьому обов'язок його відокремлення покладається на довірчого власника.

У DCFR прямо закріплене положення про те, що активи, що формують трастовий фонд, не залишаються незмінними – вони можуть змінюватись в ході здійснення діяльності довірчого власника, а також передбачені випадки таких змін трастових активів. Так, ст. X.-3:201 DCFR передбачає можливість збільшення трастового фонду, зокрема, встановлює, що після створення трасту активи, здатні бути трастовими активами, стають частиною трастового фонду за умови їх придбання довірчим власником:

- (a) в ході виконання обов'язків з трасту;
- (b) як доповнення до трастового фонду або в результаті використання трастового фонду;
- (c) за допомогою використання інформації або можливості, одержаної у зв'язку з виконанням функцій довірчого власника, якщо таке використання не передбачене умовами трасту; або
- (d) у момент або після того, як довірчий власник розпорядиться трастовим активом способом, не передбаченим умовами трасту.

Видається за доцільне зупинитися детальніше на деяких положеннях DCFR щодо трастового фонду, які доцільно було б врахувати в українському законодавстві.

Зокрема, статтею X.-3:202 DCFR встановлено випадки вилучення активів з трастового фонду. Зазначається, що актив перестає бути частиною трастового фонду, якщо він перестає належати особі, зобов'язаній через правила статті X.-1:201 (довірчому власникові). Поряд із цим вказується, що якщо довірчих

власників декілька, актив залишається частиною трастового фонду, поки він належить хоча б одній із вказаних осіб як довірчому власнику [203].

Стаття X.-3:203 DCFR містить вирішення проблеми змішення трастового фонду з іншими активами, зокрема, закріплює правило, згідно якому у випадку, якщо трастові активи змішуються з іншими активами, увіреними довірчому власнику, таким чином, що вони не можуть бути розпізнані, траст виникає відносно всієї утвореної внаслідок цього маси, при цьому аналогічно застосовуються правила ст. VIII.-5:202 DCFR (щодо змішення), з тим щоб визначити частку утвореної маси, якою необхідно управляти і розпоряджатися відповідно до умов первинного трасту. У свою чергу, статтею VIII.-5:202 DCFR встановлено, що якщо речі, що належать різним особам, змішані таким чином, що розділення утвореної маси, або суміші на її оригінальні складові неможливе або економічно не виправдане, але можливо і економічно виправдане розділення цієї маси або суміші на пропорційні за кількістю частини, відповідні особи стають співвласниками маси, що вийшла, або суміші, кожен у розмірі частки, пропорційної вартості відповідної частини речей, що піддалися змішенню, у момент змішення. При цьому кожен співвласник має право відділити частину, еквівалентну долі цього співвласника в неподіленій масі або суміші.

Тобто у разі такого змішення трастових активів, коли неможливо виділити частини, що належать окремим установникам, або установнику та довірчому власнику, на утворену майнову масу виникає право спільної власності, при цьому кожен співвласник має право на частку, пропорційну вартості відповідної частини речей, що піддалися змішенню, у момент змішення. Разом із цим, він має право вимагати відділення належної йому частини, яка визначається еквівалентно його долі у спільній власності.

Спеціальне правило при цьому встановлене на випадок, коли відбувається змішення трастових активів, належних установникові з активами самого довірчого власника. У такому випадку зменшення утвореної в результаті змішення маси вважається зменшенням частки довірчого власника. Таким чином забезпечується захист інтересів установника довірчої власності, оскільки

обов'язок відокремлення трастового фонду, як зазначалось, покладений на довірчого власника. Тому в разі незабезпечення такого відокремлення, довірчий власник зазнає негативних майнових наслідків у вигляді зменшення належного йому майна (за умови, що він допустив зменшення трастових активів, що знаходяться в його управлінні).

Слід зазначити, що українським законодавством взагалі не передбачено наслідків змішення майна, переданого в довірчу власність з іншим майном, у тому числі, з майном самого довірчого власника. Тому вказані положення були б корисні з точки зору їх запозичення та приведення вітчизняного законодавства у відповідність із загальноєвропейськими правилами.

У DCFR передбачено також рішення проблеми розтрата майна, що складає трастовий фонд. Так, згідно зі ст. X.-3:204 DCFR, якщо на виконання обов'язків з трасту здійснено розпорядження всім трастовим фондом або фонд з іншої причини перестає бути трастовим фондом, траст припиняється. Разом із тим, якщо розтрата активів трасту сталася з вини довірчого власника, а саме, якщо довірчий власник не виконав обов'язків, передбачених умовами трасту, він зобов'язаний відновити трастовий фонд, і у такому разі траст зберігається.

Підсумовуючи, зазначимо, що в умовах оновлення цивільного законодавства України положення DCFR стосовно довірчої власності (трасту) стають особливо актуальними для аналізу, адже саме вони можуть бути покладені в основу розробки окремої глави ЦК України, присвяченої довірчій власності. Зокрема, саме таким шляхом пішов законодавець Республіки Молдова під час рекодифікації, яка була здійснена з метою приведення цивільного законодавства Республіки Молдова у відповідність до законодавства Європейського Союзу та міжнародної практики.

Порівняльний аналіз DCFR та заснованих на них останніх змін, внесених у ЦК РМ в процесі реформування цивільного законодавства Республіки Молдова, із положеннями українського законодавства щодо довірчої власності свідчить про можливість та доцільність врахування цього досвіду під час оновлення українського цивільного законодавства.

На підставі комплексного аналізу положень DCFR та ЦК РМ було зроблено висновок про доцільність визначати довірчу власність/фідуцію як правовідносини, в яких одна сторона (установник довірчої власності/фідуції) передає певне майно (фідуціарне майно/фідуціарний фонд) іншій стороні (довірчому власнику/фідуціарію) у власність, а довірчий власник/фідуціарій зобов'язується здійснювати дії, необхідні для ефективного управління цим майном відповідно до закону та умов, що регулюють це правовідношення (умов довірчої власності/фідуції) на користь вигодонабувача або для досягнення суспільно корисних цілей.

Заслуговують на увагу положення DCFR щодо прав та обов'язків учасників відносин довірчої власності. Зокрема, як вже зазначалось, доцільним є покладання законом на довірчого власника обов'язку відокремлення майна, що передається в довірчу власність, щоб запобігти непорозумінню при вирішенні питання, хто має відповідати за зміщення майна, переданого в довірчу власність із майном установника довірчої власності або довірчого власника. Також доцільним є врахування визначення поняття «необхідної дбайливості та професіоналізму», з якими повинен діяти довірчий власник в ході здійснення діяльності з управління довіреним йому майном, зокрема пропозицію вважати, що довірчий власник, за загальним правилом, повинен діяти як «у розумній мірі компетентна та дбайлива особа», а коли довірчий власник діє як професіонал, він повинен діяти з такими дбайливістю та професіоналізмом, «які очікуються від представника відповідної професії». Нарешті, вкрай важливим видається закріплений у DCFR обов'язок довірчого власника інвестувати, згідно з яким довірчий власник повинен розпоряджатися активами, які не приносять прибутку та інвестувати отримані від цього кошти. Закріплення такого обов'язку довірчого власника в українському законодавстві видається вельми доцільним з точки зору попередження можливості зловживань з боку довірчого власника у вигляді бездіяльності.

Зазначимо, що деякі пропозиції щодо прав та обов'язків учасників відносин довірчої власності містяться у Концепції оновлення Цивільного

кодексу України, однак не всі вони сприймаються позитивно. Зокрема, викликає незрозуміння пропозиція запровадити солідарну відповідальність вигодонабувача та управителя за дії, вчинені на шкоду правам кредиторів установника чи майну фідучіарного фонду. Незрозуміло, чому саме вигодонабувач повинен нести відповідальність (хоч і солідарну) за дії, які вчиняються управителем, адже усі повноваження щодо переданого у довірчу власність майна здійснюються довірчим власником, установник та вигодонабувач не втручаються у його діяльність. У вирішенні питання про відповідальність перед третіми особами при встановленні фідучії заслуговує на увагу підхід французького законодавця. У ЦК Франції передбачено, що зобов'язання, пов'язані з фідучією, задовольняються за рахунок переданого у довірчу власність майна. У разі недостатності цього майна для задоволення вказаних зобов'язань, стягнення може бути звернуте на інше майно установника, за винятком випадку, коли відповідальність за боргами, пов'язаними з фідучіарним майном, повністю або частково покладається на фідучіарія. Договір фідучії може передбачати обмеження відповідальності установника тільки довірчим майном. Проте це допустимо лише у тому випадку, коли кредитори прямо висловили свою згоду з такою умовою. За помилки, допущені фідучіарієм при діяльності з досягнення мети фідучії, останній відповідає особистим майном (ст. ст. 2025-2026 ЦК Франції). Цей підхід було б доцільніше брати за зразок при вирішенні питання про відповідальність перед кредиторами фідучіарного фонду.

Що стосується законодавчих вимог щодо самого фідучіарного фонду, тут видається за доцільне врахувати положення DCFR та законодавства Республіки Молдова, зокрема, у питаннях: деталізації правових наслідків щодо збільшення фідучіарної майнової маси, визначення правових наслідків вилучення активів з трастового фонду, змішення трастового фонду з іншими активами, розтрата майна, що складає трастовий фонд. На особливу увагу заслуговують положення про наслідки змішення трастових активів, оскільки українським законодавством взагалі не передбачено наслідків змішення майна, переданого в довірчу власність з іншим майном, у тому числі, з майном самого довірчого власника. Зокрема, в

українському законодавстві варто врахувати положення, відповідно до якого у разі такого змішення трастових активів, коли неможливо виділити частини, що належать окремим установникам, або установнику та довірчому власнику, на утворену майнову масу виникає право спільної власності, при цьому кожен співвласник має право на частку, пропорційну вартості відповідної частини речей, що піддалися змішенню, у момент змішення. Разом із цим, він має право вимагати відділення належної йому частини, яка визначається еквівалентно його долі у спільній власності. У випадку, коли відбувається змішення трастових активів, належних установникові, з активами самого довірчого власника, слід вважати зменшення утвореної в результаті змішення маси зменшенням частки довірчого власника, що дозволить забезпечити захист інтересів установника довірчої власності.

4.2. Перспективи віртуальної власності як різновиду права власності

Вперше поняття віртуальної власності з'явилося в контексті спроб визначити підходи до правового регулювання відносин, пов'язаних з так званими масовими багатокористувальницькими онлайн-іграми (англ. Massively Multiplayer Online Game, MMOG), стрімкий розвиток яких вже не дозволяв залишати це питання осторонь. Однією з перших робіт, де згадується віртуальна власність, є дослідження Е. Кастронови [551], який здійснив ґрунтовний економічний аналіз MMOG Norrath. Проведений ним аналіз виявив вражаючу статистику: за даними на 2001 рік у грі було зареєстровано 40 000 гравців, з них біля 12 000 вважали це місце своїм постійним домом; середній користувач гри проводив у грі приблизно 4 години на день або більше 20 годин на тиждень; внутрішній валовий продукт, отриманий завдяки грі, був оцінений у 135 млн. доларів США; вартість внутрішньої ігрової валюти на обмінних ринках складала приблизно 0,0107 доларів США, що перевищило вартість єни та ліри [551]. Пізніше Дж. Нельсон проаналізував показники світового лідера серед MMOG World of Warcraft, які виявилися не менш вражаючими: вартість предметів гри

на сірому ринку за даними на червень 2009 року коливалася від 18,75 до 69,99 доларів США; вартість ігрового акаунту в той самий період часу сягала 717 доларів США [645].

Проведене у 2011 р. в США опитування виявило, що середній користувач Інтернету має понад 37 000 доларів США у незахищеному цифровому майні [624]. У 2013 р. валовий внутрішній продукт універсального всесвіту Second Life склав 600 млн. доларів США, що вивело його у всесвітній топ-25 націй [566]. За даними на 2017 р. ігрова індустрія згенерувала 108,4 млрд. доларів США прибутку, з яких 59, 2 млрд. припадає на мобільні ігри, 33 млрд. – на комп'ютерні, при цьому більша частина цих сум витрачається на придбання внутрішньоігрових предметів [696]. У 2019 р. загальний дохід від ігрової індустрії у світі склав 145,7 млрд. доларів США [78], а за підсумками 2020 р. загальний дохід від ігрової індустрії склав 174,9 млрд. доларів США, що на 19,6% більше, ніж у попередньому році [96]. Тобто ринок ігрової індустрії невинно зростає.

Ще більш вражаючою є поведінка гравців, що свідчить про їх надзвичайну залученість у гру та важливість того, що в ній відбувається. Так, у Південній Кореї у 2005 році чоловік помер від серцевого нападу, оскільки провів понад 50 годин, граючи в онлайн гру Starcraft [669]. Другий приклад залежності від онлайн ігор пов'язаний з подружжям, які так захопилися грою, що дитина, яку вони залишили без нагляду, померла від голоду [670]. У Китаї у 2005 році чоловік вбив іншого гравця за те, що той продав за 871 долар США його віртуальний меч, який чоловік йому попередньо позичив [490].

Отже, очевидною є наявність цінності у предметів віртуальних світів та ігрових акаунтів, оскільки на них існує попит, і люди вкладають вагому працю у створення предметів, що є для них важливими. Якщо ж існують певні об'єкти, які мають цінність та з приводу яких складаються відносини, очевидною є необхідність їх правового регулювання. Виникає лише питання, за допомогою яких правових інструментів це регулювання може бути забезпечено. Найпоширенішим підходом до вирішення цього питання є пропозиція визнати

право так званої віртуальної власності стосовно таких об'єктів. При цьому почавшись з предметів онлайнових ігор та ігрових акаунтів, поняття віртуальної власності поступово поширилось і на інші види віртуальних активів. Сьогодні під віртуальною власністю розуміють не лише внутрішньоігрові об'єкти та аватари, але й доменні імена, URL-адреси, електронні книги, квитки, email-акаунти, акаунти (профілі) у соціальних мережах, веб-сайти, чати, банківські акаунти, криптовалюти тощо [579, с. 148-160].

Серед дослідників «віртуальних світів» та цифрового майна можна виділити прихильників двох позицій. Перші вважають, що на ігрові предмети та акаунти слід поширювати режим так званої віртуальної власності (Гр. Ластовка та Д. Хантер, Дж. Фейрфілд, Д. Шелдон) [579, с. 1-73], інші зазначають, що визнавати право віртуальної власності на ігрові предмети це погана ідея, і варто обмежитись поняттям «віртуальні ресурси» та використовувати інші наявні механізми захисту прав гравців, ніж положення права власності (Дж. Нельсон) [645]. Зустрічаються також пропозиції не витрачати час на вирішення питання, чи слід поділяти все цифрове майно на «власність» та «не власність», а зосередитись на вирішенні в кожному конкретному випадку конкретних питань, наприклад, чи може певне цифрове майно успадковуватись чи ні (Д. Хортон) [594].

Необхідність поширення режиму віртуальної власності на предмети віртуальних світів дослідники аргументують, зокрема, тим, що є нагальна потреба забезпечити захист користувачів від крадіжки їхньої віртуальної власності третіми особами як у грі, так і за її межами [579]. У якості аргументу на користь того, що до цифрових активів потрібно ставитись як до власності, наводиться також той факт, що такі активи купуються та продаються за реальні гроші [611, с. 51]. Як слушно зазначають Гр. Ластовка та Д. Хантер, по суті між власністю реального світу та власністю віртуальних світів є не так багато відмінностей, а тому неможливо просто ігнорувати майновий інтерес у цифрових активах лише тому, що вони не є «реальними» [611, с. 30].

Дж. Фейрфілд у своєму дослідженні 2005 року зазначає, що США залишається осторонь, не враховуючи останніх тенденцій у сфері визнання та захисту віртуальної власності. Він згадує про досвід Китаю, Тайваню та Кореї, які вже давно спрямовують зусилля на впровадження режиму віртуальної власності щодо цифрового майна. Так, у Тайвані з 2001 року Міністерством юстиції офіційно встановлено, що віртуальні об'єкти є власністю, можуть відчужуватися та передаватися третім особам, що дії з такими об'єктами або акаунтами підпадають під положення, що стосуються права власності, та що крадіжка такої власності карається відповідно до кримінального законодавства. Відповідно до визначених правил вважається, що акаунти та ігрові цінності зберігаються як електромагнітні записи на ігровому сервері. Власник акаунту уповноважений контролювати акаунт та ціннісні електромагнітні записи, щоб мати можливість вільно продавати або передавати їх. Незважаючи на те, що такі акаунти та цінності є віртуальними, вони мають майнову цінність у реальному світі. Гравці можуть приймати участь в аукціонах або передавати їх онлайн. Визначається, що акаунти та віртуальні цінності є такими самими як власність у реальному світі, тому немає причин не вважати акаунти та віртуальні цінності незахищеними від крадіжки або шахрайства кримінальним законом [579].

Актуальність проблематики підсилюється наявністю судових кейсів з питань права власності на віртуальне майно. Так, у справі *Li Hongchen v. Beijing Arctic Ice Technology Development Co* «житель» віртуального світу заявив свої вимоги проти розробника онлайн середи, оскільки його віртуальна власність була захоплена хакером [607]. Суд першої інстанції зобов'язав провайдера повернути власність її повноважному власнику, і це рішення було підтримано апеляційним судом [607]. Підкреслимо, що у цій справі суд захистив окреме право власника – право контролювати власність та захищати її від всього світу, не тільки від особи, яка вчинила порушення [579].

Зазначимо, що такий підхід суду в Китаї не дивує з урахуванням того, як розвинута у цій країні індустрія онлайн ігор та віртуальної власності. За даними

на 2004 рік у Китаї нараховувалося більше 1000 спеціалістів, які заробляли на життя виключно продажом віртуального майна [692].

В основу концепції віртуальної власності покладене припущення, що по-перше, деякі об'єкти у віртуальному просторі цілком схожі з об'єктами у фізичному світі і, по-друге, що інтелектуальна власність є відмінною від віртуальної власності, і слід запобігти зловживанням носіїв прав інтелектуальної власності, які перешкоджають виникненню прав віртуальної власності, посилаючись на ліцензійну угоду з кінцевим користувачем (End User License Agreement - EULA). Разом із тим, на думку дослідників, до віртуальної власності цілком може бути застосована загальна теорія власності з урахуванням властивостей кіберпростору [579].

В обґрунтування своєї позиції прихильники закріплення режиму віртуальної власності щодо цифрових активів звертаються до трьох ключових теорій права власності: трудова теорія Дж. Локка [158], вчення утилітаризму Дж. Бентама [30], філософія свободи особистості Г. Гегеля [60].

Обґрунтування можливості поширення режиму власності на віртуальне майно за допомогою теорії Дж. Локка зводиться до того, що гравці, витрачаючи значну частину свого часу та зусиль, фактично вкладають свою працю у створення віртуальних об'єктів. У якості яскравого прикладу наводиться можливість гравця самостійно добути залізну руду та викувати меч, який стає власністю гравця завдяки фактично самостійному створенню. Такий підхід, між іншим, викликає заперечення у зв'язку з тим, що тут протиставляються праця окремого гравця та творця віртуального світу. Виникають питання, чи можна вважати такі дії зі створення меча власною працею гравця, адже можливість добувати руду, кувати меч тощо надається гравцю завдяки програмному коду. Критиками такого підходу проводяться аналогії з ситуацією, коли стакан томатного соку виливається в океан – океан при цьому не перетворюється на томатний сік та не стає власністю того, хто вилив сік. Але прихильники теорії Дж. Локка заперечують, посилаючись на те, що гравці не вимагають визнання за ними прав власності на весь віртуальний світ, а вимога надати їм права на окремі

маленькі частки, такі як замок чи меч, є цілком легітимними, оскільки саме труд гравця створив значну частину цінності цієї віртуальної речі [611, с. 1-73].

Ставлячись до цього підходу з вагомою долею скептицизму, не можемо не зазначити, що з урахуванням наведених вище цифр щодо кількості людей, залучених в онлайніві ігри та кількості часу, який вони проводять у грі, вкладаючи свої зусилля у створення віртуальних речей, ця теорія не позбавлена раціонального зерна. Як зазначає Д. Шелдон, для того, щоб аватар у грі World of Warcraft досяг вищого рівня, середньому учаснику необхідно провести у грі понад 350 годин, що є еквівалентом дев'яти тижнів роботи при повній занятості. Отже, отримання цінних предметів в онлайн іграх та аватарів високого рівня потребує значного вкладу праці [673, с. 761].

Проти скептичних зауважень про те, що ігри не можна прирівнювати до роботи, прихильники цієї теорії наводять приклади з гравцями у реальному світі, які заробляють великі гонорари фактично граючи у гру. Крім того, дослідники заявляють, що психологічно учасники дійсно сприймають віртуальні предмети як свою власність. Про це свідчить той факт, що учасники не лише здійснюють своє право виключати інших від користування належними їм речами завдяки механізмам гри, але й звертаються до суду з вимогами проти інших осіб, які порушують їх права на віртуальні предмети [673, с. 761]. Зазначимо, що тут убачається відсилка до однієї з найбільш ґрунтовних теоретичних характеристик власності – ставлення до речі як до своєї, при тому що всі інші ставляться до неї як до чужої [9, с. 19-21].

Теорія утилітаризму Дж. Бентама спрямована на обґрунтування інституту приватної власності. Ідея зводиться до того, що право приватної власності повинно виникати тоді, коли загальний ефект від його виникнення буде мати наслідком підвищення загальної корисності або соціального добробуту. Стосовно віртуальної власності це може бути неочевидним, оскільки на відміну від створення, скажімо, нової будівлі у реальному світі, створення нового аватару або віртуального меча на перший погляд не має очевидної цінності для суспільства. Однак, з урахуванням кількості часу та грошей, які інвестуються у

віртуальні предмети, для людей віртуальні об'єкти, що вони створюють, мають досить високу цінність. З точки зору теорії утилітаризму, суспільне благо складається з індивідуальних благ. Оскільки ж мільйони людей вкладають свій труд у створення цінних об'єктів у віртуальних світах, є підстави для визнання права власності, заснованого на цінності транзакцій для індивідуальних користувачів. Отже, навіть з такої вузької точки зору на соціальну корисність аватарів та віртуальних активів, утилітаризм дає підстави вважати ці об'єкти власністю [611, с. 1-73].

Основною ідеєю теорії Г. Гегеля щодо власності є концепція власності як продовження особистості [60]. У якості найпростішого прикладу, що ілюструє цей підхід наводиться приклад з обручкою – цей предмет є не просто об'єктом права власності людини, він тісно пов'язаний із відчуттям нею себе. Як наслідок, навіть за відсутності інших обґрунтувань для наділення правом власності щодо таких об'єктів, теорія особистості дає підстави для визнання права власності на них. Стосовно віртуальних об'єктів ця теорія є цілком застосовною, оскільки, по-перше, особливих відмінностей між накопиченням реальних та віртуальних цінностей не простежується, тому якщо теорія особистості дає підстави для визнання права власності на землю чи товари, вона так само дає підстави для визнання права власності на віртуальну землю та товари. Більш того, коли йдеться про аватар, теорія особистості навіть більш наявно підтверджує необхідність встановлення права власності на нього. Є добре відомим, що люди відчують зв'язок зі своїм ігровим аватаром і не як з річчю, а як з продовженням самих себе. Деякі користувачі навіть асоціюють себе більш зі своїми аватарами, ніж з їх реальними особистостями [551]. Тому якщо вважати, що право власності повинно виникати там, де людина відчуває продовження себе у речі, для віртуальних речей обґрунтування, запропоноване теорією особистості, є навіть більш очевидним, ніж для реальних [611, с. 48-49].

Кожна з наведених теорій піддається критиці противниками визнання права власності на віртуальні об'єкти. Так, Дж. Нельсон визначає два контраргументи проти обґрунтування права віртуальної власності за допомогою

теорії Дж. Локка. По-перше, він вказує, що теорія труда Локка стосується набуття права власності в реальному світі. Оскільки віртуальна власність не існує у природньому стані, вона не може набуватися на підставі положень теорії Локка. По-друге, він, посилаючись на судові кейси, стверджує, що суди США відмовились від спирання на теорію труда для обґрунтування підстав набуття права власності [645, с. 14]. Однак обидва наведені контраргументи не видаються достатньо ґрунтовними.

Дж. Нельсон зазначає, що ланцюжок прав власності повинен десь починатись, і теорія Локка визначає, що право власності починається, коли людство вперше змішує працю з об'єктом, що існує у природньому стані. Однак віртуальні ресурси не існують у природньому стані, вони вже були виділені з природи, оброблені трудом розробника [гри] і запропоновані користувачам для споживання, а тому теорія Локка тут незастосовна [645, с. 14]. Однак, Дж. Нельсон не бере до уваги той факт, що з часів Локка відбулися суттєві зміни у суспільному житті, і з появою віртуальних світів його теорія може бути застосована за аналогією.

Як слушно зазначає У. Ерланк, цілком вірогідно, що Локк адаптував би свою теорію до віртуальних світів. На його думку, розробник у рамках віртуального світу виступає як Бог, як творець усього віртуального світу та його ресурсів. У реальному світі Бог створює, наприклад, руду, але саме людина має можливість отримати право власності на ці ресурси. Розробник створює віртуальний світ саме за аналогією з реальним, і сам розробляє механізми, які дають користувачам можливість видобувати ресурси та привласнювати їх [574].

По-друге, позиція американських судів стосувалася двох конкретних кейсів, які для конкретних випадків встановлюють можливість чи неможливість виникнення права власності. Але це, по-перше, не враховує всіх можливих варіантів набуття права власності, по-друге, не враховує положення континентального права щодо набуття права власності, деякі з яких не суперечать теорії труда Локка. Тому наведені контраргументи вважаємо

незастосовними для спростування можливості застосування теорії труда Локка для обґрунтування концепції права віртуальної власності.

Проти утилітарної концепції може бути висунуто заперечення, що надання прав власності на певні віртуальні об'єкти певним користувачам зменшує добробут інших учасників гри і таким чином зменшує корисність для суспільства. Тому права віртуальної власності не можуть бути встановлені з позиції теорії утилітаризму. Однак це заперечення також легко оспорується: функція корисності прихильниками цієї теорії використовується для обґрунтування наявності права віртуальної власності, не для розподілення цих прав [611, с. 46].

Контраргументи проти теорії особистості зводяться до того, що за допомогою цієї теорії важко обґрунтувати можливість відчуження об'єктів права віртуальної власності, оскільки вони нерозривно пов'язані з власником. Однак, і у реальному світі допускається відчуження, скажімо, обручки, обговорюється навіть можливість відчуження деяких частин тіла, разом із тим, існують виключення стосовно відчуження деяких тілесних об'єктів [611, с. 49].

Таким чином, усі три нормативні теорії права власності надають підстави для визнання права власності на віртуальні активи. На думку Гр. Ластовки та Д. Хантера, немає жодної причини з точки зору традиційних теорій права власності не надавати віртуальній власності легального захисту [611, с. 49]. Незважаючи на можливе критичне ставлення до кожної з них, ця критика так само можлива і при застосуванні цих теорій до об'єктів реального світу.

Дж. Фейрфілд на обґрунтування віртуальної власності наводить додаткові аргументи. Він базує свою концепцію віртуальної власності на тому припущенні, що віртуальна власність має ті самі властивості, що й реальна, а отже, «мімікріє» характеристики реального світу. До таких характеристик Дж. Фейрфілд відносить конкурентоздатність, постійність (стійкість), взаємопов'язаність [579]. У фізичному світі конкурентоздатність дозволяє власникам усувати інших осіб від користування їхньою власністю. Так само і у віртуальному світі об'єкт віртуальної власності може знаходитись у володінні лише однієї особи.

Наприклад, ніхто крім власника інтернет-адреси не може постити контент за цією адресою (якщо одна особа володіє інтернет-адресою, інша не може розмістити веб-сайт за цією адресою; якщо одна особа володіє email-адресою, ніхто інший не може отримувати пошту на цю адресу). Як у фізичному, так і у віртуальному світі об'єкти та місця є постійними, стійкими. Віртуальна власність часто є стійкою – вона не зникає після кожного використання (коли власник email-акаунту вимикає комп'ютер, інформація з нього нікуди не зникає, вона зберігається на сервері провайдера). Нарешті, об'єкти у фізичному світі взаємопов'язані між собою та оточуючими їх людьми, так само і у віртуальному світі об'єкти можуть бути взаємопов'язаними, а також вони одночасно можуть використовуватися кількома людьми. Наприклад, цінність URL не лише в тому, що його власник може його контролювати, але й у тому, що інші люди можуть пов'язуватися з ним та використовувати його. Це може бути неможливо зробити без дозволу власника, але за згодою власника вони можуть взаємодіяти з його віртуальною власністю [579, с. 1053-1054].

Підхід Дж. Фейрфілда зазнав критики від Дж. Нельсона, який звинувачує Дж. Фейрфілда в тому, що він не розробив чіткого роз'яснення, як право власності повинне застосовуватися до віртуальних ресурсів. Дж. Нельсон зазначає, що як Гр. Ластовка та Д. Хантер, так і Дж. Фейрфілд лише пропонують поширити режим власності на віртуальні ресурси, але не визначають, як це повинно бути здійснено [645]. У свою чергу Дж. Нельсон, після проведення детального аналізу всіх можливих варіантів застосування положень права власності до вирішення проблем, що виникають з віртуальними об'єктами, дійшов висновку про те, що встановлення права власності на віртуальні ресурси це погана ідея. Він зазначає, що це не лише не забезпечить ефективного захисту прав користувачів, але й негативно вплине на ринок віртуальних ресурсів та знецінить вартість віртуальних світів, оскільки пов'язане з нормативним регулюванням. Дослідник пропонує використовувати інші наявні механізми для захисту прав користувачів. Наприклад, у випадку, якщо акаунт буде зламаний

хакером, використовувати закони щодо захисту приватності особи та вимагати відшкодування завданої втручанням в чужий акаунт шкоди [645, с. 34].

Однак така позиція викликає заперечення. Дж. Нельсон ілюструє можливість захисту прав на віртуальні ресурси прикладами з реального життя. Наприклад, у ситуації, коли люди проводять багато часу в парку біля свого дому, та докладають багато зусиль для покращення умов в цьому парку, вони все одно не можуть вимагати надання їм права власності на висаджені рослини або заперечувати проти рішення міста віддати землю під парком під будівництво [645, с.3]. Але з цим прикладом неможливо погодитись як з аргументом проти запровадження права власності на віртуальні активи, адже описана ситуація – це окремий випадок реального життя, який не враховує багато інших можливостей. Наприклад, можливості набути права власності на збудований самостійно будинок, незважаючи на те, що він збудований на землі, яка належала місту (оперуючи його термінологією, інакше кажучи – знаходилася у комунальній власності), але була виділена майбутньому власнику під будівництво тощо. Не враховує ця ситуація і проблем, що виникають у зв'язку з віртуальним майном, наприклад, як іншим чином, крім як за допомогою положень права власності, захистити користувачів від посягань на їхнє віртуальне майно, як забезпечити можливість їх продажу, передачі у користування, спадкування та багато інших [200, с. 78-82].

Деякі дослідники пропонують не зупинятися на вирішенні питання, чи слід вважати віртуальні активи власністю, а зосередитись на вирішенні конкретних проблем, пов'язаних із віртуальним майном. Так, Д. Хортон зазначає, що споживачам немає потреби доводити, що аватари, email та інші віртуальні ресурси є їхньою власністю для будь-яких цілей. Важливіше, на його думку, звузати задачу до вирішення питання, чи можуть ці активи успадковуватись. Він вважає, що, по-перше, це повинно оцінюватися суддями, виходячи з аналізу, чи дає компанія підстави споживачам вважати, що їх права можуть передаватися. І по-друге, він вказує на той факт, що не кожна неможливість передачі майна у спадок є дійсною лише тому, що вона закріплена у контракті [594, с. 1051].

Зазначимо, що обмеження прав користувачів положеннями контрактів дійсно є проблемою, і останнім часом суди вирішують дискусійні питання щодо віртуального майна на користь споживачів, але повернемося до цього питання пізніше. Д. Хортон також піддає критиці запропоновані Г. Ластовкою та Д. Хантером теорії для обґрунтування можливості визнання права власності на віртуальне майно [594, с. 1061-1062]. Дослідник зазначає, що у випадку визнання права власності на віртуальні активи, може виникнути багато питань, на які складно відповісти. Наприклад, чи потрібно буде фірмам виплачувати компенсацію своїм клієнтам кожного разу, коли вони вносять зміни у свої програми нагороджень (за кількість польотів, наприклад), чи їх сервери зламаються, чи вони приймуть рішення про припинення віртуального світу? Чи зможуть кредитори заявляти свої права на ігровий аватар? Як буде вирішуватися питання поділу віртуальних активів у випадку розлучення? [594, с. 1063].

Дійсно, усі вищевказані питання можуть виникати, більше того – вони вже виникають. Як зазначалося раніше, вже існують випадки, коли користувачі звертаються з позовами до суду з вимогами до розробників віртуальних світів, більш того, складається практика задоволення вимог користувачів з питань захисту належних їм віртуальних активів. Так само і у випадку звернення стягнення за вимогами кредиторів на віртуальне майно – вважаємо це цілком допустимим, якщо таке майно буде мати визначену ринкову вартість. Це стосується і поділу віртуального майна між подружжям. Отже, проблема не в тому, чи слід визнавати віртуальну власність чи ні, а в тому, щоб визначити її сутність та вирішити проблему розподілення прав між провайдерами/компаніями/розробниками та користувачами.

Перш за все, необхідно зупинитись на співвідношенні віртуальної та інтелектуальної власності та надати відповідь на питання, чи є між ними відмінності та чи існує потреба виділення окремої категорії – права віртуальної власності [637, с. 201-226].

Думки дослідників стосовно співвідношення права віртуальної власності та права інтелектуальної власності розходяться. Оскільки віртуальна власність

так само, як і інтелектуальна, є нематеріальною, вона досить часто змішується з інтелектуальною власністю [599, с. 288, 289]. У такому випадку первинні права володільців інтелектуальної власності та усі пов'язані з ними права регулюються ліцензійною угодою (EULA). Однак результатом такого підходу є обмеження прав віртуальної власності користувачів володільцями прав інтелектуальної власності. Саме це у значній мірі викликало до життя концепцію віртуальної власності. А отже, ідея полягає в тому, щоб розмежувати поняття інтелектуальної та віртуальної власності.

Інколи зустрічаються припущення, що інтелектуальна власність є складовою віртуальної власності, тобто що інтелектуальна власність є окремою категорією в рамках віртуальної власності. Так, Дж. Гонг групує віртуальну власність у чотири категорії: аватари, доменні імена, віртуальні рухомі речі та інтелектуальна власність [587, с. 80-119]. У вітчизняній науці існує також позиція, що інтелектуальна власність по суті є віртуальною власністю у реальному світі [124]. Так, О.І. Харитонova зазначає, що віртуальна власність може бути інтелектуальною, а може й не бути такою. Ведучи мову про віртуальну власність, на думку дослідниці, слід виходити з того, що вона за своєю природою є нематеріальною, як правило, є об'єктом авторського права і виникає у віртуальному середовищі. Застереження про те, що віртуальна власність є, як правило, об'єктом авторського права, свідчить про можливість розподілу всіх об'єктів віртуальної власності на такі, що є об'єктами права інтелектуальної власності і такі, що ними не є [124, с. 222].

Але видається, що змішувати поняття інтелектуальної та віртуальної власності не варто. Особливо не варто переносити поняття віртуальності у реальний світ, оскільки воно існує якраз для відмежування об'єктів, які існують не в матеріальному світі, а у віртуальній реальності.

Як зазначає Дж. Фейрфілд, онлайн ресурси не мають нічого спільного з інтелектуальною власністю. Навпаки, ці ресурси були розроблені, щоб мати однакові характеристики з реальними рухомими речами. Цей факт робить саме положення про право власності очевидним джерелом регулювання таких

ресурсів [579]. Позиція Дж. Фейрфілда отримала підтримку у численних наступних дослідженнях. Ч. Блейзер зазначає, що єдина схожість між віртуальною та інтелектуальною власністю полягає в тому, що і та, і інша стосується нематеріальних інтересів, однак на цьому їх схожість закінчується [484, с. 140].

З метою підкреслення відмінностей інтелектуальної та віртуальної власності, Ч. Блейзер аналізує запропоновані Дж. Фейрфілдом та ним самим ознаки віртуальної власності. Так, конкурентоздатність об'єктів віртуальної власності, на думку Ч. Блейзера, є принциповою відмінністю між віртуальною та інтелектуальною власністю. (Нагадаємо, що під конкурентоздатністю тут розуміється така властивість об'єкту, за якої він може в конкретний час контролюватися однією особою – наприклад, користуючись email-адресою, користувач виключає усіх інших осіб від доступу до неї). Інтелектуальна власність є не лише нематеріальною, але й неконкурентоздатною. Наприклад, слухаючи пісню, що збережена у MP3 форматі, слухач жодним чином не обмежує можливостей інших осіб слухати ту саму пісню. Обмеження у використанні інтелектуальної власності виникають не з властивості конкурентоздатності, а з виняткових прав, забезпечених законом. Таким чином, найпростішим та найефективнішим способом відмежування віртуальної та інтелектуальної власності є визначення, чи є власність конкурентоздатною за природою, чи лише захищеною винятковими правами (при цьому автор зауважує, що сама по собі конкурентоздатність не дає достатніх підстав для характеристики об'єкта як віртуальної власності, деякі форми віртуальної власності є «напівконкурентоздатними») [484, с. 143].

Ще одна ознака віртуальної власності також спрямована на відмежування віртуальної та інтелектуальної власності. Стійкість – це властивість традиційної власності, якої часто не вистачає нематеріальним об'єктам. Наприклад, мелодія є постійною (стійкою) лише поки вона звучить. Мелодія захищається правом інтелектуальної власності лише після того, як фіксується на матеріальному носії, який, у той же час, є об'єктом права традиційної (приватної) власності. Отже,

інтелектуальна власність характеризується як нематеріальна та нестійка. Навпаки, віртуальна власність, незважаючи на свою нематеріальність, є стійкою (постійною). Наприклад, користувач, який користується поштовим сервісом, небезпідставно очікує, що його електронні листи зберігаються місяцями, навіть якщо він користується акаунтом лише кілька хвилин на день [484, с. 144-145].

Необхідність відмежування віртуальної та інтелектуальної власності може бути простежена завдяки аналізу кейсу *Dorel v Arel*, проведеному Дж. Морінджело. У справі йшлося про звернення стягнення кредиторами на доменне ім'я. Проблема, яка виникла, стосувалася того, що при підході, коли доменне ім'я захищається положеннями про торгівельну марку, воно є нерозривно пов'язаним із діловою репутацією компанії і в такому вигляді не представляє інтересу для кредиторів. З іншого боку, якщо доменне ім'я розглядати як окремий об'єкт віртуальної власності, воно набуває цінності, оскільки існує як самостійний об'єкт, який може бути відчужений за істотну суму грошей [630]. Не зупиняючись тут на відмінностях англо-американського та українського права, відзначимо лише, що в деяких випадках важливо кваліфікувати об'єкти саме як віртуальну власність та не змішувати поняття віртуальної власності з інтелектуальною [243].

Зазначені ознаки покладаються зарубіжними дослідниками і у визначення поняття віртуальної власності (звернімо увагу, що поняття «власність» тут використовується у значенні «майно», тобто об'єкта відносин). Так, на думку Дж. Фейрфілда, віртуальна власність за своєю суттю є своєрідним кодом, який був розроблений «діяти більш як земля або рухомість, ніж ідеї». Код може вважатися віртуальною власністю, якщо він відповідає трьом вже згадуваним характеристикам: конкурентоздатність, стійкість (постійність), взаємопов'язаність [579, с. 1049]. Власне визначення поняття віртуальної власності пропонує у своєму дослідженні Ч. Блейзер. На його думку, віртуальна власність – це стійкий комп'ютерний код, який зберігається не віддаленій ресурсній системі, де одній чи більше особам надаються повноваження контролювати комп'ютерний код, у тому числі відстороняти усіх інших осіб

[484, с. 141]. До характеристик коду, що дозволяють вважати його віртуальною власністю, запропонованим Дж. Фейрфілдом, Ч. Блейзер пропонує додати ще дві ознаки: наявність вторинного ринку та цінності, доданої користувачем [484, с. 142]. Гр. Ластовка та Д. Хантер, характеризуючи віртуальну власність в онлайнових іграх, розглядають її як записи у базі даних, розташовані на сервері, які дозволяють комп'ютерному монітору учасника відображати картинки, які вже присутні у програмному забезпеченні [611, с. 40]. Схоже із запропонованим Дж. Фейрфілдом визначення пропонує ДаКунха: віртуальна власність – це програмний код, розроблений поводитися як та мати якості фізичних, належних матеріальному світу, рухомих речей або часток реальності [561, с. 35-72].

Наведені визначення повертають нас до зроблених раніше висновків щодо необхідності виділення на цьому етапі розвитку суспільства окремої категорії об'єктів цивільних прав – цифрових даних, які є інформацією лише за формою, але не за змістом (детальніше про це див. підрозділ 2.2.1). Такі дані по суті є сукупністю символів, не призначених для обробки з метою перетворення на знання. Ринкова цінність таких об'єктів визначається не класичними властивостями інформації як об'єкту цивільних прав, а суто попитом на них. Цифрові дані мають свої специфічні властивості, які є дуже схожими з властивостями реальних об'єктів права власності, що дає підстави вважати їх особливого роду безтілесними речами – цифровими речами, або квазіречами. До їх ознак можна віднести: нематеріальність; стійкість та визначеність; економічну цінність; відчужуваність; виключність; неможливість або обмежену можливість копіювання; квазіабсолютний характер; можливість знищення. Аналіз, проведений у підрозділі 2.2.1, виявив, що на цифрові дані цілком допустимим є поширення режиму права власності, адже тенденції сучасного цивільного обігу вимагають розширення концепції права власності, що пропонується робити або шляхом розширення кола об'єктів права власності, або шляхом більш широкого розуміння самого права власності як загальної категорії, що охоплює «традиційне» право власності на речі та право власності на нематеріальні майнові об'єкти. Специфіка цих об'єктів визначає особливості змісту,

здійснення, підстав виникнення та припинення відносин власності, що виникають стосовно таких об'єктів. Тому доцільним є виділення особливого виду права власності – права віртуальної власності, специфіка якої визначатиметься властивостями її об'єктів. Отже, право віртуальної власності можна визначити як специфічний вид права власності, об'єктом якого є цифрові активи (цифрові дані/цифрові квазіречі, віртуальне майно).

Виникнення права віртуальної власності потрібно пов'язувати зі створенням/отриманням користувачем веб-платформи цифрових активів [197, с. 1049]. Це може бути акаунт, аватар та інші ігрові предмети в мультикористувацькій грі, криптовалюта, акаунт у соціальній мережі, доменне ім'я, email-адреса та інші цифрові об'єкти, що відповідають визначеним ознакам. Варто зазначити, що віртуальні предмети, які є об'єктами віртуальної власності, є лише різновидом цифрових об'єктів [651, с. 148]. Тобто не всі цифрові об'єкти є віртуальною власністю, а лише ті, що мають визначені характеристики.

Специфіка права віртуальної власності полягає в тому, що абсолютність характеру повноважень власника проявляється лише у відносинах із третіми особами. Тобто при встановленні права віртуальної власності виникає два види правовідносин: перший – між власником віртуального майна та третіми особами, у яких повноваження власника мають абсолютний характер, другий – між власником віртуального майна та провайдером, у яких обсяг повноважень власника може бути обмежений інтересами розробника/володільця платформи. Наприклад, у випадку, якщо оператор ігри або соціальної мережі прийме рішення про те, що гра або соціальна мережа припинить своє існування, це буде підставою припинення права віртуальної власності без додаткових відшкодувань користувачам. Крім того, можливості власника віртуального майна визначатимуться особливостями тієї чи іншої платформи, оскільки її специфіка може унеможливити певні дії користувачів. Такий підхід у цілому не суперечить українській концепції права власності, оскільки незважаючи на абсолютний характер традиційного права власності, воно може бути обмежене у визначених випадках. Додаткового обґрунтування можливості існування

віртуальної власності надає конструкція довірчої власності. Адже в рамках відносин довірчої власності довірчий власник також володіє правоможностями власника у відносинах із третіми особами, але його відносини з установником довірчої власності будуть відрізнятись. Наприклад, зміст повноважень довірчого власника визначається домовленістю з установником довірчої власності та може бути ним обмежений [201, с. 37-42].

Аналізуючи правову природу права віртуальної власності з точки зору дуалістичної концепції зобов'язальних та речових прав, У. Ерланк зазначає, що право віртуальної власності слід вважати речовим правом. Обґрунтовує це твердження він крізь призму принципів речових прав. У. Ерланк стверджує, що до права віртуальної власності цілком застосовні принципи речових прав реального світу, такі як принцип абсолютності, публічності, унікальності, відчужуваності. Так, принцип абсолютності є застосовним до віртуального майна, оскільки користувачі схильні захищати своє віртуальне майно від третіх осіб та забороняти їм втручання в їхню власність. У віртуальних світах це можливо навіть за допомогою програмного коду, який дозволяє гравцям зробити фізично неможливим доступ третіх осіб до їх віртуального майна. Принципу публічності віртуальна власність відповідає тому, що віртуальне майно так чи інакше реєструється за користувачем. Принцип унікальності також проявляється в тому, що усі віртуальні предмети специфікуються у базі даних. Принцип відчужуваності означає, що віртуальні предмети у більшості випадків є такими, що відділяються від загальної маси віртуального майна та можуть самостійно відчужуватись. Однак тут можуть бути виключення – наприклад, іноді володіння певним майном у віртуальному світі прив'язується до конкретного аватара, тоді його відчуження є можливим лише шляхом відчуження усього аватара. Єдиним принципом, який на сьогодні є незастосовним до віртуальної власності, на думку У. Ерланка, є принцип *numerus clausus*, оскільки на сьогодні єдиною підставою виникнення права віртуальної власності є договір [574, с. 158-164]. Однак варто зазначити, що останнім часом цей принцип речового права піддається критиці. Дослідники зазначають, що в умовах європеїзації права необхідно

впроваджувати концепцію сутнісного (функціонального) розуміння речових прав, формувати збалансоване співвідношення закритого (*numerosus clausus*) та відкритого (*numerosus apertus*) переліку речових прав. Актуальним визнається системне впровадження у вітчизняне право принципу відкритого переліку речових прав, відповідно до якого вноситься у державний реєстр мають не лише речові права визначені законом, але й інші права тієї самої природи, навіть якщо вони не визначені в законі як речові права [163, с. 39-54].

Отже, право віртуальної власності цілком відповідає принципам речових прав. Однак тут потрібно враховувати наявність зобов'язального елемента (який проявляється у відносинах користувачів із провайдерами), тобто можна вважати право віртуальної власності речово-зобов'язальним за своєю правовою природою.

Важливою задачею в межах відносин віртуальної власності є недопущення безпідставного звуження повноважень власників віртуального майна розробниками платформ. Це може розглядатись як зловживання провайдерами своїми правами та прийматись судом за основу при визнанні певних положень угод між провайдерами та користувачами недійсними.

Ця проблема відсилає до запропонованого П. Палкою поняття цифрової сили (*digital force*). «Цифровою силою» він називає наявність фактичної можливості втручатись у чиєсь цифрове володіння (володіння цифровими об'єктами) чи цифрову присутність (присутність на певній платформі завдяки реєстрації та автентифікації, тобто створення акаунту і отримання доступу до платформи). (Платформи він розуміє як кіберпростір, відповідно, присутність у цьому просторі є цифровою присутністю) [651, с. 171-172]. Надаючи доступ користувачам до своїх платформ, їхні володільці одночасно розробляють певні правила поведінки, які закріплюють в умовах сервісу (*Terms of Service*), що розглядаються як своєрідний контракт. Хоча, на думку П. Палки, вони не завжди є контрактом по своїй природі, оскільки в них часто не міститься жодних зобов'язань провайдерів щодо надання послуг або надання їх у конкретному вигляді. Такі *Terms of Service* більше схожі на правила, які власники приватних

просторів розробляють для них. Перелік забороненої поведінки в них не вичерпний, вони не містять жодних обмежень для провайдерів з питань застосування ними «цифрової сили», більшість компаній просто залишають за собою право змінювати об'єкти та видаляти акаунти користувачів з будь-яких причин та без зазначення причин [651, с. 174] (детальніше про Terms of Service див. підрозділ 3.1).

Отже, Terms of Service визначають повноваження володільців платформ та дозволяють останнім застосування «цифрової сили», тобто можливості позбавити користувача належних йому віртуальних предметів або взагалі видалити його акаунт, частіше за все, без будь-яких обмежень. Це наводить на думку, що такі відносини *de facto* не є приватними, по суті вони будуються по вертикалі. Оскільки провайдери мають право в односторонньому порядку розробляти, інтерпретувати та змінювати Terms of Service, правила поведінки і сам код гри, а також застосовувати «цифрову силу» для забезпечення своїх можливостей, вони багато в чому нагадують державу, а не приватного власника. Вони мають практично необмежені права стосовно користувачів. І це, по суті, є новим типом нерівності, що викликає питання, чи не потрібно тут втручання закону для забезпечення захисту інтересів слабкішого [651, с. 176].

П. Палка проводить аналогію цієї нерівності між користувачами та провайдерами з трудовими відносинами або відносинами за участі споживачів. У випадках, коли одна сторона приватних відносин *фактично* має набагато більше повноважень (тобто відносини фактично є вертикальними), закріпленої законом рівності недостатньо для забезпечення реальної рівності. Тому в таких випадках фактично слабкішій стороні надається більше прав або договірна свобода обмежується в більшому ступені, ніж у стандартних випадках. Цей «принцип захисту слабкішої сторони» закріплений у законодавствах практично всіх країн. Він також є одним з семи базових принципів приватного права ЄС, який суди зобов'язані приймати до уваги під час розгляду справ [651, с. 210].

Слід зазначити, що останнім часом суди дійсно йдуть шляхом надання більшого ступеня захисту користувачам, незважаючи на умови Terms of Service,

навіть при тому, що останні частіше за все розуміються як контракти, що зв'язують сторони та повинні застосовуватись преференційно перед законом. Наприклад, як зазначалось раніше, у нещодавніх справах щодо акаунтів користувачів Facebook та Yahoo! суд, незважаючи на положення Terms of Service про можливість заборони доступу до акаунту та видалення акаунту у випадку смерті користувача, зобов'язав провайдерів надати доступ родичам померлих осіб [652]. Отже, суди йдуть шляхом обмеження «цифрової сили» провайдерів [228].

Виходячи з принципу захисту слабкішої сторони відносин, П. Палка пропонує обмежити повноваження провайдерів застосовувати «цифрову силу» (тобто видаляти акаунти або позбавляти користувачів належних їм предметів) лише у випадках, перелічених у Terms of Service (а не з будь-яких причин та без зазначення причин). Санкції у вигляді блокування акаунту (і як наслідок, видалення усіх віртуальних предметів) провайдер повинен мати право застосовувати лише за порушення, визначені в умовах користування. Це має надати користувачам більшої впевненості, оскільки вони будуть розуміти, що допоки вони поведуться належним чином, їхні віртуальні предмети у безпеці [651, с. 215].

Таким чином, дослідник пропонує розробку так званого «права користувачів» (user law) за аналогією з правами споживачів чи трудовими правами, яке буде допускати втручання законодавця для забезпечення балансу у фактичній нерівності в цифрових відносинах. З цією метою він пропонує зобов'язати провайдерів дозволити державі або громадянському суспільству використовувати штучний інтелект (ботів) для тестування платформ. Це дозволить перевірити, чи слідуєть провайдери розробленим ними правилам, якщо виникне така необхідність [651, с. 218].

Отже, категорія віртуальної власності була запропонована з метою захисту прав користувачів на віртуальне майно. Але неминуче виникає питання щодо прав провайдерів/розробників віртуальних світів, платформ тощо. Нагальною є проблема забезпечення балансу інтересів між цими двома категоріями суб'єктів.

Позиції дослідників з вказаного питання також різняться. Так, Дж. Нельсон виступає на захист розробників віртуальних світів та проти надання користувачам прав віртуальної власності на внутрішньоігрові предмети. Він вказує, що віртуальні світи створюються розробниками роками, вони вкладають у їх розробку багато зусиль. Надання прав віртуальної власності користувачам неминуче призведе до зменшення повноважень розробників щодо створених ними об'єктів, що є несправедливим [645, с. 34]. У свою чергу, Дж. Фейрфілд зазначає, що сьогодні вже неможливо обійтися закріпленням прав на віртуальні ресурси лише за розробниками віртуальних світів. Останнім часом кількість заяв про крадіжки віртуальних предметів збільшується. У Південній Кореї протягом року поліція отримала більше 22 000 заяв про крадіжки віртуальних об'єктів. І проблема полягає в тому, що розробники віртуальних світів не мають достатніх інструментів для впливу на порушників. Навіть якщо розробник віртуального світу має підставу для подання позову проти правопорушника, у нього недостатньо стимулів для подання такого позову. По-перше, оператор віртуального світу нічого не втрачає, оскільки відбувся лише перехід віртуального предмету від одного користувача до іншого. По-друге, подання позовів проти хакерів може привернути увагу користувачів на недоліки системи захисту, через які їхні акаунти можуть бути зламані, а це потягне контрактну відповідальність розробника. Таким чином користувачі, якщо не визнати наявності в них права віртуальної власності на належні їм предмети, залишаються без належного відшкодування [579, с. 1081].

Одним із варіантів вирішення проблеми забезпечення прав як розробників віртуальних світів, так і користувачів, є розрізнення різних рівнів «власності» в рамках віртуального світу. Так, С. Абрамович пропонує розрізняти три рівні «власності» у віртуальних світах. Перший рівень – це сам віртуальний світ, який по суті є комп'ютерним кодом, що захищається правом інтелектуальної власності. Другий рівень – це предмети всередині віртуального світу, такі як аватари, мечі, одяг, будівлі тощо, що є аналогами об'єктів права власності у реальному світі. Третій рівень – це внутрішньоігрові предмети, які одночасно є

об'єктом інтелектуальної власності. Наприклад, віртуальна книга є одночасно фізичним об'єктом та її зміст є об'єктом права інтелектуальної власності; розроблена дизайнером лінія одягу у віртуальному світі є одночасно фізичним об'єктом, але дизайн цього одягу є захищеним правом інтелектуальної власності. Цей приклад може також застосовуватися для розрізнення прав інтелектуальної власності, які розробник має на створений ним об'єкт, зміст та програмне забезпечення для віртуального світу, та інших прав, які одночасно можуть мати гравці на внутрішньоігрові предмети, які втілюють фізичні об'єкти [473].

Вказаний підхід є слушним для обґрунтування можливості співіснування віртуальної власності користувачів та прав операторів віртуальних світів чи інших веб-платформ. Право віртуальної власності на віртуальне майно повинно співвідноситись із правом інтелектуальної власності операторів/розробників так само, як право власності у фізичному світі співвідноситься з правом інтелектуальної власності у фізичному світі. Тобто наявність прав віртуальної власності жодним чином не впливатиме на права інтелектуальної власності, втілені у віртуальних предметах. Так само як і відчуження об'єкта права віртуальної власності не означатиме переходу прав інтелектуальної власності до іншої особи (як у випадку з одягом).

Специфіка змісту права віртуальної власності, як зазначалось, також визначається її об'єктом. Якщо розглядати зміст віртуальної власності крізь призму «тріади правоможностей», деякі з них будуть мати свої особливості. Наприклад, правоможність володіння, яка припускає фактичне господарювання особи над річчю, стосовно віртуальної власності набуває своєї специфіки. Як зазначає П. Палка, тут може бути два варіанти: простіший та складніший. У простішому випадку об'єкт віртуальної власності зберігається на пристрої власника (у комп'ютері чи ноутбуку тощо). У такому випадку власник самостійно контролює пристрій, інформаційну систему і має фактичну можливість користуватися об'єктом віртуальної власності, змінювати його, видаляти тощо. Для того, щоб хтось інший позбавив особу такого цифрового володіння необхідно або фізично відібрати пристрій, або проникнути у пристрій

через Інтернет. У складнішому ж випадку завдяки архітектурі інформаційної системи більше ніж одна особа мають фактичний контроль щодо цифрового об'єкту. Наприклад, файл, завантажений у хмару, одночасно контролюється користувачем та провайдером. Користувачеві для контролю цього об'єкту необхідно мати дозвіл доступу, який надається провайдером. Але провайдери в той самий час також можуть користуватися цим об'єктом, змінювати його або видалити. Вони не роблять цього тому що, по-перше, взяли на себе обов'язок не торкатися цих об'єктів, по-друге, якщо вони будуть вчиняти певні дії щодо таких об'єктів, це підірве довіру інших користувачів, і провайдер у кінцевому підсумку втратить своїх клієнтів, які перейдуть до іншого провайдера. Однак, тим не менш, хости фактично володіють цими об'єктами. В цьому сенсі цифрове володіння на відміну від традиційного не є ексклюзивним – кілька осіб можуть володіти об'єктом одночасно (тобто мати контроль над цим об'єктом). Так само і у випадку з провайдерами віртуальних світів або соціальних мереж – вони також володіють об'єктами віртуальної власності одночасно із користувачами. Однак, на відміну від хмарних серверів, оператори віртуальних світів, наприклад, не беруть на себе обов'язок забезпечувати збереження віртуальних предметів, навпаки, вони залишають за собою право змінювати або видаляти їх. І в тому стані, в якому закон існує сьогодні, права віртуальних власників залишаються без інструментів захисту. Єдиною можливістю забезпечити цей захист є визначення, що дозволяється робити провайдерам [651, с. 160-161].

Із вказаного аналізу, проведеного П. Палкою стає очевидним той факт, що правоможність користування у конструкції віртуальної власності також має свою специфіку. Д. Шелдон зазначає, що на сьогодні право користування віртуальними предметами, що надається користувачам ліцензійною угодою є суттєво обмеженим порівняно з правом користування матеріальною річчю. На додаток до обмежень, що забезпечуються кодом, ліцензійна угода обмежує користувачів дозволянням лише визначеної поведінки [673, с. 764].

Отже, якщо в рамках традиційних відносин власності власник своїми власними діями задовольняє свої інтереси, що дозволяє характеризувати їх як

речові, специфіка відносин віртуальної власності визначається зобов'язанням між провайдером та користувачем. Тому що з одного боку власник може самостійно користуватися своєю віртуальною власністю та задовольняти свої інтереси без допомоги інших осіб, але для того, щоб він міг здійснювати цю правоможність, попередньо вона повинна бути надана провайдером, який повинен постійно забезпечувати доступ власника до належного йому об'єкта з метою користування ним. Це знову ж таки повертає до питання про те, що право віртуальної власності має речово-зобов'язальну природу.

Правоможність розпорядження у конструкції віртуальної власності також матиме свою специфіку, оскільки можливість розпорядження віртуальним майном буде залежати від особливостей платформи та деяких інших факторів. Іноді відчуження об'єкту віртуальної власності може бути технічно неможливим. У інших випадках неможливість відчуження може бути обумовлена соціальними причинами (П. Палка наводить приклад із відчуження акаунту в Твітері, що належить, наприклад, Дональду Трампу, без повідомлення про це користувачів [651, с. 219]). Очевидно, такі випадки можуть мати шкідливі наслідки для суспільства. Але у цілому негативно оцінюється ситуація, що склалася на сьогодні, коли правоможність розпорядження віртуальним майном обмежується умовами користування тієї чи іншої платформи. Наприклад, у багатьох мультикористувацьких іграх передбачається своєрідний внутрішній ринок, де гравці мають право відчужувати предмети гри за внутрішньоігрову або реальну валюту. Разом із тим, відчуження або обмін акаунтами або відчуження ігрових предметів за межами гри забороняється. У цілому, обмеження права розпорядження провайдерами зводяться до трьох випадків: провайдери не дозволяють відчуження об'єктів за реальні гроші; провайдери дозволяють продаж віртуальних предметів за реальні гроші, але лише із застосуванням систем, які ними створюються та контролюються; провайдери дозволяють продаж одних об'єктів, але не інших [673, с. 766]. Така ситуація оцінюється як зловживання провайдерами своїми правами («цифровою силою») та не повинна допускатися.

Крім того, правоможність розпорядження об'єктом віртуальної власності набуває своєї специфіки тому, що на відміну від об'єктів реального світу, для відчуження віртуальних об'єктів необхідним є сприяння розробника. Тобто розробники мають забезпечити перехід віртуального майна від однієї особи до іншої у випадку вчинення правочину з відчуження такого майна.

Те саме стосується й особливостей захисту права віртуальної власності: навіть у випадку, якщо суд прийме рішення, наприклад, про необхідність витребування речі від незаконного володільця та передачу її законному власнику, виконати таке рішення неможливо без сприяння провайдера, оскільки віртуальне майно існує в рамках певної платформи. На цей випадок необхідно передбачити або обов'язок провайдерів сприяти виконанню судових рішень, або можливість доступу виконавців судових рішень до платформи з метою виконання судового рішення (хоча складно собі уявити цей варіант), або – що можливо буде найкращим рішенням – передбачити виконання судових рішень за допомогою штучного інтелекту, вбудованого у платформу. Крім того, у випадку залучення провайдерів до процесу виконання судових рішень стосовно віртуального майна потрібно розуміти, що внесення змін у базу даних з метою передачі віртуального майна потребує певних витрат. Необхідно вирішити питання, на кого ці витрати будуть покладатися. Представляється справедливим покладення витрат, понесених провайдерами у зв'язку з виконанням судових рішень, на правопорушників.

Ще одне питання, яке виникає у зв'язку із необхідністю забезпечення захисту права віртуальної власності, які способи захисту можуть застосовуватись. Видається, що захист права віртуальної власності може бути здійснено за допомогою речово-правових позовів – віндикаційного, негативного та прогібіторного. Однак, так само, як і стосовно реального майна, вибір способу захисту буде залежати, у тому числі, від характеристик віртуального майна. Як зазначалось раніше, цифрові речі існують у вигляді унікальної комбінації символів, що не припускає можливості їх дублювання, а отже, наближаються за своїми характеристиками до індивідуально-визначених речей. Тому до таких

об'єктів застосовним буде віндикаційний позов. Так само у випадку дистанційного втручання у діяльність власника віртуального майна може застосовуватись негаторний позов (або прогібіторний у випадку, якщо є підстави припускати, що таке дистанційне втручання може відбутись).

Визнання віртуальної власності допоможе забезпечити захист мільйонів користувачів, захистити їх від крадіжок, забезпечити можливість відчуження та успадкування віртуальних ресурсів, що ліквідує тіньові ринки та зніме питання щодо долі віртуального майна після смерті користувача тощо. У кінцевому підсумку, це допоможе також у вирішенні питання щодо оподаткування операцій з віртуальним майном, які здійснюються на тіньовому ринку, що забезпечить значне поповнення бюджетів усіх країн світу.

За словами Дж. Фейрфілда, зміни в інформаційному суспільстві колись створили об'єктивну необхідність перейти від телефону до інтернету, закінченням цього етапу має бути забезпечення захисту будівель у віртуальних світах [579]. Видається, що сьогодні нагальною є потреба визначення правового режиму для новітніх об'єктів цивільних відносин, які охоплюються поняттям цифрове/віртуальне майно або цифрові дані. З попередньо зроблених нами висновків слідує, що є достатньо підстав для поширення режиму власності на цифрові активи, адже тенденції сучасного цивільного обігу вимагають розширення концепції права власності, що пропонується робити, зокрема, шляхом розширення кола об'єктів права власності. З урахуванням того, що специфіка цих об'єктів визначає значну специфіку змісту, здійснення, підстав виникнення та припинення відносин власності, що виникають стосовно таких об'єктів, доцільним видається визнання особливого виду права власності – права віртуальної власності, яке може бути визначене як специфічний вид права власності, об'єктом якого є цифрові активи (цифрові дані/цифрові квазіречі, цифрове/віртуальне майно).

Право віртуальної власності є відмінним від права інтелектуальної власності, оскільки його об'єкти мають специфічні властивості, які відрізняються від властивостей об'єктів права інтелектуальної власності. До

таких специфічних ознак, що визначають якісні відмінності об'єктів права віртуальної власності, іноземні дослідники пропонують відносити так звану конкурентоздатність, постійність (стійкість), взаємопов'язаність. Видається, що ця пропозиція потребує уточнення, а саме, до ознак, що дозволяють відмежувати об'єкти права віртуальної власності від об'єктів права інтелектуальної власності слід віднести: стійкість та визначеність; відчужуваність; виключність; неможливість або обмежену можливість копіювання; можливість знищення (у значеннях, наведених у підрозділі 2.2.1).

Специфіка права віртуальної власності полягає в тому, що абсолютність характеру повноважень власника проявляється лише у відносинах із третіми особами. Тобто при встановленні права віртуальної власності виникає два види правовідносин: перший – між власником віртуального майна та третіми особами, у яких повноваження власника мають абсолютний характер, другий – між власником віртуального майна та провайдером, у яких обсяг повноважень власника може бути обмежений інтересами розробника/володільця платформи. Отже, у праві віртуальної власності наявний зобов'язальний елемент (який проявляється у відносинах користувачів із провайдерами), тобто можна вважати право віртуальної власності речово-зобов'язальним за своєю правовою природою.

Особлива природа права віртуальної власності обумовлює існування двох проблем при її встановленні. Перша пов'язана із необхідністю не допустити безпідставного звуження повноважень власників віртуального майна розробниками платформ. Останнім часом в зарубіжній доктрині та судовій практиці така ситуація розглядається як зловживання провайдерами своїми правами, та може прийматись судом за основу при визнанні певних положень угод між провайдерами та користувачами недійсними. Друга проблема пов'язана, навпаки, з необхідністю забезпечення прав розробників віртуальних світів/провайдерів веб-платформ. З метою вирішення цієї проблеми у зарубіжних дослідженнях пропонується розрізняти різні «рівні власності». Такий підхід є слушним для обґрунтування можливості співіснування права віртуальної

власності користувачів та прав операторів віртуальних світів чи інших веб-платформ. Право віртуальної власності на віртуальне майно повинно співвідноситись із правом інтелектуальної власності операторів/розробників так само, як право власності у фізичному світі співвідноситься з правом інтелектуальної власності у фізичному світі. Тобто наявність прав віртуальної власності жодним чином не впливатиме на права інтелектуальної власності, втілені у віртуальних предметах.

Зміст права віртуальної власності може бути розглянутий крізь призму «тріади правоможностей» власника, однак кожна з традиційних правоможностей тут буде мати свою специфіку. Правоможність володіння тут перетворюється на квазіволодіння, оскільки власник не має фактичного господарювання над річчю, однак цифрова квазіріч в певний момент часу контролюється лише однією конкретною особою (не беручи до уваги в цьому випадку провайдерів та операторів платформ, на яких розташовані такі об'єкти, оскільки останні хоч і в змозі в певних випадках контролювати цей об'єкт, однак роблять (чи принаймні повинні робити) це не для отримання користі, а з технічною метою). Специфіка правоможності користування у конструкції віртуальної власності визначається, по-перше, кодом, який може допускати лише певні можливості, по-друге, ліцензійною угодою. Тобто, якщо в рамках традиційних відносин власності власник своїми власними діями задовольняє свої інтереси, специфіка відносин віртуальної власності визначається зобов'язанням між провайдером та користувачем. З одного боку, власник може самостійно користуватися своєю віртуальною власністю та задовольняти свої інтереси без допомоги інших осіб, але для того, щоб він міг здійснювати цю правоможність, попередньо вона повинна бути надана провайдером, який повинен постійно забезпечувати доступ власника до належного йому об'єкта з метою користування ним. Специфіка правоможності розпорядження також визначається технічними особливостями платформи та ліцензійними угодами. Однак тут широко дискутується питання про необхідність заборони зловживання провайдерами своїми правами та надання можливостей користувачам вільно розпоряджатися своїм віртуальним

майном. Крім того, правоможність розпорядження об'єктом віртуальної власності набуває своєї специфіки тому, що на відміну від об'єктів реального світу, для відчуження віртуальних об'єктів необхідним є сприяння розробника. Тобто розробники мають забезпечити перехід віртуального майна від однієї особи до іншої у випадку вчинення правочину з відчуження такого майна.

Особливості захисту права віртуальної власності також обумовлюються специфікою віртуального майна. Для захисту прав власників віртуального майна необхідним є не лише рішення суду, але й сприяння провайдера у його виконанні, оскільки віртуальне майно існує в рамках певної платформи. На цей випадок необхідно передбачити або обов'язок провайдерів сприяти виконанню судових рішень, або можливість доступу виконавців судових рішень до платформи з метою виконання судового, або, що можливо буде найкращим рішенням, передбачити виконання судових рішень за допомогою штучного інтелекту, вбудованого у платформу. Необхідно також вирішити питання щодо витрат, понесених провайдерами у зв'язку з виконанням судових рішень. Логічним тут видається їх покладання на правопорушників.

Що стосується способів захисту прав на цифрові активи, видається, що захист права віртуальної власності цілком допустимо здійснювати за допомогою класичних речово-правових позовів тією мірою, якою це не суперечить природі цифрових речей.

ВИСНОВКИ

Трансформаційні процеси, що відбуваються в інформаційному суспільстві та зачіпають усі сфери суспільного життя, потребують зміни підходів до правового регулювання численних відносин, у тому числі, і відносин власності. У зв'язку з інтенсивним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій суспільні відносини наповнюються новим змістом, модифікації відбуваються практично в кожному їх структурному елементі. З'являються нові явища, такі як криптовалюти, акаунти, Інтернет речей, смарт-контракти, штучний інтелект, існування яких сьогодні вже неможливо ігнорувати. Необхідно визначати їх правову природу та розробляти напрями їх законодавчого регулювання. Крім того, незважаючи на безліч досліджень, присвячених праву власності, у цій сфері залишається ще величезна кількість питань, що потребують відповідей. Власне, у цій роботі, на підставі аналізу законодавчих, доктринальних положень та судової практики, було зроблено спробу переглянути концепцію права власності з урахуванням нових реалій, визначити можливості поширення режиму власності на нові об'єкти цивільних відносин та існування нових видів права власності, що дозволило розробити наступні висновки та пропозиції.

1. Попри усталеність позиції, відповідно до якої приватна власність виникла у римському праві поступово, а першою формою власності була суспільна власність, сучасні підходи до трактування першоджерел (зокрема, наявність підстав вважати, що розподіл землі у Римській державі здійснювався не на господарство, а на окремих осіб) дозволяють стверджувати, що приватна власність існувала у римській державі вже від моменту її заснування. Однак на перших етапах формування права приватної власності вона не характеризувалася тим ступенем свободи, який їй став властивим пізніше та залишається до сьогодні. Певний період часу вона залишалася залежною від суспільства в цілому, яке здійснювало контроль щодо розпорядження нею (про це свідчать положення Законів XII Таблиць).

2. Аналіз ознак публічної власності крізь призму рис приватного права дозволяє стверджувати, що публічна власність виходить за межі цивільно-правового регулювання, а отже, принаймні виходячи з цивілістичних позицій, розрізнення публічної та приватної власності у сучасних умовах втрачає своє значення. Тобто таке рішення було прийнято скоріше не з об'єктивних, а суб'єктивних причин, що склалися в ході історичного розвитку нашої держави. В умовах же, коли усім власника гарантується рівність при здійсненні та захисті їх прав, немає потреби у протиставленні різних видів права власності.

3. Сучасна вітчизняна доктрина права власності базується більшою мірою на розробках радянського періоду. Однак запропоноване ще К. Марксом вчення, на якому базується підхід до розуміння власності як «відносин з приводу привласнення» чи «відносин з приводу речей [вже належних особі]», що був виправданим в умовах індустріального суспільства, потребує перегляду в умовах розвитку суспільства інформаційного, де основою економіки перестає бути виробництво, а акценти зміщуються на сферу послуг та інформацію. З урахуванням вказаного, визначення власності через категорію «присвоєння матеріальних речей» вже не відповідає реаліям сьогодення. По-перше, сучасна українська концепція не обмежується поширенням режиму власності лише на речі як матеріальні предмети, але охоплює й поняття майна, яке включає в себе і майнові права, тобто варто вести мову принаймні не лише про речі чи матеріальні блага. По-друге, в умовах глобалізаційних та інтеграційних процесів, що відбуваються в Україні доцільно звернути увагу на категорії, якими при визначенні поняття власність оперує ЄСПЛ, а саме – на поняття «активи». Отже сьогодні доцільніше модифікувати класичний підхід до визначення поняття «власність» та розглядати власність як стан належності людині активів, що мають певну економічну/мінову вартість (комерційну цінність).

4. З урахуванням багатогранного характеру права власності, не варто надто обтяжувати його легальну дефініцію. Сучасна легальна дефініція права власності містить низку недоліків. Зокрема, зайвою видається вказівка на здійснення цього права «за своєю волею». Підкреслення елементу волі в

суб'єктивному праві власності, очевидно, було викликано бажанням наголосити на свободі власника від зовнішнього впливу держави, якого він зазнавав за радянських часів. Сьогодні здійснення права власності за власною волею вже сприймається як природне та не потребує спеціальних вказівок про це. Другим недоліком сучасної дефініції права власності є формулювання «незалежно від волі інших осіб», що може сприйматися двояко і наводити на думку про неможливість обмеження права власності, тоді як, незважаючи на свій абсолютний характер, воно існує в межах, обумовлених інтересами суспільства та правами третіх осіб. З урахуванням зазначеного, а також приймаючи до уваги пропозиції розробників Концепції оновлення Цивільного кодексу України та підхід німецького законодавця, пропонується визначити право власності як найбільш повне панування над річчю (майном), за умови, що це не суперечить закону та правам третіх осіб.

5. При визначенні поняття права власності варто враховувати, що таке визначення є загальним правилом, з якого існують винятки. Іноді власник, який втрачає панування над річчю, все ще має вважатися власником. У таких випадках слід враховувати поняття «власницького інтересу». Власницький інтерес як складову суб'єктивного права власності пропонується розуміти як прагнення особи зберегти чи поновити своє панування над майном. Такий інтерес виявляється у власника, майно якого вибуває зі сфери його панування внаслідок арешту, крадіжки, та у будь-якій іншій ситуації, коли власник втрачає усі свої повноваження стосовно майна, однак немає підстав вважати право власності припиненим. Власницький інтерес є категорією відмінною від поняття «речовий інтерес» у вітчизняній доктрині чи «легітимні (розумні) очікування» у практиці ЄСПЛ. Якщо речові інтереси та розумні очікування полягають у потенційній можливості здійснення майнового права, то «власницький інтерес» як складовий елемент суб'єктивного права власності пов'язаний скоріше не з потенційною можливістю набути право, а з втраченою можливістю його реалізувати.

6. Для повноти розуміння сутності права власності на сучасному етапі було визначено й проаналізовано ознаки права власності. Запропоновано виділяти

такі ознаки права власності, що воно набуває в інформаційному суспільстві: найповніша влада власника щодо належного йому майна; об'єктом права власності є майно, у тому числі майнові права (безтілесні речі); абсолютний (або квазіабсолютний) характер; слідування права за майном; еластичність.

7. Аналіз підходів до визначення поняття, ознак інформаційного суспільства та наявних статистичних даних щодо темпів розвитку інформаційних технологій, відкритого доступу до Інтернету, автоматизації та роботизації усіх сфер виробництва та управління, дає підстави стверджувати, що сучасне суспільство можна вважати інформаційним, лише з поправкою на «цифрову нерівність» та розрив на шляху становлення інформаційного суспільства у різних країнах світу. Цей процес супроводжується як позитивними, так і негативними змінами у всіх сферах суспільного життя. Безперечним є той факт, що підходи до правового регулювання відносин, що виникають в інформаційному суспільстві, вимагають переосмислення, а іноді й наповнення абсолютно новим змістом. Це стосується усіх без виключення відносин, в тому числі, відносин власності.

8. Однією з ознак інформаційного суспільства є створення нових суспільних конфігурацій, суспільних груп, та, відповідно, нових суб'єктів суспільних відносин. Одним із потенційних суб'єктів цивільних відносин може бути віртуальна юридична особа. Станом на сьогодні функціонування повністю віртуальної юридичної особи є можливим за умови внесення певних уточнень у сучасну концепцію юридичної особи. Завдяки інформаційно-комунікаційним технологіям сьогодні не є проблемою забезпечити організаційну єдність, майнову самостійність, самостійну майнову відповідальність та інші ознаки утворення, яке вважається юридичною особою. Неможливим є лише існування юридичної особи без реєстрації її як такої. Тому для забезпечення можливості віртуальним юридичним особам бути суб'єктами правовідносин, зокрема, і відносин власності, необхідно розробити спеціальний порядок реєстрації віртуальних юридичних осіб зі створенням відповідного реєстру. Однак оскільки віртуальні організації характеризуються географічною розрізненістю учасників,

які взаємодіють між собою за допомогою інформаційних технологій, потрібно встановити вимогу, відповідно до якої віртуальна юридична особа у своїх установчих документах має відразу обрати юрисдикцію певної країни, праву якої вона буде підпорядковуватись.

9. У якості потенційного суб'єкта цивільних правовідносин сьогодні розглядається так званий штучний інтелект, навколо правосуб'єктності якого ведуться активні дискусії. Однак тут потрібно зробити два застереження. По-перше, станом на сьогодні в жодній країні світу штучний інтелект ще не визнається як суб'єкт правовідносин, а виступає їх об'єктом. По-друге, дискусія щодо надання правосуб'єктності штучному інтелекту розгортається навколо так званого штучного суперінтелекту або андроїду, створення якого на цьому етапі розвитку науки та техніки не визнається можливим. Аналіз позиції європейського законодавця з цього питання дозволяє дійти висновку, що на перших етапах розвитку систем штучного інтелекту активніше обговорювалися можливості визначення його правового статусу, однак останнім часом вектор правового регулювання у сфері штучного інтелекту змінюється з визначення правового статусу штучного інтелекту на особливості правового регулювання відносин з використанням штучного інтелекту, де останній виступає як об'єкт.

10. У разі прийняття за основу позицію про можливість визнання певних прав за деякими типами систем штучного інтелекту (роботів), при вирішенні питання щодо майнових прав такого типу роботів видається доцільним застосування конструкції довірчої власності. При цьому майно, що буде передано роботу, буде належати йому на праві довірчої власності та мати цільовий характер. В цілі, визначені договором про передачу майна у довірчу власність, можуть увійти і певні потреби на утримання самого роботу. Одночасно, за власником залишаються можливості контролювати використання майна роботом, а відповідальність за його дії буде обмежена розміром цього майна. Можна також передбачити і формування з частини цього майна страхового фонду на випадок заподіяння роботом шкоди третім особам.

11. Аналіз категорії «безтілесних речей» та інформації на сучасному етапі розвитку суспільства дозволив запропонувати розрізнення двох відмінних категорій – інформації та даних, що співвідносяться як загальне та конкретне. Інформацією слід вважати оброблені дані, які в суб'єктивному сприйнятті крізь призму особистого досвіду та цінностей можуть перетворюватись на знання, що й визначає характерні властивості інформації як специфічного об'єкта цивільних правовідносин. Разом із тим, дані можуть існувати як певна сукупність символів, не призначена для обробки з метою перетворення на інформацію, що має здатність перетворитись на знання. Такі дані є інформацією лише за формою, а не за змістом, внаслідок чого вони набувають специфічних властивостей, відмінних від властивостей інформації в її класичному розумінні. Ці дані, що позначаються сьогодні поняттям «цифрові дані», не піддаються моральному старінню, не можуть необмежено поширюватись, що обумовлено специфікою технологій, можуть бути знищені, носять вичерпний характер, і що вкрай важливе – можуть бути відділені від особи, яка їх передає (при цьому вона не залишається носієм цієї ж інформації, оскільки такого роду дані не підлягають обробці з метою перетворення на знання). Враховуючи наведені властивості цифрових даних, цілком допустимо вважати їх особливого роду безтілесними речами – цифровими речами, або квазіречами.

До специфічних ознак цифрових речей можна віднести наступні:

- 1) нематеріальність – цифрові речі не мають тілесної субстанції, відповідно, на відміну від матеріальних речей не піддаються амортизації;
- 2) стійкість та визначеність – цифрові речі як сукупність даних мають стійкий незмінюваний характер, що надає їм властивостей індивідуально-визначеної речі;
- 3) економічна цінність – цифрові речі мають комерційну цінність, яка визначається попитом на них;
- 4) відчужуваність – цифрові речі можуть бути відділені від особи, яка їх передає, без можливості її тиражування, що визначає можливість розпорядження;

5) виключність – можливість контролю в певний момент часу лише однією особою (не беручи до уваги в цьому випадку провайдерів та операторів платформ, на яких розташовані такі об'єкти, оскільки останні хоч і в змозі в певних випадках контролювати цей об'єкт, однак роблять (чи принаймні повинні робити) це не для отримання користі, а з технічною метою). Отже, можна вважати, що стосовно цифрових речей можна здійснювати правоможність, аналогічну володінню матеріальними предметами – квазіволодіння;

6) неможливість або обмежена можливість копіювання – припускається, що цифрова річ існує у єдиному екземплярі, що має унікальні характеристики, при цьому неможливість дублювання визначається особливостями технологій, що застосовуються;

7) квазіабсолютний характер – найповніша влада стосовно таких речей зосереджена в руках їх власника, який може усувати від посягань на них усіх третіх осіб та створювати в рамках належного йому права власності більш вузькі права, як-от оренда, застава тощо. Однак тут слід враховувати наявність зобов'язального елементу в речовому праві стосовно таких об'єктів, який проявляється у відносинах користувачів з провайдерами;

8) можливість знищення – на відміну від інформації у класичному розумінні, цифрові речі можуть бути знищені.

12. Порівняльний аналіз підходів до правового регулювання криптовалют у різних країнах світу дозволив дійти висновку, що ставлення до криптовалют сьогодні різниться у залежності від рівня розвитку країни. Як правило, у розвинутих державах ставлення до криптоактивів позитивне, існують чи розробляються нормативні акти, спрямовані на врегулювання обігу криптоактивів, існує так зване фрагментарне законодавче регулювання операцій з криптовалютами (деякі штати у США, Великобританія, Австралія, Японія), криптовалюта розглядається як платіжний засіб (Японія), як аналог платіжного засобу (Естонія, Німеччина), фінансовий інструмент чи товар. Разом із тим, у деяких країнах криптовалюти та операції з ними все ще вважаються незаконними (Португалія, Катар, Бангладеш), не регулюються (Бразилія, Колумбія) або прямо

заборонені (Болівія, Еквадор, Китай). Для більшості країн регулювання криптовалют здійснено на рівні рекомендацій регуляторів, що не мають обов'язкового характеру (на федеральному рівні в США, у Канаді, Сінгапурі).

На сучасному етапі правового регулювання обігу криптоактивів особливу занепокоєність для владних структур викликають такі їхні риси як децентралізація та анонімність, які дозволяють використовувати ці активи для відмивання доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансування тероризму. Саме в цьому напрямку в останній час рухається державне регулювання обігу криптоактивів. Більшість країн світу у питаннях правового регулювання криптоактивів зосереджуються на проблемах ліцензування діяльності криптовалютних бірж, ідентифікації їх користувачів, оподаткуванні, а також протидії легалізації доходів, отриманих злочинним шляхом та фінансуванню тероризму. Саме ці принципи покладені в основу запропонованого Європейською комісією уніфікованого підходу до регулювання діяльності у сфері криптоактивів для усіх європейських країн.

13. З урахуванням пропозицій європейського уніфікованого підходу до регулювання обігу криптоактивів, а також їх правового регулювання в окремих європейських країнах та американських штатах, де пропонується класифікація криптоактивів та поділ їх на декілька категорій у залежності від тих функцій, які вони виконують, видається за необхідне при визначенні правових рамок для регулювання обігу криптоактивів (віртуальних активів) в Україні враховувати існування різних видів такого роду активів та передбачити спеціальний правовий режим для кожного з них. З метою визначення специфіки правового регулювання, пропонується виділяти такі види криптоактивів: 1) криптовалюти як такі (як загальна категорія криптовалют типу біткоїн, лайткоїн та інші); 2) токени як аналоги цінних паперів, які посвідчують певні права, та мають зобов'язальну правову природу.

Окремо слід розглянути можливість та особливості правового регулювання інших віртуальних активів, які є відмінними від криптовалют за своєю природою, як-от так звані цифрові споживчі активи або utility-токени які

по суті є цифровим відображенням програм накопичення бонусів або винагород для споживачів, що надають можливості доступу до певного продукту чи послуги, але не підлягають обміну на фіатні гроші (різноманітні електронні мілі, бонусні бали тощо). Поряд з ними нагальною стає необхідність виокремлення специфічних віртуальних активів, що використовуються на онлайн-ігрових платформах. Останні не є доцільним регулювати в рамках нормативного акту, спрямованого на визначення правового режиму обігу криптоактивів з огляду на їх відмінну правову природу.

14. Проведений аналіз дозволив дійти висновку, що криптовалюту за правовою природою слід вважати різновидом майна, задля забезпечення правового регулювання якого пропонується застосування правової фікції та визнання його цифровою річчю з огляду на характеристики криптовалюти як особливого виду інформації (що є інформацією лише за формою, а не за змістом) та функцій, що вона виконує, а також наявності в ній економічної цінності та з урахуванням світових підходів до визначення її як цифрового втілення вартості. До ознак криптовалюти як об'єкту цивільних прав можна віднести наступні:

1) волатильність – на відміну від традиційної фіатної валюти, криптовалюти характеризуються високим ступенем коливань вартості, оскільки криптовалюта не має прив'язки до реальних факторів, а визначається лише попитом на неї;

2) алеаторний характер – для криптовалют властивий високий ступінь алеаторності, що впливає із першої ознаки, оскільки важко спрогнозувати, чи буде інвестором отриманий високий прибуток, чи він понесе значні втрати;

3) криптографічність та децентралізованість – криптовалюта існує у вигляді криптографічно захищеного запису, що зберігається у розподіленому реєстрі, це гарантує умовну безпечність операцій з криптовалютами;

4) анонімність – володільці криптовалют мають можливість здійснювати транзакції без будь-якої ідентифікації з прив'язкою до реального суб'єкта. Однак ця ознака у найближчому майбутньому, очевидно, буде замінена вимогою

ідентифікації користувачів з метою попередження використання криптовалют у злочинних цілях;

5) незабезпеченість – криптовалюти не забезпечуються та не гарантуються державами чи владними структурами, що позбавляє їх будь-яких гарантій;

6) приватність – криптовалюти можуть емітуватися приватними фізичними особами чи організаціями без встановлення жодних централізованих вимог та правил їх випуску;

7) особливості обігездатності криптовалюти як формального різновиду інформації полягають в тому, що на певний момент часу вона може бути у володінні та користуванні лише одного суб'єкта;

8) відчуження криптовалюти тягне її перехід від одного суб'єкта до іншого без можливості збереження її за суб'єктом, який її передає (оскільки цінність криптовалюти полягає не в її змісті, як у випадку зі звичайною інформацією, а одиниця криптовалюти не може бути відтворена).

15. Невизначеним в українському законодавстві сьогодні залишається поняття майнінгу як діяльності, в результаті якої створюються криптовалюти, що породжує певні проблеми на практиці, пов'язані, у першу чергу, з оподаткуванням. Разом із тим, у світі поширюються спроби закріпити визначення поняття майнінгу на законодавчому рівні. Наприклад, у Польщі діяльність з майнінгу офіційно визнана одним з видів комерційної діяльності і підлягає реєстрації в уповноваженому органі; у Швеції майнінг розглядається як різновид трудової або підприємницької діяльності з відповідним оподаткуванням. Видається доцільним кваліфікувати майнінг як вид підприємницької діяльності. Такий підхід відповідає світовій практиці та спрощує підхід до вирішення питання про оподаткування цієї діяльності.

16. Погляд на доменне ім'я крізь призму ознак об'єктів права інтелектуальної власності доводить до висновку, що доменне ім'я не можна вважати об'єктом права інтелектуальної власності. До ознак, які надають специфіки доменним іменам та відрізняють їх від об'єктів права інтелектуальної власності можна віднести наступні: 1) доменні імена не можуть одночасно

використовуватись необмеженим колом осіб – цінність доменного імені якраз і полягає в тому, що воно належить конкретно визначеному суб'єкту, який контролює його в певний момент часу та отримує користь від його використання, що наближає його за характеристиками до майна як об'єкта права власності; 2) доменне ім'я не може бути передане шляхом відтворення – воно існує у вигляді унікальної комбінації символів і не припускає можливості його дублювання, що наближає його за ознаками до індивідуально-визначеної речі; 3) доменні імена мають екстериторіальний характер, тобто не обмежені визначеною територією. Отже, фактично, безспірно спільними ознаками об'єктів права інтелектуальної власності та доменних імен є нематеріальний характер та комерційна цінність. Однак цього недостатньо для прирівнювання їх до об'єктів права інтелектуальної власності.

Сьогодні відзначається тенденція розуміти права на доменні імена як майнові права, що можуть бути об'єктами права власності. Так, у практиці ЄСПЛ виключне право використання спірного домену було визнано майном на тій підставі, що має економічну цінність. Разом із тим, у світі складається тенденція самі доменні імена розуміти як особливе нематеріальне майно. Видається, що з урахуванням раніше визначених ознак цифрових речей, яким відповідає також і доменне ім'я, та до яких можна віднести: нематеріальність; стійкість та визначеність; економічну цінність; відчужуваність; виключність; неможливість або обмежену можливість копіювання; квазіабсолютний характер; можливість знищення, є підстави стверджувати, що доменні імена можуть бути визнані особливим різновидом майна, а саме – цифровим майном, цифровою річчю. У такому випадку вимога про захист прав на доменні імена шляхом перереєстрації доменного імені на особу позивача або передачі його позивачу може вважатися квазівіндикацією, оскільки доменні імена можуть бути дорівняні до індивідуально-визначених речей (цифрових), які витребовуються з чужого незаконного володіння.

17. З метою належного правового регулювання відносин у сфері Інтернету речей, необхідно, перш за все, на законодавчому рівні визначити поняття та

структуру Інтернету речей, оскільки різні компоненти Інтернету речей потребують свого правового регулювання (окремо – для фізичних об'єктів, програмного забезпечення, доступу до Мережі, хостингових послуг тощо). Відносини власності у сфері Інтернету речей стосуються окремих його компонентів – фізичних об'єктів, оснащених додатковими датчиками та сенсорами, що надають цим об'єктам (речам) можливості підключення до мережі або можливості взаємодії з іншими речами з використанням інших протоколів, і тим самим перетворюють звичайну фізичну річ на «розумну». З цього розуміння об'єкту права власності у сфері Інтернету речей випливають два важливі висновки. По-перше, необхідно відрізнити право власності на матеріальну річ та права інтелектуальної власності на програмне забезпечення, яке надає матеріальній речі специфічних властивостей. З одного боку, права інтелектуальної власності на програмне забезпечення, завдяки якому забезпечується функціонал речі, залишаються за його розробниками. Однак, з іншого боку, таке програмне забезпечення є невід'ємним компонентом матеріальної речі як елементу Інтернету речей. Тому передача речі, яка позиціонується виробником як «розумна», повинна відбуватись лише разом із програмним забезпеченням, яке визначає функціонал «розумної» речі. По-друге, у складі Інтернету речей можна виділити два види фізичних об'єктів – безпосередньо «розумні» речі та різноманітні девайси (датчики, мікропроцесори, пристрої переносу, збору даних, сенсорні пристрої, виконавчі пристрої, пристрої загального призначення), які надають фізичним об'єктам можливостей бути елементами Інтернету речей. Такі пристрої зазвичай є вбудованими елементами і, очевидно, повинні розглядатися як складові частини речі у значенні ст. 187 ЦК України, тобто такі елементи передаються у власність у складі «розумної» речі без додаткового обговорення, оскільки відокремлення таких елементів від «розумної» речі перетворить її на звичайну річ, що призведе до її істотного знецінення.

18. З метою забезпечення правового регулювання відносин власності щодо речей, які є елементами Інтернету речей, важливо здійснити їх класифікацію,

оскільки з урахуванням різноманітності сфер, у яких використовується Інтернет речей, усі речі, що є його елементами, не можуть бути охоплені одним правовим режимом. Така класифікація може бути проведена за критерієм оборотоздатності пристроїв, підключених до Інтернету речей, з урахуванням їх сфери застосування, рівня оснащеності «розумних» речей тощо.

19. Специфіка «розумних» речей визначає особливості порушень прав їхніх власників. Чи не актуальнішою для власників «розумних» речей сьогодні є проблема захисту їх прав у випадках дистанційного втручання у діяльність розумних речей. З метою захисту права власності у таких випадках пропонується застосування класичного негаторного позову згідно зі ст. 391 ЦК України, відповідно до якої власник майна має право вимагати усунення перешкод у здійсненні ним права користування та розпоряджання своїм майном. Специфіка тут буде полягати лише в тому, що втручання у здійснення права власності є не фізичним, а віртуальним. Однак дистанційне відключення речі, позбавлення речі її функціоналу, або вчинення перепон для зв'язку фізичних та віртуальних елементів розумної речі, що має наслідком позбавлення власника можливостей використання речі відповідно до її призначення, є аналогічним фізичному втручання у здійснення права власності.

20. Станом на сьогодні ані персональні, ані індустріальні дані не визначаються як об'єкти права власності на нормативному рівні. Однак дедалі більше обговорюються перспективи вирішення проблеми визначення правового режиму даних саме шляхом визнання їх об'єктами права власності. Очевидних перепон для визнання даних об'єктами права власності не містить ані континентальне, ані англо-американське право. Звичайно, у випадку поширення на дані режиму права власності постає багато питань, зокрема, щодо особливостей «відділення» даних від особи без порушення її права на приватність. Забезпечити це можливо шляхом анонімізації, псевдонімізації та інших способів обробки даних, завдяки чому стирається зв'язок між даними та особою. З урахуванням необхідності захисту приватності особи, перспективи визнання права власності на індустріальні дані є більш вірогідними (оскільки

такі дані не пов'язані тісно з особою), однак і персональні дані також можуть стати об'єктами права власності, про що свідчить, зокрема, нещодавно прийнята Директива (ЄС) 219/770, яка фактично визнає факт обміну персональних даних на цифровий контент та цифрові послуги.

21. У світлі триваючої роботи над новим законопроектом щодо захисту персональних даних (спрямованому на приведення у відповідність українського законодавства про захист персональних даних з європейськими стандартами), варто було б врахувати закріплені європейським законодавцем у Загальному регламенті із захисту даних (GDPR) так званих дружніх для інновацій правил, відповідно до яких гарантії захисту даних у продуктах та послугах, що розробляються, повинні бути забезпечені на найраніших стадіях розвитку, тобто ще на стадії проектування. Доцільно було б передбачити у новому законопроекті окрему статтю, присвячену забезпеченню захисту персональних даних на стадії проектування, за аналогією зі ст. 25 GDPR, наступного змісту:

«Стаття___. Захист персональних даних на стадії проектування та за замовчуванням

1. Суб'єкти, які здійснюють обробку персональних даних, під час визначення засобів обробки та здійснення обробки застосовують необхідні технічні та організаційні заходи, спрямовані на мінімізацію даних та інтеграцію необхідних гарантій у процес обробки з метою захисту суб'єктів даних.

2. Суб'єкти, які здійснюють обробку персональних даних, застосовують необхідні технічні та організаційні заходи для забезпечення обробки за замовчуванням лише тих персональних даних, обробка яких є потрібною для конкретної мети. Цей обов'язок поширюється на кількість зібраних персональних даних, ступінь їх обробки, строк зберігання та доступність.

3. Заходи, передбачені частиною 2 цієї статті повинні гарантувати, що персональні дані за замовчуванням не були доступними для невизначеного кола фізичних осіб».

22. Проведений аналіз правової природи акаунту в соціальній мережі дозволяє виділити різні елементи облікового запису: ім'я користувача та пароль

як спосіб авторизації користувача, інформацію, розміщену на сторінці користувача, листування, персональні дані тощо. Кожен із цих елементів має свій специфічний правовий режим (наприклад, листування повинно бути захищене положеннями про таємницю листування, публікації та коментарі є об'єктом авторського права тощо). У той же час весь акаунт у цілому може бути розглянутий як різновид цифрового майна, складна квазіріч/цифрова річ, що складається з комплексу цифрових елементів, які загалом створюють окремий об'єкт. Тим не менш, допоки правова природа акаунту буде остаточно визначена, пропонується при передачі акаунту іншій особі вказувати в договорі конкретний перелік елементів, які підлягають передачі (оскільки не всі вони можуть бути передані, наприклад, станом на сьогодні, персональні дані не можуть бути відчужені).

23. Аналіз правових проблем, що стосуються бізнес-акаунтів, дозволив дійти висновку про доцільність розробки спеціальної політики компанії щодо бізнес-акаунтів у соціальних мережах, де всі права на акаунт мають бути чітко розподілені між роботодавцем та працівниками. У такій політиці варто вказати, яким чином пароль повинен бути переданий роботодавцю у випадку звільнення працівника, відповідального за обліковий запис, які персональні дані повинні бути вказані в обліковому записі (безумовно, це повинні бути персональні дані компанії, а не фізичної особи), хто має права на контент акаунту. Останнє питання може бути вирішене відповідно до положень про службові твори. Для компанії краще мати контракт або політику, що визначає збереження прав інтелектуальної власності на контент бізнес-акаунту в соціальних мережах після припинення відносин із найманими працівниками.

Необхідність правового регулювання відносин, що стосуються бізнес-акаунтів визначається їх економічною цінністю, яка дедалі частіше визнається у судовій практиці, зокрема, у США. Найціннішою частиною бізнес-акаунту в соціальних мережах вважаються підписники. Для оцінки економічної цінності фоловерів зазвичай використовують такі фактори: час і ресурси, витрачені на створення списку фоловерів, складність тиражування інформації, включеної до

списку фоловерів, трафік, генерований фоловерами (як дохід від реклами залежить від такого трафіку). Інші цінні частини бізнес-акаунту в соціальних мережах, які вже стали предметами судових справ, включають пароль (захищений як комерційна таємниця в американській практиці) та сам контент (інформація).

24. При вирішенні питання щодо посмертної долі акаунтів у соціальних мережах доцільно взяти до уваги досвід деяких штатах США, де законодавчо врегульовано питання щодо фідучіарного доступу до цифрових активів у випадку смерті їх володільців. Американським законодавством передбачена можливість визначити у заповіті, що виконавець заповіту може мати доступ до електронної пошти та акаунтів у соціальних мережах померлого. Фактично, в цьому випадку використовується конструкція фідучії або трасту для розпорядження цифровими активами померлої людини, при цьому для фідучіарія під час управління цифровими активами законом встановлюються ті самі юридичні обов'язки, що й для випадків управління матеріальним майном, однак передбачаються і деякі додаткові правила, що визначаються специфікою об'єкту.

З урахуванням зарубіжного досвіду, в Україні з метою забезпечення належного захисту та управління акаунтом у соціальній мережі пропонується звернення до інституту довірчої власності. Довірчий власник може бути призначений виконавцем заповідальних розпоряджень щодо цифрового майна, зокрема, акаунтів та їх контенту. При цьому серед обов'язків довірчого власника цифрового майна необхідно врахувати обов'язок підпорядкування його умовам користувацької угоди та заборону використання переданих йому прав для видавання себе за іншу особу, що обумовлено специфікою відносин у віртуальній площині.

25. Аналіз правової природи смарт-контракту як новітньої підстави виникнення права власності дозволив дійти висновку про необхідність розрізняти поняття смарт-контракту як технічного явища (комп'ютерної програми) та юридичного. З цією метою доцільно ввести у правове поле

одночасно два терміни, які дозволять розрізняти різні моделі використання смарт-контрактів. Якщо смарт-контракт не замінює угоди, а лише автоматизує виконання, доцільно вести мову про «програмний код» або «код контракту». Якщо ж у смарт-контракті повністю прописані умови угоди таким чином, що він може її замінити повністю або частково, доцільно використовувати термін «юридичний смарт-контракт». Останній за своєю правовою природою може розглядатись як аналог письмової форми правочину, різновид електронного правочину або правочин у цифровій (digital) формі. До створення чіткого правового поля для існування смарт-контрактів доцільніше використовувати гібридну модель смарт-контрактів, коли частина умов договору існує у формі програмного коду, а частина прописується у традиційній письмовій формі.

26. Юридичний смарт-контракт може мати подвійну правову природу, і виступати одночасно як цифрова форма правочину та як об'єкт авторського права. Адже за своєю сутністю смарт-контракт – це комп'ютерна програма, а комп'ютерні програми є об'єктами авторського права, які відповідно до чинного законодавства охороняються як літературні твори. Правова охорона поширюється на комп'ютерні програми незалежно від способу чи форми їх вираження. Таким чином, юридичний смарт-контракт буде охоронятись нормами авторського права і будь-які запозичення коду можуть потягнути вимогу, пов'язану із порушенням авторських прав.

27. Для вирішення проблеми відповідальності за порушення смарт-контрактів, викликані технічними помилками, пропонується покласти таку відповідальність на сторону, яка взяла на себе обов'язок підготувати смарт-контракт. У кожному випадку сторона, яка бере на себе ризик невиконання смарт-контракту внаслідок технічних помилок, має право звернутися з позовом до розробника, з яким було укладено договір на розробку програмного забезпечення. В рамках цього позову можна вимагати і відшкодування заподіяних невиконанням такого контракту збитків. Слід також враховувати, що завдяки специфіці смарт-контрактів, відповідальність за їх порушення може бути покладена на третю особу, яка втрутилася у програмний код, що призвело до

неналежного виконання зобов'язання. Така відповідальність буде реалізовуватись у рамках норм деліктного права.

28. Розглядаючи користувацькі угоди (Terms of Service) як потенційну підставу виникнення права віртуальної власності, слід враховувати, що на сьогодні такі угоди піддаються істотній критиці з причини порушення ними прав людини, оскільки в них часто не збалансовані інтереси розробників платформ та користувачів. Особливо важливим недоліком користувацьких угод з точки зору прав на віртуальне майно є той факт, що розробники платформ часто залишають за собою право видалити акаунт користувача без будь-яких пояснень, попереджень та можливостей оскарження їх рішень. Така ситуація може розглядатись як зловживання компаніями належними їм правами, що останнім часом знаходить своє непряме підтвердження у судовій практиці по справах, пов'язаних із наданням доступу до акаунтів померлих. У випадку закріплення концепції віртуальної власності і можливостей виникнення права віртуальної власності з користувацьких угод, такі угоди мають бути детально переглянуті з метою забезпечення збалансованості інтересів розробників / володільців платформ та користувачів.

29. Відносини власності, які виникають в інформаційному суспільстві, все складніше упорядкувати за допомогою традиційної моделі права власності. В умовах, коли товарний ринок все більше зводиться до обміну правами, а не речами, все частіше підіймається питання про можливість використання складноструктурної моделі права власності, хоча б в обмеженому обсязі, для пояснення деяких цивільно-правових конструкцій. Все більше загострюються дискусії навколо зведення змісту права власності до «тріади правоможностей» власника. Адже багатогранність та варіативність права власності не може бути зведена до переліку, який складається з трьох правоможностей. Крім того, у світлі процесів, що відбуваються в інформаційному суспільстві, з появою новітніх об'єктів цивільних відносин, зі зміщенням акцентів у нематеріальну площину, самі правоможності власника в окремих випадках набувають певної специфіки. Тому не руйнуючи усталеної традиційної концепції права власності,

видається за необхідне все ж таки враховувати можливість варіацій змісту права власності для його окремих видів. З урахуванням цих міркувань видається доцільним модифікувати законодавче визначення змісту права власності та запропонувати таке його визначення: «Власник є вільним вчиняти щодо належного йому майна все, що не заборонено законом та не суперечить правам третіх осіб». Це дозволить не зосереджуватись на переліченні правоможностей власника під час визначення змісту права власності, що сприятиме становленню та розвитку особливих видів права власності *sui generis*, таких як право довірчої власності, віртуальної власності тощо, які вже виникли або знаходяться у процесі становлення у зв'язку із процесами глобалізації та інформатизації, що відбуваються в інформаційному суспільстві.

30. Перегляду потребують і чинні положення цивільного законодавства щодо здійснення права власності, зокрема ст. 319 ЦК України, оскільки особливості його здійснення за сучасним цивільним законодавством також визначаються через можливості володіти, користуватися та розпоряджатися майном. З урахуванням зазначеного та враховуючи висловлені пропозиції щодо визначення змісту права власності, видається за можливе об'єднати положення про зміст та здійснення права власності у новій редакції статті 317 ЦК України. З цією метою доцільно ст. 319 ЦК України виключити, а ст. 317 ЦК України під назвою «Зміст та здійснення права власності» викласти у такій редакції:

«Стаття 317. Зміст та здійснення права власності

1. Власник є вільним вчиняти щодо належного йому майна все, що не заборонено законом та не суперечить правам третіх осіб.
2. Усім власникам забезпечуються рівні умови здійснення своїх прав.
3. Забороняється втручання у здійснення власником права власності. Діяльність власника може бути обмежена чи припинена або власника може бути зобов'язано допустити до користування його майном інших осіб лише у випадках і в порядку, встановлених законом».

31. Наслідками глобалізаційних процесів, властивих для інформаційного суспільства, є також нові приводи для обмежень права власності, зокрема,

обмеження права приватної власності сьогодні можуть відбуватись для попередження загроз, з якими стикається суспільство у нову еру, наприклад, загроз, пов'язаних із поширенням у 2020 році пандемії COVID-19. З точки зору обмежень права власності, ситуація, що виникла під час пандемії, не зовсім типова, адже в цьому випадку найчастіше йдеться не про вилучення майна з приватної власності, а фактично про заборону використання майна у підприємницькій діяльності, що тягне за собою втрату майбутніх доходів. Тому виникає питання, чи потрібно власникам отримувати компенсацію вартості майна, яке фактично не належить їм (майбутній дохід). Проте аналіз судової практики ЄСПЛ приводить до висновку, що майбутні доходи також слід розуміти як власність у значенні Протоколу №1 до Конвенції, а тому позбавлення власників підприємств майбутніх доходів можна розглядати як конфіскацію майна, що потребує компенсації. Однак, як впливає з проведеного аналізу, у разі звернення власників підприємств до суду з вимогою про виплату належної компенсації за доходи, втрачені під час карантину, швидше за все, їм буде відмовлено. В цьому випадку власникам може бути важко довести факт вилучення майна або його пошкодження. Крім того, ситуація ускладнюється тим, що постанова Кабінету Міністрів України, яка запровадила карантинні заходи, не була визнана неконституційною, незважаючи на спроби визнати її такою, що позбавляє українських власників бізнесу права вимагати відшкодування матеріальної чи моральної шкоди, завданої їм згідно зі ст. 152 Конституції України. Однак, є підстави припускати, що у випадку звернення українських власників з відповідними вимогами до ЄСПЛ, вони мають усі шанси отримати компенсацію від держави, оскільки, по-перше, потенційний майновий дохід у практиці ЄСПЛ охоплюється поняттям власності. По-друге, оскільки карантинні заходи та пов'язані з ними обмеження прав власників були запроваджені не законом, а іншим нормативним актом, відбулося порушення принципу законності, який у практиці ЄСПЛ є однією з основних умов втручання держави у мирну власність. Таким чином, порушення принципу законності дає підстави вимагати компенсації за втручання у мирне володіння майном.

32. З урахуванням підходу до розуміння майна у практиці ЄСПЛ та концепції легітимних очікувань видається за доцільне модифікувати поняття майнового права, закріплене у законодавстві України. Під майновим правом необхідно розуміти активи, у тому числі право вимоги, що мають економічну цінність та щодо яких особа може стверджувати, що має принаймні законні очікування стосовно ефективного здійснення свого права власності. Такі законні очікування можуть базуватися на положеннях закону, договору або судовому рішенні.

33. Для забезпечення належного захисту права власності на майнові права важливим є правильне визначення моменту виникнення права власності на майнові права. У спорах, що виникають з договорів купівлі-продажу майнових прав, перш за все, необхідно з'ясувати момент виникнення права власності за договором, адже якщо майно (майнові права) не передано, права власності на майнові права не виникає, відповідно в таких випадках не можна використовувати речово-правовий позов про визнання права власності. За правилами ст. 392 ЦК України позов про визнання права власності може бути пред'явлено, по-перше, якщо особа є власником майна, але її право оспорується або не визнається іншою особою; по-друге, якщо особа втратила документ, який засвідчує її право власності. Відповідно, якщо майнові права не передані, захист прав має реалізовуватись у рамках існуючого зобов'язання купівлі-продажу, а саме, застосуванню підлягають положення ст. 620 ЦК України, відповідно до яких у разі невиконання боржником обов'язку передати кредиторowi у власність або у користування річ, визначену індивідуальними ознаками, кредитор має право витребувати цю річ у боржника та вимагати її передання відповідно до умов зобов'язання. У таких випадках до суду необхідно звертатися з позовом про зобов'язання виконати умови договору купівлі-продажу майнових прав.

34. Внаслідок глобалізаційних процесів, що відбуваються в інформаційному суспільстві, в українське законодавство була запроваджена континентальна модель довірчої власності (фідуція), яка відрізняється від класичного англо-американського інституту трасту тим, що при встановленні

фідуції право власності не набуває дуального характеру. Українська довірча власність як різновид фідуції має ще низку істотних відмінностей від трасту. Зокрема, на відміну від трасту, фідуція повинна відповідати численним формальним вимогам. Формалізм фідуції проявляється як у необхідності укладання договору про встановлення фідуції у визначеній формі, так і у визначенні доволі суворих вимог щодо статусу довірчого власника. Якщо у країнах загального права довірчим власником може бути практично будь-яка особа без обмежень, то законодавством країн цивільного права встановлюються істотні обмеження щодо статусу довірчого власника, спрямовані на попередження використання фідуції з метою відмивання грошей та ухилення від податків. Відмінності між фідуцією та трастом проявляються також у підставах їх виникнення. Якщо фідуція може виникати лише на підставі договору або закону, траст може бути встановлений також заповітом або на підставі судового рішення.

35. Потребує уточнень законодавчий підхід до визначення суб'єктів та об'єктів забезпечувальної довірчої власності. Зокрема, видається, що на початковому етапі становлення цього правового інституту в нашій країні варто обмежити використання довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань лише сферою підприємницької діяльності, тобто встановити спеціальні вимоги, яким має відповідати довірчий власник та довірчий засновник. А саме, закріпити, що довірчим засновником може бути лише суб'єкт підприємницької діяльності, а довірчим власником – лише фінансова установа, що має відповідну ліцензію на надання фінансових послуг. Крім того, видається за доцільне чітко визначити можливість призначення бенефіціарієм за договором про встановлення довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань кредитора, тобто самого довірчого власника, який міг би управляти майном на свою користь в рахунок погашення боргу. З цією метою пропонується внесення відповідного уточнення у ч. 1 ст. 597 з позначкою 4 ЦК України та викласти її у такій редакції: «Об'єктом довірчої власності має право користуватися довірчий засновник (далі - користувач). Користувачем також

може бути інша особа, визначена договором про встановлення довірчої власності, зокрема, сам довірчий власник. Якщо об'єктом довірчої власності є земельна ділянка, передача її в користування іншим особам здійснюється в порядку, визначеному Земельним кодексом України».

Недосконалість законодавчого підходу до визначення об'єкту забезпечувальної довірчої власності проявляється в тому, що у запропонованому визначенні не враховані основні вимоги, що зазвичай висуваються до майна, яке може бути передане в довірчу власність – а саме, що це має бути індивідуально визначене, неспоживане майно, яке може бути відокремлене як від майна довірчого власника, так і від майна установника довірчої власності. Тому пропонується викласти ч. 1 ст. 597 з позначкою 2 ЦК України у такій редакції: «Об'єктом довірчої власності може бути індивідуально визначене, неспоживане майно, яке можливо відокремити, відчужити і на яке можна звернути стягнення».

36. На підставі комплексного аналізу положень DCFR та ЦК РМ, було зроблено висновок про доцільність визначати довірчу власність/фідуцію як правовідносини, в яких одна сторона (установник довірчої власності/фідуції) передає певне майно (фідуціарне майно/фідуціарний фонд) іншій стороні (довірчому власнику/фідуціарію) у власність, а довірчий власник/фідуціарій зобов'язується здійснювати дії, необхідні для ефективного управління цим майном відповідно до закону та умов, що регулюють ці правовідносини (умов довірчої власності/фідуції) на користь вигодонабувача або для досягнення суспільно корисних цілей.

Доцільно також врахувати положення DCFR для уточнення прав та обов'язків учасників відносин довірчої власності. Зокрема, доцільним є покладання законом на довірчого власника обов'язку відокремлення майна, що передається в довірчу власність; уточнення визначення поняття «необхідної дбайливості та професіоналізму», з якими повинен діяти довірчий власник, шляхом закріплення його обов'язку, за загальним правилом, діяти як «у розумній мірі компетентна та дбайлива особа», а коли довірчий власник діє як професіонал – діяти з такими дбайливістю та професіоналізмом, «які очікуються від

представника відповідної професії»; встановлення обов'язку довірчого власника інвестувати, згідно з яким довірчий власник повинен розпоряджатися активами, які не приносять прибутку, та інвестувати отримані від цього кошти.

Варто також врахувати положення про наслідки змішення трастових активів, яке відбувається внаслідок неналежного виконання довірчим власником обов'язку з відокремлення майна, переданого у довірчу власність. Зокрема, доцільно закріпити в українському законодавстві положення, відповідно до якого у разі такого змішення трастових активів, коли неможливо виділити частини, що належать окремим установникам, або установнику та довірчому власнику, на утворену майнову масу виникає право спільної власності, при цьому кожен співвласник має право на частку, пропорційну вартості відповідної частини речей, що піддалися зміщенню, у момент зміщення. Разом із цим, він має право вимагати відділення належної йому частини, яка визначається еквівалентно його долі у спільній власності. У випадку, коли відбувається змішення трастових активів, належних установникові, з активами самого довірчого власника, слід вважати зменшення утвореної в результаті зміщення маси зменшенням частки довірчого власника, що дозволить забезпечити захист інтересів установника довірчої власності.

37. В інформаційному суспільстві нагальною є потреба визначення правового режиму для новітніх об'єктів цивільних відносин, які охоплюються поняттям цифрове/віртуальне майно або цифрові дані, що може бути досягнуто шляхом поширення режиму власності на цифрові активи, адже тенденції сучасного цивільного обігу вимагають розширення концепції права власності, що пропонується робити, зокрема, шляхом розширення кола об'єктів права власності. З урахуванням того, що специфіка цих об'єктів визначає значну специфіку змісту, здійснення, підстав виникнення та припинення відносин власності, що виникають стосовно таких об'єктів, доцільним видається визнання особливого виду права власності – права віртуальної власності, яке може бути визначене як специфічний вид права власності, об'єктом якого є цифрові активи (цифрові дані/цифрові квазіречі, цифрове/віртуальне майно). Специфіка права

віртуальної власності полягає в тому, що абсолютність характеру повноважень власника проявляється лише у відносинах із третіми особами. Тобто при встановленні права віртуальної власності виникає два види правовідносин: перший – між власником віртуального майна та третіми особами, в яких повноваження власника мають абсолютний характер, другий – між власником віртуального майна та провайдером, в яких обсяг повноважень власника може бути обмежений інтересами розробника/володільця платформи. Отже, у праві віртуальної власності наявний зобов'язальний елемент (який проявляється у відносинах користувачів із провайдерами), тобто можна вважати право віртуальної власності речово-зобов'язальним за своєю правовою природою.

38. Зміст права віртуальної власності може бути розглянутий крізь призму «тріади правоможностей» власника, однак кожна з традиційних правоможностей тут буде мати свою специфіку. Правоможність володіння тут перетворюється на квазіволодіння, оскільки власник не має фактичного господарювання над річчю, однак цифрова квазіріч в певний момент часу контролюється лише однією конкретною особою (не беручи до уваги в цьому випадку провайдерів та операторів платформ, на яких розташовані такі об'єкти, оскільки останні хоч і в змозі в певних випадках контролювати цей об'єкт, однак роблять (чи принаймні повинні робити) це не для отримання користі, а з технічною метою). Специфіка правоможності користування у конструкції віртуальної власності визначається, по-перше, кодом, який може допускати лише певні можливості, по-друге, ліцензійною угодою. Тобто, якщо в рамках традиційних відносин власності власник своїми власними діями задовольняє свої інтереси, специфіка відносин віртуальної власності визначається зобов'язанням між провайдером та користувачем. З одного боку, власник може самостійно користуватися своєю віртуальною власністю та задовольняти свої інтереси без допомоги інших осіб, але для того, щоб він міг здійснювати цю правоможність, попередньо вона повинна бути надана провайдером, який повинен постійно забезпечувати доступ власника до належного йому об'єкта з метою користування ним. Специфіка правоможності розпорядження також визначається технічними особливостями

платформи та ліцензійними угодами. Однак тут широко дискутується питання про необхідність заборони зловживання провайдерами своїми правами та надання можливостей користувачам вільно розпоряджатись своїм віртуальним майном. Крім того, правоможність розпорядження об'єктом віртуальної власності набуває своєї специфіки тому, що на відміну від об'єктів реального світу, для відчуження віртуальних об'єктів необхідним є сприяння розробника. Тобто розробники мають забезпечити перехід віртуального майна від однієї особи до іншої у випадку вчинення правочину з відчуження такого майна.

39. Особливості захисту права віртуальної власності також обумовлюються специфікою віртуального майна. Для захисту прав власників віртуального майна необхідним є не лише рішення суду, але й сприяння провайдера у його виконанні, оскільки віртуальне майно існує в рамках певної платформи. На цей випадок необхідно передбачити або обов'язок провайдерів сприяти виконанню судових рішень, або можливість доступу виконавців судових рішень до платформи з метою виконання судового рішення, або, що можливо буде найкращим рішенням, передбачити виконання судових рішень за допомогою штучного інтелекту, вбудованого у платформу. Необхідно також вирішити питання щодо витрат, понесених провайдерами у зв'язку з виконанням судових рішень. Логічним тут видається їх покладання на правопорушників. Що стосується способів захисту прав на цифрові активи, видається, що захист права віртуальної власності цілком допустимо здійснювати за допомогою класичних речово-правових позовів тією мірою, якою це не суперечить природі цифрових речей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агарков М.М. Избранные труды по гражданскому праву. В 2 т. Москва: АО "Центр ЮрИнфоР", 2002. Т.1. 490 с.
2. Агарков М.М. Обязательство по советскому гражданскому праву. Москва: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1940. 192 с.
3. Аграрный закон Тория 11 г. до н.э. / Перевод и комментарии Т.Г. Мякина. URL: <https://docplayer.com/76143665-Agrarnyy-zakon-toriya-111-g-do-n-e-perevod-i-kommentarii-t-g-myakina-1.html>
4. Адвокати вказали на суттєві ризики після запровадження довірчої власності. *Судебно-юридическая газета*. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/149980-advokati-vkazali-na-suttyevi-riziki-pislya-zaprovadzhennya-dovirchoyi-vlasnosti>
5. Александрина М.А. Содержание права собственности по современному российскому законодательству: некоторые проблемы теории и правового регулирования: дис. ... канд. юрид наук: 12.00.03. Волгоград, 2002. 221 с.
6. Алексеев Н. Н. Русский народ и государство. Москва: Аграф, 2003. 635 с.
7. Алексеев С. С. Общая теория права. В 2 т. Москва: Юридическая литература, 1982. Т. 2. 360 с.
8. Алексеев С.С. Гражданское право в современную эпоху. Москва: «Юрайт», 1999. 40 с.
9. Алексеев С.С. Право собственности. Проблемы теории. Москва: Норма, 2007. 240 с.
10. Алексеев С.С. Право: азбука - теория - философия: Опыт комплексного исследования. Москва: Статут, 1999. 712 с.
11. Алексеев С.С. Собственность – право – социализм: полемические заметки. Москва: Юридическая литература, 1989. 176 с.

12. Андреев В.К. О праве частной собственности в России (критический очерк). Москва: Волтерс Клувер, 2007. 176 с.
13. Аристотель. Сочинения: В 4 томах / Перевод С.А. Жебелева. Москва: Мысль, 1983. Т. 4. Книга 4. URL: <http://grachev62.narod.ru/aristotel/arpol4.html>
14. Арістова І.В. Державна інформаційна політика: організаційно-правові аспекти. Харків: Університет внутрішніх справ, 2000. 386 с.
15. Аршинова В. «Приняли, но не совсем». Закон о цифровых финансовых активах. *Лигал Академия*. URL: <https://lfacademy.ru/sphere/post/prinyali-no-ne-sovsem-zakon-o-cifrovyyh-finansovyh-aktivah>
16. Астахова М.А. Результаты интеллектуальной деятельности как объекты гражданских прав: понятие и квалифицирующие признаки. *Юридический мир*. 2006. № 4. С. 73-75.
17. Бааджи Н.П. Доменне ім'я як об'єкт права інтелектуальної власності. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу* (Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. Т. 2. С. 669-672.
18. Бабкин С.А. Интеллектуальная собственность в сети Интернет. Москва: Центр ЮрИнфоР, 2005. 215 с.
19. Баранов А.А., Брыжко В.М., Базанов Ю.К. Права человека и защита персональных данных. Киев: Государственный комитет связи и информатизации Украины, 2000. 280 с.
20. Баранов В. ТОП рішень ЄСПЛ щодо захисту нерухомого майна. *Юридична газета*. 2018. № 7. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/neruhomist-ta-budivnictvo/top-rishen-espl-shchodo-zahistu-neruhomogo-mayna.html>
21. Баранов О.А. Интернет речей (IoT): огляд правових проблем. *Интернет речей: проблеми правового регулювання і впровадження: Матеріали науково-практичної конференції* (Київ, 24 жовтня, 2017 р.). Київ: Національний

технічний університет України «Київський політехнічний інститут ім. І. Сікорського», Вид-во «Політехніка», 2017. С. 7-16.

22. Баранов О.А. Интернет речей і штучний інтелект: витоки проблеми правового регулювання. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів II-ї Міжнародної науково-практичної конференції* (Львів, 17 листопада 2017 р.). Львів: НУ «Львівська політехніка, 2017. С. 18-40.

23. Баранов О.А. Напрями перспективних досліджень у галузі інформаційного права. *Інформація і право*. 2016. № 2(17). С. 15-31.

24. Баранов О.А. Правові проблеми «електронної демократії». *Інформація і право*. 2017. № 1(20). С. 28-38.

25. Баранов О.А. Теоретико-методологічні основи правового забезпечення інформаційної сфери України: автореф. дис. ... докт. юрид. наук.: 12.00.07. Харків, 2015. 42 с.

26. Басманова Е.С. Интернет-сайт как объект имущественных прав: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 2010. 30 с. URL: <http://www.dissercat.com/content/internet-sait-kak-obekt-imushchestvennykh-prav>

27. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Москва: Academia, 1999. 787 с.

28. Беяневич О.А. Поняття легітимних очікувань та проблеми його застосування судами України. *Приватне право і підприємництво*. 2016. Вип. 16. С. 41-45.

29. Бенедисюк І.М. Посібник для суддів з інтелектуальної власності. Київ: К.І.С., 2018. 424 с.

30. Бентам Дж. Введение в основания нравственности и законодательства. Москва: РОССПЭН, 1998. URL: http://www.al24.ru/wp-content/uploads/2014/12/%D0%B1%D0%B5%D1%82_1.pdf

31. Берман Г. Дж. Западная традиция права: эпоха формирования. Москва: Инфра-М-Норма, 1998. 624 с.

32. Бирюкова Л.А. Фидуциарная собственность как способ обеспечения защиты кредитора. *Актуальные проблемы гражданского права* / Под ред. С.С. Алексеева, Л.А. Бирюкова. Москва: Статут, 2000. 318 с.
33. Блажівська Н. Тлумачення поняття майна у практиці Європейського суду з прав людини. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 10. С. 219-223.
34. Богданова Е.Е. Применение сложноструктурной модели права собственности в гражданском законодательстве Российской Федерации. *Современное право*. 2013. № 8. С. 44-50.
35. Богданова Е.Е. Проблемы применения смарт-контрактов в сделках с виртуальным имуществом. *Lex russica*. 2019. № 7(152). С. 108-118.
36. Боер В.М., Павельева О.Г. Информационное право: учебное пособие. Санкт-Петербург: ГУАП, 2006. Ч.1. 116 с.
37. Бойко А. Какие страны в действительности лидируют в роботизации? // Robotrends. URL: <http://robotrends.ru/pub/1911/kakie-strany-v-dyaystvitelnosti-lidiruyut-v-robotizacii>
38. Братусь С.Н. О соотношении гражданской правоспособности и субъективных гражданских прав. *Советское государство и право*. 1949. № 8. С. 19-21.
39. Братусь С.Н. Предмет и система советского гражданского права. Москва: Госюриздат, 1963. С. 21-23. 198 с.
40. Булгаков С.Н. Христианский социализм: Споры о судьбах России. Новосибирск: Наука, 1991. 350 с.
41. Васьковский Е.В. Учебник гражданского права. Москва: Статут, 2003. 382 с.
42. Вашкевич А.А. Смарт-контракты: что, зачем и как. Москва: Симплоер, 2018. 89 с.
43. Веб-сторінка. *Портал знань*. URL: <http://www.znannya.org/?view=concept:364>

44. Ведяхин В.М. Правовые стимулы: понятие, виды. *Правоведение*. 1992. № 1. С. 51-55.
45. Величко О. Правова природа принципів рівності та рівноправності в цивільному процесі. *Юридичний журнал*. 2004. № 3 (21). С. 118-122.
46. Венедиктов А.В. Государственная социалистическая собственность. Москва-Ленинград: Изд-во Акад. наук СССР, 1948. 840 с.
47. Венедиктова И.В. Охраняемый законом интерес в гражданском праве: монография. Харьков: Точка, 2012. 507 с.
48. Венедіктова І.В. Співіснування інститутів довірчої власності і управління майном у цивільному законодавстві України. *Юридичний радник*. 2005. № 5. С. 25-29.
49. Венкштерн М. Основы вещного права. *Проблемы гражданского и предпринимательского права Германии* / Пер. с нем.; сост. В. Бергман. Москва: Издательство БЕК, 2001. 336 с.
50. Верланов С. Коментар до рішення. *Право України*. № 1. 2018. С. 170-171.
51. Ветрова Д.А. Антрополого-правовое содержание права собственности. *Современное право*. 2006. № 10. С. 43-46.
52. Виндерских Н. Опасность интернета вещей: зачем IoT рынку сертификация. *ain.ua*. URL: <https://ain.ua/2017/09/01/opasnost-interneta-veshhej>.
53. Волос А.А. Смарт-контракты и принципы гражданского права. *Российская юстиция*. 2018. № 12. С. 5-7.
54. Вопросы применения Европейской Конвенции по правам человека. Гарантии имущественных прав. Защита прав беженцев. Контроль за исполнением решений Европейского суда / Отв. ред. Н.Ф. Штильмарк. Москва: Р-Валент, 2001. 111 с. URL: <http://www.memo.ru/hr/refugees/sem9rus/index.html>
55. Гавриленко А.І. Щодо правової природи віртуальних організацій та можливості існування віртуальних юридичних осіб. *ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*: матеріали II Міжнародної науково-практичної

конференції (Львів, 7 грудня 2018 р.). Львів: НУ «Львівська політехніка, 2017. С. 259-265

56. Галов В.В., Зинченко С.А. Собственность и производные вещные права: теория и практика. Ростов-на-Дону: Изд-во СКАГС, 2003. 200 с.

57. Гальперин Л. Интеллектуальная собственность: сущность и правовая природа. *Советское государство и право*. 1991. № 12. С. 37-42.

58. Гамбаров Ю.С. Вещь. *Энциклопедический словарь т-ва «Бр. А. и И. Гранат и Ко»*. Москва: Главная контора т-ва «Бр. А.и И. Гранат и Ко», 1912. 656 с.

59. Гамбаров Ю.С. Гражданское право. Часть особенная. Вещное право. Москва: Типо-литография В.Ф. Рихтер, 1895. 487 с.

60. Гегель Г.В.Ф. Философия права / Перевод Б.Г. Столпнера и М.И. Левиной; Ред. и сост. Д.А.Керимов и В.С.Нерсисянц. М.: Мысль, 1990. 524 с.
URL: <http://psylib.org.ua/books/gegel03/index.htm>

61. Генкин Д.М. Право собственности в СССР. Москва: Госюриздат, 1961. 223 с.

62. Гетьман Л.Г. Особливості обігу інформації як економічного блага. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 6(46). С. 10-13.

63. Глонина В.Н. Не все то лицензия, что ею зовется: проблемные аспекты правового регулирования отношений между пользователями и цифровыми сервисами. *Журнал Суда по интеллектуальным правам*. 2019. № 24. С. 43-53.

64. Головецкий Н.Я., Мирошниченко Л.Н., Шарый В.И. Коммунизм и «уничтожение» частной собственности. *Вестник Евразийской науки*. 2018. № 6 (10). С. 1-9. URL: <https://esj.today/PDF/03ECVN618.pdf>

65. Голубовська В.С. Інформаційне суспільство: можливості, проблеми та перспективи розвитку. *Інформація і право*. 2013. № 2(8). С. 98-104.

66. Гончаренко В.О. Правове регулювання використання технологій розпізнавання обличчя. *Часопис цивілістики*. 2021. № 41. С. 56-61.

67. Горбань В.С. Учение Р. Иеринга о праве в современном российском правоведении. *Теория и практика общественного развития*. 2017. № 5. URL: http://teoria-practica.ru/rus/files/arhiv_zhurnala/2017/5/law/gorban.pdf
68. Горобець Н.Г. Захист права власності у практиці Європейського суду з прав людини: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11. Київ, 2018. 228 с.
69. Гражданское и торговое право зарубежных государств: учебник. В 2 т. / Отв. ред. Е.А. Васильев, А.С. Комаров. Москва: Международные отношения, 2006. Том 1. 560 с.
70. Гражданское и торговое право капиталистических государств / Отв. ред. Е.А. Васильев. Москва: Международные отношения, 1993. 560 с.
71. Гражданское общество: истоки и современность / Науч. ред. И. И. Кальной, И. Н. Лопушанский. СПб.: Издательство Р. Асланова «Юридический центр Пресс», 2006. 492 с.
72. Гражданское право Древнего Рима: Лекции Сергея Муромцева. Москва: Тип. А.И. Мамонтова и К°, 1883. 697 с.
73. Гражданское право. В 3 т. / Отв. ред. А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. Москва: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. Т.1. 776 с.
74. Гражданское право. Учебник / Отв. ред. Я.Ф. Миколенко, П.Е. Орловский. Москва: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. Ч. 1. 279 с.
75. Гражданское право. Учебник / Под ред. А. П. Сергеева, Ю. К. Толстого. Москва: Проспект, 1998. Часть I. 632 с.
76. Гражданское право: Учебник. В 2 т. / Отв. ред. Е.А. Суханов. Москва: Издательство БЕК, 1998. Том I. 816 с.
77. Гражданское право: Учебник. В 2 т. / Под ред. Е.А. Суханова. Москва: Издательство БЕК, 2000. Т. 2. Полутом 2. 704 с.
78. Гречко А.В., Захаров Н.В., Фалько М.О. Аналіз динаміки розвитку ринку відеоігор, джерел його фінансування та особливостей монетизації продукції в даній сфері. *Ефективна економіка*. 2021. № 5. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2021/4.pdf

79. Грингард С. Интернет вещей: будущее уже здесь. Москва: Альпина Паблишер, 2016. 188 с.
80. Гринь О.С., Гринь Е.С., Соловьев А.В. (2019). Правовая конструкция смарт-контракта: юридическая природа и сфера применения. *Lex russica*. 2019. № 8 (153). С. 51-62.
81. Гужва А.М. Інтерес у договірних зобов'язаннях за римським правом і сучасним цивільним правом України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2011. 20 с.
82. Гура М.В. Цивільно-правова охорона Інтернет-сайту в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 20 с.
83. Гуревич А. Начало феодализма в Европе. М.-СПб.: ЦГНИИ ИНИОН РАН, 2012. 189 с. URL: https://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/gur/01.php
84. Дождев Д.В. Римское частное право. Москва: НОРМА, 2003. 765 с.
85. Давидова І.В. Правочини та їх недійсність в інформаційному суспільстві: теорія і практика. Одеса: Юридична література, 2018. 368 с.
86. Данільян В.О. Глобальне інформаційне суспільство: культура і людина. *Філософські обрії: науково-теоретичний часопис Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України та Полтавського державного університету ім. В.Г. Короленка*. 2005. Вип. 14. С. 67-78.
87. Данільян В.О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз). Харків: Право, 2008. 184 с.
88. Дзера І.О. Цивільно-правові засоби захисту права власності в Україні: автореферат дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2001. 18 с.
89. Дзера О.В. Розвиток права власності громадян в Україні : дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Київський ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1996. 382с.
90. Дзера О.В. Деякі питання формування інституту права власності в період ринкових реформ в Україні. *Економіко-правові проблеми трансформації відносин власності в Україні: збірник наук. праць*. Київ: Манускрипт, 1997. С. 91-98.

91. Дзьобань О.П. Засоби масової комунікації в контексті інформаційної безпеки: діяльнісні й функціональні аспекти. *Наукові записки Харківського університету Повітряних сил. Соціальна філософія, психологія*. 2005. Вип. 2(23). С. 37-43.
92. Добринская Д.Е., Мартыненко Т.С. Перспективы российского информационного общества: уровни цифрового разрыва. *Вестник РУДН. Серия Социология*. 2019. Вып. 19(1). С. 108-120.
93. Дождев Д.В. Римское частное право. Москва: ИНФРА М-НОРМА, 1997. 686 с.
94. Дозорцев В.А. Понятие исключительных прав. *Юридический мир*. 2000. № 3. С. 4-11.
95. Доменное имя как объект интеллектуальной собственности. *Styler*. URL: <http://www.styler.ru/styler/domain-intellectual-property/>
96. Доход игровой индустрии в 2020-м вырос на 20% относительно прошлого года. *Cyber.Sports*. URL: <https://cyber.sports.ru/games/1092476005-doxod-igrovoj-industrii-v-2020-m-vyros-na-20-otnositelno-proshlogo-god.html>
97. Дювернуа Н.Л. Чтения по гражданскому праву: Учение о вещах. Учение о юридической сделке / Под ред. В.А. Томсинов. М.: Зерцало, 2004. Т. 2. 320 с.
98. Егоров А.В. Управление имуществом, зарубежный опыт: Германия. *Вестник ВАС РФ*. 2001. № 9. С. 128–139.
99. Енциклопедія соціогуманітарної інформології / Коорд. проекту та заг. ред. проф. К. І. Беляков. Київ: Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 1. 472 с.
100. Еремеев Д. Ф. Право личной собственности в СССР. Москва: Госюриздат, 1958. 152 с.
101. Ефективність правового регулювання економічних інституцій: навчальний посібник / За ред. проф. М. Савчина. Ужгород: РІК-У, 2021. 360 с.
102. Ефимова Л.Г., Сизимова О.Б. Правовая природа смарт-контракта. *Банковское право*. 2019. № 1. С. 23-30.

103. Єпіфанова Н. Криптовалюта: товар, засіб платежу, можливо, об'єкт інтелектуальної власності? *Юридична газета*. URL: <http://yur-gazeta.com/publications/practice/bankivske-ta-finansove-pravo/kriptovalyuta-tovar-zasib-platezhu-mozhlivo-obekt-intelektualnoyi-vlasnosti.html>

104. Жданов А.А. Возникновение и эволюция доверительной собственности в Общем праве. *История права и государства*. 2001. № 7. С. 189–198.

105. Жильникова Е.В. Проблемы разграничения понятий «субъект права» и «субъект правоотношений». *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. 2011. № 7(13). Ч. II. С. 74-77.

106. Жуванов Д., Стогній Є. Проблема доменних імен в Україні. *Інтелектуальна власність*. 2003. № 1. С. 22-26.

107. Заїка Ю., Скрипник В. Інформація в системі об'єктів цивільних прав. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 1. С. 240-245.

108. Залоило М.В., Власова Н.В. Социальные интернет-сети: правовые аспекты. *Журнал российского права*. 2014. № 5. С. 140-145.

109. Захаров И. Рейтинг стран по уровню развития информационно-коммуникационных технологий. *Basetop*. URL: <https://basetop.ru/rejting-stran-po-urovnyu-informatsionnyih-tehnologiy-2/>

110. Зимнева С.В., Лукьяненко М.Ф. Добросовестность и разумность поведения как основание освобождения от гражданско-правовой ответственности. *Государство и право*. 2017. № 8. С. 42-49.

111. Иванов А. Мечтают ли андроиды об электроовцах? *Zakon.ru*. URL: https://zakon.ru/blog/2017/2/15/mechtayut_li_androidy_ob_elektroovcakh

112. Иванов А.А., Эриашвили Н.Д. Собственность и обязательства в российском гражданском праве. *Закон и право*. 2012. № 3. С. 53-56.

113. Иванова И.В. Собственность в понимании Джона Локка. *Novaum.ru*. 2018. № 16. URL: <http://novaum.ru/public/p1033>

114. Ильин А.Ю. Криптовалюта как платежный инструмент на мировом финансовом рынке. *Правовой альманах*. 2021. № 1(5). С. 12-18.

115. Интернет вещей. Безграничные возможности взаимодействия человека и машины. Медиасектор и индустрия развлечений. URL: <https://docplayer.com/80646555-Internet-veshchey-bezgranichnye-vozmozhnosti-vzaimodeystviya-cheloveka-i-mashiny-mediasektor-i-industriya-razvlecheniy.html>.

116. Интернет вещей – что это такое и как применять IoT в реальном бизнесе. *Rusbase*. URL: <https://rb.ru/longread/iot-cards/>

117. Информационная асимметрия. *Economic Portal*. URL: <http://www.economicportal.ru/ponyatiya-all/informacnaya-assimetriya.html>

118. Информационное право / Под ред. И.М. Рассолова, С.Г. Чубукова, А.А. Суворова. Москва: Проспект, 2013. 350 с.

119. Иоффе О.С. Избранные труды по гражданскому праву: Из истории цивилистической мысли. Гражданское правоотношение. Критика теории "хозяйственного права". Москва: Статут, 2020. URL: http://civil.consultant.ru/elib/books/3/page_36.html

120. Иоффе О.С. Правоотношение по советскому гражданскому праву. Ленинград: Издательство Ленинградского университета им. А.А. Жданова, 1949. 144 с.

121. История политических и правовых учений: учебник для вузов / Под ред. О.Э. Лейста. Москва: Зерцало, 2001. 688 с. URL: <http://www.bibliotekar.ru/istoria-politicheskikh-i-pravovyh-ucheniy-1/index.htm>

122. История, философия и методология науки и техники : учебник для магистров / Под общ. ред. Н. Г. Багдасарьян. Москва : Издательство «Юрайт», 2015. 383 с. URL: https://stud.com.ua/37763/filosofiya/informatsiye_suspilstvo_suspilstvo_znan

123. Интернет речей. *Словник з інформатики*. URL: <https://cutt.ly/rWmIilh>

124. IT-право: теорія і практика: навч. посібник / За ред. Є.О. Харитонов, О.І. Харитонові. Одеса: Фенікс, 2017. 472 с.

125. Кавукиан Э. Privacy by Design: 7 основополагающих принципов. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31633216#pos=0;0
126. Кардонов А. Сферы применения смарт-контрактов и риски при работе с ними. *Бизнес-образование в экономике знаний*. 2018. № 1. С. 44-47.
127. Карнаух Б.П. Поняття майна в контексті статті 1 Протоколу № 1 до Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Проблеми законності*. 2016. Вип. 132. С. 205-214. URL: <http://oaji.net/articles/2016/3229-1463726142.pdf>;
128. Карцхия А.А. Гражданско-правовая модель регулирования цифровых технологий: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 2019. 394 с.
129. Карчевський М.В. Основні проблеми правового регулювання соціалізації штучного інтелекту. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні*: збірник матеріалів II-ї Міжнародної науково-практичної конференції (Львів, 17 листопада 2017 р.). Львів: НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 93-99.
130. Кастельс М. Галактика Интернет. Размышления об Интернете, бизнесе и обществе. Екатеринбург. У-Фактория, 2004. 328 с.
131. Катасонов В.Н. Трансгуманизм: новая цивилизационная угроза человечеству. *РИСИ*. URL: <https://riss.ru/analytics/6613/>
132. Кирюхин Д.И. Справедливость как aequitas и justitia в философско-правовой мысли Древнего Рима. *Вестник Московского университета. Серия 7. Философия*. 2013. № 3. С. 63-76.
133. Кирюшов Д.А. Аграрный закон 111 г. до н.э. и римская собственность на землю. *Мнемон. Исследования и публикации по истории античного мира* / Под ред. Э.Д. Фролова. Санкт-Петербург, 2005. URL: <http://centant.spbu.ru/centrum/publik/kafsbor/mnemon/2005/18.pdf>
134. Кількість інтернет-користувачів у світі досягла 4,8 млрд. *Mind*. URL: <https://mind.ua/news/20219912-kilkist-internet-koristuvachiv-u-sviti-dosyagla-48-mlrd>
135. Кісель В.Й. Трансформація концепцій про сутність права власності. *Форум права*. 2015. № 1. С. 135-140.

136. Кісіль О. Власники і користувачі домену, доменного імені, веб-сайту в інтернет-відносинах та у судовій практиці. *Протокол: юридичний Інтернет-ресурс*. URL:

http://protokol.com.ua/ru/vlasniki_i_koristuvachi_domenu_domennogo_imeni_veb_saytu_v_internet_vidnosinah_ta_u_sudoviy_praktitsi/

137. Кобець Р. Іпотека чи право довірчої власності: за чим майбутнє у кредитних правовідносинах. *Юридична газета*. URL: <http://yur-gazeta.com/golovna/ipoteka-chi-pravo-dovirchoyi-vlasnosti-za-chim-maybutne-u-kreditnih-pravovidnosinah.html>

138. Коваль М. Електронна особистість: навіщо ЄС обговорює права робітників. *Європейська правда*. URL:

<https://www.eurointegration.com.ua/experts/2017/01/24/7060539/>

139. Колин К.К. Природа информации и философские основы информатики. *Открытое образование*. 2005. № 2. С. 43-50.

140. Колодій А.М. Принципи права України. Київ: Юрінком Інтер, 1998. 208 с.

141. Колосов В. Природа прав на доменное имя. *Вадим Колосов*. URL: <https://kolosov.info/kommentarii/priroda-prav-na-domennoe-imya>

142. Колычева Е.Ю. Христианские мыслители средневековья о соотношении экономики и нравственности. *Проблемы современной экономики*. 2012. № 3 (43). URL: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=4257>

143. Коляденко В. Поняття «інформаційне суспільство» у класичних і сучасних концепціях. *Український науковий журнал. Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації*. 2013. № 2. С. 11–19.

144. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім “АртЕк”, 2020. 128 с.

145. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-shvalennya-koncepciyi-rozvitku-shtuchnogo-intelektu-v-ukrayini-s21220>

146. Копылов В.А. Информационное право. Москва: Юристъ, 2005. 512 с.

147. Кохановська О.В. Цивільно-правові проблеми інформаційних відносин в Україні: автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2006. 39 с. URL: <http://referatu.net.ua/referats/7569/165907>
148. Кравцов С.В. Теоретико-правові засади здійснення та захисту права спільної власності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2018. 234 с.
149. Красавчиков О.А. Юридические факты в советском гражданском праве. Москва: Гос. изд-во юрид. лит., 1958. 182 с.
150. Кузнецова Н.С. Собственность как основа гражданского общества и демократического государства. *Право Украины*. 2011. № 7/8. С.5-14.
151. Курпас Ю.В. Становлення та розвиток інституту управління майном в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2004. 225 с.
152. Кухарев О.Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві. Київ: Алерта, 2019. 498 с.
153. Лапач В.А. Система объектов гражданских прав: теория и практика. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 542 с.
154. Лапач В.А. Система объектов гражданских прав в законодательстве России: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.03. Ростов-на-Дону, 2002. 537 с.
155. Лаптев В.А. Понятие искусственного интеллекта и юридическая ответственность за его работу. *Право. Журнал Высшей школы экономики*. № 2. 2019. С. 79-102.
156. Ливий Тит. История Рима от основания города / Перевод С. А. Иванова. Комментарий Н. Е. Боданской. Москва: Издательство «Наука», 1989. Том I. URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1364000500>
157. Ліпкан В.А., Максименко Ю.Є., Желіховський В.М. Інформаційна безпека України в умовах євроінтеграції: навчальний посібник. Київ: КНТ, 2006. 280 с. URL: http://www.dut.edu.ua/uploads/l_1350_59375830.pdf
158. Локк Дж. Два трактата о правлении. *Реформаторский взгляд*. URL: <http://www.reformed.org.ua/2/86/Locke>

159. Лукоянов Н.В. Правовые аспекты заключения, изменения и прекращения смарт-контрактов. *Юридические исследования*. 2018. № 11. С. 28-35.

160. Магази́нер Я.М. Советское хозяйственное право. Ленинград: Изд-во кассы взаимопомощи студентов Лгр. Инст. Нар. Хозяйства им. Ф. Энгельса, 1928. 489 с.

161. Майданик Н.І. Web-сайт в мережі Інтернет як особливий об'єкт авторського права. *Юридична Україна: Правовий часопис*. 2008. № 12. С. 73-80.

162. Майданик Р.А. Довірча власність у цивільному праві України (формування, порівняльний аналіз і поняття). *Українське комерційне право*. 2004. № 5. С. 57–61.

163. Майданик Р., Майданик Н., Попова Н. Переосмислення загальної частини речового права в умовах європеїзації та кодифікації. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 6. С. 39-54.

164. Майданик Р.А. Переосмислення поняття і класифікації речей в умовах рекодифікації. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доповідей учасників науково-практичної конференції, присвяченої 96-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна* (Харків, 21 травня 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. 304 с.

165. Майданик Р.А. Природа довірчої власності як особливого об'єкта цивільних прав за законодавством України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2005. № 8 (46). С. 16–23.

166. Майданик Р.А. Проблеми довірчих відносин в цивільному праві. Київ: Київський університет, 2002. С. 310.

167. Майданик Р.А. Речове право: підручник. Київ: Алерта, 2019. 1102 с.

168. МакБрайд Дж. COVID-19 і Конвенція. *Закон і бізнес*. URL: <https://zib.com.ua/ua/142070-covid-19-i-konvenciya-u-yakiy-miri-borotba-z-koronavirusnoyu.html>

169. Малина Р. «Вы можете улыбаться и хлопать в ладоши, но уже завтра окажетесь в ГУЛАГе»: автор Sapiens напугал Давос. *Forbs*. URL:

<https://www.forbes.ru/tehnologii/391789-vy-mozhete-ulybatsya-i-hlopat-v-ladoshi-no-uzhe-zavtra-okazhetes-v-gulage-avtor>

170. Маньковский И.А. Собственность и право собственности как категории цивилистики. *Российская юстиция*. 2013. № 4. С. 2-4.

171. Мареев С.Н., Мареева Е.В. К. Маркс о частной собственности как основе отчуждения сущности человека. *Научная мысль Кавказа*. 2018. № 2. С. 5-10. С. 9. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/k-marks-o-chastnoy-sobstvennosti-kak-osnove-otchuzhdeniya-suschnosti-cheloveka/viewer>

172. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Т.1 *Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения*. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1960. Т. 23. С. 5-900. URL: <https://www.marxists.org/russkij/marx/cw/t23.pdf>

173. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Т. 40-50. Москва: Изд-во политической литературы, 1975-1981. Т. 42. 535 с.

174. Марченко М.Н. Теория государства и права. Москва: ТК Велби, Издательство Проспект, 2004. 640 с.

175. Маслов В.Ф. Осуществление и защита права личной собственности в СССР. Москва: Госюриздат, 1961. 235 с.

176. Маслова А.В. Природа виртуальной организации: единство политико-экономического и институционального подходов. *Вестник ИНЖЭКОНа. Серия: экономика*. 2010. № 3. С. 394-396.

177. Маттеи У., Суханов Е. Основные положения права собственности. Москва: Юрист, 1999. 384 с.

178. Медведев С.Н. Формирование понятия права собственности. *Северо-кавказский юридический вестник*. 2009. № 4. С. 43-45.

179. Международный союз электросвязи. Измерение информационного общества. Отчет за 2015 год. URL: <https://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/publications/misr2015/MISR2015-ES-R.pdf>

180. Мейер Д.И. Русское гражданское право. М.: Статут, 2003. 831 с.

181. Мейер Д.И. Русское гражданское право. СПб.: Типография Н. Тиблена и комп., 1864. 789 с.

182. Мельник О.Л. Інформаційне суспільство та суспільство знань – становлення та розвиток понять. *Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка : збірник наукових праць*. 2007. № 2(20). Ч. 2. С. 57–60.

183. Мефодьева К.А. Цифровые данные как объект правового регулирования в Германии, США и России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 2019. 228 с.

184. Митрофанова И.А. Законодательное регулирование «умных» контрактов: проблемы и перспективы развития. *Правовая парадигма*. 2018. № 4 (17). С. 22-28.

185. Михеева Л.Ю. Доверительное управление имуществом. Москва: Юрист, 2006. 447 с.

186. Мозолин В.П. Право государственной (общенародной) собственности в условиях совершенствования социализма. *Советское государство и право*. 1987. № 5. С. 37-45.

187. Мозолин В.П. Право собственности в Российской Федерации в период перехода к рыночной экономике. Москва: Изд-во ИГиП РАН, 1992. 176 с.

188. Молчанова О.И. Информационное общество как основа трансформации современной медиасферы. *Известия СПбГЭУ*. 2017. № 4 (106). С. 101-106. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/informatsionnoe-obschestvo-kak-osnova-transformatsii-sovremennoy-mediasfery>

189. Москалец М.А. Субъективные права и объекты права собственности. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2010. Вып. 2(8). URL: <http://www.jurvestnik.psu.ru/index.php/ru/-28-2010/5-2010-12-01-13-31-58/-2-8-2010/62-subektivnye-prava-i-obekty-prava-sobstvennosti>

190. Мурзин Д.В. Ценные бумаги – бестелесные вещи. Правовые проблемы современной теории ценных бумаг. Москва: Статут, 1998. 176 с.

191. Мухортова Е.Г., Наумова М.Д. Обоснование права собственности в английском либерализме XIX в. *Альманах современной науки и образования*. 2011. № 6(49). С. 36-37. URL: https://www.gramota.net/articles/issn_1993-5552_2011_6_13.pdf
192. Мухтасарова Т.Р. Теоретико-правовые основы развития института частной собственности в России. *Право и государство*. 2013. № 9(105). С. 62-65.
193. Нагорный Р.С. Доменное имя как объект гражданского права. *Журнал российского права*. № 2(134). 2008. С. 122- 132.
194. Некит Е.Г. Право доверительной собственности в гражданском законодательстве Франции. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*. 2013. №. 5. С. 133-136.
195. Некит Е.Г. «Умные вещи» как источник повышенной опасности. *Ліга. Блоги*. URL: <http://blog.liga.net/user/%D0%B5nekit/article/29728>
196. Некит Е.Г. Право собственности на персональные данные в контексте GDPR: миф или реальность. *Ліга. Блоги*. URL: <https://blog.liga.net/user/%D0%B5nekit/article/31189>
197. Некит Е.Г. Правовая природа и особенности налогообложения виртуальной собственности. *Central and Eastern European Legal Studies*. 2019. № 2. С. 387-402.
198. Некіт К.Г. Веб-сайт як комплексний об'єкт цивільних прав. *Часопис цивілістики. Спецвипуск ІТ-право*. 2017. № 26. С. 69-74.
199. Некіт К.Г. Види нематеріальних активів, що отримують захист на підставі Протоколу № 1 Європейської Конвенції прав людини та основоположних свобод. *Правове життя сучасної України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2020 р.)*. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 3. С. 435-439.
200. Некіт К.Г. Віртуальна власність крізь призму теорій права власності. *Часопис цивілістики*. 2019. №33. С. 78-82.
201. Некіт К.Г. Віртуальна власність: поняття та сутність. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 37-42.

202. Некіт К.Г. “Віртуальні речі” у складі Інтернету речей. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 501-503.

203. Некіт К.Г. Деякі аспекти трастового фонду за Проектом загальної довідкової схеми (DCFR) у світлі імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Правові проблеми цивілізаційного вибору України: матеріали Всеукр. наук. конф., присвяч. пам'яті проф. О.К. Вишнякова* (м. Одеса, 6 листопада 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 154-158.

204. Некіт К.Г. Деякі дискусійні аспекти підстав виникнення права приватної власності. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 93-100.

205. Некіт К.Г. Деякі проблеми акаунтів у соціальних мережах як об'єктів цивільного обігу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 91-97.

206. Некіт К.Г. Динаміка правового регулювання криптовалют (криптоактивів) в Японії. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 травня 2021 р.). С. 449-451.

207. Некіт К.Г. До дискусії навколо концепції «тріади правоможностей» власника. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри*: матеріали четвертої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 22 квітня 2021 р.). Суми, 2021. С. 155-158.

208. Некіт К.Г. До питання про право власності на персональні дані. *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні*: матеріали Міжнар. колоквіуму (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 89-92.

209. Некіт К.Г. До питання про правову природу смарт-контрактів. *ІТ право: проблеми та перспективи розвитку в Україні*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Львів, 27 листопада 2020 р.) Львів, 2020. URL: <http://aphd.ua/publication-759/>

210. Некіт К.Г. До проблеми визначення права довірчої власності за цивільним законодавством України. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 17-18 серпня 2013 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. С. 28-31.

211. Некіт К.Г. До проблеми розмежування доменних імен та товарних знаків. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 2. С. 523-525.

212. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства. *Часопис цивілістики*. 2016. № 21. С. 78-82.

213. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань за цивільним законодавством України: оцінка ризиків. *Часопис цивілістики*. 2019. № 35. С. 28-35.

214. Некіт К.Г. Довірче управління майном та довірча власність за цивільним законодавством України: до проблеми співвідношення. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. Харків, 2012. №1028. С. 174-178.

215. Некіт К.Г. Договір довірчого управління майном: порівняльно-правовий аналіз. Одеса: Вид. Букаєв В.В., 2012. 184 с.

216. Некіт К.Г. Доменне ім'я як об'єкт цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2017. № 23. С. 40-45.

217. Некіт К.Г. Захист права власності на нематеріальні активи у практиці Європейського суду з прав людини. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 101-108.

218. Некіт К.Г. Користувацька угода (Terms of Service) як підстава виникнення права власності на віртуальне майно. *Право та інновації*. 2020. № 4. С. 62-68.

219. Некіт К.Г. Криптовалюти та віртуальні активи: термінологічні розбіжності у підходах до правового регулювання та їх значення. *Проблеми*

цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна (м. Харків, 21 травня 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 175-178.

220. Некіт К.Г. Особливості змісту та здійснення права віртуальної власності. *Часопис цивілістики*. 2019. №32. С. 86-92.

221. Некіт К.Г. Особливості правового статусу установника довірчої власності. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України*: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 28 лютого-1 березня 2014 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2014. С. 38-41.

222. Некіт К.Г. Переваги та недоліки смарт-контрактів як підстав виникнення права власності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2020. №. 3(47). С. 101-105.

223. Некіт К.Г. Персональні дані та індустріальні дані як об'єкти права власності: оцінка можливостей. *Часопис цивілістики*. 2020. №36. С. 57-65.

224. Некіт К.Г. Персональні дані як валюта: трансформації цифрової доби. *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження*: матеріали III наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 листопада 2019 р.). Київ, 2019. С. 88-93.

225. Некіт К.Г. Поняття довірчої власності (трасту) у законодавстві європейських країн та модельних правилах європейського приватного права. *Молодий вчений*. 2015. №2. С. 822-825.

226. Некіт К.Г. Поняття «майно» у практиці Європейського суду з прав людини. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри*: матеріали третьої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 23 квітня 2020 р.). Суми, 2020. С. 127-130.

227. Некіт К.Г. Поняття та правова природа акаунту в соціальній мережі. *Часопис цивілістики*. 2018. № 30. С. 60-66.

228. Некіт К.Г. Поняття «цифрової сили» у цифровому середовищі. *Актуальні проблеми інформаційного права в умовах глобалізації: збірник тез доп. учасників Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Черкаси, 28 листопада 2019 р.)*. Черкаси: Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2019. С. 46-48.

229. Некіт К.Г. Право власності за цивільним законодавством України та Республіки Молдова: деякі порівняльні аспекти. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. 2013. № 4. С. 88-90.

230. Некіт К.Г. Право власності у Цивільному кодексі України: загальні положення та проблемні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право*. Ужгород, 2013. Вип. 22. Ч. II. Т. 1. С. 260-263.

231. Некіт К.Г. Правовий статус довірчого власника за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. № 1. С. 167-171.

232. Некіт К.Г. Правовий статус суб'єктів відносин довірчої власності у деяких європейських країнах та за принципами DCFR. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.)*. Одеса: Юридична література, 2015. Т. 2. С. 446-448.

233. Некіт К.Г. Правовий статус криптовалют в Україні та у світі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 40-42. URL: http://lsej.org.ua/1_2018/12.pdf

234. Некіт К. Г. Правовий статус суб'єктів відносин довірчої власності за цивільним законодавством України та Принципами європейського приватного права (DCFR). *Часопис цивілістики*. 2015. № 19. С. 174-178.

235. Некіт К.Г. Правоможності та обов'язки довірчого власника за цивільним законодавством України та Модельними правилами європейського приватного права (DCFR). *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 41-47

236. Некіт К.Г. Принципи регулювання відносин власності. *Митна справа*. 2013. № 1. С. 158-164.

237. Некіт К.Г. Принципи DCFR та сучасна концепція довірчої власності (трасту) в Україні. *Часопис цивілістики*. 2015. № 18. С. 171-175.

238. Некіт К.Г. Проблема виплати компенсації власникам бізнесу за період карантину: аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду. *Економіка та право*. № 1(60). С. 61-70.

239. Некіт К.Г. Проблеми визначення правової природи користувацьких угод: *Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного, ІТ та Інтернет права*: збірник матеріалів четвертої Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 12 листопада 2020 р.). Львів: Юрид. фак-т Львів. Нац. Ун-ту ім. І. Франка, 2020. С. 103-107.

240. Некіт К.Г. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки та відшкодування шкоди, заподіяної пристроями, підключеними до Інтернету речей. *Часопис цивілістики*. 2017. № 27. С. 107-112.

241. Некіт К.Г. Промислові дані як потенційні об'єкти права власності. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства*: матеріали Всеукр. круглого столу. Одеса: Фенікс, 2020. С. 46-50.

242. Некіт К.Г. Світові підходи до визначення правового статусу криптовалют. *Часопис цивілістики*. 2018. № 29. С. 100-106.

243. Некіт К.Г. Співвідношення віртуальної та інтелектуальної власності. *Цивілістика в інформаційному суспільстві*: матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса: Фенікс, 2019. С. 38-40.

244. Некіт К.Г. Суб'єктний склад правовідносин довірчої власності. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. 2014. № 1. С. 94-96.

245. Некіт К.Г. Суб'єкти права приватної власності в інформаційному суспільстві. *Lex Portus*. 2018. № 2. С. 128-141.

246. Некіт К.Г. Трастовий фонд за Проектом загальної довідкової схеми (DCFR): до питання гармонізації законодавства України та ЄС. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2015. Т. XVII. С. 271-278.

247. Некіт К.Г. Цифрове майно як об'єкт права власності: проблеми спадкування. *Шерешевські читання «Проблеми цивільно-правового захисту прав власників у сучасних умовах інтеграційного розвитку України»*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 85-річчю акад. В.В. Луця (м. Одеса, 7 грудня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 91-93.

248. Некіт К.Г. Цифрові дані та інформація як об'єкти права власності. *Часопис цивілістики*. 2021. № 42. С. 38-44.

249. Некіт К.Г. Штучний інтелект: суб'єкт чи об'єкт правовідносин? *Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного (приватного) права України*: матеріали XIX наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці з дня народження проф. В.П. Маслова (м. Харків, 12 березня 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 193-196.

250. Некіт К.Г. Щодо відмінностей довірчої власності у цивільному законодавстві України та англо-американському праві. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. Т.2. С. 583-585.

251. Некіт К.Г. Щодо допустимості втручання у мирне володіння майном в умовах надзвичайного стану. *Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19*: матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 66-70. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/12616>

252. Некіт К.Г. Щодо можливості поєднання в одній особі довірчого власника та вигодонабувача. *Римське право і сучасність. Епідемії в Європі і право: від Риму до COVID-19*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса: Фенікс, 2020. С. 45-49.

253. Некіт К.Г. Щодо можливості самотійної майнової відповідальності роботів (штучного інтелекту). *Модернізація цивільно-правової відповідальності*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 жовтня 2019 р.). Київ, 2019. С. 189-194.

254. Некрасов В. Квартиру за токени: Україна за крок від легалізації криптовалют і віртуальних активів. *Економічна правда*. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/12/7/668873/>

255. Ниязова А.Н. Пределы и ограничения права собственности на землю: анализ подходов. *Вестник Пермского университета. Юридические науки*. 2016. Вып. 32. С. 208-215.

256. Ні гроші, ні валюта: НБУ розповів про статус біткойна в Україні. *Obozrevatel*. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/finance/ni-groshi-ni-valyuta-nbu-rozpoviv-pro-status-bitkoinu-v-ukraini.htm>

257. Новицкий И.Б. Римское право. Москва: Ассоциация «Гуманитарное знание», «ТЕИС», 1995. 245 с.

258. Новицький А.М. Феномен «інформаційного суспільства» як об'єкт наукового дослідження. *Інформація і право*. 2011. № 1. С. 25-29.

259. Новоселова Л. «Токенизация» объектов гражданского права. *Хозяйство и право*. 2017. № 12. С. 29-44.

260. Новоселова Л.А. Определение объектов права собственности. *Гражданин и право*. 2001. № 2. URL: <http://base.garant.ru/979987/>

261. Норман С. Понятие модальности права собственности. *Правоведение*. 2009. № 3(284). С. 230-255.

262. О развитии цифровой экономики: Декрет Президента Республики Беларусь от 21 декабря 2017 г. № 8. *Президент Республики Беларусь*. URL: http://pravo.by/upload/docs/op/Pd1700008_1514322000.pdf

263. О цифровых финансовых активах, цифровой валюте и о внесении изменений в отдельные законодательные акты Российской Федерации: Федеральный закон от 31 июля 2020 г. № 259-ФЗ. *Государственная дума Федерального Собрания Российской Федерации*. URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_358753/066194c4a28c45793e733860eefb251945b981e0/

264. О цифровых финансовых активах: Проект Федерального закона. *Минфин России*. URL: https://m.minfin.gov.ru/ru/document/?id_38=121810-proekt_federalnogo_zakona_o_tsifrovyykh_finansovykh_aktivakh

265. Обзор законодательного регулирования криптовалют в отдельных государствах. *KPMG*. URL: <https://assets.kpmg.com/content/dam/kpmg/ru/pdf/2017/11/ru-ru-cryptocurrency-legislative-regulation-worldwide-november-2017-upd.pdf>

266. Образцова В.В. Правовой статус криптовалют в России. *Современные научные исследования и инновации*. 2017. № 1. URL: <http://web.snauka.ru/issues/2017/01/77180>

267. Овсейко С. Перевод правового титула на кредитора как способ обеспечения исполнения обязательств (исторический и сравнительно-правовой анализ). *Банковское право*. 2008. № 4. URL: <http://www.center-bereg.ru/o4186.html>

268. Овчаренко А.С. Правове регулювання віртуальних активів та криптовалют в Україні: сучасний стан і перспективи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 200-202.

269. Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів: колективна монографія / За ред. А.С. Довгерт, Є.О. Харитонova. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. 674 с.

270. ООН: 4,1 млрд. людей у світі підключені до Інтернету. *Radio Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-internet/30254946.html>

271. Открытая концепция «Интернет вещей: правовые аспекты (Российская Федерация)». *Dentons*. URL: <http://www.dentons.com/ru/whats-different-about-dentons/connecting-you-to-talented-lawyers-around-the-globe/news/2016/june/dentons-develops-russias-first-ever-whitepaper-on-the-legal-aspects-of-the-internet-of-things>

272. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана. Москва: Зерцало, 1997. 608 с.

273. Пархоменко О.В. Інформаційно-знанєве суспільство: проблеми, особливості. *Науково-технічна інформація*. 2010. № 1. С. 3-6.
274. Пацурківський Ю.П. Принцип непорушності права власності. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2004. Вип. 253. С. 51-55.
275. Первомайський О. Поняття інтересу в цивільному праві та законодавстві. *Юридична Україна*. 2014. № 11. С. 53-57.
276. Персунько С.І. Право державної власності в Україні (історія, сучасність, перспективи). Кіровоград: Єлісавет, 1988. 297 с.
277. Петров Є.В. Інформація як об'єкт цивільно-правових відносин: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Харків, 2003. 24 с.
278. Петрухно Ю.Є. Інформаційне суспільство: поняття, основні складові, характеристика. *Вісник ОНУ. Серія Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство*. 2014. Т. 19. Вип. 1. С. 127-133.
279. Платон. Законы / Пер. А.Н. Егунова. Книга V. Москва: Мысль, 1999. URL: <http://www.psylib.ukrweb.net/books/plato01/30zak05.htm>
280. Платон. Сочинения: В 4 томах / Под ред. А.Ф. Лосева, В.Ф. Асмуса. Санкт-Петербург: Издательство С.-Пб ун-та; Издательство Олега Абышко, 2007. Том 3. Ч. 1. 752 с.
281. Плєскач В.Л., Затонацька В.Г. Інформаційні системи і технології на підприємствах: підручник. Київ: Знання, 2011. 718 с. URL: http://pidruchniki.com/1589052247792/informatika/virtualni_organizatsiyi
282. Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах / Перевод С. П. Маркиша. Москва: Издательство «Наука», 1994. Том I. URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1439000400>
283. Победоносцев К.П. Курс гражданского права. Ч. 1: Вотчинные права. Москва: Статут, 2002. 800 с.
284. Побережник А. Гудвіл – грошове визначення ділової репутації компанії. *Юрист & Закон*. 2019. № 28. URL: https://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA012937

285. Подшивалов Т.П. Объект гражданских прав и правовой режим: проблема определения. *Вестник ЮУрГУ. Серия Право*. 2013. Т. 13. № 3. С. 49-54.

286. Позова Д.Д. Правові аспекти наближення автоматичних пристроїв до здібностей людини. *Часопис цивілістики*. № 26. С. 79-83.

287. Покровский И.А. Основные проблемы гражданского права. Москва: Статут, 2001. 354 с.

288. Політанський В.С. Поняття інформаційного суспільства: теоретико-правовий підхід. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 1(88). С. 77-86.

289. Пономарьов М.М. Узагальнення судової практики розгляду судами справ у спорах, пов'язаних із використанням імен доменів. *Artimmer loyer group*. URL: <http://artimmer.com/ua/publicacii/uzagalnennya-suduvoyi-praktyky/269-uzagal%60nennya-sudovo%D1%97-praktiki-rozglyadu-sudami-sprav-u-sporax,-pov-yazanix-%D1%96z-vikoristannjam-%D1%96men-domen%D1%96v>

290. Попова Т. В., Ліпкан В.А. Стратегічні комунікації: словник / За заг. ред. В.А. Ліпкана. Київ: ФОП О.С. Ліпкан, 2016. 416 с.

291. Поротикова О.А. Проблемы злоупотребления субъективным гражданским правом. Москва: Волтерс Клувер, 2007. 245 с.

292. Постанова Верховного Суду від 5 червня 2019 р. у справі № 554/7642/17 / Верховний Суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/82419731>

293. Постанова Верховного Суду України від 13 березня 2018 р. у справі № 918/186/17 / Верховний Суд України. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/72763168>

294. Пояснювальна записка до Проекту Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо запровадження права довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань № 4188 від 10 березня 2016 р. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58359

295. Право власності в Україні / За заг. ред. Я.М. Шевченко. Київ: Бліц-інформ, 1996. 217 с.

296. Право власності в Україні : навч. посіб. / За заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. Київ: Юрінком Інтер, 2000. 816 с.

297. Право собственности в СССР / Под ред. Ю.К. Толстого, В.Ф. Яковлева. М: Юридическая литература, 1989. 288 с.

298. Правовое регулирование криптовалютного бизнеса. *Axon Partners*. URL: <https://axon.partners/wp-content/uploads/2017/02/Global-Issues-of-Bitcoin-Businesses-Regulation.pdf>

299. Правовое регулирование операций с криптовалютами в Канаде. URL: <https://www.eternitylaw.com/blog/2017/10/05/blog-2017-09-29-pravovoe-regulirovanie-kriptovalyutnyh-operatsij-v-kanade/>

300. Правовой статус криптовалют в Японии. *Forknews*. URL: <https://forknews.io/analitics/000304-pravovoj-status-kriptoval.html>

301. Приватні та публічні інтереси в умовах COVID-19: колізії та правові шляхи вирішення: монографія / За ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової, К.Г. Некіт. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. 316 с.

302. Природа биткоїна: актив, валюта или предмет коллекционирования? *Forklog*. URL: <https://forklog.com/priroda-bitkoina-aktiv-valyuta-tovar-ili-predmet-kollektsionirovaniya/>

303. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23 грудня 1993 р. № 3792-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text>

304. Про визнання права власності на нерухоме майно: Постанова Верховного Суду України від 12 листопада 2014 р. у справі №6-129цс14. *Верховний Суд України*. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciiivsu/6-129cs14>

305. Про визнання права власності: Постанова Верховного Суду України від 10 лютого 2016 р. у справі №6-2124цс15. *Верховний Суд України*. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipoziciiivsu/6-2124cs15>

306. Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>

307. Про віртуальні активи: Законопроект. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69110

308. Про власність: Закон України від 07 лютого 1991 р. № 697-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/697-12#Text> (втратив чинність)

309. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо стимулювання інвестиційної діяльності в Україні: Закон України від 20 вересня 2019 р. № 132-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132-20#Text>

310. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 980-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980-15#Text>

311. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України: Закон України від 15 грудня 2005 р. № 3201-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3201-15#Text>

312. Про внесення змін до Податкового кодексу України (щодо стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні): Законопроект. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62816

313. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законів України щодо оподаткування операцій з криптоактивами: Законопроект. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67423

314. Про встановлення карантину з метою запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, та етапів послаблення протиепідемічних заходів: Постанова Кабінету Міністрів України від 20 травня 2020 р. № 392. *Кабінет Міністрів України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392-2020-%D0%BF#Text>

315. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 р. № 1952-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>

316. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 р. № 755-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/755-15#Text>

317. Про деякі питання практики вирішення спорів, пов'язаних із захистом прав інтелектуальної власності: Постанова Пленуму ВГС України від 17 жовтня 2012 р. *Вищий господарський суд України*. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v0012600-12>

318. Про договори купівлі-продажу майнових прав: Постанова Верховного Суду України від 24 червня 2015 р. у справі №6-318цс15. *Верховний Суд України*. URL: <https://oda.court.gov.ua/sud1590/pravovipozicii/su/6-318cs15>

319. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 5 жовтня 2017 р. № 2155-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text>

320. Про електронні комунікації: Закон України від 16 грудня 2020 р. № 1089-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20#Text>

321. Про забезпечення вимог кредиторів та реєстрацію їх обтяжень: Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1255-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1255-15#Text>

322. Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення: Закон України від 6 грудня 2019 р. № 361-IX. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/361-20#n831>

323. Про затвердження Порядку підключення до глобальних мереж передачі даних: Постанова Кабінету Міністрів України від 12 квітня 2002 р. №

522. Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/522-2002-%D0%BF#Text> (втратила чинність).

324. Про захист персональних даних: Закон України від 1 червня 2010 р. № 2297-VI. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

325. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-XII. *Верховна Рада України*. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2657-12>

326. Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати: Закон України від 19 червня 2003 р. № 979-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/979-15/ed20030619#Text> (у редакції від 19 червня 2003 року) (втратив чинність).

327. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#Text>

328. Про науково-технічну інформацію : Закон України від 25 червня 1993 р. № 3322-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3322-12#Text>

329. Про обіг криптовалюти в Україні : Законопроект. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684

330. Про охорону прав на знаки для товарів і послуг: Закон України від 15 грудня 1993 р. № 3689-XII. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3689-12#Text>

331. Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції: Закон України від 17 липня 1997 р. № 475/97-ВР. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-%D0%B2%D1%80#Text>

332. Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні : Законопроект. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62710

333. Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27 лютого 2009 р. №1. *Верховний Суд України*. URL: <https://cutt.ly/qWmQWr4>

334. Про телекомунікації : Закон України від 18 листопада 2003 р. № 1280-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1280-15#Text>

335. Про токенизовані активи та криптоактиви: Законопроект. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=70353

336. Про фінансово-кредитні механізми і управління майном при будівництві житла та операціях з нерухомістю: Закон України від 19 червня 2003 р. № 978-IV. *Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/978-15#Text>

337. Прудон П. Ж. Что такое собственность, или исследование о принципе права и власти. Бедность как экономический принцип. Порнократия, или женщины в настоящее время. Москва: Республика, 1998. 367 с. URL: https://revbel.org/wp-content/uploads/Prudon_Chto_tak_sobstv.pdf

338. Пухан И. Римское право (базовый учебник) / Под ред. В. А. Томсинова. Москва: Зерцало, 1998. 448 с.

339. Рада Європи / Європейський суд з прав людини. Посібник за статтею 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод «Захист власності» / Переклад українською О.М. Дроздов, В.П. Плотнікова, О.В. Дроздова, О.Ю. Вінський, Ю.М. Ісаєва. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/publikacii/Guide_Art_1_Protocol_1_UKR_-2019.pdf

340. Разуваев И.В. Теоретические вопросы общего учения о субъектах права. *Юридическая мысль*. № 3. 2007. С. 58-59.

341. Ракитов А.И. Философия компьютерной революции. Москва: Политиздат, 1991. 287 с.

342. Рассказова Н.Ю. Модельные правила европейского частного права. Москва: Статут, 2013. 989 с.

343. Регулирование криптовалют: исследование опыта разных стран. URL: <https://cutt.ly/UWAXfuJ>

344. Режепа В. «Интернет вещей» для потребителей и разработчиков: сравнение IoT-платформ. URL: <http://gagadget.com/science/22055-internet-veschej-dlya-potrebitelej-i-razrabotchikov-sravnenie-iot-platform/>

345. Рекомендація СМ / Рес (2020) 1 Комітету Міністрів державам-членам щодо впливу алгоритмічних систем на права людини. URL: <https://www.echr.com.ua/document/rekomendaciya-sm-rec-20201-vid-08-04-2020/>

346. Римское частное право : учебник / Под ред. И. Б. Новицкого, И. С. Перетерского. Москва: Издательство Юрайт, 2017. 607 с. URL: <https://static.my-shop.ru/product/pdf/211/2107606.pdf>

347. Рішення Володимирецького районного суду Рівненської області у справі № 556/1603/20 від 12 квітня 2021 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96639520>

348. Рішення Дарницького районного суду м. Києва у справі № 753/599/16-ц від 24 березня 2016 р. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/SO13429.html

349. Рішення Деснянського районного суду м. Київ у справі №754/5784/18 від 09 грудня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83662565>

350. Рішення Київського апеляційного суду у справі №754/13529/17 від 24 червня 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/90227449>

351. Рішення Мелітопольського міськрайонного суду Запорізької області у справі № 320/10302/14-ц від 13 лютого 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/42771204>

352. Рішення Рівненського міського суду у справі № 569/8791/14-ц від 7 травня 2015 р. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/44353733>

353. Рішення Святошинського районного суду м. Києва у справі № 759/18949/19 від 28 лютого 2020 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88226063>

354. Рожкова М.А. Информация как объект гражданских прав, или Что надо менять в гражданском праве // Закон.ру. URL: <https://zakon.ru/blog/2018/11/06>

355. Рожкова М.А. О новой (третьей) группе имущественных прав, носящих абсолютный характер. *Журнал Суда по интеллектуальным правам*. 2019. № 26. С. 20-24.

356. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Право власності: підручник. Київ: Правова єдність, 2011. 246 с. URL: <https://ukrtextbook.com/ukra%D1%97nske-civilne-pravo-romovska-z-v/ukra%D1%97nske-civilne-pravo-romovska-z-v-pravo-vlasnosti-ob-039-yektivne-i-sub-039-yektivne.html>.

357. Рубаник В.Є. Метаморфози права власності в Україні в роки Нової економічної політики (1921-1929 рр.): погляд через три чверті століття. *Актуальні проблеми держави та права: Збірник наукових праць*. 2000. Вип. 9. С. 82-88.

358. Рубанов А.А. Проблемы совершенствования теоретической модели права собственности. *Развитие советского гражданского права на современном этапе* / Отв. ред. В.П. Мозолин. Москва: Наука, 1986. 267 с.

359. Рузакова О.А. Право интеллектуальной собственности. *uristinfo.net*. URL: <http://uristinfo.net/avtorskoe-pravo/53-oa-ruzakova-pravo-intellektualnoj-sobstvennosti/1022-tema-6-prava-na-netraditsionnye-obekty-intellektualnoj-sobstvennosti.html?start=3+>

360. Рыженков А.Я. Гегелевская философия гражданского права. *Российский журнал правовых исследований*. 2017. № 1(10). С. 204-208.

361. Рябов А.А. Проблемы общего понятия права собственности: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 1998. 191 с.

362. Рябчинська А.О. Право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання в Україні: дис. ... докт. філос.: 081 «Право». Київ, 2021. 229 с.

363. Рябчинська А.О. Право довірчої забезпечувальної власності в зарубіжних країнах: досвід Франції та Румунії. *Вчені записки ТНУ ім. В.І. Вернадського: Серія Юридичні науки*. 2019. Том 30(69). №3. С. 51-57.

364. Сабо Н. Умные контракты (Четвертая революция стоимости). *Компьютерра*. URL: <https://old.computerra.ru/1998/266/194332/>

365. Савельев А.И. Договорное право 2.0: «умные контракты» как начало конца классического договорного права. *Вестник гражданского права*. 2016. № 3. С. 32-60.

366. Савельев А.И. Правовая природа виртуальных объектов, приобретаемых за реальные деньги в многопользовательских играх. *Вестник гражданского права*. 2014. № 1. С. 127-150.

367. Савинова А.А. Защита объектов интеллектуальной собственности в глобальных информационных сетях по российскому гражданскому законодательству: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва: МГЮА, 2005. URL: <http://www.internet-law.ru/intlaw/articles/savinova.htm>

368. Свирков С.А. К вопросу об объектах гражданских прав. *Актуальные проблемы российского права*. 2012. № 1. С. 102-116.

369. Сегменты Интернета вещей: общие принципы. *Хабр*. URL: <https://habrahabr.ru/post/300608/>

370. Семенова Е.В., Макаревич М.Л. Анализ правового регулирования криптовалюты в отдельных странах (на примере Японии, США и России). *Инновационная экономика: перспективы развития и совершенствования*. 2017. № 8(26). С. 143-147.

371. Сенников Н.Л. Определение понятия права интеллектуальной собственности. *Юридический мир*. 2005. № 10. С. 11-14.

372. Синайский В.И. Подушный надел в древнем Риме. Юрьев: Тип. К. Маттисен, 1907. 66 с. URL: <https://biblioclub.ru/index.php?page=book&id=109798>

373. Сіренко В. До питання про необхідність пріоритету суспільної власності в життєустрої держави. *Право України*. 2016. № 1. С. 71-84.

374. Скворцов В.В. Развитие залога в коммерческой сфере. *Актуальные проблемы коммерческого права: сборник статей* / Под ред. Б.И. Пугинского. Москва: ИКД «ЗЕРЦАЛО-М», 2002. С. 135–151.

375. Скловский К.И. Собственность в гражданском праве. Москва: Дело, 2000. 512 с.

376. Скрипник В.Л. Теоретичні і методологічні проблеми об'єктів цивільних прав: монографія. Кременчук: П.П. Щербатих О.В., 2020. 380 с.

377. Скрыбин С.В. К вопросу о теоретических моделях вещного права. *Журнал Российского права*. 2009. № 4. С. 86-97.

378. Скрыбин С.В. Право собственности и иные вещные права. *Гражданское право: сборник статей. Общая часть* / Под ред. А.Г. Диденко. Алматы: Нур-пресс, 2006. С. 14-31.

379. Слипченко С.А. Право доверительной собственности. Харків: Консум, 2000. 176 с.

380. Снетков В.Н., Пономаренко А.В. Проблемы развития информационного общества. *Научно-технические ведомости СПбГПУ. Гуманитарные и общественные науки*. 2010. № 2. С. 7-10.

381. Собственность в XX столетии. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2001. 960 с.

382. Советское гражданское право / Отв. ред. В.П. Грибанов, С.М. Корнеев. Москва: Юридическая литература, 1979. 552 с.

383. Советское гражданское право / Под общ. ред. В.Ф. Маслова, А.А. Пушкина. Киев: Вища школа, 1983. 462 с.

384. Советское гражданское право / Под ред. О.А. Красавчикова. Москва: Высшая школа, 1985. Том 1. 544 с.

385. Сомова Е.В. Смарт-контракт в договорном праве. *Журнал зарубежного законодательства и сравнительного правоведения*. 2019. № 2. С. 79-86.

386. Сопілко І.М. Становлення інформаційного суспільства та інформаційні загрози в мережі Інтернет. *Юридичний вісник*. 2017. Вип. 3(44). С. 61-69.

387. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность): словарь-справочник / Составитель В.А. Ильганаева. Харьков: КП «Городская типография», 2009. 392 с.

388. Спасибо І. Підстави та способи набуття права власності: проблеми співвідношення. *Юридична Україна*. 2008. № 4. С. 72-75.

389. Спасибо І.А. Набуття права власності в цивільному праві України: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2009. 18 с. URL: <https://mydisser.com/ua/avtoref/view/16264.html>

390. Спасибо І.А. Набуття права власності в цивільному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.03. Київ, 2009. 226 с.

391. Спасибо-Фатєєва І.В. Трансформери власності в індивідуально-суспільному аспекті. *Вісник Академії правових наук України*. Харків: Право, 2006. № 1 (44). С. 91-100.

392. Спасибо-Фатєєва І.В. Форми права власності. *Вісник Академії правових наук України*. 2009. № 3. С. 145-154.

393. Сперанский М.М. Объяснительная записка содержания и расположения Свода законов гражданских. *Архив исторических и практических сведений, относящихся до России, издаваемый Н. Калачовым*. СПб: Типография второго Отд-ния Собств. Е.И.В. Канцелярии, 1858-1861. С. 10-11. URL: <http://elib.shpl.ru/ru/nodes/4852-1859-kniga-2-s-prilozheniem-1859#mode/inspect/page/16/zoom/4>

394. Сталлингс У. Интернет вещей: сетевая архитектура и архитектура безопасности. URL: <http://internetinside.ru/internet-veshhey-setevaya-arkhitektura-i/>

395. Статистика мировой плотности промышленных роботов. *Mentamore*. URL: <https://mentamore.com/robototexnika/statistika-mirovoj-plotnosti-promyshlennyx-robotov.html>

396. Степанов В.Ю. Проблеми та перспективи інформаційного суспільства. *Державне будівництво*. № 2. 2012. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2012-2/doc/1/02.pdf>

397. Стеценко Н.С. Виникнення земельних законів у країнах Західної Європи у найдавніший період. *Форум права*. 2017. № 4. С. 238-246. URL: http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/15468/3/Stecenko_238-246.pdf

398. Стріжкова А.В. Господарсько-правові ознаки віртуальних організацій Grid. *Порівняльно-аналітичне право*. 2016. № 1. С. 137-140.

399. Строгеецкий В.М. Право частной собственности в Риме в архаический и предклассический периоды. URL: [http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/9999-0195_West_pravo_2001_1\(3\)/31.pdf](http://www.unn.ru/pages/e-library/vestnik/9999-0195_West_pravo_2001_1(3)/31.pdf)

400. Тархов В.А., Рыбаков В.А. Собственность и право собственности. Москва: Юрист, 2007. 276 с.

401. Теоретические проблемы информационного права / Отв. ред. И.Л. Бачило. Москва: Институт государства и права РАН, 2006. 293 с.

402. Теория государства и права / Под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. Москва: Юрист, 2001. 776 с.

403. Теткин М. «Вопрос так и не решен». Что думают в криптосообществе про закон «О ЦФА». *РБК*. URL: <https://www.rbc.ru/crypto/news/5f19571c9a7947492fc16b93>

404. Ткачева В.Н. Виртуальные предприятия как новая форма организаций будущего. *Актуальные проблемы развития экономической и социальной науки*: сб. науч. статей. Краснодар: ЮИМ, 2012. 210 с.

405. Толстой Ю.К. К разработке теории юридического лица на современном этапе. *Проблемы современного гражданского права*. Москва: Городец, 2000. С. 81-112.

406. Толстой Ю.К. К учению о праве собственности. *Правоведение*. 1992. № 1. С. 15-23.

407. Томаров И. Авторское право на документы, созданные юристом. *Legal Shift*. URL: <http://www.legalshift.com.ua/?p=856>

408. Томаров І. Власник домену = власник сайту, чи все ж таки ні? Свіже дихання судової практики. *Legal Shift*. URL: <http://www.legalshift.com.ua/?p=145>

409. Томаров І. Спосіб захисту і відповідач в спорах про доменне ім'я. *Legal Shift*. URL: <http://www.legalshift.com.ua/?p=1579>

410. Туган-Барановский М. Прудон отнюдь не был героической натурой. *Sensus novus*. URL: <https://www.sensusnovus.ru/analytics/2014/08/15/19268.html>

411. Турышев П.В. Ответственность доверительного управляющего. *Финансовая Россия*. 1998. № 22. С. 7-11.

412. Тюльканов А. Блокчейну – нет, смарт-контрактам – да: законодатели Невады определились с понятиями. *Zakon.ru*. URL: https://zakon.ru/blog/2017/6/19/blokchejnu_-_da_smart-kontrakтам_-_net_zakonodateli_nevady_opredelilis_s_ponyatiyami

413. Тюльканов А. Смарт-контракты – договоры или технические средства? *Zakon.ru*. URL: https://zakon.ru/blog/2017/4/7/smart-kontrakty__dogovory_ili_tehnicheskie_sredstva

414. У ВСУ підсумували рекомендації щодо захисту права власності. *Закон і бізнес*. URL: https://zib.com.ua/ua/print/120218-u_verhovnomu_sudi_pidsumovali_rekomendacii_schodo_zahistu_pr.html

415. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21 березня 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text

416. Узагальнення практики застосування Київським окружним адміністративним судом Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 року, практики Європейського суду з прав людини під час розгляду та вирішення адміністративних справ. *Судова влада України*. URL: https://adm.ko.court.gov.ua/sud1070/pokazniki-diyalnosti/uzagaljnenja_1/Uzagaljnenja_zastosuvanja_Konvencii_praktuku_ESPL_2018

417. Украинцы привлекли \$100 млн за счет размещения криптовалют. *Ліга. Финанси*. URL: <https://finance.liga.net/ekonomika/novosti/ukrainsy-privlekli-100-mln-za-schet-razmescheniya-kriptovalyut>

418. Упитт О. Опасные предметы: кто и зачем взламывает Интернет вещей и как с этим быть. *Apparat*. URL: <https://apparat.cc/world/internet-of-things/>

419. Усоский В. Криптовалюта как техногенный миф. *Банкаускі веснік*. 2019. № 4. С. 35-48. URL: <https://www.nbrb.by/bv/articles/10620.pdf>

420. Учебник гражданского права / Под общ. ред. Т.И. Илларионовой, Б.М. Гонгало, В.А. Плетнева. Москва, 1998. Часть 1. 611 с.

421. Ушакова Ю.А. Поняття, зміст та форми права власності: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Київ, 2011. 20 с.

422. Фулей Т.І. Застосування практики Європейського суду з прав людини при здійсненні правосуддя: Науково-методичний посібник для суддів. Київ, 2015. 208 с. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/4/7/232716.pdf>

423. Халфина Р. О. Право личной собственности граждан СССР / Под общ. ред. Д.М. Генкина. Москва: Изд-во АН СССР, 1955. 181 с.

424. Халфина Р.О. Общее учение о правоотношении. Москва: Юридическая литература, 1974. 352 с.

425. Харитонов Є.О. Вітчизняна концепція права власності перед Викликами інформаційного суспільства. *Часопис цивілістики*. 2018. Вип. 29. С. 82-89.

426. Харитонов Є.О. Формування концепту права приватної власності у Стародавньому Римі. *Часопис цивілістики*. 2016. № 21. С. 9-13.

427. Харитонов Є.О., Харитонova О.І, Некіт К.Г. Право власності: навчальний посібник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. 256 с.

428. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Інтернет речей: об'єкт чи суб'єкт правовідносин. *ІТ-право та цифрове суспільство: Матеріали Всеукраїнської конференції* (Одеса, 24 листопада 2017 р.). Одеса: Юридична література, 2017. С. 8-10.

429. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Приватне право як концепт. Одеса: Фенікс, 2018. Том І. Витоки. 556 с.
430. Харитонов Є.О., Харитонova О.І. Цивільні правовідносини: навчальний посібник. Київ: Істина, 2008. 304 с.
431. Харченко Г.Г. Речові права: монографія. Київ: Алерта, 2017. 556 с.
432. Хаскельберг Б.Л. Основания и способы приобретения права собственности: общие положения. *Б.Л. Хаскельберг. Гражданское право. Избранные труды* / Отв. ред. Д. О. Тузов. Томск: ОАО Издательство «Красное знамя», 2008. С. 31-71.
433. Химченко А.И. Информационное общество: правовые проблемы в условиях глобализации: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. Москва, 2014. 22 с.
434. Храмцов П. Всеобъемлющий интернет: прогнозы и реальность. *Открытые системы*. 2013. № 4. URL: <http://www.osp.ru/os/2013/04/13035552/>
435. Цивільне право України : Підручник. У 2 т. / За заг. ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2007. Т. 1. 480 с.
436. Цивільне право України. Загальна частина: підручник / За заг. ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової, Р.А. Майданика. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 976 с.
437. Цивільне право України: Підручник. В 2-х т / За ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубєвої. Харків: «Одіссей», 2008. Том 1. 832 с.
438. Цивільне право України: Підручник. У 2-х кн. / За ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнєцової. Київ: Юрінком Інтер, 1999. 864 с.
439. Цивільне право: підручник. У 2-х т / За ред. В.І. Борисової, І.В. Спасибо-Фатєєвої, В.Л. Яроцького. Харків: Право, 2011. Том 1. 656 с.
440. Цивільний кодекс України. Коментар / За заг. ред. Є.О. Харитонova, О.М. Калітенко. Харків: Одіссей, 2003. 832 с.
441. Цивільний кодекс України: Науково–практичний коментар (пояснення, тлумачення, рекомендації з використанням позицій вищих судових інстанцій, Міністерства юстиції, науковців, фахівців) / За ред. проф. І.В.

Спасибо-Фатеевой. Х. : ФОП Колісник А.А., 2010. Т. 4: Об'єкти. Представництво. Строки. 768 с.

442. Цицерон Марк Туллий. Диалоги / Перевод с латинского и комментарии В. О. Горенштейна. Москва: Научно-издательский центр «Ладомир»-«Наука», 1994. URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1414870002>

443. Цицерон Марк Туллий. Философские трактаты. Об обязанностях / Перевод с латинского и комментарии В.О. Горенштейна. Книга I. URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1423775001>

444. Цицерон Марк Туллий. Философские трактаты. Об обязанностях / Перевод с латинского и комментарии В.О. Горенштейна. Книга II. URL: <http://ancientrome.ru/antlitr/t.htm?a=1423775002>

445. Черепахин Б.Б. Правопреемство по советскому гражданскому праву. Москва: Госюриздат, 1962. 162 с.

446. Что такое Интернет вещей. TAdviser. URL: <https://cutt.ly/ZWmU4zl>

447. Чуб Д.В. Правовое регулирование смарт-контрактов во Франции. *Актуальные проблемы российского права*. 2019. № 8 (105). С. 151-157.

448. Чугунов А.В. Развитие информационного общества: теории, концепции и программы. СПб: Факультет филологии и искусств СПбГУ, 2007. 98 с.

449. Шамардин Н.Н. «Общество знаний»: философско-методологическая критика понятия. *Научные ведомости. Серия Философия. Социология. Право*. 2015. Вып. 3. С. 185-192.

450. Шаров О. Криптовалюти: глобальні гроші чи глобальна піраміда. *Zn.ua*. URL: https://dt.ua/finances/kriptovalyuti-globalni-groshi-chi-globalna-piramida-263545_.html

451. Шаховской И. Христианское отношение к богатству и бедности. URL: http://azbyka.ru/tserkov/duhovnaya_zhizn/miloserdie/hristianskoe_otnoshenie_r_bogatstvu_i_bednosti_shahovskiy-all.shtml

452. Шведкова О.В. Приобретение и осуществление права собственности на жилые помещения: дис. ... канд. юрид. наук. Москва, 2004. 179 с.

453. Шевченко Я.М. Питання права власності (коментар до Конституції України). *Кодифікація приватного (цивільного) права України* / За ред. А.С. Довгєрта. Київ: Український центр правничих студій, 2000. С. 170-174.

454. Шершеневич Г.Ф. Общая теория права: учебное пособие. В 2 т. Москва: Юридический колледж МГУ, 1995. Т. 2. Вып. 2, 3, 4. 362 с.

455. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. В 2 т. Москва: Издательство Юрайт, 2020. Том 1. Общая часть. 148 с. URL: https://library.brstu.ru/static/bd/klassika_ros_civilizac/Elib/1562.html

456. Шимон С.І. Майнові права в контексті сучасних концепцій права власності в цивілістиці. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 192-195.

457. Шимон С.І. Співвідношення понять «майнові права» та «право власності» в національному і міжнародному праві та зарубіжних правових системах. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2011. № 3. С. 128-137.

458. Шимон С.І. Теорія майнових прав як об'єктів цивільних правовідносин. Київ: Юрінком Інтер, 2014. 664 с.

459. Шимон С.І. Термінологічні проблеми категорії «майнові права» у світлі ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2015. № 2. С. 188–193.

460. Шість пунктів про інтернет речей, які споживачі повинні знати. *МікроАмпер*. URL: <http://tinker.uamper.com/news/shst-punktv-pro-nternet-rechey-yak-spozhhivach-povinn-znati.html>

461. Штанько В.І., Бордюгова Т.Г. Інформаційне суспільство: соціально-філософські проблеми становлення. Харків: ХНУРЕ, 2012. 172 с.

462. Шубин А. Социализм. «Золотой век» теории. Москва: Новое литературное образование, 2007. 744 с. URL: <http://novsoc.ru/glava-iii-prudon-i-marks/>

463. Щербакова Е. Экономическое и юридическое понимание права собственности. *Adam Mickiewicz University Law Review*. Polish-Russian Summer School 2013. URL:

<https://repozytorium.amu.edu.pl/bitstream/10593/13309/1/09%20Szczerbakowa.pdf>

464. Энгельс Ф. Принципы коммунизма. *Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения*. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1960. Т. 4. С. 322-339. URL: <https://avtonom.org/old/lib/theory/marx-engels/com-principles.html>

465. Эннексерус Л., Кипп Т., Вольф М. Курс германского гражданского права. Москва: Издательство иностранной литературы, 1950. Т. 1. Полутом 2. 483 с.

466. Ягубова У.Р. Проблемы применения норм договорного права к смарт-контрактам, осуществляемым в информационной платформе блокчейн (blockchain). *Вестник современных исследований*. 2018. № 4-1. С. 394-396.

467. Янковский Р. Государства против криптовалют: история регулирования и борьбы. *Хабр*. URL: <https://geektimes.ru/post/294871/>

468. Яременко О.І. Інформація як об'єкт права власності в Україні. *Правова інформатика*. 2008. № 4(20). С. 15-22.

469. 'Bitcoin' not bitcoin? UK considers new digital currency. *Reuters*. URL: <https://www.reuters.com/business/finance/uk-launches-taskforce-potential-bank-england-digital-currency-sunak-2021-04-19/>

470. 29 000 лайков и 1799 комментариев под текстом диссертации. *Telegram*. URL: <https://t.me/FutureLawSchool/462>

471. A Complete 2020 Guide to Cryptocurrency License Requirements in Estonia. *Getid*. URL: <https://getid.ee/cryptocurrency-license-requirements-in-estonia/>

472. Abramova M.G., Popova A.V. Information society vs knowledge society: a statement of the problem. *European Proceedings of Social & Behavioral Sciences*. 2018. Vol. 58. P. 2526-2533. URL: https://www.europeanproceedings.com/files/data/article/104/5084/article_104_5084_pdf_100.pdf

473. Abramovitch S.H. Virtual property in virtual worlds. *Lexology*. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=5a3f3b03-a077-45d4-9981-36f713c92820>

474. Adelle J.-Fr. Introduction of Fiducie: Impact on Assignment of Receivables as Security. *Lexology*. URL: <http://www.internationallawoffice.com/newsletters/detail.aspx?g=f3b70b56-da1e-49b0-89ac-8f128be98432/>.

475. Alabi F. Taking contracting digital: examination of the smart contracts experiment. *New York University. Elsevier*. 2017. № 9. P. 8-9.

476. An Act to Amend Title 12 of the Delaware Code Relating to Fiduciary Access to Digital Assets and Digital Accounts. URL: <https://legiscan.com/DE/text/HB345/id/1023563>

477. Bakos Y., Marotta-Wurgler F., Trossen D.R. Does anyone read the fine-print? Consumer attention to standard form contracts. *Journal of legal studies*. 2014. № 43(1). URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1443256

478. Bank of England. What is cryptoassets (cryptocurrencies)? URL: <https://www.bankofengland.co.uk/knowledgebank/what-are-cryptocurrencies>

479. Beckmann G. Concepts of Information Society and the Social Function of Information / In: Towards the Information Society. The Case of Central and Eastern European Countries. Berlin: Springer. P. 37-51.

480. Belli L., Venturini J. Private ordering and the rise of terms of service as cyber-regulation. *Internet Policy Review*. 2016. № 5(4). P. 1-17.

481. Bergelson V. It's personal but is it mine? Toward property rights in personal information. *Davis Law Review*. 2005. Vol. 37. P. 379-451.

482. Bertolini A., Salvini P., Pagliai T., Morachioli A., Acerbi G., Trieste L., Cavallo F., Turchetti G., Dario P. On robots and insurance. *International Journal of Social Robotics*. 2016. № 3. P. 381-391. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s12369-016-0345-z#citeas>

483. Bhalla R.R. The basis of the right of property. *Anglo-American Law Review*. 1982. № 11(1). P. 57- 73.

484. Blazer Ch. The five indicia of virtual property. *Pierce Law Review*. 2006. № 5. P. 137-161.
485. Blockchain & Cryptocurrency Regulation 2021. *Global legal insights*. URL: <https://www.globallegalinsights.com/practice-areas/blockchain-laws-and-regulations/united-kingdom>
486. Boehm F., Pesch P. Bitcoin: A First Legal Analysis with reference to German and US-American law. URL: https://www.zar.kit.edu/DATA/veroeffentlichungen/237_BTC_final_camready_437e610.pdf
487. Bolduț D.-D. Fiducia - operațiune juridică insolită în dreptul românesc (I). *Revista română de drept al afacerilor*. 2014. № 9. P. 67-84.
488. Bolotaeva O.S., Stepanova A.A., Alekseeva S.S. The legal nature of cryptocurrency. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science*. 2019. Vol. 272(3). URL: <https://iopscience.iop.org/article/10.1088/1755-1315/272/3/032166/meta>
489. BurrIDGE N. Artificial intelligence gets a seat in the boardroom. *nikkeiAsia*. URL: <https://asia.nikkei.com/Business/Artificial-intelligence-gets-a-seat-in-the-boardroom>
490. Cao Li. Death sentence for online gamer. *China Daily*. URL: http://www.chinadaily.com.cn/english/doc/2005-06/08/content_449494.htm
491. Carbonnier J. Droit civil. Tome 3. Les biens. Paris: Presses Universitaires de France, 2000. 398 p.
492. Carson E. How to deal with your online accounts before you die. *CNET*. URL: <https://www.cnet.com/how-to/5-steps-to-settle-your-digital-affairs/>
493. Case of Ajemian v. Yahoo!, Inc. 84 N.E.3d 766 [2017]. № 17-1005, 2018 WL 489291 (U.S. Mar. 26, 2018). URL: <https://law.justia.com/cases/massachusetts/supreme-court/2017/sjc-12237.html>
494. Case of Andrews v. the United Kingdom (Application № 37657/97) 14 November 2006. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://echr.ketse.com/doc/37657.97-en-20000926/>

495. Case of Anheuser-Busch Inc. v. Portugal (Application no. 73049/01) 11 January 2007. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78981>.

496. Case of Ardis Health, LLC v. Nankivell [2011] № 11 Civ. 5013 (NRB). 2011 WL 4965172 (S.D.N.Y. Oct. 19, 2011). URL: <https://casetext.com/case/ardis-health-llc-v-nankivell>

497. Case of Balan v. Moldova (Application no. 44746/08) 29 January 2008. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-84720>.

498. Case of Belvedere Alberghiera S.R.L. v. Italy (Application no. 31524/96) 30 May 2000. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: [f https://international.vlex.com/vid/case-belvedere-alberghiera-s-r-italy-26872911](https://international.vlex.com/vid/case-belvedere-alberghiera-s-r-italy-26872911)

499. Case of Biagioli v. San Marino (Application no. 8162/13) 8 July 2014. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146102>.

500. Case of Buzescu v. Romania (Application No. 61302/00) 24 May 2005. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Buzescu%20v.%20Romania%22\],\[%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-122617%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Buzescu%20v.%20Romania%22],[%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],[%22itemid%22:[%22001-122617%22]]})

501. Case of Campagnano v. Italy (Application no. 77955/01) 23 March 2006. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72864>

502. Case of Capital Bank AD v. Bulgaria (Application no. 49429/99) 24 November 2005. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Capital%20Bank%20AD%20v.%20Bulgaria%22\],\[%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-71299%22\]\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Capital%20Bank%20AD%20v.%20Bulgaria%22],[%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],[%22itemid%22:[%22001-71299%22]]})

503. Case of CDM Media USA, Inc. v. Simms [2015] № 14 CV 9111. 2015 WL 1399050 (N.D. III. Mar. 25, 2015). URL:

<https://law.justia.com/cases/federal/district-courts/illinois/ilndce/1:2014cv09111/303191/23/>

504. Case of Centro Europa 7 S.R.L. and di Stefano v. Italy (Application no. 38433/09) 7 June 2012. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Centro%20Europa%207%20S.R.L.%20and%20di%20Stefano%20v.%20Italy%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-111399%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Centro%20Europa%207%20S.R.L.%20and%20di%20Stefano%20v.%20Italy%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-111399%22]})

505. Case of Croatian Chamber of Economy v. Serbia (Application no. 60642/08) 16 July 2014. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-173851>.

506. Case of Draon v. France (Application no. 1513/03) 21 June 2006. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-75905>

507. Case of Eagle v. Morgan [2013] №. 11-4303. 2013 WL 943350, at *9 (E.D. Pa. Mar. 12, 2013). URL: <https://casetext.com/case/eagle-v-morgan-1>

508. Case of East/West Alliance Limited v. Ukraine (Application no. 19336/04) 23 January 2008. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-140029>.

509. Case of Fairstar Heavy Transport NV v Adkins. [2013] EWCA Civ 886. URL: <http://www.bailii.org/ew/cases/EWCA/Civ/2013/886.html>

510. Case of Feldman and Slovyanskyy Bank v. Ukraine (Application no. 76556/01; 38779/04) 21 December 2017. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-179557>.

511. Case of Gasus Dosier – und Fordertechnik GmbH v. the Netherlands (Application no. 15375/89) 23 February 2005. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: https://www.stradalex.com/en/sl_src_publ_jur_int/document/echr_15375-89_001-1380

512. Case of Iatridis v. Greece (Application no. 31107/96) 25 March 1999. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Iatridis%20v.%20Greece%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-58227%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Iatridis%20v.%20Greece%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-58227%22]})

513. Case of Immobiliare Saffi v. Italy. (Application no. 22774/93) 28 July 1999. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58292>.

514. Case of In re Borders Grp. [2011], No. 11-10614 (MG), 2011 WL 5520261, at *13 (Bankr. S.D.N.Y. Dec. 7, 2011). URL: <https://casetext.com/case/in-re-borders-group-bankrsdny-12-7-2011>

515. Case of In re CTLI, LLC [2015], 528 B.R. 359, 359 (Bankr. S.D. Tex. Apr. 3, 2015). URL: <https://casetext.com/case/in-re-ctli-llc>

516. Case of Itersplav v. Ukraine (Application no. 803/02) 9 January 2007. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-78872>.

517. Case of Kirilova and Others v. Bulgaria (Applications nos. 42908/98, 44038/98, 44816/98 and 7319/02) 9 June 2005. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69311>

518. Case of Kozacioglu v. Turkey (Application no. 2334/03) 19 February 2009. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-91413>

519. Case of Kremen v. Cohen [2000] 99 F. Supp. 2d 1168 №. C 98-20718 JW. URL: https://casetext.com/case/kremen-v-cohen-3?__cf_chl_jschl_tk__=pmd_VDfNIAvGbQ71r.F5zI1Stqk6pwrNiidq20THC2Zu6HA-1631096687-0-gqNtZGzNAiWjcnBszQhR

520. Case of Lederer v. Germany (Application No. 6213/03) 25 May 2006. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-83568%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-83568%22]})

521. Case of Leki v. Slovenia (Application no. 36480/07) 14 February 2017. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-171087>

522. Case of Lithgow and Others v. the United Kingdom (Application no. 9006/80; 9262/81; 9263/81; 9265/81; 9266/81; 9313/81; 9405/81) 8 July 1986. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57526>.

523. Case of Lohuis and Others v. the Netherlands (Application no. 37265/10) 30 April 2013. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120080>.

524. Case of Mamatas and Others v. Greece (Application No. 63066/14 64297/14 66106/14) 21 July 2016. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Mamatas%20and%20Others%20v.%20Greece%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-165503%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Mamatas%20and%20Others%20v.%20Greece%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-165503%22]})

525. Case of Marckx v. Belgium (Application no. 6833/74) 13 June 1979. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57534>

526. Case of Marini v. Albania (Application no. 3738/02) 18 December 2007. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: https://www.stradalex.com/en/sl_src_publ_jur_int/document/echr_3738-02

527. Case of Maurice v. France (Application no. 11810/03) 6 October 2005. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70445>.

528. Case of Melnychuk v. Ukraine (Applicatin № 28743/03) 5 July 2005. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://echr.ketse.com/doc/28743.03-en-20050705/>

529. Case of Moreira Ferreira v. Portugal (Application no. 19867/12) 11 July 2017 // *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-175646>.

530. Case of O’Sullivan McCarthy Mussel Development LTD v. Ireland (Application no. 44460/16) 7 June 2018. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL:

[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22O%E2%80%99Sullivan%20McCarthy%20Mussel%20Development%20LTD%20v.%20Ireland%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-183395%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22O%E2%80%99Sullivan%20McCarthy%20Mussel%20Development%20LTD%20v.%20Ireland%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-183395%22]})

531. Case of Öneriyildiz v. Turkey (Application no. 48939/99) 30 November 2004. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67614>

532. Case of Paeffgen GMBH v. Germany (Application nos. 25379/04, 21688/05, 21722/05 and 21770/05) 18 September 2007. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-82671>.

533. Case of Papamichalopoulos and Others v. Greece (Application no. 14556/89) 5 March 1991. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57836>.

534. Case of Petlyovanyy v. Ukraine (Application no. 54904/08) 30 September 2014. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147691>

535. Case of PhoneDog v. Kravitz [2011] №. C 11-03474 MEJ. 2011 WL 5415612 (N.D. Cal. Nov. 8, 2011). URL: https://casetext.com/case/phonedog-v-kravitz?__cf_chl_jschl_tk__=pmd_mPOLXSU1qwDviPRcYbhdWQ_gSTp4a.oG944iL69xxKg-1631128838-0-gqNtZGzNAiWjcnBszQl9

536. Case of Polacek and Polackova v. Czech Republic (Application no. 38645/97) 10 July 2002. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-22564>.

537. Case of Radomilja and Others v. Croatia (Application nos. 37685/10 and 22768/12) 20 March 2018. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-181591>

538. Case of Reisner v. Turkey (Application No. 46815/09) 1 December 2016. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: http://www.tuerkei-recht.de/downloads/Reisner_Turkey.pdf

539. Case of Richet and Le Ber v. France (Application no. 18990/07 and 23905/07) 18 November 2010. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101765>

540. Case of Saghinadze and Others v. Georgia (Application no. 18768/05) 27 May 2010. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-98885>

541. Case of SC Editura Orizonturi SRL v. Romania (Applicatin № 15872/03) 13 May 2008. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22SC%20Editura%20Orizonturi%20SRL%20v.%20Romania%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-122507%22](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22SC%20Editura%20Orizonturi%20SRL%20v.%20Romania%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-122507%22)

542. Case of SIA AKKA/LAA v. Latvia (Application no. 562/05) 12 October 2016. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22SIA%20AKKA/LAA%20v.%20Latvia%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-164659%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22SIA%20AKKA/LAA%20v.%20Latvia%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-164659%22]})

543. Case of Smith Kline and French Laboratories Ltd v. Netherlands (Application no.12633/87) 4 October 1990. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://echr.ketse.com/doc/12633.87-en-19901004/>

544. Case of Sovtransavto Holding v. Ukraine (Application no. 48553/99) 25 July 2002. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60634>.

545. Case of Spacek, s.r.o. v. Czech Republic (Application № 26449/95) 9 November 1999. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Spacek,%20s.r.o.%20v.%20Czech%20Republic%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-161602%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Spacek,%20s.r.o.%20v.%20Czech%20Republic%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-161602%22]})

546. Case of Tre Traktörer AB v. Sweden (Application no.10873/84) 7 July 1989. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57586>

547. Case of Tucows Com Co. v. Lojas Renner S.A. [2011] ONCA 548. URL: <https://www.lexology.com/library/detail.aspx?g=f861fbb2-9861-404f-aab5-2f06ac595a8c>

548. Case of Van Marle and Others v. Netherlands (Application no. 8543/79; 8674/79; 8675/79; 8685/79) 26 June 1986. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Van%20Marle%20and%20Others%20v.%20Netherlands%22\],\[%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],\[%22itemid%22:\[%22001-57590%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Van%20Marle%20and%20Others%20v.%20Netherlands%22],[%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],[%22itemid%22:[%22001-57590%22]})

549. Case of Vékony v. Hungary (Application no. 65681/13) 13 January 2015. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-149201>.

550. Case of Yriy Nikolaevich Ivanov v. Ukraine (Application no. 40450/04) 15 October 2009. *HUDOC / European Court of Human Rights*. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-95032>

551. Castronova E. Virtual worlds: a first-hand account of market and society on the Cyberian Frontier. *CESifo Working Paper Series*. 2001. № 618. URL: <https://ssrn.com/abstract=294828>

552. Code civil français (version en vigueur au 01 janvier 2021). *Legifrance*. URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006070721/2021-01-01/

553. Cojocar V., Digori I. Fiducia – novela in Codul civil al Republicii Moldova. *Revista Institutului National al Justitiei*. 2019. № 4 (51). P. 9-15.

554. Consumers to be better protected when concluding online contracts. *Altius*. URL: <https://www.altius.com/blog/474/consumers-to-be-better-protected-when-concluding-online-contracts>

555. Conway H., Grattan S. The “New” New Property: Dealing with Digital Assets on Death / In: *Modern Studies in Property Law*. Oxford and Portland, Oregon: Hart Publishing, 2017. 432 p.

556. Cornelius K.B. Standard form contracts and a smart contract future. *Internet Policy Review*. 2018. №7(2). URL: <https://policyreview.info/articles/analysis/standard-form-contracts-and-smart-contract-future>

557. Cryptoassets Taskforce: final report. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/752070/cryptoassets_taskforce_final_report_final_web.pdf

558. Cryptocurrency exchange license in Poland. *Private finance international services*. URL: <https://prifinance.com/en/cryptocurrency-license/poland/>

559. Cryptocurrency Regulations in Australia. *Comply Advantage*. URL: <https://complyadvantage.com/knowledgebase/crypto-regulations/cryptocurrency-regulations-australia/>

560. Cryptocurrency Regulations in Singapore. *Comply Advantage*. URL: <https://complyadvantage.com/knowledgebase/crypto-regulations/cryptocurrency-regulations-singapore/>

561. DaCunha N. Virtual property, real concerns. *Akron Intellectual Property Journal*. 2010. № 4(1). P. 35-72.

562. DeBord M. Who owns connected car data? *World Economic Forum*. URL: <https://www.weforum.org/agenda/2015/09/who-owns-connected-car-data/>

563. Déclaration des Droits de l'Homme et du Citoyen de 1789. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/contenu/menu/droit-national-en-vigueur/constitution/declaration-des-droits-de-l-homme-et-du-citoyen-de-1789>

564. Dedu C.R. Fiducia in the light of the New Civil Code institution of law with unregulated finality. *Challenges of the Knowledge Society*. 2015. № 5 (1). P. 211-224.

565. DeNardis L. The emerging field of Internet governance. *Oxford Handbooks Online*. URL:

<https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199589074.001.0001/oxfordhb-9780199589074-e-26>

566. Diamandis P. Second Life: How a Virtual World Became a Reality. *Huffington Post*. URL: https://www.huffingtonpost.com/peter-diamandis/second-life-how-a-virtual_b_2831270.html

567. Directive (EU) 2015/849 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2015 on the prevention of the use of the financial system for the purposes of money laundering or terrorist financing, amending Regulation (EU) № 648/2012 of the European Parliament and of the Council, and repealing Directive 2005/60/EC of the European Parliament and of the Council and Commission Directive 2006/70/EC. *European Parliament and Council of Europe*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A02015L0849-20180709>

568. Directive (EU) 2019/770 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2019 on certain aspects concerning contracts for the supply of digital content and digital services. *European Parliament and Council of Europe*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32019L0770>.

569. Dudkin I. AI on the Board of Directors? A Hong Kong Company Made It Happen. *Mindy Support*. URL: <https://mindy-support.com/news-post/ai-on-the-board-of-directors-a-hong-kong-company-made-it-happen/>

570. Economic Value. *Investopedia*. URL: <https://www.investopedia.com/terms/e/economic-value.asp>.

571. Edosomwan S., Prakasa S., Kouame D., Watson J., Seymour T. The History of Social Media and its Impact on Business. *The Journal of Applied Management and Entrepreneurship*. 2011. Vol. 16(3). P. 79-91

572. EDPS Opinion 8/2018 on the legislative package “A New Deal for Consumers”. October 5, 2018 / European Data Protection Supervisor. URL: https://edps.europa.eu/sites/edp/files/publication/18-10-05_opinion_consumer_law_en.pdf

573. Emergency measures and COVID-19: guidance / United Nations Human Rights. URL:

https://www.ohchr.org/Documents/Events/EmergencyMeasures_COVID19.pdf

574. Erlank W. Property in virtual worlds. PhD Thesis. Stellenbosch: Stellenbosch University, 2012. 457 p.

575. Espada J.P., Martinez O.S., Pelayo Garsia-Bustelo B.C., Cueva Ljvelle J.M. Virtual Objects on Internet of Things. *Semantic Scholar*. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/8aeb/8061f638ba7fb8eae8df3a83fa66c85c0379.pdf>

576. Estate planning for your digital assets. *The conversation*. URL: <https://theconversation.com/estate-planning-for-your-digital-assets-90613>

577. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)) / European Parliament. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=//EP//TEXT+TA+P8-TA-2017-0051+0+DOC+XML+V0//EN>.

578. Facebook. Terms of Service. URL: <https://www.facebook.com/legal/terms>

579. Fairfield J. Virtual property. *Boston University Law Review*. 2005. Vol. 85. P.1047-1102. URL: <https://ssrn.com/abstract=807966>

580. Farcas T.J. Data created by the Internet of Things: the new gold without ownership? *Revista la propiedad inmaterial*. 2017. № 23. P. 5-17.

581. FCA bans the sale of crypto-derivatives to retail consumers. *Financial conduct authority*. URL: <https://www.fca.org.uk/news/press-releases/fca-bans-sale-crypto-derivatives-retail-consumers>

582. Florida House of Representatives. House Bill 1351. URL: <https://www.flsenate.gov/Session/Bill/2021/1351/BillText/Filed/PDF>

583. Fuchs C. Social Media: A Critical Introduction. London: Sage Publications Ltd, 2014. 304 p.

584. Gheorghe L. Fiducia in the New Civil Code: an example of vitalization by international business law of the relationship between Romanian Law and Common Law. *Perspectives of Business Law Journal*. 2014. № 3(1). P. 276-283.

585. Glossary of summaries. URL: https://eur-lex.europa.eu/summary/glossary/information_society.html

586. Gneiser M., Heidemann J., Klier M., Landherr A., Probst F. Valuation of online social networks taking into account users' interconnectedness. *Information Systems and e-Business Management*. 2012. Vol. 10(1). P.61-84.

587. Gong J. Defining and addressing virtual property to international treaties. *Boston University Journal of Science & Technology Law*. 2011. № 17. P. 80-119.

588. Government of Canada. Guide for cryptocurrency users and tax professionals. URL: <https://www.canada.ca/en/revenue-agency/programs/about-canada-revenue-agency-cra/compliance/digital-currency/cryptocurrency-guide.html>

589. Grieser S.G., Zlatanov I. Newest developments on the crypto-assets regulation. *ReedSmith*. URL: <https://www.reedsmith.com/en/perspectives/2021/03/newest-developments-on-the-crypto-assets-regulation>

590. Guidance for a risk-based approach. Virtual assets and virtual asset service provider. *FATF*. URL: <https://www.fatf-gafi.org/media/fatf/documents/recommendations/RBA-VA-VASPs.pdf>

591. Guidelines 2/2019 on the processing of personal data under Article 6(1)(b) GDPR in the context of the provision of online services to data subjects. October 8, 2019 / European Data Protection Board. URL: https://edpb.europa.eu/sites/edpb/files/files/file1/edpb_guidelines-art_6-1-b-adopted_after_public_consultation_en.pdf.

592. Hansen P. New Crypto Rules in the European Union – Gateway for Mass Adoption, or Excessive Regulation? *Stanford Law School*. URL: <https://law.stanford.edu/2021/01/12/new-crypto-rules-in-the-eu-gateway-for-mass-adoption-or-excessive-regulation/>

593. Honore T. Ownership / In: Making law bind: essays legal and philosophical. New York: Oxford University Press, 1987. 274 p.

594. Horton D. Contractual Indescendibility. *Hastings Law Journal*. 2015. Vol. 66. URL: <https://ssrn.com/abstract=2516361>

595. How Are Cryptocurrencies Regulated In Poland? *Blockpit.io*. URL: <https://medium.com/the-capital/how-are-cryptocurrencies-regulated-in-poland-c8e590e078ec>

596. How Financial Regulations Have Evolved in 2021. *Fintechnews Singapore*. URL: <https://fintechnews.sg/48917/blockchain/how-financial-regulations-have-evolved-in-2021/>

597. How to deal with your online accounts before you die. *CNET*. URL: <https://www.cnet.com/how-to/5-steps-to-settle-your-digital-affairs/>

598. Hughes S.D. Cryptocurrency Regulations and Enforcement in the U.S. *Western State University Law Review Association*. 2018. № 45. P. 1-24. URL: <https://www.scotthugheslaw.com/documents/CRYPTOCURRENCY-REGULATIONS-AND-ENFORCEMENT-IN-THE-US-2.pdf>

599. Hurter E. The international domain name classification debate: are domain names “virtual property”, intellectual property, property or no property at all? *The Comparative and International Law Journal of Southern Africa*. 2009. № 42 (3). P. 288-308.

600. International Communication Union. Recommendation Y.2060 “Overview of the Internet of Things”. URL: <http://handle.itu.int/11.1002/1000/11559>

601. Janecek V. Ownership of personal data in the Internet of Things. *Computer law & security review*. 2018. № 34. P. 1039-1052.

602. Japan Crypto Asset Regulations. *Coinfirm*. URL: <https://www.coinfirm.com/blog/japan-crypto-asset-regulations/>

603. Japan’s History of Crypto Asset Regulation: 2014-2020. *Sygna*. URL: <https://www.sygna.io/blog/japan-crypto-regulation-history-2014-2020/>

604. Kerikmae T., Rull A. The future of law and technologies. Springer Cham Heidelberg New York Dordrecht London: Springer International Publishing Switzerland, 2016. 233 p.

605. Kirillova E.A., Bogdan V.V., Lagutin I.B., Gorevoy E.D. Legal status of smart contracts: features, role, significance. *Juridicas Cuc.* 2019. № 15 (1). P. 285-300.

606. Klaus D. B. The right to property and the protection of interests in intellectual property: a human rights perspective on the European Court of Human Rights' decision in Anheuser-Bush Inc. V. Portugal. *International review of industrial property and copyright law.* 2008. № 39. P 714-721.

607. Knight W. Gamer wins back virtual booty in court battle. *NewScientist*. URL: <https://www.newscientist.com/article/dn4510-gamer-wins-back-virtual-booty-in-court-battle/>

608. Lafond P.C. *Precis de droit des biens*. Montreal: Les Editions Themis, 1999. 1381 p.

609. Landauer R. Information is a physical entity. *Physica A: Stat, Mechanics and its Applications*. 1999. Vol. 263(1-4). P. 63-67.

610. Landauer R. Information is physical. *Physics Today*. 1991. Vol. 44. P. 23-29.

611. Lastowka G., Hunter D. The laws of the virtual worlds. *California Law Review*. 2004. № 92(1). P.1-73.

612. Laudon K.C. Markets and privacy. *Communications of the ACM*. 1996. Vol. 39(9). P. 92-104. URL: <https://dl.acm.org/doi/10.1145/234215.234476>

613. Le RGPD interdit-il aux individus de «vendre» leurs données personnelles? *S.I. Lex*. URL: <https://scinfolex.com/2018/05/12/le-rgpd-interdit-il-aux-individus-de-vendre-leurs-donnees-personnelles/>

614. Leeson P. A. How many #followers do you have?: evaluating the rise of social media and issues concerning in re CTLI's determination that social media accounts are property of the estate. *Catholic University Law Review*. 2016. Vol. 66(2). P.499-523.

615. Lefter C., Duagi G. The fiduciary guarantee in the Romanian and European legal context. *Juridical Tribune*. 2016. № 6(2). P. 103-116.

616. Legislation aimed at ending cryptocurrency 'party' still on the table. *ERR*. URL: <https://news.err.ee/1608098239/legislation-aimed-at-ending-cryptocurrency-party-still-on-the-table>

617. Lipton J. Information property: rights and responsibilities. *Florida Law Review*. 2004. Vol. 56, P. 135-194. URL: http://www.floridalawreview.com/wp-content/uploads/2010/01/Lipton_BOOK.pdf

618. Lizerbram D. A Legal Perspective: Who Owns Social Media Profiles? URL: <https://blog.marketo.com/2012/08/a-legal-perspective-who-owns-social-media-profiles.html>

619. Loi n° 2007-211 du 19 février 2007 instituant la fiducie. Version consolidée au 10 avril 2019. *Legifrance*. URL: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000821047>

620. Lorenz M. Germany's Approach to Crypto-assets and their Safeguarding Under 5MLD and Financial Regulation. *Global Compliance News*. URL: <https://globalcompliancenews.com/germanys-approach-to-crypto-assets-and-their-safeguarding-under-5mld-and-financial-regulation/>

621. Louis T. How Much Is A User Worth? *Forbes.com*. URL: <https://www.forbes.com/sites/tristanlouis/2013/08/31/how-much-is-a-user-worth/#31bdc8b41c51>.

622. Lund J. Property rights to information. *Northwestern Journal of Technology & Intellectual Property*. 2011. Vol. 10(1). P. 1-18. URL: <https://scholarlycommons.law.northwestern.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1155&context=njtip>

623. Marley R. Crypto Regulations 2021 – What Digital Currency Providers Need to do. *SnuftiPro*. URL: <https://shuftipro.com/blog/crypto-regulations-2021-what-digital-currency-providers-need-to-do/>

624. McAfee Reveals Average Internet User Has More than \$37,000 in Unprotected “Digital Assets”. *IDG*. URL:

<https://www.idg.com.au/mediareleases/13079/mcafee-reveals-average-internet-user-has-more/>

625. Merrill T.W. Property and the right to exclude. *Nebraska Law Review*. 1998. № 77 (4). P. 730-755.

626. Mik E. Smart Contracts: terminology, technical limitations and real world complexity. *Law, Innovation & Technology*. 2017. № 9. P. 269-300.

627. Mikk T., Sein K. Digital Inheritance: Heirs' Right to Claim Access to Online Accounts under Estonian Law. *Juridica International*. 2018. Vol. 27, P. 117-128.

628. Modificări revoluționare ale Codului civil au fost aprobate de Guvern. *Ministerul Justiției al Republicii Moldova*. URL: <http://www.justice.gov.md/libview.php?l=ro&idc=4&id=3897>.

629. Moringiello J. More on what virtual property can do for property: the problem of analogy. *PropertyProfBlog*. URL: <https://lawprofessors.typepad.com/property/2008/03/more-on-what-vi.html>

630. Moringiello J.M., Reynolds W.L. Survey of the law of cyberspace: electronic contracting cases 2006-2007. *The business lawyer*. 2007. № 63(1). URL: <https://www.jstor.org/stable/40688445?seq=1>

631. Mousourakis G. Roman law and the origins of the civil law tradition. Switzerland: Springer, 2016. 328 p.

632. Mummery J. Property in Information Age. *Modern studies in Property Law*. Vol. 8. 2015. P. 3-12.

633. My data are mine. Why we should have ownership rights on our personal data: report. URL: <https://www.generationlibre.eu/wp-content/uploads/2018/01/Rapport-Data-2018-EN-v2.pdf>

634. Naito A. A Fourth Amendment Status Update: Applying Constitutional Privacy Protection to Employees' Social Media Use. *Journal of Constitutional Law*. 2012. Vol. 14(3). P.849-883.

635. Nekit K. Legal aspects of the use of social media accounts: current state and perspectives. *The Lawyer Quarterly*. 2020. Vol. 10(3). P. 305-323.

636. Nekit K. Restrictions of private property right in terms of the COVID-19 pandemic: the experience of the US, UK and Ukraine. *The Age of Human rights*. 2021. Vol. 16. P. 263-277.

637. Nekit K. Social media account as an object of virtual property. *Masaryk University Journal of Law and Technology*. 2020. №14(2). P. 201-226.

638. Nekit K. Fiduciary management of a social media account. *Trusts & Trustees*. 2020. Vol. 26(4). P. 295–302.

639. Nekit K., Shershenkova V., Voloshyna S. Fiduciary ownership in ukrainian legislation. *Amazonia investiga*. 2019. Vol. 8. Issue 24. P. 6-14.

640. Nekit K., Zubar V. Fiduciary management and fiduciary ownership in the post-Soviet countries: experience of Ukraine, Republic of Moldova, Republic of Belarus and Russian Federation. *Trusts & Trustees*. 2020. Vol. 26 (8-9). P. 841-858.

641. Nekit K., Kolodin D., Fedorov V. Personal data protection and liability for damage in the field of the Internet of Things. *Juridical Tribune*. 2020. Vol. 10. Issue 1. P. 80-93.

642. Nekit K., Tokareva V., Zubar V. Artificial intelligence as a potential subject of property and intellectual property relations. *Ius Humani. Law Journal*. 2020. Vol. 9 (1). P. 231-250.

643. Nekit K., Ulianova G., Kolodin D. Website as an object of legal protection by Ukrainian legislation. *Amazonia investiga*. 2019. Vol. 8. № 21. P. 222-230.

644. Nelmark D. Virtual property: the challenges of regulating intangible, exclusionary property interests such as domain names. *Northwestern Journal of Technology and Intellectual Property*. 2004. № 3. P. 1-23.

645. Nelson J.W. The virtual property problem: what property rights in virtual resources might look like, how they might work, and why they are a bad idea. *McGeorge Law Review*. 2010. Vol. 41. URL: <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.1805853>

646. New regulatory regime for crypto assets in Germany. *Norton Rose Fulbright*. URL:

<https://www.nortonrosefulbright.com/en/knowledge/publications/5ee1e37e/new-regulatory-regime-for-crypto-assets-in-germany>

647. Nick G. How Many IoT Devices Are There in 2021? [All You Need To Know]. *Techjury*. URL: <https://techjury.net/blog/how-many-iot-devices-are-there/#gref>

648. Obar J.A., Oeldorf-Hirsch A. The biggest lie on the Internet: ignoring the privacy policies and terms of service policies of social networking services. *Information, Communication & Society*. 2020. № 23(1). P. 128-147.

649. Oglinda B. Practical aspects regarding fiduciary operations. *Perspectives of Business Law Journal*. 2016. № 5(1). P. 220-227.

650. Ortolani P. The impact of blockchain technologies and smart contracts on dispute resolution: arbitration and court litigation at the crossroads. *Uniform Law Review*. 2019. № 24. P. 430-448.

651. Palka P. Virtual property: towards a general theory. PhD. Florence: European University Institute. 240 p. URL: http://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/49664/Palka_2017.pdf?sequence=1&isAllowed=y

652. Parents win rights to dead child's Facebook. *BBC News*. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-44804599>.

653. Park S., Abril P. Digital Self-Ownership: A Publicity-Rights Framework for Determining Employee Social Media Rights. *American Business Law Journal*. 2016. Vol. 53(3). P.537-598.

654. Pearce R., Barr W. Trusts and equitable obligations. New York: Oxford University Press, 2015. P. 13.

655. Peter K.Yu. Ten common questions about intellectual property and human rights. *George State University Law Review*. 2007. № 23. P.709-753.

656. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law. Draft Common Frame of Reference (DCFR) / Edit. by Ch. von Bar, E. Clive, H. Schulte-Nölke. URL: https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/2009_02_DCFR_OutlineEdition.pdf

657. Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council on Markets in Crypto-assets, and amending Directive (EU) 2019/1937 / European Commission. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:f69f89bb-fe54-11ea-b44f-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF

658. Purtova N. Property rights in personal data: a European perspective on the Instrumentalist Theory of Propertisation. URL: https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/15124/10_Property_EN.pdf?sequence=1&isAllowed=y

659. Qi F. Bitcoin mining is still huge in China despite new ban in Inner Mongolia. *SupChina*. URL: <https://supchina.com/2021/03/09/bitcoin-mining-is-still-huge-in-china-despite-new-ban-in-inner-mongolia/>

660. Radin M.J. Boilerplate: the fine print, vanishing rights, and the rule of law. Princeton, NJ: Princeton University Press. 339 p. URL: <https://policyreview.info/pdf/policyreview-2018-2-790.pdf>

661. Randolph P.A.Jr. Has E-sign murdered the Statute of frauds? *Probate and property*. 2001. № 15. URL: <https://policyreview.info/articles/analysis/standard-form-contracts-and-smart-contract-future>

662. Recommendation of the Council on Artificial Intelligence. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0449>

663. Regulation EU 2016/679 of the European Parliament and of the Council of 27 April 2016 on the protection on natural persons with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data and repealing Directive 45/46/EC (General Data Protection Regulation). *European Parliament and Council of Europe*. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32016R0679>

664. Regulation of Cryptocurrency Around the World. *Library of Congress*. URL: <https://www.loc.gov/law/help/cryptocurrency/world-survey.php#sweden>

665. Reserve Bank of Australia. Cryptocurrencies. URL: <https://www.rba.gov.au/education/resources/explainers/cryptocurrencies.html>

666. Revised Uniform Fiduciary Access to Digital Assets Act. *National Conference of Commissioners on Uniform State Laws*. URL: <https://my.uniformlaws.org/viewdocument/final-act-no-comments-33?CommunityKey=f7237fc4-74c2-4728-81c6-b39a91ecdf22&tab=librarydocuments>.

667. Ritter J., Mayer A. Regulating data as property: a new construct for moving forward. *Duke Law & Technology Review*. 2018. № 16. P. 220-277. URL: <https://scholarship.law.duke.edu/dltr/vol16/iss1/7/>.

668. Romm T. The U.S. Government and Facebook are Negotiating a Record, Multibillion-Dollar Fine for the Company's Privacy Lapses. *The Washington Post*. URL: <https://www.washingtonpost.com/technology/2019/02/14/us-government-facebook-are-negotiating-record-multi-billion-dollar-fine-companys-privacy-lapses/>

669. S. Korean dies after games session. *BBC News*. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/4137782.stm>

670. Salmon A. Couple: Internet gaming addiction led to baby's death. *CNN*. URL: <http://edition.cnn.com/2010/WORLD/asiapcf/04/01/korea.parents.starved.baby/index.html>

671. Samuel H. JPY, USD, and KRW Accounts for Over 90% of Bitcoin Traded on Exchanges. *Bitcoin.com*. URL: <https://news.bitcoin.com/jpy-usd-krw-accounts-90-bitcoin-traded-exchanges/>.

672. Sermet L. The European Convention on Human Rights and Property Rights. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 1998. 72 p.

673. Sheldon D. Claiming ownership, but getting owned: contractual limitations on asserting property interests in virtual goods. *UCLA Law Review*. 2007. № 54. P.751-787.

674. Smart contracts and distributed ledger – a legal perspective. *ISDA Linklaters Whitepaper*. URL: <https://www.isda.org/a/6EKDE/smart-contracts-and-distributed-ledger-a-legal-perspective.pdf>

675. Soom A. Planned amendments to Estonian virtual currency regulation make Estonia the frontrunner in sector transparency. *E-Estonia*. URL: <https://e-estonia.com/planned-amendments-to-estonian-virtual-currency-regulation-make-estonia-the-frontrunner-in-sector-transparency/>

676. South Carolina General Assembly 124th Session, 2021-2022. General Bill. URL: https://www.scstatehouse.gov/sess124_2021-2022/bills/3495.htm

677. Spiro J., Shigekawa H. Japan's Cryptocurrency Regulation Updates: What You Need to Know. *Insights*. URL: <https://blog.chainalysis.com/reports/japan-cryptocurrency-regulation-updates-2020>

678. State of Washington 67th Legislature 2021 Regular Session. House Bill 1406. URL: <http://lawfilesextra.leg.wa.gov/biennium/2021-22/Pdf/Bills/House%20Bills/1406.pdf?q=20210322140515>

679. Stephens M. Sales of in-game assets: an illustration of the continuing failure of intellectual property law to protect digital-content creators. *Texas Law Review*. 2002. № 80. P. 1513-1534.

680. T. Ey. Staying Ahead of Privacy and Security Risks in Internet of Things. *The National Law Review*. 2021. Vol 11(251). URL: <https://www.natlawreview.com/article/staying-ahead-privacy-and-security-risks-internet-things>

681. Terms of Service. *Dictionary.com*. URL: <https://www.dictionary.com/browse/terms-of-service>

682. Terms of Service. *Your dictionary*. URL: <https://www.yourdictionary.com/terms-of-service>

683. The 2020 Global Crypto Adoption Index: Cryptocurrency is a Global Phenomenon. *Chinalysis*. URL: <https://blog.chainalysis.com/reports/2020-global-cryptocurrency-adoption-index-2020>

684. The General Assembly of Pennsylvania. Senate Bill № 401. URL: <https://www.legis.state.pa.us/CFDOCS/Legis/PN/Public/btCheck.cfm?txtType=PDF&sessYr=2021&sessInd=0&billBody=S&billTyp=B&billNbr=0401&pn=0348>

685. The Law Library of Congress, Global Legal Research Center. Regulation of Cryptocurrency in Selected Jurisdictions. URL: <https://www.hsdl.org/?view&did=812853>

686. The Works of Jeremy Bentham / Published under the Superintendence of his Executor, John Bowring. Edinburgh: William Tait, 1838-1843. 11 Vols. Vol. 1. URL: https://oll-resources.s3.us-east-2.amazonaws.com/oll3/store/titles/2009/Bentham_0872-01_EBk_v6.0.pdf

687. Thirteenth Program of Law Reform. Law Com № 377 / Law Commission. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/thirteenth-programme-of-law-reform>;

688. Tripon C. Fiducia – result of the interference of the two big law systems: the continental civil law and the Anglo-Saxon law. Concept, classification, evolution and conditions of validity of fiducia. *Romanian Magazine of Private Law*. 2010. № 2. P. 162-199

689. Ungureanu O. Munteanu C. Reflectii privind continutul si definitia dreptului de proprietate private. *ACTA Universitatis Lucian Blaga*. 2008. № 2. P. 8-29.

690. User account. *Encyclopedia.com*. URL: <https://www.encyclopedia.com/computing/dictionaries-thesauruses-pictures-and-press-releases/user-account>

691. User account Definition from PC Magazine Encyclopedia. *Pcmag.com*. URL: <https://www.pcmag.com/encyclopedia/term/53549/user-account>

692. Ward M. Making money from virtually nothing. *BBC News*. URL: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/technology/3135247.stm>

693. Westin A.F. Privacy and freedom. *Washington & Lee Law Review*. 1968. Vol. 25(1). P. 166-170. URL: <https://scholarlycommons.law.wlu.edu/wlulr/vol25/iss1/20>

694. Williamson C. Pseudonymization vs. anonymization and how they help with GDPR. *Protegrity blog*. URL: <https://www.protegrity.com/blog/pseudonymization-vs-anonymization-help-gdpr>

695. Wir brauchen ein Datengesetz in Deutschland! *Bundesministerium für Verkehr und digitale Infrastruktur*. URL: <https://www.bmvi.de/SharedDocs/DE/Artikel/DG/datengesetz.html>

696. Wolfson R. Gamers and Investors Bet Big on Cryptocurrency and Blockchain in The Gaming Industry. *Forbes*. URL: <https://www.forbes.com/sites/rachelwolfson/2018/04/11/gamers-and-investors-bet-big-on-cryptocurrency-and-blockchain-in-the-gaming-industry/#3febd5b158b8>

697. Xie R. Why China had to “Ban” Cryptocurrency but the U.S. did not: A Comparative Analysis of Regulations on Crypto-Markets Between Comparative Analysis of Regulations on Crypto-Markets Between the U.S. and China. *Washington University Global Studies Law Review*. 2019. 18(2). P. 456-492.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії:

1. Некіт К.Г. Право приватної власності в інформаційному суспільстві: теорія і практика: монографія. Одеса: Гельветика, 2021. 554 с.
2. Некіт К.Г. Засади регулювання відносин власності. *Цивільне законодавство України (основні категорії, принципи та концепти)*: монографія / за заг. ред. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2012. С. 136-152.
3. Некіт К.Г. Право власності та право інтелектуальної власності у сфері ІТ-відносин: проблема співвідношення. *ІТ-право : поняття та сутність* : монографія / за ред. О.І. Харитонової, Є.О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2017. С. 185-207.
4. Некіт К.Г. Система правових проблем у сфері Інтернету речей. «Розумні речі» як об'єкти права власності: проблеми правового регулювання. Правовий статус криптовалюти у світі. Проблеми правового регулювання криптовалюти як об'єкту права власності в Україні. *Актуальні проблеми цивілістики в інформаційному суспільстві*: монографія / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. С. 108-129; С. 139-160.
5. Некіт К.Г. Акаунт у соціальній мережі як об'єкт цивільних правовідносин. *Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу : онлайнві соціальні мережі* : монографія / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. Одеса: Юридична література, 2018. С. 77-92.
6. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: досвід України та зарубіжних країн. *Рекодифікація цивільного законодавства в умовах інтеграційних процесів*: монографія / кол. авт. Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова, Н.Ю. Голубєва та ін. Київ: Норма права, 2020. С. 101-118.

7. Некіт К.Г. Особливості захисту права приватної власності в умовах надзвичайного стану: аналіз практики ЄСПЛ. *Права приватної особи в умовах пандемії COVID-19: проблеми здійснення і захисту*: монографія / за ред. Харитонova Є.О., Харитонової О.І., Некіт К.Г. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 152-167.

8. Nekit K. The theoretical foundations for the recognition of virtual property as a type of ownership. *Current issues of recodification of Ukrainian civil legislation: collective monograph*. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2020. P. 76-91

9. Некіт К.Г. Проблема визначення змісту права власності через «тріаду» правоможностей власника. *Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів*: колективна монографія / за ред. проф. Довгерта А.С., проф. Харитонova Є.О. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 238-252.

10. Некіт К.Г. Право приватної власності в умовах COVID-19: баланс приватного та суспільного інтересу. *Приватні та публічні інтереси в умовах пандемії COVID-19: колізії та правові шляхи вирішення*: монографія / за ред. Харитонova Є.О., Харитонової О.І., Некіт К.Г. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 247-268.

Наукові статті у фахових виданнях:

11. Некіт К.Г. Довірче управління майном та довірча власність за цивільним законодавством України: до проблеми співвідношення. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. Харків, 2012. №1028. С. 174-178.

12. Некіт К.Г. Принципи регулювання відносин власності. *Митна справа*. 2013. № 1. С. 158-164.

13. Некіт К.Г. Право власності у Цивільному кодексі України: загальні положення та проблемні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*: Серія Право. Ужгород, 2013. Вип. 22. Ч. II. Т. 1. С. 260-263.

14. Некит Е.Г. Право доверительной собственности в гражданском законодательстве Франции. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*: Серія Юриспруденція. Одеса, 2013. Вип. 5. С. 133-137.

15. Некіт К.Г. Право власності за цивільним законодавством України та Республіки Молдова: деякі порівняльні аспекти. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. 2013. № 4. С. 88-90.

16. Некіт К.Г. Правовий статус довірчого власника за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія «Юридичні науки». 2014. № 1. С. 167-171.

17. Некіт К.Г. Суб'єктний склад правовідносин довірчої власності. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. 2014. № 1. С. 94-96.

18. Некіт К.Г. Особливості вчинення правочинів з переданим у довірчу власність майном: аналіз цивільного законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 5. С. 33-36.

19. Некіт К.Г. Принципи DCFR та сучасна концепція довірчої власності (трасту) в Україні. *Часопис цивілістики*. 2015. № 18. С. 171-175.

20. Некіт К. Г. Правовий статус суб'єктів відносин довірчої власності за цивільним законодавством України та Принципами європейського приватного права (DCFR). *Часопис цивілістики*. 2015. № 19. С. 174-178.

21. Некіт К.Г. Трастовий фонд за Проектом загальної довідкової схеми (DCFR): до питання гармонізації законодавства України та ЄС. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2015. Т. XVII. С. 271-278.

22. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства. *Часопис цивілістики*. 2016. № 21. С. 78-82.

23. Некіт К.Г. Правоможності та обов'язки довірчого власника за цивільним законодавством України та Модельними правилами європейського приватного права (DCFR). *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 41-47.

24. Некіт К.Г. Доменне ім'я як об'єкт цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2017. № 23. С. 40-45.
25. Некіт К.Г. Веб-сайт як комплексний об'єкт цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2017. № 26 (Спецвипуск ІТ-право). С. 50-55.
26. Некіт К.Г. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки та відшкодування шкоди, заподіяної пристроями, підключеними до Інтернету речей. *Часопис цивілістики*. 2017. № 27. С. 107-112.
27. Некіт К.Г. Правовий статус криптовалют в Україні та у світі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 1. С. 40-42.
28. Некіт К.Г. Суб'єкти права приватної власності в інформаційному суспільстві. *Lex Portus*. 2018. № 2. С. 128-141.
29. Некіт К.Г. Світові підходи до визначення правового статусу криптовалют. *Часопис цивілістики*. 2018. № 29. С. 100-106.
30. Некіт К.Г. Деякі проблеми акаунтів у соціальних мережах як об'єктів цивільного обігу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 91-97.
31. Некіт К.Г. Поняття та правова природа акаунту в соціальній мережі. *Часопис цивілістики*. 2018. № 30. С. 60-66.
32. Некіт К.Г. Деякі правові проблеми Інтернету речей і напрями їх вирішення. *Часопис цивілістики*. 2018. №31. С. 54-58.
33. Nekit K.G., Gavrylenko A.I. Legal regulation of property relations in the sphere of construction and exploitation of sports facilities. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2018. Вип. 25. № 4. С. 195-210.
34. Некіт К.Г. Віртуальна власність: поняття та сутність. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 37-42.
35. Некіт К.Г. Особливості змісту та здійснення права віртуальної власності. *Часопис цивілістики*. 2019. №32. С. 86-92.
36. Некіт К.Г. Віртуальна власність крізь призму теорій права власності. *Часопис цивілістики*. 2019. №33. С. 78-82.

37. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань за цивільним законодавством України: оцінка ризиків. *Часопис цивілістики*. 2019. № 35. С. 28-35.

38. Некіт К.Г. Персональні дані та індустріальні дані як об'єкти права власності: оцінка можливостей. *Часопис цивілістики*. 2020. №36. С. 57-65

39. Некіт К.Г. Захист права власності на нематеріальні активи у практиці Європейського суду з прав людини. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 101-108.

40. Некіт К.Г. Деякі дискусійні аспекти підстав виникнення права приватної власності. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 93-100.

41. Некіт К.Г. Переваги та недоліки смарт-контрактів як підстав виникнення права власності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2020. №. 3(47). С. 101-105.

42. Некіт К.Г. Користувацька угода (Terms of Service) як підстава виникнення права власності на віртуальне майно. *Право та інновації*. 2020. № 4. С. 62-68.

43. Некіт К.Г. Проблема виплати компенсації власникам бізнесу за період карантину: аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду. *Економіка та право*. 2021. № 1(60). С. 61-70.

44. Некіт К.Г. Цифрові дані та інформація як об'єкти права власності. *Часопис цивілістики*. 2021. № 42. С. 38-44.

Наукові статті у зарубіжних періодичних виданнях юридичного напрямку:

45. Nekit K., Ulianova G., Kolodin D. Website as an object of legal protection by Ukrainian legislation. *Amazonia investiga*. 2019. Vol. 8. № 21. P. 222-230.

46. Nekit K., Shershenkova V., Voloshyna S. Fiduciary ownership in ukrainian legislation. *Amazonia investiga*. 2019. Vol. 8. Issue 24. P. 6-14.

47. Nekit K., Kolodin D., Fedorov V. Personal data protection and liability for damage in the field of the Internet of Things. *Juridical Tribune*. 2020. Vol. 10. Issue 1. P. 80-93.
48. Nekit K. Fiduciary management of a social media account. *Trusts & Trustees*. 2020. Vol. 26. Issue 4. P. 295–302.
49. Nekit K., Tokareva V., Zubar V. Artificial intelligence as a potential subject of property and intellectual property relations. *Ius Humani. Law Journal*. 2020. Vol. 9 (1). P. 231-250.
50. Nekit K. Legal aspects of the use of social media accounts: current state and perspectives. *The Lawyer Quarterly*. 2020. Vol. 10. № 3. P. 305-323.
51. Nekit K. Social media account as an object of virtual property. *Masaryk University Journal of Law and Technology*. 2020. Vol 14 (2). P. 201-226.
52. Nekit K., Zubar V. Fiduciary management and fiduciary ownership in the post-Soviet countries: experience of Ukraine, Republic of Moldova, Republic of Belarus and Russian Federation. *Trusts & Trustees*. 2020. Vol. 26 (8-9). P. 841-858.
53. Nekit K. Restrictions of private property right in terms of the COVID-19 pandemic: the experience of the US, UK and Ukraine. *The Age of Human rights*. 2021. Vol. 16. P. 263-277.
54. Некит Е.Г. Правовая природа и особенности налогообложения виртуальной собственности. *Central and Eastern European Legal Studies*. 2019. № 2. С. 387-402.

Тези доповідей і наукових поваідомлень:

55. Некіт К.Г. Принципи фідучіарної власності за римським приватним правом. *Римське право і сучасність: матеріали Міжнар. наук. конф. (м. Одеса, 28 травня 2011 р.)*. Одеса: Фенікс, 2011. Ч. 1. С. 34-36.
56. Некит Е.Г. Доверительная собственность в гражданском законодательстве Украины и Румынии. *Stiinta juridica universitara in contextul*

promovarii valorilor europene: conferinta stiintifica teoretico-practica internationala (Chisinau, 15-16 octombrie 2012). Chisinau, 2012. P. 398-409.

57. Некіт К.Г. Проблемні аспекти інституту довірчої власності за цивільним законодавством України. *Особливості договорів у сучасному законодавстві України*: матеріали наук.-практ. круглого столу (м. Одеса, 21 вересня 2012 р.). Одеса, 2012. С. 50-52.

58. Некіт К.Г. Щодо засад регулювання відносин власності. *Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Підґрунтя формування сучасного цивільного законодавства України»*: матеріали Інтернет-конференції (м. Одеса, 7 грудня 2012 р.). Одеса: Фенікс, 2012. С. 22-25

59. Некіт К.Г. Загальноправові принципи регулювання відносин власності. *Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 25-26 січня 2013 р.). Запоріжжя: Запорізька міська організація «Істина», 2013. Ч. I. С. 72-73.

60. Некіт К.Г. До питання про класифікацію принципів права власності за цивільним законодавством України. *Від громадянського суспільства – до правової держави*: матеріали VIII Міжнар. наук. Інтернет-конф. студентів та молодих вчених. Харків: ХНУ імені В.Н. Каразіна, 2013. С. 352-355.

61. Некіт К.Г. Щодо відмінностей довірчої власності у цивільному законодавстві України та англо-американському праві. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.). Одеса: Фенікс, 2013. Т.2. С. 583-585.

62. Некіт К.Г. До проблеми визначення права довірчої власності за цивільним законодавством України. *Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Донецьк, 17-18 серпня 2013 р.). Донецьк: Східноукраїнська наукова юридична організація, 2013. С. 28-31.

63. Некіт К.Г. До питання про зміст права власності: деякі пропозиції по вдосконаленню цивільного законодавства України. *Цивілістичні читання, присвячені пам'яті І.В. Шерешевського «Цивільний кодекс України: досвід 10-ти*

років застосування»: матеріали Інтернет-конф. (м. Одеса, 6 грудня, 2013 р.). Одеса, 2013. С. 17-20.

64. Некіт К.Г. Особливості правового статусу установника довірчої власності. *Актуальні проблеми реформування системи законодавства України*: Матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 28 лютого-1 березня 2014 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2014. С. 38-41.

65. Некіт К.Г. До питання про відповідальність довірчого власника за цивільним законодавством України. *Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 21-22 березня 2014 р.). Харків: ГО «Асоціація аспірантів-юристів», 2014. С. 77-79.

66. Некіт К.Г. Визначальні засади правового регулювання речових прав: до питання вдосконалення концепції. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. ювілею акад. С.В. Ківалова (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.). Одеса: Юридична література, 2014. Т. 1. С. 281-284.

67. Некіт К.Г. До питання про правовий статус довірчого власника за цивільним законодавством України. *Римське право і сучасність*: матеріали Міжнар. наук. конф., (м. Одеса, 6 червня 2014 р.). Одеса: Фенікс, 2014. С. 67-69.

68. Некіт К.Г. До проблеми визначення суб'єктів правочинів, які вчиняються з майном, переданим у довірчу власність. *Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 26-27 вересня 2014 р.). Запоріжжя: Запорізька міська громадська організація «Істина», 2014. С. 48-51.

69. Некіт К.Г. До питання про специфіку правового режиму переданого в довірчу власність майна. *Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 10-11 жовтня 2014 р.). Одеса: ГО «Причорноморська фундація права», 2014. С. 50-52.

70. Некіт К.Г. Правовий статус суб'єктів відносин довірчої власності у деяких європейських країнах та за принципами DCFR. *Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.). Одеса: Юридична література, 2015. Т. 2. С. 446-448.

71. Некіт К.Г. Щодо відповідності вимог законодавства України до суб'єктів відносин довірчої власності європейським принципам приватного права. *Від засад римського права до принципів приватного права ЄС*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 29 травня 2015 р.). Одеса, 2015. С. 16-20.

72. Некіт К.Г. Деякі аспекти трастового фонду за Проектом загальної довідкової схеми (DCFR) у світлі імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Правові проблеми цивілізаційного вибору України*: матеріали Всеукр. наук.конф., присвяч. пам'яті проф. О.К. Вишнякова (м. Одеса, 6 листопада 2015 р.). Одеса: Фенікс, 2015. С. 154-158.

73. Некіт К.Г. Траст в Україні та країнах англо-американського права: проблеми адаптації. *Чверть століття українсько-американської дружби: досвід гідний майбутнього*: матеріали III американознавчої мультидисципл. конф. (м. Львів, 12-13 квітня 2016 р.). Львів, 2016. С. 117-123.

74. Некіт К.Г. Історія становлення та перспективи розвитку трасту в Україні та Республіці Молдова у світлі імплементації Угоди про асоціацію з ЄС. *Досвід правових реформ України та Республіки Молдова на шляху до євроінтеграції*: матеріали Міжнар. інтернет-конф.(м. Одеса, 28 березня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 24-29.

75. Некіт К.Г. Деякі проблеми запровадження права довірчої власності як способу забезпечення виконання зобов'язань. *Актуальні проблеми захисту права власності*: матеріали круглого столу (м. Одеса, 17 червня 2016 р.). Одеса, 2016. С. 17-20.

76. Некіт К.Г. Щодо права колишніх членів сім'ї власника житла на користування цим житлом. *Цивільне судочинство у світлі судової реформи в*

Україні: матеріали Міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. ім. Ю.С. Червоного (м. Одеса, 9 грудня 2016 р.). Одеса: Фенікс, 2016. С. 63-68.

77. Некіт К.Г. До питання про правовий статус довірчого власника за Модельними правилами європейського приватного права (DCFR). *Вплив інтеграційних процесів на розвиток вітчизняного права: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 лютого 2017 р.). Одеса: ОДУВС, 2016. С. 103-105.*

78. Некіт К.Г. Поняття та структура ІТ-активів підприємства (на прикладі ПАТ КБ «ПриватБанк»). *Правове регулювання ІТ-відносин: матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 18 травня 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 42-46.*

79. Некіт К.Г. До проблеми розмежування доменних імен та товарних знаків. *Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2017 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2017. Т. 2. С. 523-525.*

80. Некіт К.Г. Інтернет речей та інформаційна безпека: деякі правові проблеми. *Інтернет-речей: проблеми правового регулювання та впровадження: матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 24 жовтня 2017 р.). Київ: НТУУ «Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського. Вид-во «Політехніка». 2017. С. 62-66.*

81. Некіт К.Г. Щодо запобігання та відшкодування шкоди, заподіяної пристроями, підключеними до Інтернету речей. *ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні: збірник матеріалів II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 17 листопада 2017 р.). Львів: НУ «Львівська політехніка», 2017. С. 287-292.*

82. Некіт К.Г. Щодо можливості виплати заробітної плати у криптовалюті. *Динаміка статусу приватної особи в сучасних умовах інтеграційного розвитку України: матеріали Всеукр. конф., присвяч. пам'яті І.В. Шерешевського (м. Одеса, 30 листопада 2017 р.). Одеса: Фенікс, 2017. С. 101-103.*

83. Некіт К.Г. До питання про правову природу криптовалют. *Актуальні проблеми приватного права: матеріали наук.-практ. конф., присвяч. 96-річниці з дня народження проф. В. П. Маслова* (м. Харків, 14 лютого 2018 р.). Харків: Право, 2018. С. 192-194.

84. Некіт К.Г. Щодо класифікації пристроїв, підключених до Інтернету речей. *Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Дніпро, 30-31 березня 2018 р.). Дніпро: Дніпровський гуманітарний університет, 2018. С. 54-57.

85. Некіт К.Г. Порівняльний аналіз законодавчих підходів до визначення понять криптовалюти та майнінгу. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. О.А. Пушкіна* (м. Харків, 25 травня 2018 р.). Харків: ХНУВС, 2018. С. 173-175

86. Некіт К.Г. Значення GDPR (General Data Protection Regulation) для забезпечення захисту персональних даних у сфері Інтернету речей (IoT). *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 18 травня 2018 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2018. Т. 2. С. 491-493.

87. Некіт К.Г. Щодо можливості роботів бути суб'єктами правовідносин приватної власності. *Римське право і сучасність: Від римського приватного права до IT-права: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Одеса, 19 травня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 51-56.

88. Некіт К.Г. Особливості комерційної експлуатації спортивних об'єктів: практичний аспект. *Спортивне право України: сучасний стан і перспективи розвитку: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф.* (м. Запоріжжя, 19 жовтня 2018 р.). Запоріжжя: ЗНУ, 2018. С. 29-31.

89. Некіт К.Г. До питання про право власності на персональні дані. *Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні: матеріали Міжнар. колоквіуму* (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 89-92.

90. Некіт К.Г. Особливості здійснення та захисту права власності на «розумні» речі. *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та*

впровадження: матеріали II наук.-практ. конф. (м. Київ, 29 листопада 2018 р.). С. 88-90.

91. Некіт К.Г. Особливості спадкування акаунтів у соціальних мережах: зарубіжний досвід. *IT-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні*: матеріали II Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 7 грудня 2018 р.). С. 77-83.

92. Некіт К.Г. Цифрове майно як об'єкт права власності: проблеми спадкування. *Шерешевські читання «Проблеми цивільно-правового захисту прав власників у сучасних умовах інтеграційного розвитку України»*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. 85-річчю акад. В.В. Луця (м. Одеса, 7 грудня 2018 р.). Одеса: Фенікс, 2018. С. 91-93.

93. Некіт К.Г. До питання про правову природу права віртуальної власності. *Римське право і сучасність*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 18 травня 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С.45-48.

94. Некіт К.Г. Співвідношення віртуальної та інтелектуальної власності. *Цивілістика в інформаційному суспільстві*: матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса: Фенікс, 2019. С. 38-40.

95. Некіт К.Г. Віртуальна власність як особливий вид права власності: бути чи не бути. *Модернізація речового права: базовий принцип і напрями*: матеріали тез Київських правових читань «Речове право: пріоритети та перспективи» (м. Київ, 22 березня 2019 р.). Київ, 2019. С. 127-132

96. Некіт К.Г. “Віртуальні речі” у складі Інтернету речей. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 травня 2019 р.). Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 501-503.

97. Некіт К.Г. До питання про визначення поняття “Інтернет речей”. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри*: матеріали другої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 25 квітня 2019 р.). Суми, 2019. С. 145-148.

98. Nekit K.G. The implementation of information security and personal data protection in the field of the Internet of things. *ECHR`s Jurisprudence in Digital Era*:

International conference. (Odessa, 31/05/19 - 01/06/19). Odessa: Helvetica. P. 245-248.

99. Некіт К.Г. Використання інституту довірчої власності у сфері фінансування будівництва житла. *Будівельне право: проблеми теорії і практики*: матеріали третьої науково-практичної конференції (м. Київ, 4 грудня 2019 р.). Київ-Тернопіль: Бескиди, 2019. Ч. 1. С. 110-114.

100. Некіт К.Г. Персональні дані як валюта: трансформації цифрової доби. *Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження*: матеріали III наук.-практ. конф. (м. Київ, 21 листопада 2019 р.). Київ, 2019. С. 88-93.

101. Некіт К.Г. Поняття «цифрової сили» у цифровому середовищі. *Актуальні проблеми інформаційного права в умовах глобалізації*: збірник тез доп. учасників Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Черкаси, 28 листопада 2019 р.). Черкаси: Східноєвропейський університет економіки і менеджменту, 2019. С. 46-48

102. Некіт К.Г. Інститут довірчої власності в контексті рекодифікації. *Рекодифікація цивільного законодавства і системи права України в контексті євроінтеграційних процесів*: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 8-9 листопада 2019 р.). Одеса : Фенікс, 2019. С. 175-181

103. Некіт К.Г. Щодо можливості самостійної майнової відповідальності роботів (штучного інтелекту). *Модернізація цивільно-правової відповідальності*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Київ, 19 жовтня 2019 р.). Київ, 2019. С. 189-194.

104. Некіт К.Г. Поняття «майно» у практиці Європейського суду з прав людини. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри*: матеріали третьої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 23 квітня 2020 р.). Суми, 2020. С. 127-130.

105. Некіт К.Г. Види нематеріальних активів, що отримують захист на підставі Протоколу № 1 Європейської Конвенції прав людини та основоположних свобод. *Правове життя сучасної України*: матеріали Міжнар.

наук.-практ. конф. (м. Одеса, 15 травня 2020 р.). Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Т. 3. С. 435-439.

106. Некіт К.Г. Щодо допустимості втручання у мирне володіння майном в умовах надзвичайного стану. *Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19*: матеріали Всеукр. наук.-практ. онлайн-конф. (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 66-70. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/12616>

107. Некіт К.Г. Промислові дані як потенційні об'єкти права власності. *Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства*: матеріали Всеукр. круглого столу. Одеса: Фенікс, 2020. С. 46-50.

108. Некіт К.Г. Щодо можливості поєднання в одній особі довірчого власника та вигодонабувача. *Римське право і сучасність. Епідемії в Європі і право: від Риму до COVID-19*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. Одеса: Фенікс, 2020. С. 45-49.

109. Некіт К.Г. Суб'єкти забезпечувальної довірчої власності: українське законодавство та зарубіжні практики. *Траст і трастоподібні конструкції: глобалізація та перспективи*: матеріали Матвеевських цивілістичних читань (м. Київ, 6 листопада 2020 р.). Київ, 2020. С. 108-111.

110. Некіт К.Г. До питання про правову природу смарт-контрактів. *ІТ право: проблеми та перспективи розвитку в Україні*: матеріали наук.-практ. конф. (м. Львів, 27 листопада 2020 р.) Львів, 2020. URL: <http://aphd.ua/publication-759/>

111. Некіт К.Г. Проблеми визначення правової природи користувацьких угод: *Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного, ІТ та Інтернет права*: збірник матеріалів четвертої Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Львів, 12 листопада 2020 р.). Львів: Юрид. фак-т Львів. Нац. Ун-ту ім. І. Франка, 2020. С. 103-107.

112. Некіт К.Г. Щодо можливості компенсації за обмеження прав власників в умовах пандемії COVID-19. *Цивілістичні проблеми колізії приватних*

та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 13 листопада 2020 р.). Одеса, 2020. С. 52-56.

113. Некіт К.Г. Формування концепції приватної власності у римському праві. *Оновлення Цивільного кодексу України: концептуальні засади: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 11 грудня 2020 р.). Одеса: Фенікс, 2020. С. 80-83.*

114. Некіт К.Г. Щодо поняття та сутності смарт-контрактів. *Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання: матеріали Наук.-практ. конф. (м. Київ, 10 грудня 2020 р.). Київ: Фенікс, 2020. С. 37-40.*

115. Некіт К.Г. Штучний інтелект: суб'єкт чи об'єкт правовідносин? *Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного (приватного) права України: матеріали XIX наук.-практ. конф., присвяч. 99-й річниці з дня народження проф. В.П. Маслова (м. Харків, 12 березня 2021 р.). Харків: Право, 2021. С. 193-196.*

116. Некіт К.Г. Зміст та здійснення права власності: перегляд парадигми. *Офіційна Концепція оновлення ЦК України: проблеми практичної реалізації: матеріали Всеукр. круглого столу (м. Одеса, 25 лютого, 2021 р.). Одеса, 2021. С. 39-43.*

117. Некіт К.Г. До дискусії навколо концепції «тріади правоможностей» власника. *Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри: матеріали четвертої Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Суми, 22 квітня 2021 р.). Суми, 2021. С. 155-158.*

118. Некіт К.Г. Криптовалюти та віртуальні активи: термінологічні розбіжності у підходах до правового регулювання та їх значення. *Проблеми цивільного права та процесу: тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. 96-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна (м. Харків, 21 травня 2021 р.). Харків: ХНУВС, 2021. С. 175-178.*

119. Некіт К.Г. Динаміка правового регулювання криптовалют (криптоактивів) в Японії. *Наука та суспільне життя України в епоху глобальних*

викликів людства у цифрову еру: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 21 травня 2021 р.). С. 449-451.

Інші публікації, що додатково висвітлюють основний зміст дисертації:

120. Некіт К.Г. Загальні положення про право власності. Особливості регулювання відносин довірчої власності. *Цивільне законодавство України: навч. посібник* / за ред. Є.О. Харитонова, К.Г. Некіт. Одеса: Юридична література, 2013. С. 119-133; С. 144-152.

121. Некіт К.Г. Право довірчої власності. *Цивільне законодавство України: концепція, категорії, визначення: навч. посібник* / за ред. Є.О. Харитонова, К.Г. Некіт. Одеса: Юридична література, 2014. С. 121-123.

122. Некіт К.Г. Загальні положення про речові права. Поняття власності та права власності. Загальні положення про набуття права власності. Поняття та способи припинення права власності. Захист права власності. Право довірчої власності. *Цивільне право України: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу* / за ред. Є.О. Харитонова, І.В. Давидової, К.Г. Некіт. Одеса: Фенікс, 2016. С. 93-95; С. 95-96; С. 96-97; С. 97-98; С. 100-101; С. 335-342.

123. Некіт К.Г. Методологічне значення категорій *bonae fides* та *aequitas* для формування інституту довірчої власності. *Основи римського приватного права: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу* / за ред. Є.О. Харитонова. Одеса : Видавець Букаєв В.В., 2016. С. 257-260.

124. Некіт К. Г. Засади регулювання відносин власності за цивільним законодавством України та деяких європейських країн. Поняття довірчої власності (трасту) у цивільному праві України та DCFR в контексті імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Цивільне законодавство України в умовах адаптації до приватного права ЄС: навчальний посібник* / за ред. Є.О. Харитонова, К.Г. Некіт. Одеса: Юридична література, 2017. С. 129-137; С. 137-141; С. 264-270.

125. Некіт К.Г. ІТ-активи. Доменне ім'я як об'єкт майнових прав у ІТ-сфері. Веб-сайт як майновий комплекс. Інтернет речей. *ІТ-право: теорія і практика*: навч. посібник / за ред.. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. Одеса: Фенікс, 2017. С. 182-185; С. 185-192; С. 192-197; С. 197-201.

126. Некіт К.Г. Засади регулювання відносин власності. Проблеми обмеження права власності при встановленні особистих сервітутів. Інтернет речей: новий погляд на речі як об'єкти права власності. Доменне ім'я як різновид віртуального майна. Право приватної власності. Право довірчої власності. Проблеми поділу спільної власності подружжя. *Харитонов Є.О., Харитонova О.І., Некіт К.Г. Право власності*: навчальний посібник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 12-20; С. 34-43; С. 55-69; С. 93-98; С. 98-108; С. 117-122.

127. Некіт К.Г. Право приватної власності. *Вступ до приватного права*: навчальний посібник / за ред. Є.О. Харитонova. Одеса: Юридична література, 2018. С. 173-187.

128. Некіт К.Г. Право власності. Загальні положення. *Цивільне та сімейне право України*: навч. посібник / за ред. Є.О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2018. С. 115-125.

129. Некіт К.Г. Право власності. Загальні положення. Захист права власності. *Цивільне право України*: посібник для підготовки до другого блоку єдиного фахового вступного випробування / за ред. Є.О. Харитонova. Одеса: Фенікс, 2018. С. 64-70.

130. Некіт К.Г. Специфічні об'єкти прав у ІТ – сфері. *ІТ – право: теорія та практика*: навч. посіб. / за ред. Є.О. Харитонova, О.І. Харитонової. Одеса: Фенікс, 2019. С. 182-200.

131. Некіт К.Г. Право власності. Загальні положення. *Цивільне право України*: посібник для підготовки для зовнішнього незалежного оцінювання / за ред. Є.О. Харитонova, І.В. Давидової. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 89-94.

132. Некіт К.Г. Поняття довірчої власності (трасту) у законодавстві європейських країн та модельних правилах європейського приватного права. *Молодий вчений*. 2015. № 2. С. 822-825.

133. Nekit K.G. Adaptation of the trust to Civil Law system. *Молодий вчений*. 2015. № 12.1 (27.1). С. 104-108.

Відомості про апробацію результатів дисертації

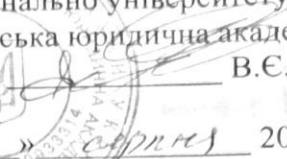
Результати дослідження обговорено на засіданнях кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» та на засіданні Південного регіонального центру НАПрН України. Основні положення дисертації були апробовані на 65 наукових заходах, зокрема: Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 28 травня 2011 р.); Круглому столі «Особливості договорів у сучасному законодавстві України» (м. Одеса, 21 вересня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 11 травня 2012 р.); Інтернет-конференції «Підґрунтя формування сучасного цивільного законодавства України» (пам'яті І.В. Шерешевського) (м. Одеса, 7 грудня 2012 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «*Stiinta juridica universitara in contextul promovarii valorilor europene: conferinta stiintifica teoretico-practica internationala*» (Chisinau, 15-16 octombrie 2012); Міжнародній науково-практичній конференції «Правова система України: сучасні тенденції та фактори розвитку» (м. Запоріжжя, 25-26 січня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Шляхи вдосконалення нормативно-правової бази України як основи сталого розвитку суспільства» (м. Донецьк, 17-18 серпня 2013 р.); Цивілістичних читаннях, присвячених пам'яті І.В. Шерешевського «Цивільний кодекс України досвід 10-ти років застосування» (м. Одеса, 6 грудня 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми реформування системи законодавства

України» (м. Запоріжжя, 28 лютого-1 березня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Вплив юридичної науки на розвиток міжнародного та національного законодавства» (м. Харків, 21-22 березня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 16-17 травня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 6 червня 2014 року); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове регулювання суспільних відносин: актуальні проблеми та вимоги сьогодення» (м. Запоріжжя, 26-27 вересня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми законодавства України: пріоритетні напрями його вдосконалення» (м. Одеса, 10-11 жовтня 2014 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення сталого розвитку України» (м. Одеса, 15-16 травня 2015 р.); Круглому столі «Від засад римського права до принципів приватного права ЄС» (м. Одеса, 29 травня 2015 р.); Всеукраїнській науковій конференції, присвяченій пам'яті О.К. Вишнякова «Правові проблеми цивілізаційного вибору України» (м. Одеса, 6 листопада 2015 р.); III американознавчій мультидисциплінарній конференції «Чверть століття українсько-американської дружби: досвід гідний майбутнього» (м. Львів, 12-13 квітня 2016 р.); Міжнародній інтернет-конференції «Досвід правових реформ України та Республіки Молдова на шляху до євроінтеграції» (м. Одеса, 28 березня 2016 р.); Круглому столі «Актуальні проблеми захисту права власності» (м. Одеса, 17 червня 2016 р.); Міжнародній науково-практичній Інтернет-конференції ім. Ю.С. Червоного «Цивільне судочинство у світлі судової реформи в Україні» (м. Одеса, 9 грудня 2016 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Вплив інтеграційних процесів на розвиток вітчизняного права» (м. Одеса, 24 лютого 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Традиції та новації юридичної науки: минуле, сучасність, майбутнє» (м. Одеса, 19 травня 2017 р.); Всеукраїнському круглому столі «Правове регулювання ІТ-відносин» (м. Одеса, 18 травня 2017 р.); Науково-практичній конференції «Інтернет-речей: проблеми правового регулювання та

впровадження» (м. Київ, 24 жовтня 2017 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «ІТ-право: проблеми та перспективи розвитку в Україні» (м. Львів, 17 листопада 2017 р.); Всеукраїнській конференції, присвяченій пам'яті І.В. Шерешевського «Динаміка статусу приватної особи в сучасних умовах інтеграційного розвитку України» (м. Одеса, 30 листопада 2017 р.); Науково-практичній конференції, присвяченій 96-річниці з дня народження д. ю. н., професора В.П. Маслова «Актуальні проблеми приватного права», (м. Харків, 14 лютого 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Міжнародне та національне законодавство: способи удосконалення» (м. Дніпро, 30-31 березня 2018 р.); Науково-практичній конференції, присвяченій пам'яті проф. О.А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 25 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 18 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність: від римського приватного права до ІТ-права» (м. Одеса, 19 травня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Спортивне право України: сучасний стан і перспективи розвитку», (м. Запоріжжя, 19 жовтня 2018 р.); Міжнародному колоквиумі «Римське приватне право: здобутки європейські та глобальні» (м. Одеса, 27 жовтня 2018 р.); II Науково-практичній конференції «Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження» (м. Київ, 29 листопада 2018 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «ІТ-право: проблеми і перспективи розвитку в Україні» (м. Львів, 7 грудня 2018 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Проблеми цивільно-правового захисту прав власників у сучасних умовах інтеграційного розвитку України» (м. Одеса, 7 грудня 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність» (м. Одеса, 18 травня 2019 року); Всеукраїнському круглому столі «Цивілістика в інформаційному суспільстві» (м. Одеса, 17 травня 2019 року); Київських правових читаннях «Речове право: пріоритети та перспективи» (м. Київ, 22 березня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правові та

інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської інтеграції» (м. Одеса, 17 травня 2019 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри» (м. Суми, 25 квітня 2019); Міжнародній науковій конференції «ECHR's Jurisprudence in Digital Era» (м. Одеса, 31 травня 2019 – 1 червня 2019); III Науково-практичній конференції «Інтернет речей: проблеми правового регулювання та впровадження» (м. Київ, 21 листопада 2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Актуальні проблеми інформаційного права в умовах глобалізації» (м. Черкаси, 28 листопада 2019 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Рекодифікація цивільного законодавства і системи права України в контексті євроінтеграційних процесів» (м. Одеса, 8-9 листопада 2019 р.); Науково-практичній конференції «Модернізація цивільно-правової відповідальності» (м. Київ, 19 жовтня 2019 р.); III Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні питання юриспруденції: теоретичний та практичний виміри» (м. Суми, 23 квітня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Правове життя сучасної України» (м. Одеса, 15 травня 2020 р.); Всеукраїнській науково-практичній онлайн-конференції «Проблеми правового регулювання цивільних відносин в умовах COVID-19» (м. Одеса, 23 квітня 2020 р.); Всеукраїнському круглому столі «Інформаційні технології в умовах оновлення цивільного законодавства» (м. Одеса, 13 червня 2020 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Римське право і сучасність. Епідемії в Європі і право: від Риму до COVID-19» (м. Одеса, 12 червня 2020 р.); Матвеевських цивілістичних читаннях «Траст і трастоподібні конструкції: глобалізація та перспективи» (м. Київ, 6 листопада 2020 р.); Науково-практичній конференції «ІТ право: проблеми та перспективи розвитку в Україні» (м. Одеса, 27 листопада 2020 р.); IV Всеукраїнській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми інтелектуального, інформаційного, ІТ та Інтернет права» (м. Львів, 12 листопада 2020 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Цивілістичні проблеми колізії приватних та публічних інтересів в умовах пандемії COVID-19» (м. Одеса, 13

листопада 2020 р.); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Оновлення Цивільного кодексу України: концептуальні засади» (м. Одеса, 11 грудня 2020 р.); Науково-практичній конференції «Соціальна і цифрова трансформація: теоретичні та практичні проблеми правового регулювання» (м. Київ, 10 грудня 2020 р.); XIX Науково-практичній конференції, присвяченій 99-й річниці з дня народження В.П. Маслова «Учасники цивільних відносин: новації рекодифікації цивільного (приватного) права України» (м. Харків, 12 березня 2021 р.); Всеукраїнському круглому столі «Офіційна Концепція оновлення ЦК України: проблеми практичної реалізації» (м. Одеса, 25 лютого 2021 р.); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми юриспруденції: теоретичний та практичний виміри» (м. Суми, 22 квітня 2021 р.); Науково-практичній конференції, присвяченій 96-й річниці від дня народження О.А. Пушкіна «Проблеми цивільного права та процесу» (м. Харків, 21 травня 2021 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Наука та суспільне життя України в епоху глобальних викликів людства у цифрову еру» (м. Одеса, 21 травня 2021 р.).

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
 Ректор
 Національного університету
 «Одеська юридична академія»,
 проф. В.Є. Загородній
 «25» серпня 2021 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Некіт Катерини Георгіївни
 на тему: «Право приватної власності в інформаційному суспільстві:
 цивільністична теорія і практика реалізації» в навчальну та науково-
 дослідну діяльність
 Національного університету «Одеська юридична академія»**

Комісія у складі: *голови* – першого проректора Національного університету «Одеська юридична академія», професора М.Р. Аракеляна, *членів комісії*: віце-президента, проректора з навчальної роботи Національного університету «Одеська юридична академія», професора Г.О. Ульянової, начальника навчально-методичного відділу Національного університету «Одеська юридична академія» Л.В. Кузнецової, декана факультету цивільної та господарської юстиції Національного університету «Одеська юридична академія», доцента Д.О. Колодіна, завідувача кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія», професора Є.О. Харитонова, склала цей акт про те, що результати дисертаційного дослідження Некіт Катерини Георгіївни на тему: «Право приватної власності в інформаційному суспільстві: цивільністична теорія і практика реалізації» використовуються у навчальному процесі Національного університету «Одеська юридична академія» при викладанні навчальних дисциплін «Цивільне право», спецкурсів із проблем регулювання відносин власності («Цивільно-правовий захист права власності») та відносин в ІТ-сфері («ІТ-право та інформаційна безпека», «ІТ-право та проблеми соціального управління», «Правові основи ІТ-бізнесу») а також у науково-дослідній роботі студентів, аспірантів, науковців.

Так, були враховані положення дисертації при розробці структури курсів «ІТ-право та інформаційна безпека», «ІТ-право та проблеми соціального управління», «Правові основи ІТ-бізнесу», зокрема, враховано необхідність вивчення серед об'єктів правовідносин у сфері ІТ криптовалют, Інтернету речей, доменних імен та веб-сайтів, проблем віртуальної власності тощо. В рамках курсів «Цивільне право» та «Цивільно-правовий захист права власності» враховані розробки дисертантки щодо особливостей змісту та здійснення права власності, специфіки захисту права приватної власності у діяльності ЄСПЛ.

Положення дисертації щодо довірчої власності, персональних даних, віртуальних активів стали основою для подальших досліджень аспірантів, які виконують дисертаційні дослідження з відповідних тематик на кафедрі цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія».

Значний внесок зроблено авторкою у розробку концепції права віртуальної власності, що може надати відповідь на питання, які виникають у зв'язку з інтенсивним розвитком інформаційних технологій, поступовим переміщенням в онлайн-середовище, виникненням значної кількості активів, що кваліфікуються як цифрові та потребують відповідного правового врегулювання та захисту.

Крім того, рекомендовано до використання у навчальному процесі наступні публікації:

Монографії:

1. Некіт К.Г. Право приватної власності в інформаційному суспільстві: теорія і практика: монографія. Одеса: Гельветика, 2021. 554 с.
2. Некіт К.Г. Засади регулювання відносин власності. *Цивільне законодавство України (основні категорії, принципи та концепти)*: монографія / за заг. ред. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2012. С. 136-152.
3. Некіт К.Г. Право власності та право інтелектуальної власності у сфері ІТ-відносин: проблема співвідношення. *ІТ-право : поняття та сутність* : монографія / за ред. О.І. Харитонової, Є.О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2017. С. 185-207.
4. Некіт К.Г. Система правових проблем у сфері Інтернету речей. «Розумні речі» як об'єкти права власності: проблеми правового регулювання. Правовий статус криптовалюти у світі. Проблеми правового регулювання криптовалюти як об'єкту права власності в Україні. *Актуальні проблеми цивілістики в інформаційному суспільстві*: монографія / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. С. 108-129; С. 139-160.
5. Некіт К.Г. Акаунт у соціальній мережі як об'єкт цивільних правовідносин. *Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу : онлайніві соціальні мережі* : монографія / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. Одеса: Юридична література, 2018. С. 77-92.
6. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: досвід України та зарубіжних країн. *Рекодифікація цивільного законодавства в умовах інтеграційних процесів*: монографія / кол. авт. Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова, Н.Ю. Голубєва та ін. Київ: Норма права, 2020. С. 101-118.
7. Некіт К.Г. Особливості захисту права приватної власності в умовах надзвичайного стану: аналіз практики ЄСПЛ. *Права приватної особи в умовах пандемії COVID-19: проблеми здійснення і захисту*: монографія / за ред. Харитонова Є.О., Харитонової О.І., Некіт К.Г. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 152-167.

8. Nekit K. The theoretical foundations for the recognition of virtual property as a type of ownership. *Current issues of recodification of Ukrainian civil legislation: collective monograph*. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2020. P. 76-91

9. Некіт К.Г. Проблема визначення змісту права власності через «тріаду» правоможностей власника. *Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів: колективна монографія / за ред. проф. Довгєрта А.С., проф. Харитонова Є.О.* Одеса: Видавничий дїм «Гельветика», 2020. С. 238-252.

10. Некіт К.Г. Право приватної власності в умовах COVID-19: баланс приватного та суспільного інтересу. *Приватні та публічні інтереси в умовах пандемії COVID-19: колізії та правові шляхи вирішення: монографія / за ред. Харитонова Є.О., Харитонової О.І., Некіт К.Г.* Одеса: Видавничий дїм «Гельветика», 2021. С. 247-268.

Наукові статті:

1. Некіт К.Г. Довірче управління майном та довірча власність за цивільним законодавством України: до проблеми співвідношення. *Вїсник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. Харків, 2012. №1028. С. 174-178.

2. Некіт К.Г. Принципи регулювання відносин власності. *Митна справа*. 2013. № 1. С. 158-164.

3. Некіт К.Г. Право власності у Цивільному кодексі України: загальні положення та проблемні аспекти. *Науковий вїсник Ужгородського національного університету: Серія Право*. Ужгород, 2013. Вип. 22. Ч. II. Т. 1. С. 260-263.

4. Некит Е.Г. Право доверительной собственности в гражданском законодательстве Франции. *Науковий вїсник Міжнародного гуманітарного університету: Серія Юриспруденція*. Одеса, 2013. Вип. 5. С. 133-137.

5. Некіт К.Г. Право власності за цивільним законодавством України та Республіки Молдова: деякі порівняльні аспекти. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. 2013. № 4. С. 88-90.

6. Некіт К.Г. Правовий статус довірчого власника за цивільним законодавством України. *Науковий вїсник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. № 1. С. 167-171.

7. Некіт К.Г. Суб'єктний склад правовідносин довірчої власності. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. 2014. № 1. С. 94-96.

8. Некіт К.Г. Особливості вчинення правочинів з переданим у довірчу власність майном: аналіз цивільного законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 5. С. 33-36.

9. Некіт К.Г. Принципи DCFR та сучасна концепція довірчої власності (трасту) в Україні. *Часопис цивілістики*. 2015. № 18. С. 171-175.

10. Некіт К. Г. Правовий статус суб'єктів відносин довірчої власності за цивільним законодавством України та Принципами європейського приватного права (DCFR). *Часопис цивілістики*. 2015. № 19. С. 174-178.

11. Некіт К.Г. Трастовий фонд за Проектом загальної довідкової схеми (DCFR): до питання гармонізації законодавства України та ЄС. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2015. Т. XVII. С. 271-278.
12. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства. *Часопис цивілістики*. 2016. № 21. С. 78-82.
13. Некіт К.Г. Правоможності та обов'язки довірчого власника за цивільним законодавством України та Модельними правилами європейського приватного права (DCFR). *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 41-47.
14. Некіт К.Г. Доменне ім'я як об'єкт цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2017. № 23. С. 40-45.
15. Некіт К.Г. Веб-сайт як комплексний об'єкт цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2017. № 26 (Спецвипуск ІТ-право). С. 50-55.
16. Некіт К.Г. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки та відшкодування шкоди, заподіяної пристроями, підключеними до Інтернету речей. *Часопис цивілістики*. 2017. № 27. С. 107-112.
17. Некіт К.Г. Правовий статус криптовалют в Україні та у світі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2018. С. 40-42.
18. Некіт К.Г. Суб'єкти права приватної власності в інформаційному суспільстві. *Lex Portus*. 2018. № 2. С. 128-141.
19. Некіт К.Г. Світові підходи до визначення правового статусу криптовалют. *Часопис цивілістики*. 2018. № 29. С. 100-106.
20. Некіт К.Г. Деякі проблеми акаунтів у соціальних мережах як об'єктів цивільного обігу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 91-97.
21. Некіт К.Г. Поняття та правова природа акаунту в соціальній мережі. *Часопис цивілістики*. 2018. № 30. С. 60-66.
22. Некіт К.Г. Деякі правові проблеми інтернету речей і напрями їх вирішення. *Часопис цивілістики*. 2018. №31. С. 54-58.
23. Nekit K.G., Gavrylenko A.I. Legal regulation of property relations in the sphere of construction and exploitation of sports facilities. *Вісник Національної Академії Правових Наук України*. 2018. Вип. 25. № 4. С. 195-210.
24. Некіт К.Г. Віртуальна власність: поняття та сутність. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 37-42.
25. Некіт К.Г. Особливості змісту та здійснення права віртуальної власності. *Часопис цивілістики*. 2019. №32. С. 86-92.
26. Некіт К.Г. Віртуальна власність крізь призму теорій права власності. *Часопис цивілістики*. 2019. №33. С. 78-82.
27. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань за цивільним законодавством України: оцінка ризиків. *Часопис цивілістики*. 2019. № 35. С. 28-35.

28. Некіт К.Г. Персональні дані та індустріальні дані як об'єкти права власності: оцінка можливостей. *Часопис цивілістики*. 2020. №36. С. 57-65

29. Некіт К.Г. Захист права власності на нематеріальні активи у практиці Європейського суду з прав людини. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 101-108.

30. Некіт К.Г. Деякі дискусійні аспекти підстав виникнення права приватної власності. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 93-100.

31. Некіт К.Г. Переваги та недоліки смарт-контрактів як підстав виникнення права власності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2020. №. 3(47). С. 101-105.

32. Некіт К.Г. Користувальська угода (Terms of Service) як підстава виникнення права власності на віртуальне майно. *Право та інновації*. 2020. № 4. С. 62-68.

33. Некіт К.Г. Проблема виплати компенсації власникам бізнесу за період карантину: аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду. *Економіка та право*. 2021. № 1(60). С. 61-70.

34. Некіт К.Г. Цифрові дані та інформація як об'єкти права власності. *Часопис цивілістики*. 2021. № 42. С. 38-44.

Навчальні посібники:

1. Некіт К.Г. Загальні положення про право власності. Особливості регулювання відносин довірчої власності. *Цивільне законодавство України: навч. посібник* / за ред. Є.О. Харитонов, К.Г. Некіт. Одеса: Юридична література, 2013. С. 119-133; С. 144-152.

2. Некіт К.Г. Право довірчої власності. *Цивільне законодавство України: концепція, категорії, визначення: навч. посібник* / за ред. Є.О. Харитонов, К.Г. Некіт. Одеса: Юридична література, 2014. С. 121-123.

3. Некіт К.Г. Загальні положення про речові права. Поняття власності та права власності. Загальні положення про набуття права власності. Поняття та способи припинення права власності. Захист права власності. Право довірчої власності. *Цивільне право України: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу* / за ред. Є.О. Харитонов, І.В. Давидової, К.Г. Некіт. Одеса: Фенікс, 2016. С. 93-95; С. 95-96; С. 96-97; С. 97-98; С. 100-101; С. 335-342.

4. Некіт К.Г. Методологічне значення категорій *bonae fides* та *aequitas* для формування інституту довірчої власності. *Основи римського приватного права: посібник для аудиторного і самостійного вивчення курсу* / за ред. Є.О. Харитонов. Одеса : Видавець Букаєв В.В., 2016. С. 257-260.

5. Некіт К. Г. Засади регулювання відносин власності за цивільним законодавством України та деяких європейських країн. Поняття довірчої власності (трасту) у цивільному праві України та DCFR в контексті імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Зобов'язання з безпідставного збагачення за цивільним законодавством України та DCFR. *Цивільне законодавство України в умовах адаптації до приватного права ЄС:*

навчальний посібник / за ред. Є.О. Харитонова, К.Г. Некіт. Одеса: Юридична література, 2017. С. 129-137; С. 137-141; С. 264-270.

6. Некіт К.Г. ІТ-активи. Доменне ім'я як об'єкт майнових прав у ІТ-сфері. Веб-сайт як майновий комплекс. Інтернет речей. *ІТ-право: теорія і практика*: навч. посібник / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. Одеса: Фенікс, 2017. С. 182-185; С. 185-192; С. 192-197; С. 197-201.

7. Некіт К.Г. Суб'єкти та об'єкти правовідносин у ІТ-сфері. Інтернет. *ІТ-право це просто*: посібник / за ред. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2017. С. 12-19; С. 26-29.

8. Некіт К.Г. Засади регулювання відносин власності. Проблеми обмеження права власності при встановленні особистих сервітутів. Інтернет речей: новий погляд на речі як об'єкти права власності. Доменне ім'я як різновид віртуального майна. Право приватної власності. Право довірчої власності. Проблеми поділу спільної власності подружжя. *Харитонов Є.О., Харитонова О.І., Некіт К.Г. Право власності*: навчальний посібник. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 12-20; С. 34-43; С. 55-69; С. 93-98; С. 98-108; С. 117-122.

9. Некіт К.Г. Право приватної власності. *Вступ до приватного права*: навчальний посібник / за ред. Є.О. Харитонова. Одеса: Юридична література, 2018. С. 173-187.

10. Некіт К.Г. Право власності. Загальні положення. *Цивільне та сімейне право України*: навч. посібник / за ред. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2018. С. 115-125.

11. Некіт К.Г. Право власності. Загальні положення. Захист права власності. *Цивільне право України*: посібник для підготовки до другого блоку єдиного фахового вступного випробування / за ред. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2018. С. 64-70.

12. Некіт К.Г. Специфічні об'єкти прав у ІТ – сфері. *ІТ – право: теорія та практика*: навч. посіб. / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. Одеса: Фенікс, 2019. С. 182-200.

13. Некіт К.Г. Право власності. Загальні положення. *Цивільне право України*: посібник для підготовки для зовнішнього незалежного оцінювання / за ред. Є.О. Харитонова, І.В. Давидової. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 89-94.

Використання зазначених результатів дозволить більш повно та ґрунтовно викладати та засвоювати матеріали вищезазначених навчальних дисциплін та надасть студентам Національного університету «Одеська юридична академія» можливість вивчити особливості історичного становлення та розвитку концепції права приватної власності; проаналізувати наукові підходи до визначення понять права власності у цілому та права приватної власності, зокрема; визначити ознаки інформаційного суспільства та їх вплив на трансформацію концепції права власності; охарактеризувати суб'єктів права приватної власності в інформаційному суспільстві з урахуванням їх особливостей; виявити вплив

інформаційних технологій на виникнення новітніх об'єктів цивільних відносин та проаналізувати їх крізь призму концепції права власності; з'ясувати особливості підстав виникнення права власності в інформаційному суспільстві; вивчити особливості змісту, здійснення та захисту права власності в інформаційному суспільстві; зрозуміти специфіку права довірчої власності як особливого виду права власності; дізнатися про перспективи запровадження у цивілістичну доктрину концепції права віртуальної власності як особливого виду права власності.

Голова комісії: М.Р. Аракелян

Члени комісії: Г.О. Ульянова

 Л.В. Кузнецова

 Д.О. Колодін

 Є.О. Харитонов

«ЗАТВЕРДЖУЮ»
 Начальник Південного міжрегіонального управління
 Міністерства юстиції (м. Одеса)
 Т.М. Дудін
 2021 року

АКТ

про впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Некіт Катерини Георгіївни
 на тему:

«Право приватної власності в інформаційному суспільстві: цивілістична теорія і
 практика реалізації»

в практичну діяльність Південного міжрегіонального управління
 Міністерства юстиції (м. Одеса)

Комісія у складі: заступника начальника Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса) Р.І. Возняка, начальника Управління нотаріату Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса) І.В. Фірсової, начальника Управління державної реєстрації Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса) Р.В. Русакова, склала цей акт з приводу того, що результати дисертаційного дослідження Некіт Катерини Георгіївни на тему: «Право приватної власності в інформаційному суспільстві: цивілістична теорія і практика реалізації» рекомендуються до використання в практичній діяльності Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса).

Комісією розглянуто результати наукових розробок в межах виконання дисертаційного дослідження «Право приватної власності в інформаційному суспільстві: цивілістична теорія і практика реалізації» у вигляді наукових публікацій, присвячених проблемам реалізації та захисту права приватної власності в умовах інформатизації та глобалізації.

Комісія вважає, що викладені у публікаціях пропозиції та висновки заслуговують практичного використання у діяльності Південного міжрегіонального управління Міністерства юстиції (м. Одеса). Рекомендовано до використання наступні публікації:

1. Некіт К.Г. Право приватної власності в інформаційному суспільстві: теорія і практика: монографія. Одеса: Гельветика, 2021. 554 с.
2. Некіт К.Г. Засади регулювання відносин власності. *Цивільне законодавство України (основні категорії, принципи та концепти)*: монографія / за заг. ред. Є.О. Харитонов. Одеса: Фенікс, 2012. С. 136-152.

3. Некіт К.Г. Право власності та право інтелектуальної власності у сфері ІТ-відносин: проблема співвідношення. *ІТ-право : поняття та сутність* : монографія / за ред. О.І. Харитонової, Є.О. Харитонова. Одеса : Фенікс, 2017. С. 185-207.
4. Некіт К.Г. Система правових проблем у сфері Інтернету речей. «Розумні речі» як об'єкти права власності: проблеми правового регулювання. Правовий статус криптовалюти у світі. Проблеми правового регулювання криптовалюти як об'єкту права власності в Україні. *Актуальні проблеми цивілістики в інформаційному суспільстві*: монографія / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. С. 108-129; С. 139-160.
5. Некіт К.Г. Акаунт у соціальній мережі як об'єкт цивільних правовідносин. *Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу : онлайніві соціальні мережі* : монографія / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонової. Одеса: Юридична література, 2018. С. 77-92.
6. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: досвід України та зарубіжних країн. *Рекодифікація цивільного законодавства в умовах інтеграційних процесів*: монографія / кол. авт. Є.О. Харитонов, О.І. Харитонова, Н.Ю. Голубева та ін. Київ: Норма права, 2020. С. 101-118.
7. Некіт К.Г. Особливості захисту права приватної власності в умовах надзвичайного стану: аналіз практики ЄСПЛ. *Права приватної особи в умовах пандемії COVID-19: проблеми здійснення і захисту*: монографія / за ред. Харитонова Є.О., Харитонової О.І., Некіт К.Г. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 152-167.
8. Некіт К.Г. Право приватної власності в умовах COVID-19: баланс приватного та суспільного інтересу. *Приватні та публічні інтереси в умовах пандемії COVID-19: колізії та правові шляхи вирішення*: монографія / за ред. Харитонова Є.О., Харитонової О.І., Некіт К.Г. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 247-268.
9. Некіт К.Г. Правовий статус довірчого власника за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. № 1. С. 167-171.
10. Некіт К.Г. Суб'єктний склад правовідносин довірчої власності. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. 2014. № 1. С. 94-96.
11. Некіт К.Г. Особливості вчинення правочинів з переданим у довірчу власність майном: аналіз цивільного законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 5. С. 33-36.
12. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства. *Часопис цивілістики*. 2016. № 21. С. 78-82.
13. Некіт К.Г. Правоможності та обов'язки довірчого власника за цивільним законодавством України та Модельними правилами європейського приватного права (DCFR). *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 41-47.
14. Некіт К.Г. Доменне ім'я як об'єкт цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2017. № 23. С. 40-45.

15. Некіт К.Г. Веб-сайт як комплексний об'єкт цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2017. № 26 (Спецвипуск ІТ-право). С. 50-55.
16. Некіт К.Г. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки та відшкодування шкоди, заподіяної пристроями, підключеними до Інтернету речей. *Часопис цивілістики*. 2017. № 27. С. 107-112.
17. Некіт К.Г. Правовий статус криптовалют в Україні та у світі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2018. С. 40-42.
18. Некіт К.Г. Суб'єкти права приватної власності в інформаційному суспільстві. *Lex Portus*. 2018. № 2. С. 128-141.
19. Некіт К.Г. Світові підходи до визначення правового статусу криптовалют. *Часопис цивілістики*. 2018. № 29. С. 100-106.
20. Некіт К.Г. Деякі проблеми акаунтів у соціальних мережах як об'єктів цивільного обігу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 91-97.
21. Некіт К.Г. Поняття та правова природа акаунту в соціальній мережі. *Часопис цивілістики*. 2018. № 30. С. 60-66.
22. Некіт К.Г. Деякі правові проблеми інтернету речей і напрями їх вирішення. *Часопис цивілістики*. 2018. №31. С. 54-58.
23. Некіт К.Г. Віртуальна власність: поняття та сутність. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 37-42.
24. Некіт К.Г. Особливості змісту та здійснення права віртуальної власності. *Часопис цивілістики*. 2019. №32. С. 86-92.
25. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань за цивільним законодавством України: оцінка ризиків. *Часопис цивілістики*. 2019. № 35. С. 28-35.
26. Некіт К.Г. Персональні дані та індустріальні дані як об'єкти права власності: оцінка можливостей. *Часопис цивілістики*. 2020. №36. С. 57-65
27. Некіт К.Г. Захист права власності на нематеріальні активи у практиці Європейського суду з прав людини. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 101-108.
28. Некіт К.Г. Деякі дискусійні аспекти підстав виникнення права приватної власності. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 93-100.
29. Некіт К.Г. Переваги та недоліки смарт-контрактів як підстав виникнення права власності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2020. №. 3(47). С. 101-105.
30. Некіт К.Г. Проблема виплати компенсації власникам бізнесу за період карантину: аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду. *Економіка та право*. 2021. № 1(60). С. 61-70.
31. Некіт К.Г. Цифрові дані та інформація як об'єкти права власності. *Часопис цивілістики*. 2021. № 42. С. 38-44.
32. Некіт К.Г. Загальні положення про право власності. Особливості регулювання відносин довірчої власності. *Цивільне законодавство України: навч. посібник / за ред. Є.О. Харитонova, К.Г. Некіт*. Одеса: Юридична література, 2013. С. 119-133; С. 144-152.

33. Некіт К.Г. ІТ-активи. Доменне ім'я як об'єкт майнових прав у ІТ-сфері. Веб-сайт як майновий комплекс. Інтернет речей. *ІТ-право: теорія і практика*: навч. посібник / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонові. Одеса: Фенікс, 2017. С. 182-185; С. 185-192; С. 192-197; С. 197-201.

34. Некіт К.Г. Засади регулювання відносин власності. Проблеми обмеження права власності при встановленні особистих сервітутів. Інтернет речей: новий погляд на речі як об'єкти права власності. Доменне ім'я як різновид віртуального майна. Право приватної власності. Право довірчої власності. Проблеми поділу спільної власності подружжя. *Харитонов Є.О., Харитонова О.І., Некіт К.Г. Право власності: навчальний посібник*. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2018. С. 12-20; С. 34-43; С. 55-69; С. 93-98; С. 98-108; С. 117-122.

35. Некіт К.Г. Право приватної власності. *Вступ до приватного права*: навчальний посібник / за ред. Є.О. Харитонова. Одеса: Юридична література, 2018. С. 173-187.

36. Некіт К.Г. Право власності. Загальні положення. *Цивільне та сімейне право України*: навч. посібник / за ред. Є.О. Харитонова. Одеса: Фенікс, 2018. С. 115-125.

37. Некіт К.Г. Специфічні об'єкти прав у ІТ – сфері. *ІТ – право: теорія та практика*: навч. посіб. / за ред. Є.О. Харитонова, О.І. Харитонові. Одеса: Фенікс, 2019. С. 182-200.

Заступник начальника Південного
міжрегіонального управління
Міністерства юстиції (м. Одеса)

Р.І. Возняк

Начальник Управління нотаріату
Південного міжрегіонального управління
Міністерства юстиції (м. Одеса)

І.В. Фірсова

Начальник Управління державної реєстрації
Південного міжрегіонального управління
Міністерства юстиції (м. Одеса)

Р.В. Русаков

МІНІСТЕРСТВО ЦИФРОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНИ

Мінцифри

вул. Ділова, 24, м. Київ, 03150, тел. (044) 207-17-30

E-mail: hello@thedigital.gov.ua, сайт: www.thedigital.gov.ua, код згідно з ЄДРПОУ 43220851

від _____ 20__ р. № _____ На № _____ від _____ 20__ р.

Катерині Некіт

вул. Патріотична, 76,

м. Одеса, Україна, 65085

тел.: +380990395304

Шановна пані Катерино!

Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифри) в межах компетенції розглянуло Ваше звернення від 01.11.2021 щодо можливості використання наукових розробок Вашого дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Право приватної власності в інформаційному суспільстві: цивільна теорія і практика реалізації» у практичній діяльності Міністерства цифрової трансформації України, та повідомляє.

Відповідно до частини другої статті 19 Конституції України органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Згідно з абзацом другим пункту 1 Положення про Міністерство цифрової трансформації України, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 № 856, Мінцифри є головним органом у системі центральних органів виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізацію державної політики у сферах: цифровізації, цифрового розвитку, цифрової економіки, цифрових інновацій та технологій, електронного урядування та електронної демократії, розвитку інформаційного суспільства, інформатизації; впровадження електронного документообігу; розвитку цифрових навичок та цифрових прав громадян; відкритих даних, розвитку національних електронних інформаційних ресурсів та інтероперабельності, розвитку інфраструктури широкопasmового доступу до Інтернету та телекомунікацій, електронної комерції та бізнесу; надання електронних та адміністративних послуг; електронних довірчих послуг та електронної ідентифікації; розвитку IT-індустрії.

Мінцифри відповідно до покладених завдань, зокрема, сприяє розвитку та доступності послуг широкопasmового доступу до Інтернету, формує пропозиції щодо

ДОКУМЕНТ СЕД МІНЦИФРИ АСКОД

Підписувач Борняков Олександр Сергійович
Сертифікат 12A1C72050EC685404000000A16D5C5011709008
Дійсний з 12.11.2019 15:31:00 по 12.11.2021 15:31:00

1/11-5-Н-6369-21-5614-2021 від 05.11.2021

надання державної підтримки, у тому числі фінансової, такому розвитку; розробленні критеріїв і порядку проведення оцінки стану захищеності державних інформаційних ресурсів в інформаційно-телекомунікаційних системах; організації та проведенні оцінки стану захищеності державних інформаційних ресурсів, наданні відповідних рекомендацій; формуванні і реалізації державної тарифної політики та політики публічних закупівель у сферах телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом України; розробленні пропозицій щодо державної політики з питань державного регулювання у сферах телекомунікацій, користування радіочастотним ресурсом, надання послуг поштового зв'язку; визначенні вимог щодо рівня якості телекомунікаційних послуг; реалізації технічної політики у сфері надання телекомунікаційних послуг, стандартизації, підтвердження відповідності технічних засобів телекомунікацій; розробленні технічних вимог до телекомунікаційних мереж, засобів і об'єктів телекомунікацій; проведенні досліджень та розробленні рекомендацій щодо конвергенції комп'ютерних та телекомунікаційних технологій; інформуванні суб'єктів ринку телекомунікацій про політику та стратегію розвитку телекомунікаційних мереж загального користування; координує адміністрування, функціонування та використання адресного простору українського сегмента Інтернету.

Дякуємо Вам за інтерес, проявлений до сфери діяльності Міністерства цифрової трансформації України та інформуємо, що наукові розробки Вашого дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Право приватної власності в інформаційному суспільстві: цивілістична теорія і практика реалізації» будуть враховані в роботі Мінцифри.

З повагою

Заступник Міністра

Олександр БОРНЯКОВ

Петро Слободкін Slobodkin@thedigital.gov.ua

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

АКТ

про впровадження наукових розробок дисертаційного дослідження
Некіт Катерини Георгіївни
на тему: «Право приватної власності в інформаційному суспільстві: цивілістична
теорія і практика реалізації» в практичну діяльність Одеського апеляційного суду

Комісія у складі: секретаря судової палати з розгляду цивільних справ Одеського апеляційного суду Северовой Єлени Станіславівни, судді Одеського апеляційного суду Погореловой Світлани Олегівни, Цюри Таїсії Василівни склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати наукових розробок дисертаційного дослідження Некіт Катерини Георгіївни на тему: «Право приватної власності в інформаційному суспільстві: цивілістична теорія і практика реалізації» у вигляді наукових публікацій, які присвячені проблемам здійснення та захисту права приватної власності на сучасному етапі розвитку суспільства, зокрема:

Монографії:

1. Некіт К.Г. Право приватної власності в інформаційному суспільстві: теорія і практика: монографія. Одеса: Гельветика, 2021. 554 с.

2. Некіт К.Г. Засади регулювання відносин власності. *Цивільне законодавство України (основні категорії, принципи та концепти)*: монографія / за заг. ред. Є.О. Харитоновна. Одеса: Фенікс, 2012. С. 136-152.

3. Некіт К.Г. Право власності та право інтелектуальної власності у сфері ІТ-відносин: проблема співвідношення. *ІТ-право : поняття та сутність* : монографія / за ред. О.І. Харитонової, Є.О. Харитоновна. Одеса : Фенікс, 2017. С. 185-207.

4. Некіт К.Г. Система правових проблем у сфері Інтернету речей. «Розумні речі» як об'єкти права власності: проблеми правового регулювання. Правовий статус криптовалюти у світі. Проблеми правового регулювання криптовалюти як об'єкту права власності в Україні. *Актуальні проблеми цивілістики в інформаційному суспільстві*: монографія / за ред. Є.О. Харитоновна, О.І. Харитонової. С. 108-129; С. 139-160.

5. Некіт К.Г. Акаунт у соціальній мережі як об'єкт цивільних правовідносин. *Актуальні проблеми цивілістики у цифрову добу : онлайн-соціальні мережі* : монографія / за ред. Є.О. Харитоновна, О.І. Харитонової. Одеса: Юридична література, 2018. С. 77-92.

6. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: досвід України та зарубіжних країн. *Рекодифікація цивільного законодавства в умовах інтеграційних процесів*: монографія / кол. авт. Є.О.

Харитонов, О.І. Харитонova, Н.Ю. Голубєва та ін. Київ: Норма права, 2020. С. 101-118.

7. Некіт К.Г. Особливості захисту права приватної власності в умовах надзвичайного стану: аналіз практики ЄСПЛ. *Права приватної особи в умовах пандемії COVID-19: проблеми здійснення і захисту*: монографія / за ред. Харитонova Є.О., Харитонovoї О.І., Некіт К.Г. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 152-167.

8. Nekit K. The theoretical foundations for the recognition of virtual property as a type of ownership. *Current issues of recodification of Ukrainian civil legislation: collective monograph*. Lviv-Torun: Liha-Pres, 2020. P. 76-91

9. Некіт К.Г. Проблема визначення змісту права власності через «тріаду» правоможностей власника. *Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів*: колективна монографія / за ред. проф. Довгерта А.С., проф. Харитонova Є.О. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2020. С. 238-252.

10. Некіт К.Г. Право приватної власності в умовах COVID-19: баланс приватного та суспільного інтересу. *Приватні та публічні інтереси в умовах пандемії COVID-19: колізії та правові шляхи вирішення*: монографія / за ред. Харитонova Є.О., Харитонovoї О.І., Некіт К.Г. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2021. С. 247-268.

Наукові статті:

1. Некіт К.Г. Довірче управління майном та довірча власність за цивільним законодавством України: до проблеми співвідношення. *Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. Харків, 2012. №1028. С. 174-178.

2. Некіт К.Г. Принципи регулювання відносин власності. *Митна справа*. 2013. № 1. С. 158-164.

3. Некіт К.Г. Право власності у Цивільному кодексі України: загальні положення та проблемні аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету: Серія Право*. Ужгород, 2013. Вип. 22. Ч. II. Т. 1. С. 260-263.

4. Некит Е.Г. Право доверительной собственности в гражданском законодательстве Франции. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету: Серія Юриспруденція*. Одеса, 2013. Вип. 5. С. 133-137.

5. Некіт К.Г. Право власності за цивільним законодавством України та Республіки Молдова: деякі порівняльні аспекти. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. 2013. № 4. С. 88-90.

6. Некіт К.Г. Правовий статус довірчого власника за цивільним законодавством України. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки»*. 2014. № 1. С. 167-171.

7. Некіт К.Г. Суб'єктний склад правовідносин довірчої власності. *Порівняльно-аналітичне право: електронне наукове фахове видання*. 2014. № 1. С. 94-96.

8. Некіт К.Г. Особливості вчинення правочинів з переданим у довірчу власність майном: аналіз цивільного законодавства України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2014. № 5. С. 33-36.

9. Некіт К.Г. Принципи DCFR та сучасна концепція довірчої власності (трасту) в Україні. *Часопис цивілістики*. 2015. № 18. С. 171-175.

10. Некіт К. Г. Правовий статус суб'єктів відносин довірчої власності за цивільним законодавством України та Принципами європейського приватного права (DCFR). *Часопис цивілістики*. 2015. № 19. С. 174-178.
11. Некіт К.Г. Трастовий фонд за Проектом загальної довідкової схеми (DCFR): до питання гармонізації законодавства України та ЄС. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. Одеса, 2015. Т. XVII. С. 271-278.
12. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань: аналіз вітчизняного та зарубіжного законодавства. *Часопис цивілістики*. 2016. № 21. С. 78-82.
13. Некіт К.Г. Правоможності та обов'язки довірчого власника за цивільним законодавством України та Модельними правилами європейського приватного права (DCFR). *Юридичний вісник*. 2016. № 4. С. 41-47
14. Некіт К.Г. Доменне ім'я як об'єкт цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2017. № 23. С. 40-45.
15. Некіт К.Г. Веб-сайт як комплексний об'єкт цивільних прав. *Часопис цивілістики*. 2017. № 26 (Спецвипуск ІТ-право). С. 50-55.
16. Некіт К.Г. Проблеми забезпечення інформаційної безпеки та відшкодування шкоди, заподіяної пристроями, підключеними до Інтернету речей. *Часопис цивілістики*. 2017. № 27. С. 107-112.
17. Некіт К.Г. Правовий статус криптовалют в Україні та у світі. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 1. 2018. С. 40-42.
18. Некіт К.Г. Суб'єкти права приватної власності в інформаційному суспільстві. *Lex Portus*. 2018. № 2. С. 128-141.
19. Некіт К.Г. Світові підходи до визначення правового статусу криптовалют. *Часопис цивілістики*. 2018. № 29. С. 100-106.
20. Некіт К.Г. Деякі проблеми акаунтів у соціальних мережах як об'єктів цивільного обігу. *Вісник Південного регіонального центру Національної академії правових наук України*. 2018. № 16. С. 91-97.
21. Некіт К.Г. Поняття та правова природа акаунту в соціальній мережі. *Часопис цивілістики*. 2018. № 30. С. 60-66.
22. Некіт К.Г. Деякі правові проблеми інтернету речей і напрями їх вирішення. *Часопис цивілістики*. 2018. №31. С. 54-58.
23. Nekit K.G., Gavrylenko A.I. Legal regulation of property relations in the sphere of construction and exploitation of sports facilities. *Вісник Національної Академії Правових Наук України*. 2018. Вип. 25. № 4. С. 195-210
24. Некіт К.Г. Віртуальна власність: поняття та сутність. *Право і суспільство*. 2019. № 2. С. 37-42.
25. Некіт К.Г. Особливості змісту та здійснення права віртуальної власності. *Часопис цивілістики*. 2019. №32. С. 86-92.
26. Некіт К.Г. Віртуальна власність крізь призму теорій права власності. *Часопис цивілістики*. 2019. №33. С. 78-82.
27. Некіт К.Г. Довірча власність як спосіб забезпечення виконання зобов'язань за цивільним законодавством України: оцінка ризиків. *Часопис цивілістики*. 2019. № 35. С. 28-35.

28. Некіт К.Г. Персональні дані та індустріальні дані як об'єкти права власності: оцінка можливостей. *Часопис цивілістики*. 2020. №36. С. 57-65
29. Некіт К.Г. Захист права власності на нематеріальні активи у практиці Європейського суду з прав людини. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 101-108.
30. Некіт К.Г. Деякі дискусійні аспекти підстав виникнення права приватної власності. *Юридичний вісник*. 2020. № 2. С. 93-100.
31. Некіт К.Г. Переваги та недоліки смарт-контрактів як підстав виникнення права власності. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Політологія. Соціологія. Право*. 2020. №. 3(47). С. 101-105.
32. Некіт К.Г. Користувацька угода (Terms of Service) як підстава виникнення права власності на віртуальне майно. *Право та інновації*. 2020. № 4. С. 62-68.
33. Некіт К.Г. Проблема виплати компенсації власникам бізнесу за період карантину: аналіз вітчизняного та зарубіжного досвіду. *Економіка та право*. 2021. № 1(60). С. 61-70.
34. Некіт К.Г. Цифрові дані та інформація як об'єкти права власності. *Часопис цивілістики*. 2021. № 42. С. 38-44.

За наслідками розгляду вважаємо, що окремі викладені у публікаціях пропозиції та висновки, що стосуються питань співвідношення права власності та права інтелектуальної власності у сфері ІТ-відносин, а також в умовах надзвичайних ситуацій, проблем здійснення та захисту права власності на пристрої, що є елементами Інтернету речей, проблем правового регулювання криптовалют, доменних імен, веб-сайтів, смарт-контрактів, проблем, пов'язаних із акаунтами у соціальних мережах, проблем захисту права довірчої власності, що встановлюється з метою управління майном, та як способу забезпечення виконання зобов'язань тощо можуть бути використані в процесі здійснення судочинства при розгляді цивільних справ, які виникають з таких відносин, з метою формування єдиної судової практики та поглиблення професійного рівня суддів.

Вищенаведені публікації рекомендовано до ознайомлення та використання суддям.

Секретар судової палати
Одеського апеляційного суду

Суддя
Одеського апеляційного суду

Суддя
Одеського апеляційного суду

Северова Є.С.

Цюра Т.В.

Погорелова С.С.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ

Комітет з питань правової політики

01008, м. Київ-8, вул. М. Грушевського, 5, тел.: 255-35-84

№ 04-26/18-0021/371107 (429753)

" 30 " листопада 20 21 р.

Акт

впровадження результатів дисертаційного дослідження

Некіт Катерини Георгіївни у законотворчу діяльність

Комісія у складі: голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики Костіна А.Є., члена Комітету Дирдіна М.Є. та керівника секретаріату Комітету Колісника І.В., склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження докторанта кафедри цивільного права Національного університету «Одеська юридична академія» Некіт Катерини Георгіївни на тему: «Право приватної власності в інформаційному суспільстві: цивілістична теорія і практика реалізації», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право.

Комісія вважає, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного дисертаційного дослідження, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є надзвичайно актуальними та можуть бути використані для вдосконалення нормативно-правових актів України як основної форми права в нашій державі.

Цей акт наданий для подання у спеціалізовану вчену раду Д 41.086.03 із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук в Національному університеті «Одеська юридична академія».

Голова Комітету

А.Є. КОСТІН

Член Комітету

М.Є. ДИРДІН

Керівник секретаріату Комітету

І.В. КОЛІСНИК

